

**Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi**

**Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences**

**Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi
International Refereed Academic Social Sciences Journal**

CUMHURİYET'İN 100. YILI ÖZEL SAYISI

**SPECIAL ISSUE FOR
THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC OF
TÜRKİYE**

Ekim–October 2023

ISPARTA-2023

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
E-ISSN:2667-6206

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Mehmet Ali TABUR

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz - Yunus Pekiollu

Alan Editörü/Field Editor

Muhsine Eda Armağan

Teknik Editör / Technical Editor

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Yunus Pekiollu

Redaksiyon / Redaction

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Yunus Pekiollu

Dizgi/Composition

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Yunus Pekiollu

Editör Kurulu / Editorial Board

Yıldırım Atayeter

Bilge Hürmüzlü Kortholt

Ebru Taysi

Hakan Karagöz

Mustafa Yakar

Ömer Şekerci

Selami Turan

Ümit Akca

Muhsine Eda Armağan

Nurten Kiriş Yılmaz

A. Şevki Duymaz

Kansu Ekici

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferhengistan-e Honer)	Ahmet Talimciler (İzmir Bakırçay Üniversitesi)	Anja Slawisch (The University of Edinburgh)
Alparaslan Aliağaoğlu (Balıkesir Üniversitesi)	Bayram Ürekli (Selçuk Üniversitesi)	Burul Saginbayeva (Kır.-Tür. Manas Üniversitesi)
Behset Karaca (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Cihat Aydoğmuşoğlu (Ankara Üniversitesi)	Fatih Ertugay (Nuh Naci Yazgan Üniversitesi)
Hakkı Büyükbaş (Erciyes Üniversitesi)	Hicabi Kırılancık (Ankara Üniversitesi)	Indra Karapetjana (University of Latvia)
Ingrida Eglė Žindžiuvienė (University of Vytautas Magnus)	İlhan Erdem (Ankara Üniversitesi)	John Haldon (University of Princeton)
Julian Rentzsch (Johannes Gutenberg University Mainz)	Kamil Kaya (İstanbul Gelişim Üniversitesi)	Muttalip Özcan (Emekli)
Lidewijde de Jong (University of Groningen)	Meltem Doğan Alpaslan (İstanbul Üniversitesi)	Mevlüt Albayrak (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Murat Arslan (Akdeniz Üniversitesi)	Mustafa Hizmetli (Bartın Üniversitesi)	Mehmet Özhanlı (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Nevzat Kaya (Dokuz Eylül Üniversitesi)	Üçler Bulduk (Ankara Üniversitesi)	Osman Arıcan (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Osman Gazi Özgüdenli (Marmara Üniversitesi)	Osman Gümüştü (Çankırı Karatekin Üniversitesi)	Osman Yıldız (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Öztürk Emiroğlu (University of Warsaw)	Reza Pourjavady (Otto-Friedrich University Bamberg)	Salih Ceylan (Burdur Mehmet A.Ersoy Üniversitesi)
Songül Sallan Gül (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Suat Kolukırık (Akdeniz Üniversitesi)	Şinasi Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Ayla Sevim Erol (Ankara Üniversitesi)	Turgut Yiğit (Ankara Üniversitesi)	Uğur Doğan (Ankara Üniversitesi)
Warren John Eastwood (University of Birmingham)	Yunus Ayata (Erciyes Üniversitesi)	Kadir Temurçin (Süleyman Demirel Üniversitesi)
H. Saim Parlador (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	R. Levent Aysever (Dokuz Eylül Üniversitesi)	Abdurrahman Uzunaslın (Gaziantep Üniversitesi)

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.

Makalelerin Araştırma ve Yayın Etiğine Uygunluğu Yazarların Sorumluluğundadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli bir dergidir.**

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

SDU Journal of Social Sciences is Indexed in EBSCO and TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin.

The Author Will Be Held Responsible for False Statements, Research and Publication Ethics.

SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).

SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.

The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.

Published or not, manuscripts are not returned to the author(s)

Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü Oda: 311 32260 Isparta

Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106

elektronik posta/e-mail: sduososbil@sdu.edu.tr

Web: <http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Cumhuriyet'in Geçmiş Tahayyülü Bağlamında Modernleşme ve Tarihyazımı

Modernization and Historiography in the Context of the Republic's Imagination of the Past

Araştırma Makalesi – Research Article

Sedat GENCER

1

Isparta Halkının İnkılaplara Bakışı (1923-1936)

Isparta People's View on Reforms (1923-1936)

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT

21

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto:

“Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

A Manifesto by Kadroists on the Tenth Anniversary of the Republic:

"From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey"

Araştırma Makalesi – Research Article

Tülay GENCER

37

Cumhuriyet Döneminin İlk Sosyal Demokrat Partisi:

Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946-1951)

The First Social Democratic Party of the Republican Era:

Turkish Social Democrat Party (1946-1951)

Araştırma Makalesi – Research Article

Onur Alp YILMAZ

52

Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde

Yürütmenin Güçlendirilmesi

*The Justice Party's Constitutional Criticisms and the Empowerment of Executive Power
in the 1971 Constitutional Amendments*

Araştırma Makalesi – Research Article

Tuğrul OTAÇ

64

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak

-Konuştuğunuz Gibi Yazınız-

Re-Understanding the Letter Revolution in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye

-Write As You Speak-

Araştırma Makalesi – Research Article

Hacer GÖL

92

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan

Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

*An Objective, Nationalist, Local Newspaper Published in Tarsus City during
the Period of Transition to Multi-Party Life: Berdan*

Araştırma Makalesi – Research Article

Oğuz KALAFAT

105

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi: Latin Amerika ve Karayiplerle İlişkiler

*Humanitarian Diplomacy in Turkish Foreign Policy: Relations with Latin America
and the Caribbean*

Araştırma Makalesi – Research Article

Segâh TEKİN

124

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

*Turkey's Membership of the League of Nations and Settlement of Hatay Question
in the Mexican Diplomatic Documents*

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşe YARAR

136

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

*The Deputies “Voting Against Lausanne” in the Second Parliament and Their
Political Fates*

Araştırma Makalesi – Research Article

Hakkı UYAR

155

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Atatürk ve Bilim İnsanının Değeri

Atatürk in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye and the Value of Scientist

Araştırma Makalesi – Research Article

Kevser ÇELİK

171

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Din ve Politika Olgusu

“Din Samimiyettir”

Religion and Politics Phenomena in the 100. Anniversary of the Republic of Türkiye

“Religion is Sincerity”

Araştırma Makalesi – Research Article

Mevlüt ALBAYRAK

183

Cumhuriyet Dönemi Türk Operalarının Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü

The Role of Turkish Operas in the Construction of National Identity

in the Republican Era

Araştırma Makalesi – Research Article

Betül YARAR KOÇER

196

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı:

Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

New Economic Road Route of the Republic of Turkey in its 100th Anniversary:

An Evaluation on the Green Deal Process and Circular Economy Economy

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşen SATIR REYHAN

211

Cumhuriyet'in Geçmiş Tahayyülü Bağlamında Modernleşme ve Tarihyazımı

Modernization and Historiography in the Context of the Republic's Imagination of the Past

Araştırma Makalesi – Research Article

Sedat GENCER

Bitlis Eren Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, sedatgencer@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6873-4391

Öz

Bu makale 1930'lu yıllarda Cumhuriyet'in tarih, antropoloji, arkeoloji ve dilbilim gibi disiplinlerin yardımı ile beşerî bilimlerin alanındaki kurumsallaşmasını merkeze alarak modernleşme, tarihçilik ve tarih yazımı arasındaki ilişkiler üzerine yeni bir değerlendirmeye gitmeyi amaçlamaktadır. Mustafa Kemal'in öncülüğünde dil ve tarih alanında geliştirilen tezler Batı karşısında Türk insanının medeniyet kurucu hasletlerini ön plana çıkarırken aynı zamanda toplumu, son yüzyıldaki modernleşme deneyimi neredeyse sadece savaşlarla ve felaketlerle örülü bir imparatorluk geçmişinden de kurtarmayı hedeflemektedir. Cumhuriyet bütün bu çabası ile kendi insanına sadece övünebileceği bir geçmiş inşa etmemiş; ona gidişatı iradesi ile değiştirebilecek güce sahip olduğunu gösteren yeni bir tarihsel bilinç aşlamak istemiştir. Bu süreçte dil ve tarih kongreleri düzenlenmiş, yeni ders kitapları yazdırılmış, yeni bir fakülte açılmış ve mevcut üniversite yapılandırılmış ve basın vasıtası ile kamuoyunda geniş bir seferberlik başlatılarak yeni bir bilimsel ve entelektüel ortam tesis edilmiştir. Cumhuriyet bu kültür devrimi ile Osmanlı geçmişini değil daha eski zamanları kendisine referans almayı tercih etmiştir. Türk İnkılabı'nın en radikal veçhelerinden biri bu anlamda zamanı kavrayışında, geçmişi algılayışında ve bu bağlamda yeni bir tarih yazım tarzı oluşturma iradesinde aranmalıdır. Tarihi değiştiren bir inkılabın tarih yazımına müdahale etmesidir söz konusu olan. Öte yandan Cumhuriyet'in yakın geçmişi reddederek farklı bir tarih kesitinde kendisine bir zamansallık yaratması çokça eleştirilmiş, bu süreçte geleneksizleşen bireyin ve toplumun inkılabları içselleştirmede de sorunlar yaşadığı ileri sürülmüştür. Bunun doğal sonucu 100.yılında Cumhuriyet modernleşmesinin değerlendirilmesinde ideolojik kalıpların aşılması henüz ortak bir mutabakat tesis edilememiştir. Makale bu gerçeği modernleşmenin geçmiş algısı ile tarihçilik pratiği ekseninde ele alıp tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Cumhuriyet, Geçmiş, Tarihçilik, Yüzyüncü Yıl

Abstract

This article aims to provide a new assessment of the relations between modernization, history and historiography by focusing on the institutionalization of the Republic in the humanities in the 1930s with the help of disciplines such as history, anthropology, archaeology and linguistics. The theses developed in the fields of language and history under the leadership of Mustafa Kemal highlight the civilizational qualities of the Turkish people in the face of the West, while also aiming to rescue society from an imperial past marked predominantly by wars and disasters during the last century's modernization experience. With all these efforts, the Republic did not just build a past for its people to be proud of; it wanted to instill in them a new historical consciousness that showed them that they had the power to change the course of events with their will. In this process, language and history congresses were organized, new textbooks were printed, a new faculty was opened and the existing university was restructured, and a new scientific and intellectual environment was established by launching a wide public mobilization through the press. The Republic, with this cultural revolution, chose to reference not the Ottoman past but rather earlier periods in its history. One of the most radical aspects of the Turkish Revolution can be found in its perception of time, understanding of the past, and the determination to create a new style of historiography in this context. What was at issue was the transformation of historiography through a revolution. On the other hand, the Republic's creation of a temporality for itself in a different slice of history by rejecting the recent past

has been widely criticized, and it has also been argued that the individual and society, which have been de-traditionalized in this process, have problems in internalizing the revolutions. The natural consequence of this is that a common consensus has not yet been established by overcoming ideological patterns in the evaluation of the modernization of the Republic in its 100th anniversary. The article discusses this fact in terms of modernization's perception of the past and the practice of historiography.

Keywords: Modernization, Republic, Past, Historiography, Centenary

Giriş

Bu makale yüzüncü yılında Türk İnkılâbı'nın modernist tarih tahayyülünü tarihçilik pratiği ekseninde ele almaya çalışmaktadır. Tarih alanı 1930'lu yıllarda -özellikle antropoloji ve arkeoloji gibi disiplinlerle beraber- Mustafa Kemal'in kültür ve bilim devrimi programında ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Yeni bir Türk kimliği yaratılması sürecinde uzak Orta Asya ve Anadolu geçmişine yönelerek kendi insanını ve toplumunu uygarlık tarihinde hak ettiği konuma yerleştirme gayreti içinde total bir tarih tasarımı hayata geçirilmiştir. Bugün tarih bilimi daha genelde ise diğer sosyal bilimler kurumsallaşmalarını ve bir gelenek oluşturabilmelerini Mustafa Kemal'in bu çabasına borçludur.¹ 1930'lu yıllar bu anlamda tarih üzerine ciddi anlamda düşünülen ilk dönemdir ve yine bu dönemde tarihçilik bir tartışma ortamı içinde bağımsız bir gelişme de gösterebilmiştir.²

Türk İnkılâbı'nın geçmişe bu radikal müdahalesi; tarihi yazma, okuma ve değerlendirme biçimlerini kökten değiştirmiş ve günümüzde bile bu etkisini sürdürmektedir. Mustafa Kemal bu radikalizmi şöyle dile getirmiştir: "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır."³ 1930'lu yıllarda ortaya konan *Türk Tarih Tezi*'ni, Osmanlı geçmişini inkâr üzerine kurulmuş tipik bir resmi ideoloji geliştirme denemesi olarak değerlendirmek de meseleye oldukça dar yaklaşmak olur.⁴ Bugün ulus-devlet için tarih hala kendi ideolojisini inşa sürecinde önemli bir pedagojik araç durumundadır. Cumhuriyeti kuranlar da bu anlamda tarihten faydalanma yoluna gitmişlerdir. Bununla beraber bütünüyle bakıldığında onların bu entelektüel mesaisi hala öğreticidir ve aşılamamıştır. Cumhuriyet'in geçmişe yaklaşım şeklini Lynn Hunt'ın söylediklerinde bulmak mümkündür: "Fakat geçmiş her zaman değişir çünkü tarihçiler ve tarihin amacı değişmektedir. Geçmişte yeni şeyler aradığımızda... En nihayetinde beklenmeyen kaynaklar buluruz ve öngörülmemiş sonuçlara ulaşırız... Her yeni dönem, kendisinin zaman içindeki konumuna dair bir kavrayış arar ve tarih olmadan buna sahip olamaz."⁵

Cumhuriyet geçmişte yeni şeyler aramakta, geçmişe yeni sorular sorarak kendisini tanımlayabileceği bir süreklilik tahayyül etmektedir. Bütün eksiklik ve kusurlarına rağmen modernleşme sürecini kendi insanı için de anlamı hale getirebilecek laik bir geçmiş vizyonu yaratma peşindedir. Cumhuriyet'in bu alanda ortaya koyduğu miras gerçek anlamda sahiplenilmediğinden bu vizyon bugün hâlâ bütünüyle oluşturulabilmiş değildir. Günümüzde de tarih her konu, sorun ve tartışma içinde kendine yer bulabilmekte, tarihe yoğun bir ilgi ve merakla yaklaşılmakla birlikte, tüm bu sürece bir tarihsel bilinç geliştirme sorunu eşlik etmemektedir. Türkiye'de popüler tarih anlatıları farklı ideolojilere göre biçimlendirilerek anlam ve kimlik arayışındaki toplum kesimlerine sunulmakta ve dolayısıyla geçmiş, güncel içinde özgünlüğü ve hakikatinden koparılarak değerlendirilmektedir. Tarihin

¹ Berkes, 1975, 265, 277, Toprak, 2021, XVIII, 137.

² Kayalı, 2010, 8; Ortaylı, 2008, 112-113.

³ Çambel, 1939, 272.

⁴ Bu yönde farklı bir değerlendirme için bkz. Sönmez, 2021, 753-769. Bugün hiç olmadığı kadar gündemde olan Osmanlı tarihi araştırmalarını da başlatan Cumhuriyet'in bu radikalizmidir. Kafadar'ın şu yorumunu da eklemek gerekmektedir: "Cumhuriyet'in kültür devrimini, Türkiye'nin geçmişine bağımlı kopartmak suretiyle tarih bilincini yok etmekle suçlama modasına da uymayacağım. Tam tersine Kemalizmin ideolojik arayışlarının Türk entelektüellerini tarihsel araştırmalarının nesnesinden uzaklaştırdığını ve bu sayede yeni eleştirel tarihsel perspektiflerin ortaya çıkmasına yol açtığını bile söyleyeceğim; en azından Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda bu böyledir. Başka bir deyişle, bütün o biriktirilmiş geleneğin ağır yükünü, tortusunu silkelediğini ve Türk entelektüel hayatını Nietzsche'nin *Vom Nutz und Nachteil der Geschichte*'de (Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası) öne sürdüğü anlamda tarih boyunduruğundan kurtardığını söyleyeceğim" Kafadar, 2009, 42.

⁵ Hunt, 2021, 19.

gündem içinde yer alması onunla sağlıklı bir ilişki kurulduğu anlamına gelmemelidir.⁶ Nihayetinde Türkiye parlak bir geçmişe sahip olmakla övünen; bu parlaklığa denk bir yaklaşımla tarihini yazamayan başka bir ifadeyle geçmişi olan; ama tarihini yazamamış bir toplum durumundadır.⁷ Televizyon dizilerindeki tarihsel kurgulara akademik bir metin muamelesi yaparak yönetmen ve senaristten tarihsel gerçekliğe sadakat beklenmesi bu açıdan manidardır.⁸

Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun başlattığı Cumhuriyet ile farklılaşarak devam eden modernleşme süreci, ancak süreklilik ve kopuş tezleri ekseninde ideolojik açıdan ele alınabilmektedir. Bu duruma ise Türk İnkılâbı'nın geçmişi algılama ve değerlendirme biçiminin yol açtığı yönünde genel bir mutabakat vardır. Erol Güngör'e göre Türk inkılapçılarının Osmanlı ve İslam tarihini paranteze alarak yeni bir tarihsel bilinç inşasına yönelmeleri geçmiş ile bugün arasında bir süreksizlik yaratmıştır. Bunun sonucunda ülkede, tarihi ile daha çok ilgilenen, geçmiş ile bugün arasındaki münasebetini daha iyi kavrayabilen ve dolayısıyla geçmişi ile daha rahat yaşayabilen Batılı toplumlarında görülmeyen bir milli tarih/kültür buhranı yaşanmıştır.⁹ Yine Beşir Ayvazoğlu'na göre hiçbir devrim geçmişi bütünüyle yok edememiştir:

Yeryüzünde yapılmış bütün devrimler, gerçekte artık beğenmediğimiz, bu yüzden sırtımızda ağır bir yük gibi taşımaya başladığımız geçmişten kurtulmak için yapılmış ümitsiz ve başarısız denemelerdir... Yaklaşık yüz elli yıldan beri kendi geçmişimizden kaçmaya çalıştığımızı kim inkâr edebilir? Kaçarken yaptığımız ise aslında bütünüyle yeni bir geçmiş üretmeye çalışmaktan başka bir şey değildi. Belki tabiri yanlış; yeni bir geçmiş üretmekten ziyade, yaşamadığımız bir geçmişi yedeğimizde almak için didindik.¹⁰

Ayvazoğlu Türk İnkılâbı'nın geçmişi farklılaştıracak bir güce sahip olmadığını belirtse de iki noktada söyledikleri önemlidir: Geçmişten kaçma süreci Osmanlı yöneticilerinin kararı ile başlamıştır ve Cumhuriyet yönetimi de yeni bir geçmiş üretme çabası içindedir. Dolayısıyla makale bu bağlamda Türkiye'nin geçmişini daha iyi yaşayabilmesinin neden mümkün olmadığını sorgulamakta ve bunu da tarihinin toplumsal sorumluluğu ile ilişkilendirmektedir. Akademi içinde çalışan tarihinin kendi alanına yönelik öz-eleştirel bir perspektif geliştirebilmesi için güncel önemli bir duraktır. Güncel karşısında tarihi süreksiz bir değişimi gözleyen “flâneur” konumundadır. Bauman'a -W. Benjamin ve G. Simmel'den mülhem- göre “flâneur”:

Flâneur, bir gözlemcidir, katılımcı değildir. Gezdiği yerlerdedir fakat buralara ait değil. Kalabalık kent yaşamının hiç bitmeyen gösterisini izleyen bir seyircidir. Bu sürekli, değişen ve bir sonraki yerlerinin ne olacağını bilmeyen aktörlerin oynadığı, senaryosu, yönetmeni ya da yapımcısı olmayan – ancak karakterin kurnazlığı ve yaratıcılığı sayesinde ebediyen vizyonda kalmayı garantileyen – bir gösteridir. Flâneur açısından, gösterinin a priori yazılmış ne başı ne sonu, ne zaman, uzam ya da eylem birliği, ne

⁶ Özbaran, 2007, 9-10.

⁷ Erol Güngör'e göre “Tarihimizin büyüklüğü bizim için hem kuvvet, hem zaaf kaynağı olmaktadır.” Güngör, 2007, 64.

⁸ Bu bağlamda *Muhteşem Yüzyıl* ve *Vatanım Sensin* gibi dizileri yöneten Yağmur ve Durul Taylan kardeşlerin dile getirdikleri önemlidir: “Sonuçta diziler tarihi öğrenme yerleri değil; burada tek sorun, bu tür dizileri yapanların ve bunları izleyenlerin ‘Biz tarihi doğru yerden anlatıyoruz,’ demeleri. Biz bunu söylemiyoruz, bizim farkımız bu. Biz istesek de istemesek de yapılan her iş bizim kendi bakış açımızı, kendi bilinç dışımızı, arzularımızı yansıtıyor değil mi? Muhteşem Yüzyıl, Vatanım Sensin bizi yansıtıyor, Diriliş onları yansıtıyor. Sadece onlarla aramızdaki fark; onlar ‘Tarih olarak bu böyledir, bu doğrudur, bizim böyle şanlı ecdadımız vardır, bunlar kötü adamları yenip iyi bir devlet kurmuşlardır,’ olarak anlatıyorlar hikâyeyi. Biz genel olarak böyle söylemenin yanlış olduğunu düşünüyoruz, kendi dünya görüşümüze uygun olduğunu düşünsek bile. Yani biz Cumhuriyet yanlısıyız, Cumhuriyetçiyiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin çocuklarıyız ve seviyoruz Cumhuriyet'i ama bunu söylerken Cumhuriyet'in kurulma aşamasında olan yanlışları da anlatabilmeliyiz. Diziler, filmler bir propaganda aracı olmamalı, bunlar çok klişe laflar ama Türkiye'de bunları hep söylemek gerekiyor.” Koray Saridoğan, “Taylan Biraderler: ‘Sektördeki Krizin Sebebi Yapımcılar ve Kanallardır.’” <https://episodedergi.com/tr/yagmur-durul-taylan-biraderler-roportaj-koray-saridogan/> (23.08.2023).

⁹ Güngör, 2007, 60, 77. Gürpınar'a göre hep ileri sürüldüğü gibi, Türk cumhuriyetçiliğinin temel kurucu ötekisi, korkutucu ve zorlu bir eski rejim değil, taşra gericiyle ilişkilendirilen bir feodalizm idi. Gürpınar, 2015, 410-411.

¹⁰ Ayvazoğlu, 1987, 7. Bu muhafazakâr tezler sonra post-Kemalist, sol-liberal ve İslamcı yaklaşımları da etkileyerek klişe bir inkılap eleştirisine yol açmıştır. Örneğin Doğan Özlem'in “Şunun bilincinde olmalıyız: bugünkü sorunlarımızın büyük kısmı Cumhuriyet'in tarihimize büyük ölçüde sırt çevirmesinden kaynaklanmaktadır ve bu sorunların çözülmesi tarihimizle barışmakla mümkündür” şeklindeki yorumu bütün sorunların kaynağına Cumhuriyet'i yerleştiren tavrın tipik bir göstergesidir. Özlem, 1991, 31. Türk İnkılâbı'nın aştığı bir geçmişe karşı yeni bir geçmiş vizyonu oluşturmasının anlamı üzerinde gereği gibi durulmamıştır. Türk İnkılâbı'nın Osmanlı köklerine vurgu yapan bir süreklilik yaklaşımının inkılabın geçmişe yönelik radikal tutumunun yarattığı sonuçları da yeterince değerlendirebildiğini söylemek zordur.

düğümü ne de sonucu vardır. Bunun yerine, gösteri sebep ve sonucu olmayan epizotlardan oluşur. Bu gösteri kendini inşa etmeli; kendine ait parça parça kaynaklarla kendisi yaratmalıdır. Dolayısıyla da akla gelen ilginç soru (anlamli tek soru), bunun, nasıl olup da, bir rehber ya da bir senaryo olmadan yapılabildiği ve tekrar tekrar sergilenebildiğidir.¹¹

Türkiye örneğinde bu gösteri farklı tarih kesitlerinin üst üste bindirilmesiyle sonu gelmez tartışmalar şeklinde tekrarlanır. Göktürkler, Selçuklular, Osmanlı geçmişi ile Tek Parti Dönemi farklı gerekçelerle yan yana getirilebilmektedir.¹² Bu bir anlamda modernliği oluşturamamış/aşamamış bir toplumun güncelin vitrinine hapsedilmiş bir post-modernlikle oyalandığı anlamına gelmektedir.¹³ Tarihi bu gösteriye çoğunlukla katılmamakta ve uzmanlık sahası içinde bilimsel etkinliğini sürdürmektedir; ama akademi içinde tarihçilik pratiğinin sorunsallaştırılmaması -P. Bourdieu'nun ifadesiyle tarihin "kendi sorgulama sistemlerini sorgulamaması"-¹⁴ tarihçinin güncel içindeki gösterilere yönelik ilgisizliğini de şüpheli hale getirir. Dolayısıyla böyle bir süreçte tarihçinin "flâneur" olmaya mecbur kalması normal karşılanabilir. Oysa tarihçi, günceli, kendi konumunu ve etkinliğini gözlemcilikten katılımcılığa çevirebilmek için bir farklılaşma noktası olarak görebilir. Akademinin toplumla ilişki kurma aşamasında çeşitli kanallar geliştirme temayülü olmadığını bilmesi de böyle bir konum almayı elzem hale getirir. Farklı ideolojilerde anlatı haline gelen geçmişlerin, insanlara kendi eylem ve deneyimlerini anlamlandıracak, Türkiye ve dünyadaki gelişmeleri kavramalarını sağlayacak bir kılavuz olma işlevini de yerine getirebildiğini söylemek zordur.¹⁵ Bu anlamda sosyal bilimle uğraşan kişinin özelde de tarihçinin yaptığı işi toplumsal sorunlarla ilişkilendirmesi önemlidir ve Cumhuriyet yeni bir ulus hafızası yaratırken en çok buna dikkat etmiştir.

Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Cumhuriyet'in geçmişe radikal müdahalesinin tarih okuma ve yazma pratiklerini de bir anlamda sakatladığı düşünülmektedir. Oysa "Cumhuriyet modernleşmesinin ondan önceki modernleşme ve devlet anlayışından güçlü, radikal bir kopuş olduğunu kabul etmekle birlikte bu kopuşun devamlılık içerisinde geliştiğini ve önceki modernleşme-devlet geleneğinden, uygulamalarından, anlayışlarından birçok unsuru barındırarak diyalektik bir sürece tekabül ettiğini de vurgulamak"¹⁶ gerekmektedir. Bu diyalektik kurulamadığı için tarihçi hala bir ulusal hafıza ve bütünlüklü bir ulusal anlatı inşa etme yolunda sıkıntılar çekmekte bir "flâneur" olma halini yaşamaktadır. Dolayısıyla Pierre Nora'nın Fransa tarihi bağlamında söyledikleri Türkiye örneğinde de geçerli değildir: "Bütün Fransa tarihlerinin, istisnasız hepsinin bir ortak noktası vardır. Organik bütünlüğün, Fransa zatiyetinin tarihçinin oluşturacağı, çözümleneceği, bağlantılandıracağı, dengeleyici bir dizi gerçeklikten oluştuğunu varsaymak."¹⁷

Başka bir şekilde ifade edilirse Cumhuriyet 100. yılını kutlamaya hazırlanırken onun ortaya koyduğu "geçmiş"in değerlendirilmesi hususunda tarihyazımsal bir mutabakat tesis edilememiştir. Süreksizlik iradesiyle performans gösterdiği ileri sürülen Cumhuriyet'in geçmişinin değerlendirilmesi de bu süreksizlikten nasibini almıştır. Bugün sorun artık sadece resmi ideoloji ile onun karşında kurgulanan alternatif yorumların kıskacında bırakılmış bir tartışma olma boyutunu aşmıştır. Kendi değişim sürecini değerlendirebileceği asgari bir mutabakat ile muhatap olmayan toplumun post-truth

¹¹ Bauman, 2003, 240.

¹² Eldem'e göre: "Kemalizmin kendine özgü amaç ve çelişkilerinden dolayı oluşan farklılıklar bile artık Türk-İslam tarihinin bütüncül bir kutsallığa bürünmesiyle ortadan kalkmaktadır... Bu tarihin üretimi ve yayımı da benzer bir bütüncüllükle üniversitelerden liselere, camilerden televizyon kanallarına, parlamentodan günlük basına, dergilerden filmlere havale edilmiş bulunmaktadır." Eldem, 2018, 290.

¹³ Rosenau, 2004, 30, 44.

¹⁴ Bourdieu-Chartier, 2014, 27.

¹⁵ Kişilerin kendi yaşamları ile dünya tarihinin seyri arasındaki karmaşık bağlantıların farkına varabilmeleri adına, modern çağda onlara bilgidan çok "dünyada olup bitenlere ve başlarına neler gelebileceğine ilişkin derli toplu öyküler oluşturabilmek için enformasyondan yararlanmalarına ve bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilecek zihinsel bir vasıf" gerekmektedir. Mills, 2016, 14-15.

¹⁶ Reyhan, 2020, 251; Behar, 1992, 11.

¹⁷ Nora, 2006, 174. Cumhuriyetin 100. yılı bağlamında hazırlanan bir çalışmada da bu durum şöyle dile getirilmiştir: "Yüzüncü yılına girerken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş hakkında hâlâ mutabakat sağlanamamış birçok nokta var. Bu uzlaşma eksikliği, tarihi herkesin siyasi saiklerle, kendi ideolojisine göre okumasından kaynaklanıyor. Tarihi, geçmişi değil de bugünü açıklamak için kullanmaya fazla teşne olan birçokları, birbirini dışlayan alternatif versiyonlardan birine iman etmekten öteye geçemeyen, yüzeysel bir taraftarlığa hapsoldükten gocunmuyor." Gürkan, 2023, 19.

zamanlardaki yönsüzlüğüdür söz konusu olan.¹⁸ Günümüzde tarih yine ulusal kimliklerin pekiştirilmesi için kullanılsa da postmodern/küreselleşmiş bir toplumun beklenti ve algılamaları da geçmişin inşa ve yorumlanma şeklini belirlemektedir. Huyseen kültür endüstrisi, kapitalist şeyleşme ve dijital iletişim evreninin, insanın zaman ve mekândaki yerini ve koordinatlarını muğlak hale getirdiğini ve bunun sonucunda tarih bilinci körleşen bireyin kendisine tutunabileceği yeni bir zamansallık aradığını belirtmektedir.¹⁹ Huyseen bunu Avrupa/Amerika modernliği bağlamında dile getirirse de tarihsel bilincin hiçbir zaman Batıdaki gibi kamusal kültürde aşırı genişleyemediği Türkiye için sorun bu bağlamda daha yakıcıdır.

Modernleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu ile ve Cumhuriyet dönemindeki geçmişi algılama ve değerlendirme tarzları makalenin ana izleğini oluşturmaktadır. Bu izlek de üç ana başlıkta süreklilik/süreksizlik teması etrafında tartışılmıştır.

1. Süreksizleşen Bir Modernleşme

1848 yılında kaleme alınan *Komünist Manifesto*'da Marx ve Engels, şöyle söyler:

Bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberinde getirdikleri eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte çözülüyorlar, bütün yeni-oluşmuş olanlar kemikleşmeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lanetleniyor ve insan, kendi toplumsal durumlarına ve karşılıklı ilişkilerine sonunda ayık kafa ile bakmak zorunda kalıyor.²⁰

Osmanlı-Türk modernleşmesi, Marx ve Engels gibi düşünürlerle sahip olmamış; pozitivist, materyalist ve metafizik fikirlerin etkisinde ve imparatorluk deneyiminden çıkardığı derslerle kendi radikalizmini/pragmatizmini kurmuştur.

Her bakımdan yenilmiş bir âlemin bu sarsıntılı devresinde dünya uygarlığının fikir ürünlerini geniş boyutlarıyla kavraması mümkün mudur? Bütün kafaların savaşlar ve devrimlerdeki şüpheli sonuçlara çevrildiği zamanlarda, Kant ve Hegel sistemlerini derinleştiren akademik çalışmalar beklemek kolay değildir... Vatani baştan kurmaya çalışan Anadolu'da serin kafayla fikir işlerini ele almaya imkân yoktu.²¹

Yukarıda zikredilen “ayık kafa” ya karşı, Ülken'in “serin kafa”yı vurgulaması Cumhuriyet'in modernleşme söyleminin geçmişi yorumlama biçimine de işaret etmesi açısından önemlidir. Yine Tanpınar'a göre savaşlardan sonra dağılan imparatorluğun yarattığı boşluk, zihinlerde ve ruhlarda devam eden eski hayat ile yeni hayat mücadelesi bir nesli ziyadesiyle etkilemiştir: “İtiraf etmenin tam zamanıydı, hepsi bir tarafıyla biraz alkolikti.”²²

Cumhuriyet örneğinde “ayık kafa” metaforu geçmişi geride bırakarak yeni bir milat edinilmesi ile özdeşdir. Kafayı bulandıran geçmişir-veya geçmişin modernleşme tecrübesidir-ve evvela yapılması gereken onu marjinalleştirmektir. Bunun diğer adı yeni bir geçmiş yaratmaktır. Devrimci düşünce ve eylem açısından bu kaçınılmazdır. Sadece geçmişin unutulması değil, toplumun o geçmişi referans almadan bir anlam ve kültür dünyası kurabilmesi istenmektedir. Kopuş tam da bu istekle kurucu kadro için anlamlı bir başlangıçtır. Nitekim Renan'ın ifadesi ile “unutmak, hatta tarihsel hata da diyebilirim, bir ulusun yaratılmasında çok önemli bir etkidir... Oysaki ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeyi sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır.”²³

¹⁸ Bu durum tarihçilik pratiği, tarih-iktidar ilişkisi ve son olarak da sosyal medyada dolaşıma sokulan tarihsel bilginin toplumda nasıl bir karşılık bulduğu gibi hususlar ile de yakında ilgilidir. Şimşek ve Yalı, 2019, 12.

¹⁹ Huyseen, 1999, 19.

²⁰ Marx-Engels, 2002, 120.

²¹ Ülken, 2005, 16, 375.

²² Kaplan, 2013, 79.

²³ Renan, 2016, 37-38. Unutma ediminin geçmişle irtibatı sorunlu hale getirdiği yolundaki muhafazakâr yaklaşımın ıskaladığı noktayı şöyle dile getirir Kaynar: “*Tarihimize, geçmişimize, ortak hafızamıza* diye başlayıp duygusal tonlamalarla herkesin ona sahip çıkmasını vs. önerenlerin unutmanın da kolektif bir irade olabileceğiyle ilgili düşünmesi gerekmez mi? İrade sadece

Cumhuriyet'in "ayık kafayı" sağlama yolundaki radikalizminin başarısı teslim edilmiştir. Nihayetinde böylece modernleşme sürecinin içselleştirilmesinde yaşanan sorunların aşılması için önemli bir adımın atıldığı düşünülmüştür. 1938 yılında Peyami Safa bu iyimserliği ve heyecanı şöyle yansıtır: "Atatürk'ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâp hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletın başına bütün belaları üşüştüren bu yarımılık; Türk bünyesini hem şark hem garb, hem de din ve milliyet arasında, yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu."²⁴

Safa'ya göre "Atatürk, bir kılıç vuruşile, onu kökünden" biçmişti ve bunu "...Garb metodunu, yeniçağ Avrupasının tekniğini ve beynelmilel muaşeretini, yıkılmış bir imparatorluğun zaruri kıldığı endişelerden hiçbirile sakatlamadan, şeriat ve saltanat korkusunda temizlenmiş bir bütünlükle, yekpare ve tastamam bir inkılâp hareketi halinde memlekete sokmak."²⁵ için yapmıştı. Bu belki de imparatorluktan ulus-devlete yol alan bir modernleşme sürecinde sorunların çözümü için önemli bir başlangıç teşkil etmişti. Nihayetinde Mardin'e göre "Türk Devrimi memnuniyetsiz bir burjuvazinin aracı değildi toplumsal düzenden tatmin olmayan köylü dalgasıyla da sürüklenmedi ve feodal ayrıcalıkları kaldırmayı da hedef alma"²⁶ mıştı. İnkılâp Osmanlı "*ancien regime*"ine karşı kurulmuştu en çok da bu açıdan devrimci bir hareket olarak kabul edilebilirdi. Bu tespit Cumhuriyet kadrosunun geçmişi yadsıma tutumunu anlaşılır kılmakta ve öte yandan bu tutumun neden yoğun bir şekilde eleştirildiğini kavrayabilmek adına da uygun bir girizgah teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle inkılâbı taşıyacak toplumsal sınıfların yokluğunda süreci yönlendirecek kadronun tercihlerinin belirleyici olduğunu dillendirmektedir. Safa'nın da belirttiği gibi Mustafa Kemal, Cumhuriyet'i ilan ederek Tanzimat'la yaşanmaya başlanan ikiliği sona erdirmiş ve söylem düzeyinde de olsa bir zihni rahatlama sağlamış ve tarihsel kopuşu yeni bir aşamaya sokmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlıdan kökten farklılığına dayalı yeni bir söylem, bu travmanın atlatılması için gereklidi. Suç tarihe bırakılmakta, yenilgi başka bir âlemin hanesine yazılmakta, genç devlet yola bir 'tabularasa'dan çıkmaktaydı. Bu söylem, aynı zamanda onun meşruiyetinin tabanını da sağlamaktaydı. Söylem düzlemindeki bu arınma, gerçekte bağdaşmamış ve tarihin önlenemez sürekliliği ile varsayım düzeyindeki kopuş, yeni bir travma yaratmıştır.²⁷

Cumhuriyet'in yenilgiyi kendisinin üstlenmesi zaten söz konusu değildi. Yıkılan imparatorluktan yeni bir devlet çıkaran kurucu kadro tarihsel süreci daha ileri bir aşamaya taşımıştı. Şimdi "ayık kafa"yla meseleleri ele alabilmek için bir "tabularasa"ya ihtiyacı vardı. Bunu sağlayacak en önemli araç ise geçmişin yeni bir okumaya tabi tutulmasıydı. İnkılâbın en keskin köşelerinden birini oluşturan yakın geçmişten koparak yeni bir başlangıç yapma fikri yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi pek çok alanda değişim iradesinin önündeki engelleri kaldırarak Halk Fırkası iktidarına güçlü bir meşruiyet sağlamış ve fırka geçmişi bugünün ve dolayısıyla geleceğin mezar kazıcısı olmaktan kurtarma düşüncesiyle daha da uzaklara itebilmiştir.²⁸

Modernleşme sürecinde Tanzimat'la beraber Osmanlı kendi içindeki devam/süreklilik fikrini kaybetmeye başlamıştır. Tanpınar bu anlamda Batı'daki değişimi örnek göstererek, sonrasında bu süreci Tanzimat'la kıyaslamıştır. Ona göre hayat değiştiğçe, medeniyette bütün kurumları ve değer hükümleriyle beraber değişmekte ve bu koşullarda tasfiye kaçınılmaz olmaktadır. Tanpınar değişimi kabul etmekle beraber, bunun insanla beraber gerçekleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Ortaçağ'dan, Rönesans ve Sanayi Devrimi'ne kendi büyük değişiminde Batı her dönemde kendi insanını da bu koşullar ve gerçeklikler içinde yaratmıştır:

sandıktan çıkınca mı milli olur? Unutmak konusunda kararlı olan dedelerimizin, babalarımızın bu konudaki ısrarında neden bir hikmet aranmıyor." Kaynar, 2017, 58.

²⁴ Safa, 1938, 89.

²⁵ Safa, 1938, 89.

²⁶ Mardin, 1991, 155. Ayrıca bkz. Güngör, 2007, 77; Ögün, 2004, 233.

²⁷ Kılıçbay, 1994, 68. Burada şu notu da düşmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nda on yıllarca süren savaşın neden olduğu yıkım ve sefaleti de referans göstererek yeni bir söylem geliştirilemeyeceği açıktır. Bunun yanında bütün tarihsel sürecin inkâr edildiğini de söylemek mümkün değildir. Dönemin metinlerindeki geçmiş algısı için bkz. Sedat Gencer, *1930-1938 Döneminde Türk İnkılâbı'nı Teorileştirme ve Yorumlama Denemeleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2023, 193-212.

²⁸ Nietzsche, 2002, 70.

Biz de eski medeniyetimiz içinde böyle idik. Selçuklular devrinde Anadolu kapılarını zorlayan insanlar, yeni vatani benimseyen ilk kurucu nesiller, Osmanlı fatihleri, bütün siyasi düzensizliklerine rağmen bize İtri'nin dehasını ve Naili'nin dilini veren, zevkimizin o tam inkişaf ve istikrar devri onyedinci asır sonunun insanı elbette birbirlerinden çok farklıydılar. Fakat aynı zamanda birbirlerinin devamıydılar da... Bütün bu insanlar ne kendilerinden ne de bir evvelkilerden şüphe ediyorlar, hayatı düşünceyi, kendilerini idare eden değerleri kudsî bir emanet gibi kabul ediyorlar, aralarında nesil farklarını tabii buluyorlardı. Onlar parçalanmış bir zamanı yaşamıyorlardı. Hal ile mazi zihinlerinde birbirine bağlıydı. Birbirlerini zaman içinde tamamladıkları için, gelecek zamanları da, kendi düşünce ve hayatlarının muayyen olmayana düşen bir aksi gibi tasavvur ediyorlardı.²⁹

Tanpınar'a göre Tanzimat'tan sonra bu devam/bütünlük fikri, bir ve bütün insanıyla sürüp giden Osmanlı yaşamı kaybolmaya başlamıştır.³⁰ Tanpınar'ın bu yaklaşımı, Osmanlı'yı Batı tarihi ve modernleşmesine göre değerlendiren bakışı farklılaştırmıştır. Bu, Batı'nın ona dayattığı değişim karşısında, kendi geçmişine yönelik şekillendirdiği tavrın tezahürü ve gelişimini kavrayabilmek açısından da ayrıca önemlidir. Bu durum Osmanlı'nın Batı'nın öncülük ettiği değişime uyarlanmada geç kaldığını göz ardı etmediği gibi bu uyarlanma çabalarının niteliğinin anlaşılmasında da ısrar eder.³¹

Nihayetinde Cumhuriyet bu uyarlanma çabalarındaki son halkadır. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'la beraber kendi geçmişinden kopmaya başlamıştır. Modernleşme sürecinde bu durum olağan olsa da Batı ile mücadele de önemli bir gücün kaybedilmesi anlamına gelir; kısa vadede bu eksikliğin yerini doldurabilecek başka bir şey bulmak da mümkün değildir. Dolayısıyla süreksizlik/kopuş zannedildiği gibi Cumhuriyet ile değil Osmanlı ile başlamıştır. Cumhuriyet yeni bir dönemi simgelediğini vurgulayarak, yakın geçmişi yorumlamaktan imtina etmiş böylece tarihselciliğin sefaletine düşmeden; ilerlemeci bir perspektiften de vazgeçmeden bir gelecek inşası tasarlamıştır.³² Bu açıdan Cumhuriyet "ancien regime"e karşı kurulmuş ve giderek ona yabancılaşmıştır:

Batı-dışı toplumların tarihsel değişim çizgisini modernliğin kendi tarihinden çok modernliğe öykünme, gelişme tutkusu belirlemektedir. Zayıf tarihsellik, modernliğin içsel ve yerel bir süreç olarak ortaya çıkmadığı toplumları tanımlamaktadır. Bu toplumlar, Batı modernliğinin izdüşümünde tarihlerini ve toplumsal, öznel bilinçlerini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Batı-dışı toplumsal aktörlerin ortak özelliği içinde yaşadıkları toplumu kendi eserlerinin, eylemlerinin neticesi olarak görmemeleri ve yabancılaşmalarıdır.³³

Tanpınar bu içsel ve yerel süreç olarak yaratılmayan modernliğin yol açtığı zayıf tarihselliği de açıklar. Ona göre bir medeniyetin zamansallığı parçalanmış, hali ile mazisi birbirinden kopmuş ve mevcut haliyle geçmiş cemiyete yetmemektedir. O yine de cemiyetin devamından yanadır ve bu anlamda tarihi değiştirmekten çok geçmişle şimdi arasındaki sürekliliğin yeniden kurulması peşindedir. Bu süreklilik aynı zamanda bireyi cemiyete bağlayan bir köprü vazifesi görür. Tanpınar medeniyet değişim sürecinde insani faktörün önemi üzerinde dursa da zaman ve kaderin karşısında durabilecek güç olarak cemiyeti görür. Cemiyet bireyi aşarak devam zincirini kuran önemli bir unsurdur, bunu sağlayan ise onun tarihi varlığı olan milliyettir.³⁴ Tanpınar imparatorluk geçmişinin tasfiye edildiğinin farkında olarak ulus-devletin milliyet halinde bu cemiyeti devam ettirmesi gerektiğini belirtir; ama ona göre medeniyet değiştirme psikozu değişimin diyalektiğini sakatlamıştır. Bir medeniyet, kültür, iç insan buhranı karşısında olduğumuz için siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik sahadaki değişim teşebbüslerinde bu buhranın hayatımızda bir nevi devamsızlık ritmi kurduğu gözlemlenebilmektedir:

Bir neslin başladığını çok defa kendisinden sonra gelen nesil değil, belki bu neslin maruz kaldığı tarihi şartlar tamamladı. Fakat en mühimi, bu yeni kuruluşların karşısındaki iç vaziyetimizin şüpheden ileriye

²⁹ Tanpınar, 2000, 36. Erol Güngör'ün inkılabın geçmişe bakışına yönelik değerlendirmelerinde, Tanpınar'ın yaklaşımının izleri görmek mümkündür. Tanpınar da bir bakıma modernleşme sürecinde geçmişle daha iyi yaşama imkânlarının azaldığına işaret etmektedir.

³⁰ Tanpınar, 2000, 36.

³¹ Kahraman, 2008, 15-16.

³² Popper, 1985, 73, 79. Hartog'a göre: "Tarih yazımıyla ilgili olarak, modern düzen deyince, geleceğe yönelik bakış açısının ön planda olduğu bir dönem anlaşılır. Burada anahtar sözcük ilerlemedir." Hartog, 2000, 202.

³³ Göle, 1998, 12.

³⁴ Tanpınar, 2000, 23.

geçmemiş olmasıdır... Daima içimizden ikiye bölünmüş yaşadık. Bir kelime ile yaptığımızın çoğuna tam inanmadık. Çünkü bizim için bir başkası, başka türlü daima mevcuttu ve mevcuttur.³⁵

Cumhuriyet kendi içinde yaşamaya devam eden bakiyeyi görmezden gelebilmiş; yakın geçmişi entelektüel tartışmanın dışında bırakabilmiştir.³⁶ Cumhuriyetin geçmişinden kopma çabası sanıldığı gibi bir süreksizlik değil süreklilik yaratmıştır. Bu durum Cumhuriyet'in hayata geçirdiği şeylerin Osmanlı geçmişi içinde tahayyül edildiği gerçeğini aşar. Cumhuriyet'in bu alandaki performansı geçmişte geride bırakmaya, unutturmaya yöneliktir. *Tarih Tezi* ile daha uzak bir geçmişin yorumlanmasının tercih edilmesi bir bakıma bu sürekliliği perçinlemeye yöneliktir. İnkılabın, Osmanlı değişimini radikalleştiği yer de tam burasıdır:

Bu değişim rüzgârında, cumhuriyetçi Türkler kendilerini-geç dönem Osmanlı edebiyatında göze çarpan iki figürden-*dandy*'den bozma Avrupa özentisi *züppe*'lerden ve Avrupa'nın elinde *kukla* olanlardan ayırmaya çalışmışlardır. Yeterince Batılılaşmamış Osmanlı'nın yerini, bizzat Avrupa'da caka satan bir figür, modern Türk alacaktır... Türkiye'yi Batılılaştırmak, laik eğitimi yerleştirip Türk *habitus*'unu değiştirmek, ayrıca geçmişe dair yeni fikirler üretmek demektir... Batılı *habitus*'un yaratılmasında yeni bir gerçeklik anlayışı oluşturmakla kalmamış, ulusun geçmiş nosyonunu da değiştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni sınırlarının çizilmesi ve önceki Osmanlı reformlarını gölgede bırakacak şekilde Batı kültürünü benimseme kararı, tarih ve kültürel miras anlayışını kökten değiştirmiştir.³⁷

2. Bir Geçmiş/Gelenek İcat Etmek

Süreksizlik/kopuş yaratarak ilerleme düşüncesi gelenek dolayısıyla geçmişe bakmayı da gerekli kılar. Gelenek geçmişi de içeren bütün bir anlam ve kültür dünyasını içerir. Cumhuriyet'in eski rejime karşı olması daha çok gelenek problemiyle ilgilidir. Cumhuriyet; geçmiş, gelenek, eski rejim arasında onları inkâr ederken pek bir ayırım gözetmemiştir.³⁸ Osmanlı'nın da giderek yabancılaştığı gelenekle değişmek isteğine, Cumhuriyet yeni bir geçmiş/gelenek icat ederek değişme iradesiyle karşılık vermiştir. Bu noktada geleneği bütünüyle değişimden etkilenmeyen bir bizatihilik olarak da kavramamak gerekir. Gelenek modernleşmeye verilen tepkiler sonucunda başkalaşarak geleneksele dönüşen şeydir.³⁹ Cumhuriyet'in de kendi meşruiyetini Osmanlı'ya karşı kurduğu ve kurguladığı yer bu gelenekselliklerdir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde süreksizliğin bir çıkış noktası olarak ele alınmasında modernleşmenin iç-zamansal süreçlerle yaratılamamış olması belirleyicidir. Bunun altında Osmanlı'nın geleneğe kaçma, Cumhuriyet'in ise aynı gelenekten kaçma çabası yatmaktadır.⁴⁰ Oysa hep vurgulandığı gibi Batı kendi modernitesini inşa ederken hiçbir zaman geçmişinden kopmamıştır: "Derinlerdeki her değişmeyi kendine denk düşen bir bilinçlenme izlemiştir: fikir ve fikri kendine mal eden bilinç arasında hep denklik ve eşbiçimlilik vardır."⁴¹

Genellikle Batı-dışı toplumların Batı'yı kendine özgü felsefi kapsamı içinde ve özgün bir hâkimiyet paradigması geliştirmiş bir güç olarak tanıma ihtiyacı duymadıkları için böylesi bir senkronu tutturamadıklarına inanılır. Oysa bu değişime maruz kalan toplumun, o değişimi iki farklı tarihselliğe maruz kaldığından tam tekml kavraması kolay değildir. Shayegan bu durumu "kültürel şizofreni" ile açıklar:

³⁵ Tanpınar, 2000, 37.

³⁶ Shils, 2002, 148.

³⁷ Konuk, 2013, 24, 26-27.

³⁸ Dellaloğlu da şu uyarıda bulunur: "Biz geleneği geçmişte kalan bir şey olarak okumaya, yorumlamaya çok teşneyiz. Bir şeyi gelenek kılan, öncelikle eski olması değildir; öncelikle bugünde karşılığının olmasıdır. Türkiye'de modernleşmecilerin de gelenekçilerin de 'gelenek' denince aklına geçmiş geliyor." Dellaloğlu, 2020, 271.

³⁹ Laroui'ye göre "Geleneksel bir toplumda, ilerlemenin engeli, tamamen içsel değildir; o daha ziyade bir sonuçtur. Bir dış etki neticesinde meydana çıkan, her zaman bir tehdit olarak gösterilen ve söz konusu topluma özgü bir tepkidir. Eğer dış baskı ısrar eder ve yoğunlaşırsa, gelenekselleşme de yoğunlaşır." Laroui, 1998, 71.

⁴⁰ Meriç, 2005, 198.

⁴¹ Shayegan, 1991, 70; Ülken, 2008, 99-100.

Varlığın iki yarısı aynı anda iki farklı zamansallık içinde, iki farklı dalga boyunda yaşadığı için bunları yamalamadan birleştiremeyiz. İki farklı kaynaktan iki görüntü dizisi alan bir alıcı tahayyül edin. Sonunda ekran üzerinde görüntüler üst üste binecek ve görüntünün netliği bozulacaktır.⁴²

Osmanlı geleneksele bağlı kalarak bir modernlik üretmeye çalışmış; ama Cumhuriyet bir referans olarak geleneği veya bu gelenekselliği kendi sistemine dâhil etmek istememiştir. Başka bir ifadeyle: “Türkiye, Batı’dakinin tersine modern geleneğin içinde değil, geleneği modernin içinde tartışmıştır.”⁴³ Cumhuriyeti kuran kadro kendilerini var eden geleneğin farkındadır ve dolayısıyla da bir süreklilik bilincine sahiptir. Geleneğe baktıklarında süreklilikten çok değişim ve başkalığı öne çıkarmaları görüntüyü netleştirmek arzusundaki inkılapçı radikalizmlerinin bir sonucudur. Dini, geleneksel ve emperyal bir siyasi formasyondan seküler bir ulus-devlete geçiş sürecinde Cumhuriyet bir an önce kendi geleneğini oluşturmaya çalışmaktadır. Geçmiş aktüel gerçeğin ihtiyacına göre biçimlendirilmekte ve hayal edilen gelecek şimdinin koşulları içinde/n kurulmak istenmektedir.⁴⁴ Çağa uygun yeni bir siyasi formasyon oluşturma çabası içinde Cumhuriyet eliti devrimci potansiyeline uygun olarak geçmiş her alan ve anlamda bir model olmaktan çıkarmış; ama tasfiye ettiği boşluğu da kendi değerleriyle doldurmaktan geri durmamıştır.⁴⁵

Yeni ulus-devlet imparatorluktan farklı olarak milli bir kültür ve tarih temelinde şekillendirilmek istenecekti. Cumhuriyet ilan edilerek ahenkli bir toplumsal bütün oluşturulabilmiş değildi. *Güneş-Dil Teorisi* ve *Tarih Tezleri* bağlamında geçmişin gündeme gelmesi bir geleneğe sahip olmanın öneminin bilincinde olduğunu gösterir.⁴⁶ Bu noktada üzerinde durulması gereken Dil-Tarih tezlerinin siyasi ve toplumsal olarak neye tekabül ettiği. Tarih yazım aracılığıyla geçmişin ulus-devlete uyarlanmak istenmesi, iktidar ile tarihin milliyetçilik hususundaki ortak hassasiyetini dile getirir.

Tarih Tezi ile Cumhuriyet’in Anadolu üzerindeki varlığı meşrulaştırılmak istenmiş, güçlü laisizm vurgusuyla yeni ulusal kimlik İslam dışına taşınarak İslam Öncesi Türk Tarihi gündeme getirilmiş, Batı medeniyeti karşısında bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyacak olan Orta Asya merkezli bir kültürel yayılım savunulmuştur.⁴⁷ Bütün bunlar yeni kurulmakta olan bir ulus-devletin tarih ve tarih yazımını işlevsel ve pragmatik olarak belirlemesinin örneklerini teşkil etmiştir. Cumhuriyet eliti de bir tür geçmiş inşa ederek siyasi, kültürel bir sürekliliğin varlığını ispat etmeye çalışmıştır.⁴⁸ Bu noktada bilim ile tarihin yollarının kesiştiği ileri sürülebilir. Geçmişin en önemli taşıyıcısı ve hatırlatıcısı din sosyal hayattan bireysel vicdana çekilmek istenmiştir. Cumhuriyet, geleneği ve dini bu anlamda yeni bir milli şuur yaratabilecek kapasitede görmemektedir.⁴⁹ Bu bağlamda *Türk Tarih Tezi* Cumhuriyet kuşaklarına dünyayı algılayabilmek için bir dizi anahtar sunmuş⁵⁰ ve bu

⁴² Shayegan, 2018, 46.

⁴³ Kahraman, 2007, 35. Raymond Williams’a göre “geleneğe odaklandığımızda sürekliliğin yanısıra değişimin de farkına varırız.” Aktaran Dellaloğlu, 2020, 266.

⁴⁴ Bu durum 19. yüzyıl sonrasında tarih yazımının kurumsallaşması ile ulus-devletin ihtiyaçlarının örtüşmesinin bir sonucudur: “Fakat bu bilim sonraları nedenbilimsel (teleolojik) bir nitelik kazandı: Modern Ulus-Devlet’in geçmişteki uzak kökenlerinden nasıl oluştuğunu gösterdi. Eğer alınması gereken bir ders varsa, deyiş yerindeyse, artık gelecekte alınır geçmişten değil.”, Hartog, 2000, 205.

⁴⁵ Hobsbawm-Ranger, 2006, 14.

⁴⁶ Berkes’e göre: “Cumhuriyetçi devrimcilik çağının doruğuna, modern bir ulus olarak çağdaş uygarlığın içinde kendi geçmişini ve gelecekteki yerini anlama çabalarında varılmıştır.” Berkes, 2012, 550.

⁴⁷ Aydın, 2000, 221-222.

⁴⁸ Hegel zamanın yıkıcılık vasfını vurgulayarak *Dünya Tarihi Üzerine Dersleri’nde* şöyle der: “Kartaca, Palmyra, Persepolis ya da Roma harabelerinin arasında durup da, imparatorlukların ve insanların faniliği üstünde düşünmeye dalmaktan, geçmişte kalmış çağların zengin ve canlı yaşamının kaybolmasının yasını tutmaktan kendini alıkoyacak kim vardır?” Cumhuriyeti kuranların bu tür bir tutuklarını ileri sürmek mümkün değildir. Yine Guha’ya göre Hegel’in düşüncesinde zaman geçmişle bu anlamda bir hasım olarak ilişkilendirilir. “Zaman her şeyi imha ederken geçmiş de bundan payını alır. “Yeni kurulan devlette kendi gelişimini anlamlı kılacak bir geçmiş zemini bulamaz ise şimdiki zaman içinde asılı kalır. “Devlete gelişiminin bir kaydı olarak böyle bir geçmiş temin etmek tarihin işlevidir. Tarih yazımı da kaydı yazıya geçiren ve onun olabildiğince sağlam kalmasını sağlayan kâtip hizmeti görür.” Tarihçi geçmişten derlediği malzemesi ile geçici, tesadüfî şeyleri bir araya getirerek bir bütün ortaya koyar. Bu bütün, devlete zaman üzerinde bir denetim kurma imkânı vermektedir. Guha, 2006, 96-98.

⁴⁹ Mardin, 1991, 68-69.

⁵⁰ Behar, 1996, 12.

hususla kısmen başarılı olmuş; Osmanlı ve İslam tarihini paranteze alan tarihsel kurguyla, toplumun medeniyete katkıları gösterilen bir Türklükle gurur duymaları sağlanmıştır.⁵¹

1920'li yılların sonunda Cumhuriyet; dışarıda İktisadi Buhran, içeride ise Serbest Fırka'nın kurulması ve feshedilmesi, Menemen Olayı'nın vuku bulması gibi gelişmelerle ağırlaşan bir kriz içindedir. Bu durum toplumun tepki verebilme gücünü genişletmiştir. İnkılapların kökleşmesinde sorunlar olduğunu gören Cumhuriyet eliti kültürel planda buna cevap vermeye çalışmış dolayısıyla dil, tarih meseleleri de bu bağlamda gündeme getirilmiştir.

1919 siyasal dönüşümün, 1928 kültür devriminin başlangıcı. İki dünya savaşının arasında yer alan yirmi yılın ilk on yılı Türkiye'de yen bir siyasal yapının doğuşuyla ve laik bir cumhuriyetin kuruluşuyla geçiyor. İkinci on yıl ise Cumhuriyet'in kendi 'yeni insan'ını, yurttaşını inşa etme süreci. Bilimde, sanatta, kültürde derin bir dönüşüm yaşanıyor.⁵²

Cumhuriyet modernleşmesini farklılaştıran ve belki de zorlaştıran en büyük unsur onun emperyal bir sistemden devraldığı kültür ve kimlik çeşitliliğine sahip oluşudur.⁵³ *Tarih Tezi* ile en yakın geçmişin reddedilmiş olması bu farklılıklar ile yeni organik bir bütün yaratılması demektir. Siyasi ve askeri yenilgileri tevarüs etmek istemeyen ulus-devletin kimlik arayışı sürecinde bu durum anlaşılabilir. İnkılapçı kadro *Tarih Tezi* ile yeni bir geçmişi tarihselleştiriyordu. Batı'nın ulus devletleri arasında yer almak, dünya-tarihsel olmak demek, modernliğe ve ilerleme yolunda en gelişmiş olan Avrupa'ya yetişmek demektir. Model Batı olunca Cumhuriyet kendini uygun gördüğü bir geçmişle Hegel'in dünya tarihine ekleyecekti.⁵⁴

Sorun Berkes'in ifadesi ile ulusal varlığın tarihsel temelini kurabilmek, Türk ulusal varlığının doğuşunu, parçalanmış imparatorluğun hatıralarından uzak bir geçmişe dayandırabilmektir.⁵⁵ Unutma; ulus-devletin varoluşsal temelini oluştursa da yeni bir toplumsal kimlik inşasında bireyin empati kurabileceği bir geçmişin yaratılması demektir ve Vico'ya göre "bir varlık ancak kendisinin yapmış olduğu bir şeyi kavrayabilir... İnsanın gerçekten kendisinin yaptığı şey tarihtir, bu nedenle de insan yalnız tarihi bilebilir."⁵⁶ Öncesinde tarihin dışına itilmiş şimdi ise bağımsızlığını kazanarak tarihi değiştirmiş bir halkın kendi varlığını temellendirebileceği bir geçmişin tahayyül edilmesidir. Bu dar anlamda Türk milliyetçiliği ile bağlantılı bir tarih yaratma çabası değildir; Osmanlıcı, İslamcı, Batı ve Türkçü tarih görüşlerinden farklılaşan, bütün bir insanlık ve uygarlık tarihine yönelen bir kapsama sahiptir. Atatürk *Tarih Tezi* ile Misakı Milli sınırları içindeki Türkiye halkının tarihini kurmayı amaçlar ve bu anlamda Anadolu toprakları üzerindeki bütün geçmişe sahip çıkar.⁵⁷

Aynı zamanda tez Yusuf Akçura'nın Birinci Türk Tarih Kongresi'nde dile getirdiği gibi Avrupa-merkezci tarih yazım pratiğini de aşmayı hedeflemektedir. "Cihana nazarımız, bundan böyle, Avrupa gözlüğü ile olacak değildir. Gözlükleri kırarak çıplak gözümüzle hakikati ve menfaatimizi görmeğe çalışıyoruz. Cemiyetimiz tarafından yazılan kitaplarda teferrüata ait hatalar olabilir; fakat kitapların istihdaf ettiği gaye ve o gayeye bizi götüren anahattı doğrudur."⁵⁸ Tarihçilikte Batılı metot ve standartların benimsenmesi o uygarlığın bütünüyle iktibas edileceği gibi bir içerime sahip değildir. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin o dönem yayınladığı ders kitaplarına bakıldığında sömürgeci olarak görülen Avrupa'nın tarihine çok az yer verildiği görülmektedir. Bu durum Avrupa merkezci liberal ulusçu yaklaşımın da terk edildiği anlamına gelir. Cumhuriyet aydınlanmacı tarih anlayışını, yüzünü doğuya çevirip Asya'ya

⁵¹ Nietzsche, 2002, 99. Behar iktidarın güdümünde şekillenen, romantizmle malul ve eleştirel bir tarih yazımı geleneği tesis edilememesinin önündeki en büyük engel olarak gördüğü *Tarih Tezi*'nin bu başarısını teslim etmiştir. "Geçici niteliğine rağmen, romantik bir özellik taşıyan tarih tezi, yakın geçmiş üzerinde karanlık bir tablo yaratmayı ve Türk tarihini en güçlü ve en uzun geçmişinden yani Osmanlı gerçekliğinden koparmayı başarmıştı." Behar, 1996, 203.

⁵² Toprak, 2021, XVI.

⁵³ Kaya, 2006, 31-32.

⁵⁴ Guha, 2006, 75. Benzer bir yorumu Berkes de yapar: "Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile, Hegel'in 'tarihsiz halklar' kategorisine giren bir yığın olarak ve ulusal bağımsızlık savaşında başarı olmasaydı 'coğrafyasız halklar' kategorisine girecek bir halk yığını kalacaktı." Berkes, 1975, 270.

⁵⁵ Berkes, 1975, 259-260; Avcıoğlu, 1978, 16.

⁵⁶ Yılmaz, 2007, 4.

⁵⁷ Avcıoğlu, 1978, 27. Ayrıca bkz. Uçar, 2018, 81-108.

⁵⁸ Akçura, 2010, 606; Uçar, 2022, 183-208.

yönelerek aşma çabası içindeydi.⁵⁹ Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet'in Avrupa uluslarının seviyesinde medeni bir ulus yaratma hedefi içinde olmadığı aksine kendi yurttaşlığı ve özgürlüğünü⁶⁰ Batı-dışı farklı bir tarihsellik rejimi ve zeminin de temellendirmek istediği ileri sürülebilir.

Yoluna “tabula rasa” ile başlamak isteyen Cumhuriyet kendisini ortaya koyan geçmişi unutarak “a posteriori” bir geçmiş yaratma denemesine girişmiş ve unutmaya ile anımsama arasındaki sınırı belirginleştirmeye çalışmaktadır. Nietzsche'ye göre bu sınırı bir ulusun ya da kültürün plastik gücü belirler: “plastik güçle demek istediğim, kendi içinden kendine özgü bir biçimde gelişen güç, geçmiş ve yabancı olanın biçimini değiştiren, ona yeniden biçim veren, yaraları iyileştiren, yitirileni yerine koyan, kırılan biçimlere kendi içinden yeni bir biçim veren güç.”⁶¹

Tanpınar da bu plastik güçle ilgilidir. Ona göre Cumhuriyet için asıl miras ve kaynak ne mazi ne de Batı'dır; “önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayat ve memleket realitesidir.”⁶² Nietzsche de tarihselliği bir yük olarak algılamakta, tarihe yaşamdan daha fazla değer verilmesine karşı çıkmaktadır. O, yaşamı sürdürebilmek için unutmamanın, “tarih-dışı”nın peşindedir.⁶³ Nietzsche tarihsel olana karşı “tarih-dışı”lıktan, unutulma gücünü anlar ki bu güç yukarıda belirtilen plastik gücü şekillendiren ana unsurdur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in “tarih-dışı”lığı oldukça yüksektir; o yeni olanı temsil eder ve hayatın sorunları ve kendi gerçekleştirmek istedikleri karşısında eylem peşindedir; fakat bu eylem farklı bir geçmişten beslenir. Yakın geçmiş bir büyük yükür, medeniyeti yeni bir biçime sokamaz, yaraları iyileştiremez; ama aynı zamanda Tanpınar'a göre kaybedilen bu “tarihsellik yük”ü girişilen bütün işleri yarım ve boşlukta da bırakabilmektedir.⁶⁴

3. Başlangıç İçin Yeni Bir Tahayyül

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi imparatorluktan ulus-devlete uzanan süreçte yeni bir tarihsel sürekliliğin yaratılması fikri inkılâp kadrosunun gelecek tasavvuruyla yakından ilgilidir. İnkılâbın “İkinci Adamı” İsmet İnönü'nün hatıratındaki bir tespit bu açıdan oldukça önemlidir:

Şimdi bir noktaya işaret edeceğim. 1924'te Terakkiperver Fırka kuruldu ve 1925'te nihayet buldu. Serbest Fırka kurulduğu zaman 1930'dayız. Aradan beş sene geçmiş. Beş sene bizim için büyük zaman. Öyle görüyoruz. Bize, büyük bir zaman geçmiş gibi geliyor. Hadiseler, böyle kararlarda beş senenin, on senenin temin ettiği tekâmülün kâfi olmadığını ispat edinceye kadar, biz, meselenin ne kadar inatçı tabiatla olduğunu fark etmiş değildik. Böyle değerlendirmedik. Nitekim ondan sonra benim teşebbüsüm de nihayet sekiz sene, on sene sonra olmuştur. Aradan geçen bu beş sene Atatürk'e, cemiyetin ilerlemesi ve tekemmül etmesi için yetecek büyük bir zaman kanaati vermiştir. Bana da öyle geldi.⁶⁵

Geçmişin değerlendirilme biçimini belirleme gücü Cumhuriyet'in varoluşunu tanımladığı önemli bir zemindir. Benjamin'e göre “Tarihin sürekliliğini parçalama bilinci, eylem anındaki devrimci sınıflara özgüdür. Büyük Fransız Devrimi kendi takvimini de yaratmıştı. Her takvimin ilk günü, tarih içinde zamanın akışını değiştiren bir makine işlevi görür.”⁶⁶ Bu durum Türk İnkılâbı için kendi zamansallığını inşa edebilme iradesini gösterebilmesi demektir. Tarih, inkılabı gerçekleştiren kadrolar için bir inşa faaliyetinin nesnesidir ve kurmak istenilen yapı homojen ve boş bir zamanda değil “şimdi”nin içinde yükselir.

Zamana bir kayıt koyarak istediği çizgiyi çizebilen ve geçmişin izlerini silbilmek için sıfır noktasını belirleyen modern bilinç için anlamlı ve değerli olan, eskiden kendisini bağımsızlaştırmış olmasıdır.

⁵⁹ Toprak, 2021, 130, 135, 137.

⁶⁰ Morss, 2012, 158.

⁶¹ Nietzsche, 2002, 70

⁶² Tanpınar, 2000, 34-35.

⁶³ Nietzsche, 2002, 163.

⁶⁴ Tanpınar, 2000, 30. Tanpınar Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun özgüvenine de bir parantez açmayı ihmal etmez: “Buna, en ufak bir muvaffakiyetsizliğin, umumî hayattaki herhangi bir aksayışın karşısında ilk yenilik nesillerinin duyduğu, duymuş olması lâzım gelen o nefse karşı, yahut çok yüksek bir varlığa karşı işlenmiş gizli ve zalim cürüm duygusunu da ilâve etmelidir.” Tanpınar, 2000, 38.

⁶⁵ İnönü, 1987, 226.

⁶⁶ Benjamin, 2014, 47.

Eski, yeninin içerisinde ruhunu devam ettiren veya günümüzü aşarak ulaşılmaması gereken bir değer olarak görülmeyip, olumsuzlanan bir durumu ifade etmeye başlamıştır.⁶⁷

Cumhuriyet kendi zamansallığını yaratırken pozitivist inanç ve iyimserliğin etkisi altındadır. Bugünü/şimdiyi kavrayış Cumhuriyet elitinde geçmişin algılanması ile yakından ilgilidir. Yakın geçmişten söylem düzeyinde kopulmuş olması ikilik sorununun da en azından bu düzeyde kökten çözüldüğü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu tasavvur imparatorluk döneminde başlayan modernleşme sürecinin sorunlarının da ortadan kalkmış olduğunu varsayar. Sorun yaratan/yaratacak geçmiş ortadan kaldırılmıştır ve böylece Cumhuriyet, inkılaplarını hayata geçirecek zemini temizleyerek zamanı sıfırlayabilmiş ve bu da zaman algısında bugün/şimdinin yerini ve işlevini farklılaştırmıştır. Bir modernleşme zihniyetinin taşıyıcısı olan Cumhuriyet “şimdi”yi geçmiş ve gelecek tahayyülünün doyurulacağı bir kesit olarak ele alır. Başka bir ifadeyle Cumhuriyet kadrosu verili olandan yola çıkmaz, “şimdi”yi geçmiş ve geleceği -mevcut olmayana- değiştirmek için kullanılacak bir ara-yer olarak algılar. Cumhuriyet burada, modernlik ile geçmiş arasında kendi hakikatini kurgulayacağı bir boşluk inşa etmiştir.⁶⁸ Bu noktada Cumhuriyet elitinin değişim rasyonalitesinin ve modernliğin geçmiş zamana yönelik algısını temellük tarzının da tipikliğini göstermek gerekir. Toplum hızlı bir değişime tabi tutulmak istenmektedir. Türk İnkılâbı

Kişilerin otoritesi üstüne kurulu bir onur anlayışından kurallar ve yasalar üstüne kurulu bir onur anlayışına, Evren Düzeni’ni anlama da din’den pozitif bilim anlayışına, avam-has ayrılıkları üstüne kurulmuş bir topluluktan halkçı bir topluluğa ve bir ümmet topluluğundan bir ulusal devlet’e geçişi⁶⁹

öngören bir modernlik talebidir. Cumhuriyet modernleşmesi de nihayetinde kendi geçmişinin bir ürünüdür. Bununla birlikte Giddens’in ileri sürdüğü gibi değişimin hızı, alanı ve yaratılan kurumlar açısından bu geçmiş/gelenekten de farklılaşabilmiştir. Hatta zaman ve mekânı kesin bir biçimde bölümleyebilmesi ve toplumsal ilişkileri geniş zaman-mekân uzaklıklarında yeniden düzenleyebilmesi modernliğin temel kabiliyetlerinden bir olarak kabul edilmelidir.⁷⁰ Bu modernlik talebi ile inkılabın “eskiye hem epistemik hem de ontolojik açıdan ihtiyacı” kalmamıştır. O artık “hızlanma, kopukluk ve zamanın bir devrimini ifade etmektedir.”⁷¹ İnönü’nün sözleri bu bağlama işaret etmesi açısından önemlidir. Bu tasavvur ile gerçek hayat arasındaki uyumsuzluk ve gerilime rağmen inkılap yönetimi bu politikasından vazgeçmemiştir.⁷²

Modern cumhuriyet, rasyonel düşünen yurttaş olarak “birey”i, rasyonel, irrasyonel, duygusal, geleneksel, değersel tüm yönleriyle “insan”ın önüne koyduğu veya insanın tüm bu yönlerinin oluşturduğu bütünlükten onun belli bir yönünü (rasyonalite) ayırıp tüm öbür yönlerini bu yönün despotizmine maruz bıraktığı için, dışlamacı ve indirgemecidir. Cumhuriyetçilik, “özne”yi, rasyonel yoldan yeniden inşa edilmesi gereken bir “nesne”ye indirger. Ve işte tam da bu nedenle, modern cumhuriyet, aydınlanmacı/pozitivist akılcılığa dayanan bir ulusalcı ahlak ve ideolojiyi içerir, hatta kendisi bizzat bir ahlak ve ideoloji olarak görünür.⁷³

Özlem’in bu tespiti Cumhuriyetin rasyonalizmini abartarak birey yetiştirme vizyonunu bir tür despotizm sayma kolaylığına düşse de en azından aydınlanmacı, milliyetçi ve seküler bir ideolojik tahayyüle sahip olduğu noktasında yanılmamıştır. Yeni bir geçmiş yaratılması ile bu yeni birey/özne tasavvuru arasındaki ilişkinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Sovyet ve İtalyan rejimleri ile Türk İnkılâbı’nı karşılaştıran Plaggenborg veciz bir şekilde ifade eder bunu:

Her üç rejim de kendisini yepyeni birer siyasi ve toplumsal düzenin kurucusu olarak tanımlıyordu. Aynı zamanda yakın geçmiş tamamen reddetmek anlamına gelen bu tavır, meşruiyet kazanma amaçlarına tarihi alet etmelerini engellemiyordu. İnsanların düşünme ve davranış donanımlarını ve

⁶⁷ Kahraman, 2021, 29.

⁶⁸ Davison, 2006, 46.

⁶⁹ Mardin, 1990, 177.

⁷⁰ Giddens, 2020, 14, 57.

⁷¹ Kahraman, 2021, 22-23.

⁷² Kahraman, 2000, 46-47.

⁷³ Özlem, 1999, 21.

hareket tarzlarını kökten değiştirme iddiasındaydılar. Yeni insanın yaratılması başlığı altında toparlanıyordu bu çok kapsamlı hedef.⁷⁴

Bu sürecin kökenlerini analiz edebilmek, Cumhuriyet'i kuran kadroların zihniyetini şekillendiren konjonktüre yakından bakmayı gerektirir. Bu aynı zamanda bir neslin yaşama bakışını ve dünya görüşünü oluşturan koşulların da ortaya konması demektir.⁷⁵

Bu nesil Abdülhamid'in kurumsal ve altyapısal modernleşmeyi hızlandırdığı bir dönemin okullarında eğitim gördüler. Geleneksel sistemden farklı bir okul yapısı içinde yetişmeleri onların bilgiyle farklı bir ilişki kurmalarını sağladı. Bilgi onlar için modernleşme sürecindeki eksikleri giderme konusunda yararlanılacak bir güç ve toplumsal konumlarını sağlamlaştıracak entelektüel bir iktidar kurma aracıydı. Bu onların mevcut yönetim sistemine, toplumsal yapıya eleştirel bakmaları için gereken yolu açmıştır. Bilgi aracılığıyla gerçekliği yorumlayarak değiştirebilecekleri fikri bu anlamda oldukça önemlidir. Mardin'e göre değişimi gerçekleştiren şey teori yoluyla olgular/fenomenler arasında yapay bağlantılar kurabilme becerisini kazanabilmiş olmalarıdır. Gündelik hayatın karmaşıklığı karşısında ders kitaplarında birbiriyle ilişkili fenomenlerin anlamlı bir şekilde bir araya getirildiği bir bilgi modeli vardı ve bu teorik ilişkiler ağıyla oluşturulan soyut model gerçeklikten daha hızlı işliyordu. Bilgi somut gerçekliğe bağlanmadan, ona gönderme yapmadan soyut, teorik bir şekilde özümseyiyordu:

En kabiliyetlileri ve idealistleri için, bir bütün oluşturan parçaların birbirlerine pürüzsüzce bağlanması bir tutku haline geldi. Bu iç bağlantı örüntüsüne uygun olmayan şey, yersiz ve zararlı bulunarak kapı dışarı edilebilirdi. Harap evlerin ortasında işleyen tramvayları, cahil bir sansür idaresinin koyduğu garip kurallara boyun eğmek zorunda kalan gazeteleri, harbiye mezunlarının erlikten subaylığa yükseltilmiş alaylılardan emir aldıkları askeri birlikleriyle Osmanlı toplumu, öğrencileri en fazla sıkın bir uyumsuzluk türünün örneğini oluşturuyordu.⁷⁶

Teori ve pratik arasında görünüşteki “uyum”u sağlayan şey zaman algısıydı. Kâğıt üzerinde kurulan teoriyle gerçeklik değiştirilebiliyordu. Yeni nesil için iş görülebilecek yüzey, gelecekte tahayyül edilene ulaşmayı sağlayacak bir “şimdi”ydi. “Şimdi” farklı zamanların iç içeliğini ortadan kaldırmamanın bir yolu ve imkânı olarak görülmüştü.

Dünyayı, okulun gözüyle görmekle kurulan bir sosyal gerçeklik modeli, bu yüzden ek bir unsura, istenildiği zaman şekillendirilebilecek bir farazi gelecek unsuruna sahipti. Bu aynı zamanda, Tanzimat devlet adamlarının fikirleriyle karşılaştırıldığında, yeniydi. Tanzimat reformcusu, bir eylemciydi; fakat o, kendini, her ne kadar istikbal için bir faydası da olsa, esas olarak bugünü şekillendiren biri olarak görüyordu. İnsan müdahalesine dayalı yeni özellikleriyle birlikte, şimdiki zamanın dışında gelişen bir bütün halinde oluşturulmuş tarihi bir gelecek fikri, Tanzimat düşüncesinin başlangıç noktası değildi. Aksine, 1890'lar kuşağı, “ilerleme” yönünde olmakla beraber, hem soyut bir model ve hem de bir gelecek tasarısının diliyle toplumu düşünmeye başladılar.⁷⁷

Mustafa Kemal de bu düşünüş tarzını yeni bir ulus-devlet tahayyülü içinde mantiki sonucuna ulaştırmıştır. Anderson bu durumu şöyle izah eder.

O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi... Bu işi yapmaya çok az şey ulus kavramı kadar elverişliydi ve elverişlidir. Ulus devletlerin ‘yeni’ ve ‘tarihsel’ oldukları yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, genellikle siyasal ifadesi olma iddiasında oldukları ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığına ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanılır.⁷⁸

Bu durum, onun içinden çıktığı kültürel dünyayla, aldığı eğitimin sonucu oluşan zihniyet dünyası arasındaki uyumsuzluğun bir neticesiydi. Ülkeyi laikleştiren inkılapların kişiyi İslam cemaatinin baskısından -Mustafa Kemal'in ifadesi ile “geleneksel doğulu cemaat hayatının eblehliği”- kurtararak özgürleştirmeyi amaçladığı açıktır ve bu anlamda bilim: “Sadece kişinin yaratıcılığını

⁷⁴ Plaggenborg, 2015, 30.

⁷⁵ Georgeon, 1997, 100-101, 107.

⁷⁶ Mardin, 1991, 60-61.

⁷⁷ Mardin, 1991, 61.

⁷⁸ Anderson, 2009, 25.

geliştirebilmesinde boğucu halk değerlerinden onu kurtarmaya muktedir bir kurallar dizisiydi.”⁷⁹ İleriye ve geleceği temsil etme iddiasında Cumhuriyet bilimsel çerçevede bireye yeni bir geçmiş tayin etmekteydi. Cumhuriyet kendi zamansallığını kurabilmiş başka bir şekilde ifade edilirse şimdiki zamanı, geleceği ve geçmişi birbirine yeni bir tarihsellik düzeni⁸⁰ içinde birbirine bağlayabilmiştir.

Burada bir kez daha kırılma noktası olarak Tanzimat ile karşılaşılır. Tanzimat ricalinin – kopma bu süreçte başlamış olsa bile- bugünü şekillendirme iradesiyle hareket etmesi Batı değişimini süreklilik içinde algılayabilmesiyle alakalıdır. “Tanzimat, Avrupa düşüncesinin bu iki karşıt eğilimini (akılcı Aydınlanma ile sezgici Romantizm) telife çalışılmış olmak bakımından, deyiş yerindeyse, Avrupa ruhunu, onun dialojik karakterini çok daha sahih olarak temellük eder.”⁸¹ Bununla beraber geçmişine yabancılaşmaya başlayan Tanzimat adamının bir gelecek vizyonu yoktur ve yine Tanzimat’la gelen tarihsellik fikrine rağmen paradoksal olarak tarih duygusu giderek körelmeye başlamıştır.⁸²

Cumhuriyet modernlik talebini inkılapçı bir zamansallıkla gerçekleştirmek istemektedir. Bunu da değişimin somut tezahürlerine bir an önce kavuşabilmek arzusunda görebilmek mümkündür. Tarık Buğra’nın Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyiminin taşraya yansımalarını ele aldığı romanında Rıza Efendi, yeğenine (kasabada SCF teşkilatının başında yer alan diğer karakter Rahmi) kasabadaki parka dikilen akasya ağaçları için şöyle yakınır “...Neye çınar değer de akasya dikerler? Çabuk böyür de ondan... Görüversinler böyüdüğünü kendileri.”⁸³

Değişim iradesinin yansımaları en çabuk akasya ağacının büyümesinde görülebileceği için yapılan seçim iktidarın modernist zaman algısıyla uyumludur; ama nihayetinde doğaya müdahale edebilmenin de sınırları vardır. Dikkat edilirse ağacın büyüme sürecine bir müdahalede bulunulmamış; sadece çabuk büyüyen bir ağaç seçilmiştir. Bu, Aydınlanma fikriyatında insanın aklını kullanarak doğaya hükmedebileceği yönündeki inancın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet burada da kendince bir çevre düzenlemesi yapmaktadır. Doğal zamana onun geçmişle bağlantı kuramayacağı şekilde müdahale etmiştir. Ağaç seçimindeki yaklaşım bir kez daha yerel olanın dönüştürülmesi ile ilgili iradenin büyüklüğünü gösterir. Bununla birlikte doğa alanındaki zamanın kurgulanabilirliğinin sınırları ortadadır. Ağaç çabuk büyüyebilir; ama bireyin gelişip olgunlaşması hayli zaman alacak bir meseledir. Hukuksal-kurumsal atılımlar belirli kültür kalıplarının kökleşebilmesi için yeterli olabilir; ama bu değişimi içselleştirecek birey için sürecin anlamı çok farklıdır. Yukarıda İsmet İnönü’nün vurguladığı da budur. Osmanlı’dan kopuş bir farklı bir süreklilikle telafi edilmek istenmiştir. Cumhuriyet yadsıdığı geçmişin insanını bütün gerçekliğiyle her hamlesinde karşısında bulmuştur. Başka bir ifadeyle az zamanda kendi geçmişini yaratmak istemesi Mustafa Kemal başta olmak üzere inkılâp elitinin bir çıkmazını teşkil etmektedir.

Kendi söylediği gibi, bir bahçıvan nasıl bitki yetiştirirse, Atatürk de adam yetiştirmeyi meslek edinmiş, böylece yeni değer ölçüleri olan yeni bir aydın sınıf yaratmıştı. Ama, yeni bir Türk halkı yetiştirmek için zaman isterdi. Anadolu Türklerinin çoğu, eskiden nasılsa hala öyleydi. Daha ilk baştan gördüğü gibi, devrimini başarıya ulaştırması için, milletini kazanması gerekiyordu. Bunu bir süre için elde etmiş; uyuşukluklarını, kaderciliklerini, tutucu inançlarını yenebilmişti. Bu kazancını en gerici geleneklerin hiç olmazsa, dış belirtilerini ortadan kaldırmak yolunda kullanmıştı. Ancak, bunu yaparken bir bakıma bir boşluk bırakmıştı; bu boşluğu da ancak zaman doldurabilirdi. Eserinin tamamlanması daha birçok on yılların geçmesine bağlıydı ve kendi ömrü ister istemez, bunları tamamlamaya yetmeyecekti. Atatürk, zaferi kazanmış, ama sonucu öğrenmeden savaş alanından ayrılmak zorunda kalmış bir komutana benziyordu. Savaşın hızlı temposuna bu kadar alışmış bir adam için, barışçı bir gelişimin ağır temposuna ayak uydurabilmek, bir baba gibi, yarattığı milletin büyümesini seyretmekten başka yapacak bir şey olmadığını kabul etmek zor şeydi. Ülkesini uygar bir Batı ülkesi haline getirmek çabasını, başkalarına miras bırakmak, ona ağır geliyordu.⁸⁴

⁷⁹ Mardin, 1991, 75-76.

⁸⁰ Hartog, 2000, 202-203.

⁸¹ Yavuz, 2009, 116-117.

⁸² Hatemi, 1991, 14.

⁸³ Buğra, 1995, 11.

⁸⁴ Kinross, 2007, 546-547.

Sonuç

Yukarıda ana hatlarıyla ifade edilen süreçte Cumhuriyet'in geçmişi kendi belirlediği bir süreklilik çerçevesinde kurguladığı anlaşılmaktadır. Bu; ulusal, seküler, bütünlüklü ama Avrupa-merkezci perspektifi de aşan hümanist ve evrenselci bir tasarımdır. Ulus devletin ihtiyaç duyduğu yurttaş yetiştirmek için pedagojik bir çerçeve teşkil etse de bireyin kendisini, toplumu ve medenileşme sürecini anlamlandırabileceği dünya-tarihsel bir bilinç edinmesini de hedeflemektedir. Ayrıca Cumhuriyet'in ulusal bir geçmiş tahayyülünün kurgulanmasında bütün bir beşeri bilimler sahasının desteklenmesine yönelik tavrı o dönemde ki entelektüel atmosferi derinden etkilemiştir. Ortaya konan tezlerin "iktidar güdümlü", "yöntemsiz, sistemsiz" "romantik" ve ırkçı" vb. olduğu yönündeki sebeplerle sonraki dönemde eleştirilmesi de bu gerçeği değiştirmez.⁸⁵

Bu dönemde Ankara'da 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuş, arkeoloji, antropoloji, Sümeroloji, Hititoloji ve Sinoloji gibi disiplinler büyük bir gelişme göstermiş, Orta Asya, Eski Anadolu ve İslam Öncesi Türk tarihine ilgi duyulmaya başlanmış ve bu alanda yeni bir akademisyen kuşağı yetişmiştir. Mustafa Kemal bütün toplum kesimlerini bu sürece dâhil etmeye büyük özen göstermiştir. Türk halkı böylece kendi topraklarının tarihine yönelik bir farkındalık kazanmış, müzecilik faaliyetleri gelişmiş ve bu sahada bir nevi bir altın çağ yaşanmıştır.⁸⁶ Böylesi kapsamlı bir entelektüel ve kurumsal faaliyetin sonraki süreçte bir bütün olarak sosyal bilim alanına daha özelde ise süreçte tarihciye ve tarihciliğe önemli görevler yüklediği aşikârdır.

Aslında 1923 gibi erken bir tarihte, Modern Türk tarihciliğinin öncüsü kabul edilen ve *Tarih Tezi* tartışmalarının da içinde yer almış F. Köprülü böylesi bir tarihin yazılma şartları üzerinde ayrıntıyla durabilmiş ve insanın "cemiyetlerin hayatı ve onu idare eden kanunları değilse bile, beşeri inkişaf ve tekemmüllerin büyük çizgilerini umumi hey'eti ile anlamak ümidiyle tedkik" ettiğini belirterek ve şöyle devam etmiştir: "Beşeri fikrin bu temayülü ruhi bir ihtiyacın tezahürü gibi telakki olunmalıdır. İlmin umumiyetleri bahis mevzuu etmesinden sarf-ı nazar, tahlil ile parçalanarak hakikat simasını yeniden terkip ile ihya ve tespit etmek, ruhi bir ihtiyaçtır."⁸⁷ Yine Köprülü epistemolojik açıdan önemli hususların altını çizmiş, belgenin tarihsel gerçekliğin inşasındaki rolünü kabul etmekle beraber, nihayetinde belgeye dayalı olarak inşa edilen bir anlatımın eksikliğini de teslim etmiştir. Bundan da önemlisi o, tarihciyi nesnellik içinde iş yapan bir adam olarak görmemiştir:

Geçmişe ait vesikaların aslını muhafaza ettiği ve bizim onları tamamiyle ele geçirdiğimiz farzolunsa bile, onların delalet ettikleri vak'aların kıymetini takdir hususunda herkesin kendi isti'dat ve temayüllerine bağlı kalacağı tabiidir; binaenaleyh tarihe ait bilgilerimizde daima meçhule büyük bir yer kalacağını bilmeli ve gaye olarak, nisbeten en az meçhul bırakacak hususi usuller bulmaya çalışmalıyız.⁸⁸

Ayrıca o milli tarihin genel bir tarih içine yine genel bir tarih sentezi ve anlayışıyla yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁸⁹ Mustafa Kemal, Köprülü gibi nitelikli tarihcilerle beraber Türk sosyal bilim alanının gelişim standartlarını belirlemiştir. Bu açıdan Köprülü'nün ortaya konan görüşleri Türk tarihciliği açısından ulaşılmaya gereken hedefler olarak ele alınırsa 1923 yılından günümüze gelen süreçte tarihcilik üzerine de bir değerlendirme yapılabilir. Burada sürecin gelişimini göstermesi adına Köprülü'den sonraki kuşağın önemli temsilcilerinden biri olan Halil İnalçık'ın tarihcilik bağlamında dile getirdiği fikirlerden de yararlanılabilir. İnalçık kendisinin de içinde bulunduğu modern Türk tarihciliğini kronolojik sırayla ele aldığı makalesinde Ahmed Refik Altınay ile ilgili kısmı şöyle tamamlar: "Büyük tarihci bize kadar gelebilmiş kırık dökük kalıntıların ötesinde büyük manzarayı,

⁸⁵ Ortaylı bu eleştirilere şöyle cevap verir: "Kemalist dönem her şeyden önce ilmi tarihcilik yapılması için Türk düşünce ve bilim hayatına gerekli teknik bilgi ve donatımı sağlamış, devlet bütçesinden bu işe pay ayrılmasını gelenek haline getirmiş ve tarih tezleri konusunda sonraki dönemlerde görülmeyen serbest bir çalışma ortamı açmıştır." Ortaylı, 2008, 119.

⁸⁶ Sivrioğlu, 2020, 25, 30, 38. *Tarih Tezi*'ni hem olumlayanlar hem de eleştirenler, Cumhuriyet'in bu çabasının sonraki sosyal bilimci ve siyasetçi kuşağı tarafından yeterince anlaşılmasını ve dolayısıyla geliştirilememiş olduğu hususunda hemfikirlerdir. Bkz. Behar, 1996, 207, Berkes, 1975, 277.

⁸⁷ Köprülü, 1999, 46-47.

⁸⁸ Köprülü, 1999, 18.

⁸⁹ Köprülü, 2004, 21.

tablonun bütününe bize gösterebilen, mesafeleri aşan şair gibi geçmişe derinliğine bakabilen tarihçidir. Ahmed Refik'te bu kudreti sezebiliyoruz. Ahmed Refik, büyük tablolar çizmeyi seven tarihçi idi.”⁹⁰

Buna yine Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden Ö. L. Barkan hakkında fikirlerini de eklemek gerekir. İnalçık'a göre Barkan tarihçiliğe en büyük katkısını kaynak eserleri yayınlamakla yapmıştır. İnalçık, Barkan'ın ancak bu kaynaklar ortaya konduktan sonra analitik çalışmaların başlayacağına inandığını belirterek, bu işi profesyonel tarihçilere bırakmak gerektiğine ifade etmiş ve aralarındaki bir konuşmaya şöyle değinmiştir: “Bir konuşmamızda bana Halil, bundan sonra yarı-mamul kaynak eserleri yayınlamaya karar verdim, onları değerlendirmek görevi sizlere düşer, dediğini hatırlıyorum”⁹¹

Bugün de benzer sorunların devam ettiği düşünülürken bu gözlemlerin değeri kendiliğinden anlaşılır. Tarihçilik alanında nitelikli eserler görülse de bir bütün olarak bakıldığında felsefesiz, yöntemsiz ve eleştirisiz kalan ve giderek mikro ölçekli çalışmalara yönelen alanın, Erken Cumhuriyet Döneminin ve onun yukarıda zikredilen vizyonunun gerisinde kaldığı rahatlıkla ileri sürülebilir.⁹² Her toplumsal-siyasi kriz sonrası geçmişe yönelik algılamalar da kısmi düzelmeler görülse, tarihçi ulus-devletin ihtiyaçlarına göre ayarlanmış bir mesleki pratiği kısmen sorgulamaya başlasa ve en önemlisi toplum ve birey için geçmiş, gündelik yaşamını anlamlandırabileceği/doldurabileceği bir popülerlikle sivrilsen de, geçmiş ideolojilere yaslanarak bir süreksizlikler bütünü olarak görme problemi hâlâ aşılanmamıştır. Hâlbuki modernite aşılırken topluma ve özellikle bireye dünyayı kavrayabilmesi, zamana tutunabilmesi adına makro tarihsel perspektiften meselelerin gösterilebilmesi Türkiye gibi Cumhuriyet'in modernlik talebini hâlâ bütünüyle hayata geçirememiş bir ülke için elzemdir.

Sancılı bir modernleşme sürecinin her aşamasında ortaya çıkan devamsızlık ritmini düzenleyerek, kopuş/süreklilik tezlerini diyalektik bir bakışla tekrar gözden geçirerek geçmiş kurabilmesi gereken bir tarihçilik pratiği ve geleneği şekillenmemiştir. Bütün gelişimine rağmen henüz arşivlerinin tasnifini bitirememiş, ana kaynak ve belgelerin sadece neşriyle yetinen, bunları yorumlama endişesi taşımayan, alanına yönelik epistemolojik gelişmeleri takip etmeyen ve sonuçta topluma kendi tarihinin gelişimini ana hatlarıyla göstermekten aciz bir tarihçilik faaliyeti söz konusudur. Bu haliyle tarihçi geçmiş ile bugün arasında çatlakları onararak zamanın parçalanmışlığının üstesinden gelebilme de etkili bir anlamlı-anlatı oluşturmamıştır.⁹³ Özel'in ifadesiyle genel anlamda tarihçiliğimiz “gerek ortaya koyduğu tarihçilik pratiği gerekse bir parçası olduğu “bilimsel etkinliğin doğası üzerine geliştirebildiği zihinsel/düşünsel tutumun içeriği ve seviyesiyle henüz moderniteyi dahi yakalayamamış bir görünüm ortaya koymaktadır.”⁹⁴

Cumhuriyet'in 1930'lu yıllardaki çabası medenileşme sürecini ülkenin kendi tarihselliği ile bağlantılı bir biçimde kurumsallaştırabilmek ve anlamlandırabilmektir. Bu noktada bugün tarihçiliğe düşen “modernitenin hikâyesinin, çeşitli evrensel gelişmeleri ve dinamikleri kale alarak batı merkezli olmayan, yeni bir anlatıma kavuşturmak”tır.⁹⁵ Diğer bir ifadeyle yerelin evrensel karşısında tarihselleştirilmesidir. Evrensel olan her toplumun, her ulusun dolayısıyla her kültürün kendi içindedir.⁹⁶

⁹⁰ İnalçık, 2006, 11.

⁹¹ İnalçık, 2006, 31.

⁹² Konu hakkında kapsamlı bir özet ve değerlendirme için bkz. Erdoğan, 2012, 277-301.

⁹³ Certeau, 2009, 7.

⁹⁴ Özel, 2009, 35-36.

⁹⁵ Kafadar, 2006, 55.

⁹⁶ Ergun, 1991, 40.

Kaynakça

- Akçuraoğlu Yusuf Bey (2010). “Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair”. *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar, Müzakere Zabıtları Tıpkı Basım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1987). *Geçmişi Yeniden Kurmak*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Barthold, W. (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bauman, Z. (2003) *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Behar, B. E. (1996). *İktidar ve Tarih Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Benjamin, W. (2014). Tarih Kavramı Üzerine. *Son Bakışta Aşk Walter Benjamin’den Seçme Yazılar*. (Haz. Nurdan Gürbilek). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Chartier, R. (2014). *Sosyolog ve Tarihçi*. (Çev. Zuhâl Karaca). İstanbul: Açılım Kitap.
- Buck-Morss, S. (2012). *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*. (Çev. Erkal Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Buğra, T. (1995). *Yağmur Beklerken*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Certeau, M. (2009). *Tarih ve Psikanaliz*, (Çev. Ayşegül Sönmezay). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çambel, H. C. (1939). “Atatürk ve Tarih”. *Bellekten*, 10 (3), 269-272.
- Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B. F. (2020). *Poetik ve Politik Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eldem, E. (2018). “Türk Üniversiteleri Hep ‘Milli Bahçe’ İçinde Oynadı”. *Türkiye’de Tarih ve Tarihçilik Kavramlar ve Pratikler*. (Der. Ü. Kurt-D. Gürpınar). Ankara: Heretik Yayınları.
- Ergun, D. (1991). *Türk Bireyi Kuramına Giriş*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Georgeon, F. (1997). Türkiye’de Aydınlanmanın Fikri Kökenleri. (Çev. Server Tanilli). *Türkiye’de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Giddens, A. (2020). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (1998). *Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Guha, R. (2006). *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*. (Çev. Erkal Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.

- Güngör, E. (2007). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gürkan, E. S. (2023). *Cumhuriyet'in Yüz Günü İnkılabın Ayak Sesleri*. İstanbul: Mundi Kitap.
- Gürpınar, D. (2015). "Turkish Radicalism and its Images of the Ottoman Ancien Régime (1923–38)". *Middle Eastern Studies*, 51 (3), 395-415.
- Hartog, F. (2000). *Tarih Başkalık Zamansallık*. (Çev. M. Emin Özcan vd.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hatemi, H. (1991). *Türk Aydın Dünü-Bugünü*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*, (Çev. M. Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hunt, L. (2021). *Küresel Çağda Tarih Yazmak*. (Çev. Erdem Kayserilioğlu). İstanbul: Küre Yayınları.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları". *Muhafazakâr Düşünce*, 7, 1-44.
- İnönü, İ. (1987) *Hatıralar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kafadar, C. (2006). Dünya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler ve Osmanlı Tarihçiliği. (Ed. A. Davutoğlu vd.) *Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2000). "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakâr Modernliğin Estetik Düzlemi". *Doğu Batı*, 11, 11-47.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H. B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, Y. (2021). *Türkiye'de Modern Bilincin Oluşumu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kaplan, S. (2013). *Geç Kalan Adam Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kaya, İ. (2006). *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kayalı, K. (2010). "Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı ki...", Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (Çev. M. Küçük). Ankara: Doğu Batı.
- Kaynar, H. (2017). Akademi Yeniliğe Engel Mi?. *Türkiye'de Akademik Tarihçilik*. (Ed. Ahmet Şimşek & Alaattin Aköz). İstanbul: Kronik Kitap.
- Kılıçbay, M. A. (1994) "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması". *Türkiye Günlüğü*, 28, 65-69.
- Kinross, L. (2007). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. (Çev. N. Sander). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Konuk, K. (2013). *Doğu Batı Mimesis Auerbach Türkiye'de*. (Çev. Can Evren). İstanbul: Metis Yayınları.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: TTK.
- Laroui, A. (1998). *Tarihselcilik ve Gelenek Arap Aydınlarının Krizi*. (Çev. Hasan Bacanlı). Ankara: Vadi Yayınları.

- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3*. (Der. M. Türköne-T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2002). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, (Çev. Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Jurnal, c.2 1966-83*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül*. (Çev. Ömer Küçük). İstanbul: Hil Yayın
- Nietzsche, F. (2002). *Tarih Üzerine*. (Çev. N. Bozkurt). İstanbul: Say Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öğün, S. S. (2004). *Türk Politik Kültürü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özbaran, S. (2007). *Osmanlı’yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özel, O. (2009). *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Plaggenborg, S. (2015). *Tarihe Emretmek Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*. (Çev. Hulki Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Popper, K. R. (1985). *Tarihselciliğin Sefaleti*. (Çev. Sabri Orman). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?* (Çev. Gökçe Yavaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Reyhan, H. (2020). Türk Modernleşmesinin Tarihyazımında Devamlılık, Kopuş ve Eleştiri Vurguları. *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*. (Ed. Ahmet Şimşek). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Rosenau, P. M. (2004). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. (Çev. T. Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Safa, P. (1938). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Sarıdoğan, K. (23.08.2023). “Taylan Biraderler: ‘Sektördeki Krizin Sebebi Yapımcılar ve Kanallardır.’”<https://episodedergi.com/tr/yagmur-durul-taylan-biraderler-roportaj-koray-saridogan/>
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı Bilinç*. (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shayegan, D. (2018). *Melez Bilinç*. (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shils, E. (2002). *Gelenek. Dil, Gelenek ve Yorum*. (Çev. ve Ed. H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sivrioğlu, U.T. (2020). Arkeolojiden Antropolojiye Türk Tarih Tezi. *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*. (Ed. Ahmet Şimşek). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Sönmez, E. (2021). “A Past To Be Forgotten? Writing Ottoman History in Early Republican Turkey”. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 48 (4), 753-769.
- Şimşek, A. ve Yalı, S. (2019). *Gerçekte(N) Öyle Mi Olmuş Post-Truth Zamanlara Tarihin Temsili*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Yaşadığım Gibi*. (Haz. Birol Emil). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Toprak, Z. (2021). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uçar, F. (2022). *Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüęün Manifestosu (Osmanlıcılık-İslamcılık-Türkçülük)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Uçar, F. (2018). "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkisi". *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (18), 81-108.
- Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları
- Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru Seçme Eserleri – II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, L. (2007). *Giambattista Vico ve Yeni Bilim'in Temel Kavramları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Isparta Halkının İnkılaplara Bakışı (1923-1936)

Isparta People's View on Reforms (1923-1936)

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-1072-0592

Öz

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından millî birlik ve beraberliğin sağlanması, yeni bir toplum yapısı oluşturulması ve Türk milletinin çağdaş bir toplum haline getirilebilmesi amacıyla inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Millî unsurlarla, milletleşme ve çağdaşlaşma hedefi ile Atatürk önderliğinde yapılan inkılapların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda başlattığı değişim, toplumu oldukça etkilemiştir. Bu çalışmada toplumun millî iradesine, millî şuuruna ve çağdaş standartlara kavuşmasında etkili olan cumhuriyet, harf inkılabı, soyadı kanunu ve ölçü alanındaki inkılapların Isparta halkındaki yansımaları değerlendirilmiştir. Millî tarihin öğretilmesine katkı yapması ve yerel topluluğun belirli yönlerinin incelenmesini sağlaması açısından Isparta ili özelinde yapılan bu çalışmada, yeni müesseselerin ve yeni fikirlerin toplumda benimsenmesinde yardımcı olan basından yararlanılmıştır. Sonuçta Isparta halkının inkılapların getirdiği değişime kolayca uyum sağladığı ve bunları yaşamının bir parçası hâline getirdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Isparta, inkılap, milletleşme, çağdaşlaşma.

Abstract

After the National Struggle ended in victory, reforms were implemented under Atatürk's leadership to achieve national unity and solidarity, create a new social structure, and transform the Turkish nation into a modern society. These reforms initiated significant changes in the political, social, cultural, and economic spheres, greatly influencing society. This study evaluates the reflections of the Republic, the alphabet reform, the surname law, and the measurement reforms on the people of Isparta, examining their contributions to the nation's will, national consciousness, and adoption of contemporary standards. By contributing to the teaching of national history and examining specific aspects of the local community, this study conducted in Isparta province utilized the press as a means to facilitate the acceptance of new institutions and ideas. As a result, it can be said that the people of Isparta easily adapted to the changes brought about by these reforms and incorporated them into their daily lives.

Keywords: Isparta, reform, nationalization, modernization.

Giriş

Emperyalist devletlerin sömürgecilik hırsıyla başlayan I. Dünya savaşı, İttifak devletlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanmış, savaş devam ederken Osmanlı topraklarını gizlice paylaşan Müttefikler, bu paylaşımı hayata geçirmek üzere savaş sonunda Osmanlı devleti ile Mondros Ateşkesini imzalamışlar ve böylece Anadolu'da işgaller başlamıştır. Özellikle İzmir'in işgali ve ateşkese aykırı uygulamalar bir Millî Mücadele vermenin gerekliliğini ortaya koymuş, Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlayan Anadolu ihtilali, Amasya genelgesi ile yeni bir Türk devletinin kurulmakta olduğunun sinyallerini vermiş, İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruzla Millî Mücadele zafere ulaşmıştır. Yeni Türk devletinin kurucuları, zaferden hemen sonra yeni Türkiye'yi dünyaya

resmen tanıtacak olan bir antlaşmayı bir an önce imzalamak istemiştir. Bunun sebebi dışarıda emperyalistlere karşı verilen ve zafere ulaşan mücadelenin bir barış antlaşmasıyla bir an önce pekişmesidir. Çünkü verilecek asıl mücadele içeride, Türk toplumunu geri bırakmış müesseselere karşı olacaktır. Gerek egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu anlayışının yerleşmesi gerekse de Türk toplumunu her bakımdan çağdaş bir millet haline getirebilmek için hızla inkılap hareketleri başlatılmış, inkılaplar ile milletleşme ve çağdaşlaşma amacıyla yeni bir toplum ve insan tipi oluşturmak hedeflenmiştir. Bu çalışmada Cumhuriyet rejimi ve 1928-1936 yılları arası gerçekleştirilen harf inkılabı, ölçülerdeki değişiklikler ve Soyadı Kanunu'na Isparta halkının bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada ele alındığı dönem ve düşünceler açısından aynı tarihe denk gelmesi nedeniyle özgün ve birincil kaynak olarak görülen, resmi görüşü aktarırken, siyasal ve toplumsal görüşleri de kaydeden, yeni müesseselerin ve yeni fikirlerin toplumda benimsenmesine katkı sağlayan gazetelerden¹ yararlanılmıştır. Bu noktada ana kaynak olarak, 4 Nisan 1923'te kurulan Isparta gazetesi² ile 1934'te yayım hayatına başlayan Isparta Halkevi Mecmuası Ün Dergisi'nden faydalanılmıştır³. Ayrıca çalışmada konuyla alakalı inceleme eserlere de yer verilmiştir.

Milli Mücadelede Isparta

Mondros Ateşkesi sonrası işgaller karşısında İstanbul Hükümeti tepkisiz kalırken, halktan gücünü alan Kuvayı Milliye düşmanla savaşmış, pek çok yerde aydınların da desteğiyle mitingler ve protestolar tertiplenmiştir. Ayrıca bölge bölge işgallere karşı müdafaa ve muhafaza cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgali sonrası, işgallere karşı verilen tepkiler artmış, tüm Anadolu halkında olduğu gibi bu işgal Isparta halkında da tepkiye neden olmuştur. İşgallere karşı Isparta'da mitingler tertiplenmiş, bunları daha sonra ilçelerde düzenlenen mitingler takip etmiştir. Nitekim işgalin olduğu gün Yalvaç halkı Sadaret Makamına gönderdiği bir telgrafla işgali protesto etmiş, Keçiborlu ilçesi de tepkisini göstermekte gecikmemiştir. Isparta'nın diğer ilçeleri de işgale tepki gösterirken, Milli mücadelede Isparta'da teşkilatlanmayı sağlamış olan Tahirpaşazade Hafız İbrahim Bey (Demiralay) tarafından 18 Mayıs'ta kendi nahiyesi olan Gelendost Afşar'da bir toplantı tertiplenmiştir. Toplantıda "*İzmir'in işgalinin İstanbul Hükümetinin siyaset masası değil, ancak Türkün kendi kuvvet ve silahının halledeceği*" sonucuna varılmıştır⁴.

Haksız işgallere karşı tepki göstermek ve milli bilinci uyandırmak amacıyla önce basın yoluyla sonra da silahlı mücadele veren milli cemiyetlerden biri de Isparta'da Akkaşzade Süleyman Turgut Bey'in başkanı olduğu Gençler Yükselme Cemiyeti olarak kurulmuştur. Diğeri ise Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temelini oluşturan ve Hafız İbrahim Bey'in kurduğu Cemiyet-i İlmiye (Isparta Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti) dir⁵. Başkan İbrahim Bey, halkı Isparta bünyesinde teşkilatlanmaya davet etmiş, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın da etkisiyle teşkilatlanma hız kazanmıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldığında Isparta'da Hafız İbrahim Efendi (Demiralay), Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (Özdamar) ve Mehmet Nadir Efendi (Süldür), Uluborlu'dan Hacı Tahir Bey (Mehmet Tahir Kucur) ve Yalvaç'tan Remzi Bey (İsmail Remzi Berkün) 10 Nisan'da Ankara'ya ulaşmak üzere⁶ Isparta milletvekilleri olarak yola çıkmışlar,

¹Tosh,1997:33.

² Haftanın Çarşamba günleri çıkan ve adı resmi Cumhuriyetçi Vilayet Gazetesi Isparta iken, gazetenin yönetimi 621. Sayısından itibaren (5 Haziran 1935) Halkevine geçince adı da Cumhuriyetçi Isparta olarak değişmiştir. Fehmi Aksu, "Isparta Gazetesi ve Bir Ödev", *Isparta*, 5 Haziran 1935. İlk sayısı, 2 Haziran 1937'de Gazetemiz başlıklı yazıda 4 Nisan 1923 olarak gösterilen gazetenin, ulaşılabildiğimiz ilk sayısı 3 Kasım 1923 tarihlidir.

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'nin 12. Maddesi gereğince Halkevi dergilerini çıkarma görevi, dil ve edebiyat koluna bırakılmıştır. Kaş, 2007:33. Isparta Halkevine dönemin Ispartalı önemli aydınları (Kemal Ünal Turan, Fehmi Aksu, Naci Kum, Hilmi Dilmen, Nazım Örensun, Necmi Sarı) hizmet etmiş, Ün'de yazdıkları yazılarıyla Isparta'nın sosyal, kültürel, ekonomik, demografik, eğitim gibi alanlarda o yıllardaki Isparta hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Isparta'da, Isparta Gazetesi ve Ün Dergisi'nin yanı sıra Gülyurdu, Doğan gazeteleri ve Enerji Dergisinin yayınlandığı bilgisi var ise de bu dergi ve gazeteler yayın hayatına devam edememiştir. Ün, Sayı 42, Cilt 4, 1942, s.650.

⁴ Turgut, 2000:41.

⁵ Babacan, 2009:IV.

⁶ Kodaman-Babacan, 1998:22.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması sonrası Malta'ya sürgün edilen eski milletvekili Mersinli Cemal Paşa da Malta dönüşü meclis çalışmalarına katılmıştır⁷.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Türk milletinin yaşamında yeni bir dönem başlamış, halkın temsilcilerinden oluşan meclisin üstünde hiçbir güç olmadığı ifade edilmiş, bu güç, bir yandan Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmak için geceli gündüzlü çalışırken, bir yandan da devlet ve toplum yaşamında belirleyici olan temel yasaları yapmıştır. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu kabul edilmiş, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla da yeni rejimin ilanı sürecinde önemli bir adım daha atılmıştır. Milli Mücadeleyi zafere ulaştıran I. TBMM, 1923 Nisanında seçimlere gitmiş ve II. TBMM faaliyetlerine başlamıştır. Askeri zaferi Lozan Antlaşması ile taçlandırarak işe başlayan yeni meclis daha sonra da adı konmamış olmakla birlikte 1920'den beri fiilen uygulanan Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923'te ilan etmiştir. 18 Haziran 1920'de TBMM'nin aldığı kararla bağımsız bir sancak haline getirilmiş olan Isparta, cumhuriyetin ilanı sonrası bu ad verilerek il olmuştur⁸.

Isparta Halkının İnkılaplara Bakışı

Cumhuriyet

Cumhuriyetin ilk yılları Atatürk önderliğinde Türkiye'deki sosyal ve kültürel değişimin hız kazandığı dönemdir. Osmanlıdan kalan kozmopolit yapıyı milli unsurlarla değiştirerek milletleşme ve çağdaşlaşmayı amaçlayan inkılaplar yapılmış, bu inkılaplar toplumu etkilemiştir. Milli Mücadele ile istiklalini ve kimliğini kurtaran Türk milletine cumhuriyetin ilanıyla siyasi şahsiyeti kazandırılmıştır⁹. Atatürk yaptığı konuşmalardan birinde cumhuriyeti şöyle tanımlamıştır: *“Bağımsızlık, milletleşmek ve zaferin temellerinden doğup yükselen Cumhuriyet, dört yıl içinde yılmayan bir düzenleme ve geliştirme ile ne denli sağlam temellere oturtulmuş ve aziz Türk milletinin nasıl candan aradığı bir devlet biçimi olduğunu ortaya koydu ve kanıtladı”, “Cumhuriyetin içte ve dışta siyasası gelecekte de haysiyet, güç ve dürüstlikle Türk milletinin yeteneklerini onun refah ve gelişmesi yoluna yöneltmek ve toplamakla seçkinlik kazanacaktır”*¹⁰. Cumhuriyetin ilanıyla başlayan siyasi inkılapların yanı sıra gerek yeni rejimin halkta yerleşmesi gerekse de milli kültürü belirgin, modern bir toplum ve insan tipi oluşturmak üzere pek çok alanda inkılap yapılmıştır. Cumhuriyetin kurucuları rejimin ve inkılapların halk tarafından benimsenmesi için bir taraftan resmi ve gayri resmi kanallardan bilgi sağlamada, kamuoyu oluşturabilme ve onu etkilemede, aynı zamanda kendi zamanlarında siyasi ve toplumsal görüşleri kaydetmede önemli bir rolü olan basından faydalanmış, Cumhuriyet'in toplumu kendi değerleri çerçevesinde eğitmek amacıyla giriştiği bir dizi eğitim öğretim faaliyeti arasında basın aracılığıyla yayınlar yapılmıştır. 1923'te yayın hayatına başlayan Isparta gazetesi ilk planda kanunları, tüzükleri, genelgeleri yaymak görevini üstlenmiş, yerel haberlerin dışında Ulus gazetesinden alıntılar yaparak ülkenin genel ahvali hakkında bilgi verirken, önemli isimlerin değerli yazılarını da sütunlarına taşıyarak okuyucusuyla paylaşmıştır. Gazete 5 Haziran 1935'ten itibaren halkevinin yönetimine geçmiş, sorumlu müdürü ve başyazarı Mehmet Ali Tütüncü'nün¹¹ emekli olması sonrası yeni bir başyazarla yoluna devam etmemiş, ilk sayfasında Ispartalı meslek sahibi farklı isimler ve Isparta milletvekillerinin yazıları yayımlanmıştır.

İnkılapların halk tarafından benimsenmesinde bir taraftan basından yararlanılırken diğer taraftan da Halkevleri ve Halkodaları açılmıştır. Halkevleri, Türk ocaklarının oluşturduğu temel üzerine kurulmuş, toplum yaşamına kazandırılmak istenen yeniliklerin, yeni değerlerin toplumda

⁷ Demirel,2017:73.

⁸ 1891'de adı Hamidabat olan Isparta, 1916'da Burdur'la beraber Konya vilayet merkez sancağına bağlanmış, daha sonra müstakil bir il olmuştur. Turgut, 2000:58, *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.1, Isparta Valiliği, 1973:11.*

⁹ Kodaman, 1999:81.

¹⁰ İnan, 1999:240.

¹¹ *Isparta*, 22 Nisan 1936, “Mehmet Ali Tütüncü öldü” başlıklı yazısında Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Isparta'nın önemli bir değerini kaybettiğini yazmıştır. Dağlıoğlu, Tütüncü'yü Isparta'nın yakın tarihini çok iyi bilen, iyi şiir yazar, okuduğunu iyi anlayan, hafızası sağlam, kalbi temiz bir insan olarak tanımlamıştır. Verdiği bilgilere göre Tütüncü, yıllarca maliye dairelerinde çalışmış, muhasebeciliklerle Arabistan çöllerinde dolaşmış, emekli olduktan sonra meclisi umumi azalığı yapmış ve gazete başyazarı olmuştur.

yayılması, yerleşmesi cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünün aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürülmesinde okul dışı önemli kültür merkezleri olmuşlardır¹². Isparta Halkevi de 24 Şubat 1933'te kurulmuş, kapatıldığı tarih olan 1951 yılına kadar verimli bir çalışma hayatı içinde olmuş, 1934'ten itibaren de Ün Dergisini yayın hayatına kazandırmıştır. Halkevleri dokuz kol halinde düzenlenmiştir. Bunlar: Dil ve edebiyat şubesi, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri, kütüphane ve neşriyat, köycülük ile müze ve sergi¹³. Her kolun ayrı görevleri olmakla birlikte, halkevlerinin en önemli faaliyetlerini milli bayramların kutlanması, Türk büyüklerinin anılması, konferanslar verilmesi gibi özellikle kültür ve eğitim alanındaki çalışmalar oluşturmuştur¹⁴.

1931 seçimlerinde Isparta milletvekili seçilen ve gerek Isparta gazetesinde gerekse de Ün Dergisinde pek çok yazısı yayımlanmış olan Kemal Ünal Turan, Halkevlerinin görevini şu cümleyle özetlemektedir: *"Klasik okul terbiyesinin dışında yığına devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri gelişi yollarına uyar bir halk terbiyesi vermek"*¹⁵.

Halkevlerinin, bilginin, güzel sanatın ve içtimai vazifelerin, her yaş ve meslekteki yurttaşlar arasında benimsendiği yer olduğunu, bir fert olarak kendi milletine, bir insan sıfatıyla beşeriyete yararlı olmak isteyenlerin her imkânı Halkevi çatısı altında bulduğunu belirten Kemal Ünal, bu kültür merkezlerinin okuma yaşını aşanlar için meslek kursları açarak, meslek ve mektep bilgilerinin de tamamladığını, tarih, dil, iktisat alanında yapılan yeniliklerin Halkevleri vasıtasıyla bütün vatandaşlara öğretilceğini vurgulamıştır¹⁶.

1925 Şeyh Sait isyanı¹⁷ ve 1930 Menemen olayı ile birlikte rejime karşı bazı isyanlar çıkmışsa da ilerleyen yıllarda bu tür olumsuzluklar yaşanmamış, cumhuriyet rejimi Türk halkının kalbinde yerleşmeye devam etmiştir. Isparta halkı cumhuriyetin her yıl dönümünde bu kutlu günü büyük bir sevinçle karşılamış, halk, ortaya koyduğu millî birlik ve beraberlik ile rejime ve devrimlere bağlılığını göstermiştir. Nitekim 27 Ekim 1926 tarihli Isparta gazetesinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın büyük bir törenle kutlanacağı; *"Üç sene önce aynı günde sabah güneş ufukta tepemize arz ederken hava tabakalarını yarıp titreten top seslerinin ilan edildiği emsalsiz saadet şu iki kelimenin nidası dâhilinde tecelli etmiştir: Türkiye Cumhuriyeti!"* cümleleriyle haber verilmektedir¹⁸.

Cumhuriyetin 10. yıldönümü ise önceki senelerden çok üstün bir surette kutlanmıştır. Bunun sebeplerini Isparta gazetesinin başyazarı Mehmet Ali Tütüncü *"Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümünü Yüksek ve Görülmemiş Bir Şekilde Kutlamak İsteyişimizin Sebepleri..."* başlıklı yazısında şu satırlarla aktarmaktadır:

"Bu ay bütün millet yani bütün Türk vatani hazırlanıyor, her fert kendi kudreti nispetinde cumhuriyet idaresinin 10. Yıldönümünü kutlulamak azmi ile şahlanmıştır. 29 Ekimde yani tam on gün sonra üç gün üç gece şavkı, rengi, heyecanı, manası art arda devam etmek üzere taşkın bir

¹² Katoğlu, 2000:433

¹³ Turan, 2004:13-18.

¹⁴ Kaş, 2007: 31-34.

¹⁵ Turan, 1941-1942:1259.

¹⁶ Turan,1935:149.

¹⁷Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sosyal ve toplumsal alanda getirilen yeniliklerin sonucunda rejime karşı bir takım tepkiler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Bingöl'de başlayan Şeyh Sait isyanıdır. Halifeliğin kaldırılmasının bazı kesimlerde oluşturduğu rahatsızlık başta olmak üzere, bir takım iç ve dış sebeplerle 13 Şubat 1925'te başlayan isyan uzun uğraşlar sonucu bastırılmış, kendisinden sonra meydana gelen bazı isyanlara da kaynak oluşturmuştur. Acar, 2019: 2935,2939. Bazı sayıların okunamayacak derecede yıpranmış olması ve tarihin eskiliği sebebiyle Isparta Gazetesinin tüm sayılarına ulaşmak mümkün olamamıştır. Halifeliğin kaldırılmasının Isparta halkına nasıl yansdığı o tarihlere ait gazete sayılarına ulaşılamadığı için tespit edilememekle birlikte, meşru hükümete karşı çıkarılan Şeyh Sait isyanının Isparta halkında oluşturduğu teessürat, Isparta Gazetesinde aktarılmıştır. Nitekim "Kürt İsyanının İç Yüzü" başlıklı yazıda, Isparta'da küçük büyük tüm halkın isyan sebebiyle mütehassıs olduğu ifade edilmiş, bu gibi isyanların dinle ilgili değil, din perdesi altında siyasi ihtiraslarla vuku bulan, cahil taassubu hurafeler olduğu belirtilmiştir. Cumhuriyetin hedefinin ise milletin tekâmülü olduğu ifade edilmiştir. *Isparta*, "Kürt İsyanının İç Yüzü", 4 Mart 1925, 18 Mart 1925 "Kürt İsyanı".

¹⁸ *Isparta*, 27 Ekim 1926.

sevinçle bayram yapacağız ki, bunu herkes bilmiş ve işitmiştir”¹⁹. 1934’te Cumhuriyetin on birinci yıldönümünde M. Fehmi Aksu da Cumhuriyetin Isparta’ya kazandırdıklarını şöyle aktarmaktadır:

“(…) 1923-1934. on bir yıl, Türk tarihinin Türk milletinin gelecek nesillere ebedi ve mukaddes bir şeref abidesi halinde ulaştıracağı eserlerle, asırları kaplayacak kadar çok inkılaplarla doludur. (...) Türk milletini medeni âlem karşısında geri ve hakir bir hale sokan zalim kayıtlar yok edildi. Kılık kıyafette, okuma ve yazmada, dil ve sanatta, mali, iktisadi, hukuki ve içtimai her sahada bir yaşayış ufku açıldı. (...) On bir yıl içinde cumhuriyet idaresinin yalnız Isparta muhitindeki değerli eserleri, ifademizin kuvvetli misalleri olabilirler. Mahalli iktisat hareketlerinde, maişet ve refah seviyesinin yükselişinde mühim rolleri olan iplik, dehağat, kükürt, gülyağı fabrikaları, mahalli kredi ve ticaretin gelişimini ve bu cephede ilerlemeleri kolaylaştıran ziraat ve iş bankası şubeleri, zirai kredi kooperatifleri, Karaağaç bankası. Ve nihayet Isparta-Antalya yolu, köy mektepleri, köy yatılı (yatılı okul) kütüphaneler, fenni mezbaha, kuvvetli itfaiye teşkilatı. Her türkün göğsünü sevinç ve şerefle kabartacak cumhuriyet eserlerindedir”²⁰.

Cumhuriyeti, demokrasi prensiplerinin hâkimiyeti, halkın memleket idaresine girmesi ve fertlerin hüviyetlerine sahip olması olarak tanımlayan²¹ ve “Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye’de Cumhuriyet” başlıklı yazısında Nazım Örensun’da cumhuriyetin kazanımlarını şöyle anlatmaktadır:

“(…) Cumhuriyet, memleketi müstemlekedan kurtarmış, bütün cihanda hürmetle anılan bir devlet haline koymuştur. Devlet ve milleti hurafelerden kurtarmış, akıl, mantık ve medeniyet mevzuatına geçirmiştir. Din ile dünya işleri bu devirde ayrılmıştır. Memleketin, devlet hazinesine girmeden ecnebi memleketlere akan geliri cumhuriyet devrinde memleket hazinelerine çevrilmiştir. Devlet ve milleti sömüren kapitülasyonları ortadan kaldıran cumhuriyettir. Cumhuriyet millete kendi dilini, dilinin hürriyetini, milli yazısını, milli tarihini zamanın derinliklerinden çıkararak iade etmiş, medreselerin yerlerine modern mektepler yaptırmış, yaz günlerinde memleketin bir ucundan diğer ucuna üç ayda gidilemeyen memleketin iki başını iki günlük kısacık bir zamanla birbirine bağlamıştır. Deniz, kara ve hava yollarımız 14 senelik cumhuriyetin eseridir. Aşarı ortadan kaldırıp, köylünün ettikleriyle ambarını doldurutan, yer yer imtiyazlı işgallere sebebiyet veren ecnebi sermayenin yerine milli sermayeyi getiren, söyleme, düşünme, yazma, eğlenme, okuma ve ibadet etme serbestini tesis etmiştir. Yedi bin yıllık demokrasi prensiplerini Kemalizm yenilikleri altında millete iade eden yine odur”²².

Yıllar geçtikçe karakterine en uygun rejim olan Cumhuriyetin ve yokluklar içinde var edilen kazanımların kıymetini daha da kavrayan Türk milleti, rejimi her yıl bir öncekinden daha çok sahiplenmiştir. Bunu II. Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda 1943’te Kemal Ünal Turan’ın Ün’de ki yazısından anlamak mümkündür:

“(…) 20 cumhuriyet yılında vilayetimizde okulların öğrenci sayısı süratle arttı. Isparta, bir kız enstitüsü ve bir erkek Sanat okuluna kavuştu. Şehrimizde üç, Keçiborlu ve Yalvaç’ta birer fabrika kuruldu. Demiryolu Isparta’ya kadar geldi, istasyondan hükümet önüne giden İnönü bulvarı, stadyum, yeni hükümet binası ve halkevi Isparta’nın mamurluğunu yaratan cumhuriyet eserleridir. Şehir tazyikli suya kavuştu, numune temizleme istasyonu ve bir fidanlık kuruldu, Eğridir ve Gölcük sulamalarının etütleri tamamlandı, vilayet merkezi ve kazalar arasında yollar yapıldı”²³. Bir başka yazısında “(…) Milli mücadelenin yabancı istiladan kurtardığı Türkiye’yi cumhuriyet bütün gerilik sebeplerinden sıyrıldı. Onu ileri ve aydın bir ufka ulaştırdı”²⁴ diyerek, cumhuriyetin sadece halk iradesi sağlamakla kalmadığını, zihniyetleri de aydınlattığını ifade etmiştir.

¹⁹ Isparta, 8 Kasım 1933.

²⁰ Aksu, 1934:85-86.

²¹ Örensun, 1936: 449-450.

²² Örensun, 1937: 615-621.

²³ Turan, 1943:1571-1572.

²⁴ Turan, 1944:1759.

Eğitim

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplarda eğitim konusu, yönetici kadro tarafından ciddiyetle ele alınmış, eğitim ve kültür politikaları birbirine paralel yürütülmüştür. Rejimin yerleşmesi, yeni bir insan tipi ve çağdaş bir toplum oluşturma noktasında özellikle eğitimi kadrolar önem arz etmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimdeki dağınıklık ortadan kaldırılarak laik, milli ve çağdaş bir eğitim için adımlar atılırken, kanundan sonra çeşitli yasalarla da batıl hurafelerin kaynakları kurutulmuş²⁵, bu suretle asırlardan beri fertlerin ilmi zihniyetle düşünmelerine engel olan etmenler ortadan kaldırılmak istenmiştir. İlmi zihniyetle düşünmenin kanunlarla tek başına yetmeyeceğini bilen cumhuriyet yönetimi, cehaletin ortadan kaldırılarak okuryazar oranının artırılması için pek çok tedbir de almış, eğitim parasız ve karma hale getirilirken, her yaşta insana eğitim için millet mektepleri açılmıştır. Cumhuriyet ile birlikte Isparta'da da eğitim alanında önemli adımlar atılmış, yeni okullar açılmaya başlanmıştır.

11 Ekim 1931 tarihli “Okumak ve Okutmak” başlıklı yazısında Mehmet Ali Tütüncü, eğitim alanında yaşanan gelişmeleri kaleme almış, Isparta'da 1931-1932 eğitim öğretim yılının başlamasıyla birlikte ‘Cahilin ömrü mihnetle geçer’ atasözünden hareketle bir milletin medeniyet ve terakkisinin okumakla mümkün olduğunu, bilginin insanları terakkiye ve muntazam yaşamaya sevk ettiğini ifade etmiş, bilen, bilmek için yaşayan milletlerin daima gelişeceğini belirtmiştir²⁶. 17 Şubat 1932 tarihli “Bilgiye Hürmet” başlıklı yazısında da milletleri refah ve saadete sevk eden en önemli değer bilim ve her türlü bilgi olduğunu, sadece ilmi ve hakiki bilgilerin insanları selamet yollarında ilerleteceğini, bu sebeple ilme hürmetin bir vazife olduğunu belirtmiştir²⁷. 16 Kasım 1932 tarihli “Millet Mekteplerimiz” başlıklı yazısında Isparta'da millet mekteplerinin açılarak, bu okullarda 16 yaşından 45 yaşına kadar hanım, erkek her ferdin yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmesi gerektiğini, Şubat ayı sonuna kadar vesika almayanların nakdi cezaya uğrayacakları bilgisini paylaşmıştır²⁸.

Necmi Sarı'nın Ün'deki “Maarifimiz” başlıklı yazısından Isparta halkının memleketin yükselmesine hadim işlere elbirliği ile sarılıp cumhuriyet idaresini benimsediğini, halkın terakkinin ilk mekteple olduğunu takdir ettiğini ve bunun ilk cumhuriyet erkek mektebi açılışına gösterdiği rağbet ve tezahürattan anlaşıldığını belirtmesi, Isparta halkının eğitime verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir kayıttır²⁹.

Isparta'da okul, öğrenci ve öğretmen sayılarına bakıldığında; Cumhuriyetin ilk 15 yıllık döneminde, Türkiye ortalamasına yakın olduğu görülür³⁰.

15 Kasım 1934 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğine gönderilen Isparta Vilayet Teftiş raporunda da Isparta'daki halkta okuma arzusunun çok fazla olduğuna değinilmiş, buradaki kültür seviyesinin yüksek olduğuna ve yapılan milli işlere karşı halkın ilgisinin büyük olduğundan bahsedilmiştir.

²⁵ Arı, 2002:190.

²⁶ Isparta, 11 Ekim 1931.

²⁷ Isparta, 17 Şubat 1932.

²⁸ Isparta, 16 Kasım 1932.

²⁹ Sarı, 1935: 281.

³⁰ Turgut, 2000:248.

1928-1939 yılları arasında okul, talebe ve öğretmen sayıları şu şekildedir:

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Talebe Sayısı		
			Erkek	Kadın	Toplam
1928-1929	89	160	4800	2019	6819
1929-1930	91	164	4409	2151	6560
1930-1931	92	183	4343	2201	6544
1931-1932	95	187	4964	2588	7552
1932-1933	95	175	5473	2856	8329
1933-1934	92	170	6085	2973	9058
1934-1935	95	175	6308	3080	9383
1935-1936	75	175	6618	3085	9703
1936-1937	75	175	6976	3024	10000
1937-1938	71	175	7748	2998	10746
1938-1939	72	180	8418	3206	11624

Rakamlardan, 1928-1931 yılları arasında talebe sayılarının her yıl azaldığı ancak 1931-1939 yılları arasında her yıl arttığı anlaşılmaktadır. Öğretmen sayılarında ise 1928-1939 yılları arasında çok fark olmamıştır³¹.

Necmi Sarı, bir başka yazısında, Türk devriminin diğer devrimler gibi sadece bir siyasal rejim veya ekonomik bir sistem değişikliği olmadığını, Türk milletinin sosyal yaşayışı için de yapılan bir devrim olduğunu ifade etmiş Osmanlı kültürünün ümmet kültürü olduğunu, vatandaşlarını ahirete hazırladığını, Türk devriminin ise ulus kültürü olarak vatandaşlarını hayata hazırladığını vurgulamıştır. Cumhuriyet okullarından bahisle, eskiden eğitim ve öğretim metodunun ezbercilik ve kelimecilik olduğunu, bu metotla yetişen çocuğun gramofon plağı gibi malumu tekrarladığını, Cumhuriyet okullarının metodunun ise iş ve faaliyet olduğunu, bu okullarda çocukların, görerek, yaparak ve anlayarak öğrendiğini belirtmiştir³².

“Mektepler Açılırken” başlıklı yazısında Kemal Ünal, 1936 ders yılı başında, Türk çocuklarının birinci kalite basılmış kitaplara kavuştuğunu ve Türkiye’de ki eğitimin her derecedeki tahsil müesseselerinde sağlam etütler üzerine daima yeni veçheler verdiğini yazmıştır³³.

Ispartalıların eğitime ve ilme verdiği önemi Nazım Örensun’da “Halkın cumhuriyet prensipleriyle yaptığı gönül birliği” başlıklı yazısında, 200 binlik bir nüfus kademesine adımını uzatan Isparta ili halkının, gönlündeki coşkunluğu ve mantığıyla, kültür işlerine gösterdiği heyecanıyla, yer yer yükselttiği binalarıyla, okulları taşıran çocuklarıyla irfan işlerine verdiği önemi ispat ettiğini belirtmiştir³⁴.

Latin Harfleri

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve onu aşmak için, eğitilmiş kadrolarla kültür ve medeniyet seviyesinde yüksek bir varlık gösterebilmek gerekir. Okuryazar oranının düşük olması, Türk dilinin ihtiyaçlarını Arap harflerinin karşılayamaması³⁵ ve bunun sonucu öğrenmede ortaya çıkan zorluklar, Türk toplumunu cehaletle yüz yüze bırakmış, yeni Türk devleti okuma yazma oranı çok düşük bir toplum miras almıştır. Tüm bu sebepler ve millileşme hedefi harf inkılabını mecburi kılmıştır.

Aslında harflerin değişimi konusu Tanzimat döneminde kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti’nin genişlemesiyle birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin dile daha çok girmesi, Arapça,

³¹ Yüzbaşı, 2019:140.

³² Sarı, 1935:282-284.

³³ Turan, 1936:433-434.

³⁴ Örensun 1937:533.

³⁵ Korkmaz, 1991:14-18.

Farsça ve Türkçeden oluşan, devletin resmi dili olarak kabul edilen ve aydın zümrenin kullandığı Osmanlıca'yı ortaya çıkarmış, Türkçe sadece yaşayan Türk halkının konuşma dili olarak kalmıştır. Kırsal kesimde yaşayan halk zor bir dil olan Osmanlıca'yı anlamak bir yana, kendi dilini bile yazıp okuyamaz hale gelmiştir. Bu olumsuzluklar da harfler üzerinde ıslah ve çeşitli düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır³⁶. Ancak bazı ıslah çalışmaları haricinde radikal bir değişim yapılmamıştır. Çağdaş normlarla donatılmış bir Türk devleti fikrine, daha Milli Mücadele öncesinde ulaşan Atatürk³⁷ II. Meşrutiyet öncesi Bulgar Türkolog İvan Manalov ile yaptığı görüşmede bir harf devriminin gerekliliğinden bahsetmiş³⁸ ve I. Dünya savaşı öncesi Enver Paşa'nın harfler tecrübesini³⁹ ve bunun uygulamasından doğan neticeleri göz önünde bulundurarak, 1919'un 8 Temmuz sabahı Erzurum Kongresi'nin bittiği gece Mazhar Müfit'e yazdırdığı anı defterine zaferden sonra yapılacaklar konusunda beşinci madde olarak Latin harflerinin kabulünü not ettirmiştir⁴⁰. Ancak alfabe sorunu belirli bir süreçten geçtikten sonradır ki bu inkılâp gerçekleşebilecektir. Hatta Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra bile İstanbul gazetecilerinden Hüseyin Cahit, Yakup Kadri, Ahmet Emin ve Ebuzziya Velid ile bir araya gelen Atatürk, Hüseyin Cahit'in "Niçin Latin yazısını almıyoruz" sorusuna "Zamanı daha gelmemiştir" cevabını vermiştir⁴¹. 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat kongresinde de işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşının ortaya attığı önerge ile harflerin değişimi konusu gündeme gelmiş, ancak kongre başkanı Kazım Karabekir Arap harflerinin kaldırılarak yerine Latin harflerinin kabul edilmesine "Türk dilini ifade edecek hiçbir Latin harfi yoktur. Yabancıların propagandalarından etkilenerek bu fikri ortaya atanlar ülkeye zararlı bir fikir sokmaya çalışmaktadırlar. Bu fikirler Türk toplumunu etkilerse bütün İslam âlemi üzerimize hücum eder ve birbirimizi yeriz" düşüncesiyle karşı çıkmıştır⁴². Kazım Paşa'ya İçtihad dergisinde yazdığı yazı ile cevap veren Kılıçzade Hakkı, Türk milletinin Türk kültürüne muhtaç olduğunu, bu kültüründe dilden başlayacağını belirterek Latin harflerinin gerekliliğini savunmuştur⁴³.

Cumhuriyet'in ilanı, halifelüğün kaldırılması, yeni anayasa, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, Latin rakamlarının kabulü harf inkılâbının yapılmasını kolaylaştırmış olmakla birlikte, 1925'te çıkan Şeyh Said Ayaklanması harf inkılâbını geciktirmiştir. 1925 yılı aynı zamanda tekke ve zaviyelerin kapatılması ve kılık kıyafet değişimi gibi konular nedeniyle yazı tartışmaları açısından durgun geçmişse de⁴⁴, 1928'de yeni harflerin Türk milletini milli gelişme ve medenileşme yoluna götüreceği ilk adım olduğu görüşünde olan Ahmet Cevat'ın Vakıf gazetesinde yayımlanan bir dizi makalesinden sonra tartışmalar tekrar canlanmış, dil inkılâbının yolu açılmıştır⁴⁵.

26 Haziran'da Dolmabahçe Sarayı'nda "Latin harflerinin kabulü ve tarzını incelemek" üzere bir komisyon kurulmuştur. Altı hafta içinde tamamlanan yeni alfabe ilk kez 9 Ağustos 1928'de Atatürk'ün Sarayburnu'nda yaptığı konuşma ile duyurulmuştur⁴⁶. Bu tarihten itibaren, ülkenin her tarafında aydınlarla halk, yeni harfleri öğrenmek, öğretmek için yarışa girmiş, alfabeler basılmış, gazeteler dersler yayınlamış, 8-10 satırdan başlayarak uzun yazılara, bütün bir sayfaya kadar yeni Türk harfleri ile yayın yapmak, başlıklarını değiştirmek gazeteler için eğlenceli bir iş olmuştur. Bir taraftan da halka, yeni harflerin tablosu verilmiştir⁴⁷. 1 Kasım 1928'de harf

³⁶ Dönmez, 2009:169

³⁷ Yavuz, 1990:85

³⁸ Dönmez, 2009:211.

³⁹ Enver Paşa, harfler konusunda yapılacak ıslahatın yazım stiliyle ilgili olduğu ve yapılacak ıslahatın harflerin ayrı yazılması şeklinde olması düşüncesini ortaya koyan bazı aydınlardan etkilenmiş ve harfler konusuyla bizzat ilgilenmiştir. Enver Paşa'nın geliştirdiği alfabe "Ordu Elifbası, Hatt-ı Cedit veya Enver Paşa Yazısı" denmiştir. Ülkütaşır, 1991:170-171,

⁴⁰ Kansu, 1968:130

⁴¹ *Resimli Gazete*, 22 Eylül 1923:3

⁴² Ülkütaşır, 1991:42,44, Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1923.

⁴³ Şentürk, 2012: 31.

⁴⁴ Sarısamam, 2006:100.

⁴⁵ Us, 1964:92

⁴⁶ Lewis, 1996:276

⁴⁷ Tongul, 2004:122.

inkılabının kanunlaşması sonrası Atatürk, ülke içinde gezilere çıkmış ve bu gezilerinde “Baş Öğretmen” sıfatıyla Türk yazısının devamlı olarak öğretmenliğini yapmış, çevresindekileri desteklemiş ve ileride yapılacak dil inkılabının temelini oluşturacak düşünceleriyle halkı hazırlamasını uygun görmüştür⁴⁸. “Cumhuriyetin, onun kazanımlarının ve bütün inkılâpların güvencesi olan harf inkılâbı” başta dil olmak üzere, eğitim, tarih, siyaset, ekonomi, basın-yayın hayatı ve sosyal hayat alanında olumlu etki ve kazanımları beraberinde getirmiştir⁴⁹.

Büyük bir değişimi ifade eden harf devrimi ile yeni harflerin öğrenilmesi, Isparta halkında büyük bir arzu uyandırmıştır. 12 Eylül 1928 tarihli “Yeni Harflerimiz” başlıklı yazıda Isparta gazetesi “*Tetkik sahasından tatbik derecesine dâhil olan yeni harflerimizi pek çabuk öğrenebilmek arzu ve iştiyakı etrafında her tarafta olduğu gibi burada da başlayan faaliyetin gündün güne terakki etmekte olduğunu görüyoruz. Vilayetçe öğrenebilenlerde artan hüsnü iktisab diğerlerini de şevk ve gayrete sevk etmektedir. Şimdiden şehrimizde yedi sekiz yerde açılan resmi, hususi kursların tedrisatı muntazaman devam etmekte ve rağbet görmektedir. Bu rağbeti bilhassa gençlerin gösterdiği hararetili arzu ve kabiliyetten pek çok memnun olmak lazım gelir. Bu alaka ve iştiyak yerine gevşeklik görülse idi o zaman ne kadar mahzun olsak yeri vardı. Fakat kasabamızın seciyesi sağlam takdirkâr gençliği ve halkı bir kere herhangi bir şeyin esası doğru olduğuna kanaat etti mi ona yürekten sarılır ve böyle teşebbüsleri daima füle getirmek hususunda sarsılmaz bir fikri takip ile yürümekten dönmez. Halkımızın şiarı budur. Ve bunu ispat etmiştir*”. Bu cümleleri, Türkiye’nin bir intikal devresinde bulunduğu, aydınlara ve gençlere düşen görevin çok çalışmak olduğu ve yeni harfleri bilenlerin bilmeyenlere öğretmesi, öğrenmek istemeyen bedbahtların da gayrete getirilmesi cümleleri takip etmiştir⁵⁰.

Yeni harflerle birlikte başlayan okuma yazma öğrenme seferberliği Isparta’da açılan bir kursla da kendini göstermiştir. 20 Eylül tarihli Isparta gazetesinde “Yeni harflerimizde bağlama işareti kalktı” haberi yer alırken⁵¹, 14 Ekim’de “Yeni Harflerimiz Münasebetiyle” başlıklı uzun bir yazı kaleme alındığı görülmektedir. Bu uzun yazı Isparta gazetesinin harf değişiminin nedenlerini açıkladığı gerekçesiyle alıntılanmıştır. Ahmet Ağaoğlu’na ait bir makaledir. Makalesinde Ağaoğlu, harflerin değişimini en mühim hayati bir iş olarak görmüş, bu işin mazi kadar istikbali de ilgilendirdiğini belirtmiştir. Harf inkılabı ile tüm inkılabların taçlandırıldığı vurgulayan Ağaoğlu, yazısında önce Hindistan’da Brahma medeniyetine mensup bölgelerle İslam medeniyetine mensup bölgeleri (Kalküta, Mumbai, Lahor) kıyaslayarak, 320 milyon Hindistan’ın 43 milyon İngiliz’in sömürsü altında olan yerlerde her türlü anlaşmazlığın sükûnetle çözümlenirken, İslam olan bölgelerde insanların birbirini boğazladığını, İngiltere’de halkın yüzde yüz okuma yazma bilirken, Hindistan’da 320 milyon ahaliden yalnız 14 milyonun okuma yazma bildiğini, sonuçta birini hâkim diğerini ona mahkûm eden farkın, medeniyetten kaynaklandığını yazmıştır. Üç yüz seneden beri galebenin garp medeniyeti tarafında olduğunu, bu durumun şark âlemini alt üst ettiğini, Doğunun Batı tahtı hâkimiyetine girdiğini ve zaten mağlup tarafın mağlubiyetini fiilen kabul ederek, kendisini kurtarmak için garp medeniyetini taklit ettiğini belirttiği yazısında Ahmet Ağaoğlu, aynı medeniyetlere mensup 450 milyonluk Çinlilerin bile garplıların hamle ve müdahalelerinden kendilerini kurtaramadığını ifade etmiştir. Bu cümlelerden sonra Ağaoğlu, İslam toplumlarının durumunu değerlendirmektedir. İslam medeniyetine mensup 300 milyona yakın insandan yalnız Osmanlı Türkiye’sinde takriben 13 milyonluk bir kitlenin kendisini muhafaza edebildiğini, kalanın onda dokuzunun doğrudan doğruya garplılara esir ve onda birinin de özerk siyaset ve manda altında olduğunu belirtmiştir. Bu cümleler sonrası konuyu eğitime getiren Ağaoğlu, memleket irfanını takip etmekte olan hükümetin, yabancı okul müdürlüklerine tabiat ve eşya dersleri gibi bazı dersleri Türk diliyle okumak suretiyle programlarında Türkçeye mühim bir mevki vermeleri lüzumu tebliğ ettiğini, Türkçeyi yaygınlaştırmanın tek vasıtasının okulların her sınıfında Türkçe tedrisat yapılmasıyla mümkün olacağını vurgulamıştır⁵².

⁴⁸ Kadro 1932,1978: 44

⁴⁹ Dönmez, 2009:313

⁵⁰ Isparta, 12 Eylül 1928.

⁵¹ Isparta, 20 Eylül 1928.

⁵² Isparta, 14 Ekim 1928.

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere, Latin harflerinin kabulü sonrasında Türkçe üzerine çalışmalar artmıştır. 19 Nisan 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu), 1932'de Ankara'da düzenlediği Kurultay'ın son gününde derneğin Merkez Heyeti seçilmiş ve bu heyet Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Tarih sohbetinin sonunda Atatürk, "Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir. Ne dersiniz?" sorusunun ardından Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine kardeş bir cemiyetin / derneğin kurulmasını, adının da Türk Dili Tetkik Cemiyeti olmasını istemiştir⁵³. Cemiyet ilk olarak bir dil kurultayı toplamış ve alınan kararlarla Türk dilinin özleştirilmesi çalışmaları başlamıştır. Türkçe çalışmaları, Türkiye'deki azınlıkların da "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyası ile paralel yürütülerek milli dil ile milletleşme politikası güdülmüştür⁵⁴.

28 Eylül 1932 tarihli "Dilimizin Islahı" başlığıyla Isparta gazetesi de gündemdeki gelişmelere kayıtsız kalmayarak, dil üzerine yapılan çalışmalarla ilgili toplanan kurultay hakkında, Türk milletinin öz dilini düzeltmek, milli benliğinin, milli adetlerinin, milli cemiyetlerinin ve her türlü yaşayışında her çeşit örneklerinin dip temellerini bulmak ve bezendirmek için toplanan bu kurultayın Isparta halkında uyandırdığı sevinci satırlarına, "Gazimize, öz dilimizi, milli örneklerimizi bize bu kurultayla başısladığı için her vilayet halkı gibi mülhakatla beraber Isparta vilayeti ahalisi de sonsuz ve derin sevgi saygılarını sunarak candan bir şekilde bu kurultay işlerini de başarmak dileğiyle kutladıklarını muhterem halkımızın sevinçli tezahürlerinden ve bu mevzuu memnuniyetle konuştuklarından öğreniyoruz" cümleleriyle taşımıştır⁵⁵.

5 Ekim 1932 tarihli "Dilimizin İstiklali" başlıklı haberinde de dil inkılabının gerekçelerini, Türk milletinin binlerce yıllık tarihiyle, medeniyetiyle ve asaletiyle büyük bir millet olarak kendine mütenasip bir dili olmaz olur mu? Ne oldu da o dilden uzaklaştık? sorusuna verdiği cevapla açıklamış, saltanat devirlerinin milliyete has milli benliğe dair ne varsa milli dili de ihmal ettiğini, Türklüğe ait ne varsa bilerek bilmeyerek zayıflatıldığını ve bunlardan en kötüsünün de dile taalluk ettiğini yazmış ve milli ruhuna, milli benliğine kavuşabilen ve milli bir devlet kuran Türkiye'nin dil konusunu geride bırakmasının mümkün olmayacağını okuyuşuyla paylaşmıştır.

Arap harflerinin Türk kültürü üzerindeki baskısını sona erdirmek üzere milli, Türkçenin eski ve zengin bir dil olduğunun kanıtlanması için de ilmi kaygılarla başlatılan çalışmalar, toplumun kendi diliyle de Tanrısına seslenebileceğini göstermek amacıyla birtakım çalışmaların başlamasını beraberinde getirmiş, ilk Türkçe ezan 29 Ocak 1932'de Hafız Sadık Bey tarafından Kuşadası'nda okunmuştur. Bunu ülkenin başka il ve ilçeleri takip etmiştir⁵⁶. Ancak bu uygulama, halkın inkılaplara karşı fiili tavır gösterdiği konulardan birini de oluşturmuştur. Özellikle din adamlarının güdümünde hareket eden kırsal kesimdeki halk, muhtelif zamanlarda bu yasağı çiğnemiş ve Arapça ezan okumakta ısrar etmiştir. Türkçe ezan uygulaması 1933 yılında çeşitli kentlerde protesto edilmiş ve bu konudaki ilk ciddi halk tepkisi Bursa'da görülmüş, Türkçe ezan istemeyen bir grubun başlattığı protesto sonrası tutuklamalar olmuş, Atatürk'ün olayı "*Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır*" diyerek noktalamasıyla olaylar sona erdirilmiştir⁵⁷.

Bursa olayları Isparta'da da yankı bulmuş, 15 Şubat 1933 tarihli Isparta, "Bursa'da ki Hadise" başlıklı haberinde Türkçe ezana karşı tepkileri "(...) *Milli inkılaplarda umumi içtihatlar hâkimdir. Bu gibi kararlara fertlerin ve bilhassa mahdut olan birkaç serserinin mukavemet edemeyeceklerini bütün bir tarih kaydetmektedir. Böyle bedbahtlar; yeni ve medeni hayat şeraitine uymamaktaki kabiliyetsizliklerinde inat ettikçe kanunun çelik yumruğu altında kalır ve*

⁵³ Tan, Erişim:14.6.2023.

⁵⁴ Balçık, 2003:777.

⁵⁵ Isparta, 28 Eylül 1932. Isparta halkı 1 Haziran 1928'de kabul edilen rakam kanununa da hızla uyum göstermiştir, 13 Haziran 1928 tarihli haberde bazı gazetelerde Arap rakamları yerine yeni rakamların kullanılması karşısında "Memnun olduk" ifadesi kullanılmıştır.

⁵⁶ Gez, Erişim:5.5.2023.

⁵⁷ Dikici, 2006:85.

ezilirler. Vilayetimiz bu gibi irticai hareketleri adım adım takip ederken müsebbiplerini de nefret ve lanetle anar. Büyük başbuğumuzun dedikleri gibi biz artık milli dile sadık kalacak, Allah'ımıza öz dilimiz ve öz yüreğimizle kulluk edeceğiz⁵⁸ cümleleriyle eleştirmiştir.

Sosyal Hayat

Atatürk, “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmektir” derken sadece devlet kurumlarında düzenlemeler yapmakla yetinmemiş, Türk milletini çağdaş bir toplum haline getirebilmek için, bilimsel zihniyeti benimsemiş yeni bir insan tipini ve düşünce tarzını toplumda hâkim kılmak istemiştir⁵⁹. Bu sebeple toplumsal alanda da düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyetin ve inkılapların toplumda büyük değişiklikleri beraberinde getirmesi Isparta gazetesine de yansımıştır. 22 Şubat tarihli “Yaşayış Tarzı” başlıklı yazı, özellikle Medeni Kanunun Isparta’da toplum hayatında yaptığı olumlu değişimi göstermesi açısından önemlidir: “Yüksek inkılabımızın en büyük tesiri yaşayış tarzını değiştirmesindedir. Düşünüş ile yaşayış arasında çok sıkı bir münasebet vardır. İnsan, nasıl düşünürse öyle yaşar. İnkılap ise herhangi bir nevi düşünüş tebeddülünün fiile inkılap etmesi demektir. Gayet tabii olarak yaşayış tarzını da her halde değiştirir. 1926 senesi inkılabından önce başka türlü düşünüyordu ve başka türlü yaşıyordu. Bu inkılapta sonra düşünüş ve yaşayışımızın tarzı değiştiği gibi son milli ve medeni inkılabımızdan sonra da düşünüş ve yaşayışımızın tarzı büsbütün değişti. Bu değişikliği bazıları manen ve maddeten göstermekte, bazılarımızda fikren kabul etmekle beraber tatbik ve izhar kudretini tamamıyla kendilerinde bulamamakta ve az bir kısım ise vaziyeti açıklığıyla kavrayamamaktadır. Şüphe yoktur ki, bütün insanları fabrika mamulâtı gibi aynı şekil ve mahiyette, aynı cins ve zihniyette addetmek doğru olmaz. İrfan ve seviye farkı, terbiye ve telakki farkı, hukuken eşit olan insanlar arasında her zaman az çok bir mübâyenet muhafaza edeceği tabiidir. (...) Dünün büyük müesseseleri yıkılmış, yerine diğer ana müesseseler kurulmuştur. Eski harabelerde yaşayan, yeni mamurelere henüz göç etmemiş bulunan birkaç kişi bulunabilir. Bugün muvaffak olmuş vaziyet, değişmiş olan yaşayış tarzıdır. Mesela bugün müteaddit kadın almak kanunen menedilmiştir”⁶⁰, cümleleriyle Medeni Kanunun yaşam tarzına getirdiği olumlu değişim ifade edilmiştir.

Tarihsel süreçte, Türk milleti, alfabede olduğu gibi hem kendi örfi ölçü sistemlerini hem de yeni tanıştığı toplumların sistemlerini kullanmış ve ölçüler arasındaki değer farklılıklarından kaynaklanan sorunlar yaşamıştır. Osmanlı Devleti de bu konuyla ilgilenmiş, ancak alınan yüzeysel tedbirler ölçü karmaşasına çözüm olmamış, Avrupa’da bilimsel çalışmalar neticesi kabul edilmiş olan metre sisteminin kabulü bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Yeni ölçülere tam olarak uyum sağlanamadığından her defasında erteleme kararları verilmiş, ertelemeler mevcut sorunları daha da karmaşık hâle getirmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası başlayan inkılaplar sürecinde ölçüler konusuyla da ilgilenilmiş ve 1931’de kabul edilen kanunun 1 Ocak 1934’ten itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır⁶¹.

Mehmet Ali Tütüncü, “Ölçülerde Yenilik” başlıklı yazısında Cumhuriyetin ve inkılabın gerçekleştirdiği feyizli işlerden birinin yeni ölçüler olduğunu vurguladıktan sonra sadece Isparta’da değil, Türkiye’nin her tarafında ölçü ve tartı miktarının çeşitli olduğunu, bunları akılda tutarak alışverişlerde düzeni sağlamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Cumhuriyetle birlikte ticarete artık Türk tüccarlarının etkili olduğunu ifade ettiği yazısında Tütüncü devamla: “(...) Askerlikten muaf Hristiyan tebaa her türlü hayat emniyeti içinde kazancını yapar, kesesini doldururdu. Tüccar ve esnaf her şey onlardandı. Eskiden bu içtimai sebepleri tetkik etmeyenler

⁵⁸ Isparta, 15 Şubat 1933.

⁵⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1952: 214.

⁶⁰ Isparta, 22 Şubat 1933.

⁶¹ Bacanlı, 2022: 105.

Türk'ün ticaret kabiliyeti olmadığına hükmetmek gafletinde bulunuyorlardı. Ekalliyetler memleketimizin her tarafında iktisadiyata hâkim olmuşlardı. Eskiden Türk için kazanç basit bir rençberlikten ve hükümet memuriyetinden ibaret kalmıştı. Bu meslekler mensuplarını aç bırakmaz, fakat tamamen de doyurmazdı. Hele zengin etmesi ihtimali ve imkânı yok gibiydi. Bu her memlekette böyledir. Şimdi ise cumhuriyetin bir buçuk seneye indirdiği askerlik Türk genci için bir tebdil hava mahiyetini almıştır. Askerlik Türk genci için yaşayış ve kazanç engeli olmaktan çıktığı gibi, kendisi askere gitmek suretiyle memlekette askere gitmeyerek yerini işgal edecek imtiyazlı tebaada kalmadığından Türk'e hayat sahasında ticaret ve sanat yolu bütün genişliği ile açılmıştır. Fakat ticaret ve sanat basit işler değildir. Her meslek gibi ilim ve ihtisas işidir. (...) Bugün diplomasız doktorluk yapılamadığı gibi belki de yarın diplomasız ticaret yapan bulunmayacaktır. Fakat mesele bu noktaya gelinceye kadar şimdiki halde ticaretimizi basitleştirmek imkânını elde etmek için önceki ölçü ve tartıları kaldırarak bütün dünyanın kabul ettiği dürüst ve hesabı kolay makyasları kabul zarureti çoktan kendini göstermişti. Tüccarı, esnaf ve ahaliyi, birbirine uymayan ölçü ve tartıların hesabı karışıklığından kurtarma işi çok yerinde ve zamanında olmuştur”⁶² cümleleriyle hem Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin ülke ekonomisine hâkimiyetindeki olumsuzluğa dair önemli bir tespitte bulunmuş hem de ölçü alanında yapılan yeniliklerin memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir.

Dil çalışmalarının hararetlendiği yıllar olan 1933 ve 1934'te “Nüfusunun çoğunluğu Türk olmayan bir memlekete Türk ili denilemeyeceği gibi, kelimelerinin çoğunluğu yabancı olan bir dilin de Türk olmayacağı”⁶³ ve yabancı kelimelerin yabancı kaideleri ve yabancı manaları da beraberinde getirdiği⁶⁴ fikirleri artmış ve Türkçede özleştirme çalışmaları yoğunlaşmıştır. Tarih ve dil konusundaki çalışmalar toplumsal kimliğin ortaya çıkarılması konusundaki çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Bireyin toplumsal kimliğini benimsemeden önce kendisini, ailesini, geçmişini tanıması gerekliliği ve Osmanlı Devletinde bununla ilgili çağdaş ve anlaşılır bir tekniğin kullanılmamış olması “soyadı” inkılabının gerekçesini oluşturmuştur. Tüm yenilik çabaları gibi oluşturulmak istenen yeni insan tipi ve toplum modeliyle doğrudan ilgili bir düzenleme olan Soyadı Kanunu, aynı zamanda Türkçeden başka isimlerin kullanılmasının yasaklanması, dilin Türkçeleşmesi açısından önemli bir inkılâp kabul edilmiştir⁶⁵. 21 Haziran 1934'te kabul edilen kanunla, 2 Temmuz 1936'ya kadar da soyadı seçimi ve yazımının tamamlanması kararlaştırılmıştır⁶⁶.

Soyadı Kanunu hakkında, 4 Temmuz 1934'te Mehmet Ali Tütüncü, “ Soy Adı” başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Aslında Anadolu'da hemen herkesin bir soyadı olduğunu, bu adın, halk arasında kullanıldığını, ancak büyük şehirlerde ve özellikle İstanbul'da birçok yanlışlıklarla isim benzerliği yüzünden mahkemelere yanlış celp edilen şahitlerin, askerliğini bitirdiği halde kaçak diye yakalananların olduğunu belirttiği yazısında, aile teşkilatına, milli benliğe önem verilen memleketlerde aile adının kullanılması ve asıl isimden daha mühim bir yer tutmasının zaruri olduğunu vurgulamıştır. Necip Ali Küçüka'nın Ulus gazetesindeki yazısında belirttiği gibi harf inkılabının bir parçası olan Soyadı Kanunu, sosyal inkılabın ifadesi olan Medeni Kanunu tamamlamıştır⁶⁷.

Rejim, alfabe ve bazı idari düzenlemeler, toplumun bir kesimi tarafından hemen ve tümüyle benimsenirken, toplumun bir kesimi tarafından da tereddütle karşılanmış ve reddedilmiştir. Buna karşılık başta Soyadı Kanunu olmak üzere günlük yaşamı düzenleyen değişiklikler ise toplumun tümü tarafından hemen kabul görmüş ve herhangi bir toplumsal muhalefete gerekçe teşkil etmeden benimsenmiştir⁶⁸. Isparta halkı, diğer yeniliklerde olduğu gibi bu düzenlemelere hızla adapte olmuştur.

⁶² Tütüncü, 1933:1.

⁶³ Özdem, 1941: 8.

⁶⁴ Isparta, 19 Eylül 1934

⁶⁵ Balçık, 2003: 785.

⁶⁶ Atabay, 2005:242.

⁶⁷ Isparta, 26 Şubat 1935.

⁶⁸ Ertan, 2000:255.

Sonuç

Türkiye’de Cumhuriyet ve inkılaplar, köklü bir düzen ve yapı değişikliğini ifade etmektedir. Atatürk, yukarıda da ifade edildiği gibi “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmektir*” derken, Türk toplumunu çağın gerisinde bırakmış müesseseleri yıkarak, ihmal edilmiş kültürel değerlerini, millileşme ve çağdaşlaşma amacıyla değiştirmek hedefini ifade etmiştir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi Türk milletinin Cumhuriyetin getirdiği yeni değerleri özümsemesine, yaşantısını bu değerlere göre düzenlemesine bağlı olmuştur. Yapılan yenilikler gündelik yaşamda kullanılabilirliği ölçüsünde kolayca gerçekleşmiş, alfabe, ölçüler, soyadı ve bazı idari düzenlemeler, toplumun bir kesimi tarafından hemen ve tümüyle benimsenirken, toplumun bazı kesimleri tarafından tereddütlerle karşılanmışsa da Türkiye Cumhuriyeti’nin, başından itibaren çağdaşlaşma konusunda gösterdiği kararlılık ve izlediği yöntemdeki tutarlılık bu tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Çağdaş bir toplum oluşturma hedefiyle yapılan inkılaplar Türk milletinde yaşayan Türk kültürü zemini üzerine oturtulmak istenmiştir. 1923’te yayım hayatına başlayan Isparta gazetesi ile 1934’te yayımlanan Ün dergisinde ki yazılardan, Isparta’da halkın inkılapları olumlu karşıladığı ve tereddütsüz benimsediği anlaşılmaktadır. Yerel basın, bir taraftan kültürel hayat seviyesini yükseltmedeki rol ve hizmeti itibarıyla “Seyyar okul” görevi yaparken, diğer taraftan da halkın, cumhuriyet rejimi, yeni harfler, soyadı kanunu gibi yeniliklere ve uygulamalara karşı davranışını göstermek konusunda adeta ayna görevi görmüştür. Isparta halkının inkılapları özümsemesi, dönemin aydınları tarafından da kaleme alınmış, Fehmi Aksu’nun yazısına, “(...) *Mondros mütarekesinden sonra Antalya-Burdur yoluyla Isparta’ya doğru gelen İtalyanları, daha Piriefendi mezarlığından geriye çeviren Ispartalı, Yozgat-Pontus isyanlarını bastırmaya koşan Ispartalı, Batı sınırında Yunan’a “Demir alayı” ile ve “mücahidin” alayıyla karşı koyan Ispartalı, kurtuluş savaşında her cephede ulusal kahramanın emrettiği yolda bilerek, inanarak canını veren Ispartalı ne ise sosyal devrimleri yine herkesten önce benimseyen, aynı fedakârlık, aynı devrimci ruhu taşıyan ve devlet otoritesine saygılı bulunan yine Ispartalılardır*” cümleleriyle yansımıştır⁶⁹.

Gazete haberlerinden vilayetin bayındır hale gelmesi için cumhuriyet hükümetlerinin yoğun bir gayret içinde olduğu, ülkeyi yönetenlerin de demiryolları, okulların ve fabrikaların yapımı gibi çalışmaları bizzat yerinde görmek üzere Isparta’yı sık sık ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır 20 Şubat 1935’te TBMM başkanı Kazım Özalp yaptığı Isparta ziyaretinde önemli değerlendirmelerde bulunmuş, Isparta Halkevinin çalışmalarının memnuniyet verici olduğunu, Isparta’da eğitimin ilk tahsilde ileri seviyede bulunduğunu, Isparta halkının müspet ilme önem verdiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak; Isparta halkının o yıllarda okumaya meraklı ve çalışkan yapısıyla Cumhuriyet rejimini kanıksamış olduğu, çağdaşlaşma hedefiyle gerçekleşen değişime hızla ayak uydurduğu ve bu uyumu modernleşen hayatının bir parçası haline getirdiği söylenebilir.

⁶⁹ Aksu, 1935:202.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (BCA) *Kararlar Daire Başkanlığı*, 30.18.1.1.

Sürelili Yayınlar

Isparta

Resimli Gazete

Ün

Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar, Hasan (2019). Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı, *Manas Sosyal Arş. Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, ss.2934-2952.

Aksu, Fehmi (1934). Cumhuriyetin 11. Yıldönümü, *Ün*, Sayı 6, Cilt 1.

Aksu, Fehmi (1935). Isparta Tarihinde Laiklik, *Ün*, Sayı15, Cilt 2.

Arı, Asım (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, ss.181-192.

Atabay, Mithat (2005). Soyadı Kanunu ve Bu Konuda Yapılan Tartışmalar, *Tarih Dergisi*, Sayı 42, ss.231-247.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1952). C.2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Bacanlı, Hakan, (2022). Ölçü İnkılabının Tarihsel Süreci, Ölçüler Kanunu'nun Kabulü ve Uygulanışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, ss.101-136

Balçık, M. Berk (2003). Milliyetçilik ve Dil Politikaları, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tarihi* 4, İstanbul: İletişim.

Demirel, Ahmet (2017). *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim.

Dikici, Ali (2006). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 10, ss.77-104.

Dönmez, Cengiz (2009). *Tarihi Gerçekleriyle Harf İnkılabı ve Kazanımları*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ertan, Temuçin F. (2000). Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu, *Kebikeç*, Sayı 10, ss.255-272.

Gez, Başak Ocak, İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri Türkçe Ezan ve Uygulamaları, <https://atatürkilkeleri.deu.edu.tr> Erişim:5.5.2023.

Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler, (1998). Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman-Hasan Babacan, Isparta: Göltaş Kültür Dizisi.

Isparta Valiliği, 1973 İl Yıllığı, 1973.

Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar ve Yazışma Defteri, Yayına Hazırlayan: Hasan Babacan, Isparta.

- İnan, Arı (1999). *Düşünceleriyle Atatürk*, Ankara: TTK.
- Kadro 1932 (1978) C.1, Yay. Haz: Cem Alpar, Ankara: Kalite Matbaası.
- Kansu, Mazhar Müfit (1968). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: TTK.
- Kaş, Hasan (2007). *Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi (1934-1950)*, Hacettepe Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Katoğlu, Murat (2000). Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem.
- Kodaman. Bayram (1999). *Cumhuriyetin Tarihi Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta: SDÜ.
- Korkmaz, Zeynep (1991). Türk Dili ve Arap Alfabesi, *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Lewis, Bernard, (1996). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örensun, Nazım (1936). Demokrasi Prensipleri Karşısında Vazifelerimiz, *Ün*, Sayı 32-33, Cilt3.
- Örensun, Nazım (1937). Halkın Cumhuriyet Prensipleriyle Yaptığı Gönül Birliği, *Ün*, Sayı 38, Cilt 4.
- Örensun, Nazım (1937) Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye'de Cumhuriyet, *Ün*, Sayı 43-44, Cilt 4.
- Özdem, Ragıp (1941). *Dilimizin Islahı Üzerine Muhtıra*, İstanbul.
- Sarı, Necmi (1935), On iki Asrın Yıldönümü, *Ün*, Sayı 20, Cilt 2.
- Sarısaman, Sadık (2006). Taşrada Harf İnkılabının Uygulanışı (Afyonkarahisar Örneği) , *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı, 3, 2006 ss.93-136.
- Şentürk, Ayşegül (2012). Harf İnkılabının Yapılışında ve Uygulanışında Basının Rolü, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 26, ss.27-44.
- Tan, Nail, 1932'den 2012'ye Türk Dil Kurumu, *tdk.gov.tr*, Erişim :14.6.2023
- Tongul, Neriman, (2004). Türk Harf İnkılabı, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 33-34, ss. 103-130.
- Tosh, John (1997). *Tarihin Peşinde*, Çeviren: Özden Arkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt.
- Turan, Kemal Ünal (1941-1942). Halkevleri ve Odalarının Onuncu Yılı, *Ün*, Sayı 91-96.
- Turan, Kemal Ünal (1935). Isparta Halkevi İkinci Yılına Bitirirken, *Ün*, Sayı 10-11-12, Cilt 1.
- Turan, Kemal Ünal (1936). Mektepler Açılırken, *Ün*, Sayı 231, Cilt 3.
- Turan, Kemal Ünal (1943) Cumhuriyetin 20. Yılı, *Ün*, Sayı 114-115, Cilt 10.
- Turan, Kemal Ünal (1944). Yirmiikinci Yıla Girerken, *Ün*, Sayı 127-128, Cilt11.
- Turan, Tülin (2004). *Isparta Kültür Tarihinden Bir Kesit: Isparta Halkevi ve Faaliyetleri (1933-1969)*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Turgut, Hulusi (2000). *Cumhuriyet'ten Günümüze Isparta*, İstanbul: ABC.
- Tütüncü, Mehmet Ali (1933). Ölçülerde Yenilik, *Isparta*.
- Us, Asım (1964). Gördüklerim Duyduklarım, Duygularım, İstanbul.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1991). *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, Ünsal (1990). Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yüzbaşı, Esin (2019). *Cumhuriyet Döneminde Isparta (1923-1980)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniv. Sosyal Bilimler Ens.,(Basılmamış Doktora Tezi), Muğla.

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

A Manifesto by Kadroists on the Tenth Anniversary of the Republic: "From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey"

Araştırma Makalesi – Research Article

Tülay GENCER

Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Bölümü, tlygencer@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-8194-4307

Öz

Onuncu yıl kutlamalarına Cumhuriyet Halk Partisi büyük bir önem vermiş, Cumhuriyet'in az zamanda çok ve büyük işler yapabildiğini gösterebilmek ve bugünün bir bayram havasında kutlanması için her alanda bir seferberlik başlatmıştır. Basın ve yayın alanı da bu seferberlikten payına düşeni almış bu dönemde pek çok kitap ve broşür yayınlanmıştır. Bu bağlamda Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından bastırılan bir broşür dikkat çekicidir. Bu broşür çeşitli başlıklarla siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet idaresini karşılaştırmaktadır. Geniş bir görsel malzeme ve yenilikçi bir mizanpajla tasarlanan broşür Osmanlı geçmişine karşı Cumhuriyet'in başarılarını ön plana çıkarmaktadır. Broşürü, o dönemde *Kadro* dergisinde yer alan Burhan Asaf Belge ve Vedat Nedim Tör hazırlamıştır. Bu iki isim komünist bir geçmişten gelerek inkılabın hizmetine girmişlerdir. Her iki isim de Almanya'da eğitim almış ve sosyalist bir dünya görüşü çerçevesinde olayları değerlendirebilecek bir entelektüel kapasiteye sahiptir. Cumhuriyet yönetimi *Kadro* dergisi ve önceki dönemde bürokrasi ve çeşitli yayın organlarındaki faaliyet ve performanslarını bildikleri bu isimlerden Türk İnkılâbı'nın iç ve dış kamuoyunda tanıtılması ve propagandasının yapılması hususuna faydalanmak istemiştir. Vedat Nedim Matbuat Umum Müdürü olarak atanmış Burhan Asaf ise onun baş danışmanı olmuştur. Bu makalede konu edilen broşür de bu birlikteliğin ilk ürünü olmuştur. Makale sol tandanslı bir ekibe hazırlatılan bu broşürü analiz ederek Cumhuriyet'in on yıllık performansını nasıl değerlendirdiğini sorgulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet, Kadro, Burhan Asaf, Vedat Nedim.

Abstract

The Republican People's Party attached great importance to the tenth-anniversary celebrations and initiated a mobilization in every field to show that the Republic could do great things in a short time and celebrate this day in a festive atmosphere. The press and publication industry also benefited from this mobilization, and numerous books and brochures were released during this time. A pamphlet prepared by the Directorate General of the Press is interesting in this regard. This booklet contrasts the Ottoman Empire and the administration of the Republic with several major political, economic, social, and cultural aspects. The brochure, which was created using a variety of graphic elements and an original style, emphasizes the achievements of the Republic in comparison to the Ottoman past. Burhan Asaf and Vedat Nedim, who were featured in the *Kadro* magazine at the time, created the brochure. These two people, both of whom had communist upbringings, dedicated their lives to serving the revolution. Both of these people were educated in Germany and had the intellectual capacity to interpret events through the lens of

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

a socialist worldview. The Republican administration sought to benefit from these individuals, who were well-informed about the activities and performance of the *Kadro* magazine and various publications in the previous period, for the purpose of promoting and propagating the Turkish Revolution within both domestic and international public opinion. Vedat Nedim was appointed as the Director-General of Press and Publications, while Burhan Asaf became his chief advisor. The brochure discussed in this article was the first product of this collaboration. The essay will examine this booklet, which was created by a left-wing crew, to see how it assessed the Republic's ten-year record.

Keywords: Ottoman Empire, Republic, Kadro, Burhan Asaf, Vedat Nedim.

Giriş

1932 yılında yayın hayatına başlayan *Kadro* dergisi, Ekim 1933 tarihli 22. sayısını, onuncu yılını kutlayan Cumhuriyet’e ayırmıştır. Dergi, “*KADRO İnkılâbın Onuncu yıl dönümü münasebetiyle büyük Şefini, onun mesaî arkadaşlarını ve Türk milletini candan kutlular.*”¹ notuyla Cumhuriyet’e bir saygı duruşunda bulunurken aynı şekilde Gazi Mustafa Kemal de inkılabın onuncu yıl dönümü münasebetiyle *Kadro*’dan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir: “*Hatırlıyorum ki, Kadro intişar ederken maksadının Türk milletine hâs meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro’ya bu maksadında geniş muvaffakiyet temenni ederim. Gazi M. Kemal.*”² Yine benzer bir destek Başvekil İsmet Paşa tarafından da verilmiş ve derginin ilk makalesi “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlığı ile kendisi tarafından kaleme alınmıştır.³

Kadroculardan Vedat Nedim (Tör) bu sayıda “İktisatta İstiklal”, Burhan Asaf (Belge) ise “Gazi Cumhuriyet” başlığı ile Cumhuriyet’in onuncu yılına dair makale kaleme almış aynı zamanda rejimin onuncu yılı için dergiden bağımsız özel bir broşür de yayınlamışlardır. 50 sayfalık bu broşürde “Nasıldı?” “Nasıl oldu?” soruları ile siyaset, kültür, toplum ve ekonomi alanlarında eski-yeni/öncesi-sonrası bağlamında Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırması yapılmıştır. Bu broşürü *Kadro* dergisi ve Kadroculardan bağımsız değerlendirmek mümkün olmadığından kısaca bu dergiye değinmek gerekir.

Kadro 1930’lu yılların siyasi ve entelektüel hayatına damga vurmuş önemli bir aydın hareketidir.⁴ Dergi büyük oranda TKP içinde yer almış ve onun yayın organı *Aydınlık* dergisine katkı vermiş Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf gibi isimlerin çabası ile çıkarılabilmektedir. Bu bakımdan *Kadro*, 1918-1920 kronolojisinde imparatorluğun içinde bulunduğu duruma bir çare ve umut olarak geliştirilen iki fikir akımından birini -diğeri Bergsonizmdir- teşkil eden tarihsel materyalizmin⁵ 1930’lu yıllardaki bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Komünizmden gelmeyen tek isim Yakup Kadri, derginin Çankaya’daki elçisidir.⁶ Derginin ilk sayısı 23 Ocak 1932 tarihinde yayınlanmış, Ocak 1935’teki 35-36 numaralı son sayısı ile dergi kapanmak durumunda kalmıştır.⁷ Başka bir şekilde söylendiğinde inkılabı yeni bir ideoloji inşa etme fikri ve iktidar bloğuna katılma talebi ile ortaya çıkan Kadrocular liberal iş çevreleri, parti, bürokrasi ve hükümet arasındaki rekabetten yenik çıkmışlardır.⁸

Kadro, Marksizm’i Türk İnkılabı bağlamında sınıfa vurgu yapmadan ulus-devleti ve milliyetçiliği öne çıkararak sosyalleştirme ve yorumlama çabası olarak kabul edilebilir. Dergi, 1920’li yılların sonunda yaşanan uluslararası iktisadi krizin Türkiye’ye etkileri bağlamında ele alınmalıdır. Cumhuriyet yönetimi, Serbest Fırka denemesi ve Menemen Olayından sonra inkılabın toplumda kökleşmediğini görünce ekonomik, siyasi, örgütsel ve ideolojik planda yeni arayışlar içerisine girmiştir.

¹ *Kadro*, Teşrinievvel 1933, s. 2.

² *Kadro*, Teşrinievvel 1933, s. 3.

³ *Kadro*, Teşrinievvel 1933, s. 4-6.

⁴ Küçük, 1983, 140.

⁵ Ülken, 2005, 375.

⁶ Aydemir, 1975, 106.

⁷ Derginin bütün sayılarına ait özet içeriği şu kaynakta bulmak mümkündür: Tekeli ve İlkin, 2003, 147-424.

⁸ Ertan, 2003, 32-33.

Dolayısıyla *Kadro* bu arayışa alternatif bir cevap olarak, dergi şeklinde yayın hayatına başlamadan önce filizlenen bir harekettir. Genelde *Kadro* hareketinin başlangıcı Şevket Süreyya'nın 15 Ocak 1931 tarihinde Türk Ocağı'nda verdiği konferans kabul edilirse de derginin fikriyatı daha öncesinde *Hayat*, *Muhit*, *Hâkimiyeti Millîye* ve *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* gibi dergi ve kurumlarda olgunlaşmıştır.⁹ Neticede *Kadro*:

İnkılabın kapitalist oligarşik bir nizam içinde büyümemesi için feodalitenin tasfiye edildiği, mevcut toprak ve mülkiyet düzenin değiştirildiği, kitlelerin hayatına ekonomik anlamda nüfuz edilerek sosyal adaletin sağlandığı devletçi bir kalkınma modeli önermiştir. Bu modelin iktidarın ekonomi politikalarını belirleyen sınıfsal temeline yönelik açık ve radikal bir itirazı da bulunmaktadır. Anti-emperyalizme yapılan vurgu, Batı-dışı coğrafyanın makine medeniyetinin ve sanayinin nimetlerinden eşit bir şekilde yararlanabildiği sömürsüz bir dünya tasavvuru, gelir ve kaynak dağılımında kamusal menfaati kişisel çıkar ve özel teşebbüsün önüne koyan yaklaşımı, toprak reformu öneren sosyal bir devletçilik tasarımı¹⁰

ile Kemalizmi aşan daha radikal ve sol bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Dergide Vedat Nedim; tarım, köy ve ziraatı devletçi ekonomi politikaları açısından değerlendiren yazılar kaleme almış, Burhan Asaf ise dış politika analizleri yapmıştır. *Kadro*'nun bu iki önemli üyesi Almanya'da eğitim aldıklarından entelektüel açıdan da hayli donanımlıdır. Cumhuriyet, sol geçmişlerine rağmen onların bu birikimlerinden faydalanma yolunu seçmiştir. O dönemde inkılabın emrine girmek demek bürokrasi içinde uygun bir pozisyonda görev alabilmek demektir. Bu konuda Vedat Nedim, Burhan Asaf'a göre daha istikrarlıdır. Burhan Asaf, 1923 yılında Devlet Demiryolları'nın Eskişehir Bürosu'nda tercüman olarak çalışmaya başlamış ve aynı yıl bu görevinden ayrılarak Anadolu Ajansı'nın Bükreş muhabirliğini üstlenmiştir. Şeyh Sait İsyanı sonrasında *Aydınlık* dergisi kapatılınca Hariciye Vekâlet'ine girmiş, 1927 komünist tevkifatından Mustafa Kemal'in araya girmesi ile kurtulmuş ve vekaletteki görevine iade edilmiş, sonrasında ise Ziraat Bankası Ekonomik Tetkikler Servisi'nde yeni bir mesaiye başlamıştır. 1929 yılında *Hakimiyeti Millîye*'de düzenli olarak yazmasına rağmen bürokraside değil özel bir inşaat şirketinde çalışmaktadır. *Kadro* dergisi öncesinde İktisat Vekâleti İktisat Neşriyat Müdürlüğündeki görevi ise 1930-1932 yılları arasında iki yıl sürmüştür.¹¹

Vedat Nedim ise 1925 ve 1927 tevfiatlarında yargılanıp ceza alan bir isim olarak Asaf'a kıyasla daha geç bir tarihte bürokrasi içinde çalışmaya başlamıştır. *Kadro* dergisi çıkmadan önce 1929 yılında ekonomik krizin etkileri ile baş edebilmek için ihdas edilen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin müdürü olmuş ve burada Şevket Süreyya ile birlikte önemli işlere imza atmışlardır. “Onun eski Millet Meclisinin ucundaki bir odada ‘Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ni kurduğunu bilirim. Ben de yetişebildiğim kadar bu cemiyetin yayın işlerinde yardım ediyordum...onun himmetiyle katıldığımız Budapeşte, Leipzig ve New York Dünya Sergileri, Kemalist Türkiye'nin tanıtılması yolunda hizmetler yapmışlardır.”¹²

Vedat Nedim, *Kadro* dergisi yayın hayatına devam ederken 6 Ekim 1933 tarihinde Matbuat Umum Müdürü olarak atanmış¹³ ve Burhan Asaf ise onun baş müşaviri olarak bu kurumda görev yapmıştır. Vedat Nedim'in görevine başladığında kamuoyuna yayınladığı bir açıklama bu makalede ele alınan broşürün yazılma sebeplerine de ışık tutması bakımından önemlidir:

Matbuat işlerini devlet namına takip ve murakabe edecek olan dairelere bugün ne kadar mütelevvi ve ne derece mühim vazifeler düşmekte olduğu bellidir. Hele inkılâp yapmış olan memleketlerde matbuat, radyolar, tiyatro ve sinemalar gibi efkârı umumiye müesseselerinin devletler tarafından

⁹ Gencer, 2023, 73-96.

¹⁰ Gencer, 2021, 116.

¹¹ Yıldız, 2011, 43-46.

¹² Aydemir, 1975, 13. Vedat Nedim'in yaşamöyküsünü anlattığı kitabında Kadroculara ve döneme dair ayrıntılı bilgiler için bkz. Tör, 2010, 11-40.

¹³ Server İskit Vedat Nedim'in bu göreve atanmasını şöyle anlatır: “Bay Vedat Nedim'in Matbuat Umum Müdürlüğüne tayini 6 Teşrinievvel 1933'dür. 1931 senesinin Mayısı sonunda ve Ercümen Ekrem Talu zamanında lâğvedilen Hariciye Vekâletine bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü 22 Mayıs 1933'de 2205 numaralı Kanunla Dahiliye Vekâleti merkez teşkilât vazifeleri hakkındaki kanunun tadili suretile Dahiliye Vekâletine bağlı olarak tekrar teşkil edilince bir müddet vekâletle idare edilmiş ve yukarıda yazılı tarihte Vedat Tör doksan lira aslı maaş tutarı ile bu makama tayin edilmiştir.” İskit, 1943, 271.

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

nasıl murakabe ve ne şekilde sevk ve idare edildiklerini burada hatırlatmayı fazla görüyorum. Yeni Umum Müdürlüğü bu bakımdan en modern unsurlar ve vasıtalarla teçhiz niyetindeyiz. Kaldı ki, matbuat davası kültür davasının mihverini teşkil eder. Reiscumhur Hazretleri Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde bütün Türk okumuşlarını bir kültür seferberliğine çağırılmışlardır... Asıl bu teşkilât ile buna mevzu olan efkârı umumiye müesseselerinin muntazam ve samimî teşriki mesaisidir ki, Şefin emirlerinin yerine getirilmesine yardım edecektir. Türkiye’de bütün matbuat ve her türlü neşriyat ve telkinlerin, içeri doğru şuurlu ve olgun, dışarı doğru da vahdetli ve vazih bir manzara gösterebilmesi, bir devlet müessesesi olan Umum Müdürlüğün muntazam ve metodik mesaisini olduğu kadar birer millet müessesesi olan gazete, mecmua, radyo, sinema ve-tiyatrolarımızın büyük inkılâp ülküsüne yapışık çalışma ve başarıma kararlarının da bir muhassalası olacaktır.¹⁴

Vedat Nedim Matbuat Umum Müdürü olarak özellikle Türkiye’nin yurtdışında tanıtılması hususunda *La Turquie Kemaliste*, *Ayın Tarihi* gibi dergiler, *Fotoğraflarla Türkiye Albümü* gibi kitaplar ve daha başka broşürler, albümler, turistik kartpostal ve masa takvimleri yayınlamıştır.¹⁵ Bu işleri yaparken Fransızca, Almanca ve İngilizcesi gayet iyi, kültürlü, iyi ve renkli konuşan, sempatik, memleketin nadir yetişen evlatlarından biri olarak tanımladığı Burhan Asaf da ona çok yardımcı olmuştur. ¹⁶ Burhan Asaf, 1933 yılında girdiği kurumda on iki yıl görev yapmış ve 1934 yılı ortalarında kurum adına yedi haftalık bir Avrupa seyahatine çıkmıştır.¹⁷ Vedat Nedim 1935 yılında Matbuat Umum Müdürü sıfatı ile muhtelif Avrupa memleketlerine tetkik için görevlendirilmiş,¹⁸ aynı yıl Bükreş’te toplanan Balkan Misakı Konseyi’ne gidecek murahhas heyet içinde yer almış¹⁹ ve 1939 yılında İktisat Vekâleti Turizm Bürosu Müdürü olarak New York Dünya Sergisi Türk Heyeti Reisliğine seçilmiştir.²⁰ Vedat Nedim-Burhan Asaf ikilisi *Kadro* dergisi çıkarken aynı zamanda Türk İnkılabını dünyaya tanıtmaya misyonu çerçevesinde bürokratik bir görevi de ifa etmektedirler. Dolayısıyla burada konu edinilen broşür de bu iş birliğinin erken dönem ürünlerinden biri olarak kabul edilebilir.

“Nasıldı? Nasıl Oldu?”

“Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne / Nasıldı? Nasıl Oldu? 10” başlığı ile hazırlanan 50 sayfalık bu broşür Cumhuriyet’in onuncu yılı için dergiden bağımsız olarak hazırlanmıştır. Broşürü hazırlayan Burhan Asaf ve Vedat Nedim; siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda önemli gördükleri başlıklarla Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet idaresinin bir karşılaştırmasını yaparken pek çok da görsele yer vermişlerdir.

İnkılap Türkiye’sinin tanıtımı için Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırması yapılan bu broşürde Osmanlı’ya karşılık gelen “Nasıldı?” sorusuna cevap her zaman olumsuz olmuştur. Broşürü hazırlayanların dönemin sosyalist entelektüelleri olarak devrime meyyal olduğu düşünülürse eski ile problemlili olmaları gayet anlaşılabilir. Fakat kimi zaman tahkir edici bir tavır içinde, hakaretimiz sözler de kullanmışlardır. “Horoz döğüştüren sultan” vb. gibi. Broşürün ilk sayfasında da Padişah Abdülhamit, “uyanık gençliği boğan, zindanlarda çürüten, yıldız baykuşu” olarak tarif edilirken, Padişah Vahdetin ise “tahtını korumak için memleketini satan, Sevr simsarı” olarak tarif edilmiştir.²¹

Bu fevri tutumu -her ne kadar bu broşüre katkı sunmasa da- 1950’li yıllarda bir Kadrocu olarak Şevket Süreyya (Aydemir) kendi adına eleştirmiş ve bu bağlamda şunları söylemiştir: “Bütün bir Osmanlı devri yok sayılıyordu. Son devir tarihimizle ilgimiz anlaşılamiyordu. Halbuki İkinci

¹⁴ İskit, 1943, 270, 272.

¹⁵ İskit’e göre: “Vedat Bey’in eski Matbuat Umum Müdürlüğü zamanında dışarıya için yoktan meydana getirdiği propaganda eserleri başlı başına bir kütüphane tutar.” İskit, 1975, 34.

¹⁶ Tör, 2010, 28, 32, 40; Aydemir, 1975, 13. Tör, Asaf’ı Galatasaray lisesinden tanıdığını belirtir ve ekler: “*Kadro* arkadaşımı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun eşi Leman Hanım’ın da ağabeyiydi. Onu yeni bütçemiz henüz kabul olunmadan vekilden kopardığımız örtülü ödenekten bir yardımla ilk kadroya almıştım.” Tör, 2010, 28-29.

¹⁷ Yıldız, 2011, 48.

¹⁸ BCA, 30-18-1-2/56-53-8.

¹⁹ BCA, 30-18-1-2/54-40-7.

²⁰ BCA, 30-18-1-2/86-16-5.

²¹ Nedim ve Asaf, 1933, 2.

Meşrutiyet, Tanzimat, hatta III. Selim'e ve hatta daha gerilere varan bir yenileşme ve garplılaşma mücadelemiz vardı. Bunlar bizim son inkılâp hareketimizin temelinde yatıyordu"²² Bu özelleştiri broşürün yazıldığı dönemin mantalitesini ve ruhunu göstermesi adına önemlidir.

Broşürün, Cumhuriyet'in onuncu yılına özel bir propaganda aracı olarak çıkarıldığı düşünülürse bu spekülâtif ve kışkırtıcı dilin özellikle seçildiği de görülecektir. Bu tavırda muhtemelen onuncu yıl ruhu ve coşkusu da etkili olmuştur.²³ Nitekim daha 1933 yılı başlarında Cumhuriyet Halk Fırkası, onuncu yıl kutlamaları için bir seferberlik başlatmış, 24 Nisan 1933'te yayımlanan bir genelge ile kutlama programı ve bu konuda çıkarılacak kanun tasarısının hazırlanması kararlaştırılmıştır. 11 Haziran 1933 tarihinde ise Cumhuriyet'in "Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu" olarak anılan 12 maddeden oluşan 2305 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bugün hemen her şehirde bulunan "Cumhuriyet Meydanı" ismi bile onuncu yıl törenlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Üç gün süren onuncu yıldönümü kutlamaları; yeniliklerin vurgulandığı, genç Cumhuriyet'in çok kısa bir sürede hayata geçirdiği şeyleri büyük bir gösteri ile vurguladığı şenlikler olarak kurgulanmıştır. Öyle ki bu kutlamalar, o günleri yaşayan kişilerce "inkılâpların bayramı" veya "halkın kendi eserini seyretme bayramı" olarak adlandırmıştır.²⁵ Dolayısıyla onuncu yıl kutlamaları, her yıl yapılan törenlerden farklı bir biçimde Cumhuriyet'in anlam ve önemini daha da vurgulayacak bir tarzda tasarlanmıştır. Makaleye konu edilen broşür de bu bağlamda ele alınmalıdır.

Broşürde "Nasıldı? Nasıl oldu?" karşılaştırmasında ilk olarak saltanat ile Cumhuriyet rejimleri ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi her şeyden önce bir sultanlar tarihi olarak tarif edilmiş, bundan ötürü de saltanat rejimi, aile menfaatlerinin ön planda tutulduğu ve milletin yok sayıldığı bir saray rejimi şeklinde değerlendirilmiştir. İnkılap Türkiye'si tarihi ise hem içeriye hem dışarıya karşı verilmiş bir kavga ve mücadelenin tarihi olarak nitelendirildiğinden millet kendi içinden çıkan, milletin önünden yürüyen bir kahramanı lider olarak tanımıştır. O lider Mustafa Kemal'dir ve o da gücünü her şeyin üstünde tuttuğu millet ülküsünden almıştır. Broşürde bunu destekleyen görsellere de yer verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün halka Milli Mücadele'yi anlattığı bir fotoğrafı ile lider-halk birlikteliğine vurgu yapılırken ayrıca at üstündeki ve cephedeki bir fotoğrafına da yer verilmiştir.²⁶

Buna karşılık sultanlar, hayatlarının hemen her alanında bir debdebe içinde yaşamış yöneticiler olarak gösterilmiştir. "Muayede Resmi Hümayunu" sultanların vatandaşlara saçak öptürdüğü, "Sürre Alayı", milletten alınan vergilerin Arap topraklarına tantana ile gönderildiği, "Selâmlık Resmi Âlisi" ise halifelerin halka Müslüman olduklarını kanıtladıkları merasimler olarak ifade edilmiştir.²⁷ Aslında Osmanlı'daki pek çok merasim (buna ava çıkma, geziler, ziyaretler de dahildir) halk ile padişahın buluştuğu ve halkın padişaha sorunlarını, şikâyetlerini ilettiği mekanları ve zamanları yaratmaktadır. Cuma namazları için ortaya çıkan "Selâmlık Resmi Âlisi" de bunlardan biridir. Fakat dilekçelerin doğrudan sultana verilmesi, dolayısıyla halkın padişaha bizzat ulaşması mümkün değildir. Şikâyet dilekçeleri kapıcılar kethüdası tarafından toplansa da sadrazam çok fazla dilekçe toplanmaması için sultan ve halk arasında bir set oluşturmaktadır. Nitekim çok fazla şikâyet, idarecilerin basiretsizliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte Cuma selâmlıkları padişahlar için taşkınlık, suikast vb. riskler de taşımaktadır. Nitekim 1792'de Ayasofya'da III. Selim'e, 1905'de Hamidiye Camii'nde II. Abdülhamid'e suikast girişimlerinde bulunulmuş, 1906 yılında ise Ermenilerce yine II. Abdülhamid'e düzenlenen suikastta 80 kişi yaşamını yitirmiştir.²⁸

"Muayede Resmi Hümayunu", imparatorluğun en önemli merasimlerinden biridir. Ramazan ve Kurban bayramlarında olmak üzere yılda iki kez Padişah gözetiminde toplanan devlet erkânı, bir araya gelerek bayramlaşma gerçekleştirir. Osmanlı'nın klasik dönem muayede törenlerindeki el ayak öpme

²² Aydemir, 2004, 433.

²³ Bkz. Doğaner, 2007, 119-143; Caymaz, 2007, 115-139.

²⁴ Doğaner, 2007, 121,125.

²⁵ Caymaz, 2007, 116,117.

²⁶ Nedim ve Asaf, 1933, 2-5.

²⁷ Nedim ve Asaf, 1933, 4.

²⁸ Aykurt, 2001, 201-204.

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

ritüeli Tanzimat’la beraber kalkmış olsa da sadrazamın tahta yönelirken temenna etmesi uygulanmaya devam etmiştir. Sultan Abdülmecid devrinde astin-i hümayun (esbap) tahtın yanındaki bir sehpa üzerine konmuş ve devlet erkânı eğilerek onu öpmüştür. Abdülaziz devrinde ise bu uygulama tahtın yanında ayakta duran başmabeyincinin saçak tutması şeklinde değiştirilmiştir. Bu yeni uygulama Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı boyunca devam etmiştir. Fakat II. Meşrutiyet döneminde, sultanın “mutlak” otoritesi ortadan kalktığından kimi milletvekilleri, saçak öpmeye yanaşmamışlardır. Bakanlar, üst düzey bürokratlar ve askerler saçığı öpmeye devam ederken milletvekilleri ve meclis başkanları (Ayan ve Mebusan) sadece yaklaşmış başlarını eğerek selamlamakla yetinmişlerdir. Saçak öpmek; meşrutiyet kazanımlarını ve meclisin onurunu zedeleyen bir davranış olarak değerlendirilirken Sultan V. Mehmed Reşad bu durumu “garip zihniyet” olarak nitelendirerek yadırgamıştır.²⁹

Oysa Osmanlı’da değişen sadece saray protokolleri değildir, sarayın bizzat kendisi de değişip dönüşmüştür. Topkapı Sarayı sonrası kullanılmaya başlanan Dolmabahçe Sarayı, Tanzimat dönemini simgeleyen önemli yapılardan biridir. Doğal olarak muayede salonu da bu değişiklikten etkilenmiştir. Örneğin Orta Asya’dan Osmanlı’ya dek gelen geleneksel “sedir”, Dolmabahçe Sarayı’nda yerini “sandalye-koltuk”a bırakmıştır. Yine protokol ziyafetleri için “yemek masası ve sandalyesi” de eklenmiştir. Aslında bu mimari ve mekânsal değişiklikler sosyal ve siyasi dönüşümün bir tezahürüdür.³⁰

“Surre-i Hümayûn” da büyük bir kalabalığın iştirakiyle gerçekleşen dinî bir merasimdir ve Osmanlı’nın son yıllarına dek devam etmiştir. “Surre”, para kesesi anlamında olup, Haremeyn’e gönderilen para, altın ve hediyelerin genel adıdır. Her sene Hac mevsiminden önce Mekke, Medine ve Kudüs halkının ihtiyaçları için para ve hediyeler gönderilmektedir. Düzenli olarak Haremeyn’e yapılan bu yardım Osmanlı’nın zamanının en güçlü İslâm devleti olması ve hilâfet sıfatını taşıması ile de ilgilidir. Dolayısıyla hem dini hem de siyasi bir anlamı vardır.

Surrelerin en önemli gelir kaynakları Haremeyn vakıflarıdır. Osmanlı topraklarındaki büyük vakıfların birçoğunun gelirlerinin bir kısmı da Haremeyn’e ayrılmıştır. Ayrıca devlet hazinesinden, Hazîne-i Hâssa’dan ve bağışlardan destek gelmektedir. Tabii özellikle son dönemlerde surre miktarının yetersiz kaldığı durumlarda Galata bankerlerinden de borç alınmıştır. Osmanlı Devleti bu yardımları yaparken Hicaz bölgesinden hiçbir vergi de almamıştır.³¹

Tüm bu debdebe içinde müsriflik yapan sultanların karşısında ise Gazi; Anafartalar’da Cihan Harbi’nin talihini değiştiren, Dumlupınar’da emperyalizmin belkemiğini kıran ve Lozan’da ezilen milletlerin kurtuluş beratını dikte eden kahramandır. Halkı için çalışan bir halk çocuğu olarak İstanbul’daki sultan ve halifeyi devirmiş ve Türk milletine yeni bir yaşam, yeni bir tarih ve yeni bir dil vermiştir.³² Gazi’nin halkçı yanı sahip olduğu madalyalarla da vurgulanmıştır. Nitekim Gazi de, asker de aynı İstiklal Madalyasına sahiptir. Buna karşılık sultanlar “nişanlarla doldurulmuş, sırmalarla bezenmiş kabarık göğüsler üstünde boş kafalar” olarak tarif edilmiştir.³³ Vedat Nedim ve Burhan Asaf için şehzadeler de sultanlardan çok farklı değildir. Benzer hakaretimiz bir ifade de onlar için kullanılmış ve saray içinde halayıklar ve haremağaları ile yetiştirilen “kuş beyinliler” olarak tanımlanmışlardır. Buna karşılık İnkılap Türkiye’sinde Cumhur Reisi adaylarının vazifeleri vardır ve millet davasında ehliyetlerini ispat etmek zorundadırlar.³⁴

Bir diğer kıyaslama “köle imparatorluk” ve “hür cumhuriyet” arasında yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun bir dönem geniş topraklara hükmedebilmesi, muntazam ve iyi idare edilen bir ordu ve dünyadaki uluslararası konjonktüre bağlanmış olsa da Osmanlı, pozitif bilimlere rehberliğinde teknik alanda gelişen dinamik bir Avrupa karşısında statik kalarak bu üstünlüğünü yitirmiştir. Nihayetinde

²⁹ Göncü, 2006, 46, 47.

³⁰ Yıldızoğlu ve Korkmaz, 2022, 98.

³¹ Buzpınar, 2009, 567-569.

³² Nedim ve Asaf, 1933, 5.

³³ Nedim ve Asaf, 1933, 6-7.

³⁴ Nedim ve Asaf, 1933, 8-9.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla inihilal (parçalanma) başlamıştır. Öyle ki Cihan Harbi sonrasında bile kurtuluş için pek çok farklı düşünce ortaya çıkmıştır. Düşmana teslim olmaya hazır bir saray karşısında Wilson'a güvenen ya da mandayı destekleyen aydınlar ve askerler vardır. Ne var ki milletin iradesi, Gazi Mustafa Kemal'in şahsında merkezileşmiş ve milletin gücü Misak-ı Milli ile vücut bulmuştur. Hatta Misak-ı Millînin 6. Maddesi, tüm kafa karışıklığına şu cümlelerle son vermiştir:

“Millî ve iktisadî gelişmemizin imkân dairesine girmesi ve daha modern bir idareye kavuşmamız için her devlet gibi bizim de gelişme araçlarımızın temininde tam bağımsızlığa ve serbestliğe sahip olmamız hayat ve becamızın esas temelidir. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve diğer gelişmelerimizi engelleyici kayıtlara karşıyız. Tahakkuk edecek borçlarımızın ödenme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.”³⁵

Bir diğer karşılaştırma “Bir kara tarih” ve “Bir ışıklı tarih” başlıklarıyla Mondros Mütarekesi ve Mudanya Mütarekesi arasında yapılmıştır. Mondros'un önemli bazı maddeleri sıralanarak 15 Mayıs 1919'daki İzmir ve 16 Mart 1920'deki İstanbul işgalleri Mondros'a dayandırılmıştır. Buna karşılık Mudanya, 9 Eylül 1922'de İzmir'den kovulan emperyalistlerin başka bir ateşkes antlaşması imzalanmaya mecbur bırakılması demektir. Bir başka deyişle Mudanya Mütarekesi; Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla başlayan, kongrelerin yapılmasından, Ankara'da meclisin açılışına, İnönü Savaşları'ndan, Sakarya ve Dumlupınar Meydan Muharebelerine dek devam eden bir sürecin sonucunda kazanılmıştır. Bu nedenle broşürde Mondros; “Osmanlı saltanatı istiklalimize göz koyan emperyalizm önünde beyaz bayrak çekti!” cümlesiyle yer bulmuş, Mudanya ise; “Emperyalizm, kurtuluşunu cepheleri zorlayarak ele geçiren Türk milleti karşısında pes dedi!” şeklinde geçmiştir.³⁶

Mondros'un bir devamı olarak 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve bir “esaretname” olarak tanımlanan Sevr Barış Antlaşması hem antlaşmanın imzalandığı anı gösteren bir fotoğraf, hem de Sevr'in Türklere bıraktığı toprakları işaret eden yeni bir Türkiye haritası eşliğinde verilmiştir. Broşürde Lozan Barış Antlaşması ise “Lozan Kahramanı” olarak ilan edilen İsmet Paşa'nın (İnönü) fotoğrafının yanına antlaşmanın imzalanma anını gösteren bir fotoğraf eklenerek okuyucu ile paylaşılmıştır.³⁷ Lozan Barış Antlaşması'nın Atatürk ve özellikle İnönü dönemlerinde düzenli olarak her yıl kutlandığı da unutulmamalıdır. Bu gelenek Demokrat Parti iktidarı ile birlikte değişmiş ve kasıtlı bir biçimde “Lozan Kahramanı İnönü” vurgusundan kaçınmak adına bu kutlamalara son verilmiştir.³⁸

Broşürde saltanatın ve hilafetin lağvının gerekliliğini ve haklılığını göstermek adına Kurtuluş Savaşı sürerken İstanbul basını ile Ankara basınının tavrını gösteren örnekler de paylaşılmıştır. İzmir'in ve Edirne'nin harp ile düşmandan kurtarılamayacağını, bunun en iyi göstergesinin de Eskişehir'e kadar gelen Yunanlılar olduğunu söyleyen saray basınına göre, bu gerçeği göremeyip mücadeleye devam edenler ise siyasete kurban gitmiş zavallılardır. Bu bakış açısının devamı olarak devletin ve halkın içinde bulunduğu musibetin sebebi de İttihat Terakki ve Kuvayı Millîye'nin devleti çılgın emellere göre idare etmek vehmidir. Broşürde sarayın Mustafa Kemal için verdiği idam fetvası da haber yapılmıştır. Ankara basınına göre ise Sevr'de onay verildiği halde Türkiye'nin doğusunda bir Ermenistan'ın ya da güneyinde Kürdistan'ın kurulamamasının nedeni bizatihi Kuvayı Millîye'nin varlığıdır. Kuvayı Millîye Anadolu coğrafyasının dörtte üçünü kurtarmış olduğu gibi, milli sınırlara ulaşıncaya ve vatan bağımsızlığına kavuşuncaya dek de Anadolu ihtilalinden de vazgeçmeyecektir.³⁹ Nitekim bu ihtilal gerçekleştirilmiştir.

³⁵ Küçük, 2005, 175. Broşürde ilgili madde 1933 yılında henüz sadeleşmeye gidilmemiş olduğundan orijinal çeviri ile verilmiş olup şöyle geçmektedir: “Millî ve iktisadî inkişaflarımız dairei imkana girmek ve daha asri bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklal ve serbestii tamme mazhar olmamız üslulesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali ve sair inkişaflarımızı mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın da şeraiti tesviyesi bu esasta mugayir olmayacaktır.” Nedim ve Asaf, 1933, 11.

³⁶ Nedim ve Asaf, 1933, 12-15.

³⁷ Nedim ve Asaf, 1933, 16-17.

³⁸ Gencer, 2022, 585-618.

³⁹ Nedim ve Asaf, 1933, 18-19.

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

Bir başka “Nasıldı? Nasıl oldu?” sorusu da Osmanlı insanı ve İnkılap Türkiye’si insanına dair sorulmuştur. Osmanlı insanın kafası İslam taassubu ve Garp hayranlığı üzerine kurulu bir “örümceklilik kafa” olarak tarif edilmiştir. Osmanlı düşüncesindeki bu ikilik ve tezatlık, teokrasinin isteklerine cevap vermek zorunda olan bir eğitim ile Garbı taklit etmeye çalışan bir eğitim karmaşasına yol açmış, sonuç olarak her ikisinde de teokratik terbiye esas alınmıştır. Bundan ötürü çocuklarda araştırma, tahlil etme ve bütünlük kurma kabiliyeti yerine ezber gelişmiştir. Kızların eğitim görmesinin gerekli görülmediği bu sistemde, doğal olarak kadına daha çok fizyolojik bir rol verilmiş, kadın peçeye ve eve hapsedilerek günlük hayattan tecrit edilmiştir.⁴⁰

İnkılap Türkiye’si insanı ise müstakil bir “ışıklı kafa”ya kavuşmuştur. Çünkü İnkılap Türkiye’si, teokratik nizamı devlet anlayışının dışında bırakan tavrıyla kendine has eğitim sistemini yaratmıştır. Bu husustaki en önemli adım da şüphesiz Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile atılmış, böylece tüm eğitim kurumları tek bir çatı altına alınarak Türk cemiyetinin laik esası eğitime de taşınmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak kadın erkeğin yanında günlük hayatta görünmeye başlamış, hukuken de erkeğin dengi sayılmıştır. Osmanlı’daki cemiyet hayatı ve eğitim sistemi batıla inanan fertler yaratıp türbelere, hocalara, şeyhlere, üfürükçülere bel bağlamaya yol açarken İnkılap Türkiye’si, tek programlı Muallim Mekteplerinden mezun münevver muallimler ile millete ve hayata inanan fertler yaratmıştır. Broşürde bu modern okullara örnek olarak İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Gazi Muallim Mektebi, Musiki Muallim Mektebi ve Ankara Ticaret Lisesi’ne ait fotoğraflara da yer verilmiştir.⁴¹

Broşürde şapka inkılabı da inkılâp ile değişen/dönüşen kafa bağlamında ele alınmış, bunun Tanzimat’ta olduğu gibi bir kıyafet merakından ileri gelmediği belirtilmiştir. Ne var ki Osmanlı toplumunda yalnızca teokrasi mahsulü şeriatçı softalar yoktur. Bir de Avrupa hayranlığı, taklitçilik, sathilik içinde kendi milletine yabancı bir Avrupalı softalar grubu vardır. Milletle göbek bağı kesilen bu münevver grup, yabancıya da her türlü tavizi vermekten çekinmemiştir. Bunların aksine medeniyetin taklit edilecek değil, yerinde yaratılacak özgün bir şey olduğunu düşünen İnkılapçı Türk münevveri, milletine ve memleketine büyük bir imanla bağlanarak derin bir tefekküre yönelmiştir. Milleti ve memleketi uğruna en büyük fedakârlıkları bile bir vazife bilmektedir. Bu nedenle broşürde Osmanlı ve Türkiye münevverinin fikir kıyaslaması “ariyet fikir, ariyet kültür” ile “öz fikir, öz kültür” başlığı ile yapılmıştır. Osmanlı’da fikir gibi dil de Türk’e yabancı kalmıştır. Çoğunlukla Arap ve Acem kelimelerden oluşan Osmanlıcada, Türkçe kelimeler sınırlıdır ve doğal olarak dil küçük bir Osmanlı münevver zümresinin elinde bir imtiyaz gibidir. Bununla birlikte alfabe de dilin ahengine ve bünyesine uygun olmayan Arap harflerinden oluşmaktadır ve bu durum okuma yazmayı zorlaştırdığı gibi, insanı doğal olarak teokrasi külliyyatına ve fikirlerine sürüklemektedir. Bunun aksine yeni Türk harfleri, dilin ahengine ve bünyesine uygun olup, okuma yazmayı kolaylaştırmakta ve teokratik fikriyata bir darbe vurmaktadır. Dolayısıyla inkılâp, Türk dilinin de bağımsızlığını ilan ederek bunu, millet içinde bir seferberlik hareketine dönüştürmüştür. Nitekim İnkılap Türkiye’sinde dil ve tarih anlayışı birbirine paralel ilerlemiş, Türk arkeolojisi ve Türk filolojisi yeni bir kıymet ve kapsam kazanmıştır.⁴² Kadrocuların Osmanlı geçmişine yönelik katı ve müsamahasız tutumu 1930’lu yıllardaki *Güneş-Dil Teorisi* ile *Tarih Tezi*’nin bir yansımasıdır. Üstelik bu söyleminde Kadrocular yalnız da değildir. Dönemin pek çok aydını da onlar gibi düşünmektedir.⁴³

⁴⁰ Nedim ve Asaf, 1933, 20,22.

⁴¹ Nedim ve Asaf, 1933, 21, 23, 27.

⁴² Nedim ve Asaf, 1933, 30-35.

⁴³ Örneğin Peyami Safa, 1938 yılında yayınlanan *Türk İnkılabına Bakışlar* isimli kitabında Mustafa Kemal’in Osmanlı Türkçülüğü ile Garpçılığının kangren olmuş taraflarını kesip atarak modernleşme sürecindeki ikiliği ortadan kaldırdığını belirtir. Burada vurguladığı inkılabın yeni bir sayfa açabilme ve yeni bir başlangıç yaratabilecek zemini inşa etme iradesidir: “Artık Tanzimatın yarı şerî, yarı nizamî mahkemesinden eser kalmayacaktı; artık Türk maarifi yarı mektep, yarı medrese içinde bilgi dağıtmayacaktı; artık Enveriye, şu bu gibi yarı şapka, yarı külâh acayip serpuşlar aranmayacaktı; artık yarı alaturka, yarı alafranga musiki olamayacak ve Türk kadını yarı tavuk, yarı insan halinden çıkacaktı. Atatürk’ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâp hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletın başına bütün belâları üşüştüren bu yarımlikti; Türk bünyesini hem şark ve garp, hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu.” Safa, 2010, 64.

Osmanlı toplum ve fikir hayatındaki bölünmüşlük Osmanlı'nın tarih anlayışına ise şu şekilde yansımıştır: Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ve Umumi Tarih. Osmanlı Tarihi; adı üstünde Osmanoğulları'nın bir aile tarihi gibidir ve Türk milletinin tarihi bu tarih içinde gelip geçici bir yer kapsamaktadır. İslam tarihi; Osmanlı'nın teokratik yapısından kaynaklı mühim sayılan fakat aslında Araplara ait bir tarih anlatısıdır. Umumi Tarih ise; Avrupalıların tahakküm siyasetine göre ortaya çıkan insanlık tarihinin bir parçasıdır. Sonuç olarak Osmanlı, Türklük ile ilgisi olmayan, bölük pörçük bir tarih telakkisine sahipken İnkılap Türkiye'si, kendi tarih anlatısının merkezine Türk milletinin tarih sahnesine çıkışını ve insanlık tarihine, medeniyete katkısını yerleştirmiştir. Osmanlı ve İslam Tarihi bu yeni anlatıda oldukça gölgede kalmıştır.⁴⁴

Bir başka “Nasıldı? Nasıl oldu?” sorusu da iktisadi yapı için sorulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, belirli bir süre Avrupa'dakine denk bir sanayiye sahip olsa da Avrupa'nın sanayi hamlesi ile başlayan yükselişi, onu sonunda geri bir ziraat ve hammadde memleketi durumuna düşürmüştür. Broşürde Osmanlı; milli bir iktisat sisteminin olmadığı, Düyunu Umumiye, kapitülasyonlar, Osmanlı Bankası, yabancı şirketler vb. ile sözde müstakil bir yarı müstemleke memleketi olarak ele alınmıştır. Asaf-Nedim ikilisine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulaşım bile yabancı sermaye için çalışmıştır. Örneğin demiryolları, limanlardan ziraat ve hammadde bölgelerine doğru inşa edilmelerine rağmen neticede emperyalist devletlerin tahakküm siyasetine hizmet etmiştir. Bağdat hattı Almanların Musul petrollerine ve Hint denizine ulaşması için büyük bir önem arz etmektedir. Kar sağlamayan hatların finansmanı ise devlet hazinesinden kilometre garantili olarak sağlanmıştır. Keza Osmanlı'da kabotaj hakkı da yoktur, sahiller arasındaki vapur ulaşımı yabancıların elindedir. Sermayesi olmayan bir devletin doğal olarak bir kredi siyasetinin olması da mümkün değildir ve yabancı bankaların elinde bulunan ticaret kredisi de yine yabancılara gitmektedir.

İnkılap Türkiye'si ise daha en başından itibaren kayıtsız şartsız bağımsızlığın hem siyasi hem de iktisadi hayatla mümkün olacağına farkında olarak hareket etmiştir. Düyunu Umumiye tasfiye edilmiş, gümrük gelirleri başlıca kaynağa dönüştürülmüş, öncelikle hammaddesi ve piyasası memlekette bulunan sanayi şubeleri kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde ulaşım da hem askeri hem iktisadi açıdan milli bir menfaat meselesi olarak ele alınmıştır. Yabancı şirketler elindeki pek çok demiryolu devletleştirilmiş, yine kabotaj hakkı ile denizyollarına hâkim bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Milli bankacılık da Cumhuriyet ile gerçekleşmiştir. Merkez Bankası, Ziraat Bankası, İş Bankası kurularak kredinin millileştirilmesi sağlanmıştır.⁴⁵

Broşürde demiryolu karşılaştırması “Saltanattan 60 yılda yapılan 3.357 kilometre demiryolu kaldı ve bunların hepsi yabancı şirketlerin elindeydi” başlığına karşılık “Cumhuriyet devleti 10 yılda 2.000 kilometre demiryolu yaptı!” başlığı ile verilmiştir. Yine yazarlara göre şehircilik de Cumhuriyet'in önem verdiği diğer bir alandır. Osmanlı'da olmayan şehircilik anlayışı Cumhuriyet ile birlikte değişmiş, Ankara planlı şehircilik anlayışına örnek olarak bozkırın ortasında bir başkente dönüştürülmüştür. Belli başlı şehirlerin de planları yaptırılarak belediye işleri buna göre tanzim edilmiştir. Şehirlerdeki önemli problemlerden biri de şüphesiz frengi, sıtma, verem, trahom vb. halk sağlığını tehdit eden salgın hastalıklar olmuştur. Öncelikle sağlam nesillere ihtiyaç duyulan Cumhuriyet'te, halk sağlığı ile ilgilenilmesi için ayrı bir bakanlık da kurulmuştur: “Sihhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti” (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).⁴⁶

Pek çok alanda yapılan bu kıyaslamalar son sayfada yabacıların gözünden verilmiş, “Hasta Adam” olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu'na karşılık Cumhuriyet Türkiye'si, doğudan batıya pek çok ülkeye ışık olmuş, “Bütün mazlum milletlerin kâbesi: Ankara” olarak tarif edilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Nedim ve Asaf, 1933, 36-37.

⁴⁵ Nedim ve Asaf, 1933, 40-43.

⁴⁶ Nedim ve Asaf, 1933, 44-47.

⁴⁷ Nedim ve Asaf, 1933, 48.

Sonuç

Cumhuriyet’in onuncu yılı için Burhan Asaf ve Vedat Nedim tarafından hazırlanan ve makaleye konu olan bu broşürün çerçevesini yukarıda zikredilen kıyaslamalar teşkil etmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere bu kıyaslama; siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yapılmıştır. Fakat kıyaslamalarda dikkat çeken unsur Kadrocuların geçmişe, bir başka deyişle Osmanlı’ya dair tahammülsüz bir tavır içinde olmalarıdır. Belli ki bu irade, kendisini en çok Osmanlı geçmişine karşı konumlamıştır ve bu geçmişi kendisine referans almak istememektedir. İmparatorluk neticede savaşlar ve felaketlerle dolu oldukça sancılı bir süreçten geçerek yıkılmıştır. Yukarıda karşılaştırmayı yapan Kadrocular da bu felaketleri deneyimlemiş bir nesle mensup olarak yeni bir zaman/zemin arayışındadırlar. Kaldı ki bu bakış açısı dönemin tarih, dil anlayışıyla da uyumludur. Mustafa Kemal, özellikle 1930’lu yıllarda tarih ve dil konularına yoğunlaşp Orta Asya Tarihi ile Eski Anadolu Tarihi’ne yönelmiş -Osmanlı geçmişini paranteze alarak- kendi toplumuna yeni bir geçmiş ve dolayısıyla yeni bir kimlik yaratma çabasıyla Cumhuriyet’in varoluşunu yeni bir tarihsellikte temellendirmek istemiştir. Cumhuriyet; bireyi, dinin ve geleneğin dışında tanımlanan seküler bir tarihsellik zincirinde yeniden var etmek istemektedir. Geçmiş bu anlamda seküler bir şekilde yeniden yazılmakta ve yorumlanmaktadır. Başka bir şekilde ifade edildiğinde geçmiş, modern ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda bir elemeye tabi tutulmaktadır. Türk İnkılâbı’nın radikalizmi en somut olarak zamana yönelik bu bakış açısında görülebilir.

Cumhuriyet yönetimi 1920’li yıllarda eğitim, hukuk, kültür, alanında önemli inkılâplar yapmıştır. Bununla beraber halk eski rejimin kurum ve değerlerinden de büsbütün kurtulabilmiş değildir. Bu sorunun yakıcılığı 1930’lu yıllarda ekonomik krizin etkileri ile birlikte iyice anlaşılabilmiştir. Dolayısıyla yönetim onuncu yıl kutlamalarına bu krizin gölgesinde gitmek zorunda kalmıştır. Toplumla yeni bir iletişim biçimi kurma arayışları, bu kutlamaların havasını da etkilemiştir. Cumhuriyet yönetimi on yılda yarattığı değişimin, halka en iyi ve en açık şekilde, yakın geçmişi veri alarak yapılacak bir dizi karşılaştırma ile gösterilebileceğini düşünmektedir. Bu anlamda Kadrocular yakın geçmişi bir referans olmaktan çıkarmak ile vazifelilerdir. Bu vazife onların gönüllü olarak üstlendikleri bir vazifedir. Kaldı ki broşürde dile getirilen Cumhuriyet’in başarıları da bir hamaset değildir. Gerçeklikleri aşikârdır ve broşürde bu gerçeklik, Osmanlı geçmişi ile yapılan bir kıyaslama temelinde vulgarize edilmiştir. Dolayısıyla ilgili broşürde yakın geçmişe mesafeli durulması ve olumsuz yaklaşılması anlaşılabilir olsa da Cumhuriyet’in Osmanlı yenileşme sürecinden bağımsız olarak kendiliğinden ortaya çıkmış gibi gösterilmek istenmesi de nesnel gerçekliğe uygun değildir.

Kaynakça

- Aydemir, Ş. S. (1975). “İşte Avrupalı Vatandaş”. *Vedat Nedim Tör: 75*, İstanbul: Kıral Matbaası.
- Aydemir, Ş. S. (1975). “Yakup Kadri İçin Çankaya’daki Elçimiz”. *Türk Dili Dergisi*, 281 (31), 102-106.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aykurt, Ç. (2001). “Padişah-Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1 (16), 201-204.
- BCA, 30-18-1-2/54-40-7, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 19/5/1935.
- BCA, 30-18-1-2/56-53-8, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 20/06/1935.
- BCA, 30-18-1-2/86-16-5, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 27/02/1939.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). “Surre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 567-569.
- Caymaz, B. (2007). “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlulamaları: 29 Ekim 1933”. *Bilgi ve Bellek*, 4 (7), 115-139.
- Doğaner, Y. (2007). “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları”. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (5), 119-143.
- Ertan, T. F. (2003). “Kadro Dergisi Niçin Kapandı”. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 4 (3), 19-34.
- Gencer, S. (2021). Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976) Ütopyasını Yitiren Adam. *Siyasal ve Entelektüel Tarihimizden Portreler*. (Ed. H. Akkurt). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Gencer, S. (2023). *TKP’den Sonra Kadro Dergisinden Önce Şevket Süreyya (1928-1932)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Gencer, T. (2022). “Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 106, 585-618.
- Göncü, C. (2006). “Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri ve Dolmabahçe Sarayı’nda Uygulanışı”. *Milli Saraylar Dergisi*. 3, 37-56.
- İskit, S. (1943). *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara. Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.
- İskit, S. (1975). “Tevfik Fikret Sanki...”. *Vedat Nedim Tör: 75*, İstanbul: Kıral Matbaası.
- Kadro, Teşrinievvel 1933, 22.
- Küçük, C. (2005). “Misak-ı Milli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 173-175.
- Küçük, Y. (1983). Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nedim, V. ve Asaf, B. (1933). *Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne, Nasıldı? Nasıl Oldu? 10*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Safa, P. (2010). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

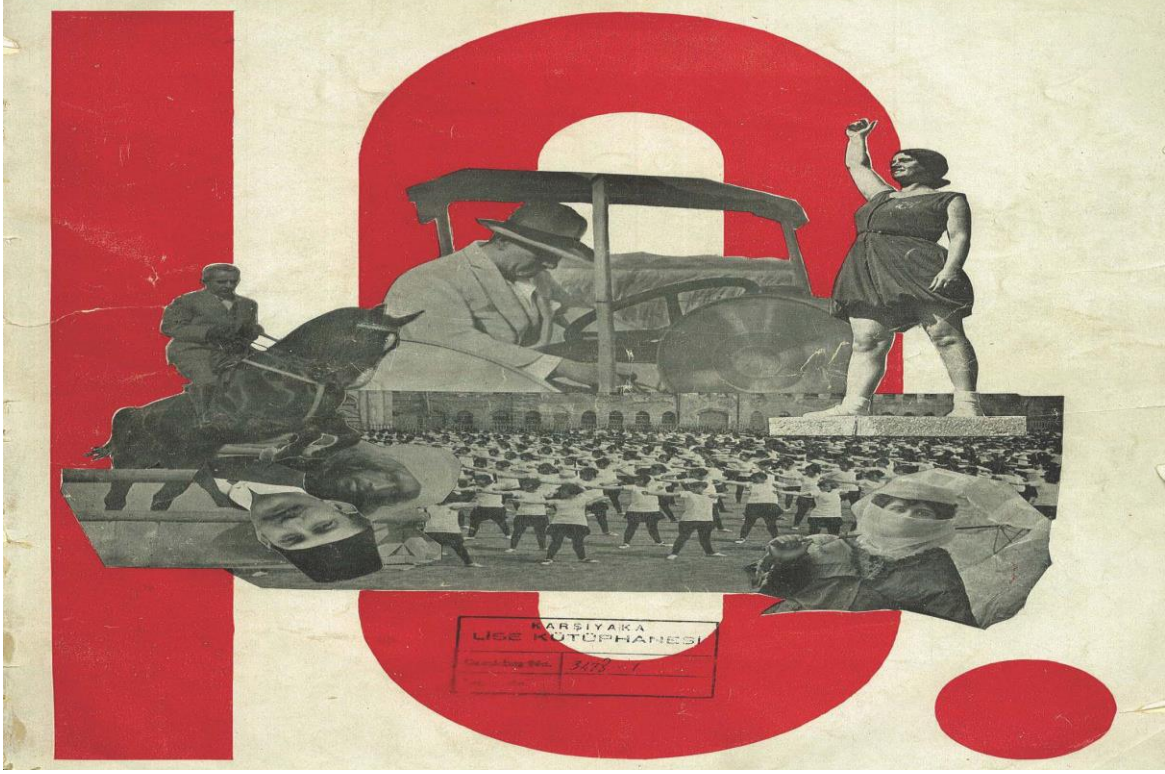
Tör, V. N. (2010). *Yıllar Böyle Geçti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yıldız, A. (2011). *Üç Dönem Bir Aydın Burhan Asaf Belge (1899-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldızoğlu, M. S. ve Korkmaz, S. A. (2022). “Topkapı Sarayı’ndan Dolmabahçe Sarayı’nın Kullanımına Geçişte Osmanlı Protokol Mekânlarındaki Değişimler: Biçim ve İçerik Bağlamında Genel Bir Bakış”. *Millî Saraylar Dergisi*, 23, 86-99.

EKLER

OSMANLI
İMPARATORLUĞUNDAN

**TÜRKİYE
CÜMHURİYETİNE .**

NASILDI?

NASIL OLDU?

KARŞIYAKA LİSE KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No.	378/1
Tasnif No.	

10

DEVLET MATBAASI
İSTANBUL, 1933

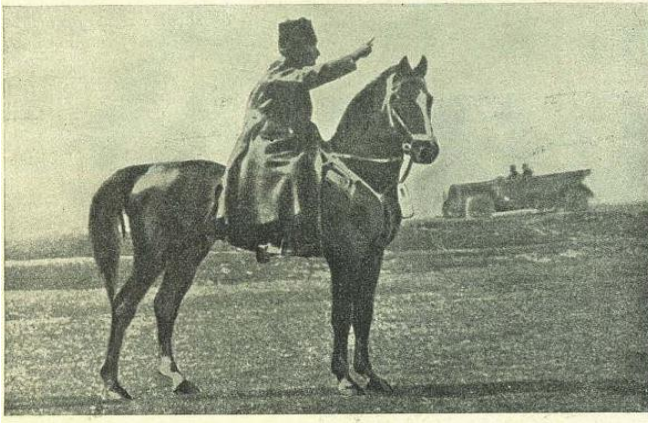
Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”

Sultanlar, bayramlarda] huzurlarına kabul ettikleri vatandaşlara böyle bir saçak parçası öptürürlerdi: “Muayede resmi hümayunu!”

Milletten alınan vergiler Arap çöllerine böyle tantana ile gönderilirdi: Sürre alayı.

GAZİ Mustafa Kemal: Millet davasında her zaman önde yürüyüp kıymetin ve hizmetin eleğinden geçmiş olan adamdır.

Gazi Mustafa Kemal, milletin ülkülerini, milletin dileklerini şahsında merkezleştiren, iradesinde olgunlaştıran fiil ve hareket adamıdır. Gazi Mustafa Kemal, millet davasını bütün engellere, bütün yoksuzluklara rağmen mukaddes bir bayrak gibi daima başının üstünde tutmuş olan büyük Şeftir.

Gazi, Milli kurtuluş hareketini halka böyle anlattı.

NASIL OLDU?

Sevr esaretnamesini
SULTAN HÜKÜMETİ
böyle imzaladı:
10 Ağustos 1920

SEVR'E
GÖRE

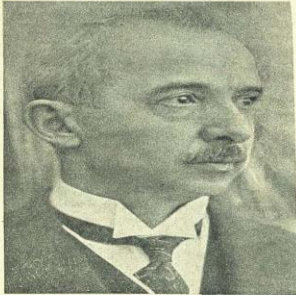

T
TÜRKİYE

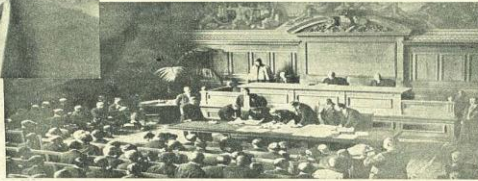
SALTANAT 1 BİRİNCİTEŞİRİN 1922-DE YOKEDİLDİ!

TESKİLÂTİ Esasiye Kanunile Türkiye halkı, hukuku hakimiyet ve hükümraniyesinin müesseseli hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferag olmak üzere temsil ve bilfiil istimal ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Misakı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbuldaki şekli hükümeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addetmiştir.» *Esabı mucibeden*

Lozan

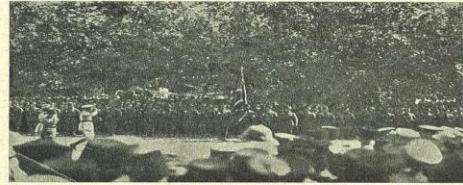
*Kahra-
manı.*

Hilâfet kaldırıldı: 3 Mart 1924

Hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanundan:
1 - Halife halledilmiştir. Hilâfet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemîç olduğundan hilâfet makamı mülğadır.

NASIL OLDU?

İtilâf kuvvetleri İstanbuldan çıkarken bayrağımızı böyle selâmladılar: 2 Birinciteşirin 1923

ZB - Tarafeyni âliyeyni akideyn Türkiye de kapirölasyonların kâffei nükati nazarâdan tamamten ilgasını herbiri kendisine taallüku cihetinden kabul ettiklerini beyan edöler.

Lozan Muahedesinden

Arkadaşlar! Sarayların içinde Türkten gayri unsurlara istinat ederek, düşmanlarla ittifak ederek, Anadolu nun, Türklüğün aleyhine yürüyen çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından tardı, düşmanların denize dökülmelerinden daha rehakâr bir harekettir.
30.8.1924
Gazi

Lozan Sulhu da
böyle imzalandı!
24 Temmuz 1923

Cumhuriyet Döneminin İlk Sosyal Demokrat Partisi: Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946-1951)

The First Social Democratic Party of the Republican Era: Turkish Social Democrat Party (1946-1951)

Onur Alp YILMAZ

Işık Üniversitesi, İnsan Toplum Bilimleri Bölümü, onuralp.yilmaz91@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6158-7165

Öz

Türkiye’de sosyal demokrasi literatürü, CHP’nin ortanın solu açılımını somut olarak yaptığı 1965’ten itibaren ve CHP etrafında şekillenmiştir. Her ne kadar Türkiye’nin kalıcı ve en kapsamlı sosyal demokrat deneyimi CHP örneği olsa da çalışmaların yalnızca bu çerçevede gerçekleşmesi öncül ve küçük ölçekli örneklerin gözden kaçmasına neden olmuştur. Bu da kendi içinde Türkiye’de sosyal demokrasi tarihine ahistorik bakmak gibi bir riski barındırmaktadır. Aynı zamanda bu durum, dünya sosyal demokrasisiyle çağdaş olan Türkiye’deki sosyal demokrat hareketlerin temel argümanlarının evrensel boyutunu tartışma imkânını da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de sosyal demokrasi tarihini CHP’nin sosyal demokrat açılımının öncesine götürerek tartışmak hem sosyal demokrasinin evrensel kırılmalarının Türkiye’ye yansımalarını keşfetmek hem de Türkiye’deki sosyal demokratların bu kırılmalara Türkiye’nin güncel durumunu gözeterek nasıl tepki verdiklerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu yüzden 1946 kuruluşlu Türk Sosyal Demokrat Partisi’nin tarihine odaklanan bu çalışma, partinin öncülü olan Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası’nın tarihinden söz ederek başlayıp, bu partinin ardılı olan Türk Sosyal Demokrat Partisi’nin ilk örneklerle ne gibi süreklilikler taşıdığını da incelemektedir. Türk Sosyal Demokrat Partisi’nin tarihi üzerinden çok partili hayata geçişe ve Türkiye’nin o dönemki sorunlarına sosyal demokratlar gözünden alternatif bir bakış imkânı da sunan bu çalışmanın ana odak noktaları ise sosyal demokratların Türkiye’ye neler vadettiği ve parti girişimlerinin nedenlerini tartışmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Demokrasi, Sosyal Demokrat Fırka, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cemil Alpay.

Abstract

Social democracy literature in Turkey has been shaped around the CHP since 1965, when CHP manifested its left-of-center outlook in theory and practice. Although Turkey's permanent and most comprehensive social democrat experience is the CHP case, the fact that the studies were focused only on this framework caused the preliminary and small-scale examples to be overlooked. This in itself carries the risk of looking at the history of social democracy in Turkey as ahistoric. At the same time, this situation eliminates the possibility of discussing the universal dimension of the main arguments of the social democratic movements in Turkey, which has been contemporary with the world's social democracy. Therefore, discussing the history of social democracy in Turkey by taking it before the CHP's social democratic opening is important both in terms of exploring the reflections of the universal ruptures of social democracy on Turkey and understanding how the social democrats in Turkey reacted to these ruptures by considering the current situation in Turkey. This study, which focuses on the history of the Turkish Social Democratic Party, which was founded in 1946, starts by arguing the history of the Ottoman Social Democrat Party, the predecessor of the party, and also examines what kind of continuities the successor of this party, the Turkish Social Democrat Party, has with its predecessor. The main concentration of this study, which offers an alternative view to the transition to multi-party life and the problems of Turkey at that time through the history of the Turkish Social Democrat Party, has been to discuss what the social democrats promised Turkey and why the party initiatives were not successful.

Key Words: Social Democracy, Ottoman Social Democratic Party, Turkish Social Democratic Party, Republican People's Party, Cemil Alpay.

Giriş

19. yüzyılın ilk yarısında terminolojiye giren sosyal demokrasi, ilk olarak işçi örgütleri tarafından kullanılmıştır. 1848 Devrimi'nin ortaya çıkardığı bir kavram olan sosyal demokrasi, yıllar içinde bugün kullanıldığı anlama ulaşması, özel mülkiyeti reddetmektense devletin ekonomiye müdahaleleri vasıtasıyla emekçiler adına dönüşün vadeden ve tekelleşen sektörlerin kamulaştırılmasını savunan bir ideolojiye dönüşmesi uzun yıllar süren tartışmaların ardından olmuştur.¹ Özellikle Almanya'da sosyal demokrasinin sembol isimlerinden olan Eduard Bernstein'in Marksizm mirasını eleştirmesi ve sınıf kavgası, şiddet, kapitalizmin önlenemez çöküşü ve proletarya diktatörlüğü gibi tezleri bir kenara bırakarak, özellikle Kautsky'le girdiği tartışmalarda ortaya koyduğu biçimde, Hegel'in Marksizm'in sırtına yüklediği bir yük olarak gördüğü diyalektik materyalizm yerine Kant'ın eleştirel yaklaşımını benimsemiştir.²

Osmanlı'da ise sol hareket özellikle Türkler arasında sınırlı ve geç bir gelişim göstermiştir. Bunun birden fazla sebebi olduğu ifade edilebilir. İlk olarak Osmanlı özellikle 1896 tarihli Enternasyonal kararına göre ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanınmasından kaynaklı olarak sosyalist düşünceden şüphe duymuştur. Nitekim Osmanlı içindeki azınlık grupların sosyalist hareketle daha erken tanışmaları ve bu doğrultuda faaliyet gösteren örgütlerin daha geç olması da bu karardan bağımsız değerlendirilemez.³ Bu kararın Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmak isteyen uluslar için cezbedici olduğu ifade edilebilir. Üstelik bu karar yalnızca ulusal sorunlarına hitap etmiyor, aynı zamanda bir sistem eleştirisi sunarak onlara alternatif bir kalkınma stratejisi de vadediyordu.

Benzer bir süreç Türkler için de yaşanmıştır. Üretim tarzı açısından Batı'dan farklı olarak sanayileşmesi son derece sınırlı kalan Osmanlı'da ne dört başı mamur bir Türk burjuvaziden ne de proletaryadan bahsetmek mümkündür. Sınırlı olarak gelişmiş olan proletarya arasında da etnik bölünmüşlük dolayısıyla sınıf bilinci ortaya çıkmamıştır.⁴ Ziya Gökalp başta olmak üzere bir bölüm Osmanlı-Türk aydını geri kalmışlığa çözüm bulmak için pozitivist-korporatist bir görüş benimseyerek organik işbölümü üzerinden toplumun ve devletin kalkındırılabilceğini düşünürken,⁵ Şefik Hüsnü, Hüseyin Hilmi ve Ethem Nejat gibi isimler ise Osmanlı'nın çıkışını diyalektik ve tarihsel materyalizmin rehberliğinde olabileceğine inanarak bu yönde çözümler üretmeye başlamışlardır. Bu rehberliğe duyulan ihtiyaç, Osmanlı'nın makus geri kalmışlığını gidermek üzerinden şekillenmiştir. Nitekim Belge, onların sosyalizme meyledişinin sebebini Marksist literatürün anti-empyralist karakterine bağlamıştır.⁶

Timur, Osmanlı-Türk sosyalistlerinin sınıf odaklı ve eşitlikçi bir eğilimden ziyade uluslararası sömürge ilişkilerinden sıyrılarak ulusal kurtuluş ve kalkınmayı temin etmeyi önceliklelerini ifade ederken,⁷ Belge ise bu durumun yer yer milliyetçiler ve sosyalistler arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını vurgulamıştır.⁸ Dolayısıyla, özellikle 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından başlayan Türkiye'de sosyalist partileşmeler Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Komünist Fırkası gibi cılız girişimlere, bir de sosyal demokrat parti eklenmiştir: Sosyal Demokrat Fırka. Her ne kadar herhangi bir örgütlenme emaresi göstermese de bu fırka, dünyada sosyal demokratlar ile komünistlerin mutlak kopuşlarını yaşadığı bir dönemde üretim araçlarında kamulaştırılmayı savunmak yerine, tekellerin kırılması ve işçilerin sermaye sınıfına karşı korunaklı hâle getirilmesi gibi sosyal demokrat anlamda revizyonist talepleri dillendirdiği için önem taşımaktadır.⁹ Bu

¹ Berman 1998, 4.

² Yılmaz 2021, 110.

³ Ahmad 2010, 17.

⁴ Ahmad 2010, 16.

⁵ Parla 2009, 76.

⁶ Belge 2008, 29.

⁷ Timur 1986, 15.

⁸ Belge 2008, 30.

⁹ İleri 1998, 39.

fırka, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili hayata geçilmesiyle beraber Türk Sosyal Demokrat Partisi (TSDP) olarak yeniden siyaset sahnesindeki yerini almıştır.

Dolayısıyla bu makalenin mihrini oluşturacak olan TSDP'nin incelenmesi birçok açıdan önem arz etmektedir. Her şeyden önce Türkiye'de sosyal demokrat geleneği Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki "ortanın solu" cereyanıyla başlatma eğilimi yaygındır ve bu alandaki çalışmalar hep bu çerçevede yoğunlaşmıştır.¹⁰ CHP'ye odaklanan bu çalışmaların haricinde Türkiye'de sosyal demokrasinin tarihini bir bütün olarak ele alan Sarıtaş gibi yazarlar da vardır.¹¹ Buna ek olarak, Türkiye'deki siyasi partileri bir bütün olarak inceleyen ve bu esnada TSDP'ye de sınırlı da olsa yer veren Tunaya¹² gibi yazarların yanında, sol hareketlerin içinde TSDP'den bahseden Tevetoğlu¹³ ve Landau¹⁴ gibi yazarlar da vardır. Ancak bu çalışmalardan hiçbirinin ana odağı TSDP olmamıştır. Bu yüzden tartışmayı CHP'yle ya da diğer sol hareketlerle sınırlı tutmayan ve öncül bir hareketle ilgilenme iddiasındaki bu çalışma, gelecek çalışmalar açısından Türkiye'de sonraki yıllarda başlayan sosyal demokrasi cereyanlarını öncülleriyle mukayeseli bir perspektifte değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'da sosyal demokrasi rüzgarının estiği bir dönemde Türkiye'de çağcıl olarak kurulmuş bir parti olan TSDP'nin programı ve söyleminin Batı sosyal demokratlarıyla uygun olup olmadığını değerlendirmesi de yine bu çalışmanın literatüre sunma iddiasında olduğu katkılardan biridir. Üç bölümden oluşan bu makalenin ilk bölümünde TSDP'nin öncülü niteliği taşıyan Sosyal Demokrat Fırka'dan (SDF) bahsedilmiştir.

1- Sosyal Demokrat Fırka

Osmanlı dönemindeki ilk sosyal demokrat oluşum olan SDF, 22 Aralık 1918'de kuruluş evraklarını yetkili makamlara arz etmiş ve 6 Ocak 1918'de faaliyetlerine başlamıştır. Partinin kurucuları Dr. Hasan Rıza Bey (Başkan), Kâzım Bey (Başkanvekili) Yorgaki Efendi (Genel Sekreter), Dr. Lebib Bey (Genel Sekreter Yardımcısı), Cemal Efendi (Sayman) ve Salim Bey (Sayman Yardımcısı). Üyeler: Mehmet Esat Bey, Muallim Osman Nuri Bey, Muallim Abdullah Bey, Cemil Bey, Hamdi Bey, İbrahim Bey ve Kaptan Seyit Ali Efendi şeklindedir.¹⁵ Sosyal Demokrat Fırka da tıpkı Cumhuriyet Dönemi'ndeki ardılı olan TSDP gibi yayın organı ya da örgüte sahip olamamıştır. Fırka, her ne kadar kongre niteliği taşıyan iki toplantı yapsa ve tarihleri belli olmayan bu kongrelerden birinde Cemil Bey (Alpay) Hasan Rıza'nın yerine liderliğe seçilmiş olsa da fırkanın görüş ve faaliyetleriyle ilgili kaynak, yayın organı olmaması dolayısıyla sınırlı kalmıştır. Fırka, 1919 seçimlerinde Parti lideri Hasan Rıza Bey, Başkanvekili Halit Paşa, Kazım Bey ve İbrahim Bey'le yarışmış, ancak adaylardan hiçbiri Meclis-i Mebusan'a girememiştir.¹⁶ Ancak fırka, İzmir'in işgalinin ardından toplanan Birinci Saltanat Şurası'nda bizzat lideri Hasan Rıza Bey tarafından temsil edilmiştir. Hasan Rıza'nın burada yaptığı konuşma, ülkenin işgal altında bulunduğu yıllarda sosyal demokratların ülke için düşündükleri çıkışı gösterme açısından da önem taşımaktadır:

Vilson sosyal demokratır ve sosyalistler her suretle milletlerin müdafaasına hizmet ederler. Acizlerinin fırkası namına milli teşebbüsümüzü arza cesaret ediyorum. Bir milletin mukadderatının tayini o milletin ferdleri arasında adaletin yayılması ile olur ve bu iki vakit geçmiş olsun veya olmasın adl ve hak her yerde top ve tüfekten daha evvel gelir. Top ve tüfek bir noktaya kadar gider. Yüksek meclise arzolunan hususlara kat' i bir netice verilmek lazımdır. O netice de mutlaka bu mülk ve milletin yani bu masum Türklerin müdafaasıdır. Zira sosyalistler Türkler aleyhinde değil lehindedirler iyi bilmelidir ki küçük bir zümrenin yaptıkları ile bütün masum Türk milleti itham edilemez. Yalnız bunu müdafaanın yolunu bilmeli, bunu müdafa için lüzumlu vasıtalarla mücehhez bulunmalıdır. Bu zamanda muhterem bir kabineye malikiz. Fırkanın namına arzihale cüret ettiğim mesele yalnız bir noktada kalır o da zaman

¹⁰ Emre 2013, Tütüncü Esmer 2006 ve Yaşlı 2020.

¹¹ Sarıtaş 2006.

¹² Tunaya 1995.

¹³ Tevetoğlu 1967.

¹⁴ Landau 1978.

¹⁵ Tunaya 1988, 230-231.

¹⁶ Tunaya 1988, 231.

geçmek üzere bulunduğundan cereyan eden vakalar için hatta İstanbul dahi dahil olduğu halde bir an evvel lüzumlu vasıtaların hazırlanmasını ve Türk milletinin masum olduğunu fazl ve kemal erbabına ve bilhassa Vilson'a duyurulmasını rica eder, sözlerime burada son veririm.¹⁷

Dolayısıyla SDF'nin bir ulusal kurtuluş mücadelesinden, Mondros Mütarekesi'nin ardından oluşan konjonktürde Wilson Prensipleri'nin getirdiği hava ve özellikle de Wilson'un ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmasında "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nın (self-determinasyon) Batılı devletler tarafından tanınmasını tavsiye etmesi¹⁸ dolayısıyla Amerikan yanlısı bir tutum izlemeyi önerdiği ifade edilebilir. Hasan Rıza Bey'in Wilson'u sosyalist-sosyal demokrat kabul eden yanılığının nedeninin de self-determinasyon hakkının önce Lenin ve sosyalistler tarafından tanınmasından kaynaklı olduğu belirtilebilir. Ancak bu iddianın Wilson'un düşünceleri arasında da yer almasının nedeni onun sosyalist olması değil, aksine özellikle bağımsızlık peşinde koşan ulusların kendilerinin self-determinasyon hakkını tanıırken aynı zamanda da dünyadaki eşitsiz gelişmenin sebebi olarak sunulan kapitalizme de alternatif bir kalkınma modeli sunan sosyalizmden etkilenmesinin sonucunda bu etkiyi kırmaktır. Başka bir ifadeyle Wilson, bu ilkeyi zımni olarak da olsa hem kabul edip hem de Avrupalı liderlere tavsiye ederek bağımsızlık peşinde koşan ulusların üzerindeki sosyalist ve Sovyetik etkiyi kırmak istediği vurgulanabilir. Aynı zamanda Hasan Rıza'nın Saltanat Şurası'ndan iyi bir kabine çıkabileceğine dair inancı da hem onun Anadolu Hareketi'ne olan mesafesini hem de makam arzusunu gösterir. Nitekim bu dönem fırkayla ilişki kurmuş olan Ziyetullah Nuşirevan (Zenon)¹⁹, partiyi şöyle tanımlamaktadır:

Sosyal Demokrat Fırkası Merkez-i Umumisi'nin, içtimai inkılaba ve amele menafiine hadim ananeleri azınlıkta idi ve binaenaleyh, amelelerin hayli incizapları olduğu halde, ilerletmek mümkün olamıyordu. Sırf siyasi mevki ve menfaat için, fırka teşkiline iştirak etmiş olan Doktor Hasan Rıza, Halit, Dava Vekili Vasfı Tayfur vs. gibi büyük burjuvaların yamakları, uşakları ve küçük burjuva olmaya çalışan yardakçılar, fırkanın emekçileşmesine, inkılapçılışmasına mani olmaya çalışıyorlar; inkılapçı unsurları dahili mücadele ihtiyacı karşısında bırakıyorlardı.²⁰

Fırka programının dokuzuncu maddesinde açıklandığına göre fırkanın amaçları, işçilerin ve çiftçilerin çalışma hayatlarının sosyal demokrat prensiplere göre yeniden düzenlenmesi, işçilerin iktisadi ve siyasi olarak patronların vesayetinden kurtulmaları için iktisadi ve siyasi hayatın sosyal demokrat prensiplere dayanarak tanzim edilmesi, bu doğrultuda işçilerin sendikalar aracılığıyla örgütlenmeleri, uluslararası sosyal demokrat örgütlere üye olunması ve işçilerin patronlara karşı korunması için ihtiyaç sahibi olan tüm işçilerin desteklenmesidir.²¹ Dolayısıyla bu amaç, bir yandan sosyal demokrasinin kapitalizmin yıkılmasını değil, kapitalist sistemin dayanışma ve örgütlenme ağları vasıtasıyla ehlileştirilmesini öngören ve Marksizm'den farklılaşan o günün güncel yorumuyla örtüşürken, diğer yandan da Marksizm'in yalnızca işçileri kapsama kaygısını bir kenara bırakarak, tıpkı Batılı sosyal demokratların yaptığı gibi köylüleri de lehine dönüşüm talep ettikleri kapsama dahil etmiştir.

Her ne kadar Tevetoğlu²² fırkanın İkinci Enternasyonal'e bağlı olduğunun anlaşıldığını ve programlarının da Belçika sosyalistlerinin programının bir tercümesi olduğunu ifade etse de SDF'nin kurulduğu yıllarda İkinci Enternasyonal dağılma noktasına gelmişti. Nitekim bu nokta, çok daha erken başlayan tartışmaların bir sonucuydu. Bu tartışmaların içinde sosyalistler ve sosyal demokratlar arasında köylülere bakış, kapitalizme yaklaşım ve mücadele yöntemleri, bireye bakış ile burjuva demokratik rejiminde bir hükümette yer alıp almama gibi konular vardı.²³ SDF'nin bu konularda takındığı ve yukarıda belirtilen tavırlar ise revizyonistlerin, yani sosyal demokratların düşüncelerinin bir uzantısı

¹⁷ Gökbilgin 2011, 118-119.

¹⁸ Bauböck 2005, 101-104.

¹⁹ Zenon, II. Meşrutiyet yıllarının Türkçülerinden olsa da Mütareke dönemiyle beraber sol siyasetin saflarına katılmış ve Dr. Hasan Rıza Bey tarafından kurulan SDF'nin de merkez komitesinde yer almıştır. Lakabı, adı ve soyadının Osmanlı Alfabesiyle baş harflerinin birleştirilmesinden gelir. Teori Dergisi (Ocak 2007). Çevrimiçi Erişim: <https://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/haberler/teori-dergisi-ocak-sayisinda-milliyetci-ilk-ve-halkci-ilk-bolunmesi-10257> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).

²⁰ Nuşirevan 1977, 124.

²¹ Tunaya 1995, 233.

²² Tevetoğlu 1967, 66.

²³ Yılmaz 2021.

olarak görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'nın sınırlı sayıdaki sosyal demokratının o günün çağdaş sosyal demokrat literatüründen haberdar olarak partinin isim seçimini yaptıkları ifade edilebilir. Doğal olarak bu seçim sosyal demokratların kendilerini Bolşevizm'le ayrıştırma çabalarının bir sonucudur. Dolayısıyla Hasan Rıza Bey'in self-determinasyon ilkesine yaptığı atıfta referansının Lenin değil de ABD Başkanı Wilson olması da bu bilinçli tercihin, kapitalizmi ıslah etme, ancak yıkmama düşüncesinin bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Tunçay'ın ifadesine göre, işçiler arasında kötü bir varlık göstermeyen, hatta bir ara 2000 kadar üye toplamayı da başaran fırka, Milli Mücadelenin başarıya doğru ilerlediği 1922 yazında önce işçilerin sonra da paşaların ayrılmasıyla beraber çökmüştür. Bu çöküşün ardından Hasan Rıza Bey, Cumhuriyet döneminde de ilki Temmuz 1924, ikincisi ise Eylül 1930'da olmak üzere iki kez daha partisini diriltme girişiminde bulunduysa da izin alamamış ve son olarak 1931 seçimleri için listede açık bırakılan dört adaylıktan birine talip olmuş, ancak listede kendisine yer bulamamıştır.²⁴ Türkiye'de sosyal demokrat adıyla yeniden bir parti kurulması, ancak aşağıda açıklanan konjonktürün bir sonucu olarak Türkiye'nin çok partili hayata geçiş kararıyla, 1946'da Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi gibi açılan birçok başka partiyle beraber mümkün olmuştur.

2- Birinci TSDP Dönemi

TSDP'nin fiili açılış tarihi, 9 Mart 1946'dır.²⁵ Aslında İçişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazmış olduğu 4 Mayıs 1946 tarihli "Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin Faaliyetleri Hakkında" başlıklı raporda belirtildiğine göre, Partinin faaliyetlerine 14 Aralık 1945 tarihinde izin verilmiştir.²⁶ Alpay, partinin "Eski Sosyal Demokrat Partisi Lideri" titriyle imzaladığı kuruluş dilekçesinde yeni partiyle Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası arasında bir süreklilik ilişkisi kurmuştur:

Memleketime ve milletime hizmet etmek maksad ve gayesi ile evvelce kurmuş bulunduğum Sosyal Demokrat Partisi adındaki siyasi cemiyeti bu kere ihyaen (Türk Sosyal Demokrat Partisi) adı ile yeniden kurdum.²⁷

Ancak ardından CHP Genel Sekreterliği tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen "Merkezi İstanbul olmak üzere (Sosyal Demokrat) adıyla bir parti kurulmasına izin verildiği haberi alınmıştır. Haber doğru ise bu partinin program ve ana tüzüğü'nün birer örneğinin parti genel sekreterliğine gönderilmesini müsaadelerinize rica eder, derin saygılarımı sunarım"²⁸ şeklindeki bir talep yazısına İçişleri Bakanlığının verdiği cevaptan partinin ancak Mart ayında faaliyete geçmesinin sebebi anlaşılmaktadır. İçişleri Bakanlığı tüzüğü'nün bir örneğini CHP Genel Sekreterliğine gönderirken, parti tüzüğü'nde çeşitli eksiklikler bulunduğunu, İstanbul Valiliğinin 14 Mart'ta faaliyetlerine izin vermesine ve 29 Aralık'ta partinin kuruluşunu tescillemesine rağmen bu eksiklerin tamamlanması için İstanbul Valiliğine talimat verildiği ifade edilmiştir.²⁹ İçişleri Bakanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen tüzükte yanına çarpı koyulan maddeler ve altı çizilen kelimelerin olası "eksiklikler" olarak görüldüğü ve değiştirilmesi istendiği ifade edilebilir. Bu, dönemin ruhunu anlamak açısından da önemlidir.

Programın üçüncü maddesindeki "Vatandaşların söz, vicdan, fikir, yazı hürlüklerine, mesken ve şahıs dokunulmazlığına, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kayıtsız şartsız saygı göstermek" maddesinin yanına çarpı koyularak, söz, vicdan, fikir, yazı, mesken ve şahıs ile din ve mezhep kelimelerinin altı çizilmiştir. İlk olarak burada tüm vatandaşların söz, vicdan, fikir, yazı özgürlüklerinin tanınmasıyla ilgili kaygı, Türkiye'nin üzerinde yoğun şekilde hissettiği Sovyet baskısından bağımsız değerlendirilemez. Zaten partinin faaliyetlerine izin verilmesinden çok kısa bir süre önce sol eğilimli Tan Matbaası'nın bir grup tarafından tahrip edilmesi olayından da anlaşıldığı gibi, bu dönemde sol grupların da ifade özgürlüklerini bütünüyle tanımak anlamına gelebilecek böylesi bir madde iktidar tarafından kabul edilemezdi. Ayrıca bu dönemde Türkiye, henüz Sovyetleri kendi açısından bir tehdit

²⁴ Tunçay 2009, 79-83.

²⁵ "Sosyal Demokrat Partisi Dün Tokatlayanda Yapılan Bir Törenle Siyasi Hayatımıza Katıldı", *Vakit*, 10 Mart 1946.

²⁶ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

²⁷ Tevetoğlu 1967, 536.

²⁸ CB DAB C. 490-1-0-0/437-1813-1.

²⁹ CB DAB C. 490-1-0-0/437-1813-1.

olarak görmeyen Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) de ülkede ciddi bir "komünist tehdit" olduğuna ikna çabasına girerek, sol hareketleri bastırma yoluna gitmişti.³⁰ Dolayısıyla sol hareketlerin topyekûn üzerine gidildiği böyle bir dönemde bu vurguların hoşnutsuzluk yarattığı ifade edilebilir.

Madde üçün altında vurgulanan "İşçilerin, çiftçilerin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve geleceklerinin güvence altına alınmasını sağlamak için gerekli sosyal teşkilleri vücutte getirmek" maddesinin de altı çizilmiştir. Bu madde, Cumhuriyet'in temellerini oluşturan ve sınıf çatışmasının, hatta sınıfların varlığını reddederken mesleklerin varlığını kabul eden işbölümüne ve toplumsal ahenk kavramlarına dayanan solidarist anlayışla çelişmektedir. Bunun yanında Marksizm'in yalnızca işçiler lehine dönüşümü içeren ve köylüleri reaksiyoner gören Ortodoks yaklaşımın aksine, lehine dönüşüm düşünülen kesimlerin içine çiftçilerin de dahil edilmesi, partinin o günün güncel sosyal demokrat hareketin söylem ve pratikleriyle uyum içinde olduğunu göstermektedir. Yine benzer biçimde, "Bütün işçilerin (kol ve kafa emekçileri), çiftçilerin işbölüm ve birliğinin bütün sosyete kurullarının (sosyal demokrat ilkelere göre düzenlenmesi); sosyal fonksiyonları kapitale dayanan patron, ortaklık ve sair şahsiyetlerin sosyete içerisindeki rol ve faaliyetlerinin (sosyal demokrat prensiplere uygun olarak ayarlanması), tarım, ticaret, endüstri gibi ekonomik bünyeye dahil bütün alanlarda da (sosyal demokrat temellerine dayanılması)" alt başlıklarının tamamının yanına çarpı konularak "sosyal demokrat" ifadesinin altı çizilmiştir.

Aynı doğrultuda, "Zirai, sınai ve iktisadi (sendikalar teşkili) bunların kooperatifler hâlinde birleştirilerek istihlal ve istihlakdeki iş ve çıkar birliklerinin sağlanması, tarımda köylülerin teşebbüslerine dayanan ve aynı zamanda aralarında geniş iş birliğini sağlayan teşkilere bağlanması, toprak reformünün tekrar gözden geçirilmesi ve daha yeni uygun esaslara göre yapılması, işçilerin ve çiftçilerin hukuklarını korumak ve işsizlik, hastalık, kaza vesair hallerde bakım ve maiyetlerini sağlamak için aralarında yardımlaşma dernekleri kurulması, kadınların çalıştırılması, sistemin ekonomik ve sosyal şartlara uygun olarak ayarlanması" alt maddelerinin de yanına çarpı atılarak özellikle "sendika teşkili" ifadesinin altı vurgulu biçimde çizilmiştir. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği gibi solidarist toplum anlayışına aykırı düşen ve olası bir sınıf ya da cinsiyet çatışmasını anımsatan her türlü maddenin altı çizilerek bu tür bir çatışmayı anımsatan her maddenin dönemin yasalarına uygun biçimde yumuşatılması istenmiştir. Nitekim bu dönem, Ziya Gökalp'in "Millî İktisat"ın kuruluş aşamalarından ilkinin, yani millî bir sermaye ve millî bir burjuvazinin yaratılmasıyla ilgili fikrinin yürürlükte olduğu dönemdir. Dolayısıyla bu dönem, sermayeyi pozitif, işçileri negatif olarak kayıran iş kanunları yürürlükte ve henüz, Gökalp'in düşüncesine göre ikinci aşama olan, sosyal adaletin sağlanacağı günlere gelinmemiş ve o düzeyde bir sermaye birikimi sağlanmamıştır.³¹

Nitekim ardından hazırlanan ve basılan parti programında bu vurguların ekseriyetinin çıkarıldığı görülmüştür. Örneğin, "sosyal demokrat" vurgusu içeren tüm maddeler kaldırılmıştır. Yine "bütün işçilerin (kol ve kafa emekçileri)" ifadesinin yerine, "kol ve kafa ile çalışan bütün vatandaşlar" şeklinde bir ifadeyle içerik sınıfsal vurgusundan arındırılmıştır.³² Dolayısıyla tüm bu değişiklikler yapıldıktan sonra partinin fiili açılışını gerçekleştirdiği ifade edilebilir. 14 Aralık 1945'te resmî kuruluşuna izin verilmesine rağmen "eksiklerini" tamamlaması için ek süre verilen parti, açılış toplantısından evvel 6 Mart tarihinde gazeteyle ilan edilerek, partinin 9 Mart Cumartesi günü saat dörtte Tokatlayan Oteli'nde kuruluş toplantısı düzenleneceği kamuoyuna duyurulmuştur.³³ Alpay, partinin açılışından önce Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu da bilgilendirmiş ve gönderdiği telgrafta şöyle yazmıştır: "Partimizin açılma töreni vesilesile partili arkadaşlarımızın saygılarını arz ederim."³⁴ Partinin kurucu lideri ise 1918'de Dr. Hasan Rıza tarafından kurulan ve 1920'de kendisinin fesheden Sosyal Demokrat Fırka'nın da liderlerinden ve başkanlarından olan Cemil Arif Alpay'dır.³⁵ Partinin kurucusu Alpay, açılış toplantısında partinin ana gayelerini şöyle açıklamıştır:

³⁰ Örnek 2015.

³¹ Toprak 1995.

³² TSDP 1946, 4-5.

³³ Cumhuriyet, 6 Mart 1946.

³⁴ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

³⁵ Tevetoğlu 1967, 536.

Türk varlığının Milli Şefi İnönü'nün demokratik ve sosyal inkişafımıza bahşettiği bu idealimizi fiilen tahakkuk heyecanını büyük bir zevkle tatmaktayız. Partimiz dahili siyasette kayıtsız şartsız fert mesaisini kabul ve mukaddes sayar.³⁶

Bu yolla Alpay, hem İnönü'nün 1945'te TBMM'nin açılış konuşmasında Türkiye demokrasisinin en büyük eksiğinin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğu yönündeki açıklamasına³⁷ işaret ederken, partinin meşruiyetini “*Milli Şef*” üzerinden sağlamaya çalışmış hem de fert hürriyeti ve piyasacı bir vurguyla kendisini sosyalist solla ayırıştırma çabası göstermiştir. Ancak Alpay'ın bu çabalarına rağmen, İçişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı telgraftan anlaşıldığına göre, 28 Mart'ta kapatılmıştır.³⁸ Cumhuriyet'e göre, partinin kapatılma gerekçesi, tüzüğünün aksine milletlerarası ilişkiler kurması ve özellikle de Bulgar sosyal demokratlarıyla yakın ilişkilere girmesi olmuştur. Çünkü o dönemin kanunları, Cumhuriyet'in ifadesiyle, “*kökü dışarıda olan kurumların*” faaliyetlerine izin vermemektedir. Aynı tarihli gazetede ayrıca, 20 günlük faaliyet süresinde partinin hiç üye kaydı yapamadığı da belirtilmiştir.³⁹ Toker'e göre, bu partinin sonunu Alpay'ın iç siyasete odaklanarak örgütlenme faaliyetlerine girişmektense yurtdışında partiyle paralel ideolojik doğrultusu olan gruplarla ilişkiler kurması olmuştur. Onun aktardığına göre, Alpay'ın Bulgar sosyal demokratlara yazdığı mektup bir Bulgar gazetesi olan Nerot'ta yayınlanınca parti kapatılır.⁴⁰ Ancak bu iddialara rağmen, Emniyet Genel Müdürlüğünün Başbakanlığa yazdığı mektup, partinin kapatılmasının ele geçirilen başka bir mektuptan kaynaklandığına işaret etmektedir. Her ne kadar mektupta partinin kuruluşundan itibaren içeride örgütlenme faaliyeti yürütmeden diğer ülkelerdeki ideolojik akrabalarıyla ilişki kurma çabasından rahatsızlık dile getirilse ve “*Arjantin, Sofya ve Viyana*” sosyalist partileriyle ilişki kurduğu belirtilse de, partinin kapatılmasına sebep olan mektup, Alpay'ın Viyana sosyalistlerine yazdığı mektup olmuştur. Alpay, 5 Mart 1946 tarihli bu mektubunda şöyle yazmıştır:

Uzun seneler siyasi hayattan uzak bulduktan ve binlerce istirap ve zorluklar neticesinde Türk Sosyal Demokrat Partisi faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve bu suretle de insanîyetin aydın yoluna doğru doğru ilk adımını atmış bulunuyor. Sizler tarafından hüsnü kabul göreceğinden ümitvar olduğundan bizim Sosyal Demokrat Kardeşlerimiz size elimizi uzatıyoruz. Biz kalplerimiz aynıdır. Hedefimiz insanîyeti saadete ulaştırın bir siyaseti temin etmektir. Dostane saygılarımızın kabulünü temenni ederiz.⁴¹

Bu mektubun Cemiyetler Kanunu'nun 10. Maddesiyle⁴² çeliştiğini ifade eden İçişleri Bakanlığı, bu maddenin uluslararası ilişki kurmayı yasakladığını ve dolayısıyla partinin faaliyet belgesinin iptal edildiğini belirtmiştir.⁴³ Dolayısıyla TSDP, “*kökü dışarıdaki ideolojiler*”den birini temsil ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Partinin kapatılmasının ardından Başbakanlığa yazdığı mektupta parti lideri Alpay şu ifadeleri kullanmıştır:

Bugün İçişleri Bakanlığının 28/3/1946 tarihli 18088 sayılı emrile Türk Sosyal Demokrat Partisinin merkezi kapatılmıştır ve İstanbul Zabıtasınca müsadere edilmiştir. Partimizin faaliyeti Cemiyetler Kanununa ve Nizamnamesine temamilen uygundur. Bakanlığın vaki hareketini demokrasi esaslarına katıyen muhalif görür protesto ederim.⁴⁴

³⁶ “Sosyal Demokrat Partisi Dün Tokatlayanda Yapılan Bir Törenle Siyasi Hayatımıza Katıldı”, *Vakit*, 10 Mart 1946.

³⁷ “Cumhurbaşkanımızın Tarihi Nutku”, *Vatan*, 2 Kasım 1945.

³⁸ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

³⁹ “Sosyal Demokrat Partisi Kapatıldı”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1946.

⁴⁰ Toker 1990, 106.

⁴¹ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

⁴² 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu'nun 10. Maddesi şöyledir: “Merkezi yurd dışında olan bir cemiyetin Türkiyede şubesi açılmaz. Arsiulusal maksadlarla cemiyet kurulamaz.” Bkz. *Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1938.

⁴³ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

⁴⁴ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

3- İkinci TSDP Dönemi

İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın Başbakanlığa yazdığı bir telgraftan anlaşıldığına göre, partinin kapatılmasının ardından İçişleri Bakanlığına başvuran Alpay, TSDP'nin amacının “*vatani ve milli*” olduğunu ifade etmiş ve vesikasının geri alınması için de İstanbul Valiliğine başvurmuştur. 25 Nisan 1946 tarihli dilekçesiyle de partisini yeniden faaliyete geçmesi için İçişleri Bakanlığından talepte bulunmuştur. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, yeniden parti tüzüğünü incelemeyen geçirerek partinin faaliyetlerine 3 Mayıs 1946 tarih ve 24984 sayılı kararla yeniden izin vermiştir.⁴⁵ Burada dikkat çekici olan nokta, iki TSDP girişiminin de Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihli 2. Olağanüstü Kurultayı'nda yaptığı konuşmadan önce kurulmasıdır. İnönü, bu konuşmasında sınıfa dayanan cemiyet kurulmasını yasaklayan hükmün parti programında kalmakla beraber, sınıf esaslı cemiyetlere kanun vasıtasıyla engel olunmayacağını belirterek çok partili hayatın sınırlarının sol adına genişletileceğini ima etmiştir.⁴⁶ İnönü'nün bu konuşmasının ardından peşi sıra sosyalist partiler kurulmuştur.⁴⁷ TSDP'nin partilileşme girişimine “*vatani ve milli*” olduğuna dair inanç sağlandıktan sonra izin verilmesi, CHP iktidarının henüz 10 Mayıs kurultayından önce de siyasi hayatın sınırlarını sol lehine gevşetme niyetinde olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla parti programı nispeten yumuşatıldıktan ve partinin yerelden besleneceği garantisi alındıktan sonra partinin faaliyetlerine yeniden izin verilmiştir.

TSDP, ardından 3 Mayıs'ta aynı isim ve liderle tekrar siyaset sahnesine çıkmıştır.⁴⁸ Tevetoğlu'na göre İstanbul Fatih merkezli olarak kurulan partinin kurucuları şöyledir: Cemil Alpay (Genel Başkan), Mustafa Yıldız (emekli binbaşı), Hakkı Sadık Acarlı (işçi) ve Yakup Savaş (kasadar üye).⁴⁹ TSDP'de bunlar yaşanırken, Türkiye'de ise İkinci Dünya Savaşı'nın iç ve dış bütün negatif çıktılarını üstlenmek zorunda kalan ve çareyi çok partili rejime geçmekte bulan CHP de hem kendisini hem de ülkeyi yeni düzene göre dizayn etmeye çabalıyordu. 1946 Mayıs'ındaki kurultayda CHP lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, “*Milli Şef*” ve “*Değişmez Genel Başkan*” sıfatlarını bir kenara bırakarak, parti liderinin dört yıllık periyotlarla delegeler tarafından seçilmesine karar vermiştir. Aynı zamanda bu görece demokratik adımlar atılırken CHP, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı iktisadi zorlukların toplumda CHP'ye karşı bir öfke yarattığının da farkındaydı ve dolayısıyla en büyük rakipleri olan ve 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) henüz tam olarak örgütlenmeden seçime gitmek onlar açısından en makul yol olarak algılanmıştır. Sonuçta, normal şartlar altında 1947'de yapılması gereken seçimlerin 1946'ya alınmasına karar verilmiştir.⁵⁰

Seçim kararıyla beraber, TSDP'nin Ankara ve İstanbul İl Başkanları ile Merkez İdare Heyetinin 3 Temmuz'da yaptıkları toplantının ardından yapılan açıklamada her ne kadar seçim kararının aniden alınması dolayısıyla ülke çapında teşkilatlanmayı istedikleri düzeyde tamamlayamasalar da 21 Temmuz'da yapılacak olan 1946 Seçimlerine katılma kararı aldıkları duyurulmuştur.⁵¹ Bu dönemde partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden olan Hakkı Sadık Acarlı, partisini CHP'yi desteklemek için ikna etmeye çabaladığını gösteren ve CHP Genel Sekreterliğine hitaben yazılmış 17 Temmuz tarihli şöyle bir mektup kaleme almıştır:

Bendeniz Türk Sosyal Demokrat Partisinin kurucularından olup Harici ve Dahili düşmanlarımıza büyük bir darbe indirmek maksadiyle Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte hareket etmeği memleketim hesabına çok arzı ediyorum. Lider Cemil Alpay ile diğer mesai arkadaşlarımı iknaa çalışmaktayım. Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikteyiz şeklinde bir beyanname neşrini kabul ettirmeği ısrar ediyorum. Muvaffak olmadığım takdirde münferiden

⁴⁵ CB DAB C. 30-1-0-0/42-247-1.

⁴⁶ Bila 1999, 114.

⁴⁷ 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, 24 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 17 Haziran 1946'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 19 Haziran 1946'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve 21 Haziran 1946'da Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi kurulmuştur. Bkz. (Tevetoğlu 1967, 538-585).

⁴⁸ “Cumhuriyet Döneminde Kurulan Siyasi Partiler”, TESAV, Çevrimiçi Erişim: <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/3.1923ten-Bu-Yana-Kurulan-ve-Kapatilan-Siyasi-Partiler.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022).

⁴⁹ Tevetoğlu 1967, 536.

⁵⁰ Ahmad 1993, 105-106.

⁵¹ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1946.

bana bağlı bütün işçi teşekküllerle birlikte teylerimizi Cumhuriyet Halk Partisine verilmesini temine çalışıyorum. Keyfiyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönüye de arzettim. Yüksek emir ve direktiflerinize recalen muntazırım. Sonsuz hörmetlerimi sunarım.⁵²

Ancak parti, 19 Temmuz tarihinde Cumhuriyet'e gönderdiği bildiriye bazı şubelerin yoğun tehdit ve baskı altında kaldığını bildirmiş ve seçimlere katılmayarak daha uygun şartlarda yapılacak ilerdeki seçimlere katılacaklarını ifade etmiştir.⁵³ Partinin CHP'ye destek açıklaması, seçimlere kısa bir süre kala açıkladığı bu kararında görülmemiştir. Acarlı, benzer biçimde 17 Ekim 1948'de yapılacak olan ara seçimlerden evvel, 25 Ağustos'ta CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'a bir mektup yazarak partisi için en uygun adımın CHP adaylarını desteklemek olacağını ifade ederek, "*direktiflerinize muntazırım*" demiştir.⁵⁴ Mehmet Ali Aybar, Zekeriya ve Sabiha Sertel ve Behice Boran gibi solun sembol isimlerinin Türkiye'de demokrasinin kurulması, kapitalizmin gelişmesi, özgürlüklerin tanınması vb. sol açısından belli aşamaları temsil eden süreçlerin tamamlanacağına inançla DP'yi destekledikleri bu dönemde Acarlı'nın bu tutumu ilginç görünebilir.⁵⁵ Ancak, Acarlı'nın son ifadelerinden anlaşıldığı üzere onun bu seçimlerde CHP'den bir adaylık teklifi beklentisi içine girdiği belirtilebilir. Dolayısıyla Acarlı'nın partisinin işçi örgütlenmesinden sorumlu olduğunu da mektuplarının sonunda vurgulu olarak ifade ettiği düşünüldüğünde, partinin bir ölçüde SDF'yle aynı kaderi yaşadığı vurgulanabilir. Başka bir ifadeyle, partinin yönetim organında yer alan kişiler, kendi siyasi ikballerinin tesisi için işçilerin desteğini temin etmeye çalışmış ve kendilerinin siyaseten dikkat çekebilme çabaları için işçileri örgütlemeyi araçsallaştırmışlardır. Ancak Acarlı, CHP yönetiminden beklediği gibi bir cevap alamamıştır. CHP Genel Sekreteri Tefvik Fikret Sılay, 3 Eylül tarihli cevabında "*Memleket sevgisini ifade eden nazik mektubunuzu aldım*" diyerek teşekkürlerini sunmuş ve herhangi bir adaylık teklifinde bulunmamıştır.⁵⁶

1950 Seçimlerine katılma kararı alan TSDP'nin lideri Cemil Alpay, İstanbul adayı olmuştur.⁵⁷ TSDP, bu seçimler için yayınladığı beyannamede, din serbestisini tesis edeceğini, tekelleşmenin önüne geçileceği, askerlik süresinin azaltılacağı ve Doğu'nun kalkınması için gerekli girişimlerin yapılacağı ifade edilmiştir.⁵⁸ Görüldüğü gibi bu beyannamede bir yandan tekellerin kırılması gibi sosyal demokrasinin evrensel vaatlerinden biri yer alırken, yine sosyal demokrasinin kalkınmacı karakteristiği de Doğu özelinde ortaya konmuştur. Partinin en çarpıcı talebinin Çalışma Bakanlığının yanında bir de İşçi Bakanlığının kurulacağını ifade etmesi olduğunu belirten Landau'ya göre partinin hiç yayın organı olmamıştır. O, partinin ılımlı bir sosyalist parti olarak tasarlandığı belirtmiştir.⁵⁹ Koçak'a göre ise parti, vicdan, fikir, ifade hürriyetinin tanınması gerektiğini ve din ve mezhep farkı gözetmeden tüm topluma saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁰ Parti, 1950 Seçimlerine İstanbul'dan aşağıda görülen dokuz isimle katılsa da hiçbir başarı elde edememiştir. Ayrıca Tevetoğlu'nun da ifade ettiği üzere partinin hiçbir zaman teşkilatı ya da yayın organı da olmamıştır.⁶¹

Dipnottaki listede görüldüğü üzere bu seçimlerde Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez)⁶² de TSDP listelerinden İstanbul adayı olmuştur. Ancak bu Eğilmez ve Alpay'ın ilk buluşması değildir. Daha önce 1945 yılında yapılan ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) aday çıkarmayarak çok partili döneme göz kırpması üzerine yapılan seçimlerde de hem Eğilmez hem de Alpay bağımsız aday olarak yarışmışlardır. Alpay, seçim öncesinde Son Posta'ya verdiği kısa mülakatında demokrasiye doğru atılan adımların kendisini siyaset için yeniden iştahlandırdığını ve toplumun refahıyla saadetini sağlamaya

⁵² CB DAB C. 490-1-0-0/436-1809-1.

⁵³ "Türk Sosyal Demokrat Partisi Başkanlığından Cumhuriyet'e", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1946.

⁵⁴ CB DAB C. 490-1-0-0/437-1813-1.

⁵⁵ Yıldırım 2008, 25.

⁵⁶ CB DAB C. 490-1-0-0/437-1813-1.

⁵⁷ İstanbul adayları şöyledir: Mesih Akyiğit, Cemil Alpay, Şevki Ataca, Tefvik Birmen (Bağımsız), Şevket Büke, H. Ali Çelikkaptan, Muammer Kentmen, Sadeddin Özbatur ve Cafer Tayyar (Alfabetik), *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1950.

⁵⁸ "Türk Sosyal Demokrat Partisinin Beyannamesi", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

⁵⁹ Landau 1978, 168.

⁶⁰ Koçak 2012, 199-200.

⁶¹ Tevetoğlu 1967, 537.

⁶² Milli Mücadele yıllarında Anadolu Hareketiyle birlikte çalışmış, 1920'de Yunanlılara esir düşmüş, 1923'te imzalanan "Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Anlaşma" ile özgürlüğüne kavuşmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının ardından bu partiye geçen milletvekillerindendir. Çevrimiçi Erişim: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cafer-tayyar-egilmez-1887-1958/> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).

dönük düşüncelerini gerçekleştirmek için aday olduğunu belirtmiştir.⁶³ 17 Haziran'da yapılan iki dereceli seçimlerde eski İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ ikinci seçmenden aldığı 472 oyla milletvekili olurken, diğer adaylar olan Hakkı Tarık Us 357, Cemil Topuzlu 171, Ahmet Hamdi Başar 22, Cafer Tayyar Eğilmez 18, Galip Kemâlî Söylemezoğlu 7, Hâlit Fahri Ozansoy 3, Semih Yürüten 2, Aka Gündüz 1 oy alırken Cemil Alpay'a da sandıktan yalnızca bir oy çıkmıştır.⁶⁴ Sonuçta ne Eğilmez ne de Alpay parlamentoya girememişlerdir. 1950 Seçimleri TSDP'nin katıldığı son seçimler olmuş ve parti, lideri Alpay'ın 1951 sonlarındaki ölümünün ardından münfesihi olmuştur.⁶⁵

Sonuç

Türkiye'de sosyal demokrasinin CHP'nin ortanın solu açılımıyla özdeşleşmesi, sosyal demokrasinin Türkiye'deki öncül örneklerinin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Her ne kadar Osmanlı dönemindeki siyasi partiler ve özellikle sol hareketlere yakın zamanda ilginin artmasıyla beraber bu alandaki çalışmaların sayısı görece artsa da Cumhuriyet tarihindeki boşluklar hâlâ dikkat çekicidir. Kapitalizmin sosyal adaletsizlikleri ve sosyalizmin kuramsal durağanlığına alternatif bir yol olarak ortaya çıkan ve kapitalizmle demokrasiyi kitleler lehine adil bir bölüşüm yaparak uzlaştırmayı hedefleyen sosyal demokrasinin Türkiye'ye gelişi de geç olmuştur. Ancak her ne kadar böyle olsa da SDF ve TSDP gibi örneklerde görüldüğü üzere Türkiye'deki sosyal demokrat hareketler dünyada sosyal demokratlar için en önemli kırılma noktalarını temsil eden dönemlere yetişebilmişlerdir.

Bunlardan ilkini temsil eden Bolşevik Devrimi sonrası dönemde Bolşevikler ve sosyal demokratlar arasındaki ayrışma ve İkinci Enternasyonal'in çöküşüne denk gelen SDF, dönemin sosyal demokratlarının argümanlarına yakın bir çizgi izlemiştir. Sosyal demokratların kapitalist Batı dünyasını yeniden ayağa kaldırma misyonunu tam istihdam ve adil bölüşüm gibi düşüncelerle üstlendiği ve dolayısıyla sosyal demokrasi için ikinci bir kırılma noktasını temsil eden İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan TSDP ise sosyal demokrasinin bu misyonunu "*toprak reformu*" gibi yerel gereksinimlerle harmanlayarak ortaya koymuştur. Ancak hem SDF örneğinde hem de TSDP örneğindeki bazı benzerlikler dikkat çekicidir. İlk olarak iki partinin de yayın organı olmaması, bu partilerle ilgili ulaşabilecek kronolojik, kurumsal ve pratik tartışmalar ile bilgi kaynaklarını sınırlandırmıştır.

Dolayısıyla bu durum, bu çalışmanın da sınırlılığının sebebidir. İkinci olarak iki parti de örgütlenme faaliyetleri ve kurumsallaşma noktasında çok başarılı olamamışlardır. Özellikle ikinci örneğin liderinin ölümünün ardından münfesihi olması da bu handikaptan kaynaklanmıştır. Bu iki ortaklığın nedeni maddi kaynak sınırı olarak ifade edilebilecek olsa da üçüncü ortaklaşma olan bu partilerin yöneticilerinin yönetim kademelerinde koltuk elde etmek için işçileri ve ideolojilerini araçsallaştırmaları, partilerin ömürlerinin kısa olmasının tek nedeninin kaynak sınırlılığı olmadığını gösterir niteliktedir. Çünkü ideolojik ve toplumsal iddiası olmayan, bireysel iddialarla hareket eden siyasi hareketlerin ömürleri de o iddiaların başarı ya da başarısızlığının kesinleşmesiyle son bulur. Sonuç olarak, Türkiye'de sosyal demokrasinin tarihinin CHP'nin 1960'lardaki açılımından öncesi olduğunu gösterme çabası içindeki bu makale, bu partilerin ana argümanlarını gözler önüne sererek bu alanda yapılacak olan sonraki çalışmalara bir katkı sunma amacındadır.

⁶³ *Son Posta*, "Niçin Milletvekili Olmak İstiyorlar", 10 Haziran 1945.

⁶⁴ Koçak 2010, 421.

⁶⁵ Landau 1978, 168, Tevetoğlu 1967, 537.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). The making of modern Turkey. London: Routledge.
- Ahmad, F. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923) içinde. İstanbul: İletişim.
- Bauböck, R. (2005). Paradoxes of self-determination and the right to self-government. Global justice and the bulwarks of localism: human rights in context içinde (s. 101-127). Brill Nijhoff.
- Belge, M. (2007). Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Sol içinde (s.19-48). İstanbul: İletişim.
- Berman, S. (1998). The social democratic moment: Ideas and politics in the making of interwar Europe. Harvard University Press.
- Bila, H. (1999). CHP, 1919-1999. İstanbul: Dogan Kitap.
- Emre, Y. (2013). CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol. İstanbul: İletişim Yayınları
- Esmer, G.T. (2006). CHP 1965-1980: Türk siyasal yaşamında ortanın solu. Antalya: Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Gökbilgin, M.T. (2011). Milli mücadele başlarken. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İleri H. (1998). Türkiye'de Sosyal Demokrasi: 1908-1998. Ankara: Gündüz Kitabevi.
- Koçak, C. (2010). Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları: 1945-1950. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Landau, J. (1978). Türkiye'de Aşırı Akımlar. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Nuşirevan, Z. (1977). Mustafa Suphi ve Yoldaşları. İstanbul. Güncel Yayınlar.
- Örnek, C. (2015). Türkiye'nin Soğuk Savaş düşünce hayatı. İstanbul: Can Yayınları.
- Parla, T. (2009). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Sarıtaş, İ. (2006). Sosyal demokrasi: Geçmişten günümüze. Ankara: Orion.
- Tevetoğlu, F. (1967). Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Hareketler (1910-1960). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Timur, T. (1986). Osmanlı kimliği. İstanbul: Hil Yayın.
- Toker, M. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları: 1944-1973. Ankara: Bilgi Yaynevi.
- Toprak, Z. (1985). Milli iktisat: Cilt 3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi İçinde (s. 740-747). İstanbul: İletişim.
- TSDP. (1946). Türk Sosyal Demokrat Partisi Programıdır. İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- Tunaya, T.Z. (1995). Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1988). Türkiye'de siyasal partiler. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925). İletişim: İstanbul.
- Yaşlı, F. (2020). "Halkçı Ecevit": Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım, S. (2008). Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında 'Kayıp'Zamanın İzinde. Praksis, 18, 23-42.

Yılmaz, O.A. (2021). Neo-Kantçı Ahlak Felsefesi Bağlamında Sosyal Demokrat Revizyonizm Tartışmaları. Felsefe Arkivi, 54, 97-116.

Cafer Tayyar Paşa hakkında bilgi için bkz. Çevrimiçi Erişim: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cafer-tayyar-egilmez-1887-1958/> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).

“Cumhuriyet Döneminde Kurulan Siyasi Partiler”, *TESAV*, Çevrimiçi Erişim: <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/3.1923ten-Bu-Yana-Kurulan-ve-Kapatilan-Siyasi-Partiler.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022).

Zenon hakkında bilgi için bkz. Çevrimiçi Erişim: <https://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/haberler/teori-dergisi-ocak-sayisinda-milliyetcilik-ve-halkcilik-bolunmesi-10257> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).

Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde Yürütmenin Güçlendirilmesi¹

The Justice Party's Constitutional Criticisms and the Empowerment of Executive Power in the 1971 Constitutional Amendments

Tuğrul OTAÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, tugrulotac@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3829-6180

“Türk Anayasası Avrupa'daki çağdaşlarından daha özgürlüktür. Türkiye'nin böyle bir lüksü kaldırmaya gücü yetmez.”

Nihat Erim

Öz

Bu çalışmada, 22 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe giren anayasa değişiklikleri, yürütme erki çerçevesinde incelenmektedir. Anayasa değişiklikleri, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen muhtıra sonrasında Nihat Erim hükümeti döneminde diğer siyasi partilerin büyük çoğunluğunun da katılımıyla hayata geçirilmiştir. Bu değişiklikler, anlık ve dönemsel bir refleksten kaynaklı ortaya çıkmamış; aksine 1961 Anayasasında getirilen hükümler çerçevesinde gelişen siyasi ortamın karşılıklı etkileşimi sonucunda gerçekleşmiştir. Özellikle 1961 Anayasası'nın hayata geçirilişinde uygulanan politikalar ve sonrasındaki siyasi olaylar bu değişikliklerin yapılmasındaki temel faktörlerdir.

Çalışma, Adalet Partisi'nin iktidara gelişi sonrası aşamalı bir şekilde gündeme getirdiği 1961 Anayasası'na yönelik eleştirilere ve değişiklik talepleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle Süleyman Demirel'in genel başkan olarak seçilmesi sonrasında 1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisi, kontrollü uzlaşma olarak tanımlanabilecek bir siyasi davranış biçimi geliştirmiştir. Bu şekilde, 27 Mayıs Askeri Darbesi ile ülke idaresinde güçlü bir konuma yerleşen ordunun kendisine karşı davranışını makul bir noktaya getirmeyi ve ilişkileri normalleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece, millî iradeyi temsil eden siyasi iktidarın icra yetkisini tek başına kullanabilmesini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, iktidarında meydana gelen anarşi olaylarının artışı ve buna karşı önlem almadaki etkisizliğine yönelik eleştirilere karşı anayasayı sorumlu tutarak söylemine meşruiyet sağlamaya çalışmış ve anayasa değişikliklerinin gerekliliği konusunda ikna edici bir rol almaya gayret etmiştir. Yine de Adalet Partisi'nin bu yaklaşımına karşı gelişen söylem, sorunların çözümü için iktidarın elinde bulunan yasal yetkilerin etkili bir biçimde kullanılmasına dikkat çekmiştir. İlave olarak çalışmada partinin, 12 Mart Muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılmış olmasına rağmen, anayasa değişikliklerini desteklemesindeki nedenler açıklanmıştır. Diğer yandan, siyasi partilerin, Türk Silahlı Kuvvetleri ve kamuoyunun anayasa değişikliklerine yönelik tutumları incelenerek yapılan değişikliklerin kapsamı açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın temel argümanı 1971 anayasa değişikliklerinin bir oluşum süreci sonunda gerçekleşmesi ve bu süreçte Adalet Partisi'nin oynadığı kilit roldür. Bu sebeple de çalışmanın merkezinde Adalet Partisi'nin yer aldığı bir anlatı inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1961 Anayasası, Adalet Partisi, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası, Partiler Üstü Hükümet, Yürütme.

Abstract

In this study, the constitutional amendments that came into force on 22 September 1971 are examined within the framework of the executive power. These constitutional amendments were put into action with the participation of a majority of other political parties during the tenure of the Nihat Erim Government, following the memorandum issued by Turkish Armed Forces on March 12, 1971. These changes did not arise as a result of an immediate or temporary reflex; rather, they occurred as a consequence of the mutual interaction within the evolving political environment, framed by the provisions introduced in the 1961 Constitution. Particularly, the policies implemented during the implementation of the 1961 Constitution and subsequent political events are the fundamental factors in the formation process of these changes.

¹ Bu çalışma 04-06 Aralık 2020 tarihinde düzenlenen “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılında ‘Millî Egemenlik ve Temsil’” başlıklı uluslararası sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

This study focuses on the criticisms and change demands directed at the 1961 Constitution, which the Justice Party gradually brought to the agenda after coming to power. Especially after Süleyman Demirel was elected as the Party's leader, the Justice Party, which came to power in 1965, developed a political behaviour pattern that could be described as controlled consensus. In doing so, they aimed to moderate the behaviour of the military, which had assumed a strong position in the administration of the country after the 27 May Military Coup, towards their government, and to normalize relations. Therefore, their goal was to facilitate the ability of the political power representing the national will to exercise its executive power independently. Additionally, in response to the increasing incidents of anarchy during their rule and the perceived ineffectiveness of measures taken against it, they sought to legitimize their discourse by holding the constitution accountable and endeavored to play a persuasive role in advocating the necessity of constitutional amendments. Nevertheless, the discourse that developed in response to the Justice Party's approach has drawn attention to the effective utilization of the legal powers at the disposal of the government for addressing these issues. Furthermore, this study elucidates the reasons behind the Justice Party's support for constitutional amendments, even after their removal from power through the March 12 Memorandum. On the other hand, it delineates the positions of political parties, the Turkish Armed Forces and public opinion concerning constitutional amendments, ultimately shedding light on the scope of the implemented changes. The central argument of this study posits that the 1971 constitutional amendments occurred as a result of a formative process, with the Justice Party playing a pivotal role therein. Hence, the narrative framework of this study is constructed around the central presence of the Justice Party.

Keywords: The Constitution of 1961, The Justice Party, The 12 March 1971 Military Memorandum, Above-Parties Government, Executive Power.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrası Siyasi Süreç ve 1961 Anayasası

Türk Siyasi Hayatı, 1946 yılında çok partili hayata geçiş sonrası ilk demokratik seçimleri 14 Mayıs 1950 tarihinde yaşamıştır. İktidar, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bünyesinden doğan Demokrat Parti'ye (DP) geçmiştir. DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta emir komuta zinciri dışında gerçekleştirilen bir askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.²

Darbenin gerçekleşme safhasında radyodan okunan bildiri, kamuoyuna yapılan bir bilgilendirme ve hareket anındaki meşruluğu sağlayan bir ön gerekçelendirme metni niteliğindedir. Öyle ki, "*partileri içine düştükleri uzlaşmaz tutumdan kurtarmak, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırmak ve idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devretme*"³ şeklinde belirlenen ana hatlar bu safhada daha yumuşak bir tutum alındığını gösterir. Kısa zamanda sonuca ulaşılması ile birlikte Millî Birlik Komitesi (MBK)⁴ adıyla askerleri içeren bir yönetim organı oluşturulmuştur. Akabinde yeni bir anayasa yapımı⁵ için Ankara'ya çağrılan hukukçu öğretim üyelerinin⁶ hazırladığı "*Anayasa Komisyonu Raporu*"⁷ veya "*İlim Heyeti Raporu*"⁸; DP'yi mahkûm ederek darbeyi meşrulaştırma amacı taşıyan modern bir *fetva*⁹ veya *berat*¹⁰ niteliğindedir.¹¹ 27 Mayıs günü öğleden sonra yabancı gazetecilere özel düzenlenen basın toplantısında DP iktidarına yönelik "*anayasayı ihlal etme ve diktatörlük kurma*" gibi ifadeler darbenin hukuki altyapısının dayanak noktalarıdır.¹² MBK tarafından çıkarılan geçici anayasa kimliğindeki "1" sayılı kanun, darbenin gerekçesini anlamayı sağlayacak ifadeler içermektedir. Kanunda belirlenen "*anayasanın çiğnenmesi*", "*insanlık hak ve hürriyetlerinin ortadan*

² T. Demirel 2021; Sarıbay 1991; Hale 1994, 94-118.

³ Tunçkanat 1996, 266-267; Türkeş 1995, 24-26; Weiker 1980, 20-21.

⁴ MBK'nın oluşma biçimi, yetki ve sorumluluklarına ilişkin bilgiler için bkz. "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300001.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2023.

⁵ Kurucu Meclis öncesi anayasa yapımı adına İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında komisyon oluşturulmuş ve anayasa taslakları tartışılmıştır. Bkz. Dede 2017, 818-826; Bu komisyon üyeleri 27 Mayıs günü özel uçakla Ankara'ya Genelkurmay Başkanlığı Şûra Toplantı Salonu'na getirilmişlerdir. Toplantıda Cemal Gürsel, bir an önce hiçbir şekilde ihlal edilemeyecek bir anayasa yapılmasını istemiştir. Sıddık Sami Onar ise DP'nin anayasayı ihlal ederek meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar olduğunu ve bu sebeple müdahalenin bir darbe değil meşru bir hak savunusu olduğunu belirtmiştir. Tunçkanat 1996, 269

⁶ Nicolas Camelio yaptığı değerlendirmede, hukukçu öğretim üyelerinin sürece dahil edilmesini "*acil kaygılara cevap verme*" olarak tanımlamakta, diğer yandan ordu-üniversite iş birliğini sağlayarak darbeyi meşrulaştırma amacının bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Camelio 2016, 123.

⁷ Aydın ve Taşkın 2020, 66-67; Tunçkanat 1996, 246-250; Aydemir 1976, 357.

⁸ Ulay 1968, 242-246.

⁹ Dede 2017, 820-821.

¹⁰ Aydemir 1976, 357.

¹¹ Darbeyi meşru bir zemine oturtma amacını taşıyan bu rapor ile ilgili bkz. Aydemir 1976, 356-361; Camelio 2016, 123-132.

¹² Otaç 2019, 93.

kaldırılması” ve “...*tek parti diktatoryası kurulması*” gibi ifadelerle gerekçenin sacayakları oluşturulmuş, Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi “...*Türk Cumhuriyetini korumak ve kollamak*” ifadesi ile de zemini sağlamlaştırılmıştır.¹³ Ayrıca geçici anayasa hükümleriyle yasama ve yürütme gücünü bünyesinde toplayan MBK, düzeni tesis etme amacıyla, DP iktidarının gayri meşru olduğunu vurgularken kendi iktidarının meşruluğunu da ilan eder. Görünen o ki, darbe bildirisinde görülen yumuşak ifadeler sonradan DP'yi sanık sandalyesine oturtan radikal bir tutuma dönüşmüştür.

27 Mayıs'ın kurumsallaşması aşamasına geçildiğinde; yeni anayasanın daha geniş bir çevrenin görüşleriyle hazırlanacağı, yeni bir seçim kanunu çıkaracak ve bunun dışında yasa yapma yetkisini elinde bulunduracak bir “*Kurucu Meclis*” oluşturulduğu görülmektedir. Meclisin yapısına ilişkin bilgilere bakıldığında; “*zulme karşı direnme hakkını kullanan Silahlı Kuvvetler*” ifadesiyle simgesel bir meşrulaştırma söyleminden hareketle MBK ile Temsilciler Meclisi'nden oluşacağına yer verildiği görülmektedir.¹⁴ Ayrıca bu tarz ifadelerin kullanılması iktidardan düşürülen DP'nin *antidemokratik* uygulamalarına bir göndermedir.

Daha geniş bir mutabakat amacıyla sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve yargı organları gibi çevrelerden oluşan Temsilciler Meclisi'nin, genel oy dışında oluşturularak *seçkin*¹⁵ bir nitelik taşıması, MBK'nın çizdiği sınırdan dışarıda kalan unsurlar tarafından ilerleyen süreçte yapılacak eleştirilerin hedefi olur. Buradaki en net gösterge DP'ye doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlılığı bulunan kesimlerin süreç dışında bırakılmasıdır. Ayrıca anayasanın “*6 ay içerisinde tamamlanamaması durumunda*” yeni bir Temsilciler Meclisi'nin¹⁶ MBK tarafından oluşturulması ne derece demokratik olduğunu sorgulamaya yönelik bir işarettir.¹⁷ Bu durum askeri bir kurulun süre kısıtlamasıyla dikte ettirmesi sonucunda kendi çizdiği sınırların dışına çıkılmamasını istediğini de ortaya koyar.

Kurucu Meclis'in 06 Ocak 1961'de açılması sonrasında siyasi partilerin tekrar faaliyetlerine başlayabilmeleri için gerekli ortam oluşturulmuştur. Bu süreçte MBK'nın da teşvik ve girişimlerde bulunarak siyasi partilerin kurulmasında etken olduğu görülmektedir. 27 Mayıs'ın ilk safhasında kısa bir süre Genelkurmay Başkanlığı yapan emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala, MBK'nın gayri resmi onayı¹⁸ ve Cemal Gürsel'in desteğiyle¹⁹ Adalet Partisi'ni (AP) kurmuştur.

Temsilciler Meclisi çatısı altında yeni anayasa hazırlama çalışmalarına hız verilerek 20 kişiden oluşan bir *Anayasa Komisyonu* teşkil edilmiştir. Komisyonun hazırladığı taslak ise 09 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunulduktan sonra yapılan görüşmeler neticesinde 27 Mayıs'ta kabul edilir ve yasallaşması adına referanduma gidilir.²⁰ Bu arada referandumun gerçekleşeceği güne kadar propaganda yapmak serbest bırakılmıştır.²¹ Anayasa taslağının kabul tarihinin 27 Mayıs olarak belirlenmesi, bu tarihin meşruluk ve sembolleştirme amacıyla seçildiğinin belirtisidir. Diğer yandan propagandanın serbest bırakılmasında da DP'nin baskıcı veya antidemokratik tutumlarının çürütüldüğü iması vardır. Her ne kadar serbest bir ortamda seçim olduğu söylense de referandum öncesi yapılan anketlerde *evet* oylarının yüksekliğinin vurgulanması bir propaganda örneği olarak kabul edilebilir. Siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarından gelen destek açıklamalarının da yine kitleleri evet yönünde oy kullanmaya itme amacını taşıdığını söylemek yanlış olmaz.²² Bu konuda AP'nin bir süre sessiz kalması üzerinde dolaylı bir baskı oluşmasına yol açmış, sonuç olarak referandum tercihinin lehte olacağını

¹³ Tanör 2013, 366-368; Ahmad 2016, 154; Tunçkanat 1996, 284; Aydemir 1976, 375-377.

¹⁴ *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960.

¹⁵ Tanör 2013, 369-370.

¹⁶ Temsilciler Meclisi'nde CHP'nin sayısal ağırlığı söz konusudur. Eski DP milletvekili Füzün Tekil'e göre bu oran %80'dir. Tekil 1978, 43. İsmet İnönü'nün varlığı da bu ağırlığı kamçılamıştır. Uyar 2017, 19-20; Aydın ve Taşkın 2020, 81. Temsil oranının yüksekliğinde CHP'ye fikrî olarak yakın olanlar da hesaba katılırken (Dede 2017, 826) Kurtuluş Kayalı bunu *tüm önemli CHP'liler* olarak tanımlar. Kayalı 2018, 83. Alparslan Türkeş'in yorumu, meclisin beşte dördünün CHP'lilerden oluştuğu şeklindedir. Türkeş 1995, 139. Nicolas Camelio'nun Celalettin Güngör'den yaptığı aktarmada 278 temsilciden 222'sinin doğrudan veya dolaylı bir biçimde CHP'ye bağlı olduklarına dikkat çekilmektedir. Camelio 2016, 138.

¹⁷ Parla 1991, 101-104.

¹⁸ Ulay 1968, 174-175.

¹⁹ Aydemir 1976, 407. Feroz Ahmad'ın yorumunda Ragıp Gümüşpala, hem askeri kanadın hem de eski DP'lilerin sigortasıydı. Ahmad 2016, 165.

²⁰ Tanör 2013, 373-375.

²¹ Otaç 2019, 99-100. Anayasa referandumunun 09 Temmuz 1961'de yapılması ve anayasanın halka tanıtılması faaliyetlerinin 22 Haziran 1961 tarihinden itibaren başlaması MBK'nın kararıdır. *Resmî Gazete*, 23 Haziran 1961.

²² Duman 2018, 229-230.

açıklamak zorunda kalmıştır.²³ MBK, siyasi partiler, basın ve sivil toplum kuruluşlarının evet lehine yaptıkları çağrılarını sürekli gündemde olması, *hayırın* esamesinin okunmadığı bu ortamda serbestliğin kısmî olduğuna işaret eder. Nitekim propaganda ikliminde DP geleneği veya tabanına hitap eden partilerin ve özellikle de AP bünyesinin “*Hayır’da hayır vardır*”²⁴ gibi söylemlerle, dolaylı bir şekilde ret oyu istemesi de bir diğer göstergedir. Buna karşın 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasında öncü rol oynayacak olan dönemin Albayı Muhsin Batur, aleyhte tutumların askeri bir ortamda beklenmeyecek kadar serbest olduğunu vurgulamaktadır.²⁵ Bu şartlar altında 09 Temmuz 1961’de yapılan halkoylamasından çeşitli bilgilere göre %61.5²⁶ ya da %61.7²⁷ kabul oyu çıkmıştır. Hayır oylarının beklentiden daha yüksek çıkmasına yönelik Batur’un yaptığı tespitler; DP’lilere yönelik yargı sürecinin uzaması ve yargılamanın amacından sapan konuların²⁸ ele alınması noktasında birleşmiştir.²⁹

1961 Anayasası’nın kabulü sonrası devlet mekanizmasında yapılan değişiklikler ile özellikle yürütme organının hareket kabiliyetinin sınırlandırılarak denge-denetim sistemine maruz bırakılmasını sağlayacak kurumlar oluşturulmuştur. Bu noktada TBMM’nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde ikiye ayrılması denetimin bir parçasıdır. İkinci bir yasama organının varlığı, çoğunluğun hakimiyetine karşı bir *frenleme* ve *emniyet subapı* işlevi görmesinin beklenmesiyle ilişkilidir. Nitekim bu organ, anayasada bir değişiklik yapılması durumunda tam yetki zırhını kuşanarak belirleyici niteliğini gösterir.³⁰ Diğer değişikliklerden TRT ve Üniversitelerin *özerk* hale getirilmeleri, yürütme tarafından herhangi bir denetime tabi olamayacaklarının bariz bir göstergesidir. Bir başka hükümda Anayasa Mahkemesi’nin kurulması ve Danıştay’ın işlevselliği ile birlikte yasama ve yürütmenin denetlenebilmesi gözetilmiştir. Bu tarz değişiklikler; siyasi iktidarların keyfi uygulamalarının önüne geçme, özerk niteliğe sahip kurumlar üzerinde yürütme organı tarafından uygulanabilecek baskıları engelleme ve yasama organındaki temsil oranına dayanarak anayasaya aykırı olabilecek düzenlemelere izin vermeme gibi gerekçelere dayandırılmıştır.³¹ Öyle ki 1924 Anayasası’nın yasama organına sunduğu geniş yetkiler, kanun gibi yasal işlemlerin anayasaya uygunluğunu bile kendi bünyesinde değerlendirmesine yol açmaktadır.³² Dengeleme parçalarından diğeri de yürütme organının hareket alanını kısıtlayıcı nitelikte görünen Millî Güvenlik Kurulu’nun (MGK) anayasal statüde kurumsallaşmasıdır. Özellikle MGK, yürütme organına neredeyse eşdeğer bir konuma getirilmiş ve burada alınan kararların hukuki olarak bir bağlayıcılığı olmasa da fiili olarak etkisi büyüktür.³³ İlaveten Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlık’a bağlanarak, bakanlık statüsüne paralel bir konuma yerleştirilmiştir. Dolayısıyla bu ifadeler, askeri alanın özerkliğe kavuşması ve iktidar mekanizmasına sıkı bir şekilde ortak olmasına yol açar.³⁴ Tüm bu hükümlerin meydana getirdiği yaklaşım, temelde DP iktidarının yasama ve yürütme faaliyetlerinin sınırsızlığı ve olumsuz değerlendirilmesinden doğan bir tepkiye dayanmaktadır.³⁵ Böylece DP geleneğinin bir temsilcisi olarak görülecek olan AP, bu tepkinin tersini anlık bir şekilde değil de aşamalı bir şekilde inşa edecektir.

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler neticesinde hiçbir partinin tek başına iktidar olma şansı yoktur.³⁶ Sonuçların ortaya çıkardığı tablo; halk nezdinde 27 Mayıs ile CHP’nin bir anlamda özdeşleştirilmesi, DP’lilere yönelik icra edilen “*Yassıada Yargulamaları*”nda ele alınan konular ve verilen kararların bağımsız yargı

²³ Alkan 2017, 41-42; Duman 2018, 231.

²⁴ Çavdar 2000, 107; D. C. Demir 2017, 496; Tunçkanat 1996, 437-438.

²⁵ Batur 1985, 97.

²⁶ *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum* 2010, 118; Tanör 1994, 377.

²⁷ Çavdar 2000, 107; Arkan 2017, 93; Tunçkanat 1996, 410.

²⁸ Aydemir 1976, 383.

²⁹ Batur 1985, 98.

³⁰ Aydın ve Taşkın 2020, 93; Tanör 2013, 395.

³¹ Tanör 1994, 22-23; Çavdar 2000, 110-111.

³² Aydın ve Taşkın 2020, 89.

³³ Tanör 2013, 399-400; Ahmad 2016, 156. İkinci Dünya Savaşı sonrası sivil ve askeri yetkilileri millî güvenlik konularında aynı masada toplama amaçlı birçok ülkede kurullar oluşturulmuştur. Türkiye’de de 1946 yılında böyle bir kurul oluşturulması adına çalışmalar yapılmış, 1949 yılında ise “Millî Savunma Yüksek Kurulu” adıyla bir organ tesis edilmiştir. Bu organ 1961 Anayasası sonrası oluşturulan MGK’nın bir öncülüdür. Akyaz 2009, 348-349.

³⁴ Tefvik Çavdar bu vaziyeti “*örtülü iktidar*” olarak tarif etmektedir. Çavdar 2000, 116. Benzer şekilde, Doğan Akyaz’ın MBK Üyesi Haydar Tunçkanat’tan aktardığı bilgilerde MGK’nın çoğunluk iktidarlarının suistimallerini önlemek adına bir “*tedbir*” olarak anayasaya yerleştirildiği görülmektedir. Akyaz 2009, 351.

³⁵ Kemal Karpat yeni anayasanın getirdiği sistemi, “*hükümet otoritesinin kullanılmasını aşırı derecede zorlaştıran*” ve “*yürütmenin güçsüz bir sembol konumuna indirgenmesi*” olarak ifade etmektedir. Karpat 2015, 245, 249.

³⁶ CHP %36.7 ile 173, AP %34.8 ile 158, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %14 ile 54 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13.7 oy ile 65 milletvekili kazanmışlardır. 1961 Anayasası ile oluşturulan Cumhuriyet Senatosu’nda ise %36.1 ile 36, AP %34.5 ile 71, CKMP %12.5 ile 16 ve YTP %13 ile 27 senatörlük elde etmişlerdir.

ilkesinden uzak bir görünüm sergilemesi ve de kısıtlı bile olsa bir seçim baskısının var oluşu gibi göstergelerin birleşimidir.³⁷ Özellikle AP'nin stratejisi örtük bir biçimde de olsa 27 Mayıs sürecinde DP ve kitesinin bir anlamda yok sayılmasını halka hissettirmeye çalışması ve buna dair sembollere başvurarak³⁸ *hatırlatıcı* role bürünmesi şeklinde işleyince seçim sonuçları daha da anlaşılır hale gelir. Yani daha net ifade etmek gerekirse, kitle bilincinde meşruluk kazanma ümidiyle sahneye koyulan *dayatmacı* pratiklerin işlevselliği düşüktür.³⁹

Seçim sonuçları askeri kanatta bir endişe yaratmıştır. Bunun kaynağı da DP tabanına hitap ettiği bilinen AP, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP)⁴⁰ oylarının oldukça yüksek bir orana denk gelmesidir. Askeri kanat içerisindeki Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)⁴¹, seçim sonuçlarından yola çıkarak; tüm siyasi faaliyetleri yasaklama, MBK'yı feshetme ve "*iktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi etme*"⁴² görüşünü ortaya atmıştır. SKB'nin "*21 Ekim Protokolü*" olarak anılacak bu kararları, Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ın kabul etmemesi, MBK Başkanı Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün de ikna çabaları ile Çankaya'da yapılan 24 Ekim toplantısıyla⁴³ başlamadan bitirilmiştir. Böyle bir girişim; Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması, İsmet İnönü'nün başbakanlığı, 27 Mayıs'a karşı yaklaşımların bulunmaması ve DP'lilere af meselesinin gündeme getirilmemesi gibi ilkeler üzerinde varılan anlaşma ile etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁴ Oysaki seçimlerden önce SKB, kendi arasında yaptığı bir toplantıda aldığı kararlar arasına "*kazanan partinin iktidara gelmesi*"⁴⁵ ifadesini iliştiirmiştir. Bu ifadenin erken biçimi 27 Mayıs 1960'da okunan darbe bildirisinde de yerini almıştır.⁴⁶ Özellikle bu tarz bir ifade, seçimden kendi beklentilerini karşılayacak bir sonucu arzuladıklarını izah eder.

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde, Org. Cemal Gürsel'in bu göreve seçilmesi konusunda asker ve sivil kanatlar uzlaşmışlardır. Halbuki bu süreçte AP Samsun Senatörü Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in adaylığı gündeme gelmiş, fakat MBK'nın Sıtkı Ulay aracılığıyla⁴⁷ ilettiği *çekil* telkiniyle Başgil adaylıktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Neticede askeri kanat Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçimiyle istediğine ulaşmışsa da 604 toplam oydan 434'ünü alması⁴⁸ meclisten hafif bir muhalefet tutumu olarak görülebilir. Nitekim İngiliz belgelerinde de Gürsel'e verilmeyen oyların çoğunluğunun AP'den, geri kalanın CKMP'den olduğunun belirtilmesi bu kanıyı doğrulamaktadır.⁴⁹ Diğer yandan bu süreci AP ve askeri kanadın radikallerinden sıyrılması olarak bir *uzlaşma* temelinde de okumak mümkündür.⁵⁰ Yalnızca buradan hareketle bile 1966'daki cumhurbaşkanlığı seçiminde, AP'nin aday göstermede öncü rol oynayacak kadar net bir politik tutum takındığı müstakbel bir *uzlaşma* sürecinin nüvesi görülmektedir.

Sıra hükümet kurma çalışmalarına gelse de hiçbir partinin tek başına iktidar olma şansı olmadığından en fazla oy alan CHP ve AP cumhuriyet döneminin ilk koalisyon hükümetini⁵¹ kurmuşlardır. Ancak AP Genel Başkanı, sıcak siyasi iklimin etkisi ve tabandaki CHP'ye yönelik tutumu bir bakıma kontrol altında tutmak için

³⁷ Kayalı 2018, 93; Uyar 2017, 34-35.

³⁸ D. C. Demir 2017, 497.

³⁹ Bunu Kayalı'nın "*Türk halkı özgürlükleri sınırlayıcı hareketlere karşı çıkmakta*" (Kayalı 2018, 93) sözü ve Tefik Çavdar'ın da buna yakın olarak halkın askeri müdahaleler sonrasında yapılan seçimler tepki göstermesine (Çavdar 2000, 123) yönelik yaklaşımları destekler niteliktedir.

⁴⁰ Komsuoğlu 2008, 119.

⁴¹ Ordu mensupları tarafından gayri resmi olarak kurulan bu yapı askeri hiyerarşiyi incelemektedir. Daha fazlası için bkz. Özçelik ve Güneş 2018, 116-256.

⁴² Çelikoğlu 2017, 173.

⁴³ Çankaya'da yapılan toplantıya, MBK Başkanı Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanlarının yanı sıra generaller ve siyasi parti liderleri katılmışlardır. Kararlar üzerindeki konuşmalardan sonra AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın bu şartları parti içerisinde kabul ettirememesi şeklindeki ifadelerine karşı Cevdet Sunay şöyle demiştir: "*madem ki partinizin başkanısınız... bir horoz gibi tavuklarınızı kanatlarınızın altında tutun*". CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise askerlere yönelik, meclisin faaliyetlerine karışılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Batur 1985, 101. Tanel Demirel'in William Hale'den aktardığı "*silah gölgesinde evlilik*" tanımını bu noktada uyum sağlamaktadır. Hale 1994'ten aktaran T. Demirel 2004, 35. Bu tanım Hale'in kitabında "*shotgun wedding*" olarak geçmektedir. Hale 1994, 147.

⁴⁴ Akyaz 2009, 171-173; Batur 1985, 100-101; Birand, Dünder ve Çaplı 2002, 23-32.

⁴⁵ Çelikoğlu 2017, 159.

⁴⁶ Weiker 1980, 20-21.

⁴⁷ Ulay 1968, 229-232; Çelikoğlu 2017, 177.

⁴⁸ Birand vd. 2002, 32-34; Otaç 2019, 106-107.

⁴⁹ Otaç 2019, 109.

⁵⁰ Sakallıoğlu 1993, 55-56.

⁵¹ Hükümet programı için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:1, C:1, T:1, B:13, 27 Kasım 1961, s. 118-125. D=Dönem, C=Cilt, T=Toplantı, B=Birleşim; BCA, 20 Kasım 1961.

hükümette yer almamıştır.⁵² AP açısından, asker-bürokrat-aydın üçgeninde bir temsili ifade ettiği düşünülen CHP ile koalisyon yapma, *kendini kabul ettirme* veya *onaylanma* arzusu olarak nitelendirilebilir. Askeri kanadın ise, AP'yi iktidar ortağı yaparak anayasaya hayır diyen kitleleri 27 Mayıs'a ikna etme düşüncesinde olduğu söylenebilir.

22 Şubat 1962 tarihinde Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi başarısızlığa uğratılmış,⁵³ Başbakan İsmet İnönü ise harekete katılanlara *af* vaadinde bulunmuş ve gereği yapılmıştır. Fakat AP ortamdaki faydalanarak karşı bir girişimle eski DP'lilere yönelik "*siyasi af*"⁵⁴ konusunu gündeme getirirse de askeri kanadın tepkisi sonrası geri adım atmıştır.⁵⁵ Talat Aydemir ve beraberindeki askerler için af, nihayet AP tarafından kabul edilmiş⁵⁶, buna rağmen siyasi af koalisyon devâm şartı⁵⁷ olarak sunulmuştur. En nihayetinde bu konudaki inatlaşma-çekişme Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in "*bu yol çıkar yol değildir...*"⁵⁸ sözleriyle siyasi bir *silkinmeye* yol açmasına rağmen anlaşmazlıkların çözümlenememesi Başbakan İsmet İnönü'nün istifasıyla⁵⁹ sonuçlanmıştır.⁶⁰

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel yeniden hükümet kurmak için İsmet İnönü'yü görevlendirmiş, CKMP ve YTP'nin koalisyon için şartları ileri sürmeleri⁶¹ bunu engellemiştir. Buna rağmen Gürsel'in parti liderleriyle görüşmeleri⁶² sonucunda CHP-CKMP-YTP ve bağımsızlardan oluşan ikinci bir koalisyon kurulmuştur.⁶³ Hükümetin kısa süreli görev sürecinde ülke; siyasi af ve buna bağlı olarak Celal Bayar'ın kısmî tahliyesi ile Talat Aydemir'in ikinci kez darbe girişiminde⁶⁴ bulunması gibi gündemi bir hayli huzursuzluğa sevk eden olaylara sahne olmuştur. Bu ortamda AP'nin yerel seçimlerdeki yükselişi ve CHP'nin koalisyon ortakları CKMP ve YTP'nin oylarındaki düşüş sebebiyle koalisyondan çekilmeleriyle sonuçlanmıştır.⁶⁵ Süreç içerisinde AP tarafından CHP'ye yapılan koalisyon ortaklığı teklifi, İnönü'nün bunu bir "*seçim hükümeti*"⁶⁶ şekline indirgeme isteğiyle sonuçsuz kalmıştır. Ardından AP lideri Ragıp Gümüşpala görevi olsa da uzlaşma sağlayamayınca İnönü'ye tekrar görev verilmiştir. İşte bu siyasi mekik dokuma süreci, İnönü'nün bağımsızlar ile kurduğu hükümete YTP'nin güven oylaması desteği sonucu⁶⁷ *azınlık hükümeti* denilen hükümet modelinin devreye girmesini sağlamıştır.⁶⁸ Tüm bu kritik noktalarda AP, milletin kendisine verdiği güçten faydalanarak, tedirgin bir şekilde de olsa, kayda değer bir etki yapmaya çalışmıştır.

2. "Bu Anayasa ile Devlet İdare Edilemez": Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri Süreci

Türk siyasi tarihi içerisinde önemli bir değişim 1964 yılı sonlarında gerçekleşmiştir. DP iktidarı döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yapan ve daha sonra AP içerisinde yer alan Süleyman Demirel⁶⁹, Ragıp Gümüşpala'nın vefatı sonrası partinin yeni genel başkanı olmuştur. Başkanlık için en ciddi rakip olarak Saadetdin Bilgiç ile yarışta Demirel'in tavrı aslında yeni bir siyaset dilinin egemen olmaya başladığını göstermektedir. Bilgiç'in siyasi görüş itibarıyla *radikal* denilebilecek tarzda olması, onun genel başkanlığı altında AP'liler ve 27 Mayıs'ı benimseyenler arasında aşılması güç durumlar ortaya çıkabileceğine işaret eder.⁷⁰ Ancak

⁵² T. Demirel 2004, 35; D. C. Demir 2017, 499.

⁵³ Y. Demir 2017, 65-100; Çelikoğlu 2017, 180-191.

⁵⁴ Konuyla ilgili *Milliyet* gazetesinden 4 Nisan 1962 tarihi itibarıyla sıralı takip yapıldığında tartışmalara yer verildiği görülecektir. Örneğin 6 Nisan tarihli manşetten "*Günün Meselesi: Af*" başlığı, siyasi gündeme ilişkin ipuçları vermektedir. *Milliyet*, 06 Nisan 1962.

⁵⁵ Kayalı 2018, 106. Ayrıca bu dönemde 27 Mayıs aleyhinde, DP lehinde söylem ve eylemde bulunmak çıkarılan kanunla yasaklanmıştır. *Resmî Gazete*, 07 Mart 1962.

⁵⁶ *Milliyet*, 21 Nisan 1962.

⁵⁷ *Milliyet*, 22 Nisan 1962.

⁵⁸ *Milliyet*, 29 Nisan 1962.

⁵⁹ Sakallıoğlu 1993, 58; Hale 1994, 160-164; Kırkpınar 2015, 212-218.

⁶⁰ Başbakan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e yazdığı istifa dilekçesinde, siyasi af konusunun istismar edildiğini ve bunun da ülkedeki huzur ortamının oluşmasına engel olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. BCA, 31 Mayıs 1962; İnönü'nün dilekçesi dışında Cumhurbaşkanı Gürsel'in de AP'yi suçlayıcı ifadeleri vardır: "*Buhranın mesulü sizsiniz...*" *Milliyet*, 01 Haziran 1962.

⁶¹ *Milliyet*, 18 Haziran 1962.

⁶² *Milliyet*, 21 Haziran 1962.

⁶³ BCA, 26 Haziran 1962; *Milliyet*, 26 Haziran 1962; Kırkpınar 2015, 218-220.

⁶⁴ Y. Demir 2017, 101-292; Çelikoğlu 2017, 211-223.

⁶⁵ Aydın ve Taşkın 2020, 121.

⁶⁶ *Milliyet*, 06 Aralık 1963.

⁶⁷ *Milliyet*, 04 Ocak 1964.

⁶⁸ Kırkpınar 2015, 221-231.

⁶⁹ Uraz 1993, 77-79.

⁷⁰ Arslan 2019, 67.

Demirel'in daha uzlaşmacı, modern ve Atatürkçü olduğuna yönelik kanılar, diğer siyasi cephelerin ve özellikle askeri kanadın tepkisini çekmeyeceği açıktır. Bu sebeptendir ki seçilmeden öncesi ve hemen sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel'in "Siz rejimin teminatısınız..."⁷¹ ifadesi, basın ve iş çevrelerinin verdiği destek⁷² Demirel'in *biçilmiş kaftan*⁷³ olduğunu gösterirken, bu durum onun Türk siyasi hayatına girişinde bir mihenk taşı olmuştur.

1965 yılının hemen başında hükümetin bütçesi AP, CKMP ve YTP tarafından reddedilince Başbakan İsmet İnönü istifa etmiş, DP tabanına hitap eden bu partiler yeni hükümeti kurmuşlardır. Başbakan ise *ılımlı* olarak nitelenebilecek Suat Hayri Ürgüplü olurken, henüz milletvekili olmayan Süleyman Demirel başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.⁷⁴

AP'nin askeri kanat, aydın, gençlik ve basın gibi kesimlere karşı kendini anlatma veya meşru hale getirme arzusu DP'den farklı olduğunu gösterme çabasına işaret eder. Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun "*çift söylemli*" olarak kavramlaştırdığı politik yaklaşım tarzı, AP'nin hem kendi dışındaki kitleye karşı bir meşruiyet kazanma, hem de kendi tabanını bulunduğu zeminden kaydırmama tutumunu gösterir. Nitekim *1965 Seçim Beyannamesi*'nde 1961 Anayasası'nın getirdiği kurumları koruma anlayışı, özellikle karşısındaki kitleyi, temel hak ve özgürlüklerinde sınırlandırılmamasıyla ilgili yaklaşımı da tabanına yönelik bir mesajdır aslında. Yine AP'nin sürekli olarak dillendirdiği "*refah devleti*" ve "*Büyük Türkiye*" idealleri de yine hem kendi tabanı hem de karşısındaki kitleye karşı kendini koruma altına alma ve onaylanmayı sağlama amacı taşımaktadır.⁷⁵ Ayrıca Süleyman Demirel ve AP'nin bilincinde "*batıya yakın olma*" ve "*geleneksel motiflere sadakat*"⁷⁶ yaklaşımının kodlanmış olması da önemlidir. Bu şekilde Demirel soğukkanlı bir tavırla hem kendisi hem de AP adına bir kutsal alan inşa edip kendisine yönelik tehlike arz edebilecek tutumlardan korunmaya çalışmıştır.

Ekim 1965 seçimlerine giderken Süleyman Demirel'in yukarıda sayılan özelliklerinin bir göstergesi olarak, kendini DP'nin oy aldığı kitleye anlatmak ve kolektif belleği kuvvetlendirme amacıyla AP'nin ambleminde yaptığı değişikliği yadsımamak gereklidir. AP artık 1961-1965 arasındaki parti değildir, daha net bir siyasi çerçeve çizer ve amblemini de *beyaz at* veya halk dilinde *kır at*⁷⁷ haline getirir. Böylece Demirel AP'nin tek başına iktidarı adına DP'nin gerçek *vasisi/veliahdı* olduğunu sembolik bir şekilde göstermek ister. Elbette bunu yaparken karşı kitlenin şimşeklerini üzerine çekmemeye çalışmış ve aşırılıkları törpülemiştir.

10 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerde "*Millî Bakiye*"⁷⁸ adı verilen ve artık oylar neticesinde oy oranı düşük olan partilerin de milletvekili kazanabilmesini sağlayan seçim sisteminin uygulanmasına rağmen AP %52.9 oy (240 milletvekili) ile tek başına iktidara gelmiştir. Ana muhalefet pozisyonuna gelen CHP ise %28'lere (134 milletvekili) doğru gerilemiştir. Neticede AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den hükümet kurma görevini almış ve başbakanlığa gelmiştir.⁷⁹ İngiliz belgelerinde AP'nin seçim zaferinin 27 Mayıs'a karşı bir *öfke* olması, CHP'nin yürürlüğe koyduğu *ortanın solu* politikasının *şüphe* yaratması ve AP'nin seçime yönelik taktik ve propagandasının daha iyi organize edilmiş olması gibi sebeplerden kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Türk seçmenin hala yüksek bir oranda DP'ye *sadık* olduğu ifadesi dikkat çekicidir.⁸⁰

AP'nin 1961 seçimleriyle birlikte Türk siyasi hayatına dâhil olması sonrası izlediği politikalar genel anlamıyla *çekingen* veya *tedirgin* olmakla ifade edilebilir. Böyle bir durumun varlığı ise, partinin karşı kitle ve özellikle askeri kanatta DP'nin devamı olarak görülmesinden doğmuştur. Parti ne kadar eski bir general olan Ragıp Gümüşpala liderliğinde siyasi hayata girmiş olsa da kendi tabanı dışında bu statünün etkileyici olmadığını

⁷¹ *Milliyet*, 02 Aralık 1964. Bu ifade Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in aslında AP'ye değil Süleyman Demirel'e yönelik bakışını gösteriyor olsa gerek. Nitekim kurulduğu günden bu yana AP'ye yönelik tavır çok da yumuşak olmamıştır. Ancak Demirel'in kişisel birikimleri veya günün siyasi şartlarında ehvenişer olarak görülmesiyle Cumhurbaşkanı Gürsel'in de kendisine *ihtiyatl* bir desteği söz konusu olmuştur. Burada Demirel'in AP'ye tam anlamıyla egemen olarak partiyi 27 Mayıs çizgilerine çekebileceği ve belki de DP vasisi olmaktan kurtarabileceği de düşünülmüş olabilir.

⁷² Komsuoğlu 2008, 127-138; T. Demirel 2004, 36-39; Kayalı 2018, 130; Uraz 1993, 169-170; Birand vd. 2002, 118-126; Arslan 2019, 68-69.

⁷³ D. C. Demir 2017, 506-507.

⁷⁴ Çavdar 2000, 162; Komsuoğlu 2008, 139; Birand vd. 2002, 130-132; Uyar 2017, 165-171.

⁷⁵ Sakallıoğlu 1993, 32-34.

⁷⁶ T. Demirel 2004, 41.

⁷⁷ Toker 1993, 50.

⁷⁸ *Resmî Gazete*, 20 Şubat 1965.

⁷⁹ Komsuoğlu 2008, 142-144; Kayalı 2018, 130-132; Karpat 2015, 250-251; Toker 1993, 56-58.

⁸⁰ FO 371/180152, 18 October 1965.

görmek gerekir ve nihayetinde bu durum *çekingen/tedirgin* yaklaşımını değiştirmemiştir. Süleyman Demirel'in liderliğe gelmesiyle birlikte daha çok siyasi davranış biçiminin ehlileştirildiği ve gerçekçi bir role büründüğü *kontrollü uzlaş* olarak tanımlanabilecek eylem motifleri⁸¹ benimsenmiştir. Süleyman Demirel ve Saadetin Bilgiç arasındaki liderlik yarışında Demirel'in kamuoyu ve asker nezdinde daha kabul edilebilir bir kişilik olması olumlu bir hava yaratmış ve *kontrollü uzlaş*ın temelini atmıştır. Parti içi meseleler ve politikalar çerçevesinde Demirel, Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun yaptığı "*çift söylemli*"⁸² politika tanımlamasına uygun hareket ederek, adeta bir *paratoner* işlevine bürünmüş ve siyasi tahkimatını güçlü kılmaya çalışmıştır. Süleyman Demirel'in genel başkanlığının Ragıp Gümüşpala'dan farklı olarak *siyasi lider* rolüne bürünmesi *kontrollü uzlaş* stratejisini belirlemesine yol açmış ve böylece dar alanda manevra kabiliyetini arttırmasını amaçlamıştır. Bu şekilde kendi iktidarı ve yürürlüğe koyacağı politikalarda özellikle askeri kanadı karşısına almamayı hedeflemiştir. Bunu da DP deneyimini göz önüne alarak radikal söylem ve politikalara girişmemesinden anlamak mümkündür. AP'nin bu noktada *batıya yakın*, *antikomünist* ve *Atatürk devrimine bağlılık* gibi üç parametresi, yukarıda verilen ifadelerin kavramlaştırılmasıdır.⁸³ Ancak unutulmaması gereken Demirel'in bu politikaları, ordudan çekinmesinin yanı sıra orduyu diğer muhalif unsurlar ağından çıkarma isteğinin göstergesidir.⁸⁴

Olayları veya politikaları anlamada belirleyici unsurlardan başlıcaları dönem şartlarını ve geçmişi iyi analiz etmektir. 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığı nedeniyle yeni bir cumhurbaşkanı seçme gerekliliği ortaya çıkmış ve aday olarak Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay ismi öne çıkmıştır. Siyasi partiler içerisinde özellikle AP'nin öncü hareketlenmesi, Sunay'ın Talat Aydemir darbe girişimlerini engellemedeki rolü⁸⁵ ve 24 Ekim 1961 Çankaya toplantısındaki uzlaşmacı tavrının etkilerinden kaynaklanmaktadır. Dahası AP, bu olayların gerçekleştiği 27 Mayıs şartları devam ederken, her an bir müdahale riski ile karşı karşıyadır. 1965 sonrası iktidara gelişle birlikte askeri kanadı 1960'ların ilk senelerindeki perspektiften çıkarmak ve kendisine karşı algıyı kırarak uzlaş noktasına getirmeyi arzular. Böylece AP, *millî irade* söyleminden yola çıkarak aslında iktidarına karşı tehlike arz edebilecek önemli bir unsur olan askeri kanadı kısmen yumuşatmayı başarmıştır.⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda Sunay'a, 1961'de asker tarafından baskıyla seçtirilen Gürsel'den daha fazla oy çıkmıştır.⁸⁷ Dengenin lehine doğru dönme eğilimine girdiği bu dönemde 1966 Haziran'ında yapılan kısmî-ara senato seçimlerinde de başarısını perçinleyen Demirel ve AP, bu denge mekanizmasına bağlı olarak yavaş yavaş ve kontrollü bir şekilde 27 Mayıs'a yönelik eleştirilerini dile getirmeye başlamıştır.⁸⁸ Ayrıca AP'nin bu gelişmelerle beraber *kontrollü uzlaş* stratejisinin daha güçlü bir işlev kazandığı Celal Bayar dâhil eski DP'lileri de içeren *af kanunu*⁸⁹ çıkarmasıyla ifade edilebilir. Uzlaşımın bir diğer parametresi başlangıçta cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanı üçgeninde işleyen *antikomünizm* kavramı olmuştur. Ancak bu kavram çerçevesindeki uzlaş, Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural'ın görev süresinin sonuna doğru bürokratik çevrelerde birtakım görüşmelerde bulunarak kendisine yeni bir alan yaratma girişimiyle uzun sürmemiştir. Tural'ın bu eylemlerine karşı yeni bir uzlaş⁹⁰, AP ile asker kökenli cumhurbaşkanından gelmiş ve Tural tasfiye edilmiştir.⁹¹

AP'nin askeri kanat ve diğer cephelerle ilişkilerindeki tutumunu görebilmek için anayasa ile ilgili eleştiri ve düşüncelerini daha anlamlı kılmak mümkündür. AP'nin 1961-65 arasındaki tutumu ve Süleyman Demirel'in genel başkanlığı ve başbakanlığının henüz ilk dönemlerindeki siyasi söylemleri bir denge gözetilerek değişmeye başlamıştır. Daha önce bahsedilen AP'nin uzlaşma siyasetine bağlı girişimlerinin yanında, anayasa eleştirileri için uygun zamanı beklerken bunu besleyebilecek bir adım olarak 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) yaptığı⁹² hem yönetim hem de kimlik değişimini görmek önemlidir. Sonrasında AP, geçmiş dönemde biriktirdiği

⁸¹ Bu yaklaşım tarzını Ayşegül Komsuoğlu, "*dengeler oyunu*" (Komsuoğlu 2008, 144), Murat Arslan ise "*ılımlı pragmatizm*" (Arslan 2019, 75) olarak ifade eder.

⁸² Sakallıoğlu 1993, 29-31.

⁸³ Sakallıoğlu 1993, 38-41.

⁸⁴ Sakallıoğlu 1993, 49.

⁸⁵ Komsuoğlu 2008, 148.

⁸⁶ Sakallıoğlu 1993, 68-70; Birand vd. 2002, 147-150; D. C. Demir 2017, 510; Akyaz 2009, 240.

⁸⁷ Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi, AP başta olmak üzere CHP, YTP, Türkiye İşçi Partisi (TİP), bağımsız üyeler, Millî Birlik Grubu ve Kontenjan Senatörleri tarafından verilen önergeyle olmuştur. *TBMM Tutanak Dergisi*; C:5, T:5, B:5, 28 Mart 1966, 34-35; *Milliyet*, 29 Mart 1966; *Yeni İstanbul*, 29 Mart 1966; Aydın ve Taşkın 2020, 144; Arslan 2019, 86-87.

⁸⁸ Arslan 2019, 88.

⁸⁹ Kayalı 2018, 136; Arslan 2019, 89; *Resmî Gazete*, 09 Ağustos 1966.

⁹⁰ Uraz 1993, 212-213; Akyaz 2009, 238-240.

⁹¹ Sakallıoğlu 1993, 66-67; Toker 1993, 139-142.

⁹² Arslan 2019, 90-91; Aydın ve Taşkın 2020, 151.

enerjiyi açığa çıkarmış ve anayasaya ilişkin eleştirilerini ortaya koymaya başlamıştır. 1961 Anayasası'nın henüz başlangıç aşamasında, DP'ye destek veren kitlenin yok sayılarak bir dayatmayla⁹³ kabul ettirilmeye çalışıldığına vurgu yapmıştır. Bu noktada Demirel'in "*Bu Anayasa ile devlet idare edilemez*"⁹⁴ ifadesi, konuyla ilgili düşüncelerinin yoğunlaşmış bir tasviridir. Fakat bu görüş çerçevesinde AP ve Demirel'in anayasayı tümünden kabullenmediği gibi bir anlam çıkarılamaz. Dayatma ve yok sayma meselesine tekrar dönüldüğünde, 1961 Anayasa *halkoylamasının* ne kadar *serbest* ölçülerde yapıldığı söylene de henüz 27 Mayıs'ın canlılığına rağmen önemli bir *onaylamama* eğiliminin de müstakbel eleştirilere zemin hazırladığı söylenebilir. Yani AP'ye göre yok sayma ve dayatma olan bu durum millî iradeyi yörüngesinden saptırmaktır. Siyasi atmosferde daha etkin hale gelen AP'nin anayasaya yönelik yaklaşım tarzı daha net ve yoğun bir söylem tarzına bürünecektir.

AP, tek başına iktidar olduğundan bu yana devlet yönetimindeki deneyimlerinin verdiği güç ile anayasaya yönelik eleştiri ve taleplerini 1969 *Seçim Beyannamesi*'nde toplayarak kapsamlı bir dizi biçiminde kamuoyuna sunmuştur. Beyannamenin yanı sıra Süleyman Demirel'in anayasanın yürütme erki için *yetki* değil *görev*⁹⁵ tanımlamasına yaptığı vurgu anayasa eleştirilerinin kerteriz noktası olarak alınabilir. Bu noktadan hareketle 1961 Anayasası'nı "*icra iş görsün diye yapılmamıştır*"⁹⁶ şeklinde tarif ederek AP'nin tutumunu tek cümlede özetlemiştir. Daha önce anayasa ile ilgili verilen bilgilerde de görüldüğü gibi yönetim mekanizması çeşitli kurumlara bölünmüştür. Anayasanın böyle bir tanımlama ve bölüşüm yapmasını Demirel ve AP *kısıtlama* olarak algılamaktadır. Bunun kaldırılması için yürütme ve yargı unsurları arasında *denge* kurulması gerektiğini ifade etmektedirler.⁹⁷ Zira Anayasa Mahkemesi'ne anayasa tarafından tanınan yetkilerin *yasama* ve *yürütme* üzerindeki denetiminin DP-AP geleneğinin millî irade anlayışını zedelediği sürekli gündemde tutulan bir tartışma olmuştur.⁹⁸ Yine bu tartışma ve eleştirilerden Danıştay'ın yürütme erkine yönelik denetleyici işlemleri de nasibini almıştır.⁹⁹ Yüksek yargı organlarına tanınan alan aslında siyasi iktidar üzerindeki bir tahakküm biçiminde işlev görmüştür. Öyle ki Tanör bu duruma yönelik eleştirileri "*hakimler hükümeti oluşturduğu*"¹⁰⁰ şeklinde tarif etmiştir. Burada atlanmaması gereken nokta, anayasa yapıcı iradenin bunu DP dönemi deneyiminden yola çıkarak bir tepki tutumuyla yaptığıdır. Demirel anayasanın çizdiği bu çerçeveyi "*siyasî iktidara bir nevi peşin hükümle itimatlılık*"¹⁰¹ olarak görmektedir. Ayrıca Demirel, AP'nin *çoğunluk* prensibinden hareketle yaptığı millî irade vurgusu ile yürütmenin güçlü olması gerektiği söylemi buna karşı bir cevaptır. Yani aslında ideal olarak görülen 1924 Anayasası'nın çizdiği çerçevedir. Hatta eski DP'li Cumhurbaşkanı Celal Bayar da 1961 Anayasası'na yönelik eleştirilere katılır ve 1924 Anayasası'nı "*Atatürk Anayasası*"¹⁰² olarak görür. Elbette böyle bir yaklaşım uygulama açısından düşünüldüğünde DP-AP geleneğini tatmin edici olsa da 1924 Anayasası'nın oluşturulduğu dönem ve siyasi atmosferi de göz önüne almadan ifade edildiğinden siyasi strateji niteliği taşır. Diğer yandan 1924 Anayasası uygulamaya sokulursa millî irade tam anlamıyla yasama ve yürütme erkine sirayet edecek ve iktidar/egemenlik hakkı bölüşümü söz konusu olmayacaktır.¹⁰³ Ancak Tanör'ün 1924 Anayasası'nda yürütme erkinin yasamaya bağlı olması, 1961'de ise yasamadan ayrı olarak tanımlanmasında yaptığı tespit haliyle meseleye nominal biçimde bakılmaması gerektiğini ortaya koyar. Nihayetinde Tanör, 1961 Anayasası'na yönelik eleştiriye karşı çıkmakta ve *zayıflık* meselesinin de seçim ve sistemlerine¹⁰⁴ bağlı olduğunu iddia etmektedir.

Yekpare bir yapı olarak görülen devletin, kendi organları arasında yetkileri eşit bir şekilde dağıtarak devlet şemasına bağlı kalmalarını sağlamanın, aslında ahengi sarsacağı şeklinde bir düşünce DP-AP geleneğinde yerleşmiştir. Nitekim bu geleneğe göre devlet mekanizmasının en üst kurumu yasama ve yürütmedir. Diğer

⁹³ T. Demirel 2004, 48.

⁹⁴ T. Demirel 2004, 49.

⁹⁵ Sakallıoğlu 1993, 37. Tanör, yürütme organının 1924 Anayasası'nda çizilen çerçeveye kıyasla daha güçlü olduğunu gensoru mekanizmasının güçlü şartlarla ve hükümetin düşürülebilmesini salt çoğunluk şartı ile donatmasına bağlamaktadır. Tanör 2013, 429. Her ne kadar bu geçerli olsa da AP'nin eleştirileri iktidar gücünün paylaşımı noktasında şekillenmektedir.

⁹⁶ S. Demirel 1977, 127.

⁹⁷ AP 1969 *Seçim Beyannamesi*, 12-15.

⁹⁸ Dede 2017, 836-838.

⁹⁹ Koca 2020, 89. Abdullah Uraz'ın yaptığı bir tanımlama, tartışma ve eleştirilerin anlaşılmasında pekiştirici olacaktır: "*Danıştay her konuda 'vesikalık fotoğraf' çekimi gibi, bir saat içinde icraatı durdurma 'tedbir' kararı veriyordu. Her işte durum bu idi...*" Uraz 1993, 84.

¹⁰⁰ Tanör 2013, 409.

¹⁰¹ S. Demirel 1977, 128.

¹⁰² Dede 2017, 839; Koca 2020, 90. Yüksel Taşkın bu konuyu "*millî iradecilik miti*" ve "*millî iradesinin biricikliği*" şeklinde kavramsallaştırmıştır. Taşkın 2007, 100-102.

¹⁰³ Tanör 2013, 421-423.

¹⁰⁴ Tanör 1994, 90.

organlar bu kurumun altında yer alan bağlayıcı unsurlardır.¹⁰⁵ Bir başka deyişle bu gelenek 1924 Anayasası'nın sağladığı idari örüntüyü canlandırma ve buna bir ivme kazandırma çabasıdır. Anayasada temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınmasının olumlu bir yaklaşım olduğu vurgusu yapılırken, bunların devlet ve rejime karşı hareketlenme olması halinde izlenmesi gereken yöntemin ne olacağının belirgin olmaması başka bir eleştiri konusudur. Üniversite ve TRT'nin *özerk* statüsünden bir sapma olmadan, anayasada bunlara dair yeni bir düzenlemeye gidilmesi de istenmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca bu kurumların yürütmeye tabiliğinin belirgin hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Süleyman Demirel'in "*Özerk kuruluşlar, yasama yetkisi, yürütme görevi ve yargı yetkisini haiz üç kuvvetin dışında bir dördüncü kuvvet değildir...*"¹⁰⁷ biçimindeki ifadeleri konuya ilişkin yaklaşımı daha iyi anlama olanağı sunar. AP'nin dile getirdiği bir başka talep, yasama organından yürütmeye *kanun hükmünde kararname* yetkisinin verilmesidir. Yine de bu yetkinin, temel hak ve özgürlükler alanına girmeksizin belirlenecek ölçütlerle anayasada yer almasının uygunluğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁸ Bir başka değiştirilmesi teklif edilen husus Cumhuriyet Senatosu'nda bulunan tabii senatörlük kurumunun yapısına ilişkindir. AP yalnızca MBK üyelerinin senatörlüklerini sonlandırmayı amaçlamış, eski cumhurbaşkanlarının senatörlüğü ve cumhurbaşkanına ayrılan senatör kontenjanında ise mevcut durumun devamından yana olmuştur. Kısacası millî irade ve millî egemenlik kavramlarını her zaman olduğu gibi bu konuda da güçlü bir şekilde kullanarak değişim beklentisine sağlam bir gerekçe oluşturmuştur.¹⁰⁹

1969 yılında bir anayasa değişikliğine bağlı olarak eski DP'lilere "*siyasi af*"¹¹⁰ meselesi, siyasi ve askeri kanadın gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Konu, aslında Başbakan Süleyman Demirel ve AP'nin tek başına iktidara gelmekte kullandığı bir argümandır. Ancak, eski DP'lilerin siyasete dönüşü mevcut AP yönetiminin çok da arzuladığı bir durum değildir. Zaten böyle bir tasarının meclisten geçmesi için AP'nin yeterli çoğunluğu bulunmamaktadır. Bu durum aslında Demirel ve AP yönetiminin, anayasa hükmünden yola çıkıp *elimizden geleni yaptık* diyerek bu konuyu hasıraltına itebilmesini getirecektir. İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın bu konuda birlikte hareket etmeleri ve CHP içinden karşı çıkışlar olmasına rağmen tasarıya destek vermesi de paradokslar silsilesini ortaya çıkartmıştır. Askeri kanadınsa hem hükümete¹¹¹ hem de CHP'ye karşı bir tavır içerisinde olduğu açıktır. Aslında bu da gösteriyor ki asker hala siyaset üzerinde bir baskı unsurudur. Nitekim Demirel ve AP buna karşı değişikliği komisyona gönderip 1969 Ekim seçimlerinin ertesine iteleyerek, eski DP'lilerin siyasete AP'den girmelerini engellemiş ve elini rahatlatmıştır. Af tasarısı genel seçim sonrası 4 Kasım 1969'da meclisten geçmiştir.¹¹² Süreç içerisinde Celal Bayar'ın İsmet İnönü ile görüşmesini Süleyman Demirel'in istediğini söylemesi -Demirel inkâr etmiştir- dikkat çekicidir.¹¹³ Demirel'in bu konudaki tavrının; aslında onun parti içerisindeki radikalleri daha da pasifleştirerek asker ile arasındaki *ihtiyatlı* ilişkiyi gergin bir zemine çekmeme amacını taşıdığı düşünülebilir. İsmet İnönü ile Celal Bayar'ı birlikte hareket etmeye zorlayarak hem CHP içinde bir bölünme yaratmak hem de asker ile İnönü arasındaki ilişkiyi yıpratmak amacını taşıdığına yönelik bir değerlendirme de yapılabilir. Tersinden bakıldığında İnönü'nün de seçimler öncesinde affa destek vererek Demirel'in elini zayıflatmaya¹¹⁴ çalıştığından bahsedilebilir.

Ekim 1969'daki genel seçimler¹¹⁵, yukarıda verilen siyasi af konusunun dışında aşırı sağ ve sol grupların çatışma havasında geçer. Meclis dışı siyasi gruplar artık fikri çatışmadan sokak şiddetine evrilmiş, ülke tam anlamıyla kargaşa ortamı içine girmiştir. Huzursuzluğun doruğa çıktığı günlerde "*Kanlı Pazar*"¹¹⁶ olarak

¹⁰⁵ T. Demirel 2004, 263-264.

¹⁰⁶ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 9-12; Sakallıoğlu 1993, 37; T. Demirel 2004, 49, 269-270.

¹⁰⁷ S. Demirel 1977, 133.

¹⁰⁸ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 15-16; Koca 2020, 90.

¹⁰⁹ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 17-18.

¹¹⁰ AP'nin IV. Büyük Kongresi'nde, parti içindeki radikal kanattan olan ve Demirel'e sürekli bir rakip olarak görünen Saadettin Bilgiç ve ekibi bu konuda adım atılması için çaba harcamışlar ve başarılı olmuşlardır. Sakallıoğlu 1993, 79.

¹¹¹ Birand vd. 2002, 177-181; Aydın ve Taşkın 2020, 173.

¹¹² Uyar 2017, 336-337. TİP, konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşımış, mahkeme 30 Haziran 1970'de iptal kararı vermiştir. Kayalı 2018, 146. Konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Yılmaz 2017.

¹¹³ Toker 1993, 142-171; Kayalı 2018, 146.

¹¹⁴ Uyar 2017, 319-320.

¹¹⁵ Genel seçimlere bakıldığında AP %46.6 oy oranı ile 256 milletvekili kazanarak tek başına iktidar olmuştur. CHP %27.4 ile 143 vekil Güven Partisi (GP) ise %6.6 ile 15 vekil elde etmişlerdir. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011* 2012; Çavdar 2000, 271-272. Seçimlere giderken AP, "*Millî Bakiye*" usulünü kaldırmış ve yerine "*Barajsız d'Hondt*" sistemini getirmiştir. Aydın ve Taşkın 2020, 173-174. AP'nin anayasa eleştirilerine ek olarak seçim sisteminin de yönetimi güçleştirdiği savı buna yol açmıştır. Ayrıca seçim sistemindeki değişiklikte dahi siyasi partiler dışında büyük bir kitlenin muhalif pozisyonda yer alması önemlidir. Arslan 2019, 98-99. Bu da Demirel ve AP'nin hukuki ve fiili olarak devam eden düzenin değişimini ne kadar arzuladığına yönelik bir kanıttır.

¹¹⁶ Birand vd. 2002, 171; T. Demirel 2004, 246.

nitelendirilen trajik bir olay yaşanmıştır. İşte bu ortamda AP hükümeti de aşırı sağ grupları desteklediği iddiasıyla karşı tarafın yayılım ateşine maruz kalmıştır.¹¹⁷ Aşırı sol grupların bu hareketlere girişmesinde, kendilerine göre demokrasi içerisinde mücadelenin sonuca gitmeyi sağlamayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Diğer yandan olaylara yönelik hükümetin de askeri müdahalede bulunmaktan çekinmesi, DP ile aynı yöntemi kullanmaktan kaçınmasıyla açıklanabilir.¹¹⁸ Zira bu kaçınma, siyasi bir deneyim olarak AP bünyesine sirayet etmiştir. AP ile askeri kanat arasında tam anlamıyla bir uzlaşma olmaması, sıkıyönetime başvurulması halinde meclislerden çıkacak tepkiler de bunda etken olabilir.

Başbakan Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Güven Partisi (GP) Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu TBMM Birleşik Toplantısı'nda mevcut anarşi olaylarına değinirler. İnönü, aşırı sağ ve sol akımlara karşı bir konuşma yapıp hükümetin gerekli tedbirleri alması gerektiğini söylerken, Feyzioğlu da özellikle aşırı solun eylemlerini eleştirmektedir. Başbakan Demirel ise özellikle eleştiri sayılabilecek bu tür olayların anayasanın ilanı ile başladığını, getirilen veya getirilmeyen haklar bahanesiyle çıkarıldığını belirtmiştir. Bunun dışında anayasanın 28. maddesinin tanıdığı gösteri yapma hakkının 171 sayılı kanunda sınırlarının çizildiğini, ancak bu kanuna uygun davranışların bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca kendilerinin anayasayı değiştirme düşüncelerinin *anayasayı çiğneme* olarak görülmesini eleştirmiştir. Yine Demirel, seçim beyannamesi ve hükümet programında kanunlardaki boşlukların giderilmesi gerektiğini ifade ettiklerini, ancak *haklar elden gidiyor* tarzında bir eleştiriyeye maruz kaldıklarına değinmiştir. Yapılması gerekenin yürütme ve yargının boşluklarından doğduğu düşünülen anarşinin engellenmesi için anayasanın güçlendirilmesi olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹ Bu tür durumlara karşı anayasada kriz anlarında kullanılacak bir yöntem olarak yalnızca sıkıyönetim rejiminin tanınmış olması¹²⁰ da aslında yürütme organının hareket alanını kısıtlamaktadır.

CHP Grubu adına yaptığı bir konuşmada Bülent Ecevit *"aşırı sağ ve sol faşistleri"*nin hedeflediği yönetim tarzıyla Başbakan Demirel ve AP'nin *"işler bu rejimle, bu anayasa ile yürümez"* ifadelerinin paralellikler taşıdığını söyleyerek AP iktidarını suçlamıştır. Ayrıca mevcut anarşi ortamına karşı güçlü bir adım atmayan AP iktidarının bunu arzuladığı yönetim tarzına gitmek için kullandığını da ileri sürmüştür. Başbakan Demirel ise bu iddialara karşılık, AP iktidarının anayasa ve kanunlardan doğan hakları kullanıp düzeni sağlama amacı güttüğünü söylemiş, ayrıca anarşiye karşı kendileri dışındakilerin net bir tavır ortaya koymamalarından yakınmıştır.¹²¹ Hükümete karşı eleştiri zincirinin bir diğer halkası Alparslan Türkeş olur. Türkeş, hükümetin *komünizmi yayma* düşüncesinde olan gruplara karşı zayıf kaldığına dikkat çeker ve *"acziyet içinde olmak"* ile tanımlayarak memnuniyetsizliğini ifade eder.¹²² TİP'ten Behice Boran ise AP'nin anayasaya aykırı tutumlarının bulunduğunu ve bunun da bir *anayasa meselesi*¹²³ olduğunu söyler.

12 Mart 1971 Muhtırasına kadar AP'nin DP ve askeri kanat arasındaki ilişkilerden edindiği deneyimlerden yola çıkarak kendini koruma altına almasında, *millî irade* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramın belirlenmesi, askeri kanadın *rejim bekçiliği* göreviyle bir bağlantı kurulmasını amaçlamaktadır. Nitekim AP bu şekilde sandıktan çıkacak sonuçlara karşı askeri kanadın saygılı olmamasının veya herhangi bir müdahalede bulunmasının Atatürk Devrimleri ile bağdaşmayacağını ifade ederek engellemeye çalışmıştır. Ek olarak AP'ye karşı tedirginliğin sebeplerinden biri olan *"irticai faaliyetler"* konusu Atatürk ve cumhuriyete bağlılık söylemleriyle çürütülmeye çalışılmıştır.¹²⁴ Böyle bir siyasi retorik ve onu oluşturan kavramlar, AP'nin iktidar alanını genişletme, sağlamlaştırma ve meşruluğunun derecesini yükseltmede kullanılan bir *tılsım* vazifesi görür.

12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde AP'nin anayasa eleştirilerinin neden hayata geçiril(e)mediği sorusunun cevabı anayasanın 155. maddesinde yer alan şu ifadeden elde edilebilir: *"...Değiştirme teklifinin kabulü, Meclislerin ayrı ayrı üye tam sayılarının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkündür..."*¹²⁵ Maddeye göre Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda AP'nin çoğunluğu sağlayamadığı açıktır. Doğal olarak, anayasa maddesinin koyduğu hukuki çerçevenin dışında, siyasi kanadın kendi içinde ve dışındaki söylemlerine bakıldığında AP

¹¹⁷ Toker 1993, 172-178.

¹¹⁸ Harris 2011, 205-206.

¹¹⁹ Anarşi olaylarına ilişkin karşılıklı ifadeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*; C:1, T:9, B:3, 17 Aralık 1969, 22-56.

¹²⁰ Tanör 2013, 411.

¹²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*; C:1, T:9, B:8, 15 Nisan 1970, 113-131.

¹²² Türkeş 1969, 142.

¹²³ Boran 1970, 210.

¹²⁴ Sakallıoğlu 1993, 42-46.

¹²⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 232.

iktidarına yönelik algı pek de olumlu bir hava seyretmemektedir. Olası bir anayasa değişikliğinin gündeme gelmesinin mevcut siyasi kamplaşma iklimini daha da arttıracaklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

3. 12 Mart Muhtırası ve Anayasa Değişiklikleri

1970 yılına girişle birlikte Başbakan Süleyman Demirel ve AP iktidarı için sıkıntılı günler başlamıştır. *Buhran* olarak nitelenebilecek olaylar silsilesinde AP içindeki radikal kanat, bütçe görüşmelerinde muhalefet ile birlikte *ret* oyu kullanınca, isteksiz¹²⁶ de olsa Demirel istifa etmiştir.¹²⁷ Yine de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümet kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir.¹²⁸ Haziran ayına gelindiğinde AP iktidarı, 274 sayılı Sendikalar ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarında değişiklik yapmak isteyince Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) öncülük ettiği grev niteliğinde gösteriler başlamıştır.¹²⁹ 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'da başlayan ve birkaç büyük kentte gelişen olaylar hükümet tarafından "*ayaklanma*" olarak nitelendirilmiş, böylece AP, iktidar yıllarında ilk kez sıkıyönetime başvurmuştur. Olayların çıkma sebebi, kanunlarda sınırlandırma veya kısıtlama denilebilecek ölçülerde adımlar atıldığı düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹³⁰ İktidarın bu kısıtlamaları anayasanın ilgili maddeleri üzerinde, kanunlar çerçevesinde düzenlemeler yaparak gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu da aslında anayasa değişiklikleri meselesinde -en azından bu örnek dâhilinde- yürütmenin zayıflığı veya elinin bağlı olduğu düşüncesine aykırıdır. Yine aynı noktadan hareketle özellikle anarşi olaylarından yola çıkarak AP iktidarının anayasa eleştirilerine karşılık Tanör, yürütmenin elinde birçok kanun gücü olduğunu ifade ederek konuyla ilgili önemli bir noktaya temas eder.¹³¹

Bir *danışma* organı niteliğindeki MGK'nın 1970 yılı başından 12 Mart 1971'e kadar yapılan toplantılarında hem ordu içindeki müdahale yanlıları hem de anayasada değişiklik konuları ön plana çıkmıştır. 25 Ocak 1970'de MİT'in isteğiyle yapılan bir toplantıda ve 28 Mart'taki MGK'da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından mevcut duruma yönelik talep ve öneriler içeren bir rapor sunulmuştur. Özellikle burada ileri bir anayasaya sahip olduğundan bahsedilirken anayasanın verdiği görevlerin tam anlamıyla yerine getirilemediği vurgulanmakta ve hükümetlerin daha güçlü hale getirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.¹³² 24 Nisan 1970 tarihli MGK toplantısında Genelkurmay Başkanı Tağmaç; ordu içerisinde aşırı sol uçlar tarafından ihtilale teşvik edilmeye çalışılan ve buna eğilimli olanlardan bahsetmekle beraber, anayasada değişiklikler yapılması gerektiğine değinmiştir. Başbakan Süleyman Demirel; demokrasinin yaşatılmasını dile getirirken, ülkedeki anarşi olaylarını durdurmak adına adımlar atılacağını ve bu hususta yeterli güç bulunduğunu ifade etmiştir.¹³³ Muhsin Batur 21 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hitaben kaleme aldığı uzun raporda, ülke içindeki mevcut problemlerden bahsederken, hükümet ile meclisin güven kaybettiğini belirtmiş ve anayasaya dair yanlış anlaşılmaları eleştirmiştir.¹³⁴ İngiliz belgeleri bu raporu bir "*memorandum/muhtıra*" olarak tanımlarken, Batur'un meclise "*slothfulness/tembellik*" tutumunu atfettiğini, güven krizinin yaşandığına dikkat çektiğini ve cumhurbaşkanının daha aktif bir rol almasının elzem olduğunu ilettiğine yer vermiştir.¹³⁵ Genelkurmay Başkanı ise anayasanın değişimi ile ilgili tavrında ısrarcı tutumuna devam etmiş ve bu değişikliğin nedenini "*özgürlüklerin genişliği*"¹³⁶ noktasına indirgemıştır.

22 Ocak 1971 tarihli MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Sunay, daha önce parti başkanlarıyla¹³⁷ yaptığı görüşmelerde öne çıkan ifadelere değinmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilecek kanı, AP ve Başbakan Demirel'e sert eleştiriler olduğudur. Hatta İsmet İnönü Demirel'in istifa etmesinin yararlı olacağını söylemiş¹³⁸,

¹²⁶ Uyar 2017, 352.

¹²⁷ Birand vd. 2002, 185-187; Toker 1993, 184-185. Hükümetin düşmesi, güvenoyu ve gensoru mekanizmalarının çalıştırılması meclis salt çoğunluğunun sağlanması ile gerçekleşir. Ancak Tanör, bütçe reddi sonrası başbakanın istifasıyla hükümetin düşmüş olması durumunun 1965 yılında İsmet İnönü'nün bu durumu güvensizlik sayıp bir "*teamül*" başlatmasına bağlar. Tanör 2013, 399. Öyle ki bunun hukuki bir bağlayıcılığı bulunmasa da mevcut siyasi düzen ve şartların böyle bir durumu doğurduğu söylenebilir.

¹²⁸ Komsuoğlu 2008, 159; Arslan 2019, 103-104.

¹²⁹ Koç 2003, 86-87.

¹³⁰ Çavdar 2000, 176-186; Aydın ve Taşkın 2020, 191-193.

¹³¹ Tanör 2013, 429-430.

¹³² Batur 1985, 154-176; Sakallıoğlu 1993, 84.

¹³³ Batur 1985, 176-183.

¹³⁴ Batur 1985, 187-198.

¹³⁵ Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/1309, 15 December 1970.

¹³⁶ Batur 1985, 210.

¹³⁷ *Milliyet*, 02 Ocak 1971.

¹³⁸ İsmet İnönü, buhran günlerinin sona ermesi adına "*Tek çıkar yol ekimde seçim*" önerisinde bulunmuştur. *Milliyet*, 07 Ocak 1971.

Ferruh Bozbeyli de Demirel'in güvenilirliğini kaybettiğinden şikâyet ederek, onun anayasal kurumları suçladığını, ayrıca uzlaşmacı bir politika izlemediğini eklemiştir. Turhan Feyzioğlu'nun eleştirileri ise hem AP hem de CHP'ye yönelik olmuş, ülkenin mevcut durumunda ikisinin de payı olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Demirel ise, muhalefetin tavrının husumete dönüştüğünü ifade ederken, herhangi bir çözüm önerisinde bulunmadıklarının altını çizmiştir. Mevcut olumsuz durumun anayasal çerçevede ele alınması taraftarı olmalarına rağmen gerektiği takdirde anayasa değişikliği yapmayı düşündüklerini belirtmiştir. Ancak mevcut şartlarda bunun mümkün olmadığını söylemesi de oldukça dikkat çekicidir.¹³⁹

Yine 27 Ocak 1971'de komutanlar arasında yapılan toplantıda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın müdahalenin bağlamı ve biçimine ilişkin bilgilendirme yaptığı görülmektedir. Genel anlamıyla görüşleri 12 Mart Muhtırasını hissettirmekte, tekrar anayasa konusundan bahsetmesi ve hatta *yeni anayasa* diye vurgu yapması, önceki görüşlerinin değişmediğini göstermektedir. Halbuki diğer kuvvet komutanları, an itibarıyla, buna olumlu yaklaşmamaktadırlar.¹⁴⁰ Tağmaç'ın anayasa ile ilgili bu görüşleri, 1969 yılındaki siyasi af meselesinde Cumhurbaşkanı Sunay'a ilettiği "*Anayasanın hiçbir şekilde değiştirilmesine izin verilmemelidir...*"¹⁴¹ sözleriyle yan yana koyulduğunda bir çelişkiyi ortaya çıkartmaktadır. Tağmaç'ın böyle bir noktaya gelmesinin, kısmen, ordu içerisindeki aşırı sol müdahale hazırlıklarını kırmak veya bu müdahalenin aşırılığını engellemek niyetinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç 03 Mart'ta askerlere yaptığı konuşmada hazırlıklı olunması gerektiğini söylemiş, ardından 09 Mart'ta¹⁴² kara ve havacı generallerin toplantısında müdahaleye yönelik söylemler ortaya çıkmıştır. Ancak Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'in bunu durdurarak komuta konseyi toplantısının beklenmesini istemesi¹⁴³ ve 10 Mart'taki konsey toplantısında büyük çoğunluğun müdahale gerekliliğinden bahsetmesi ve anayasa ile ilgili konuların öne çıkması muhtıranın ayak seslerini duyurmuştur. Yine de toplantıda küçük bir grup müdahaleden önce anayasa temelinde reformlar yapılması ve genel seçime gidilmesini savunmuştur.¹⁴⁴ 11 Mart günü yapılan toplantıyla birlikte artık müdahale konusunda anlaşılacak, ancak bunun tam anlamıyla idareyi ele alma tarzında olmayacağı da kesinleşmiştir.¹⁴⁵

Beklenen müdahale, 12 Mart 1971 tarihinde 1960 Darbesi'nin tersine askeri hiyerarşi içerisinde gerçekleşmiş, komuta konseyi toplantısında generallerin fikirleri de emir-komuta zincirinden yana olmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının hazırladığı muhtıranın öne çıkan noktaları: Parlamento ve hükümetin tutum ve davranışlarıyla anarşi, kardeş kavgası ve sosyal ekonomik sıkıntılara çözüm bulamamış, anayasanın öngördüğü reformları yapmamış olması şeklindedir. Yukarıdaki ifadelerle bağlı kalarak bu durumun çözülmesinin *partiler üstü* bir anlayışla kurulacak hükümet tarafından gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bunlar yapılmadığı takdirde kanunların verdiği yetkiyle TSK için "*Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevi çerçevesinde yönetimi ele alacaktır*"¹⁴⁶ şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Muhtıraya dair İngiliz belgeleri; "*hükümetin güven kaybına uğradığı*" ve "*anarşinin durdurulamadığı*" gibi başlıklardan yola çıkarak, ülkedeki mevcut durumu toparlamak adına bir *koalisyon* hükümetinin oluşturulacağına ilişkin bilgiler içermektedir. Askeri kanadın böyle bir hükümet kurulması sonrasında siyaset tarafının *silkınmesini* amaçladığı da belirtilmiştir.¹⁴⁷ Muhtıranın verilme tarzı ve işleyiş biçimi, ordu içerisindeki kanatların uzlaşmasından kaynaklı olduğu görülebilir. Bu uzlaşma aslında AP ile askeri kanat arasındaki *kontrollü uzlaşma* tutumuna kısmî bir benzerlik göstermektedir. Nitekim bu durum ordu içerisinde tahmin edilmesi mümkün olmayan aşırı sol bir hareketi engellemek şeklinde cereyan etmiş ve *millî güvenlik beççiliği* noktasında meşru hale getirilmiştir.

¹³⁹ Batur 1985, 243-258; Birand vd. 2002, 202-203. Üniversitelerde yaşanan olaylara karşı tedbir almaya dönük harekete geçen hükümet kanun tasarıları hazırlamıştır. *Milliyet*, 03 Ocak 1971. Tedbirlerle ilgili gelen tepkilere karşılık Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, rektörlerden de görüş alındığına vurgu yapmıştır. Ayrıca tepki gösterenlerin herhangi bir öneri getirmediklerinden de yakınmıştır. *Milliyet*, 10 Ocak 1971.

¹⁴⁰ Batur 1985, 268-272.

¹⁴¹ Toker 1993, 154.

¹⁴² Aslında 09 Mart 1971 tarihinde sol kanadın bir darbe yapacağına yönelik emareler görünse de bu girişim, 12 Mart karşı hamlesi ile etkisiz hale getirilmiştir. "*9 Mart Cuntası*" şeklinde nitelendirilmiş olan bu hareketle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Bilbilik 2013; Aydın ve Taşkın 2020, 193-196.

¹⁴³ Akyaz 2009, 318-322.

¹⁴⁴ Akyaz 2009, 322-323.

¹⁴⁵ Batur 1985, 274-296; Birand vd. 2002, 213-227.

¹⁴⁶ Çavdar 2000, 205-206; Tanör 2013, 407; Tekil 1978, 207-208; Batur 1985, 297-298.

¹⁴⁷ FCO 9/1467, 12 March 1971; Otaç 2019, 139.

Muhtıranın verilmesi sonrasında Başbakan Süleyman Demirel istifa etmiştir. İstifa hususunda kendisini Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Başkanı Korg. Fuat Doğu'nun aradığını ve sonrasında cumhurbaşkanı ile telefon görüşmesi yapmışsa da istifadan başka bir yol kalmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁸ Demirel'in cumhurbaşkanına istifa ettiğine dair yazısında "...muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir"¹⁴⁹ şeklindeki cümleyle vurgulama yapması dikkat çekicidir. Onun, muhtırayı özelde kabul etmese de parlamentonun çalıştırılması¹⁵⁰ ve askerlerin idareyi direkt ele almalarını engelleme amacıyla istifayı kabullendiği söylenebilir. Ayrıca yukarıda verilen ifadelerinin istifa yazısında yer alması, bir anayasa ihlali yapıldığını kayıtlara geçirilmesi isteğini gösterir. Bununla birlikte istifanın ertesi günü AP meclis ortak grubunda yapılan toplantıda istifa kararı için şöyle bir beyanda bulunmuştur: "Bu kararı gönlümüzce vermedik, hislerimizle de vermedik. Bu kararı gönlümüzün ve hislerimizin emrettiği şeye aklımızı hâkim kılarak verdik. Size şunu söyleyeyim ki, şahıslarımıza zarar vererek, memlekete faydalı olmak mümkün olsaydı, huzurunuzda bu karar ile bulunmazdık..."¹⁵¹

Bunları kayda geçirdiğini söylemek mümkünse de Başbakan Süleyman Demirel ve muhtırayı verenlerin çok önemli bir karara imza attıklarını belirtmeden geçmemek gerekir. Bunun öncesinde Doğan Akyaz'ın *Cumhuriyet* gazetesinden aktardığı bir iddia, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'in Demirel'e muhtıranın kendisine karşı verilmediği açıklamasını içermektedir. Böyle bir iddia doğru kabul edilirse, bunun 27 Mayıs 1960 sonrası iktidardan indirilen DP'ye karşı uygulanan hukuk dışı kılma girişiminin doğurduğu sonuçlardan alınan derslerle ilişkili olabileceği söylenilebilir. Nitekim parçalar birbiriyle uyumlu hale getirildiğinde, -muhtıranın verilmesinden sonra resmi olarak halen görevde olan- Süleyman Demirel ile birlikte *darbe* yanlısı general, amiral¹⁵² ve albayların tasfiyesinin gerçekleştirilmesiyle muhtıranın biçimi kavranabilir hale gelir.¹⁵³ Muhsin Batur, tasfiye edileceklerin listesini verse de Demirel'in bu konu ile bir ilgisi olup olmadığına dair herhangi bir veri sunmamaktadır.¹⁵⁴

Muhtıra sonrasında parlamentonun açık kalmasıyla birlikte, bir *partiler üstü* hükümet anlayışına geçilmiştir. Askeri kanat bu amaç dâhilinde *tarafsız* bir başbakan ve hükümet isterken, buna meclisteki partilerin de katılmasını adeta bir *buyruk* şeklinde dayatmıştır. Askeri kanadın yıllardır CHP'de görev yapan Nihat Erim isminde karar kılması özellikle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın düşüncesindeki "*devlet adamlığı*"¹⁵⁵ yakıştırmaları sebebiyle olmuştur. Ancak muhtıraya uygun olacak şekilde Erim'in partisinden ayrılmasının da gerekliliği üzerinde durulmuştur. Akabinde Erim, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan tarafından aranmış, başbakanlığı ve yeni hükümetin reformlar üzerine çalışmasına dair bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Erim'in *kararname* yetkisinin hükümete verilmesini istemesi reformların uygulanmasının önünü açmanın yanı sıra, anayasa değişiklikleri meselesinde de elini rahatlatma aracı olarak görünmektedir. Nihat Erim'in adaylığı öncesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İsmet İnönü¹⁵⁶ ve Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmeden yeni kurulacak *tarafsız* hükümete destek¹⁵⁷ sözü almasının da etkisiyle 19 Mart 1971'den¹⁵⁸ 26 Mart'a kadar hükümet kurma görüşmeleri yapmış ve bunu nihayete kavuşturmuştur. 26 Mart tarihinde artık Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹⁴⁸ Arcayürek 1992, 367-368.

¹⁴⁹ Tekil 1978, 209; T. Demirel 2004, 62.

¹⁵⁰ S. Demirel 1973, 18.

¹⁵¹ S. Demirel 1973, 10.

¹⁵² BCA, 15 Mart 1971.

¹⁵³ Akyaz 2009, 325-326; Birand vd. 2002, 243.

¹⁵⁴ Batur 1985, 299-303.

¹⁵⁵ Toker 1993, 223-224.

¹⁵⁶ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kurulacak olan hükümete destek noktasına gelmesi, 12 Mart Muhtırasının verildiği andaki verdiği tepkiyle çelişkilidir. Ancak bu çelişki, İnönü'nün muhtıranın kapsamını başlangıçta anlayamamasından kaynaklanmıştır. Nitekim mevcut durumda *tepeden inme*ci denilebilecek bir darbenin yapılmasını isteyen bir grup bulunmaktadır. Bu yüzden İsmet İnönü muhtıranın kapsamını anladığında tutum değişikliğine gitmiştir. Toker 1993, 218-221. Ayrıca İsmet İnönü'nün 15 Mart'ta mecliste muhtıra karşı konuşması sonrasında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, CHP'nin asker kökenli Milletvekili Sadi Kocaş aracılığıyla bir mesaj göndermiştir. Bu mesajın içeriğindeyse 9 Mart tarihinde radikal askerlerin müdahaleye niyetli oldukları ve bunun 12 Mart aracılığıyla etkisiz hale getirildiği bilgisi bulunmaktadır. İsmet İnönü bu şekilde 12 Mart'a karşı olan pozisyonunu terk etmiştir. Birand vd. 2002, 242-243.

¹⁵⁷ Toker 1993, 223. Süleyman Demirel AP'nin meclis ortak grubunda hükümete verilecek desteği şöyle açıklamıştır: "*Parlamento ile Orduyu karşı karşıya bırakmayı ve bu suretle demokratik nizami temelinden sarsacak bir duruma girmeyi kabul etmemiz mümkün değildir.*" S. Demirel 1973, 16.

¹⁵⁸ Nihat Erim, başbakanlık için adının kesinleşmesiyle 19 Mart'ta Çankaya Köşkü'nde bir toplantı yapmıştır. Toplantının, çalışmanın konusuyla alakalı kısmı ise, "*anayasa değişiklikleri*" konusunda bir adım atılıp atılmayacağına yönelik soruya verdiği "*anayasayı uygulamak için geldim*" cevabı olmuştur. Nitekim henüz başlangıçtaki bu söylem sonradan değişecektir. Ancak yukarıda daha önce de belirtildiği gibi Erim'in Alpan ile konuşmasında *kararname* veya güçlü bir yetkiyi hükümete istemesi, "*anayasa değişiklikleri*"ne yönelik bir eğilim olduğu çıkarımının yapılabilmesine yol açar. Erim 2018, 176.

muhtıra gölgesinde *partiler üstü*, Erim'in ifadesiyle "*beyin takımı*"¹⁵⁹ hükümeti kurulmuştur. Açıklanan hükümet programında; anayasa çerçevesinde gereklilik arz eden ve bugüne kadar yapılamayan reformların hayata geçirilmesi, anarşi ortamına son verilmesi, Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlılık esası ve devlet organizmasına sistemli-modern bir ruh kazandırılması vb. konular öne çıkmaktadır.¹⁶⁰

Nihat Erim, başbakanlığının ilk günlerinde reformlardan ve anarşinin önlenmesinde kanunlardan yararlanılacağını söylemiş, ayrıca uygulanmayan anayasayı harekete geçireceklerini ifade etmiştir. Daha sonra değişikliğe uğrayacak olan Üniversite, TRT ve Anayasa Mahkemesi vb. hususlardaki mevcut duruma kendisinin de olumlu baktığını belirtirken, bir değişiklik yapılmasının gerekli olmadığı mesajı vermiştir. Ancak bu ifadelerinden 13 gün sonra yani 23 Nisan'da anarşinin arttığından şikâyet ederek, yasamanın ve yürütmenin güçlü hale getirilmesini sağlamak için anayasa değişikliklerinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁶¹

Partiler üstü olarak nitelendirilen Erim Hükümetiyle birlikte anarşi olaylarının sonlanacağı düşünülse de süreç beklendiği gibi gelişmemiştir. Muhtıranın verildiği günlerde sol kanat bunu kendi perspektifinde değerlendirmiş, ancak durumun öyle olmadığını sonradan fark etmiştir. Böylece anarşinin sıcaklığı tekrar hissedilmeye ve yükselmeye başlanmıştır. Henüz muhtıranın ilk günlerinde İngiliz ve Amerikan Başkonsoloslukları yakınındaki patlamalar, Korgeneral Atıf Erçikan'ın evine yönelik saldırı ve fidye için kaçırma olayları¹⁶², anarşinin sokak çatışmasından sıyrılarak daha planlı saldırılara yöneldiğini göstermektedir. İşte bu ortamda Başbakan Erim başlangıçtaki "*anayasayı uygulamak*" düşüncesinden "*anayasa değişiklikleri*" düşüncesine dönmüş¹⁶³, buradaki etken de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın¹⁶⁴ destekleyici ve harekete geçirici yaklaşımı olmuştur. Aslında bu düşünceye dönmenin çok da samimi olmadığını ve şartların olgunlaşmasının beklenmesi, muhtıra günü kurulan "*Planlama Grubu*"na¹⁶⁵ yapılan vurguyla desteklenince daha net hale gelir. Diğer yandan Erim, anarşiyi durdurmak adına önce siyasi partiler ile görüşmüş, ardından bir tedbirler tasarısı¹⁶⁶ getirileceğini açıklamıştır. Kendi ifadesine göre anarşiye karşı "*tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir*"¹⁶⁷ sözüyle *caydırıcı* eylemlere girişileceğinin ön gösterimini yapmıştır. Sonucunda Hükümet, Genelkurmay Başkanı ve MİT'in desteği ile sıkıyönetim ilan¹⁶⁸ etmiştir. İngiliz belgelerinde ise sıkıyönetim *şaşırtıcı* olarak değerlendirilmemiş ve askeri kanadın anarşi olaylarından dolayı endişeleri olduğuna değinilmiştir. Ayrıca sıkıyönetimin *anayasal* olduğuna dair belirteç koyulması, İngiliz Büyükelçisi Roderic Sarell'in olaylara ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Sıkıyönetimin, özellikle üniversitelerdeki aşırı gruplara karşı kullanılacağından yola çıkarak, halk ve meclis nezdinde büyük bir desteğe sahip olacağı çıkarımı bulunmaktadır. Sarell'in sıkıyönetimi "*uzun süreli olarak durumu kontrol altında tutma girişimi*"¹⁶⁹ olarak nitelendirmesi de olayları yakından görüp buna karşı alınan tedbiri uygun bulmasıyla açıklanabilir.

TBMM Birleşik Toplantısı'nda sıkıyönetim ilanı konulu görüşmede anarşi olaylarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Millî Güven Partisi (MGP) Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'nun sözlerinin sıkıyönetimde yapılması planlanan değişikliklerdeki noktaları içermesi dikkat çekicidir. Ayrıca anayasanın 10 ve 11. maddelerine hükümler eklenmesinden bahsetmesi de değişiklik taleplerini ortaya koymaktadır. AP'nin görüşleri ise, aşırı sol karşıtı olarak, daha önce bu konu çerçevesindeki anayasa değişikliği önerilerinin dikkate alınmadığı şeklindedir. Can alıcı bir başka nokta da Erim Hükümeti'nin başlangıçtaki yaklaşımına karşı, sonradan tedbirler ve anayasa değişikliği noktasına gelmesinin AP tarafından eleştiri konusu yapılmasıdır. Başbakan Nihat Erim ise, sıkıyönetim ilanının gerekliliğinden bahsederken, anayasa değişikliğinin de gündemde olduğunu açıklamıştır. Senatör Kasım Gülek de konuşmasında sıkıyönetime destek vermekle birlikte, anayasada değişikliğin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Sıkıyönetim ilan şartlarının oluşmadığı ve mevcut kanunlarla anarşi olaylarının bitirilebileceğine yönelik tek yaklaşımsa TİP Senatörü Fatma Hikmet İşmen'den gelmiştir.¹⁷⁰

¹⁵⁹ Erim 2018, 192; Toker 1993, 230.

¹⁶⁰ Batur 1985, 310-311; Erim 2018, 199-200. Hükümet güven oylamasından olumlu sonuç almıştır. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:12, T:2, B:82, 07 Nisan 1971, 462-468.

¹⁶¹ Batur 1985, 319.

¹⁶² Birand vd. 2002, 250; Otaç 2019, 194-195; Erim 2018, 217-218; Toker 1993, 232.

¹⁶³ Tanör 1994, 42; Ahmad 2016, 181.

¹⁶⁴ Birand vd. 2002, 252.

¹⁶⁵ Koca 2020, 91.

¹⁶⁶ *Milliyet*, 22 Nisan 1971.

¹⁶⁷ *Milliyet*, 23 Nisan 1971; Erim 2018, 218, 220-222. Alınan tedbirler hakkında detaylı bilgi için bkz. Karataş 2020.

¹⁶⁸ Sıkıyönetimin kurumsallaşması, biçim ve pratiklerine ilişkin olarak bkz. Üskül 2014.

¹⁶⁹ FCO 9/1467, 27 April 1971; Otaç 2019, 178.

¹⁷⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*; C:10, T:10, B:7, 28 Nisan 1971, 295-322.

İşte bu ortamda *Milliyet* gazetesinin 1 Mayıs tarihinde verdiği haberde 15 anayasa maddesinde değişikliğin istendiğine yer verilmiştir. Haberde; “*hükümetin güçlü hale getirilmesi*” ve “*kanun hükmünde kararname*”¹⁷¹ şeklindeki ifadeler değişikliklere ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Başbakan Erim ise hem askeri kanattan hem de mecliste beliren olumlu tutum karşısında tarihe geçecek olan “*Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasada değişiklik yaparak temel hak ve hürriyetlerin bu hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak şekilde suistimal edilmesini önleyici bir hüküm koyacağız*”¹⁷² şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı aslında anayasaya getirilen eleştiri parçalarının bir bütün haline getirilip özetlenmesi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan Erim, “*lüks*” ifadesi ile Avrupa’daki mevcut anayasalardan ileri bir anayasamız olduğunu işaret etmiştir. İngiliz belgelerinde ise bu söylem ile Süleyman Demirel’in başbakanlığındaki yaklaşımları arasında benzerlik bulunduğu vurgu yapılmıştır. Dahası Erim’in gündemde olan ifadeleri arasında kararname yetkisine ek olarak üniversiteler ve TRT üzerinde hükümetin kontrol gücünü artırma amacının bulunduğu da yer almaktadır.¹⁷³ Ayrıca anayasa değişiklikleriyle kazanılmış haklardan geriye dönüş yapılmayacağı¹⁷⁴, sadece *suistimal* edilmesinin önüne geçilmek istendiği ifade edilmiştir. Bu konu daha önce AP hükümetinin de dile getirdiği hususlardan biridir. Nitekim Tanör’ün de verdiği bilgilerde AP’nin buna yönelik yaklaşımı 1969 *Seçim Beyannamesi*’nde bulunmaktadır.¹⁷⁵ Burada önemli nokta anayasanın temel hak ve özgürlükler konusunda bireyi devletin önüne geçirmesidir. Anayasaya yapılan *bol* olma eleştirisi de buna dayanmaktadır. Birey devletin önündedir, ancak verilen hakkın kötüye kullanılmasıyla devleti yönetme gücüne sahip yürütmenin elinde ne gibi bir güç vardır sorusu gündeme gelir. Yine *Milliyet*’te yer alan bir haberde anayasa değişikliklerine yönelik olumlu bir tutum bulunduğunu görmek mümkündür. Ancak yazıda yürütme erkinin zayıf olduğuna dair diğer eleştirilere hak vererek yapılacak değişikliklerin bir tepki şeklinde olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Nitekim 1961 Anayasası’nın da DP politikalarına karşı bir tepki olarak hazırlanmasının yürütme erkinin zayıflatılmasına yol açtığına değinerek durumu örneklemiştir.¹⁷⁶ Yürütme erkinin güçlendirilmesi düşünceleriyle birlikte ortaya çıkan kararname konusuna İngiliz belgesinde yapılan yorum “*çok kararname az demokrasi*”¹⁷⁷ şeklindedir. Bu yorumun kararnamelerin geniş yetkiler içermesinin yasama organının görevlerinden kısmen *feragat etme* durumunu doğurmasıyla alakalı olduğu açıktır.

Dönemin kayda değer gelişmelerinden biri de yeni bir sıkıyönetim kanununun hazırlanması ve yürürlüğe girmesidir. 25 Mayıs 1940’tan beri yürürlükte olan “*Örfî İdare Kanunu*” dar kapsamlı bir içeriğe sahiptir.¹⁷⁸ Fakat 15 Mayıs 1971’de yürürlüğe giren “*Sıkıyönetim Kanunu*” oldukça detaylı maddelerden oluşmuş ve sıkıyönetim komutanlıklarına geniş yetkiler vermiştir.¹⁷⁹

Anayasa değişiklikleri gündemin neredeyse ilk sırasındayken Başbakan Nihat Erim, anayasa profesörleriyle bir görüşme yapmıştır. Toplantıda Profesör Bahri Savcı, Bülent Nuri Esen, Münci Kapani ve Mümtaz Soysal ülkedeki anarşi ortamının anayasada değişiklik yapılmadan da ortadan kaldırılabileceğini dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁰ Değişiklik yapılacaksa bile sıkıyönetim şartlarında bunun uygun olmayacağını söylemişlerdir. Diğer bir grup profesör ise acil bir şekilde değişikliklerin hayata geçirilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.¹⁸¹ Bu görüşlerin yanı sıra Adalet Bakanı İsmail Hakkı Arar, sıkıyönetim ortamında anayasa değişikliklerine ilişkin görüş bildirmenin bir sakıncası olmadığı fikrindedir. Değişikliklerin gündemde gelmesinde, anayasa kurumları ve TBMM’den gelen şikâyetler ile on yılda tecrübe edilen aksaklıkların etkili olduğunu dile getirmiştir.¹⁸²

Anayasa değişiklikleri konusunda İngiliz belgelerine yansıyan bilgilerde de önemli noktalar görmek mümkündür. 08 Haziran tarihli belgede “*yürütmenin gücünü artırma, TRT ve üniversite özerkliği*” başlıklarının

¹⁷¹ *Milliyet*, 01 Mayıs 1971.

¹⁷² *Milliyet*, 02 Mayıs 1971; Toker 1993, 233.

¹⁷³ FCO 9/1467, 28 April 1971. Benzer şekilde 04 Mayıs 1971 tarihli belgede Erim’in Anayasa Mahkemesi, üniversiteler ve TRT gibi organlara 1961 Anayasası’nın çok fazla yetki verdiği iddiasına değinilmektedir. Ayrıca söz konusu belgede Demirel’in de bu konuda Erim’in fikrine katılmama ihtimalinin düşük olduğu şeklinde bir ifade yer almaktadır. FCO 9/1467, 04 May 1971.

¹⁷⁴ Erim 2018, 219; FCO 9/1467, 03 May 1971.

¹⁷⁵ Tanör 1994, 36-37; Toker 1993, 233.

¹⁷⁶ *Milliyet*, 04 Mayıs 1971; FCO 9/1467, 03 May 1971.

¹⁷⁷ FCO 9/1467, 04 May 1971.

¹⁷⁸ *Resmî Gazete*, 25 Mayıs 1940.

¹⁷⁹ *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1971; Kanun hakkında Millet Meclisi’ndeki görüşmelerden bir kesit için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:13, T:2, B:96, 07 Mayıs 1971, 219-237.

¹⁸⁰ Gevgilili 1981, 470.

¹⁸¹ Erim 2018, 223-224; *Milliyet*, 07 Mayıs 1971.

¹⁸² *Milliyet*, 11 Mayıs 1971.

bu değişikliklerdeki ana hususlar olduğuna dikkat çekilmektedir. Hatta yapılan yorumda bu başlıkların AP'nin istekleriyle paralellğine vurgu yapılmaktadır.¹⁸³ Diğer yandan değişikliklerde “*devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü*”, “*din-dil-ırk-sınıf ayrımı yapmama*” gibi hususların temel hak ve özgürlüklerden yararlanılarak suiistimal edilmemesi gereğine de işaret edilmektedir.¹⁸⁴ Bu konuda AP, Demokratik Parti ve MGP tarafından daha olumlu bir yaklaşım olsa da CHP’de tartışmaların halen devam ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁵ Bu arada anayasa değişikliklerine yönelik Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, İsmet Giritli, Memduh Yaşa ve Orhan Tuna’nın görüşleri gündeme yansımıştır. Aldıkaçtı ve Giritli değişikliklere destek verirken, Yaşa ve Tuna’nın çekinceler ortaya koydukları görülmektedir.¹⁸⁶ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün de değişikliklere yönelik partisinin olumlu eğilimde olduğunu söylemesi önemli bir açıklamadır.¹⁸⁷

Anayasa değişiklikleriyle ilgili bir görüş de Muhsin Batur’un anılarında yerini almıştır. Bunlar, Cumhuriyet Senatosu’ndaki Millî Birlik Grubu içerisinde bulunan ve eski bir general olan Mucip Ataklı’nın görüşleridir. Ataklı, muhtıranın asıl suçluyu tespit etmekte yanıldığını ve AP iktidarı dönemindeki gibi uygulamaların faydadan çok zarar getireceğini söyleyerek bu konudaki tedirginliğini aktarmıştır. Millî Birlik Grubu olarak Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile yaptıkları görüşmede; Tağmaç’ın muhtıraya gidişin sorumlusu olarak TRT, Üniversite ve basın organlarını görmesine karşılık temel sorumluluğun AP iktidarında olduğunu, buna rağmen AP’ye sorumluluk yüklememenin olumsuz sonuçlar yaratacağını söylemişlerdir. Ayrıca AP çevresinden yapılan propagandalarda cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanı eliyle anayasanın AP’nin istediği biçimde değiştirilerek iktidarın tekrar kendilerine teslim edileceğine dair görüşler bulunduğu dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁸

Anayasa değişiklikleri konusunda askerlerin görüşlerine bakıldığında ise Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın fikirleri daha önce de belirtildiği gibi açıktır. Özellikle, “*temel hak ve özgürlükler*”, “*özerklikler*”, “*sendikalar*” ve “*Danıştay*” konusunda değişiklik istendiğine vurgu yapılmaktadır. Ancak bu hususta tam bir fikir birliği olmadığını Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un görüşlerinden anlamak mümkündür. Batur, anayasa değişiklikleriyle ilgili ordunun görüş bildirmemesinin uygun olacağını ifade etmektedir. Bunun sebebini, 1961 Anayasası’nı ordunun getirdiği ve değişikliklere ilişkin görüş belirtildiğinde ise bununla ilgili çelişkili bir durum ortaya çıkacağı şeklinde açıklamaktadır.¹⁸⁹

AP’nin dışında diğer kanatların da anayasa değişikliklerine ilişkin görüşleri bulunmaktadır. MGP’nin, “*temel hak ve özgürlükler*” konusu ile senatodaki “*tabii senatörlük*” kurumunun kaldırılmasında AP gibi düşündüğü görülmektedir. Bunun yanında üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerinin aktif olarak siyasete girmemeleri gerektiği de vurgulanmıştır.¹⁹⁰

Anayasa değişiklikleri konusunda hareketliliklerin yaşandığı ortamda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü arasında bir görüşme yapılmıştır. 05 Temmuz 1971 tarihli bu görüşmede “*üniversite özerkliği*” konusu gündeme alınmış, İnönü bu konuda bir geriye dönüş yaşanmaması gerektiğini, aksi takdirde üniversitenin “*medrese*” statüsüne bürüneceğini ifade etmiştir. Fakat Tağmaç, özerklik meselesinin mevcut konumunun sürdürülmesi halinde yapılacak olan herhangi bir değişiklik veya düzenlemenin Anayasa Mahkemesi’ne takılacağını bildirmiştir.¹⁹¹ Diğer yandan bu görüşmeyle Tanör’ün de ifadesiyle “*anayasa değişiklikleri*” gerçekleştirilmesi adına CHP’den de gerekli desteğin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁹²

08 Temmuz’da ise İstanbul’da devletin üst makamlarının katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Görüşme, gündemde olan anayasa değişiklikleri üzerine siyasi ve toplumsal alandaki öne çıkan görüşleri içermektedir. AP’nin bu konudaki düşünceleri, 1965’ten 12 Mart 1971’e kadar iktidarda, sonrasında mecliste en önemli sayısal çoğunluğa sahip olması bakımından önemlidir. Öncelikle “*temel hak ve özgürlükler*” ve “*üniversite özerkliği*” ile ilgili anayasa maddelerinde yapılacak değişikliklerin devlet yapısını bozacak türde olmaması şartına bağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı şekilde TRT’nin de “*özerklik*” sıfatını mevcut durumda tarafsız olarak

¹⁸³ FCO 9/1468, 08 June 1971, 3. Bu başlığın geniş hali için bkz. Otaç 2019, 167-168.

¹⁸⁴ FCO 9/1468, 14 June 1971; Otaç 2019, 168.

¹⁸⁵ FCO 9/1468, 22 June 1971; Otaç 2019, 169.

¹⁸⁶ *Milliyet*, 29 Haziran 1971.

¹⁸⁷ *Milliyet*, 30 Haziran 1971.

¹⁸⁸ Batur 1985, 323-324.

¹⁸⁹ Batur 1985, 317.

¹⁹⁰ Batur 1985, 316.

¹⁹¹ Batur 1985, 313.

¹⁹² Tanör 1994, 49-50.

kullanmadığı, bu yüzden de bir düzenleme yapılması isteği bulunmaktadır. Ayrıca yürütme ve yargı arasında denge unsurunun sağlanması, kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi, tabii senatörlük kurumunun kaldırılması, referanduma gidebilmenin önünün açılması ve siyasi af konusunda anayasada değişiklik istekleri ortaya konulmuştur.¹⁹³

Anayasa değişikliği tasarısı Erim Hükümeti tarafından ön taslağı hazırlanarak siyasi parti liderlerine sunulmuştur. Taslak neticesinde Erim, partilerden aldığı görüşler neticesinde uzlaşa sağlanan konuları masaya yatırmıştır. Diğer yandan partiler kendi arasında kurdukları bir komisyonda bazı maddeler üzerinde uzlaşamamışlardır.¹⁹⁴ Başbakan Erim değişikliklerle ilgili partilerle yaptığı görüşmeler sonrasında acilen karar verilmesini talep etmiştir. İlgili partiler yürütme erkinin *hantal* bir duruma gelmesinin yönetimin organlara bölüşülmesinden kaynaklandığı eleştirisi yapsalar da bunun suçunun anayasada olmadığını eklemişlerdir. TRT ve üniversiteler hakkında ise Erim'in "*feodal baronlar*" söylemi, bu konudaki bakış açısını da önemli bir zemine yerleştirmiştir. Diğer bir husus ise temel hak ve özgürlüklerin suiistimaline karşı koymak amaçlı 11. maddeye yönelik değişiklik talebidir.¹⁹⁵ Bir başka noktada "*kanun hükmünde kararname*" yetkisinin geniş bir şekilde istenmesine İsmet İnönü¹⁹⁶ ve diğer partiler karşı çıkmıştır. Zaten sonradan değişiklikler yapıldığında kararname meselesi dar ölçülerle yürürlüğe girecektir.¹⁹⁷ Bunda da partilerin askeri kanadın etkisindeki bir hükümete geniş yetkiler vererek parlamentoyu devreden çıkartmama düşüncesinin etken olduğunu söylemek yanlış olmaz. Partiler arasındaki görüşmeler uzlaşma noktasında devam ederken, Türkiye Odalar Birliği de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümete *geniş yetkiler* verilmemesi¹⁹⁸ gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüş, anlaşılacağı üzere Başbakan Erim'in geniş yetkili kararname isteğine bir karşı çıkıştır. Nitekim bu yaklaşım siyasi partilerin görüşleriyle de paralellik göstermektedir. Partiler arası komisyon toplantısının 11 Ağustos'taki ayağı sonrası, değişikliklerin Eylül ortasına kadar kanunlaşamayacağı değerlendirmesi İngiliz belgelerinde de bulunmaktadır. Değişikliklerin çoğunda uzlaşa sağlanırken CHP'nin "*demokratik sosyalizm*" konusuna tehdit getirebilecek yaklaşımlara karşı çıktığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca "*sınıf çatışması*" yasağının kaldırılması ve Anayasa Mahkemesi'nin mevcut pozisyonun korunması gibi taleplere de yer verilmiştir.¹⁹⁹ Partiler arası komisyon 19 Ağustos'ta son toplantısını yaparak AP, CHP, MGP ve Demokratik Parti'nin uzlaşa sağladığı, teklif tasarısı ise senatör ve vekillerin 422 toplam imzasıyla Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulduğu, uzlaşılan noktaların Erim Hükümetinin talepleriyle paralel olduğu görüşü de belgelerde yerini almıştır. Bu ortamda İnönü'nün "*1961 Anayasası muhafaza edilmekte*"²⁰⁰ şeklinde bir açıklama yapması, hitap ettiği kitle ve anayasaya yönelik endişe içinde bulunanlara bir *güven aşılama ve düzen sağlama* amacı taşıdığına işaret eder.

Anayasa değişiklikleri taslağı, 28 Temmuz'da Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuş, 27 Ağustos 1971'de ise taslak üzerinde genel değerlendirmeler yapılmıştır. İsmet İnönü yaptığı konuşmada, değişikliklere destek vermelerinin AP iktidarında yapılan anayasa eleştirilerinin haklı olduğu anlamına gelmediğini ve anarşi olaylarında sorumluluğun anayasada olmadığını söylemiştir. Ayrıca anarşinin azaldığından dem vurarak bunun da mevcut anayasa ile yapıldığına vurgu yapmıştır. Bunların yanında anayasa değişiklikleri ile ilgili çalışmalarını başarılı ve olumlu görmektedir. Değişikliklerin 1961 Anayasası ruhuna aykırı olduğu yönündeki birtakım görüşlere de karşı çıkarak, anayasanın mevcudiyetini bütünüyle sürdürdüğünü ileri sürmüştür.²⁰¹ Süleyman Demirel konuya ilişkin değerlendirmelerinde, değişikliklerin gerekliliğine, herhangi bir partinin bu değişiklikleri tek başına yapacak güçte olmamasına dikkat çekmiştir. Bu da aslında AP iktidarı döneminde yapılmak istenen değişikliklerin yeterli çoğunluk sağlanamaması sebebiyle gerçekleşememesine işaret eder. Nitekim Demirel, mevcut değişikliklerin yeterli olmadığını *1969 Seçim Beyannamesi*nden atıfla belirtmiş, ancak bir uzlaşa ortamının doğmasından dolayı bunu olumlu nitelendirmiştir. Demirel'in temel hak ve özgürlükler konusunda *suiistimal* boşluğunun²⁰² giderilerek, aslında anayasanın özgürlükçü karakterinin daha sağlam hale geleceğini iddia etmesi de önemlidir.

¹⁹³ Batur 1985, 315-316.

¹⁹⁴ Erim 2018, 275.

¹⁹⁵ FCO 9/1468, 20 July 1971; Otaç 2019, 170-171.

¹⁹⁶ Toker 1993, 241.

¹⁹⁷ Erim 2018, 277-278.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 04 Ağustos 1971.

¹⁹⁹ FCO 9/1468, 10 August 1971; Otaç 2019, 171.

²⁰⁰ FCO 9/1468, 24 August 1971; Otaç 2019, 172.

²⁰¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:17, T:2, B:156, 27 Ağustos 1971, 251-258.

²⁰² Konuyla ilgili Demirel'in bir başka ifadesi de şu şekildedir: "...Herkesin neyi yapabileceği açıkça oraya konmuştur. Neyi yapamayacağı hakkındaki hudutlandırmalar sarahatle mevcut değil ve müeyyideler de kifayeti değildir." S. Demirel 1973, 22.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, her zamanki gibi *yürütmenin zayıflığı* meselesini tekrar gündeme taşıyarak, değişiklik gerekliliğinin altını çizmiştir. Değişikliklerin AP perspektifinden doğruluğu ve gerekliliği ölçütünü, Demirel'in "...Anayasa değişikliği ihtiyaç haline gelmedi idiyse, Anayasanın 35 maddesinden rejimle ilgili 33 maddesini değiştirmenin izahı yapılamaz"²⁰³ cümlesinden anlamak mümkündür. AP'den ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Parti'nin görüşlerinde öne çıkan nokta ise, anayasa değişiklikleri ile muhtranın aynı paralelde olmadığıdır. Bu konudaki taleplerin daha öncede gündeme getirildiği belirtilmektedir. Ayrıca AP iktidarının anarşiye karşı tedbirlerde anayasa değişikliğinin gerektiği iddialarına ise, değişiklik olmadan da gerekli önlemlerin alınabileceğiyle ilgili cevabını gözden kaçırmamak gerekir. MGP'nin değişiklikler konusundaki görüşlerinin henüz 1969 seçimleri öncesinde gündeme alındığı Emin Paksüt tarafından ifade edilmiş, anayasayı yanlış yorumlama, boşluklar ve yeni ihtiyaçlar eleştirileri arasında yer almıştır. Eski TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise "*anayasayı suçlu sandalyesine oturtma*" cümlesiyle değişikliklere karşı olduğunu ifade ederken, anayasa ile ilgili önemli değişikliklerin yapıldığı zaman anayasa uzmanı öğretim üyelerinin tutuklu olmalarının bir çelişki yarattığına vurgu yapmıştır. Bu görüşler çerçevesinde anayasa değişiklikleri tekli 370 kabul 2 ret ve 2 çekimsiz oy ile kabul edilmiştir.²⁰⁴ Millet Meclisi'nde değişikliklerle ilgili ikinci genel görüşmede 05 Eylül'de yapılmış ve tümü üzerindeki oylamadan 358 kabul 2 ret oyu²⁰⁵ çıkmıştır.

İngiliz perspektifinden bakıldığında da Başbakan Erim'in liderlerle görüşmelerinin sonucunda uzlaşma sağlandığına dikkat çekildiği görülmektedir. Anayasanın 11. maddesindeki uzlaşıyla İngilizlerin "*solcu*" diye tabir ettiği Bülent Ecevit gibi siyasetçilerin de ikna edildiğine yer verilmiş, böylece "*sosyal demokrasi*" yolunun kapanmadığına yönelik değerlendirme yapılmıştır. Millet Meclisi'ndeki oylamalarda ortaya çıkan sonuç ise "*ezici*" olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁶

Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sona erdikten sonra Cumhuriyet Senatosu'ndaki görüşmeler başlamıştır. CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata, anayasa değişikliklerine olumlu yaklaşımlarında; temel hak ve özgürlüklerin suiistimal edilmesini önleme, ideolojik kamplara ayrılarak Türkiye'yi bölme girişimlerine karşı durma ve hızlı kalkınma adına reformları hayata geçirme gibi temel başlıkların etkili olduğunu belirtmiştir. MGP'nin görüşleri ise Millet Meclisi'ndeki ifadelerle aynı olmasına rağmen senatoda detaya girilmemiş, yalnızca anayasanın temel hak ve özgürlüklerle ilgili 11. maddesindeki değişikliğe yönelik "*özgürlüklerin tahribi*" eleştirilerine karşı çıkmıştır. Millî Birlik Grubu adına konuşan Ahmet Yıldız ise, anayasanın kazanımlarından bahsederken, mevcut haliyle kalması gerektiği fikrini savunur. Ayrıca Yıldız, süregelen eleştirilere yönelik AP iktidarının anayasayı uygulamaması üzerinden cevap vermiştir. AP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna, AP'nin Millet Meclisi'ndeki tutumunu sürdürmüştür. Tuna'nın, yasama ve yürütmenin yargı tarafından denetlenmesine ilişkin eleştirisi de dikkat çekicidir.²⁰⁷ Anayasa değişikliklerinin onaylanacağı gün tabîi senatör Suphi Karaman, 64. maddedeki "*kanun hükmünde kararname*" verilmesi hükmünün AP'nin bir isteği olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Tuna, kararname çıkarabilme yönteminin meclisin yetkisini devretmek anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Sonuç olarak anayasa değişiklikleri senatodan da 135 kabul, 12 ret²⁰⁸ oyu almış, böylece anayasanın öngördüğü iki meclisin de ayrı ayrı çoğunluğu sağlanmıştır. İngiliz belgelerinde senatoda 12 Eylül itibarıyla yapılan görüşmelerde tabîi senatörlerin değişikliklere karşı çıkması yer almıştır. Diğer yandan Başbakan Nihat Erim'in bu değişikliklerle herhangi bir şekilde *anti demokratik* sistem yaratılmayacağı ve değişikliklerde ülke güvenliğinin ön planda olduğu şeklindeki açıklamaları da dikkate değerdir.²⁰⁹ Erim'in bir başka açıklaması, meclisin öncelikli iki hedefinin sıkıyönetimin süresini uzatma ve belli alanlarda hükümete kanun hükmünde kararname yetkisinin tanınması olduğunu göstermektedir. Yapılan yorumda ise bu iki konudaki hedefin gerçekleşme olasılığının yüksekliği vurgulanmıştır. Bununla birlikte kararname konusu "*çok kararname az demokrasi*" şeklinde ifade edilmiş, ayrıca bunun reformlar açısından önemli olduğu, fakat yasamanın gücünü azaltacağına altı çizilmiştir.²¹⁰

Değişikliklerin hayata geçirilmesinde ilk olarak "*Temel Hak ve Özgürlükler*" konusuna değinilecektir. 1961 Anayasası'nın 10. maddesi "*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve*

²⁰³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi; 27 Ağustos 1971, 258-260.

²⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 27 Ağustos 1971, 250-308.

²⁰⁵ Detaylar için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D:3, C:17, T:2, B:162, 05 Eylül 1971, 705-795, 1004.

²⁰⁶ FCO 9/1468, 14 September 1971; Otaç 2019, 173.

²⁰⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi; C:67, T:10; B:113, 12 Eylül 1971, 225-315.

²⁰⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi; C:67, T:10; B:116, 20 Eylül 1971, 581-641.

²⁰⁹ FCO 9/1468, 14 September 1971.

²¹⁰ FCO 9/1468, 17 September 1971.

*hürriyetlere sahiptir*²¹¹ tanımlaması yapmıştır. Bununla birlikte devlet varlığını, temel hak ve özgürlüklerin kullanımını tehlikeye düşürecek olan sorunları çözme ve bireyin gelişimine yönelik adımlar atmasını sağlama şeklinde görevlendirmiştir. Nitekim bu yaklaşım, doğal hukukun ölçülerinden yola çıkan bireyi ön plana almayı kabul etmektedir.²¹² Diğer yandan anayasanın 11. maddesi ise, bu hak ve özgürlüklerin *sınırlama* ölçütünü anayasa ve kanunlar çerçevesi içine alsada da “*kanun, kamu yararı, genel ahlâk vb.*” bu sınırlandırmaya dâhil değildir. Ancak 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle *sınırlama* ölçütü “*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü*”, “*millî güvenlik*”, “*dil-din-ırk ayrımı yapmama*”²¹³ gibi anahtar noktalardan hareketle genişletilmiştir. Aslında bunun anlamı 12 Mart Muhtıra rejimi ve uzun süredir AP’nin gündemindeki “*hak ve hürriyetlerin bolluğu*” durumuna son verilmesidir. Böylelikle birey öncelikli sistemden devlet öncelikli sisteme geçişin nüvesi ortaya çıkarılmış olur. Tanör, bu anahtar sınırlama ölçütlerine “*kaypak*”²¹⁴ kelimesiyle bir yaklaşım getirerek, bu ölçütlerin kapsamının net olmamasını eleştirmiştir.

Anayasanın 32. maddesine bakıldığında bireyin yargılanma yerine ilişkin bir değişiklik yapıldığı görülmektedir. Maddenin ilk şekli şöyle tanımlanmıştır: “*Hiç kimse, tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*”²¹⁵ 1971’deki değişiklikle “*tabii hâkim*” kavramı “*kanunen tâbi olduğu mahkeme*” statüsüne indirgenmiştir. Taha Parla’ya göre bu durum “*doğal yargı ve yargıç*” hükmünden geriye dönüşü ifade ederken²¹⁶ kanunlar çerçevesiyle sınırlandırmaya tabi tutulmuştur. Aslında böyle bir dönüşüm, diğer temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasıyla birlikte yargılanma yerinin belli bir yerden belirsiz bir yere geçişini anlatmaktadır. *Belirsizlikten kasıta* kanunlar çerçevesindeki farklı farklı hükümlerden yola çıkılarak bir yargılama usulüne gidileceği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim doğal hâkim meselesi, anayasanın 124. maddesi olan “*sıkıyönetim*” konusundaki genişletmenin yapılmasıyla bağdaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir.

“*Sıkıyönetim*” ile ilgili 124. madde de değişikliklerden nasibini almıştır. Maddenin 1961’de tayin edilen şekli, “*cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma*” cümlesiyle sıkıyönetim ilan etmenin ölçütünü belirlemiştir. Fakat bu cümlenin yanına ek olarak “*ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri...*”²¹⁷ şeklinde geniş sınır alanı belirleyen hükümler getirilmiştir. Böylece sıkıyönetim ilanı tek bir ölçütten, mevcut anarşi eylemlerini deneyimleyen devlet mekanizmasının belirlediği geniş ölçüt alanına evrilererek, yürütme erkinin güçlendirilmesi noktasında birleştirilmiştir.

Anayasanın 46. maddesindeki “*Sendika Kurma Hakkı*” başlığının içi şöyle doldurulmuştur: “*Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir...*”²¹⁸ Yine muhtıra rejiminin sınırlayıcı amaçları bu maddeye de sirayet etmiştir. Öncelikle “*çalışanlar*” ifadesiyle yapılan tanımlama “*işçiler*”²¹⁹ şeklinde değişime uğratarak, kavramın geniş anlam sahası dar bir alana çekilmiştir. Bunun dışında maddeye “*Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması amacıyla sınırlar koyabilir*” ibaresi ile sınırlandırma ölçütleri eklenmiştir. Parla’nın yeni cümledeki kavramların sendika kurmayla bağlantısının olmadığına yaptığı vurgu tepki olarak görünmektedir.²²⁰

Sendika kurma hakkının yalnızca işçi kesimine indirgenmesiyle birlikte 119. maddenin ilk halinde memurların siyasi partilere girememesine sendikalar da eklenmiş ve bu şekilde 46. maddedeki değişiklik pekiştirilmiştir.²²¹ Memurların sendika kurmalarından dernekleşmeye doğru gidişi yönünde yapılan değişikliklere yönelik yapılan eleştiriler karşısında Başbakan Nihat Erim’in yaptığı savunma dikkat çekicidir. Bu noktada Erim, devlet ve rejimi tehdit edici olaylar yaşandığını ileri sürerek, aslında demokrasinin bu şekilde daha iyi

²¹¹ Kili ve Gözübüyük 2000, 176.

²¹² Parla 1991, 30.

²¹³ Kili ve Gözübüyük 2000, 176; Parla 1991, 30; Tanör 2013, 382.

²¹⁴ Tanör 2013, 417.

²¹⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 183.

²¹⁶ Parla 1991, 37.

²¹⁷ Kili ve Gözübüyük 2000, 211.

²¹⁸ Kili ve Gözübüyük 2000, 186-187.

²¹⁹ Gülmez 1994, 106.

²²⁰ Parla 1991, 40-41.

²²¹ Gülmez 1994, 107-108.

korunabileceğini söylemiştir.²²² Mesut Gülmez'in bu savunmaya karşı yaptığı değerlendirme, "bu Anayasa ile devlet yönetilmez" politikasını şiar edinen taraflarla Erim'in aynı noktada buluştukları şeklindedir. Öyle ki Gülmez 1946 yılında Nihat Erim'in *Ulus* gazetesindeki yazısından aldığı "hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek ve yukardan aşağı bir otorite tesis eylemek"²²³ ifadelerini yukarıdaki savunmayla karşılaştırır ve aslında şaşırtıcı bir durum olmadığını vurgular.

Üniversitelerin nasıl kurulacağı, statüsü ve kapsamına yönelik ifadeler anayasanın 120. maddesinde bulunmaktadır. 1961 Anayasası hükümlerindeki üniversitelerin "bilimsel ve idari özerklik" sıfatının yerini tek başına "özerklik" almıştır. Ancak özerkliğin üniversitelerde işlenen suçların ve suçlulara yönelik yasal takip sürecini kapsamadığı da belirtilmiştir. Diğer bir yenilik, üniversitelerin kendilerini yönetmelerinin "devlet gözetimi ve denetimi altında" ibaresiyle bir gözetleme-kontrol altına alma girişimi olduğunu görmek gerekmektedir. Ayrıca teşkilat yapısı içerisinde olan fakülteler veya diğer kurumlarda meydana gelecek herhangi bir olay ile "hürriyetlerin tehlikeye düşmesi ve bunun üniversite yönetimi tarafından giderilememesi" durumunda bizzat bakanlar kurulunun devreye girerek idareyi ele alabileceği vurgulanmıştır.²²⁴

Anayasanın 121. maddesinde kim tarafından, nasıl kurulacağı ve sistematığı üzerine tanımlamalar yapılan TRT'nin 1971'de değişime uğradığının vurgulanması gerekmektedir. 1961'in ruhuna uygun bir şekilde bu kuruluşların "özerk kamu tüzel kişileri" tarafından kurulmasına yer verilmiş olsa da 1971 rejimi bunu sadece "devlet eliyle kurulur" ibaresine indirgeyerek sınırlamış ve yürütme erkine bağlı hale getirmiştir. Diğer yandan bu mekanizmaya bağlılık, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", "insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması" gibi ifadelerle sınırların çerçevesini çizmiştir.²²⁵

"TBMM'nin Görev ve Yetkileri" konulu 64. maddeye Bakanlar Kuruluna verilecek olan "kanun hükmünde kararname" yetkisiyle ilgili eklemeler yapılmıştır. Kararnamelerin kapsamı içerisinde temel hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve ödevler bulunmazken, bunlara ilişkin herhangi bir düzenleme yapılamayacağına da vurgu yapılmaktadır. Başbakan Nihat Erim, kararname yetkisinin daha geniş bir şekilde verilmesini istemişse de siyasi partiler buna karşı olumlu bir eğilimde olmamışlardır.²²⁶ Sonuç olarak yürütme erkinin zayıflığı hususuna yapılan vurgular ve eleştirilerin bu konuda adım atılmasında etkili olduğu görülmektedir.²²⁷

Madde 114'teki idarenin eylemlerine karşı yargı denetiminin, yürütmenin kanunda belirtilen eylemlerini sınırlandırmak üzerine olamayacağı 1971 düzenlemeleri arasında görülebilir. Ayrıca maddenin ilk şeklinde idarenin "hiçbir eylem ve işlemi", "hiçbir halde" kelimeleriyle ifade edilen uygulamalarının yargı denetiminden uzak tutulamayacağı, "her türlü eylem ve işlem yargıya açıktır" ifadesiyle yer değiştirmiştir. Yine yürütmeyi kuvvetlendirme yaklaşımının bir diğer göstergesi, yargının yürütme görevine sınır getirmemesine, işlem ve eylemlere yönelik karar verememesine yapılan vurgudur.²²⁸ Diğer yandan Anayasa Mahkemesi'nin yasama üzerindeki denetleyici işlevini harekete geçirme bağlamında yapılacak olan başvuru hakkı yalnızca mecliste grubu olan siyasi partilere tanınarak sınırlandırılmıştır.²²⁹ Anlaşılan o ki TİP'in daha önce mahkemeye yaptığı başvuruyla yasamanın denetlenmesine aracı olması, deneyimlenmiş bir eylem olarak buradaki düzenlemeye sirayet etmiştir. Bu sayede yürütme erki eylem sahasını genişletme imkânı bulmuş ve kendini koruma altına almıştır.

Yürütme lehine değişiklikler dikkat çekici olsa da diğer yandan 111. maddede yapılan değişiklik MGK'nın niteliğini güçlendirmiştir. Maddenin ilk halindeki MGK'nın asker üyelerini işaret eden "kuvvet temsilcileri" ifadesi "kuvvet komutanlıkları"na dönüştürülmüştür. Bunun yanında en çarpıcı olan ifade değişikliği ise kuruldan çıkan görüşlerin bakanlar kuruluna "yardımcılık etmek üzere" bildirilmesinden "tavsiye eder"²³⁰

²²² Başbakan Nihat Erim ayrıca memurların grev yapma haklarının yoksunluğunu öne çıkararak, sendika kavramının içeriğininse grev ve lokavt gibi haklar ile doldurulduğunda anlamlı olduğunu söyler. Bu da yapılan değişikliğin sağlamaştırılması adına bulunan bir gerektir. Bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*; C:67, T:10; B:114, 13 Eylül 1971, 409, 355-358.

²²³ Gülmez 1994, 121.

²²⁴ Kili ve Gözübüyük 2000, 209-210; Parla 1991, 75.

²²⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 210; Parla 1991, 76.

²²⁶ Erim 2018, 292.

²²⁷ Kili ve Gözübüyük 2000, 191; Parla 1991, 53; Tanör 2013, 415.

²²⁸ Kili ve Gözübüyük 2000, 207; Parla 1991, 72; Tanör 2013, 415.

²²⁹ Tanör 2013, 415; Koca 2020, 93.

²³⁰ Tanör 2013, 400, 414. Kuvvet komutanlarının MGK'da yer almasının sebeplerinden biri de ordu içi hiyerarşik bütünlüğü sağlamaktır. Akyaz 2009, 352-353.

noktasına gelmesidir. Esasında MGK ne kadar sivil ve asker temsilcilerin oluşturduğu bir kurul olsa da oluşturulduğu dönemin şartları olağanüstü niteliğini ortaya koyar ve 1971’de yapılan değişiklik ile bu olağanüstülük askeri kanat lehine daha geniş hale getirilir ve varlığı sağlamlaştırılır.

Anayasa değişiklikleri yasalaştıktan sonra, “*kanun hükmünde kararname*” ve “*reformlar*” konusunda CHP’nin hükümete desteği devam etmiştir. Ancak AP reformların kararname yoluyla yapılmasına karşı bir eğilim içerisindedir. Yine diğer partiler de bu reformların yasalaşmasındaki önemi vurgularken, bunun yasama organı tarafından yapılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Hükümet ise *gecikme* yaşanmadıktan sonra yasama veya kararname yoluyla reform yapılmasının çok da önemli olmadığı şeklinde bir yaklaşım benimsemiştir.²³¹

Anayasa değişiklikleriyle ilgili olarak Muhsin Batur’un yorumu aslında çoğu noktayı aydınlatmaktadır. Batur, “*Adalet Partisi hülya dahi etmediği hususların birçoğuna kavuşmakta ve hevesle müstakbel iktidar günlerini beklemektedir*”²³² diyerek, bu değişiklik kapsamının AP’nin daha önceki eleştirileri ve önerileriyle benzerliğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Feroz Ahmad da değişikliklerin Süleyman Demirel için adeta bir “*zafer*”²³³ olduğunu ifade eder. Fakat AP’nin talepleri²³⁴ hayata geçirilenlerden daha fazlasını içerir. Zaten Demirel’in anayasa değişiklikleri sürecinde buna değindiği daha önce belirtildi. Esasen burada Abdullah Uraz, Erim hükümetinin anayasa değişikliği tutumuna girmesini genel kapsamdan eleştirerek aslında bunların Demirel tarafından sürekli gündeme getirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bunların gündeme getirildiği günlerde AP ve Demirel’in sürekli bir şekilde yoğun eleştirilere maruz kaldığını da ekleyerek savunma yapar.²³⁵ Bu görüşler, eski MBK üyesi ve CHP milletvekilliği yapmış olan Orhan Erkanlı’nın şu ifadeleriyle pekiştirilebilir: “*Benim de Meclis’te olduğum dönemde A. P. Anayasa’da değişiklik istedikçe büyük reaksiyonlar doğar, Meclis içindeki ve dışındakiler bu isteği önlemek için ellerinden geleni yaparlardı.*”²³⁶ Yine de bu ifadelerinin yanında, AP içerisindeki radikal kanadın anayasaya ilişkin sert bir tavır benimsemeleri ve bunu açık bir şekilde kamuoyunda dillendirmelerinin de bu durum üzerinde olumsuz etki yarattığını dile getirmiştir.²³⁷

Sonuç

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hayata geçirilen 1961 Anayasası, hak ve özgürlüklerden yola çıkarak *ilerici* bir anayasa olarak görülmüştür. Ayrıca bir darbe ortamında oluşturulduğu için *tepki* anayasası olarak da nitelendirilmektedir. Böyle bir vasıflandırma yapılmasının nedeni ise 1950-1960 arasındaki DP politikalarına karşı tutumdan kaynaklıdır. Bu daha sonra DP tabanına egemen olan AP’nin eleştirilerine maruz kalırken karşı tutum mekanizması tersine çevrilir. Yeni anayasa yapım sürecinde Kurucu Meclis oluşturulurken DP kitlesinin dışlandığına ve dayatma yapıldığına yönelik söylemler bu eleştirilerin ana noktasıdır. Ancak bunlar AP’nin iktidarını sağlamlaştırmaya başladığı dönemde, 1969 genel seçimlerine giderken yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Önceki süreçte AP’nin asker ile karşı karşıya gelmeme adına çekingen bir davranış içinde olması bu eleştirileri yapmasını engellemiştir. 1964 yılında Ragıp Gümüşpala’nın ölümü sonrası Süleyman Demirel’in Genel Başkan olması AP’nin *kontrollü uzlaşısı* tutumuna geçtiğini göstermektedir. 1965 yılındaki seçimlerde AP’nin tek başına iktidara gelmesiyle de bu tutum eylem sahasına konulmuştur. Öncelikle cumhurbaşkanlığı seçiminde Cevdet Sunay’a destek verilmesi, *antikomünizm* kavramı altında buluşma çabaları ve 1969 yılındaki siyasi af meselesindeki tutumlar bu politikanın önemli eylemleridir. Elbette Süleyman Demirel’in bu uygulamaları sırasında iki adım ileri bir adım geri atmak şeklinde anlayışı olduğunu da görmek gerekmektedir.

Kontrollü uzlaşısı politikası altında AP, bilinçaltında yatan anayasa değişikliği isteğini 1969 seçimlerinin hemen öncesi bir adım atarak seçim beyannamesine yerleştirmiştir. Eleştirilerinin odağı, iktidarı süresince kendine göre deneyimlediği *yürütmenin zayıflığı*dır. Bu kapsama giren noktalar, yönetim mekanizmasının çeşitli organlara bölünüşü, özerk kuruluşlar, temel hak ve özgürlüklerde *suiistimal* gibi başlıklardır. Fakat AP’nin ortaya koyduğu zayıflıktan yola çıkıldığında Bülent Tanör’ün yaptığı tespitler, durumun pek öyle olmadığına yöneliktir. Dahası Tanör, kanunlar çerçevesinde yürütmenin elinde güç bulunduğunu ifade etmişse de bu organa yönelik

²³¹ FCO 9/1468, 24 September 1971.

²³² Batur 1985, 319.

²³³ Ahmad 2016, 182.

²³⁴ T. Demirel 2004, 270-271.

²³⁵ Uraz 1993, 210-211.

²³⁶ Erkanlı 1972, 364.

²³⁷ Erkanlı şöyle devam eder: “*Kabul etmek lâzımdır ki, bu hataları yapmasalardı ve gerekli çoğunluğu sağlasalardı yine Anayasa’yı değiştiremezlerdi.*” Bu şekilde aslında Demirel ve AP’nin tek tek anayasasının maddelerine değil, yalnızca egemenliğin sınırlandırılması olarak tanımlanabilecek duruma yönelik eleştirilerine kısmen hak verir. Erkanlı 1972, 364.

denetim ağı sınırlandırıcı işlev görür. Ülkenin anarşi olaylarıyla daha da sarsılmasıyla birlikte özellikle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın 1970 yılından başlayarak anayasa değişikliği meselesini gündeme oturtması süreci farklı yöne taşımıştır. Ocak 1971'de Başbakan Demirel'in de bu konuya tekrar değindiği görülmekle beraber, AP'nin bunu yapma gücünün bulunmadığını eklemek gereklidir. Nitekim meclisteki anayasa değişikliklerini gerçekleştirmek için yeterli sayı bulunmamaktadır. Sayının tamamlanması ise muhtıra rejimi altında oluşturulacak *uzlaş* ile gerçekleştirilebilmiştir.

12 Mart Muhtıra döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim henüz göreve gelmeden kararname çıkarabilme yetkisinin tanınmasını istemiştir. Ancak siyasi partiler bu yetkiyi *dar* kapsamda onaylayarak yasamanın devre dışı olmasını engellemişlerdir. Kararname konusundaki İngiliz belgelerindeki yaklaşım ise demokratik olmadığı yönündedir. Değişiklik meselesinin Nihat Erim Hükümeti tarafından gündeme alınması ise anarşi olaylarının tekrar hız kazanması ve sıkıyönetim ilanı ile gerçekleşmiştir. Öyle ki burada Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın etki derecesinin yüksek olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Meselenin daha önce kendileri tarafından gündeme getirildiğini, ancak yaklaşımın olumlu olmadığını söyleyen AP'nin eleştirisi de önemlidir. Zira AP'ye göre değişikliklerin gerekli olduğu görülmüş, ancak kendileri tarafından hayata geçirmesine izin verilmemiştir. Nihat Erim Hükümetinin anayasa değişiklik taslağının, AP'nin 1969'da önerileriyle benzerlik taşıdığı İngiliz belgelerine de girmiştir. Meclisteki görüşmelerden elde edilen tespitlerde ise CHP'nin verdiği desteğin AP'nin haklı çıkması anlamına gelmediği söylemi bulunmaktadır. AP'nin yaklaşımı değişikliklerin yetersiz olduğu yönünde olsa da yürütmenin güçlendirilmesi noktasında arzulanan sonuçların elde edildiği inkâr edilemez. Bu şekilde Süleyman Demirel ve AP, oluşun ortamı fırsat bilip değişikliklerin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. İşte bu çerçevede anayasa değişiklikleri 20 Eylül 1971'de hayata geçirilmiştir. Değişikliği gerçekleştirilen maddelerde ortaya koyulan ölçütler, yürütme erkinin eskisine göre daha güçlü bir hale getirildiğinin göstergesidir. Özellikle anarşi olaylarında temel hak ve özgürlüklerin *suistimal* edilmesine karşı çizilen sınırlar yürütmeye alan açmıştır. Üstelik bu maddelere yerleştirilen *millî güvenlik* gibi ölçütlerin kapsamının muğlak olması, bu defa da yürütmenin *suistimal* edebilmesine yol açtığı tespitine bir kanıt olarak sunulabilir. Sonuç olarak değişikliklerle birlikte *gözetleyici* ve *cezalandırıcı* teknikler kullanabilme kapasitesini artıran bir siyasal iktidar modeline geçişin temelleri atılır.

Kaynakça

1. Arşivler

A. The National Arhives (London/United Kingdom)

FO 371/180152, *Internal Political Situation New Government*, “Summary of Sir Denis Allen’s Despatch”, 18 October 1965.

FCO 9/1309, *Activities of Political Parties*, “Internal Political Scene”, 15 December 1970.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Resignation of the Turkish Government”, 12 March 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Declaration of Martial Law”, 27 April 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Martial Law”, 28 April 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Constitutional Amendments”, 03 May 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Martial Law and The New Government”, 04 May 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Internal Situation”, 08 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Constitutional Amendments”, 14 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Internal Situation”, 22 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Amendments To The Constitution”, 20 July 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Amendments to The Constitution”, 24 August 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 14 September 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 17 September 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 24 September 1971.

B. TBMM Zabıt Tutanakları, Cumhuriyet Arşivi ve Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi (Birleşik Görüşme)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:128, Gömlek:829, Sıra:6, 20 Ekim 1961.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Gömlek:41, Kutu:246, Sıra:12, 31 Mayıs 1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:128, Gömlek:829, Sıra:8, 26 Haziran 1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Kutu:362, Gömlek:13, Sıra:4, 15 Mart 1971.

Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde Yürütmenin Güçlendirilmesi

Resmî Gazete, “Örfî İdare Kanunu”, Kanun No:3832, Sayı:4518, 25 Mayıs 1940.

Resmî Gazete, ““Kurucu Meclis Teşkilî” hakkında Kanun”, Kanun No:157, Sayı:10682, 16 Aralık 1960.

Resmî Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Halkoyuna sunulması ve Anayasanın halka tanıtılıp benimsenmesi faaliyetlerinin başlangıç tarihleri hakkında”, Karar No:56, Sayı:10836, 23 Haziran 1961.

Resmî Gazete, “Anayasa Nizamını, millî güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında Kanun”, Kanun No:38, Sayı:11053, 7 Mart 1962.

Resmî Gazete, “Seçimlerle ilgili kanunların bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, Kanun No:533, Sayı:11934, 20 Şubat 1965.

Resmî Gazete, “Bazı suç ve cezaların affı hakkında Kanun”, Kanun No:780, Sayı:12370, 09 Ağustos 1966.

Resmî Gazete, “Sıkıyönetim Kanunu”, Kanun No:1402, Sayı:13837, 15 Mayıs 1971.

C. Süreli Yayınlar ve İnternet Kaynakları

Cumhuriyet

Milliyet

Yeni İstanbul

“1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzı hükümlerinin kaldırılması ve bâzı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun”,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300001.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2023.

2. Telif Eserler

Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (15. bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akyaz, D. (2009). *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine* (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2017). Türkiye’de İlk Referandum-1961 “Evet Kampanyası” İçin Kurulan Propaganda Ofisleri Ve Yayınladıkları Broşürler. *Toplumsal Tarih*, 40-50.

Arcayürek, C. (1992). *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi* (3. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arkan, A. H. (2017). *1961 ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere ve Demokrasiye Olan Etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1976). *İhtilâlin Mantığı* (2. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler: “Üç Dönemin Perde Arkası”* (3. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Bilbilik, E. (2013). *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum*. (2010). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.
- Birand, M. A., DüNDAR, C. ve ÇAPLI, B. (2002). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (6. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boran, B. (1970). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Camelio, N. (2016). “Askerler Tarafından El Konan Hukuk”: Türkiye’de 1961 Anayasası’nın Yazılması. *Devlet Olma Zanaatı* içinde (ss. 119-140). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelikoğlu, A. (2017). *Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*. (R. Çavaş, Ed.) (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dede, K. (2017). Altmışlı yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası. *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 809-845). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, D. C. (2017). Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni. *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 483-517). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, Y. (2017). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, S. (1977). *Büyük Türkiye* (2. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, Ö. (2018). “Anayasaya Hayır Demek”:1961 Anayasa Referandumu ve Samsun. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (25), 225-246.
- Erim, N. (2018). *Nihat Erim 12 Mart Anıları*. (A. Demirel, Ed.) (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar Sorunlar Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Gevgilili, A. (1981). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gülmez, M. (1994). *Türkiye’de Memurlar ve Sendikal Haklar* (2. bs.). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Hale, W. (1994). *Turkish Politics and The Military*. London: Routledge.
- Harris, G. S. (2011). Military Coups and Turkish Democracy, 1960–1980. *Turkish Studies*, 12(2), 203-213.
- Karataş, İ. (2020). 12 Mart Muhtırası ve Nihat Erim Hükümeti’nin Balyoz Harekâtı’nın Medyaya Yansıması. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1574-1594.
- Karpat, K. H. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset* (2. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kırkpınar, N. (2015). *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koca, S. (2020). Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri. *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (ss. 87-98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Komsuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. (2012). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> adresinden erişildi.
- Otaç, T. (2019). *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Askeri Muhtırası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, M. H. ve Güneş, M. (2018). *Bir 27 Mayıs Tahlili Silahlı Kuvvetler Birliği 1960-1963*. İstanbul: Sokak Yayın Grubu.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1993). *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1991). The Democratic Party 1946-1960. M. Heper ve J. M. Landau (Ed.), *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde (ss. 119-133). London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa 1961-1982* (3. bs.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tanör, B. (2013). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (23. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekil, F. (1978). *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*. İstanbul: Göktürk Yayınları.
- Toker, M. (1993). *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunçkanat, H. (1996). *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Türkeş, A. (1969). *Türkiye'nin Meseleleri*. İstanbul.
- Türkeş, A. (1995). *Bilinmeyen Yönleriyle 27 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ulay, S. (1968). *Harbiye Silah Başına!* İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Uraz, A. (1993). *Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası Demokrasi ve Kalkınma* (2. bs.). Ankara: Eka Ekonomik Haber Ajansı.
- Uyar, H. (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Üskül, M. Z. (2014). *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Weiker, W. F. (1980). *The Turkish Revolution 1960-1961*. Westport: Greenwood Press.

Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 21-64.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak

-Konuştuğunuz Gibi Yazınız-

Re-Understanding the Letter Revolution in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye

-Write As You Speak-

Araştırma Makalesi – Research Article

Hacer GÖL

Bitlis Eren Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, hgol@beu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2371-7947

Öz

Harfler ve alfabeler tarih boyunca bir dilin yazıya geçirilmesini sağlayan önemli araçlardı. Aynı zamanda da milli kimliği vurgulayan simgelerdi. Bu nedenledir ki dil ile alfabe meselesi tarih içerisinde birbirine paralel olarak gelişme gösterdi. Türkler 5000 yıldan fazla olan tarihleri ile en eski medeniyetler arasında yer aldı. Kendilerini ifade etmek amacıyla çeşitli dönemlerde çeşitli alfabeler kullandı. Göktürk Uygur, Nasturi- Süryani, Mani, Brahmi, Tibet, Çin ve Moğol-Passepa, Latin ve Arap alfabeleri bunlar arasındaydı. Türkler, 9. yüzyılda İslam'ı kabul ettikten sonra ise Arap alfabesine geçtiler. Selçuklular döneminde saray ve kültür çevresinde din ve bilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak da Farsça kullanıldı. Zaman içerisinde bu iki dil Türkçe ile birlikte karışık bir kültür dili yarattı. Her iki dilin deyimleri Arap alfabesi gibi Türkçe'ye yerleşti. Ancak zengin Türk dilinin yansıtılmasında Arap harflerinin yetersiz kaldığına ilişkin duyulan rahatsızlık çeşitli zamanlarda Türk aydınları tarafından dile getirildi. Tanzimat döneminde Arap harfleri ile Türkçe'nin ifade edilememesi yani yapı, şekil, gramer ve fonetik ihtiyacı karşılayamaması sorunu daha belirgin olarak ortaya çıkarken sorun çözümlenemediği için Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine de aktarıldı. Kurtuluş mücadelesinin yapıldığı dönemde İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelen konu Osmanlı Devleti'nin pek çok kurumunu miras alan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren de gündemde kaldı. 1926'da Bakü'de düzenlenen Türkoloji Kongresinde de ise Türk topluluklarının ortak bir alfabe etrafında buluşma temennileri dile getirildi. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1928 de yaptığı Harf Devrimi aslında tartışılan bu sürecin geldiği nokta oldu. Makalenin amacı her ne kadar konu çeşitli boyutları ile tartışılmış ve adına birçok akademik toplantı düzenlenmiş olsa da arşiv belgelerini de esas alarak Cumhuriyetimizin 100. Yılında Harf Devriminin önemini yeniden gündeme getirmek ve farklı bir bakış açısı ile konuya katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap ve Latin Harfleri, Harf Devrimi, Modernleşme

Abstract

Letters and alphabets have been important tools for writing a language down throughout history. At the same time, they were symbols that emphasized national identity. For this reason, the issue of language and alphabet has developed parallel to each other throughout history. Turks were among the oldest civilizations with a history of more than 5000 years. They used various alphabets in some periods to express themselves. Göktürk, Uyghur, Nestorian-Syriac, Manichean, Brahmi, Tibetan, Chinese and Mongolian, Passepa, Latin and Arabic alphabets were among these. After accepting Islam in the 9th century, they preferred to switch the Arabic alphabet. During the Seljuk period, Arabic was used as the language of religion and science in the palace and cultural circles, and Persian was used as the language of literature. Over time, these two languages, together with Turkish, created a mixed cultural language. Idioms of both languages have settled into Turkish like the Arabic alphabet. However, the discomfort felt about the inadequacy of Arabic letters in reflecting the rich Turkish language was expressed by Turkish intellectuals at various times. While the problem of not being able to express Turkish with Arabic letters, that is, not being able to meet the structure, shape, grammatical and phonetic needs, emerged more clearly during

the Tanzimat period, the problem was not resolved and was transferred to the Constitutional Monarchy and Republican periods. The issue, which was brought to the agenda at the Izmir Economic Congress during the period of the struggle for independence, remained on the agenda since the establishment of the Republic of Turkey, which inherited many institutions of the Ottoman Empire. At the Turkology Congress held in Baku in 1926, the wishes of Turkish communities to meet around a common alphabet were expressed. The Alphabet Revolution made by Mustafa Kemal on November 1, 1928 was actually the point where this discussed process reached. The aim of the article is to bring up the importance of the Alphabet Revolution in the 100th anniversary of our Republic and to contribute to the subject from a different perspective, based on archival documents, even though the subject has been discussed in various aspects and many academic meetings have been held.

Keywords: Letters of Arabic and Latin, Alphabet Revolution, Modernization.

Giriş

Türklerin tarihi 5000 yılı aşkın bir süredir devam etmekte ve dünya medeniyetine sağladığı katkılar açısından da büyük önem taşımaktadır. Kullandıkları Ural-Altay dil grubuna ait olan Türk dilini ifade etmek için çeşitli dönemlerde Göktürk, Soğdak, Uygur, Nasturi- Süryani, Mani, Brahmi, Tibet, Çin ve Moğol-Passepa, Latin ve Arap alfabeleri kullanılmıştır. Eski dönemlere ait olan Çin kaynakları da Türklerin kendilerine has bir alfabeleri olduğunu yazmaktadır.¹ Bilinen en eski Türk yazılı belgeleri 1893'te çözülebilen, 732-733 yılları ile tarihlendirilen anıt şeklindeki Orhun/Göktürk Kitabeleridir. Bu kitabelerdeki yazılar Arami kökenli olmakla birlikte Hitit, Likya ve Fenike etkisinde kalarak “runik” adı verilen kaya ve taşlara yazılan yuvarlak değil de dik çizgilerden oluşur. Türklere has olan Göktürk (Orhun) alfabesi ile yazılmış olan bu yazıtlar Türklerin kültürleri, devlet anlayışları, yönetimleri ve birçok konu ile ilgili bilgi verirken aynı zamanda da Türkçe'nin tarihsel süreçteki gramer yapısını da anlamamız açısından önem taşır.²

Türkler 9. yüzyıl ortalarında Müslümanlığı benimsedi. Bundan sonra da yüzyıllarca İslamiyet'i yayma ülküsü doğrultusunda hareket etti. Özellikle Arap ülkelerindeki fetihleri sırasında Arapça ve Arap harflerinden de etkilendi. Zaman içerisinde en son kullandıkları Uygur alfabesini bırakarak Arap alfabesini kullanmaya başladılar. Selçuklular başta olmak üzere hemen bütün Müslüman Türk devletleri İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu yolu izledi. Kısa zaman sonra Arap Alfabesinin özellikle Arapçadaki ünlüler düzeninde bulunan yalnız “a, i, u” harflerinin Türkçe'deki (a, o, u, ı, ö, ü, i) harflerini karşılayamaması Türk dil ve lehçelerinin (Karahanlı, Harzem, Çağatay, Osmanlı vs.) ifadelendirilmesinde yetersizliğe yol açtı. Bu dönemlerde yalnızca Kuman Türkleri Latin alfabesini kullanmışlardı.³

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan ve yerleşmesinden sonra sadece Arap harflerini benimsemekle kalmayan devlet sarayda Arapçayı, edebiyatta ise Farsçayı benimsedi. Anadolu'nun hemen her köşesinde kurulan medreseler, tekkeler Arap ilminin ve özellikle de Fars edebiyatının hızla yayılmasında etkili oldular. Vücuda getirilen medeniyetin ana unsurunun Türkler olduğu düşünülecek olursa Anadolu'nun fikir ve his hayatının o dönemde ne kadar ihmal edilmiş olduğu anlaşılabilir. Türkçe yazılmış eserlerin küçümsendiği bu dönemde saraydan uzak tutulan bu dili tercih etmek yerine münevver sınıf İran edebiyatının gelişmesine hizmet eden bir tavır aldı. Ancak bu durum Türklerin kendi dillerini bıraktıkları anlamına gelmemekteydi. Türkçe geniş halk kitlelerinin konuşma dili olarak halk arasında canlılığını sürdürdü. Ahmet Yesevi ve takipçileri halk edebiyatında Türkçeyi kullanan en önemli temsilciler oldu.⁴ Bu durum karşısında daha 11. yüzyılda Türk Tıp filozofu Birûni, Türk Hükümdarı Babür Şah, Kâtip Çelebi tarafından Arap harfleri ile Türkçenin ifade edilemediği dile getirildi. Ünlü Türk Leksikograf Kaşgarlı Mahmut da bu duruma katılanlar arasındadır. Hatta Türkçe'nin

¹ Kafesoğlu, 1984, 336

² Karaman, 2022, 939-940.

³ Ülkütaşır, 1998, 14.

⁴ Köprülü, 1993, 233-234.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak -Konuştuğunuz Gibi Yazınız-

Arapça'ya üstün olduğunu ve Arap harflerinin bu konuda yetersiz olduğunu savunmuş, Araplara Türkçe öğretmek içinde Divanü Lügati't Türk adlı eserini kaleme almıştı.⁵

Duruma itiraz edenler arasında kuşkusuz Karamanlı Hükümdarı Mehmet Bey'i de göstermek yerinde olacaktır. Konya'yı istilasından sonra divanda, devlet dairelerinde, sarayda, eğlence toplantılarında, çevgân oynanan yerlerde hiç kimsenin Türkçe'den başka bir dil kullanmamasına yönelik emri yabancı bir kültürden Türkçeyi koruma çabalarının en güzel örneğiydi.⁶ Alfabe ve dilin gelişmesinin birbirine paralel gittiği göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha da önem kazanmaktaydı.

Selçuklu Devletinin birçok kurumunu miras alan Osmanlı Devleti alfabe konusunda da onların izinden giderek Arap alfabesini kullanmaya devam etti. Arap harfleri ve yazısı Kur'an yazısı olduğu için dinin bir parçasıymış gibi görüldü. Din dili olarak camide Arapça, bilim dili olarak ise Farsça benimsendi. Yazı dili olarak medreseler eğitimi Arap harfleri ile verdi. Bu durum öyle bir boyut aldı ki Türkçe'nin içerisine zamanla birçok Farsça ve Arapça kelime girerek "Osmanlıca" adı verilen karma bir dil oluşturuldu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'da kurulan ve "Sahn-ı Seman" adı verilen 8 medresenin tamamı Arapça eğitim verdi. Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Osmanlı Devleti'ne getirmesi ile devlet daha da İslami bir karaktere bürünmüştü.

Görüldüğü üzere Arapça ile Arap alfabesinin kullanılması birbirine paralel olarak gelişmişti. Osmanlı Devleti yaptığı camiler, mescitler, tekkeler, imaretler, çeşmeler, sebiller, medreseler ve mezar taşları üzerinde bu harflerle yazılmış sayısı bilinmeyen eserler bırakmıştı. Ayrıca umumi kütüphane ve müzelerde birçok eserde bu harflerle yazıldı. Öyle ki Arap Alfabeli yazı zaman içinde sanata dönüşmüştü. Ahmet Şemsettin, Halit Bin İsmail, Derviş Ali, Yedikuleli Seyyit Abdullah Efendi, İsmail Zühtü bin Hasan, Şekerzade Seyyit Mehmet Efendi gibi büyük ve ünü yayılmış hattatlar yetişti.⁷ Edebiyatta ise Divan Edebiyatı ile en zengin düzeyine ulaştı. Arap harflerine atfedilen bu önem karşısında Türkçe ise medreselerin dışına itildi ve yüzyıllarca devlet tarafından ihmal edildi. Türkler her ne kadar Arapça ve Farsçaya dolayısıyla da Arap harflerinin yükselişine hizmet etmiş olsa da Fuad Köprülü uzun yıllar Türklere tesir eden ve İslam'ın ruhu ile kuvvetlenen temsili Fars medeniyetinin Türk ruhu üzerinde yıkıcı bir moda olduğunu görüşündedir. Çünkü halk tarafından anlaşılammış ve halk arasında ayrışmalara yol açmıştır.⁸

1-Osmanlı Devleti'nde Alfabe Tartışmaları

Osmanlı Devleti büyük fetihlere imza atmış, gayrimüslim olarak adlandırdığı birçok milleti de çatısı altında toplamıştı. Dolayısıyla kullandığı dili alfabeğe yansıtmaktaki zorluklar gün geçtikçe daha büyük sorun oluşturmaya başladı. Arap harflerinin yapı, şekil, gramer ve fonetik ihtiyacı karşılayamaması, Türkçe birçok sesin ifadesinde önemli bir sorun yarattı. Arapçanın uzun zamanda ve zor öğrenilebilen bir dil olması, öğrenenlerin de Arap harfleri ile yazılan Türkçe kelimeleri bile yanlış okumaları, ya da bazı kelimelerin metnin gidişatından ne olduğunu çıkarılmaya çalışılması gibi durumlar okumaların yanlış yapılmasına ve okuma-yazma oranının da düşük kalmasına neden oldu. Arap alfabesi yazışmalarda özellikle de ordu içindeki kullanımında hiç de pratik değildi. Kelimelerin çeşitli şekillerde okunması metinlerin anlaşılmasını zorlaştırıyor, okuma ve yazma bilinler bile hele de yazıyı yazan kişinin elinden karmaşık bir stille çıkan metinleri doğru okumakta zorlanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin reformcu padişahlarından biri olan II. Mahmut döneminde yaşanan toprak kayıplarına ve ülkenin gidişatına karşı bir dizi reformlarla çözüm aranmıştı. Bu dönemde yapılan birçok değişim ve yenilik birbiri ardı sıra geldi. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, askeri ve sivil nitelikte modern okulların açılması, vergi düzenlemeleri, çeşitli meclis ve bakanlıkların oluşturulması hep Batı tarzının benimsenmesi ile oldu. Bunu bürokratik yapıdaki değişiklikler izledi. Avrupa

⁵ Uzun, 2013, 224.

⁶ Sümer, 2003, 445.

⁷ Kemal, 1932, 9-15.

⁸ Köprülü, 1989, 199.

ülkelerine eğitim amaçlı pek çok öğrenci gönderildi. II. Mahmut döneminde devletin yüz yüze geldiği toprak kayıpları, ekonomik sıkıntılar karşısında idealist bir kuşak yetişti. Bu kuşak II. Mahmut'tan sonra çeşitli konuları tartışmaya açtı ve bunlara çözüm aradı. Bu dönemde yapılan reformların etkileri Tanzimat döneminde meyvelerini vermeye başladı.

Tanzimat Fermanı'nın Gülhane Parkı'nda okunmasından sonra bunu alkışlayan yabancı devlet temsilcilerinin ilk temas ettikleri konu Tanzimat'ın verimli olabilmesi için Müslüman tebaa ile Hristiyan tebaa arasındaki bütün ayrılıkların ortadan kaldırılması idi. Burada özellikle de konuşulan Türkçe ile yazı dili Türkçesi arasındaki ayrılıklara da atıf yapılıyordu.⁹ Bundan sonra Batıya yönelişi temsil eden bu dönemde, Avrupa'da meydana gelen siyasal, kültürel ve teknik alandaki değişim ve gelişmeler Osmanlı'nın bünyesinde tartışıldı, benimsenmeye çalışıldı. Ticari, siyasi, teknolojik gelişmeler, Türkçeye yapılan tercüme, modernleşme çabaları doğrultusunda eğitimde yapılan değişimler ve bir kamuoyu yaratan gazete, dergi ve kitaplar batı kültürünü devlet içerisine soktu. Dönemin yazışma dili olan Fransızca etkisini göstermeye başladı. Bütün bunlarla birlikte çelişkilidir ki Tanzimat dönemi bilim, devlet, edebiyat dili olarak Osmanlıca'yı benimsemişti. Hatta bu terim de bu dönemde yerleşmişti. Ülkenin geldiği duruma çözüm olarak da Osmanlıcılık akımı bu dönemde ortaya çıkmıştı. Dil ve yazı tartışmalarında radikal bir değişim olmamışsa da özellikle dil alanında daha çağdaş bir dil kullanılması gerekliliğinde basın etkili bir araç olmuştu.¹⁰

Yüzyıllardan beri kullanılan Arap alfabesinin Arapça dilinin kendi özelliklerine göre kurulmuş, Türk fonetiğine hiç uymayan bir yazı sistemi oluşu ve bu alfabenin kullanılmasında meydana gelen zorluklar da Tanzimat döneminde tartışıldı. Bu tartışmaları Türkçenin sadeleşmesi, daha fazla konuşulması ve yabancı kelimelerden arınmasına yönelik görüşlerin ortaya çıkması izledi. Arap alfabesi kuruluşu bambaşka olan ve Türkçenin ses varlıklarını doğru ve tam gösterecek zengin bir araç olamamıştı.¹¹

Alfabe tartışmaları Türk dili tartışmaları ile birlikte gündeme geldi. Ali Suavi Türkçenin dünyanın en zengin dillerinden biri olduğunu savunurken Türkçe'den Arapça ve Farsça kurallarının kaldırılması, yazıda kısa cümleler kullanılması ve ibadet dilinin Türkçeleşmesini savundu.¹² Bu konuya temas edenlerden Ahmet Cevdet Paşa 1851'de yayınladığı "Kavaid-i Osmaniye"de Türkçe'de yer alan fakat Arap harfleri ile gösterilemeyen seslerin olduğunu bunları yazabilmek için bir çözüm bulunmasını istemişti.¹³

Bilindiği üzere Osmanlı alfabesinin kullanılmasında bütün ünsüzler ve sadece uzun ünlüler gösterilirken bu yazı şekli belli vezinleri ve kurallı kelime kalıpları bulunan Arapça hatta Farsça için yeterliyken Türkçe kelimelerin doğru okunuşu açısından büyük güçlükler yaratmaktaydı. Hareke denilen bazı işaretlerle doğruya yakın okumak sağlanabilirse de mesela ötre, zamme gibi işaretler yanlış okuma ihtimallerini sadece azaltabiliyordu. Bu da esaslı bir çözüm getirmekten uzaktı. Keçecizade Mehmet Fuat Paşa hareketleri daha kullanışlı hale getirmek için bir kısım işaretler icat etti. Bu işaretler ilk olarak Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye de tecrübe edilmişti. 1271/1856 yılı salnamesinden itibaren ecnebi isimleri okunuşları def-i iştibah yani şüphelerin kaldırılması için alamet-i cedide ile yazılmıştı.¹⁴

Yukarıda anlatılan tartışmalara Azerbaycanlı tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahundzade de katıldı. Daha köklü bir çare olarak alfabe'yı tamamen değiştirmeyi ve bütün İslam âleminde Latin harflerine geçme tekliflerini içeren bir layiha ile alfabe taslağını 12 Aralık 1854 de Kafkasya Umumi Valiliği yoluyla Bâb-ı Ali'ye gönderdi. Olumlu bir cevap alamayınca da projesinin kâfi derecede anlaşılmadığı düşünerek 1853'te de İstanbul'a geldi ve Keçecizade Fuat Paşa ile görüştü. Ancak Latin harflerini kabul ettiremeyeceğini anlayarak Arap harflerini ıslah etmeyi teklif etti. Konu 6 Temmuz 1863'te sadrazam

⁹ Karal, 1985, 314.

¹⁰ Berkes, 1978, 255.

¹¹ Ülkütaşır, 1998, 11.

¹² Karal, 1985, 314.

¹³ Ekrem, 2021, 227.

¹⁴ Özgül, 2005, 85-86.

tarafından Münif Bey'in (daha sonra Maarif nazırı olmuş ve Paşa unvanı almıştı) riyasetindeki Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye cemiyetine aktarıldı.¹⁵ Bu cemiyetin de kurucusu olan Münif Bey burada 1862'de verdiği bir konferansta Arap harfleri ile okuyup yazmanın zorluğuna ve bu konuda halkın eğitiminde karşılaşılan güçlüklerle dikkat çekerek, kitap, dergi ve gazete basımının da bu alfabe ile güç olduğunu bu sebeple Arap harflerinin ıslah edilerek özellikle ünlü seslerin belirtilmesinin zorunluluğunu dile getirdi. Avrupalı çocukların kısa zamanda Latin harflerini öğrenip kullandıklarından oysaki Osmanlı'da çocukların Arap harflerini aynı hızda kavrayamadıklarından bahsetti. Harflerin ayrı ayrı yazılması önerisinde bulundu. Fakat Fethali burada Münif Bey'in görüşlerine karşı çıkarak aksine bütün harfleri birleştirmeyi tercih ettiğini söyledi. Ona göre hiçbir bitişmeyen harfler kullanmak halkı ürkütebilir ve Kur'an-ı Kerim'i böyle yazmaya çalışınca da kişi çok fazla sayfaya ihtiyaç duyulabilirdi. Burada yapılan tartışmalar da kalıcı bir neticeye ulaşmadı. Sadece Erkan-ı Harbiye dairesinde haritaların kolay okunması için sesleri de gösteren yeni bir alfabe kullanılmasına teşebbüs edildi ama bu da verimsiz bir uygulama oldu.¹⁶

Alfabe tartışmaları Meşrutiyet döneminde de devam etti. Bu dönemde tartışmalar resmi yazışma dilinin sadeleştirilmesi, alfabenin düzenlenmesi ve Türkçe'nin Arapça ve Farsça'dan sadeleştirilmesi etrafında birleşti. Halk kendisi için çıkarılan kanunları, tüzükleri ve yönetmelikleri anlayamıyordu. Devletin ticari düzenini, vergi sistemini, mahkeme ilamlarını bu yazı ile sökemiyordu. Bu yazışmalar halk için değil kâtiplerle onların üst makamları için şifreli yazışmalar haline dönüşmüştü. Halkın gelişmesi için alfabe tartışmaları ortaya atıldı. Mevcut harflerin ıslahını isteyenler için bu alfabe Arap harfleri istemeyenler için ise Kur'an harfleri olarak görülüyordu. Oysaki bu harflerden Araplar bile memnun değillerdi. Dört Halife döneminden beri bu harfleri nasıl ıslah edeceklerini tartışıp duruyorlardı.¹⁷ Arap yazısında bir sözcükteki harflerin bir kısmı bitişik yazılırken ünlülerin çoğu yoktu. Okuyucu sözcüğün öğrendiği klişe biçimine bakarak ünlüler varmışçasına yazıyı okuyordu. Bu duruma engel olabilmek ve okuyucunun işini kolaylaştırabilmek için Arap harflerini ayrı yazmak, Türkçedeki ünlüler için yeni harfler eklemek gibi görüşler ortaya atıldı. Bunların başında Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın görüşü geliyordu. Birçok yazar ve eğitimci de aynı görüşteydi.¹⁸

Meşrutiyet dönemi aydınlar arasında alfabe tartışmaları farklı gruplaşmalara neden oldu. Arap harflerinden vazgeçmek istemeyen, Arap alfabesinin ıslahı üzerinde duran Namık Kemal, Şinasi, Ebüzziya Tevfik, Ali Suavi, Feraizcizade Mehmet Şakir'e karşılık, Dr: Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi aydınlar Latin alfabesine dayanan yeni bir Türk alfabesi yapılması gerektiğini savundular.

Bu sırada alfabe tartışmalarına 1880'li yıllarda Kırım'dan yükselen bir ses ile İsmail Gaspiralı da katıldı. Bahçesaray'da açtığı bir okulda "usul-i savtiyye" adını verdiği bir metodu kullanarak Türk dünyasında birlik sağlamak amacıyla "Usul-i Cedid" adı verilen bir eğitim sistemi ile kırk günde okuma ve yazma öğretilebileceğini ileri sürdü ve bunu da okulunun bahçesinde verdiği eğitimle kanıtladı. Onun bu tabirinden yola çıkılarak Rusya'da milli reformistler Cedîdciler olarak adlandırılmıştır.¹⁹

Bu tartışmalara paralel olarak bu sırada Osmanlı-Yunan savaşı patlak verdi. Bu sırasında Mehmet Emin'in yazdığı "Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur" sözleri ile yazılan şiir halk arasında çabucak benimsendi. Şiirin anlaşılabilir bir Türkçe ile yazılmış olması buna sebep olmuştu. Şiir sade bir Türkçe'yi tercih ederek Türk kimliğini vurgulamıştı. Bunu takip eden Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisi doğrultusunda Türk kimliğini ortaya çıkarması ile alfabe meselesi tartışmaları hız kazandı²⁰

Anlaşılabileceği üzere Türkçenin yaygın olarak kullanılabilmesi yanı sıra halkın anlayacağı sade bir dil kullanılması fikri de önem kazandı. Hatta bu tartışmalar Türkçenin şive ve bölgelerdeki

¹⁵ Babacan, 1998, 31.

¹⁶ Özgül, 2005, 91-96.

¹⁷ Karal, 1985, 318.

¹⁸ Öztürk, 1998, 5.

¹⁹ Kırımlı, 1996, 392-393.

²⁰ Çelik, 2008, 15.

söylenişlerinden ziyade İstanbul Türkçesi ile yazılması gerektiği yönündeki önerilerle daha genişledi. Namık Kemal, Ziya Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, Ebuziyya Tevfik, Basiretçi Ali, Ahmet Mithat gibi aydınlar arasında konu farklı şekillerde gündeme getirildi. Alfabe yanında dilde sadeleşme, Türk milletinin adının Türk olduğu, Türk dili, Türk edebiyatı gibi sözlerle milli bir uyanış başladı. Dilde reform yapmak için Doğu Türkçesinden ve Halk edebiyatından ve Anadolu'da yaşayan halkın dilinden kelimeler alınabilecekti.

Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde Arap harfleri ile yazmaya uyum sağlamakta güçlük çeken Arnavutluk gibi bölgelerde de bu yazıdan kopuşlar özellikle 18. yüzyıldan itibaren dile getirildi. 1431 yılında Yanya'nın fethi ile Osmanlı topraklarına katılmış, jeopolitik konumu nedeni ile güneyden Yunanlıların, batıdan İtalyan-Venediklilerin ve kuzeyden de Avusturya'nın devamlı siyasi ve kültürel etkisi altında kalmış olan bu Osmanlı vilayetinde çeşitli dinler etkiliydi. Bölgede XV. yüzyıldan itibaren farklı alfabeler kullanılmıştı. Ortodoks Toskalar Yunan alfabesini, Kuzeydeki Katolik Gegeler Latin alfabesini, Arnavut Müslümanları ise Arap alfabesini benimsemişti. Bunun yanı sıra bir de Arnavutlar tarafından kendilerine göre yaptıkları düzenlemelerle yarattıkları Yunan ve Latin alfabesinin karışımı alfabe de ekleyince bölgede tek bir alfabe ile anlaşabilmek mümkün olmamıştı. Osmanlı Devleti önceleri bir süre orada bulunan Müslümanların Osmanlıca harfleri kullanmasını istemiş ve bunun Yunan ve Latin harflerinin kullanılmasının getireceği mahsurları önleyeceğini düşünmüştü.²¹ Ancak bu bir çözüm olmadı farklı alfabeler kullanımına son vermek üzere 1869 yılında İstanbul'da yapılmış olan Arnavut Dilinin Alfabe Komisyonu toplantısında bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon daha sonra kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye'nin çekirdeğini de oluşturmuştur. Burası XIX. yüzyıl da Albanoloji çalışmalarının başlatıldığı yer olmuştur. Avrupalı bilim adamları ulusal bir Arnavut alfabesi mevcut olmadığından, Arnavutça metinler için kendilerine göre özel alfabeler kullanmıştır. Bir anlamda bu bölge Fener, Vatikan ve Müslümanların rekabet alanına dönüşmüştür. Gelişen olaylar ve tartışmalar sonunda Şemsettin Sami Frashari'nin düzenlediği Alfabe oybirliği ile Arnavut alfabesi olarak kabul edilmiştir. İstanbul Alfabeti ya da Sami Frashari Alfabeti olarak ün yapan bu alfabe Bükreş, Köstence, Sofya, Selanik ve Mısır'da yaşayan Arnavutlar arasında yayılmış yeni kitap gazete ve dergiler bu alfabe ile basılmıştı.²² Müslüman Arnavutların Latin harflerine direnişi 1910 yılında Latin harfleri ile yazı yazmanın şeriatça uygun olup olmadığını Şeyhülislama sormalarına yol açınca konu Sinop Mebusu Fehmi Efendi tarafından meclise taşınmıştı. Fehmi Efendi meclise sunduğu bir önerge ile Arnavutluk'ta Latin harflerinin kabulüne ve İslam mekteplerinde eğitimin Latin harfleri ile verilmesine yönelik bir fetvayı kabul ettirmişti.²³ Nitekim 25 Aralık 1911 yılına ait bir belgede Arnavutluk'ta İptidai Mektepler için kitapların basılmasına yönelik olarak Latin harflerinin satın alınması adına bütçeden pay ayrıldığı görülmektedir.²⁴

Bir başka harflerde ıslah teşebbüsü de Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa zamanında orduda denenmişti. Askerler arasında muhabere işlemlerinde Arap yazısının zorluklara neden olduğu bilinmekteydi. Özellikle kişi, sokak ve yer adlarının anlaşılmasındaki zorluk nedeniyle sadece orduda kullanılmak üzere Enver Paşa tarafından anlaşılması daha basit bir yazı sistemi ortaya kondu. Bu yazı ve alfabe Harbiye Nezareti bünyesinde 12 Mart-10 Ağustos 1914 tarihleri arasında uygulamaya çalışıldı ancak pratik olmadığı için kullanılmadı.²⁵

Yukarıda bahsi geçen Tanzimat ve Meşrutiyet dönemine ait olan bu tartışmalara daha fazlası eklenebilir. Bunun bir makalenin boyutunu aşacağı düşünüldüğünde bazılarına değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'ne ait arşiv belgelerine bakıldığında da Arap harfli alfabe kullanmanın sıkıntıları ile sık sık karşılaşılmaktaydı. Burada tamamının ele alınması imkânsız olsa da içlerinden bazılarına örnek verilecektir. Bunlardan bir tanesi 1902 Haziran'ında Hariciye Nazırı Tevfik Bey ile Hicaz, Yemen, Trablusgarp, Bingazi elçilikleri arasında yapılan yazışmalara yansımıştı. Konusu bu bölgelerde çıkan zararlı/muzır yayın olarak görülen dergi ve gazete isimlerinin belirlenerek bunların

²¹ BDA, BOA, DH.MKT, 1586/113.

²² Alkan, 1979, 8-11.

²³ Şimşir, 1992, 42.

²⁴ BDA, BOA, MF. MKT 1177/7.

²⁵ Karakuş, 2018, 443.

yasaklanması ve toplatılmasıydı. Fakat dergi ve gazete isimleri bir türlü yazışmalarda anlaşılammıştı.²⁶ Sonunda bu isimlerin Arap harfleri ile yazıldığına okunamadığı için Latin harfleri ile yazılması istenmişti.²⁷ Yine Osmanlı dönemine ait konuyla ilgili bir başka belge de Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü tarafından 12 Nisan 1914 tarihinde Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilmişti. Eyaletlere gönderilen tezkere ve resmi yazışmalarda kişi isimlerinin yalnızca Arapça ile yazılmasının Fransızcaya çevrilmesi sırasında yanlışlıklara neden olduğundan bahisle bunların Latince gönderilmesi lüzumu dile getirilmişti.²⁸ Benzer bir sorun 12 Eylül 1915 tarihli Dâhiliye Nezareti ile Emniyet Müdürlükleri arasındaki yazışmaya da yansımıştı. Bu belgede beyannamelerde kişilerin isimlerinin Latince olarak yazılmasının zorunluluğu dile getirilmişti.²⁹ Dersaadet Posta ve Telgraf Baş Müdürlüğü'nden gönderilen bir başka belge ise 8 Aralık 1920 tarihliydi. Belgede İşgal altında bulunan İzmit telgrafhanesinde Yunan zabitanın Sapanca ve Adapazarı merkezleri ile haberleşmeyi men ettiği ve telgrafların İzmit merkezi aracılığıyla geldiğinden bahisle İstanbul ve ilerisi ile olan telgraf haberleşmesinde Latin harflerinin kullanılmasının lazım geleceği ve Osmanlıca ile yazılmış telgrafların kabul edilmeyeceği belirtilmişti.³⁰ Anlaşılacağı üzere Latin harfleri zaman zaman Osmanlı Devleti'nde bazen ihtiyaçtan bazen zorunluluktan kullanılmıştı. Bunun kullanılması istendiğine göre Latin harfleri ile yazıyı benimsemenin kolaylıkları da biliniyor olmalıydı. Arap harfleri ile bazı kelimelerin ifade edilmemesindeki zorluklar Latin harflerini kullanmayı zorunlu hale getirmekteydi.

2- 1 Kasım 1928 Latin Harflerinin Kabulü

Devlet yönetimi ve toplumsal hayatın gereği olarak alfabe tartışmaları sadece Osmanlı Devleti'nde değil 18. ve 19. yüzyıllardan beri Orta Avrupa ve Balkanlardaki ulusların aydınları arasında da yapıldı. "Konuştuğunuz gibi yazınız" ile sloganlaşan bir anlayış ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Yurt içinde ise şive farklılıklarını yazı dilinde ortadan kaldırmak ve standart bir ulusal dil geliştirmek amaçlandı. Ayrıca yazıda birtakım eksiklik biçimleri olsa da görevini kaybetmiş harfleri atma faaliyeti başlatıldı.³¹ Bütün bu tartışmalar Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve yeni Türkiye devletine giden süreçte şekillendi.

Cumhuriyetin ilanından hemen önce İzmir İktisat Kongresi'nde 21 Şubat 1923'te işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı Latin harflerinin kabulü istemi ile bir önerge verdi. Kongre başkanı Kazım Karabekir bu önergeyi okumaya bile tenezzül etmedi ve konuyu gündem dışı bıraktı. 5 Mart 1923 tarihli "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde de yayımlanan bir demeç vererek, konu aleyhinde ki görüşlerini bildirdi. "Latin Harflerini Kabul edemeyiz" başlığı altında yayınlanan bu demeçte bir zamanlar Avrupa'da başlayan bu fikrin orada felaketlere neden olduğunu dile getirdi. Azerbaycan'ı ve Arnavutları da örnek göstererek bu girişimlerin boş olduğunu, Arap harflerinin 350 milyon Müslümana ait olduğunu ifade etti. Neden Harf Devrimine doğru yüründüğünü anlayamadığını, Latin harflerini kabul etmenin memleketi karıştıracığını ve aynı zamanda da kütüphaneleri dolduran mukaddes kitaplarımızın tarihimizin ve binlerce cilt eserin felaketine yol açacağını da sözlerine ekledi.³²

Kazım Karabekir'in deşindiğı ve demecinde örnek gösterdiği Azerbaycan'da Latin harflerine geçme girişimleri 1921-1922 de denenmişti. Hatta 1922 yılı temmuz ayında Ankara Hükümeti'ne bu konuya ilişkin bir muhtıra gönderilmişti. Ancak bunun uygulanması 1 Mayıs 1925'te oldu. Bu tarihte Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin Latin harflerine geçtiklerini resmen ilan etti.³³ Bunu takip eden yıllarda Bakü'de 1926'da düzenlenen Türkoloji Kongresi Türk Dili'nin gelişmesini etkileyen kararların alındığı bir kongre oldu. Burada Türklerin Latin Alfabesi kullanmasına dair oldukça siyasi nitelikli bir karar yer

²⁶ BDA, BOA DH. MKT 536/1-5,1.

²⁷ BDA, BOA DH. MKT 536/1-8,2; BDA, BOA DH. MKT 536/1-10,2.

²⁸ BDA, BOA, DH. EUM. LVZ 19/25.

²⁹ BDA, BOA DH. EUM.ECB 2/9.1-1.

³⁰ BDA, BOA, DH. İ. UM 16/4-1.3.1.1; BDA, BOA, DH. İ. UM 16/4-1.3.1.1.

³¹ Ortaylı, 1991, 105.

³² Karabekir, 1923, 2.

³³ Özgül, 2005, 96.

almaktaydı. Bu şekilde Türkler arasında dilde ve yazıda bir birlik sağlanmak amaçlanıyordu.³⁴ Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa Türk dünyasının ihtiyaç, görüş ve önerilerini göz ardı etmemiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanması, birçok etnik unsurun devletten ayrılması ve Türklerin kendi kaderleri ile baş başa yalnız bırakılması karşısında yeni kurulan Türk devleti çareyi kendi özüne dönmekte aramış ve bunu yaparken de kendi dil ve harflerini ıslah etmekle işe başlamıştır.

Arap harflerinden Latin harflerine geçiş sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu ortamı anlamak açısından silah arkadaşı İsmet Paşa'nın da bu dönemdeki tavrına bakmak faydalı olacaktır. İsmet Paşa uygulamada çıkacak sorunlar açısından başlangıçta harf değişikliğini “ürkütücü” ve “çok düşündürücü” olarak değerlendirmişti. Bu durumu 1927 Halk Kongresinde yaptığı bir konuşmada da dile getirmişti. Fakat daha sonra Dolmabahçe’de düzenlenen kurultayda Arap harfleri yüzünden yaşanan müşkülâtın Harf Devrimi ile sona ereceğini beyan etmekten de geri durmamıştı. Burada yaptığı konuşmasında “Dil Encümeninin bütün faaliyet ve dikkatini teksif ederek bulduğu harfler hiçbir zaman Alman, Fransız, İngiliz alfabesine benzetilemez. Tamamen Türk’tür ve dünya milletleri buna Türk elifbası demekte tereddüt etmeyeceklerdir” diyerek bu devrimi ve harfleri savunmuştu.³⁵

Mustafa Kemal Paşa 23 Ağustos 1928 tarihinden itibaren başlayan yurt gezileri sırasında İstanbul, Tekirdağ, Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri de yaptığı gezilerde “Başmuallimlik” yani “Başöğretmen” sıfatı ile yeni alfabeyi halka tanıtmış ve bizzat öğretme denemeleri yapmıştı. Bu şekilde halkın yeni alfabeye ilgisini de gözlemlemişti. İlginçtir ki dönemin İçişleri bakanı Şükrü Kaya yeni harflere olan yoğun ilgi ve hoşgörüyü rağmen yapılan bu yeniliğin amacını algılayamamış olmalı ki Mustafa Kemal Paşa'nın yatı Bursa’da iken duruma itiraz etmiş ve cennete gideceği peygamber tarafından müjdelenmiş on kişinin isimlerinin hangi alfabe ile yazılacağını sorduğu bir telgrafı göndermişti. Anlaşılacağı üzere Arap harfleri Kur’an’ın yazıldığı harfler olduğu için pek çok kesim tarafından kutsanıyordu.³⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın toplumun ihtiyaç ve yaşadıkları zorlukları etrafındaki kişilere göre daha çabuk fark eden ve bunlara çözüm arayan bir kişi olduğu daha 6 Temmuz 1918’de yaptığı bir konuşmadan da anlaşılmaktaydı. Bu konuşma “elime büyük salahiyet ve kudret geçerse içtimai hayatta istenilen inkılabı bir ayda bile tahakkuk ettireceğimi zannediyorum” demişti. Bu sözlerinden kastı halkı yeni fikirlerle eğiterek ve kitlenin durumunu yükseltmekti. 8 Ağustos 1919’da Erzurum Kongresi'nin bittiği akşam ise Mazhar Müfit’e dikte ettirdiği maddelerden birisi Cumhuriyet idaresi iken ikincisi Latin harflerinin kabul edileceği idi.³⁷ Nitekim Mustafa Kemal 1927 yılında Harf İnkılabını karar altına aldı. 1928 yılında inkılap için gereken bütün hazırlık tamamlandı ve aynı yılın yaz mevsiminde faaliyetlere başlandı. Cehalet ve taassuba karşı yapılacak savaş için ulusun seferber edileceği planlar bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından çiziliyordu. Gece gündüz denmeksizin çalışmalar başlatılmıştı.³⁸ 23 Mayıs 1928’de Latin harflerinin suret ve tatbiki için bir heyet teşkil edildi. Bu heyet İstanbul Mebusu Falih Rıfki, Mardin Mebusu Yakup Kadri, Karahisar Mebusu Ruşen Eşref ve Darülfünun müderrislerinden Ragıp Hulusi ile eski Darülfünun müderrisi Ahmet Cevat ve muallim Fazıl Ahmet, Hariciye memurları İbrahim Garandi, Talim ve Terbiye Reisi Mehmet Emin ve Azadan İhsan beyden oluşuyordu.³⁹ Ayrıca Latin harflerinin uygulama şeklini incelemek üzere bir alt komisyon da oluşturuldu. Bu komisyon Bakanlar Kurulu onayıyla 1 Temmuz 1928 tarihinde 4 aza, bir kâtipten oluşuyordu.⁴⁰ Bu heyetlerin çalışmaları sonucunda 1 Kasım 1928’de Harf Devrimi yapılmış ve daha çabuk öğrenilen, pratik, üstelik Türkçe seslerin ifade edilebildiği, okunması kolay Türkçeye en uygun olduğu düşünülen Latin alfabesi kabul edilmişti. Neticede 9. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar Arap yazısını kullanan Türklerin Latin alfabesi ile yazım için yaklaşık olarak bin küsur yıl beklemek ve bütün yazım güçlüklerine katlanmak zorunda kaldığı söylenebilir.

³⁴ Oral, 2004, 107.

³⁵ Şimşir, 1992, 85, 181.

³⁶ Şimşir, 1992, 187.

³⁷ İnan, 1928, 80.

³⁸ German, 1938, 20.

³⁹ BDA,BCA, 30.18.1.1.

⁴⁰ BDA, BCA, 30.18.1.1.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak -Konuştuğunuz Gibi Yazınız-

Harf Devrimini diğer inkılaplardan ayırarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu inkılabın kendisinden önce ve sonra yapılan birçok yenilik ile değerlendirilmesi daha sağlıklı olur. Türk dilinin sadeleştirme ve geliştirilme çalışmaları ve benzeri çalışmalar harf devrimine zemin hazırlamış, hem onu desteklemiş hem de kalıcı olmasını sağlamıştır. Nitekim Harf Devrimi'nden sonra kurulan Millet Mektepleri ile 40 yaş üzerindeki kişilerde dâhil olmak üzere tüm halka yeni alfabeyi öğretmek hedeflenmiştir. Ayrıca artarda kurulan Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve ortaya atılan Güneş Dil Teorisi yeni savaştan çıkmış bir milletin kendi özüne dönerek en çok kendinden güç alarak, kendini yeniden keşfetmesi ve cesaretlendirilmesi için atılan önemli adımlardır.

Sonuç

Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra Arap harflerini benimsemişlerdi. Ancak bu harfler Türklerin zengin dillerini yazıya aktarmakta yeterli değildi. Türkçe seslerin ifade edilebilmesinde yaşanan zorluklar, yapı, şekil, gramer ve fonetik bakımından ihtiyacı karşılayamaması daha Arap alfabesinin kabulünden sonra sık sık dile getirilmişti. Bu harflerin okunmasında yaşanan güçlükler, bir kelimenin birkaç şekilde okunuyor olması, metnin gidişatından bazı kelimelerin çıkarılabilmesi gibi zorluklar karşısında bu duruma çözüm arayışları başladı. Tanzimat döneminde konu daha sık gündeme geldi. Ortaya atılan çözüm önerileri Arap harflerinin ıslahına yönelik olmuştu. Ancak bunda da bir fikir birliği oluşmadı. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine akseden bu sorun bürokratik ve askeri yazışmalarda daha da güçlükler neden oldu. Osmanlı Devleti kişi, sokak, dergi, gazete vb. özel isimlerin özellikle 19. yüzyıl sonlarından başlayarak bazı yazışmalarda Latin harfleri ile yazılmasını istedi. Bu şekilde bunların yanlış okunmasının ve anlaşılmasının önüne geçildi.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele sadece bir milletin kurtuluş savaşı olmadı. Aynı zamanda cehalet ve geriliğe karşı açılmış büyük bir savaşı temsil etti. En önemli hedef ise çağdaş uygarlık yolunda ilerlemektir. Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda bu amaçla yüzyıllardır okunması zor olan, Türklerin dilini ifade etmeyen Arap harflerinin kullanımından vazgeçildi. Mustafa Kemal Paşa bunu yaparken çağdaşı olan kişilerden daha farklı düşünebildiğini ortaya koydu. Kurulan heyet ve komisyonlarla alfabe incelenirken Türk Dili'ne en uygun alfabenin hangisi olduğu da araştırıldı. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yurdun çeşitli bölgelerinde başöğretmenlik yapılarak alfabe halka tanıtıldı ve halkın bunu benimsemesi üzerine Harf Devrimi gerçekleştirildi. Bu devrim emperyalizm karşısında yalnız bırakılan bir ulusun kendi öz benliğine dönerek kendini yeniden keşfetmesi ve uygarlık düzeyine adapte olma çabasını yansıtmaya açısından önemlidir. Ayrıca halkın ihtiyaçları temel alınırken, diğer Türk Devletlerinin görüşleri de göz ardı edilmemiştir. Sanıldığı aksine Harf Devrimi ani bir kararla hayata geçirilmemiştir. Devrimin özellikle Tanzimat döneminden 1 Kasım 1928'e kadar gelen tartışmaların bir neticeye bağlanması olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri

BDA, BOA, DH. İ. UM 16/4-1.3.2.1. (tarih yok).

BDA, BCA, 30.0.18.1. (tarih yok).

BDA, BCA, 30.0.18.9. (tarih yok).

BDA, BCA, 30.1.18.1.2. (tarih yok).

BDA, BCA, 30.18.1.1. (tarih yok).

BDA, BOA . (tarih yok).

BDA, BOA DH. EUM.ECB 2/9.1-1. (tarih yok).

BDA, BOA DH. MKT 536/1-10,2. (tarih yok).

BDA, BOA DH. MKT 536/1-5,1. (tarih yok).

BDA, BOA DH. MKT 536/1-8,2. (tarih yok).

BDA, BOA, DH. EUM. LVZ 19/25. (tarih yok).

BDA, BOA, DH. İ. UM 16/4-1.3.1.1. (tarih yok).

BDA, BOA, DH. MB. HPS 167/19-1,1. (tarih yok).

BDA, BOA, DH.MKT, 1586/113. (tarih yok).

BDA, BOA, MF. MKT 1177/7. (tarih yok).

BDA,BCA, 30.18.1.1. (tarih yok).

Kitap ve Makaleler

Alkan, N. P. (1979). *Albanolojinin Işığında Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*. Ankara.

Babacan, M. (1998). Tanzimattan II. Meşrutiyete Alfabe Tartışmaları. H. E. Ed: Baran, T. A. Baran, C. Öztürk, S. Beyoğlu, & Z. Kurşun içinde, *80. Yılında Türk Harf Devrimi Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Çelik, B. (2008). Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Osmanlı Aydınları ve Alfabe Meselesi. Ed:., H. E. Başer, T. A. Baran, C. Öztürk, S. Beyoğlu, & Z. Kurşun içinde, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.

Ekrem, R. (2021). *Elifbe'den Alfabe'ye Türkiye'de Alfabe Tartışmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.

German, M. (1938). *9 Ağustos Harf İnkılabı*. İstanbul. Kader Matbaası

Güçekin, N. (2012). Osmanlı Devleti'nin 1907-1908 Yılına Ait Eğitim İstatistiği . *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları/2*, 125-167.

İnan, A. (1928). 50. Yılında Türk Harf Devrimi. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Karabekir, K. (1923). "Latin Harflerini Kabul Edemeyiz". *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak -Konuştuğunuz Gibi Yazınız-

- Karakuş, S. E. (2018). "Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası". *Tarih Okulu*, 37, 443-484.
- Karal, E. Z. (1985). Tanzimattan Sonra Türk Dili Sorunu. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-2*, 314-332.
- Karaman, F. (2022). "Orhun Yazıtları". *Turkish Studies*, 17/3, 939-951.
- Kemal, İ. M. (1932). *Türklerin Arap Harflerini Tanzim ve İhya Etmek Sureti İle İlme ve Medeniyete Faydaları*. Ankara: TTK.
- Kırımlı, H. (1996). "Gaspıralı, İsmail Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-13. Cilt*, 392-395.
- Köprülü, F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları-1*. İstanbul : Ötüken Yayınları.
- Köprülü, F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Oral, M. (2004). Türkoloji Tarihinde 1926 Bakû Türkiyat Kongresi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi-17*, 107-129.
- Ortaylı, İ. (1991). Türk Harf Devrimi'nin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara*, 103-108.
- Özgül, M. K. (2005). *Münif Paşa*. İstanbul: Elips Yayınları.
- Öztürk, İ. (1998). *Harf Devrimi ve Sonuçları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (2003, 28). "Mehmet Bey, Karamanoğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 445-446.
- Şimşir, B. N. (1992). *Türk Yazı Devrimi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, M. (2013). Arap Alfabeti ile Türkçe Yazılamaz. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 202, 223-238.
- Ülkütaşır, M. (1998). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: Cumhuriyet Yayınları.

Ek 1: Kazım Karabekir'in İzmir İktisat Kongresi sonrasında verdiği demecin 5 Mart 1923'teki Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki metni

« لاتین » حرفنی قبول ایدہ مہیز!

اقتصاد قونفرہ سندہ برتقریرہ قارشئی لاطم قرہ بکر

باشا حضرت تارینک مدلل وواقفانہ بر مطالعہ سی

ازمیر : ۳ - اقتصاد قونفرہ سنک
 دونکی اجنماعی نہایتندہ لاتین حروفنک
 قبولی حقندہ ریاستہ ویریلن تقریر اقتصاد
 قونفرہ سندن زیادہ معارفی علاقہ دار
 ابتدیکندن دولایی موقع مذاکرہ بہ وضع
 ایدلہ مش ویالکرتنجر بہ وتدقیقات خصوصیہ سنہ
 استناداً لاطم قرہ بکر باشا حاضر تلمی طرفندن
 بیانات آئیہدہ بوللمشدر:

« بومستلہ معارفہ تملق ابتدیکئی ایچون
 بزم قونفرہ سنک اشتغال ایدہ چکی مسائلک
 خارجندہ در . فقط چوق زماندنبری بومستلہ
 وقت، وقت اور تہ بہ آتیل مقدمہ در . بندہ کزدہ
 بونک کئنه قدر اوغراشدیف ایچونک
 مساعده کزلہ بر قاج سوز سولہ بہیم: بوفکر
 بر زمانلر آوروپادہ ہرج و مرجی موجب
 اولدی بوجریان اولا اورادہ باشلادی بزم
 اسلام خروقاتمز کافی دکلش ، بناہ علیہ
 لاتین خروقاتی آلملی ایش اورادہ بعض
 آرقداشلر مز بوفکرک مروجی اولدیلر .

اوقرت بتون جہانہ قارشئی بو پروپانڈایی
 یایور . تورک یازیسی کوچدر ، اوقونماز .
 بندہ کز بومستلہ ایلہ بالذات اوغراشدم
 و آرناوودلق اختلالی ایچندہ بولندم . عیجا
 بولانجہ قبول ایدیلہ بیلیرمی؟ بوقبول ایدیلہ
 کون مملکت ہرج و مرجہ کیرر . ہر شیدن
 صرف نظر بزم کتبخانہ لرمنی طولدی بران
 مقدس کتابلر مز ، تاریخلر مز و بیکلر جہ
 جلد آمار مز بولسانلہ یازلمش ایکن بوسبتون
 باشقہ بر شکلدہ اولان بوخلافی قبول ابتدیکمز
 کونک سیوک برفلاکتندہ در حال بتون آوروپانک
 الہ کوزل برسلاح ویرلمش اولہ جق ، بونلر
 عالم اسلامہ قارشو دیہ جکلر در کہ تورکلر
 اجنبی یازیسی قبول ایشلر وخرستیان
 اولشلر در . ایشتہ دشمنلر سنک چالیشدینہ
 شیطنکارانہ فکر بودر .

آرقداشلر ، قوجاقندہ کی چوجقلردن
 باشلاپان برچوق بوزلر جہ بقیملر بوکون
 شرق جہہ سندہ عسکر آرقداشلر سنک

**Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Harf İnkılabını Yeniden Anlamak
-Konuştuğunuz Gibi Yazınız-**

Ek 2: 23 Mayıs 1928 Tarihinde kurulan Dil heyeti hakkında kararnamenin Devlet Arşivlerindeki çevirisi
(BDA,BCA, 30.18.1.1)

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		
Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Muamelât Müdiriyyeti		
Aded 6645	Kararnâme	
<p>Lisanımızda Latin harflerinin sûret ve imkân-ı tatbikini düşünmek ve hakk-ı huzûr ve harcırahları bütçede mevdu Dil Hey'eti masrafından tesviye olunmak üzere İstanbul Meb'ûsı Falih Rifkî, Mardin Meb'ûsı Ya'kub Kadri, Karahisar Meb'ûsı Rüşen Eşref ve Darü'l-fünûn müderris mu'âvini Ragıb Hulusi ve Sâbık Darü'l-fünûn mu'allim- lerinden Ahmet Cevad ve mu'allimlerden Fazıl Ahmet ve Hariciyye me'murlarından İbrahim Garandi ve ta'lim ve Terbiyye Re'isi Mehmed Emin ve a'zadan İhsan beylerden ibaret bir hey'etin teşkili, Ma'ârif Vekâlet-i Celflesinin 20-5-928 tarih ve 1224 numrolu tezkiresiyle vukû'bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Hey'etinin 23 Mayıs 928 tarih- li ictimâ'ında tasvîb ve kabûl olunmuştur.</p>		
		23 Mayıs 928
		Reisicumhur Gazi M.Kemâl
Başvekil İsmet	Adliyye Vekfli M. Esad	Müdâfa'a-i Milliyeye Vekfli M. Abdülhâlik
Dahiliyye Vekfli Ş. Kaya	Hariciyye Vekfli Dr. T. Rüşdi	Maliyye Vekfli S. Şükri
Ma'ârif Vekfli M. Necati	Nafı'a Vekfli Behic	İktisad Vekfli M. Rahmi
Sih. ve Muav. İct. Vekfli Dr. Refik		

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

An Objective, Nationalist, Local Newspaper Published in Tarsus City during the Period of Transition to Multi-Party Life: Berdan

Araştırma Makalesi – Research Article

Oğuz KALAFAT

Milli Eğitim Bakanlığı, 03kalafat03@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2341-6290

Öz

Çukurova'nın önemli kentlerinden olan Tarsus, geçmişten günümüze oldukça geniş bir hinterlanda sahiptir. Akdeniz'in kıyısında yer alan bu kent, gelişmiş ekonomisinin yanında basın yayın tarihi anlamında da kayda değer bir potansiyeli bulunmaktadır. Nitekim, 1949 yılı itibarıyla Tarsus'ta yayımlanan Gülek, Sicil, Toros, Demokrat gibi gazetelerin dışında "Berdan" isimli bir gazete daha yayın hayatına başlamıştır. Tarafsız, milliyetçi ve dini değerlere yönelik bir yayın politikası güden gazetenin yaklaşık 57 sayısı çıkmıştır. Yerel, ulusal ve evrensel nitelikli haberleri ön planda tutan gazete bölge halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır. Üstelik yayımlandığı dönem, Türkiye'de önemli değişikliklerin yaşandığı bir süreç olduğu için gazeteye ayrı bir önem kazandırmıştır. Zira, 27 yıl hükümette bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının artık son, Demokrat Parti'nin ise (DP) ilk muhalefet yıllarıydı. Dolayısıyla çok partili hayata fiilen geçişin gerçekleştiği bu dönemde politik olayları tarafsız şekilde aktarmaya çalışan Berdan gazetesi, milliyetçi ve komünizm karşıtı yayınlar yapmaya özen göstermiştir.

Berdan gazetesinin en önemli özelliklerinden biri, ilk sayfasında genellikle karikatürler yayınlamasıdır. Karikatürler vasıtasıyla yerel karakterleri öne çıkaran gazete, nadir de olsa fotoğraflı haberlere de yer vermiştir. Ayrıca gazetede yerel haberler, tarih-edebiyat bölümleri ve dini içerikli yazılar yer almıştır. Gazetenin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Tarsus ve çevresinde yaşanan gelişmeleri aktaran, dini ve kültürel bilgiler veren ve bu yönüyle de yerel arşiv niteliği taşıyan önemli gazete olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Berdan, Tarsus, Çok Partili Hayat, Basın-Yayın, Gazete.

Abstract

Tarsus, one of the important cities of Çukurova, has a wide hinterland from the past to the present. Located on the Mediterranean shore, this place has great potential in terms of its history of press and media, as well as its developed economy. Indeed, apart from the newspapers, such as Gülek, Sicil, Toros, and Demokrat in Tarsus City, a newspaper named Berdan also began its publication life in 1949. The newspaper, which followed a publication policy towards objective, nationalist, and religious values, published approximately 57 issues. The newspaper that prioritized local, national, and global news tried to raise awareness among the locals. Moreover, during its publication period, it referred to a special importance for the newspaper, because of the significant changes underwent in Turkey. Because it was the final era of the Republican People's Party (CHP) ruling the country for approximately 27 years, and the first opposition years of the Democratic Party (DP). Thus, at the time when the transition to a multi-party system was taking place, Berdan, focusing on reporting the political events objectively, gave importance to make national and anti-communist publications.

One of the most important features of Berdan is that it usually published cartoons on its front page. The newspaper emphasizing local figures through the cartoons rarely incorporated photographic news. In addition, local news, history-literature sections, and religious content were involved in the newspaper. It can be said that it is an important newspaper bringing up to date on the events taking place in Tarsus and nearby, providing religious and cultural information and holding a local archive feature in this sense.

Keywords: Berdan, Tarsus, Multi-Party Life, Press and Media, Newspaper.

Giriş

Türk basın tarihine bakıldığında Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk yayın 1831 yılında yayın hayatına başlayan “*Takvim-i Vekâyi*” olduğu görülür. Adı geçen bu gazeteyi 1840 yılında “*Ceride-i Havadis*” takip etti. Tanzimat ve İslahat dönemlerinde yayın hayatına başlayan “*Tercüman-ı Ahval*” (1860), “*Tasvir-i Efkâr*” (1862), “*Muhbir*” (1867) gazeteleri ise farklı içerikleri olan diğer yayınlardı.¹ II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Partisinin yönetime geçmesinden sonra basın özgürlüğü artış gösterdi. Yalnız Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa katılmasıyla basın-yayın faaliyetleri ister istemez hem yerel hem de ulusal düzeyde durağanlaştı.² Nitekim savaş başladığı 1914 yılında 73 süreli yayın bulunurken 1915 yılında bu sayı 6'ya düştü. 1916 yılında 8 ve 1917 yılında 15 olan sayı 1918 yılında gelişim göstererek 71'e yükseldi.³

Millî Mücadele Dönemi olarak bilinen 1919-1922 yılları arasında ise basın-yayın faaliyetleri Anadolu'nun içinde bulunduğu işgal durumundan dolayı karmaşıktı. Özellikle gazeteler, İstanbul Hükümeti ile İtilaf Devletleri tarafını tutanlar ve Millî Mücadeleye destek verenler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Genellikle her iki tarafın da ürettikleri içerikler Anadolu halkını kendi mücadelelerinin yanına çekmek üzerinedi. Nitekim Sivas Kongresi sonrasında Sivas'ta çıkarılan “*İrade-i Milliye Gazetesi*” ve 1920 yılından itibaren Ankara'da çıkarılan “*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*” bu çerçevede Millî Mücadelenin öncü yayınlardı. Bunlar dışında Hasan Tahsin'in Hukuk-u Beşer'i ve Konya merkezli Öğüt Gazetesi bu mücadeleye destek veren diğer yayınlardı.⁴ Bununla birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Millî Mücadeleye karşı olan birçok yayın⁵ çıkarıldı. Bu tür yayınların ortak özelliği Türk halkının işgallere karşı bilinçlenmesi önünde engel oluşturmalarıydı. Gerçekten de söz konusu bu gibi gazeteler mücadelenin Türk tarafı lehine kazanılmasında son derece önemli rol oynadılar.

1923 yılında Cumhuriyetin ilanı sonrası yeni Türk devleti basın özgürlüğü konusunda otoriter bir tavır sergiledi. Kontrolü hep elinde bulunduran hükümet hilafeti destekleyen şekilde yayın yapan “*Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *İkdam*” gazetelerini ve yazarlarını yargının önüne çıkardı. 1925 yılında Şeyh Sait Olayları nedeniyle yürürlüğe giren “*Takrir-i Sükûn Kanunu*” ile devlet ve hükümetle ilgili olumsuz haberler yasaklandı.⁶ Türk basın tarihinin zor dönemlerinden birisi de 1928 yılında yürürlüğe giren Harf İnkılabıydı. Arap harfleri yerine Latin alfabesinin yeni Türk hükümeti tarafından tercih edilmesi ve bu durumun zorunlu olması nedeniyle tüm gazeteler kendilerini yenilemek zorunda kaldı. Bu geçiş esnasında çok sayıda okuyucu kaybeden gazeteler zor duruma düştü. Kısmi anlamda devlet ulusal gazeteleri maddi olarak desteklese de bu mali yardım fazla yeterli olmadı. Yerel gazeteler maddi destekten yoksun bırakılınca Anadolu'da faaliyetlerini sürdüren yaklaşık 400 gazete kapandı.⁷

Ancak kısa bir süre sonra, okuma yazma seferberliğinin yaygınlaşması sonrasında, gazetelerin sayısı tekrar artmaya başladı.⁸ Nitekim Millî Mücadeleden İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadarki dönemde ülkede 582 yerel veya ulusal gazete faaliyet gösterdi. Savaşın patlak vermesinden sonra ise 113 gazete kapandı.⁹ Savaş sonrası Türkiye'de çok partili yaşamın başlamasıyla birlikte gazetelerin sayısında yine kayda değer yükseliş yaşandı. 1946 yılında 194, 1947 yılında 322, 1948 yılında 408 ve

¹ Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, s. 79-88.

² Abdi Erkal, ‘Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci’, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2019, s. 96 <<https://doi.org/DOI: 10.18094/josc.397938>>.

³ Atilla Girgin, *Türkiye’de Yerel Basın*, İstanbul: Der Yayınları, 2009.

⁴ Erkal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci”, 95-96.

⁵ İstanbul’da “İstanbul, Alemdar ve Peyam-ı Sabah” gazeteleri Trabzon’da “Selamet”, Adana’da “Ferda”, Balıkesir’de “İrşad”, Kastamonu’da “Zafer”, İzmir’de “Köylü, Şark, Müsavat ve İslahat”, Edirne’de “Teemmin”, Bandırma’da “Adalet” ve Bursa’da “Bursa ile Mücahhide” adlı gazeteler Millî Mücadele karşıtı içerikler sunan diğer gazetelerdi. Bkz. Aynı yer.

⁶ Nalcıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, s. 274.

⁷ Mustafa Şeker, *Yerel Gazeteler: Tekniği İçeriğiyle Çalışan Profili Haber Kaynakları Ekonomi Politik Gücü ve Sorunlarıyla*, Tablet Yayınevi, Konya, 2007, s. 42-43.

⁸ Selim N. Gerçek, *Matbuat Tarihi*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019, s. 53-60.

⁹ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Basın Sansürü*, 194.

1949 yılında 420 gazete okuyucularına ulaşırken 1949 yılında faaliyet göstermeye başlayan gazetelerden bir diğeri de “Berdan” olmuştur.¹⁰

Berdan aslında Orta Toros sıradağlarından doğan ve Tarsus kentinin içinden geçerek Akdeniz’e dökülen bir akarsuyun ismidir. Yüksek rakımdan dolayı hızlı ve su taşıma kapasitesi yüksek bir ırmaktır. Bu bağlamda nehir halk tarafından aşılması zor bir özelliğe sahiptir. Türkler bu bölgeye geldiğinde sularının fazla olması ve geçişe zor imkân tanınması nedeniyle bu nehre “*Karasu*”¹¹ yani diğeri bir deyişle “*Berdan*” adını vermişlerdir. İncelediğimiz gazete ise ismini Tarsus kentinin içinden geçen bu ırmaktan almıştır.

Berdan Gazetesi Hakkında Ön bilgiler

Berdan Gazetesi’nin ilk sayısı 4 Temmuz 1949 tarihinde yayımlanmıştır. Gazetenin sahibi/Neşriyat Müdürü Sami Dural ve Yazı İşleri Müdürü Veyis Ekener’di. M. Bal¹² ise gazetenin karikatüristi olarak görev yapmaktaydı. Mersin ili Tarsus ilçesi Şadırvanlı Han’daki hususi dairede yönetim birimi bulunmaktaydı. Adana Türkedoğru Basımevi’nde yayımlanan gazetenin haftalık fiyatı 10 kuruş, üç aylık aboneliği 3 lira, yıllık aboneliği 5 liraydı. Haftalık olarak yayımlanan gazete, pazartesi günleri halkla buluşuyordu. Gazete, “*Milliyetçi, Siyasal, Müstakil Halk Gazetesi*” şeklindeki künyesi ile Mersin, Tarsus, Adana bölgelerine dağıtılarak satışı yapılmaktaydı. Gazete, içerik itibarıyla, genel olarak yerel bir çizgi izlese de yurt içi ve yurt dışı haberleri 4 bazen de 6 sayfa olarak okuyuculara aktarmıştır. Berdan Gazetesi’nin 4 Temmuz 1950 tarihinden itibaren kullandığı üst künye aşağıda gösterilmiştir:¹³

Görsel-1: Berdan Gazetesinin Üst Künyesi

Aslında Tarsus’ta kitapçı/kırtasiye işleten gazete sahipleri, çıkardıkları bu yayının ilk sayısında, yaklaşık 20 yıldır kendilerinde bir gazete çıkarma düşüncesinin var olduğunu belirtmişlerdir. Üstelik Sami Dural, başlangıçta yayın çıkarma düşüncesini, iş ortakları olan Yenimersin Gazetesi sahibi Fuat Akbaş’la birlikte hayata geçirmek istemiştir. Yalnız, ilk sayısındaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, gazete uzun süre sonra sadece Dural tarafından yayın hayatına kazandırılmıştır. Ayrıca yine gazetenin milliyetçi prensiplere göre ve gençlere yönelik bir tarzı olacağı sahibi tarafından bizzat ifade edilmiştir. Nitekim gazetenin yayın politikası ile ilgili ilk sayısındaki “*Berdan Ailesi*” isimli başlıkta yayınlanan düşünceleri şunlardı:¹⁴ “*Berdan, dedim: Milliyetçi prensiplerden mühlhem olacaktır. Bu teklifim etrafında hemen kenetlendiler. Çünkü, onlar da benim gibi Türk milleti için tek çıkar yolun Milliyetçilik olduğuna inanmışlardır. Bu inancı bir meşale gibi başımız üzerinde taşıyacağız. Bu yol çapraşıktır. Zordur, çetindir, sarptır. Eğriyi yazsanız karakterinize sığmaz. Doğruyu yazarsanız gücenenler çok olur: gelin vakit varken dönün!.. Zorluğu azmimizle, evvel Allah, yeneriz. Doğruyu yazacağız. Ağabeylerimiz,*

¹⁰ Erkal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel basının Gelişim Süreci”, s. 95-96.

¹¹ Berdan, No:3, 18 Temmuz 1949, “*Karasu*”, s. 1-4.

¹² M. Bal’ın ismi hiçbir sayıda verilmemiştir. Ayrıca dönemin diğeri gazetelerinde de ismi açık şekilde yazılmamıştır. Bu nedenle resimlerde yazıldığı gibi “*M. Bal*” aktarıldı. Yalnız Çukurova basın tarihine dikkatlice bakıldığında tam isminin “*Mustafa Bal*” olduğu görülecektir.

¹³ Berdan, No:1, 4 Temmuz 1949, “Üst Künye”, s. 1-4.

¹⁴ Berdan, No:1, 4 Temmuz 1949, “*Berdan Ailesi*”, s. 1.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

amcalarımızdan bize sinirlenenler olacak belki. Fakat, iyi niyetimizi bildikleri için, çalışmalarımızı takdirle karşılayacaklardır. Ya şu firkaçılık bahislerinde düşünceniz, dedim. El cevap ülkü: yurdun ve milletin selametine hizmettir. İyiye, güzele, doğruya karşı beslediğimiz takdir duygusu, kötüden, eğriden, çirkinden uzaktır. Dedim, dediler. Düşündüm. Dava haklı ve mukaddes, ülkü aziz ve muhteremdi. Güzel Tarsus 'umuzun ise gerçekten, dürüst ve riyasız görüşlere yer verecek bir organa ihtiyacı vardı. Son bir söz Berdan çatısı dar ve kifayetsiz, buna mukabil bütün Tarsus 'u içine almak isteyen Berdan Ailesi kalabalık ve kesafetlidir. Son bir cevap: Gönüller bir olsun. Hadi bakalım Berdan 'lılar iş başına..."

Gazetenin çıkışıyla ilgili olarak Tarsus'ta yayınlanan diğer iki gazeteye yönelik yazılara da yer verdi. İlk sayısında yine aynı kentte faaliyet gösteren Gülek ve Sicil gazeteleriyle ilgili olarak saygılı ifadeler kullanmıştır. Yayınladığı yazıda her iki gazeteyle ilgili "Baş üstünde yerleri var" ifadesiyle çatışmadan uzak yeni bir politikaları olduğu da kamuoyuyla paylaşıyordu.

Berdan'ın yine ilk sayısında milliyetçi ve siyasi karakteriyle ilgili açıklamalar yapan gazete editörü "Neden Çıkıyoruz?", "Neyiz?", "Neler Yapacağız?" gibi soruları da cevaplandırıyordu. Buna göre editör verdiği cevapta "milliyetçi ve siyasi" karakterinin yayın politikasının ana hatlarını oluşturacağı ve bu yönde mücadele verileceğini ısrarla tekrarlamıştır. Türk milliyetçiliği çizgisinde ilerleneceğinin donelerini vermiştir. Gazetenin ilk sayısı incelendiğinde tarafsız bir yayın politikası güdeceği de anlaşılmaktadır. Çünkü ilk sayıya bakıldığında farklı ve kendine has politik haberlere yer verdiği görülmektedir.¹⁵

Berdan ilk sayısından itibaren düzenli şekilde İslam prensiplerine uygun "Ramazan Sohbetleri" ve "Hakikat Aleminde Parıltılar", Türk edebiyatına yönelik şiirlerin yer aldığı "Bağ-ı İrem", özellikle yerel ve ulusal haberlerin bulunduğu "Şehir, Yurt, Dünya Haberleri", bölge tarihine yönelik "Tarihte Berdan" adlı bölümleri içerikleri değiştirerek yayınlıyordu.

İkinci sayısı çıktığında okuyucularına bir teşekkür yazısı yazıldı. Ön sayfada yer alan yazı şu şekildeydi: "Gazetemizin çıkışı, bölgemizde çok yakın bir alaka ve sevgi ile karşılanmıştır. Hemşerilerimizin bu yakın alaka ve sevgi tezahürleri, Berdan'ın duyulmuş bir arzu ve ihtiyaca cevap vermiş olması bakımından bizi bilhassa mütehasis etmiştir. Bu vesile ile gerek yazıhanemize kadar zahmet ederek gerek gazete dergilerinin ve kıymetli köşelerinde yer ayırarak ve gerekse mektup ve tel tebrik temennilerde bulunan şefik dostluklarına teşekkür ederiz." Buna karşın yine ön sayfada "Berdan" mahlaslı yazılan "Çılgın Neşriyat" adlı bölümde çok sert bir yazının da kaleme alındığı görülmüyordu. Üstü örtülü şekilde isim vermeden özellikle "hayasız, ahlaksız, dinsiz" olarak nitelendirdiği yayınlarla ilgili olarak bölümde açıklamalar yapıyordu. Bölüm yazı içeriğinde vurgu yaptığı ve üstü kapalı olarak nitelendirdiği yayın grubunun "komünizm" yanlısı olduğunu da açıklıyordu. Özellikle toplumu, gençleri ve çocukları etkilediği için halkın dikkatli davranması gerektiğini belirtiyordu. Ailelerin çocuklarının okuduğu kitapları tetkik etmelerini de tavsiye ediyordu.¹⁶

Gazetenin bölüm yazarlarının kim olduğuyla ilgili olarak açıklama yapma gereği duyduğu görülmüyordu. Genel bir isteğin bulunması nedeniyle böyle bir bilgilendirmenin de yapıldığı belirtiliyordu. Bu beyana göre gazete bölüm yazarları şu şekildeydi:¹⁷

Tablo-1: Gazete Bölüm Yazar ve Mahlasları

Gazete Bölümü	Mahlası	Bölüm Yazarı
Başyazı	Berdan	Sami Dural
Bana Göre	Aksay	Lütfi Oğuzcan ¹⁸
Gözlü Kuleden	Nirengi	Mahmut Yarman
Karageçitten	Değirmenci	Veyis Ekener
Bağ-ı İrem	İmzasız	S. D.
Köşeden İğneler	B.B.	Baki Boro

¹⁵ Berdan, No:1, 4 Temmuz 1949, "Milliyetçi ve Siyasi Karakter", "Ramazan Sohbetleri", s. 1.

¹⁶ Berdan, No:2, 11 Temmuz 1949, "Çılgın Neşriyat", "Teşekkür", s. 1.

¹⁷ Berdan, No:8, 22 Ağustos 1949, "Berdan Ailesi", s. 1.

¹⁸ Ünlü Şair Ümit Yaşar Oğuzcan'ın babasıdır.

“.....” Tarsus Tarihi/Olayları vb.	Çuvaldız	S. D. A.Hidayet Beyce
---------------------------------------	----------	--------------------------

Berdan Gazetesi'nin Yayın Politikası ve İçeriği

Berdan'ın izlediği yayın politikasında tarafsız bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Zaten gazete ara ara bu durumla ilgili saygılı ifadelerin yer aldığı açıklamalar yapıyordu. Üçüncü sayısında gazete kendilerine yöneltilen “*dönemin Millet Partisi'ne (MP) yakın olduğu, desteklediği, girip faaliyet göstereceği gibi*” dedikodulara karşı halkı bilgilendirdi. Berdan hakkında yapılan dedikodularla ilgili kamuoyuna “*Gözlü Kuleden*” adlı bölüm içeriğinde şu ifadeler yer verildi: “*Bazı dostlarım güler, gazetemizle beraber Millet Parti'sine gireceğimizi veya girdiğimizi işittiklerini söylediler. Bizde gülerken karşılıdık. Partilerden herhangi birine intisap, gizlenecek bir ayıp veya suç olmamakla beraber, aslı olmadan çıkarılan bu şaiada, bitaraflığımızı ihlal eder mahiyette bir propaganda hissini mevcudiyetini görür gibi olduğumuzdan, kendimizi kısaca tanıtmak lüzumunu hissettik.*”¹⁹ Hatta bu konuya sonraki sayılarında yer veren gazete, ülkede “*futbol takımı ile parti tutmanın*” çok dikkatli şekilde değerlendirilmesini istiyordu. Toplumun gönül verdiği takım, parti, dernek vb. ne varsa kanun, kural ve içtihatlarla uyması gerektiğinin altını çiziyordu. Böylelikle sevgi iklimin toplumda yükeleceğini belirtiyordu. Bu tür yaklaşımı da tarihin şahitliğiyle açıklıyordu. Çünkü devlet işgal gibi sıkıntılı durumla karşılaştığında kin, nefret, ayrışma gibi duyguların kalmayacağını ve milletin ülkeyi kurtarma meselesine yöneleceğini söylüyordu.²⁰ Bunun sebebinin de Rusya'nın yayılmacı politikası olduğunu belirtip vatandaşların dikkat etmesi gerektiğinin altını çiziyordu.

Yalnız tarafsızlık politikasının yanında bazı eleştirileri yapmayı da ihmal etmiyordu. Özellikle dönemin iktidar partisi olan CHP ve Demokrat Parti'ye (DP) yönelik ithamları vardı. Bunlar arasında halkın ekonomik-sosyal problemlerinin olduğu ve bu olumsuzluklara rağmen iktidar partisinin toplumun sıkıntılarına karşı duyarsız kaldığını belirtiyordu. İşin aslının muhalif veya yanlı olmanın bu sıkıntılara çözüm getirmede olduğunu aktarıyordu. İktidarın bir an önce halkın isteklerine kulak vermesi gerektiğine vurgu yapıyordu.²¹ Hatta halkın bu durumunu görmeyen herkese muhalif olduklarını belirtirken milliyetçiliğin dışında farklı bir politika gütmediklerini ifade ediyordu.²² Mahmut Yarman'ın köşe yazısında DP'nin İzmir mitinginin sakin şekilde geçtiğini buna karşın Adnan Menderes'in “*İcap ederse, bu gidiş ilerde gardaş (kardeş) kavgasına intikal edebilir*” demesinin siyasi olgunluktan uzak olduğunu belirtiyordu. Bu durumun Türk siyasi hayatına yakışmayacağı da ekleniyordu. Türk milletinin efendi olduğu ve halkın politikada gerçekleri görebilecek bir düstura sahip olduğunu vurguluyordu.²³

Berdan politik eleştirilerine her türden haberle devam ediyordu. Eleştirileri hem CHP'ye hem de DP'ye yöneltiyordu. Bazen her iki partiye yönelik olan durumlar da söz konusuydu. Yapılacak olan ara seçimlerle ilgili olarak ekonomik anlamda kayda değer bir gider olacağını ve bunun bir tür millî servet ziyarı olarak görülmesi gerektiğini söylüyordu. Çuvaldız adlı köşe yazısında şu ifadeler yer veriliyordu: “*Söylendiğine göre bu seçimler için 600 bin lira sarf etmek gerekiyormuş! Yani ara seçimleriyle birlikte 600 bin lirada araya gidecekmiş! Ne çıkar? Seçilecek olan 14 milletvekilinin yollukları, aylıkları, ödenekleri de bu hesaba katılacak olursa üst başı 750 bin lira eder, E!... Şu geçim darlığında çok değil doğrusu.*”²⁴ Zaten ara seçimlerde sadece iktidar partisinin adaylarının katılacağı muhalefetten kimsenin katılmayacağı durumunun açık olduğu görüldüğünden sessiz bir seçim olacağı ön görüşü hâkimdi. Yalnız Tarsus ilçesinin durumu ise gazete tarafından farklı değerlendiriliyordu. 85 bin nüfuslu ve vergi bakımından gelir seviyesi yüksek bir ilçenin bir milletvekilinin olmamasını eleştiri olarak kamuoyuna sunuyordu. Tek parti yönetimi süresince bir milletvekili çıkarmamasının ilçenin bir eksikliği olduğu belirtiliyordu. Ayrıca CHP'nin bölgeyi Tarsus, Mersin, Silifke olarak üçe ayırdığını ve kendi içinde ayrışmalar dahi olduğunu ekliyordu. Bu durumun muhalefete yarayacağını da altını

¹⁹ Berdan, No:3, 18 Temmuz 1949, “İspatı Meydanda”, s. 2.

²⁰ Berdan, No:4, 25 Temmuz 1949, “Demokrasi Anlayışı”, s. 1-4.

²¹ Berdan, No:5, 1 Ağustos 1949, “Biz Böyle Görüyoruz”, s. 1.

²² Gazete'nin Berdan mahlaslı yazısında halkın durumuyla ilgili şu ifadeler yer veriliyordu: “Hem soruyoruz sizlere: günü “günlük” için çalışan işçiye, ayı “aylık” için öldüren memura, rüşvetle alınan ve rüşvetle verilen haklara, rüşvetle alınan selamlara. Muhafiz biz.” Bkz. Berdan, No:7, 15 Ağustos 1949, “Biz de Muhafiz”, s. 1-4.

²³ Berdan, No:8, 22 Ağustos 1949, “Mukaddes Tekzip, Tehlikeli Teşvik”, s. 2-4.

²⁴ Berdan, No:9, 29 Ağustos 1949, “Mirasyedilik Dediğin Böyle Olur”, s. 4.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayımlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

çiziyordu. CHP'nin tek başına seçime girdiğinden muhalefetin katılmayın çağrılarını karşın sandıklara oy kullanmaya gidenlerin sayısını artırma üzerine bir politika güdeceğini ön görüyordu.²⁵

CHP ara seçimlerde Adana'da serbest doktorluk yapan Dr. Ali Menteşoğlu'nu aday gösterdi. Gazete yaptığı haberde Tarsus halkının Menteşoğlu'nun adaylığına karşı çıkmadığını ve makul karşıladığını aktardı. Yalnız seçimlere katılımın ne kadar olacağını da göreceklarını belirtiyordu. Ek olarak Menteşoğlu ile ilgili şu görsele de yer veriyordu:²⁶

Görsel-2: Ara seçimlerde milletvekili adayı Ali Menteşoğlu

Ülke genelinde yapılan ara seçimlerde Mersin ili de bu seçime dâhil oldu. 16 Ekim 1949 tarihinde gerçekleştirilen ara seçimlerde CHP adayları dışında giren olmadı. Muhalif partiler seçime katılmamayı tercih etti. Bu durumun ana nedenleri arasında seçim kanununda istenilen değişikliklerin yapılmamasıydı. 16 Ekim'de yapılan seçimde sonuçlar şu şekildeydi:²⁷

Tablo-2: 16 Ekim 1950 Tarihli İçel Kenti Ara Seçim Sonuçları

16 Ekim 1949 Tarihli Ara Seçim Sonuçları	
Seçim Yapılan İller	Bitlis, Bursa, Erzincan, İçel, İstanbul (2MV), Kars, Kastamonu, Manisa, Mardin, Muş, Tokat, Urfa
Seçilen Milletvekili Sayısı	14
Partilerin Milletvekili Sayısı	CHP/14

²⁵ Berdan, No:12, 23 Eylül 1949, "İçel'de Ara Seçim ve CHP", s. 1-4.

²⁶ Berdan, No:13, 30 Eylül 1949, "İçel Milletvekili Adaylığı", 1-4.

²⁷ TBMM 8. Dönem Ad Defteri 1950, TBMM Milletvekili Kütüğü.

Mersin’de yapılan seçimde CHP adayı Ali Menteşoğlu milletvekilliğini kazandı. Yalnız seçimler bu kentte heyecansız geçti. Özellikle Tarsus ilçesinde seçimler malumun ilanı olarak algıladı. Berdan bu seçimlerin gereksiz olduğunu, hiçbir amaca hizmet etmediğini, mecliste 465 vekilin olduğu, 14 vekilin eksikliğinin hissedilmeyeceğini belirtiyordu. Ek olarak muhalefetin olmadığı seçimlerin demokrasiye hizmet etmeyeceği ve bu durumun düzeltilmesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Ayrıca seçimlerin belirli bölgelerde olmasından dolayı sandıkların belirli noktalarda toplanması nedeniyle vatandaşların ulaşımında sıkıntılar çektiğini aktarıyordu.²⁸ Seçimlerin tamamlanmasının ardından gazete Tarsus’ta normal hayatın devam ettiğini gösteren haberlere yer vermeye başladı. Ekonomik, sosyal, kültürel haberlerin reklamlarla birleştirildiği içerikler okuyuculara sunulmaya devam etti. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve DP Genel Başkanı Celal Bayar’a suikast tertiplendiğini ve sorumluları olan Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna’nın tutuklandığını haberleşti.

Seçimler sonrası gazetede bölgeyle ilgili önemli iktisadi yatırım haberlerine yer veriliyordu. Bölgenin hatırı sayılır bir ekonomik güce ve limana sahip olmasına rağmen hükümet tarafından yatırımlarda neden tercih edilmediğini aktarıyordu. Samsun kentine yönelik yatırım tercihinin yadırgandığı da habere eklendi. Mersin kentinin hinterlandının Samsun’a göre belirgin seviyede yüksek olduğunu ekleyen gazete, limanın yaklaşık 5 milyon insana hitap ettiğini vurguluyordu. Hükümetin seçim vaatleri arasında yer alan yatırımların neden hayata geçirmediğini de sorguluyordu. Mersin kentine yapılan yatırımın tamamen ülke menfaatlerine yönelik olduğu da haberlere ekleniyordu.²⁹

1950 yılında politika bağlamında ülkede önemli değişiklikler yaşandı. Siyasal olarak “açık oy, gizli sayım” yerine “gizli oy, açık sayım” ilkesine geçildi. Zaten DP ve MP’nin ara seçimleri protesto etmesinin temelinde bu durum yatırıyordu. Demokrasinin gereği olarak yapılacak seçimlerde böyle bir uygulamanın yürürlüğe girmesi de ülkede farklı gündemin oluşmasına sebep oldu. Partilerin kendi içlerinde yapılan yönetim, delege veya üye seçimleri bu yöntemle belirlenmeye başlandı.³⁰

Berdan 1950 yılında yapılacak seçimlerle ilgili olarak yerel bazda yönetim seçimlerinin yapıldığını aktarıyordu. Hatta CHP iç yönetim seçimlerine muhalif parti mensuplarının da katılmak istemesine rağmen binaya alınmadığını belirtiyordu. O dönemde gizli oy açık sayım yöntemiyle yapılan CHP yönetim kurulu seçiminde şu isimler seçildi: “İsmail Çiğdem, Kemal Pehlivan, Mehmet Avcıoğlu, Rifat Özavcı, İbrahim Ergünay, Ali Boltaç, Bekir Tısoğlu, Hakkı Ekincioğlu, Turgut İçgören.”³¹ Gazete yaklaşan seçimlerle ilgili yayınladığı köşe yazısında ülkenin yeni bir seçime girerken tahminleri olduğunu söylüyordu. 1946 yılındaki seçimlerden sonra muhalefetin, özellikle DP’nin, bir oy potansiyeline sahip olsa da bunu son yıllarda artırmadığına vurgu yapıyordu. MP’nin ise herhangi bir varlık gösteremeyeceğinin altını çiziyordu. CHP’nin yine favori parti olarak seçimlere gireceğini ekliyordu. CHP ile DP arasındaki yarışta dengeli görüldüğüne ve kimin kazanacağını tahmin edilemeyeceğine değinen gazete sürprizlerin olabileceğine dikkat çekiyordu.³²

Yerelde yaklaşan seçimlerle ilgili olarak bazı çekişmelerin yaşandığını aktaran gazete Bağlarbaşı’ndaki olayı tasvip etmiyordu. DP ile CHP taraftarları arasında yaşanan çatışmanın demokrasiye aykırı olduğunu söylüyordu. Gazete tarafsızlığı konusunda bilgi verirken dönemin diğer basın organlarının yazdıkları haberleri de ön sayfasında veriyordu. Dönemin yerel gazetelerinin yaşanan hadiseyle ilgili verdikleri haberler şu şekildeydi:³³

- Toros Gazetesi: “Particiliğin bu kadarı ayıptır” başlığıyla verdiği haberde “CHP’ye mensup Teyfik Tulay DP’nin bucak başkanını tehdit ederek çağırıyor: Eğer köydeki DP’yi kapatmazsan, oğullarımla birlikte peşindeyiz, karışmam ha!”

²⁸ Berdan, No:15, 21 Ekim 1949, “Ara Seçimler Münasebetiyle”; “İçel’de Ara Seçimleriyle”, s. 1.

²⁹ Berdan, No:19, 18 Kasım 1949, “Mersin mi? Samsun mu?”, s. 1.

³⁰ Fahir Armaoğlu, Türk Siyasi Tarihi, Kronik Kitap, 2017.

³¹ Berdan, No:27, 13 Ocak 1950, “Gizli Oyla Yapılan Yönetim Kurulu Seçimlerinde Geçen Yıla Nazaran Mühim Değişiklikler Oldu”, s. 1.

³² Berdan, No:27, 13 Ocak 1950, “950 Seçimleri Yaklaşırken”, s. 1-4.

³³ Berdan, No:31, 10 Şubat 1950, “Bağlarbaşı Hadisesi”, s. 1.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

- Gülek Gazetesi: “*Demokratlar Bağlarbaşı Köyü’nde ikinci Aslan Köyü vakasını yaratmak istediler*” başlığıyla verdiği haberde “*Halk partisinin toplantısını dağıtmak için küfürlerden sonra işi bıçak ve tabancaya döktüler*”,
- Demokrat Gazetesi: “*CHP’ye geçmediği için ailesiyle efradıyla dövülerek parmağı kırılan bir delegenin sözleri çok heyecanlı tezahüratla vesile oldu.*”

Ayrıca 5 Şubat 1950 tarihinde Tarsus DP İlçe Kongresi’ne Refik Koraltan’ın iştirak etmesinin de etkisiyle yoğun bir kalabalık katıldı. Koraltan’ın ilçe kongresinde yaptığı konuşmanın ülke sorunlarına yönelik olduğu ve halk tarafından beğenildiği gazete tarafından aktarıldı. İlçe yönetim kurulu toplantısında seçilen delegeleri ise şunlardı: “*Avukat Muzaffer Şuberi, Avukat Mahmut Erdem, Avukat Mustafa Boru, Tüccar Mustafa Çınar, Avukat Mustafa Nuri Gürkan, Osman Ünlüdoğan, Ali Yılmaz.*”³⁴

Berdan seçimler yaklaşırken kendi inisiyatifiyle bir anket çalışması başlattı. 3 Mart 1950 tarihinde duyurusunu yaptığı ankette “*Milletvekili Seçimi ve Anketimiz*” başlığıyla aktardığı haberde seçimlerdeki kriterlere değindi. Gazeteye göre yasal vekil şartlarının dışında bu kişilerin nasıl bir karaktere ve davranış biçimine sahip olması gerektiğini açıklıyordu. Bu şartlar arasında seçilecek kişilerin toplum tarafından benimsenmesi, yönetme becerisine sahip olması, görgü ve bilgiden nasibini alması, cesaret ve ahlakının yüksek olması, süfli ve diktatör ruhlu olmaması, şahsi hırs ve çıkarları bulunmaması, Türk milletinin refah ve saadetini araması gibi kriterlere dikkat etmesi gerekliliğini vurguluyordu. Ayrıca kişilerin dalkavuk, riyakâr, maddeci olmamasının doğru olacağını söylüyordu. Bu minvalde duyurduğu haberde ankete katılacaklar hakkında bazı hususların belirlediğini okuyucularına bildiriyordu. Bu kriterler şunlardı:³⁵

- Seçilecek adayın adını, soyadını, meslek veya sanatını temiz bir kâğıda numara vermek suretiyle okunaklı şekilde yazacak. Her numaradaki şahsın hangi vekil adayına neden seçilmesi gerektiğini bir cümle ile izah edecektir,
- Kâğıtta belirtilen şahısların partisi yazılmayacaktır,
- Ankete iştirak eden kişilerin isim ve adresini yazmayacaktır,
- En fazla iki isim yazılacaktır,
- Bu şekilde hazırlanan mektuplar Berdan Gazetesi’ne gönderilecektir,
- Seçim tarihi belli olmadığından anket bitiş süresi gazete tarafından duyurulacaktır,
- Gönderilen zarflar gazete idarehanesi tarafından günlük açılacaktır.

Görülüyor ki gazete dönemin ilk yerel seçim anketlerinden birisine öncülük ediyordu. Sonuçlar konusunda kendilerinin de meraklı olduğu ve Tarsus halkının katılımının ümit edildiği yapılan haberde belirtiliyordu.

Mersin ilinde toplamda yedi vekil seçilecekti. Tarsus ilçesinden ise iki vekilin seçilme ihtimali olduğundan bu seçimi önemi her defasında vurgulanıyordu. Bu kapsamda yapılan anketin ilçede büyük bir ilgi uyandırdığını ekleyen gazete vatandaşların görüşlerine son derece dikkat edildiğini söylüyordu. Tarsus’ta altı adayın olduğunu ve en iyi ikisinin tarafsız şekilde bölge halkı tarafından seçileceğinin bilgisini veren gazete bir anlamda seçim anketinin ilçeye önemli hizmet sunacağını belirtiyordu. Çünkü yaklaşan seçimler nedeniyle CHP, DP, MP’nin doğru adaylara yönelmesinin kendileri için de iyi olacağını vurgusunu yapıyordu. Tüm partilerin kendi kurul mensuplarıyla belirlediği adaylarla seçimi kazanacak durumda olmadıklarını da ekliyordu.³⁶

³⁴ Berdan, No:31, 10 Şubat 1950, “Pazar Günü Yapılan DP İlçe Kongresi”, s.1.

³⁵ Berdan, No:34, 3 Mart 1950, “Milletvekili Seçimleri ve Anketimiz”; “Kimler Milletvekili Seçilmelidir”, s. 1-4.

³⁶ Berdan, No:35, 10 Mart 1950, “Kimler Milletvekili Olmalıdır” (devam yazısı), s. 1-4. Berdan 17 Mart 1950 tarihine kadar gazeteye 163 zarfın geldiği bilgisini verdi. Tahmini olarak 24 Mart 1950 tarihinde meclisin feshedileceğini ve 15 Mayıs 1950 tarihinde de seçimlerin yenilenebileceği bilgisi verildi. Bu nedenle anketin 4 Mayıs 1950 tarihine kadar devam edeceği bildiriliyordu.

Berdan anketin ilk sonuçlarını gelen yoğun talep üzerine yayınlama kararı aldı. Açılan ilk mektupların sayısının 169 adet olduğunu aktaran haberde şu sonuçlar yer alıyordu:³⁷

Tablo-3: Berdan Milletvekili Adayları Anketi İlk Sonuçları

Aday	Aldığı Oy	Mesleği	Adaya Yönelik Nitelendirmeler
Besim Özek	83	Serbest	Bilgili, görgülü, mütevazı, feragat sahibi, medeni cesareti yüksek, cefakâr
Aziz Köksal	59	İçel vekili, doktor	Temiz, vatanperver, samimi, fedakâr
Ali	51	İçel vekili, doktor	İyi doktor, çalışkan, yardımsever
Menteşoğlu			
Celal	37	İçel vekili, doktor	Zeki, idareli, itidal sahibi
Ramazanoğlu			
Mahir Kürklü	21	Doktor	Hassas, temkinli, görüş ve anlayış sahibi
Sadi Eliyeşil	19	Fabrikatör	Çalışkan, enerjik, hamiyetli
Hasan Akıncı	18	Jandarma Albay	Cesur, dürüst, milliyetçi

Bu isimler dışında Yakup Çukuroğlu, Selahattin İnal, Niyazi Ramazanoğlu, Mustafa Nuri Gürkan, Fevzi Yakup Ramazanoğlu, Rifat Özavcı gibi isimlerde mevcuttu. Her hafta yapılan anket sonuçlarını güncelleyerek okuyuculara vermeye devam etti. Seçimlerde ise bu isimlerden CHP Sadi Eliyeşil ile Ali Menteshoğlu'na, DP Celal Ramazanoğlu'na listelerinde yer verdi. Diğer adaylar dışında yedi bağımsız aday daha vardı.³⁸ Seçim öncesi vatandaşa seslenen gazete tarafsız olarak ülke yararına uygun tercihler yapmasını önerdi. Bununla birlikte CHP'ye bu seçimlere kadar Tarsus'tan aday göstermemelerine, DP'ye ise bugüne kadar ne yaptılar konusundaki eleştirilerine karşı cevaplar veriyordu. DP'nin eleştirilerinin ekonomik içerikli olduğunu da ekleyen gazete CHP'nin ülkeyi kurduğunun unutulmamasını istiyordu.³⁹

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde DP 416, CHP 69, MP 1 vekil çıkardı. İçel'de kullanılan oyların %61,98'ini DP, %37,07'sini CHP, %0,95'ini MP aldı. İçel seçim sonuçlarına göre DP adaylarının tümünün 9. dönem TBMM vekil olarak seçildiği görülüyordu. Bu seçilen vekiller ve aldıkları oylar şu şekildeydi:⁴⁰

- Refik Koraltan: 16.505 oy,
- Dr. Celâl Ramazanoğlu: 16.253 oy,
- Halil Atalay: 16.101 oy,
- Salih İnankur: 16.190 oy,
- Hüseyin Fırat: 15.914 oy,
- Şahap Tol: 16.183 oy.

Ülke geneli seçimlerin bitmesinin ardından 13 Ağustos-15 Ekim 1950 tarihleri arasında yerel seçimler başlayacaktı. Berdan tıpkı genel seçimlerdeki gibi bir yerel seçim anketi oluşturmak için harekete geçti. Berdan bunun sebebinin ise yerel seçimlerin genel seçimlerden daha mühim olduğuydu açıklıyordu. Ayrıca genel seçimler sonrası bazı DP'ye mensup kişilerin seçim galibiyetiyle sataşmalara karıştıklarını haber yapan gazete bu davranışların doğru olmadığını altını çiziyordu.⁴¹

³⁷ Berdan, No:37, 17 Mart 1950, "Kimler Milletvekili Olmalıdır: Okuyucuların Israrı Üzerine İlk Neticeleri İlan Ediyoruz" (devam yazısı), s. 1-4.

³⁸ Berdan, No:42, 28 Nisan 1950, "İçel Milletvekili Adayları", s. 1.

³⁹ Berdan, No:43, 5 Mayıs 1950, "Vatandaş Oyunu Kime Vereceksin", s. 1.

⁴⁰ Bozkurt, Birgül; Bozkurt, İbrahim, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde İçel (Mersin)'De Seçimler", Tarih ve Günce (2022): 301-331 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarihvegünce/issue/72558/1132939>>.

⁴¹ Berdan, No:47, 2 Haziran 1950, "Belediye Seçimlerine Kimler Katılmalıdır?", s. 1.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

Belediye Meclisi seçimleri anketi haberlerine yönelik açıklamalar yapan gazete “*adama göre iş*” değil de “*işe göre adam*” mantığının daha doğru yaklaşım olacağını aktarıyordu. Seçilecek kişilerin halk tarafından “*güvenilir, sevilir, inanılır*” karaktere sahip olmaları gerektiğini vurguluyordu.⁴²

Berdan yapılan anketin ilk sonuçlarını 14 Temmuz 1950 tarihinde açıklarken 28 Temmuz’da ise genel olarak listeyi açıkladı. 2 Ağustos 1950 tarihinde biten bu ankette ilginç sonuçları ortaya çıktı. Tabii ki gazete bazı kriterlere göre anket yaparken sonuçların nasıl olacağı belli değildi. Gazete anketinde ilk 120 kişiden en çok oyu alanlar şu kişilerdi:

- Berdan Gazetesi Sahibi Sami Dural: 175 oy,
- Doktor Hüsnü Erdem: 162 oy,
- Berdan G. Neşriyat Müdürü Veyis Ekener: 153 oy,
- Serbest M. Besim Özek: 148 oy,
- Fabrikatör Reşat Karamehmet: 143 oy.

Ankette görüleceği üzere Berdan’ın sahibi ve neşriyat müdürü halk tarafından en çok oyu alan beş kişiden ikisiydi. Bu durum aslında gazetenin tarafsızlık politikası gütmesiyle birlikte bir bakıma halk tarafından en çok tercih edilen kişiler olarak gösterilmesi farklı yorumlamalara sebep olabirdi.⁴³

3 Eylül 1950 tarihinde yerel seçimlerde asil üyeliklere seçilen DP adayları şunlardı: “*M. Nuri Gürkan, İhsan Gücük, Sabri Aydın, Mustafa Gürsel, Kasım Ekenler, Abdullah Dörtlemez, Kemal Homurlu, Necdet Levent, Ali Rıza Akar, Ahmet Çiğdem. Ahmet Giray, A. Zeki Şınlı, Ahmet Güngör, Asaf Atasayar, Reşat Gözen, Duran Yücel, Yusuf Üstün, M. Mahir Pekcan, A. Emin Oğuzberk, Cemil Aybaş. İsmet Öztürk, Lütfi Emre, Kâzım Okyay, Mustafa Çınar, Lütfi Arman, Sıtkı Tanrıöver.*”⁴⁴ Gülek Gazetesi’nin yayımladığı seçim sonuçlarına göre Berdan’ın anket listesindeki çoğu isim yer almamaktaydı. Farklı bir teknikle habercilik yapan Berdan’ın anket sonuçlarıyla resmî sonuçlar arasında yakın bir benzerlik olmadığı görülüyordu.

DP Tarsus İlçe Başkanlığı görevinde bulunan Avukat Mustafa Boro meclis üyeliğine asil üyelikten başvurmasına rağmen ancak yedek listeden girebildi. Bu durum halkın isimler konusunda bilinçli tercihler yaptığını gösteriyordu. Bu durum ilçede şaşkınlık oluşturdu. Bu gelişmeler sonrası Boro ve DP İkinci Başkanı Avukat Mahmut Erdem partiden istifa etti. DP mensubu yöneticiler her ne kadar istifası konusunda ikna çalışmaları yapsalar da bu iki isim partiden ayrıldı.⁴⁵

Berdan 11 Ağustos 1950 tarihine kadar devam eden yayın hayatını 57. sayıyla bitirdi. Farklı bir yayın politikası izleyen gazetede yer alan politik olayların genel görünümü bu şekildeydi.

Komünizm İçerikli Bölümler

Berdan’ın yayın politikasına bakıldığında genel olarak tarafsız bir görünümü bulunmaktaydı. 4 Temmuz 1949 tarihinden itibaren komünizm karşıtı konulara değinen gazete bu kapsamda yazılar yayımlamaktaydı. Zaten Berdan daha ilk sayısından itibaren bir toplumun ahlaki değerlerinin korunmasına özen gösteriyordu. Komünizmin Türk aile yapısına zarar vereceğini konularında işliyordu.

Komünizm karşıtı bir politika izleyen gazete milliyetçilik düşüncesini öne çıkaran bir yapıda yayınlar yapıyordu. Nazım Hikmet meselesinde sanatçılara saygı duyduklarını buna karşı komünizmin tehlikeli bir durum olduğunun altını çiziyordu. Tarsus ilçesinde gençlerden oluşan bir grubun “*Komünizmle Savaş Derneği*” kurmaya çalıştıklarını haberleştirdi. Gençlerin bu davranışından övgüyle bahseden Berdan, bu derneği kurmaya çalışan gençlere başarılar da diledi. Bununla birlikte Komünizme karşıt yazılar yayımlıyordu. Nitekim 48. sayısında yayımladığı ön sayfa haberinde “*Şurası Unutulmamalıdır ki Türk Aleminin En Büyük Düşmanı Komünizmdir. Her Gördüğü Yerde Baş*

⁴² Berdan, No:53, 14 Temmuz 1950, “Belediye Meclisine Kimler Üye Seçilmelidir?”, s. 1-4.

⁴³ Berdan, No:55, 28 Temmuz 1950, “Anketimiz Sona Eriyor?”, s. 1-2.

⁴⁴ Gülek, No: 806, 7 Eylül 1950, “İlçe Belediye Seçimi Neticeleri”, s. 2.

⁴⁵ Gülek, No: 809, 14 Eylül 1950, “DP’de Çöküntü”, s. 1.

Ezilmelidir!..” cümlesini kullanıyordu. Komünizmle ilgili bilgilendirmeler yapan gazete bu doktrinin dayandığı prensipleri açıklayarak okuyucuları bilgilendiriyordu. Bu doktrinin prensipleri arasında Rusya’nın yayılma emelleri olduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi Batılı devletleri engelleme girişimleri olduğunu aktarıyordu. Ayrıca Türk milletinin yaşam biçimine uymadığını da söylüyordu.⁴⁶

Milliyetçilik düşüncesinin işlendiği Berdan komünist gelişmeler karşısında sesini yükseltiyordu. “*Cebesoy Kanunu*” olarak adlandırılan “*Af Kanunu*” ile yaklaşık 100 kadar tutuklu komünizm tarafgiri kişinin serbest bırakılmasına gazete tepki gösterdi. “*Komünistleri Affedenleri Milliyetçi Cephe Asla Affetmeyecektir*” başlığıyla verdiği haberde komünistlerin affedilmesini doğru bulmadığını okuyuculara aktardı ve bu grubun zaferi olarak nitelendirdi. İnsanların komünist fikirleri taşımalarının suç olmadığını düşünenlere yönelik bu doktrine göre hareket edenlerin fırsat bulduğunda vahim sonuçlarının olacak şeyler yapabileceğini belirtiyordu.⁴⁷ Gazete bu görüşe karşı son dönemde yazılarına her sayısında yer verdi ve kendi görüşü doğrultusunda halkı bilgilendirmeye özen gösterdi.⁴⁸

Millî Gün ve Bayramlara Yönelik Tutumunu Gösteren İçerikler

Türk tarihinin temellerinin güçlü olduğunu her sayısında öne çıkarmaya çalışan gazete bir millî bilinç oluşturma çabasındaydı. Daha ilk sayılarından itibaren işlenen bilinç konusunda ilk sayfadan yazılar yayımlanıyordu. Örneğin üçüncü sayıda millî duygu ve düşüncelerle ilgili olarak şu ifadeler yer veriyordu: “*Bu kudret: tarihimiz, adet ve ananelerimiz, aile ve ahlak telakkilerimiz, dinimiz ve mukaddesatımızın birleşiminden doğacak olan toplayıcı, birleştirici ve yöneltici bir kudrettir. Adı da Millî Şuur ’dur.*”⁴⁹

Milliyetçi bir çizgi izleyeceğini daha ilk sayısındaki üst künye bilgisinden veren Berdan bu konuda hassas davranıyordu. Özellikle millî gün ve bayramlarda ön sayfadan yazılar veya görseller paylaşıyordu. 29 Ağustos 1949 tarihinde ön sayfadan yayınladığı görsel şu şekildeydi:⁵⁰

⁴⁶ Berdan, No:48, 9 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-1”.

⁴⁷ Berdan, No:55, 28 Temmuz 1950, “Komünistleri Affedenleri Milliyetçi Cephe Asla Affetmeyecektir”, s. 4.

⁴⁸ Berdan, No:48, 9 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-1”. s. 1; Berdan, No:49, 16 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-2”. s. 1; Berdan, No:50, 23 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-3”. s. 1; Berdan, No:51, 30 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-4”. s. 1; Berdan, No:52, 7 Temmuz 1950, “Komünizmle Mücadele-5”. s. 1; Berdan, No:48, 9 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-1”. s. 1; Berdan, No:48, 9 Haziran 1950, “Komünizmle Mücadele-1”. s. 1.

⁴⁹ Berdan, No:3, 18 Temmuz 1949, “Millî Şuur”, s. 1.

⁵⁰ Berdan, No:9, 29 Ağustos 1949, “Türk Milleti Zafer Bayramın Kutlu Olsun”, s. 1.

Görsel-3: 30 Ağustos Zafer Bayramı 'yla İlgili Çizim

Görülebileceği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Afyonkarahisar'da taarruzu başlatmadan önceki fotoğrafının ön çizimi yanında Türk ordusunun millî mücadele döneminde Yunan askerleri ile mücadelesini içeren görsel paylaşıldı. Bununla birlikte ön sayfa yazılarında İkinci Ergenekon'dan kurtuluşun olduğu belirtiliyordu. Ayrıca "Türkün bu büyük zaferini, Türkün büyük evladı Atatürk; büyük nutkunda bize şöyle anlatıyor" başlığıyla verdiği haberde şu ifadeler yer veriliyordu: "Muhterem efendiler! Afyonkarahisar Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu kâmilten imha veya esir eden ve bakiyetüssüyufunu Akdeniz'e, Marmara'ya döken hareketimizi izah ve tavsif için söz söylemekten kendimi müstağni addederim. Her safhasıyla düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk meydan zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir."⁵¹

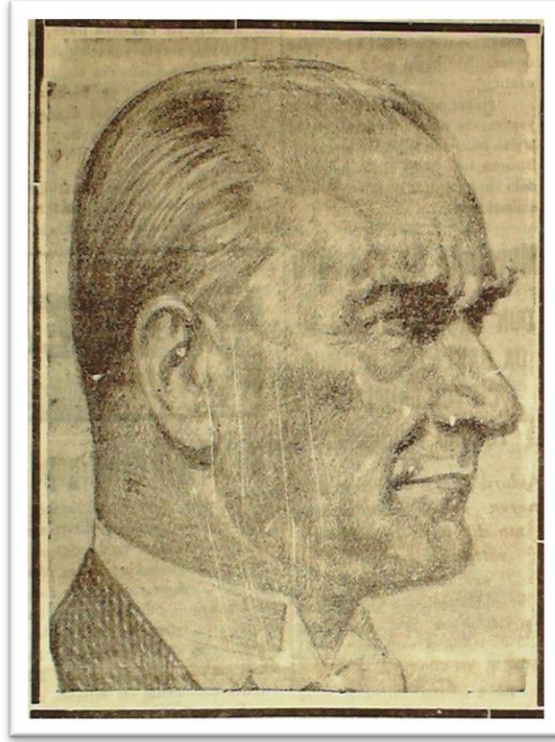
Berdan 29 Ekim Cumhuriyetin ilanı ile alakalı olarak "Cumhuriyetin 26. yıl dönümünün asil ve şerefli milletimiz için sıhhat, saadet ve başarı kaynağı olmasını temenni eder, tebriklerimizi sunarız" mottosuyla verdiği ön sayfa haberinde yine Mustafa Kemal Paşa'nın gençliğe emaneti olan sözlere yer verdi.⁵²

Türk halkı için öne çıkan ve millî yas olarak görülen 10 Kasım tarihiyle ilgili Berdan ilk sayfadan Atatürk'ün şu görselini paylaştı:

⁵¹ Aynı yer.

⁵² Berdan, No:16, 28 Ekim 1949, "Türk Gençliğine Bıraktığı Emanet", s. 1.

Görsel-4: Berdan'ın 10 Kasım Münasebetiyle Yayınladığı Resim

10 Kasım'la alakalı olarak Berdan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yayınlanan ve tüm yurttaki medyadan ulaştırılan yazısına yer verdi. Yazının içeriğinde şu ifadeler yer almaktaydı:⁵³

*“Devletimizin banisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi,
İnsanlık idealinin aşık ve mümtaz siması,
Eşsiz kahraman Atatürk,
Vatan sana minnettardır.”*

Gazete millî günlerde dikkat gösteren bir yayın politikasını her millî gün döngüsünde sürdürmeye devam etti. Berdan Türk milleti tarafından kurtuluş mücadelesinin başladığı ve politikaların belirlendiği Ankara'daki meclisin açılış günü olan 23 Nisan'la ilgili yazılarda yayınladı. Ahmet Ferit Yazıcı tarafından yazılmış olan bir şiiri ön sayfadan veriyordu. Yayımlanan “23 Nisan” isimli şiir şu mısralardan oluşuyordu:⁵⁴

*“Sevr de paçavra oldu Türk gücünün yanında
Bin dokuz yüz yirminin yirmi üç Nisan'ında.
Damarlarda Türk kani, kalpte yurt aşkı varken,
O ilahi al bayrak melül melal bakarken...
Düşmanın her bakışı ciğerleri oyarken,
Padişah esvabının sırmasını sayarken...
Vatan aşkıyla gözler doluyken buğu buğu
Görölmüş mü ırkımın boyun büküp sustuğu?*

*Samsun ufuklarında bir azamet parladı
Ümitsiz can verdi Mustafa Kemal adı!
Esaret zincirini bir çırpıda kırarak
Öz sahibine koştı o şerefli al bayrak*

⁵³ Berdan, No:18, 10 Kasım 1949, “En Büyük Kaybımız Atatürk'ün Aziz Hatırası Dün Bütün Yurttaki Yâd Edildi”, s. 1.

⁵⁴ Berdan, No:41, 21 Nisan 1950, “23 Nisan”, s. 1.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

*Bükülmez pazusuyla dağıttı bütün sisi
Bin dokuz yüz yirminin
Büyük Millet Meclisi!
Şehit doldu topraklar, oluk gibi aktı kan
Egemenlik halkındır demek için bu vatan.*

*Ey kanyla bu yurdun hamurunu yoğuran
Top altında kalbi vatan aşkıyla vuran!
Tunç bilekli ellerde yürececek ay-yıldız
Mukaddes emaneti mutlak koruyacağız!
Vatan gelinliğini kırmızı-beyaz biçtik,
Atamızın önünde biz and içtik, and içtik.
Türk gücünü tanıdı yabancı gözler bir bir
Yirmi üç nisan bizim birlik zaferimizdir.
Sinin süngümüzle çizen tek devlet biziz.
Tarihi kanımızla yazan tek millet biziz.
Yurdumuza göz dikse yabancılar vız gelir,
Türk göklerinde ancak Türk bayrağı yükselir.”*

Millî gün ve bayramlar dışında vatanperver Türk büyüklerine de yer vermeye özen gösteriyordu. 10 Nisan 1950 tarihinde vefat eden millî mücadele kahramanı Mareşal Fevzi Çakmak ile ilgili bir yazı yayınladı. Bu yazıda hayatı ile ilgili bilgiler veren gazete Çakmak'ın özelinde Tarsus ilçesindeki Ulu Cami'de dua edilip mevlit okutulacağını bilgisini veriyordu. Ayrıca ön sayfada kendisiyle ilgili Ali Sağtürk tarafından yazılan bir şiir yayınladı.⁵⁵

Son olarak 5 Ocak tarihi Çukurova'nın düşman işgalinden kurtuluşuydu. Bu nedenle gazete bugüne özel tam sayfa bir resme yer verdi. Milliyetçilik öğelerini barındıran bu çizim şu şekildeydi:

⁵⁵ Berdan, No:40, 14 Nisan 1950, “Eşsiz Komutan Fevzi Çakmak”.

Görsel-5: 5 Ocak Çukurova'nın Kurtuluşu Temsili Resim

Tarsus Yerel Karakterlerden Bazı Kimselere Ayırdığı Bölüm

Berdan yayın hayatı boyunca her türden habere yer vermeye özen gösterirken yerel karakterleri de iki boyutlu çizimleriyle okuyucularla buluşturmaya çalıştı. Bazen gazetenin kendi mensupları bazen de Tarsus'un önde gelen simalarını karikatür yapma tekniğiyle sayfalarına taşıyan gazete bir anlamda renkli bir içerik sunmak istiyordu. Genel olarak kişilerin çizimlerinin altına o kişinin özelliklerini yansıtan bazı açıklamalar yapıyordu. O dönemin çizim tekniklerini yansıtmaya özen gösteren Berdan yerel veya ulusal gündeme göre bilgiler de aktarıyordu. M. Bal tarafında yapılan çizimlerden bazıları şunlardı:⁵⁶

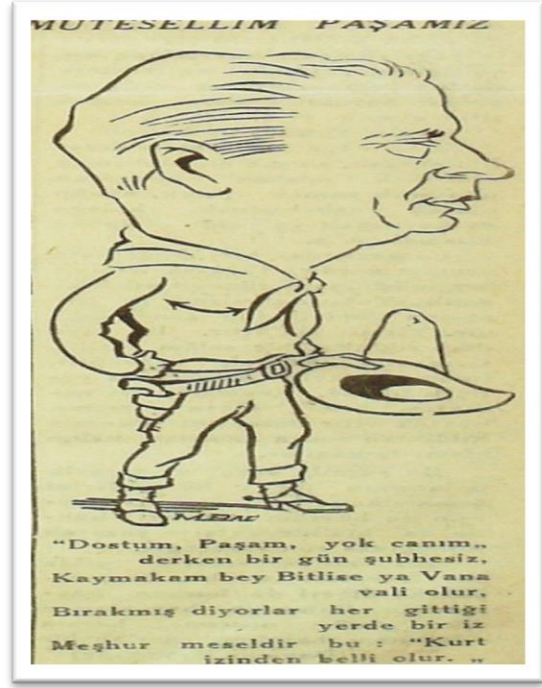
⁵⁶ Berdan, No:12, 23 Eylül 1949, Berdan, No:17, 4 Kasım 1949, Berdan, No:35, 10 Mart 1950, Berdan, No:41, 21 Nisan 1950,

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

Görsel-6: Berdan'da Yayınlanan İlk Çizim (18 Temmuz 1949)

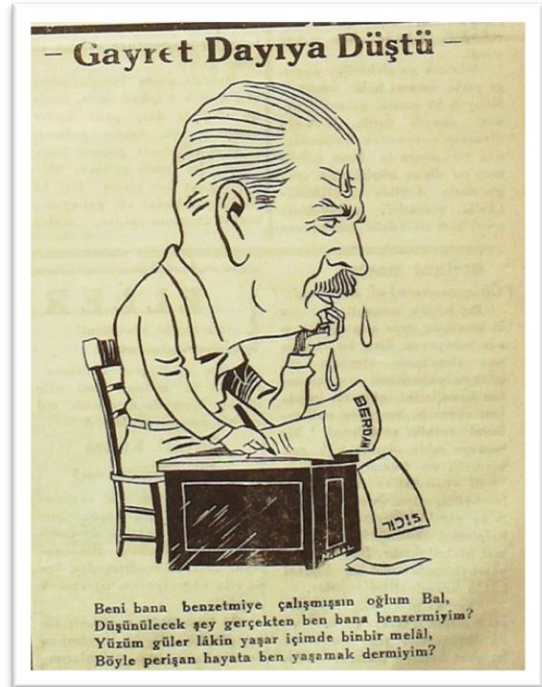
Görsel-7: Berdan'da Yayınlanan İlk Çizim (25 Temmuz 1925)

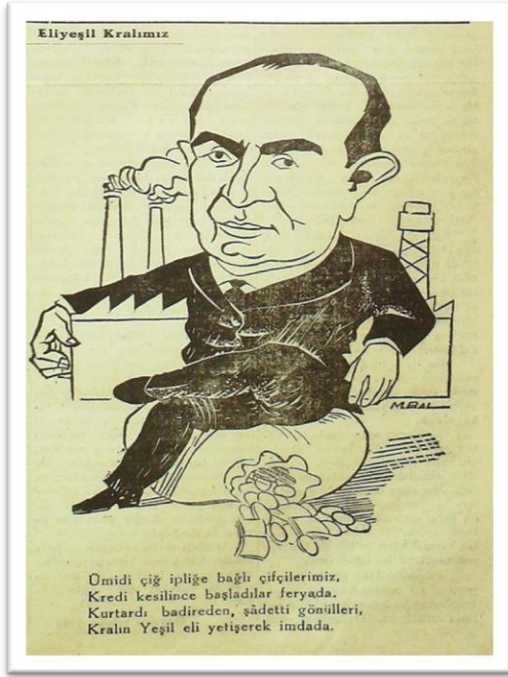
Görsel-8: Yerel Karakterlerden Tüccar Kayhan Ramazanoğlu (4 Kasım 1949)

Görsel-9: Karikatürist M. Bal'ın Kendisini Çizdiği Resim (23 Eylül 1949)

Görsel-10: Fabrikatör Sadi Eliyeşil (10 Mart 1950)

Görsel-11: Eller Milletvekili (21 Nisan 1950)

Karikatür yapma tekniğiyle oluşturulan çizimler gazetenin çoğu nüshasının ilk sayfasında okuyuculara sunuluyordu. Genel anlamda fotoğrafın nadiren yer aldığı gazetede karikatürlerle halk tarafından tanınan veya Berdan'ın yer verdiği yerel karakterlerin bu tür resimleri bulunmaktaydı. Bu örneklerle gazete zengin içerikler sunmak istiyordu.

Sonuç

Adana ile Mersin arasında yer alan Tarsus oldukça gelişmiş bir kenttir. Özellikle Türkiye'nin demokratikleşme dönemi olarak adlandırılan süreçte yeni partilerin politik hayata katılmasıyla yayın hayatında öne çıkan bir kent oldu. Bu dönemde bölgede okuyucularla buluşan Gülek, Demokrat, Toros gazeteleri gibi Berdan da yayın hayatına başladı. Adana ve Mersin kentlerinde yer alan matbaalar sayesinde Tarsus basın hayatı da güçlendi.

Berdan Gazetesi, Tarsus kenti özelinde yerel, ulusal ve evrensel haberleri yaklaşık 4 sayfasına sığdıran bir yayım olarak bölge halkına hizmet vermeye başladı. İlk sayısı 4 Temmuz 1949 tarihine çıkan gazete tarafsız, milliyetçi, komünizm karşıtı ve dini değerlere önem veren içeriklerle kendini gösterdi. Özellikle uzun yıllar ülke yönetiminde bulunan CHP'nin iktidar olduğu son dönemi ile DP'nin iktidara geçtiği süreçte yayın yapan gazete tarafsızlığını korudu. Bununla birlikte yerel anket çalışmalarına yer veren gazete farklı bir tarzda halkın nabzını tutmaya çalıştı. Her ne kadar anket çalışmalarıyla sonuçları tahmin edemese de bölgenin düşüncelerine ışık tutmaya çalıştı.

Yerel anlamda diğer gazetelerden farklı içerikler sunmaya çalışan Berdan yerel tarih konusunda seri yazılar yayınladı. Kültürel haberlere yer veren gazetenin spor bölümü bulunmamaktaydı. Milli gün ve bayramlarda özel içerikler yayınlayan gazete dönemin ilk sayfa sunumlarında karikatür yapma tekniğine yer verdi. Nadiren ulusal içerikli karikatürler yayınlayan gazetenin neredeyse yarısından fazla nüshasında bölgenin önemli simalarının siyah-beyaz çizimleri bulunmaktaydı.

Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Tarsus Kentinde Yayınlanan Tarafsız, Milliyetçi, Yerel Bir Gazete: Berdan

Son olarak yayınladığı yerel haberler, simalar, gelişmeler ve izlediği yayın politikasıyla bölgenin bir belleği oldu. Bu anlamda Tarsus kentinin geçmiş izlerinin ve geçirdiği toplumsal-siyasal evrelerinin bilgi-belge kaynağı olarak tarihteki yerini aldı.

Kaynakça

Kitaplar

- Armaoğlu, Fahir, Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Girgin, Atilla, Türkiye’de Yerel Basın, İstanbul: Der Yayınları, 2009.
- Kabacalı, Alpay, Başlangıçtan Günümüze Basın Sansürü, İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.
- Nalcıoğlu, Belkis Ulusoy, Türk Basın Tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Selim N. Gerçek, Matbuat Tarihi, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Şeker Mustafa, Yerel Gazeteler: Tekniği İçeriğiyle Çalışan Profili Haber Kaynakları Ekonomi Politikası Gücü ve Sorunlarıyla, Tablet Yayınevi, Konya, 2007.

Makaleler

- Bozkurt, B., Bozkurt, İ. “Demokrat Parti İktidarı Döneminde İçel (Mersin)’De Seçimler”. Tarih ve Günce (2022): 301-331 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarihvegunce/issue/72558/1132939>>”, t.y.
- Erkal, Abdi. “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel basının Gelişim Süreci”. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2019. <https://doi.org/DOI: 10.18094/josc.397938>.

Arşivler

- TBMM 8. Dönem Ad Defteri 1950, TBMM Milletvekili Kütüğü.

Sürelî Yayınlar

- Berdan Gazetesi, 1-57. Sayılar.
- Gülek Gazetesi, No: 806, 809. Sayılar

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi: Latin Amerika ve Karayiplerle İlişkiler

Humanitarian Diplomacy in Turkish Foreign Policy: Relations with Latin America and the Caribbean

Araştırma Makalesi – Research Article

Segâh TEKİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, segahtekin@erbakan.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-7781-633X

Öz

İnsani diplomasi, çatışmalardan etkilenen savunmasız kişilere yardım sağlamak için uluslararası kuruluşlar, devletler ve sivil toplum tarafından kullanılan önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım yakın geçmişten itibaren genişlemiş olup artık acil durumları, yoksulluğu ve eşitsizliği ele alan uluslararası insani yardım faaliyetlerini de içermektedir. Türkiye'nin "girişimci ve insani dış politika" yaklaşımında insani diplomasi, çağdaş Türk Dış Politikasının şekillenmesinde ve uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin çeşitli bölgelerle ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan küresel aktivizminin belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Türkiye, son yirmi yıldır Latin Amerika ve Karayipler (LAK) ülkeleriyle ilişkiler kurmaya öncelik vermiş ve ilk etapta siyasi ve ekonomik iş birliğini geliştirmeye odaklanmıştır. Zamanla insani çabalar da Türkiye'nin LAK politikasının önemli bir bileşeni olmuştur. Bu makale, Türkiye'nin LAK ülkeleriyle ilişkilerinde insani diplomasinin rolünü, kapsamını ve etkinliğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Latin Amerika ve Karayipler, İnsani Diplomasi, Girişimci ve İnsani Dış Politika, TİKA*

Abstract

Humanitarian diplomacy has emerged as an essential tool used by international organizations, states, and civil society to provide aid to vulnerable individuals affected by conflicts. This approach has expanded in recent times, now including international humanitarian assistance activities that address emergencies, poverty, and inequality. In Türkiye's "enterprising and humanitarian foreign policy" approach, humanitarian diplomacy plays a critical role in shaping and implementing contemporary Turkish foreign policy. This approach has become a defining feature of Türkiye's global activism, aimed at strengthening relationships with various regions. Türkiye has prioritized building relationships with countries in Latin America and the Caribbean (LAC) over the last two decades, with a primary focus on enhancing political and economic cooperation. Over time, humanitarian efforts have also become a key component of Türkiye's LAC policy. This article examines the role, scope and efficacy of humanitarian diplomacy in Türkiye's relations with LAC countries.

Keywords: *Türkiye, Latin America and the Caribbean, Humanitarian Diplomacy, Enterprising and Humanitarian Foreign Policy, TİKA*

Giriş

Genç Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren küresel sistemin uluslararası normlara saygılı etkin bir üyesi olmayı hedeflemiş ve cumhuriyetin kuruluşunun takip eden ilk yıllarda, dünyanın farklı bölgelerinden ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan tarihsel diplomatik, ticari ve insani bağlar, Latin Amerika ve Karayipler (LAK) ülkelerinin Türkiye ile de ilişkilerini devam ettirmek istemelerini sağlamıştır. Diğer taraftan, Kurtuluş Savaşı'nda Türk halkının bağımsızlık uğruna verdiği mücadele ve Atatürk döneminin modern ulus devlet inşası gayesi, LAK ülkeleri nezdinde Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ün liderliğinin özel önem kazanmasına yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve LAK ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkiler 1920'lerden itibaren kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıyan ilk LAK ülkesi 1926'da Şili olmuş, onu Arjantin, Brezilya ve Meksika izlemiştir.¹ Henüz Atatürk'ün sağlığı döneminde, 1929'dan itibaren, Türkiye'nin bölgedeki ilk elçilikleri sırasıyla Brezilya, Şili ve Meksika'da açılmıştır.² Fakat coğrafi uzaklık ve Türkiye ve LAK ülkelerinin karşılaştıkları ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle, uzun yıllar ilişkilerde özel bir yakınlaşma yaşanmamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesinin Avrasya bölgesi üzerindeki etkileri ve ulusal ekonomi politikasındaki değişim, Türk Dış Politikasında (TDP) değişikliklere yol açmıştır. 1990'lardan itibaren dünyanın farklı bölgeleriyle olduğu gibi LAK ile ilişkilerin geliştirilmesi de TDP'nin gündemleri arasında girmiştir. 2000'ler ise, 2006'nın Latin Amerika ve Karayipler Yılı ilan edilmesini müteakip, siyasal ve ekonomik ilişkiler başta olmak üzere, Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girmesine sahne olmuştur.

2003 sonrasında AK Parti yönetimleri döneminde, Türkiye'nin küresel siyaset ve ekonomideki artan önemi ve etkin dış politika takip etme amacı, ülkeyi dış politika anlayışını hem geleneksel çizgisi hem de yeni hedefleri ve imkanları doğrultusunda yenilemeye yönlendirmiştir. TDP'deki değişim yalnızca bölgesel açılımlarla sınırlı kalmamış, bunların arka planını oluşturan ve farklı alanları da kapsayan dış politika öncelikleri belirlenmiştir. Türkiye'nin yeni dış politikası, ülkenin artan güç projeksiyonu nispetinde 1990'larda başlatılmak istenen fakat ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle sürdürülemeyen LAK açılımı gibi yeniliklere imkân sağlarken, ülkenin geleneksel dış politika çizgisiyle bazı devamlılıklar da göstermiştir. TDP'nin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline gelen *insani dış politika*, dış politikaya insani yaklaşımı temsil etmektedir. Dış politikaya insani yaklaşım ise Türkiye'nin devlet geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve cumhuriyet tarihinde komşu bölgelerde olduğu gibi dünyanın uzak köşelerinde yaşanan krizlerde sorun çözücü rol oynamak ve yardım sağlamak çerçevesinde ortaya konmuştur. Özellikle diplomatik ve ekonomik açıdan ilişkilerini geliştirdiği bölgelere yaklaşımındaki temel ilkeler ve Suriye'deki iç savaş neticesinde geçtiğimiz yıllar içinde ülkeye gelen milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yapması, TDP'de insaniliğin yerini daha görünür kılmıştır.

İnsani diplomasiyi de içerecek biçimde Türk dış politikasında insani yaklaşımın tanımlayıcı bir özelliğe dönüşmesiyle, LAK bölgesinin TDP'de hedef bölgeler arasında yer alması aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Böylelikle 1990'lardan itibaren Türkiye'nin LAK ülkeleri ve bölgesel örgütleriyle diplomatik, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri gelişirken, TDP'nin temellerinden biri kabul edilen insani diplomasi de bu ilişkilerde yerini almıştır.³ Eski Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin güncel dış politikasını “çok boyutlu, girişimci ve insani” olarak tanımlarken, LAK politikasının TDP'de “özel bir yeri olduğunu” dile getirmiştir.⁴ Türkiye'nin LAK ülkelerine yönelik insani diplomasi yaklaşımı; Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasal ve ekonomik açılım politikasının yanı sıra Türkiye'nin, Türk dilinin ve kültürünün tanıtımıyla paralel yürütülmekte ve Türkiye'nin LAK'a yönelik kamu diplomasisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin LAK politikasında insani diplomasi faaliyetlerinin yeri, önemi ve geleceği makalenin konusunu oluşturmaktadır. Birincil ve ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlanan makalede öncelikle kavramsal ve

¹ Levaggi 2012, 187.

² Şimşir 2006, 17.

³ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2023a.

⁴ Çavuşoğlu 2019, v.

tarihsel perspektiften insani diplomasi ele alınmaktadır. Ardından, TDP'nin tarihsel çizgisinin önemli bir parçası olan dış politikaya insani yaklaşımın, ülkenin küresel siyaset ve ekonomideki artan ağırlığıyla uyumlu olarak bir dış politika vizyonuna dönüşümü incelenmektedir. Sonrasında, insani diplomasi'nin güncel gelişimi ve TDP'nin insani dış politika yaklaşımı çerçevesinde Türkiye-LAK ilişkilerinin durumu, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) bölgedeki çalışmaları özelinde değerlendirilmektedir.

İnsani Diplomasi: Kavramsal ve Tarihsel Perspektif

İnsani diplomasi kavramı ilk kez 1912'de, insani hedeflerle yürütülen diplomasi faaliyetlerini klasik diplomasi'den ayırmak için kullanılmış ve böylelikle akademik literatüre girmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası siyasette artan aktör sayısı ve silahlı çatışmalardan etkilenen sivilin sayısının giderek artması, diplomasi'nin de bir etkinlik olarak değişimine yol açmıştır.⁵ Kavram, 2000'lerde akademik yazında ve alanda faaliyet gösteren kuruluşların yayınlarında geniş biçimde yer almaya başlamıştır.⁶ Genel tanımıyla insani diplomasi, devletlerin ve uluslararası kuruluşların insani yardım alanındaki politikalarını ve uygulamalarıdır. Kriz yönetiminin yanı sıra aktörlerin koordinasyonu ve iş birliğini, hedef faaliyetleri gerçekleştirmeyi ve kaynak dağıtımını içerir.⁷ Günümüzde insani diplomasi, gerek insani faaliyetin içeriği ve hedefleri gerekse uygulayıcı aktörler bağlamında bir değişim ve dönüşüm içindedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan devletler arası çatışmalar ve iç savaşlar ile devlet başarısızlığı ile terör etkenlerinin yol açtığı kimi zaman sınır aşan çatışmalar yeni kriz koşulları ve yeni insani ihtiyaçlar doğurmuştur. Gerek hedefler gerekse mekân bağlamında çatışmalarda asker-sivil ayrımının giderek belirsizleşmesi ve etnik temizlik hareketlerinin yol açtığı insani krizlerin doğal bir sonucuna dönüşen yerinden edilmeler ve göçler, insani diplomasiye bakışı değiştirmektedir. Günümüzde insani eyleme karşılık olarak kullanılan insani diplomasi uygulamaları; çatışmalara yol açabilecek koşulların önlenmesinden devlet kurumları için kapasite geliştirmeye; barış inşasından dezavantajlı grupların güçlendirilmesine dek geniş bir alana yayılmaktadır.

İnsani diplomasi'nin, klasik uygulayıcıları olan Kızılay ve Kızıllaç gibi kuruluşlar, uluslararası örgütler, devletler veya Sivil Toplum Kuruluşları (STKlar) tarafından uygulanması mümkündür. Bununla beraber, başlatılan girişimlerin kabul görme ihtimali, imkânlar ve kabiliyetler bakımından olduğu kadar amaçlar, araçlar ve uygulamalar arasında farklılıklar görülebilir. Güncel insani diplomasi'nin en önemli yönlerinden biri, insani krizlerin artan karmaşıklığı ekseninde farklı devletler, örgütler ve STK'ları içerecek biçimde çok sayıda aktörün iş birliğini zorunlu kılmasıdır.⁸ Aynı zamanda, geleneksel dış yardım sağlayıcısı ülkelerin ve kurumların yanında, Türkiye gibi yeni veya yükselen *donörler* olarak tanımlanan ülkeler, dış yardımları aracılığıyla insani diplomasi'de söz sahibi olmuşlardır. Katılımcı aktörler için bir diğer yenilikse insani diplomasi ve dış politikanın giderek iç içe geçmesidir.⁹ Bu yenilik, devletlerin dış politika öncelikleri arasına insani diplomasi'nin girişini sağladığı gibi, dış politikada insani diplomasi'den yararlanmayı giderek bir gereklilik haline getirmektedir. TDP'de insani diplomasiye yönelik geliştirilen düşünsel arka plan ve uygulamalar da insani diplomasi-dış politika ilişkisinin artan öneminden bağımsız değildir.

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi

TDP'nin geleneksel çizgisinde yer almakla beraber, yeni dış politika anlayışının önemli parametrelerinden de biri olarak insani yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde TDP'nin bağımsız hareket etme kabiliyeti ve bu konudaki istekliliği gelişmiş; ortaklar çeşitlenirken dış politikanın öncelikleri ve uygulama alanlarında da değişiklikler yaşanmıştır.¹⁰ TDP'de

⁵ Bogatyreva 2022, S1349.

⁶ Minear ve Smith 2007.

⁷ Régnier 2011, 1212-1213.

⁸ IFRC 2017, 3.

⁹ De Lauri 2018, 4.

¹⁰ Levaggi 2012, 181.

bir vizyon olarak insani faaliyetlerin yer alması, Soğuk Savaş sonrası TDP'nin temellerinden birini oluşturmaktadır. Bununla beraber, kapsam, hedef bölgeler/ülkeler, sorumlu kurumlar ve faaliyet çeşitliliği bağlamında yıllar içinde genişlemeler ve değişimler yaşanmıştır. Bu değişimde TDP'nin artan etkinliği kadar değişen bölgesel ve küreseller koşulların yanı sıra dünya genelinde dış yardım-dış politika ilişkisine dair tartışmalar da etkili olmuştur. Günümüzde TDP'de dış yardım ve dış politikanın bağımsız ele alınması yerine ilişkili olduklarının kabulü anlayışı tercih görmektedir.¹¹ Nitekim 2009-2016 arasındaki Dışişleri ve Başbakanlığı dönemlerinde Türkiye'nin insani dış politika yaklaşımının düşünsel çerçevesini çeşitli zeminlerde açıklayan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin insani diplomasiyi "vicdan ve güç arasındaki kritik denge" çerçevesinde uyguladığını ifade etmiştir.¹² Bu eksende, TDP'de hedef bölge ve ülkeler, büyük ölçüde Türkiye'nin artan ve çeşitlenen dış yardımlarından aldıkları payı da artırmışlardır.

TDP'de insani diplomasi kavramının kullanılması 2000'lerde ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu alandaki öncü uygulamalarıysa, 1970'lerden itibaren kalkınma yardımları sağlanmasıyla başlamıştır. Yardımların kurumsal çerçeve içinde sistematik hale gelmesi amacıyla 1985'te Devlet Planlama Teşkilatı bu konuda yetkili kılınmıştır. Dış yardımların TDP'nin hedef bölgelerdeki etkinliğiyle ilişkilendirilerek önemli ayaklarından biri haline gelmesiyle 1990'larda yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.¹³ Türkiye'nin insani dış politika anlayışında, 1990'lı yıllar; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılması, Kafkasya'da yaşanan çatışmalar, Yugoslavya'nın dağılması, Bosna Savaşı ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan rejim değişiklikleri nedeniyle özel bir döneme işaret eder. Yugoslavya ve Kafkasya'daki çatışmalar Türkiye'ye yalnızca insani yardımda bulunmakla sınırlanamayacak biçimde çatışmaların durdurulması ve insani krizlerin hafifletilmesine yönelik kapsamlı bir insani diplomasi uygulama sorumluluğu yüklemiştir. Aynı dönemde Orta Asya'dan Balkanlara dek yaşanan siyasal dönüşümler, Türkiye'ye demografik ve tarihsel bağlarla sahip olduğu ülkeler ve topluluklarla özgürce iletişim kurma ve diplomatik faaliyetlerde bulunma imkânı sağlamıştır.

Türkiye'nin 1990'lardan itibaren geliştirdiği insani diplomasi faaliyetleri kurumsal çerçeveye oturtma gayretindeki temel adım, TİKA'nın kurulması olmuştur. 1992'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan, sonrasında Başbakanlığa bağlanan ve günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı çatısı altında bulunan TİKA'nın kurumsal yapısı ve faaliyetleri 2000'lerde çeşitli değişikliklere uğramış, aynı zamanda TDP'de insani diplomasi farklı kurumların katılımını içeren bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Bu temelden hareketle güncel TDP'nin ana hatları, *Girişimci ve İnsani Dış Politika* yaklaşımı çerçevesinde belirlenmektedir.¹⁴ İnsani Diplomasi kavramı ilk olarak 2013'te TDP ile ilişkilendirilmiş, geçtiğimiz on yıl zarfında karar alıcıların söylemlerinde "insani dış politika" ifadesi içinde kendine yer bulmuştur.¹⁵ 2016 yılında, dünya tarihindeki, insani eyleme yönelik ilk zirve toplantısı; Dünya İnsani Zirvesi (World Humanitarian Summit) adı altında, İstanbul'da toplanmıştır. Zirvede 60 ülkeden liderler ve 173 ülkeden yetkili ve çok sayıda katılımcı yer almıştır.¹⁶ Türkiye'nin 2000'lerde insani diplomasi alanında artan etkinliği, dış yardım sağlayıcıları arasında önde gelen ülkeler arasına girmesi ve özellikle Suriye İç Savaşı nedeniyle yaşanan göçmen akınında gösterdiği insani tutum, Türkiye'nin hem zirveye ev sahibi ülke olmasını sağlamış hem de küresel ölçekte insani politikalarda yönlendirici aktörler arasına girdiğini ortaya koymuştur.

TDP'nin *Çok Boyutlu Dış Politika* yaklaşımı çerçevesinde, TDP'deki yeniliklerle koşut olarak gerek TİKA'nın gerekse farklı kurumların insani diplomasiye katkıları; faaliyetleri ve hedef bölgeleri bakımından artmış ve çeşitlenmiştir.¹⁷ TDP'de insani diplomasi faaliyetlerinin öncelikli hedefi, Türkiye'nin tarihsel, dini, kültürel ve demografik bağlarının olduğu bölgelerde yaşanan çatışmaların çözümü ve insani krizlerin etkilerinin hafifletilmesidir. Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika'yı birleştiren jeopolitik konumunun ülkenin yumuşak güç projeksiyonuna yanıtılması ve bu bölgelerle gerek tarihsel bağları gerekse güncel siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri; TDP'deki *insani unsurun*

¹¹ Haşimi 2014, 131.

¹² Davutoğlu 2013, 865.

¹³ Tekin 2018, 124.

¹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2023a.

¹⁵ Altunışık 2022, 657.

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2016.

¹⁷ Akıllı 2016, 325-328.

öncelikle bu bölgelere yönelik politikalarında yer almasını beraberinde getirmiştir.¹⁸ Halihazırda TDP’de insani diplomasiyi yürüten temel kurumlar, TİKA’nın yanı sıra AFAD, Türk Kızılayı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve STKlardır.¹⁹ Bununla beraber, faaliyetlerinin amacı ve kapsamı, yalnızca kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi, çalışmalarının süreklilik arz edip acil durumlarla sınırlı olmaması ve Türkiye’den ve hedef bölgelerden farklı kurumlar arasında işbirliği projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında şemsiye kuruluş olması nedeniyle TİKA, Türkiye’nin insani diplomasi faaliyetlerinde anahtar aktör konumundadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, insani diplomasi devletler tarafından nasıl yorumlandığıdır. TİKA’nın Türkiye’nin genel kalkınma yardımlarının ancak küçük bir yüzdesinin sağlayıcısı olduğu düşünüldüğünde, özellikle de karşılıklı ve karşılıksız mali destekler açısından diğer kamu kurumlarının Türkiye’nin kalkınma yardımlarının sağlanmasına, dolayısıyla da TDP perspektifinden insani diplomasiye katkıları göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayiplerle İlişkilerinde İnsani Diplomasi Faaliyetleri

a. Türk Dış Politikasında Latin Amerika ve Karayipler

Türkiye’nin LAK ülkeleriyle ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek bu ülkelerin Avrupa sömürgeci olduğu süreç gerekse bağımsızlıklarının ardından kurulan diplomatik ilişkiler nedeniyle köklü bir tarihsel geçmişe dayanmaktadır. Sömürgecilik döneminde LAK bölgesindeki gelişmeleri Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri ve dünya siyasetini ilgilendiren gelişmeler ekseninde takip eden Osmanlı İmparatorluğu, bu ülkelerin 19. yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, 1800’lerin ortalarından itibaren diplomatik temaslarda bulunmuştur. Özellikle LAK ülkelerinin yeni kurdukları bağımsız devletlerin küresel sistemde tanınmasını arzu etmeleri ve ihraç ettikleri gıda maddeleri ve hammaddeler için pazar bulma arayışları, bu ülkeleri Osmanlı ile temaslara yönlendirmiş ve ilk ikili anlaşmalar, karşılıklı ticaretin düzenlenmesine yönelik olmuştur.

Yine 19. yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı topraklarından LAK bölgesine göç, tarihsel ilişkilere önemli bir insani boyut kazandırmıştır. Ağırlıklı Levant bölgesinden ve büyük ölçüde imparatorluk içindeki gayrimüslim tebaanın, daha az sayıda da Müslüman Arap ve Türk’ün göçüne dayalı bu hareketlilik, 20. yüzyılın başlarına dek etkisini sürdürmüştür.²⁰ Dönemin koşulları altında vatandaş oldukları ülkeye atıfla *Turco* olarak adlandırılan bu göçmenler, günümüzde LAK genelinde mensupları milyonlarla ifade edilen ve aradan geçen zaman içinde Suriyeli, Lübnanlı, Filistinli, Ermeni vb. şeklinde artık etnik veya coğrafi aidiyete göre tanımlanan diasporalar oluşturmuşlardır. Osmanlı döneminde, ticari ilişkilerin yanında LAK’a göç etmiş tebaanın sorunlarının çözülmesi ve yerleştikleri ülkelerdeki haklarının korunmasına yönelik diplomatik etkinlik, imparatorluğun yıkılması ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle kesintiye uğramıştır. Yine de 1920’lerden itibaren LAK ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti’ni tanımışlar ve diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir.

1990’lara dek, coğrafi uzaklık, Soğuk Savaş koşulları, Türkiye’nin bölgeyle ticari ilişkileri artırmayı bir öncelik olarak ele almaması ve dış politikasının büyük ölçüde yakın çevresindeki fırsatlar ve tehditlere odaklanması özel bir LAK politikası geliştirilmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu etkenlere ilaveten hem Türkiye de hem de LAK’ta yaşanan ve büyük benzerlikler gösteren ordunun siyasal hayata müdahalelerinin yanında siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik sorunlar, ilişkilerin yavaş seyretmesine neden olmuştur. 1980’lerden itibaren Türkiye’de ve LAK bölgesinde neredeyse eş zamanlı yaşanan demokrasilerin yeniden tesisi, neoliberal ekonomi politikalarına geçiş ve ardından Soğuk Savaş sonrası dönemin küresel koşullarının açtığı siyasal ve ekonomik etkinlik alanları iki taraf için de dış politikada köklü değişimlere ve küresel ortak arayışlarına yol açmıştır.

1995’te dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Arjantin, Brezilya ve Şili’yi ziyaret ettiği Güney Amerika turu ve 1998’de Dışişleri Bakanlığı tarafından Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı’nın hazırlanması, Türkiye-LAK ilişkilerinde yeni bir dönemin sinyallerini vermiştir. Fakat Türkiye’nin LAK ile yakınlaşmadaki istekliliği ülke içindeki ekonomik ve siyasal sorunlar yüzünden

¹⁸ Tekin 2016, 354-355.

¹⁹ Türkiye’s Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 68.

²⁰ Yazar 2020, 500-501.

sekteye uğramıştır. 2003'ten itibaren AK Parti döneminde TDP'nin yeniden yapılanması ve ülkenin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel ve küresel alanda artan siyasi ve ekonomi ağırlığı nedeniyle yükselen güçler arasında yerini alması, LAK'ı da TDP'nin radarına almıştır. Proaktif ve çok boyutlu dış politika yaklaşımı ekseninde Türkiye, yeni roller üstlenmiş ve yeni sorumluluklar almıştır. Avrasya ve Orta Doğu, TDP'deki geleneksel önemini korumakla beraber, dünyanın diğer bölgeleriyle ilişkiler kurmak veya var olanları derinleştirmek çabası önem kazanmıştır. Böylelikle coğrafi uzaklık, ilişkileri mesafeli kılan bir sebep olmaktan çıkmıştır.²¹ Türkiye, geçmişte *çok uzak* olarak nitelendirilen Sahraraltı Afrika'ya ve LAK'a yönelik açılım politikaları geliştirilmiştir. Bu açılımlar karar alıcılar tarafından TDP'nin uluslararası ilişkilere bakışının genişlemesi olarak nitelendirilmektedir.²² Genişleme ekseninde, Dışişleri Bakanlığı tarafından gözden geçirilen 1998 tarihli eylem planının ilanından sekiz yıl sonra, 2006'ta Türkiye'de LAK yılı ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren, bölge ülkelerinin tamamına yakınıyla diplomatik, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde büyük ivme sağlanmıştır.

Türkiye-LAK ilişkilerinin 2006 sonrası gelişimine bakıldığında, iki konu dikkat çekmektedir. İlki, bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik dalgalanmalarla karar alıcı değişiklikleri nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde iniş çıkışlar yaşanmış olmasına rağmen Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri geliştirmek konusunda istikrarlı bir duruş sergilemesidir.²³ Türk diplomatik temsilciliklerinin sayısındaki artış; üst düzey ziyaret sıklıkları, imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmalar ve karşılıklı ticaretin artırılmasına yönelik girişimler,²⁴ Türkiye'nin bu konudaki kararlılığının göstergeleridir. Türkiye aynı dönemde, ikili ülke-ülke ilişkileri kurmakla yetinmemiş, ülke-bölge ilişkilerini geliştirme politikası da takip ederek LAK'taki bölgesel örgütlere gözlemci üye olmuş ve bu örgütlerle özellikle karşılıklı ticareti geliştirmeye yönelik olarak anlaşmalar yapma çabası içinde olmuştur. Siyasal ilişkileri geliştirmek ve ortak sorunlara çözüm önerileri getirmek gayesiyle de parlamentolar arası dostluk grupları kurulmuştur.

İkincisi, Türkiye-LAK ticaretinin ülke-ülke ve ülke-bölge ilişkilerinin gelişimiyle eş zamanlı olarak kayda değer artış göstermesidir. 2000-2011 döneminde Türkiye-LAK ticaret hacmi on kat artış göstererek 885 milyon ABD dolarından 7,2 milyar dolara yükselmiştir. Her ne kadar geleneksel olarak Türkiye, ağırlıklı hammadde ve tarım ürünü ithal ettiği LAK ile ticaretinde açık verse de bölgeye ihracat açısından önemli başarı göstermiştir. Aynı yıllar arasında, Türkiye'nin LAK'a ihracatı yaklaşık on kat artmış ve 261 milyon dolardan 2,2 milyar dolara; LAK bölgesinden ithalatı ise yaklaşık beş kat artarak 624 milyon dolardan 4,9 milyar dolara yükselmiştir.²⁵ Aradan geçen yıllarda bu rakamlar katlanarak artmıştır. Türkiye-LAK ticareti 2020'de 9,6 milyar dolara, 2021'de 12,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2022'ye gelindiğinde 15 milyar dolar seviyesine çıkmakla beraber Türkiye açık vermeye devam etmektedir. Halihazırda Türkiye'nin bölgedeki en önemli ticaret ortağı Brezilya olup ticaret hacminin yüksek olduğu diğer ülkeler Meksika, Peru, Şili, Kolombiya ve son yıllarda Venezuela'dır. Günümüzde Türkiye, bölge geneliyle ticaretin artışı ve özellikle Türkiye'ye Latin Amerika'dan yatırım çekme konusunda da gayret göstermektedir.²⁶ Görüldüğü üzere, 2006 sonrasında Türkiye-LAK ilişkilerinin temel sütunlarını; siyasi ilişkiler çerçevesinde kurulan ikili ve çok taraflı ortaklıklar ile ticaret hacminin artırılması oluşturmuştur. Yaşanan yakınlaşma, LAK bölgesiyle insani ve kültürel ilişkileri de geliştirmiş, Türkiye'ye ilgiyi artırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, LAK bölgesinde yumuşak gücünü artırmak üzere insani diplomasiyi dini diplomasiye²⁷ yeni dış politika çizgisinin öncelikleri arasında yer alan farklı uygulamalardan yararlanmaya başlamıştır.

b. İnsani Dış Politika Bağlamında Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Faaliyetler

Türkiye'nin LAK politikasında, insani ilişkiler alanında diplomatik temsilciliklerin faaliyetlerinin yanında, TİKA, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yunus Emre Enstitüleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, TRT, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Maarif

²¹ Kuru 2013.

²² Kalmı 2015.

²³ Ermağan ve Tekin 2016, 610.

²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023 b.

²⁵ Levaggi, s. 195.

²⁶ Çetinkaya, 2022; Doğan, 2023.

²⁷ Donelli ve Akıllı 2016, 174.

Vakfi, STKlar ve iş dünyasını temsil eden organizasyonlar başta olmak üzere fakat bunlarla sınırlı olmayan çeşitli kurumlar; Türkiye'nin, Türk dili ve kültürü ile İslamiyet'in tanıtımından acil yardımlara; yatırımlar ve ticari faaliyetlerin artırılmasından ve LAK bölgesinde insani diplomasi faaliyetleri yürütmeye dek çeşitli görevler üstlenmektedirler.²⁸ Bölgeye dair bir sömürgecilik geçmişinin olmaması, Türkiye'nin insani diplomasi faaliyetleri de içerecek biçimde LAK'taki varlığına bölge ülkelerinin olumlu yaklaşımlarına neden olmaktadır.²⁹ TİKA dışındaki kurumların da bölgede insani diplomasi kapsamına dahil edilebilecek faaliyetleri bulunmaktadır. Fakat çoğu zaman LAK bölgesindeki etkinliklere dair kurumsal veriler dağınıktır. Kurumsal internet sitelerinde paylaşılan veya ajanslara düşen faaliyet haberleri ve yer yer dönemsel raporlar aracılığıyla bilgi sahibi olunabilmektedir. Bununla beraber derlenen bilgiler; Türkiye'nin bölgeye yönelik artarak devam eden faaliyetlerinin varlığını ve bunların hedef kitesini ve kapsamını açıklayıcı mahiyettedir. Faaliyet alanlarının insani diplomasiyle doğrudan ilişkili olması ve ilgili kurumların bir kısmının aksine işleyişi gereği bağış kabul etmeyip doğrudan kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi nedeniyle doğrudan devlet eliyle yürütülen dış politikayı temsil etmesi bakımından TİKA'nın bölgedeki varlığı özel önem taşımaktadır.

Türkiye'nin kalkınma yardımları açısından bakıldığında, Türkiye Kalkınma Yardımı Raporlarının halihazırda TİKA internet sitesinden erişilebilen 2014-2021 dönemi raporlarında LAK ülkelere yer verildiği görülmektedir.³⁰ Fakat LAK için açıklanan rakamlar Amerika kıtalarının tamamına ait verilerin içinde olup ne kadarının net olarak LAK'a ayrıldığı bilgisine ulaşılamamıştır. 2015'te Türkiye'nin LAK ülkelere sağladığı toplam kalkınma yardımı tutarı 19,01 milyon ABD dolarıdır.³¹ 2016'da bu rakam, 6,51 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.³² 2017'de 10,4 milyon dolara yükselmiştir.³³ 2018'de iki katından fazla artarak 21,28 milyon dolar olmuştur.³⁴ 2019'da 20,7 milyon dolar olan bu rakam³⁵ 2020'de hızla azalarak 4,52 milyon dolara düşmüştür.³⁶ Son olarak 2021'de 19,12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³⁷ Belirtmek gerekir ki paylaşılan rakamlar yalnızca TİKA'nın harcamalarını değil Türkiye'nin toplam kalkınma yardımlarını temsil etmektedir. LAK'a yönelik insani diplomasi maliyetini de içerecek biçimde Amerikalılar özelinde bakıldığında, sağlanan yardım miktarlarının inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir.

Türkiye'nin LAK ülkelere yönelik sistematik insani diplomasi faaliyetlerinin ilk adımı, 2006 sonrasında, özellikle de 2012'den itibaren sistematikleştirilen TİKA'nın az sayıda bölge ülkesine yönelik çalışmalarına başlamış, yıllar içinde ortak ülke sayısında ve yürütülen projelerde hızlı bir artış görülmüştür.³⁸ Nitekim resmi söylemde Türkiye'nin LAK'a yönelik insani diplomasi faaliyetlerinin uygulanmasında en önemli rolün TİKA'da olduğu ortaya konmaktadır.³⁹ 2014'te TİKA ve Meksika Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (AMEXCID) arasında işbirliği mutabakatı imzalanmıştır.⁴⁰ Aynı yıl Türkiye'nin LAK bölgesindeki ilk Bölgesel Koordinasyon Ofisi başkent Mexico City'de açılmış, onu 2015'te Kolombiya'nın başkenti Bogota'da açılan ikinci ofis izlemiştir. Fakat TİKA'nın faaliyetleri bu iki ülkeyle sınırlı kalmamış ve Karayiplerin küçük ülkelerinden Brezilya'ya dek yayılmıştır. Kurumsal temsil sahasının da genişlemekte olduğu görülmektedir. Son olarak TİKA, Paraguay'da bir Turizm Ofisi açmıştır.⁴¹ LAK bölgesinin TİKA'nın hedef planlamasındaki yeri yıllar içinde görünürlük kazanmıştır. Günümüzde, LAK bölgesiyle kalkınma iş birliğini geliştirmek, TİKA'nın stratejik

²⁸ Çavuşoğlu 2014.

²⁹ Oğuz 2022.

³⁰ TİKA 2015a, 37.

³¹ TİKA 2016, 28.

³² TİKA 2017, 28-29.

³³ TİKA 2018, 20.

³⁴ TİKA 2019, 28.

³⁵ TİKA 2020b, 31.

³⁶ TİKA 2021a, 33.

³⁷ TİKA 2022b, 29.

³⁸ TİKA 2014.

³⁹ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 74.

⁴⁰ Akıllı, 2016, s. 328.

⁴¹ TİKA 2023b.

planlamasındaki hedefleri arasındadır.⁴² Faaliyetlerin temel hedefiyse bölge ülkelerinin kalkınma süreçlerinin desteklenmesidir. Eğitim ve sağlık bu alanda öncelikli sektörler olarak belirlenmiştir.⁴³

2014-2023 dönemi değerlendirildiğinde; eğitim, sağlık ve ulaşım altyapısının desteklenmesi, dezavantajlı gruplara yardım sağlanması ve gerek düşük gelir gruplarına yönelik olarak iş becerilerinin ve fiziksel koşulların iyileştirilmesi ve bu ülkelerin turizm sektörü başta olmak üzere ekonomik potansiyellerinin ve Türkiye ile ticaret olasılıklarının geliştirilmesi, TİKA'nın LAK bölgesindeki çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Göze çarpan hedef gruplar arasında çocuklar, kadınlar ve azınlıklar kapsamında değerlendirilebilecek yerel veya göçmen Müslüman topluluklar ön plana çıkmaktadır. Genelde faaliyetler okullara, hastanelere, kütüphanelere ve ihtiyaçlı kişilere aynı ve nakdi yardım şeklinde olup kısmen de projelendirme yoluyla mesleki eğitim ve kurumsal kapasite geliştirme yönünde çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin TİKA Meksika' Ofisi'nin açıldığı 2016'dan itibaren gerçekleştirdiği projeler ağırlıklı şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki kadınlara yönelik çeşitlendirilmiş kurslar aracılığıyla kadınların güçlendirilmesi; kamu görevlileri için eğitim programların düzenlenmesi ve hibe şeklinde doğrudan yardımlar olmuştur. Yine 2017'de ülkede meydana gelen depremin ardından Meksika'ya ilk yardım ulaştırılan yabancı kuruluşlar arasında TİKA da yer almıştır.⁴⁴ TİKA'nın bir diğer etkinlik alanı da Meksika'daki Turco göçmenler tarafından 1910'da yaptırılmış olan tarihi saat kulesinin 2010 yılındaki restorasyonu ve LAK'ta Türkiye ve Atatürk ismini taşıyan okullara yapılan yardımlar gibi,⁴⁵ karşılıklı kültürel ve tarihsel ilişkilerin geçmişine verilen önemi gösteren faaliyetlerdir.

Türkiye'nin bölgedeki insani diplomasi faaliyetlerinde görev alan bir diğer kurum olan AFAD, doğal afet ve çatışma koşullarındaki insanlara acil yardım ulaştırmak amacıyla yurtdışındaki çalışmalarında LAK ülkelerinde de görev almaktadır. Bu kapsamda, 2020-2021 döneminde kasırgadan zarar gören Honduras, Guatemala ve Panama'ya ivedi mali yardımda bulunulmuş, sonrasında bu ülkelerden gelen talepler üzerine yeniden mali destek sağlanmıştır. Benzer şekilde volkanik patlamadan etkilenen Karayip ülkesi St Vincent ve Grenadines'e mali yardımda bulunulmuştur. Deprem felaketi yaşayan Haiti'ye ise mali yardımın yanı sıra gıda, tıbbi malzeme ve ihtiyaç malzemesi gönderilmiş, Türkiye'den gönderilen arama-kurtarma ekibi Haiti'deki çalışmalara destek vermiştir. 2022'de ise Brezilya'ya, Bahia eyaletinde yaşanan sel felaketi nedeniyle mali yardım gönderilmiştir.⁴⁶

Ulusal sağlık sisteminin başarılarını küresel alanda yumuşak güç ögesine dönüştürmek isteyen Türkiye, Covid-19 pandemisi sürecinde sağlık diplomasisini dış yardımlara entegre ederek dünyanın farklı ülkelerine destek sağlamıştır. Bu desteklerin hedef profili, Türkiye'nin geleneksel dış yardım alıcılarıyla uyumlu ve seçici biçimde belirlenmiş olmakla beraber, çeşitli LAK ülkeleri de bu kapsama dahil edilmişlerdir.⁴⁷ LAK bölgesini pandemiden ağır biçimde etkilemesi nedeniyle, Türkiye 2020 ve 2021 yıllarında LAK'a sağlık ve insani yardım alanlarında destek sağlamıştır. Sağlık sektörüne yönelik olarak sağlık kuruluşlarının güçlendirilmesi, tıbbi malzeme ve ekipman destekleri TİKA tarafından Kolombiya, Brezilya, Meksika, Haiti, Nikaragua, Guatemala, Peru, Brezilya, Şili, Venezuela, Ekvador, Guyana, Bolivya ve El Salvador'daki çeşitli kuruluşlara ulaştırılmıştır. Yine aynı dönemde bu ülkelerin bir kısmında pandemi sürecinin getirdiği olumsuz ekonomik koşulların etkilerini hafifletmek amacıyla ve Ramazan ayı münasebetiyle Müslüman ve Gayrimüslim topluluklara gıda yardımında bulunulmuştur.⁴⁸

Türkiye-LAK ilişkilerinin gelişiminde insani diplomasiyi kurumsal çerçevede, sürekli ve planlı biçimde yürüten taraf Türkiyedir. Bununla beraber 2006 sonrasında derinleşen siyasi ve insani ilişkiler, LAK'ı Türkiye'ye daha yakın kılmıştır ve 6 Şubat 2022'de gerçekleşen iki büyük depremin meydana getirdiği koşullar bu durumda bir parantez açılmasına neden olmuştur. Bu kez Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu anda LAK ülkeleri yardım elini uzatmıştır. Türkiye'nin uluslararası yardım çağrısı yapmasının ardından, Meksika, Brezilya, El Salvador, Kolombiya, Arjantin, Brezilya, Küba ve Kosta Rika'nın aralarında bulunduğu çok sayıda bölge ülkesi, büyük bir hızla cevap vermişler; yardım ekipleri ve

⁴² TİKA 2023a, 48.

⁴³ TİKA 2023a, 86.

⁴⁴ TİKA 2021b; TİKA 2022a;

⁴⁵ TİKA 2015b; TİKA, 2020a; TİKA 2021c.

⁴⁶ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 146-152.

⁴⁷ Güngör 2021, 341.

⁴⁸ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 103-142.

yardım malzemeleri göndermişlerdir. Aynı tarihlerde yaz mevsimini yaşamakta olan Güney Amerika ülkesi Şili’de benzeri görülmemiş çapta orman yangınlarıyla mücadele edildiği ve LAK’ın acil yardım kapasitesinin bir kısmının bu yangınlarla mücadelede görev aldığı düşünüldüğünde, bölgeden Türkiye’ye yönelen insani yardım daha büyük anlam kazanmaktadır.

Sonuç

TDP’nin değişen düşünsel arka planı ve uygulama alanları çerçevesinde, 2006 sonrası dönemde Türkiye-LAK ilişkileri hem siyasal ve ekonomik hedeflere sahip açılım politikası hem de insani dış politika yaklaşımı çerçevesinde özel ilerleme göstermiştir. TDP’de insani diplomasi öncelikle; ülkenin tarihsel, dini, kültürel, coğrafi ve demografik bağlarının olduğu bölgelere ve küresel ölçekte bakıldığında, acil durumlara ve ağır insani krizlere yöneliktir. TDP’de LAK bölgesinin, çatışma veya doğal afet kaynaklı aciliyet içermeyen koşullarda düzenli faaliyetler çerçevesinde insani diplomasinin alanına dahil edilmesi, 2006 sonrası bölgeyle artan ilişkiler kapsamında şekillenmiş bir yeniliktir. TDP açısından, LAK bölgesine yönelik insani diplomasi faaliyetlerinin özgün bir örnek olduğu görülebilir. Her ne kadar Brezilya’dan El Salvador’a dek çoğu LAK ülkesi geçtiğimiz yıllar içinde Türkiye’ye yönelik kendi bir nevi açılım politikalarını ortaya koymuş olsalar da sürekli ve kurumsallaşmış insani diplomasi bağlamında bir karşılıklıktan ziyade Türkiye’nin bu konudaki girişimleri mevcuttur.

Türkiye’nin LAK’a yönelik insani diplomasi faaliyetlerinde farklı kurumların katkıları bulunmaktadır fakat temel uygulayıcı TİKA’dır. Faaliyetlerin bileşenlerine bakıldığında, Osmanlı ve Türk kültürünü temsil eden yapılar ve kurumlarla, doğal afet mağdurları, dezavantajlı gruplar ve farklı etnik kökenlerden Müslüman azınlıkların hedef kitleler oldukları görülmektedir. 2000’lerde yalnızca Türkiye değil pek çok ülke LAK ile yakınlaşma politikası benimsemiştir ve bu politikalarını yumuşak güç unsurlarıyla besleme eğilimindedirler. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu’ndan olduğu gibi, İtalya’dan Rusya’ya, Arap ülkelerinden Japonya’ya dek pek çok ülkeden göçmenler LAK’a gitmişler ve kültürel ve demografik bağların oluşmasına vesile olmuşlardır. Bu bağlar, ilgili ülkelerin LAK politikalarında ve insani diplomasi faaliyetlerinde onlara avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin bölgedeki insani diplomasi faaliyetlerini tarihsel köklerinden beslenen ihtiyaçlı olanlara yardım etme ve kültürel, dini, demografik yakınlığa sahip olunan toplulukları destekleme doğrultusunda inşa ettiği görülmektedir.

TİKA’nın faaliyetleri için Meksika ve Kolombiya’daki bölge ofisleri önemli olmakla beraber çalışmalar tüm bölgeye yayılmıştır. Bu yaygınlık, bir avantaj olduğu gibi çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Öncelikle LAK; Türkiye gibi orta büyüklükteki güçler olan G20 ülkeleri Brezilya, Meksika, Arjantin gibi ülkelerden küçük Orta Amerika ve Karayip ülkelerine dek farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklere sahip ülkeleri barındırmaktadır. Türkiye’nin bölgeye kaynak aktarımı mütevazı rakamlarda olsa da kalkınma desteği kapsamına girebilecek eğitim ve sağlık altyapısına yönelik desteklerin dağılımında bölgenin büyük ekonomilerinin de yer aldığı görülmektedir. Bu ülkelere yönelik insani diplomasi girişimlerinin zaman içinde yerini belirli kurumlara aynı veya nakdi bağış ve küçük ölçekli projeler yerine karşılıklı olarak kalkınma deneyimlerinin paylaşılacağı ve kapsamlı kapasite geliştirme hedeflerine yönelik büyük çaplı projelere bırakması, Türkiye’nin de yararına olacaktır. Özellikle Brezilya ve Küba başta olmak üzere teknik işbirliği alanında deneyimli bölge ülkeleriyle bu alanda tecrübe paylaşımı ve ortaklıklara gidilmesi, Türkiye’nin şu aşamada tek taraflı görünen insani yaklaşımını karşılıklı kazanıma dönüştürebilir.

Kaynakça

Akıllı, E. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika'ya Uzanan Dost Eli: TİKA, Erman Akıllı (ed.), Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar içinde (s. 325-335), Ankara: Nobel.

Altunışık, M. B. (2022). Humanitarian diplomacy as Turkey's national role conception and performance: evidence from Somalia and Afghanistan. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(3), 657-673. doi: 10.1080/14683857.2022.2131978

Bogatyreva, O. (2022). Humanitarian Diplomacy: Modern Concepts and Approaches. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(14), S1349–S1366. doi: 10.1134/S1019331622200047

Çavuşoğlu, M. (2019). Prólogo. Relaciones entre el Imperio Otomano y América Latina a lo largo del siglo XIX içinde (s. v-vi), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (2014, 5 Ocak). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun VII. Büyükelçiler Konferansının Açılışında Yaptığı Konuşma. Ankara. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-vii_-_buyukelciler-konferansinin-acilisinda-yaptigi-konusma_-5-ocak-2014_-ankara.tr.mfa

Çetinkaya, Z. (2022, 20 Ocak). Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile ticaret hacmi 2021'de rekor kırdı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-latin-amerika-ve-karayipler-ile-ticaret-hacmi-2021de-rekor-kirdi/2480229>

Davutoğlu, A. (2013). Turkey's humanitarian diplomacy: objectives, challenges and prospects. *Nationalities Papers*, 41(6), 865-870.

De Lauri, A. (2018). Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda. Bergen: Chr. Michelsen Institute. CMI Brief, 4, <https://www.cmi.no/publications/6536-humanitarian-diplomacy-a-new-research-agenda>

Doğan, S. (2023, 1 Ocak). DEİK Türkiye-Brezilya İş Konseyi Başkanı Deveci, Latin Amerika ile ilişkileri değerlendirdi. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/deik-turkiye-brezilya-is-konseyi-baskani-deveci-latin-amerika-ile-iliskileri-degerlendirdi/2794076>

Donelli, F. ve Akıllı, E. (2016). Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case. *Insight Turkey*. 18(2), 159-179.

Ermağan, İ. ve Tekin, S. (2020). Türk Dış Politikası-Latin Amerika ve Karayipler", Hasan Acar (ed.), Türk Dış Politikası içinde (s. 595-613). Ankara: Nobel.

Güngör, B. (2021). Foreign aid during the COVID-19 pandemic: evidence from Turkey, *Southeast European and Black Sea Studies*, 21(3), 337-352. doi: 10.1080/14683857.2021.1900668

Haşimi, C. (2014). Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation. *Insight Turkey*. 16(1), 127-145. <https://www.insightturkey.com/file/381/turkeys-humanitarian-diplomacy-and-development-cooperation-winter-2014-vol16-no1>

IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies), 2017, "Humanitarian Diplomacy Policy", https://www.ifrc.org/sites/default/files/Humanitarian-Diplomacy-Policy_EN.pdf

Kalın, İ. (2015, 14 Şubat). Turkey and Latin America. <https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2015/02/14/turkey-and-latin-america>

Koru, N. (2013, 5 Nisan). Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sayın Naci Koru'nun Fahri Konsolosluk Toplantısının Açılışında Yaptıkları Konuşma. Ankara. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-koru-gunumuzde-proaktif-ve-cok-boyutlu-turk-dis-politikasinda-artik-uzak-ya-da-cok-uzak-gibi-tanimlara-yer-yok.tr.mfa>

Levaggi, A. G. (2012). América Latina y Caribe, la última frontera de la "Nueva" Política Exterior de Turquía. Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades, 14 (28), 179-202. <https://www.redalyc.org/pdf/282/28224469010.pdf>

Minear, L. ve H. Smith, H. (eds.) (2007). Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft, Tokyo, Japan: United Nations Press, 2007.

Oğuz, C. U. (2022, 31 Kasım). Turkey and Latin America: New Era of Opportunities. Panorama. <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/10/31/cu/>

Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy. (2022). İstanbul: Presidency's Directorate of Communications.

Régnier, P. (2011). The emerging concept of humanitarian diplomacy: identification of a community of practice and prospects for international recognition. Int. Review of the Red Cross, 93 (884), 1211-1237. doi:10.1017/S1816383112000574

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2016). Dünya İnsani Zirvesi 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlendi. https://www.mfa.gov.tr/dunya-insani-zirvesi-23_24-mayis-2016-tarihlerinde-istanbul_da-duzenlendi.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023a). Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023b). Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa

Tekin, S. (2016). "Bölgesel Güç Parametreleri Bağlamında Türkiye Dış Yardımları", Erman Akıllı (ed.), Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar içinde (s. 336-358). Ankara: Nobel.

Tekin, S. (2018). A Comparative Analysis on the Role of Cooperation Agencies in Turkish and Brazilian Public Diplomacy. Ariel González Levaggi, Akbota Zholdasbekova, Nilüfer Narlı (eds.). Eurasia-Latin America Strategic Engagement and Comparative Perspectives in Politics and Economics içinde (s. 114-134). Astana: Kultegin.

Şimşir, B. N. (2006). Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 22(64-65-66), 15-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/680774>

TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı). (2014). TİKA Latin Amerika ve Karayiplerde Faaliyetlerini Sürdürüyor. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_latin_amerika_ve_karayiplerde_faaliyetlerini_surduruyor-7159

TİKA. (2015a). Turkish Development Assistance: From Turkey to the World, 2014 Report, Ankara: Turkish Cooperation and Coordination Agency.

TİKA. (2015b). Türkiye'nin 'Latin Amerika Açılımı' Hız Kazandı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_nin_latin_amerika_acilimi_hiz_kazandi-21102

TİKA. (2016). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2015. Ankara: TİKA.

TİKA. (2017). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016. Ankara: TİKA.

TİKA. (2018). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017. Ankara: TİKA.

TİKA. (2019). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2018. Ankara: TİKA.

TİKA. (2020a). TİKA'dan Şili'de Mustafa Kemal Atatürk İlköğretim Okulu Öğrencilerine Kovid19 Yardımı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_sili%27de_mustafa_kemal_ataturk_ilkogretim_okulu_ogrencilerine_kovid19_yardimi-59171

TİKA. (2020b). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2019. Ankara: TİKA

TİKA. (2021a). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2020. Ankara: TİKA

TİKA. (2021b). Türkiye Meksika Dostluk İlişkilerine Katkı Sağlamaya Devam Ediyor. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_turkiye_meksika_dostluk_iliskilerine_katki_saglamaya_devam_ediyor-67752

TİKA. (2021c). TİKA'dan Meksika'daki 'Türkiye İlkokulu'na Destek. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_meksika_daki_turkiye_ilkokulu_na_destek-65443

TİKA. (2022a). Otizm Mesleki Eğitim Merkezi TİKA'nın Destekleriyle Meksika'da Açıldı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/otizm_mesleki_egitim_merkezi_tika_nin_destekleriyle_meksika%27da_acildi-73002

TİKA. (2022b). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2021. Ankara: TİKA

TİKA. (2023a). 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Ankara: TİKA.

TİKA. (2023b). TİKA established a tourism office in the Historic District of Paraguay. https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_established_a_tourism_office_in_the_historic_district_of_paraguay-76696

Yarar, A. (2020). Meksika'nın Turco Göçmenleri. İsmail Ermağan, Emine Tahsin, Segâh Tekin (eds.), Dünya Siyasetinde Latin Amerika-3 içinde (s. 499-519), Ankara: Nobel.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

Turkey's Membership of the League of Nations and Settlement of Hatay Question in the Mexican Diplomatic Documents

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşe YARAR

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, ayseyarar@sdu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0252-9528

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda kurulması karara bağlanan Milletler Cemiyeti, dünya barışını korumak, silahsızlanmayı desteklemek, çatışmaları müzakereler yoluyla önlemek ve devletler arasında arabuluculuk yapmak amacıyla ortaya çıkan bir örgüttü. Savaşı kazanan devletler tarafından küresel bir güvenlik örgütü olma iddiasıyla kurulan Milletler Cemiyeti (1920-1946), kurulduktan sonraki yıllarda Avrupa'daki olaylara odaklanması dolayısıyla bölgesel bir örgüt olmaktan ileri gidemediğine dair eleştiriler aldı. Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu yıllarda Musul sorunu gibi konular dolayısıyla Türkiye ile ilişkileri sorunlu bir şekilde ilerlemişti. Ancak dış politikasında dünya barışını ve uluslararası hukuku temel alan Türkiye, 1932 yılında cemiyete davet edilerek önemli üyelere biri oldu. 1936 yılında Hatay meselesinin gündeme gelmesiyle Türkiye hem ulusal çıkarları noktasında hem de Milletler Cemiyeti'nin ilkeleri doğrultusunda kararlılıkla meseleyi çözmeye çalıştı. Türkiye'nin kararlılığı ve bu meseledeki net tutumu anti-revizyonist devletler açısından kimi zaman soru işareti yaratsa da Türkiye, mesele, uluslararası hukuk kurallarıyla çözümünü destekledi. Buradan hareketle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ve Hatay meselesinin çözümü bu çalışmada Meksikalı diplomatların gözlemleri doğrultusunda aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Milletler Cemiyeti, Hatay Meselesi, Meksikalı Diplomatlar, Türkiye.

Abstract

The League of Nations was decided to be established at the Peace Conference convened in Paris in 1919 at the end of the First World War, as an organization to provide world peace, support disarmament, prevent conflicts through negotiations, and mediate between states. The League of Nations (1920-1946) was founded by the winning allies with a claim of being a global peace organization. But after a while of its establishment some criticism had been made that it could not go beyond being a regional organization due to its focus on events in Europe. In the years that followed the League of Nations' establishment, its relations with Turkey moved along in a problematic way due to the issues such as the Mosul. However, based on world peace and international law in its foreign policy, Turkey was invited to the society in 1932 and had become one of the important members. When the Hatay question came to the fore in 1936, Turkey resolutely tried to settle the issue both in terms of its national interests and in line with the principles of the League of Nations. Although Turkey's decisiveness and clear stance on this issue sometimes raised doubts by anti-revisionist states, Turkey always supported the settlement of this question with the rules of international law. From this point of view, Turkey's membership in the League of Nations and the settlement of the Hatay question will be revealed in this study in accordance with the observations of Mexican diplomats.

Keywords: First World War, League of Nations, Hatay Question, Mexican Diplomats, Turkey.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ulusların siyasal tarihlerine büyük bir yıkım olarak geçen, milyonlarca insanın ölümüne neden olan küresel bir çatışmaydı. Savaşın kazananları da muazzam kayıplar vermişti. Dünya tarihinde adeta yeni bir sayfanın açılması böyle bir felaketin ardından gerçekleşti. Savaşın sonunda geleneksel imparatorluklar dağıldı ve yeni devletler ortaya çıktı. Ortaya çıkan yeni düzende dünyanın başka bir savaşa sürüklenmesini önlemek, uluslararası ilişkilerde barışı ve güvenliği etkin kılmak için ulusların iş birliğine dayanan bir uluslararası örgütün kurulmasına karar verildi.

ABD Başkanı Woodrow Wilson, henüz savaş devam ederken 1917 yılında kongrede yaptığı bir konuşmada barışın korunması için uluslararası bir örgütlenmenin gerekli olduğunu ifade etmişti. Bu inanç doğrultusunda savaş sonrasında dünya barışını korumak ve gelecekte ortaya çıkabilecek savaşları önlemek için tarihe Wilson Prensipleri olarak geçen 14 barış ilkesini hazırlamış ve 8 Ocak 1918 tarihinde bu ilkeleri ABD Kongresi'nde duyurmuştu. Genel hatlarıyla barışın hâkim olduğu bir dünya düzeninden ve devletlerarası ilişkilerde eşitliğin ve adaletin esas alındığı bir sistemden söz eden Wilson Prensipleri'nin 11. ve 12. maddelerinde uluslararası güvenceden, 14. maddesinde ise tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına alacak bir uluslararası birliğin kurulması gerektiğinden bahsedilmekteydi.¹ Bu anlamda Wilson Prensipleri, Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunun temelini atmıştı.

Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu Paris Barış Konferansı (1919-1920)'nda gerçekleşti. Bu konferans, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin bir araya gelerek barış antlaşmalarını hazırladığı ve savaş sonrası düzenlemeleri tartıştığı toplantılardan oluşmaktaydı. Konferansın 25 Ocak 1919 tarihli ikinci genel kurul toplantısında Milletler Cemiyeti kurulması ve bunun barış antlaşmasının bir parçası olması kararlaştırılmıştı.² 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Barış Antlaşması, Milletler Cemiyeti'nin kurucu antlaşması oldu ve bu antlaşmada cemiyetin temel ilke ve hedefleri belirlendi. Böylece 10 Ocak 1920'de 26 maddelik bir sözleşme ile Milletler Cemiyeti, savaşın galip devletleri tarafından resmi olarak İsviçre'de kuruldu. *Milletler Cemiyeti dünyada kalıcı barışı, adaleti, güvenliği sağlamak ve uluslararası sorunları iş birliği ile çözmek, uluslararası hukuk kurallarını hâkim kılmak amacıyla faaliyet gösterecek ilk evrensel örgüt oldu.*³

Milletler Cemiyeti'nin bir anlamda mimarı olan Wilson, kendi ülkesinin meclisinden cemiyete katılım konusunda onay alamadı ve ABD, bu örgüte üye olmadı. Gönübol, ABD'nin üye olarak bu örgütte yer almamasının ve dolayısıyla örgütün en önemli görevi olan ortak güvenlik sistemine bu devletin katkıda bulunmamasının örgütün zayıf kalmasına sebep olduğunu belirtmiştir.⁴ Sander'e göre de Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü olarak düşünmüştü ama Amerikan iç politikasından kaynaklı siyasi gelişmeler, ABD'nin, Avrupa politikasından uzak durma ilkesini benimsemesine neden olmuştu. Böylece Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu Amerika boyutundan yoksun kalmıştı. Öte yandan Sovyetler Birliği de cemiyetin kuruluş sürecinin dışında bırakılmıştı. ABD ve Sovyetler Birliği'nin cemiyete dahil olmamasının, bu örgütün İngiltere ve Fransa'nın güdümünde bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamamasına neden olduğunu belirten Sander, Milletler Cemiyeti'nin bir dünya kuruluşu olmadığını ifade etmiştir.⁵

Milletler Cemiyeti'nin yukarıda anlatılan koşullarda doğuşu, başlangıçtaki niyete hizmet etmek – dünya barışını korumak – yerine bu örgütün daha çok İngiltere ve Fransa'nın tahayyül ettiği Avrupa düzenini kurmaya ve en başta bu iki devletin çıkarlarını gözetmeye fayda sağladığı söylenebilir. Bu noktada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile ilişkileri en başta problemlili bir seyirde ilerledi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın imzaladığı Sevr Antlaşması, Milletler Cemiyeti'ne de kabul

¹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

² Gönübol, 1975, 75.

³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

⁴ Gönübol, 1975, 77-78.

⁵ Sander, 2007, 35.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

ettirilmiş ve Anadolu'nun İtilaf devletlerince paylaşımında cemiyet bir vasıta olarak kullanılmıştı. Sevr Antlaşması'nı reddeden ve Anadolu'da işgallere karşı direniş hareketi başlatan Türkler arasında cemiyete karşı ciddi bir önyargı oluşmuştu.⁶ Bu süreçte İtilaf devletleri savaş sonrası statükoyu korumak amacıyla Milletler Cemiyeti'ni kurma çabası içindeyken, Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketi bu durumu değiştirmek için mücadeleye girişmişti. Dolayısıyla Türkiye'nin 1919-1922 yılları arasında Milletler Cemiyeti ile herhangi bir ilişkisi söz konusu değildi.⁷ Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasındaki ilişkiler, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra başlayacaktı. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Müttefik devletlerinin Anadolu'da ortaya çıkan milli iradeyi tanımak zorunda kalmaları, Ankara hükümeti ile Lozan'da barış koşulları için bir araya gelmelerini sağladı. Lozan'da Türkiye ile Müttefikler arasında çözülemeyen sorunların Milletler Cemiyeti'ne taşınması sonucunda Türkiye ve cemiyet arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştı. Milletler Cemiyeti organlarının Türkiye aleyhine almış olduğu bazı haksız kararlar ise Türkiye'nin cemiyete karşı oldukça kuşkulu bir tavır takınmasına neden olmuştu. Bu süreçte *cemiyetin galip devletler tarafından kendi çıkarlarını yürütmek için bir araç olarak kullanılmak istenmesi, Türkiye'de cemiyetin gerçek amaçları hakkında şüpheler yaratmıştı*.⁸ Nitekim ilgili dönemde Türkiye, cemiyetin üyesi bile değilken, Lozan'dan kalan sorunları çözmek için Milletler Cemiyeti'ne götürenler, bu örgütün asli üyeleri hatta kurucularıydı. Bu durum, Türkiye nezdinde cemiyete dair tarafsızlık algısını da ortadan kaldırmaktaydı.

1920'ler boyunca Türk dış politikasının odak noktası Lozan'dan kalan sorunların çözüme ulaşmasıydı. Bu süreçte Batılı güçlerle siyasi ilişkiler düşmanca olmasa da zorlu bir şekilde yürümekteydi. İngiltere ile Musul sorunu, Fransa ile kapitülasyonlar ve diğer sorunlar, Yunanistan ile nüfus mübadelesi dış politika konularının başında gelmekteydi. Özellikle Musul sorununun, Milletler Cemiyeti'nin devreye girmesiyle Türkiye'nin aleyhine çözülmesi Türkiye'nin dış politikada Sovyetler ile daha yakın ilişkiler kurmasına neden oldu. Nitekim Musul meselesine bir tepki olarak nitelendirilebilecek Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler ile Türkiye arasında imzalandı.⁹

Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkilere rağmen, Türkiye, Batılı devletlerle sorunlarını çözdükten sonra dış politikada bu ülkelerle yakınlaşarak aynı blokun içinde yer almayı tercih etti. Nitekim 1930'ların başında Türkiye'nin karşısında iki ayrı dış politika seçeneği vardı: Ya Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren çatışmalı bir şekilde devam etmiş *Batı'nın emperyalist devletlerine karşı Türk-Sovyet işbirliğini sürdürmek*, ya da *Batı uygarlığını örnek almış laik, cumhuriyetçi bir ülke olma idealini gerçekleştirilebilir için Batı Paktına dahil olmak*.¹⁰ Türkiye ikinci yolu seçerek 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Alantar'a göre Türkiye'nin tercihini bu yönde yapmasının nedenleri öncelikle Türkiye'nin, meseleleri barışçı yollarla çözmek ve statüko yanlısı bir politika izlemek istemesi; aynı zamanda da pek çok dünya devletinin iş birliği ve savaşın önlenmesi için bir araya geldiği ortamın dışında kalmak istememesidir.¹¹ Batılı devletler de uluslararası arenada statükoyu tehdit edecek revizyonist hareketlenmeler karşısında Türkiye ile yakınlaşmayı tercih etmişti. 1930'lar bu yakınlaşmaya sahne olurken 1936'da Hatay meselesinin gündeme gelmesi istisna bir durum yaratacaktı.

Hatay meselesi, Fransa'nın 1936 yılında Suriye ve Lübnan'daki manda yönetimine son verdiğinde ortaya çıktı. Nitekim Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle Hatay'ın konumu bir anda tartışılır hale gelmişti. Fransa, Hatay'daki egemenlik haklarını Suriye hükümetine devretmiş, bu durum da Türkiye'nin sert tepkisine yol açmıştı. Türkiye'nin, Hatay'ın konumunun görüşülmesi ve sorunun çözülmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurulması önerisini Fransa'nın reddetmesi üzerine iki ülkenin ilişkileri gerilmiş; karşılıklı verilen çözümsüz notaların ardından Fransa, sorunu Milletler Cemiyeti'ne

⁶ Gönlübol, 1975, 148-149.

⁷ Barlas, 2017, 98.

⁸ Gönlübol, 1975, 149.

⁹ Alantar, 1998, 84.

¹⁰ Alantar, 1998, 84.

¹¹ Alantar, 1998, 84.

götürmeye ikna olmuştu.¹² Böylece Aralık 1936'da Hatay meselesi, Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştı.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılım sürecini ve sonrasında ortaya çıkan Hatay meselesi ile ilgili gelişen durumu Meksikalı diplomatların gözlemleriyle aktarmaktır. Bölgenin dışından, uzak bir coğrafyadan dünya barışını korumak üzere Türkiye'den bir yıl önce (1931) cemiyete dahil olan Meksika'nın, Türkiye'nin üyeliğine yaklaşımının diplomatik belgelere yansıtışı ve Türkiye'nin cemiyet üyesi iken ortaya çıkan Hatay meselesi hakkındaki Meksikalı diplomatların yorumları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ve Hatay meselesinin çözümü üzerine hazırlanan bu çalışma Meksika Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi'nde Türkiye ile ilgili dosyaların içinde bulunan belgelerdeki bilgiler ve yorumlar çerçevesinde ele alınacaktır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılması

1920'ler dünyası, büyük savaşın ertesini ifade ederken 1930'lar ise diğer büyük savaş olan İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesini ve savaşa giden yolların açıldığı dönemi ifade etmektedir. 1920'lerde Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri yeni bir düzeni yerleşik hale getirme çabasında iken 1930'larda bu düzenin ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler başlatılmıştı. 1929 Dünya Ekonomik Krizi de bu süreci tetiklemiş; demokratik yönetimlere ve liberal ekonomik sisteme duyulan güven sarsılmıştı. *Başta liberalizmin kalesi olan İngiltere olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri güçten düşmüş ve küresel güç dengesi değişmişti. Bir yandan Almanya gibi savaşın mağlup devletleri yeni güç odakları olarak sivrilmeye başlarken, öte yandan da Türkiye gibi nispeten küçük devletler siyasal ve ekonomik yapıyı sorgulayarak yeni bir düzen oturtmaya çalışmaktaydılar.*¹³ Böyle bir konjonktürün içinde büyük ve küçük anti-revizyonist tüm devletler birbirleriyle iş birliği yapmaya ihtiyaç duymaktaydı. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın böyle bir ortaklaşmaya daha çok ihtiyaç duyması Milletler Cemiyeti'nde uluslararası iş birliği söylemlerinin daha fazla dillendirilmesini sağlamıştı.¹⁴

1930'lar itibarıyla Türkiye ile sorunlarını çözen Batılı devletler, uluslararası sistemde farklı dengelerin oluşmasıyla Türkiye'yi, barışın ve statükonun devam ettirilmesi hususunda kendileriyle aynı çatı altında görmek istemekteydi. Dış politikada aynı yaklaşımı benimseyen Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne dahil olmayı uygun bulmuştu. Ancak cemiyete, başvuruyu değil davet edilerek katılmak istemekteydi. Bu konuda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın tavrı netti. Aras, yurt dışındaki çeşitli temaslarında, Türkiye'nin davet edildiği takdirde Milletler Cemiyeti'ne katılmaktan onur duyacağını vurgulamaktaydı. Aras ile görüşen Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond, Türkiye'nin üyelik davetine sıcak bakmasından memnuniyet duyduğunu ve bu konunun takipçisi olacağını belirtmişti. 13 Nisan 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Milletler Cemiyeti Şubesi Müdürü Abdülhat Bey, Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı'nı ziyaretinde *Türkiye'nin de Meksika gibi Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından yapılacak özel çağrı ile davet edilmeyi beklediğini söyledi. Genel Sekreter yardımcısı Türkiye'ye hukuki yol izlemesi tavsiyesinde bulunurken, Genel Sekreter Drummond Türkiye'nin önemi düşünülünce kuru hukuki sorumluluklar ile Türkiye'nin cemiyete girişinin zorlaştırılmaması gerektiğini belirtti.*¹⁵ Türkiye'nin Cenevre'deki büyükelçilik temsilcisinin 30 Nisan 1932 tarihli raporunda da cemiyetin genel sekreterliğinin Türkiye'nin üyeliği konusundaki girişimlerinin sonuçlanmak üzere olduğu belirtilmiş, aynı gün, Türkiye temsilcisinin, üyelikle ilgili takip

¹² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

¹³ Barlas, 2017, 99.

¹⁴ Barlas, 2017, 99.

¹⁵ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/> Meksika, Versay görüşmeleri sırasında Paris'teki İngiliz ve Amerikan delegasyonları arasındaki anlaşmayla cemiyetin kuruluş aşamasında asli üyeler listesinden çıkarılmıştı ve bu keyfi eyleme kızan birbirini izleyen Meksika hükümetleri, sonraki yıllarda Meksika'nın memnuniyetle karşılanacağını bilmelerine rağmen üyelik başvurusunda bulunmayı reddetmişti. 1931 yılı itibarıyla Meksika'ya yapılacak davetin geri çevrilmeyeceğinden emin olan İspanya Cumhuriyetçi hükümetinin inisiyatifıyla Cemiyet Meclisi ilk hamleyi yaptı ve Meksika'yı Milletler Cemiyeti'ne davet eden bir kararı oybirliğiyle kabul etti. Öte yandan diğer Latin Amerikalı üye devletlerin, cemiyet sözleşmesini ve idealini desteklemek konusunda Meksika kadar aktif ve cesur olmadıklarını söylemek abartı olmayacaktır. Walters, 1967, 462.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

edilecek işlemler hakkında cemiyetin genel sekreterliğinin siyasi bürosu tarafından bilgilendirildiği bildirilmiştir. Genel sekreterlik, daveti Türkiye'ye tebliğ ettiğinde, Türkiye'nin de suretini temsilciye verdikleri bir mektup yazacağını; bu mektubun en önemli noktasının şu cümleyi içereceği aktarılmıştır: *Akvam Cemiyetine kabulundan evvel akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir.* Bu cümlenin Sovyetler ile Türkiye arasındaki mevcut sözleşme dolayısıyla eklendiği Türk temsilci tarafından ifade edilmiştir.¹⁶

Türkiye'nin, Sovyetler ile yakınlığı bir anlamda cemiyet ile olan ilişkilerini etkilemekteydi. Ancak buna rağmen cemiyetin genel sekreteri gibi Milletler Cemiyeti'nin çeşitli üyeleri ve özellikle Yunanistan ile diğer Balkan devletleri, Türkiye'nin üyeliğini mutlak surette desteklemekteydiler.¹⁷ Bu destek 1 Temmuz 1932'de somutlaştı ve İspanya'nın Milletler Cemiyeti temsilcisi De Madariaga, cemiyetin genel kurulunda söz alarak Almanya, Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Guatemala, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kolombiya, Küba, Letonya, Macaristan, Panama, Polonya, Romanya, Yeni Zelanda, Yugoslavya ve Yunanistan adına Türkiye'nin cemiyete üye olarak davet edilmesi için karar tasarısını sundu. De Madariaga ile Yunan Dışişleri Bakanı Mihalakopulos Türkiye'nin üyelik konusunun ivedi olarak gündeme alınmasını talep etti ve Genel Kurul Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Hymans tarafından tasarı gündeme alındı.¹⁸ 6 Temmuz 1932'de toplanan Milletler Cemiyeti Olağanüstü Genel Kurul'unda davet tasarısı görüşüldü ve Türkiye'nin cemiyete davet edilmesi kararı, İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisi ve 27 ülkenin desteği ile kabul edildi.¹⁹

Türkiye'nin üyeliği cemiyete mensup ülkeler tarafından genel olarak desteklenmekteydi. Ancak Avrupa'ya uzak bir coğrafyada yer alan Meksika'nın, Türkiye'nin üyeliğine yönelik tutumu daha tarafsız hatta olumsuzdu. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne davet edildiği haberi, Cenevre'de görevini yürüten Meksika'nın diplomatik temsilcilerinden Martínez de Alba tarafından, 12 Temmuz 1932 tarihinde ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na resmi bir yazıyla bildirilmişti. Yazının içeriğinden Meksika'nın, Türkiye'nin cemiyete üyeliğine olumsuz yaklaştığı anlaşılmaktadır. Alba, Meksika'nın Dışişleri Bakanlığı tarafından kendisine verilen talimat doğrultusunda - bu talimat Türkiye'yi cemiyete davet etmemesi ve diğer üyelerin onayladığı daveti memnuniyetle karşılamamasıydı - cemiyetin ilgili toplantısının altıncı oturumunda sadece susmakla yetinmediğini; aynı zamanda oylama sırasında salonda bulunmadığını yazmıştır. Türkiye'nin cemiyete üye olmaya davet edilmesinin tartışıldığı bu toplantıda Latin Amerikalı delegelerin²⁰, kendisinden hepsi adına konuşmasını (görüş belirtmesini-onay vermesini) istediklerini ama kendisinin bu isteği “doğal olarak açıklama yapmadan ve konuyu önemsemeyen” reddettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Kolombiya Daimî Temsilcisi'nin tüm Latin Amerika adına konuştuğunu ve bunu Meksika'dan Şili'ye tüm Latin Amerika cumhuriyetleri (ülkeleri) adına yaptığını ifade ederek bunun elbette sadece bir konuşma olduğunu; yine de oturumun kapanışında Kolombiya delegesine ‘Meksika’ kelimesini, tutanaklara geçmesin diye nazikçe kaldırmamasını söylediğini ve o delegenin de bu isteği yerine getirdiğini açıklamıştır. Resmi yazıdaki ifade şeklinden Alba'nın bu deleğeye oldukça sinirlendiği anlaşılmaktadır. Alba, Meksika adına da konuşan delegeyi uyarma konusunda aslında daha net bir düzeltme için “kürsüye çıkıp Kolombiyalı deleğe, ne Meksika'nın adını boş yere ağzına almaya yetkili olduğunu, ne de Meksika'nın, Türkiye'yi davet etmeye, hatta kabul etmeye istekli olduğunu belirtmek gerekirdi” ifadesinde bulunmuş; ancak bu tepkinin oldukça fazla kaçacağına da eklemiştir.²¹

¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, “Milletler Cemiyeti'ne Girme Teşebbüslerimize Dair Cenevre Elçiliğimizden Gelen Rapor”, 30.04.1932, Yer Bilgisi: 222-497-20, Dosya Ek: 401, Kurum: 30-10-0-0.

¹⁷ Barlas, 2017, 100.

¹⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

¹⁹ Toynbee'den aktaran Alantar, 1998, 87.

²⁰ Latin Amerika ülkeleri ve Milletler Cemiyeti ilişkileri konusunda detaylı bilgi için bkz.: Alan McPherson, Yannick Wehrli (Ed.). (2015). Beyond Geopolitics New Histories of Latin America at the League of Nations. Albuquerque: University of New Mexico Press.

²¹ Archivo Diplomático en la Secretaría de Relaciones Exteriores (ADSRE), “Actas de la Sesión de la Asamblea en que se invita a Turquía a hacerse miembro de la Liga”, Numero de Documento: III/381(494)/2047, 12.07.1932.

Cemiyetin davet kararı, Türkiye'ye bildirildiğinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1932'de daveti kabul ettiğine dair karar aldı. Türk meclisinin kabul kararı Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne iletilmiş ve 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin 43 üyesinin onayı ile Türkiye, cemiyetin üyesi olmuştur.²² Aynı tarihte Cenevre'deki Meksika diplomatik temsilciliği, Türkiye'nin, cemiyete üyeliğinin gerçekleştiğini ülkesinin dışişleri bakanlığına yine resmi bir yazı ile bildirmiştir. Meksika'nın üyelik süreci ile Türkiye'nin üyelik şeklinin karşılaştırıldığı bu yazıda, Türkiye'nin kabulü için uygulanan prosedürün bir önceki yıl Meksika'nın cemiyete girişi için uygulanandan farklı olduğu vurgulanmıştır. Meksika örneğinde, oylamanın alkışa (sesli biçimde oy birliği ile seçim) dayalı olduğu ancak Türkiye söz konusu olduğunda, sözde göstermelik bir oylama yapıldığı ileri sürülmüştür. Türkiye'nin cemiyete girişi vesilesiyle, Türklerin taahhütlerini sadakatle yerine getireceklerine dair Fransa'nın şüpheye düştüğü ve bu yüzden cemiyetin yönetim kurulunda küçük bir tartışma yaşandığı da belirtilmiştir. Hatta bu nedenle cemiyetin meclis başkanından, Türk delegesinin huzurunda yapılacak kabul konuşmasında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin, amacına ve ruhuna uygun hareket etme onuruna bağlı olduğunu düşündüğünü söylemesi istenmiştir. Bu istek tüm taraflarca kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti başkanı, provoke olunacak herhangi bir duruma mahal vermeksizin süreci yönetmiştir. Meksikalı diplomat Martinez de Alba, Türkiye ile ilgili tüm bu meselede, mutlak sessizliğini koruduğunu; yine de Türkiye'nin üyeliğine olumlu oy vererek, 43 lehte ve sıfır aleyhte oy nedeniyle kendini dünyadaki diğer ülkelerle eşit duruma getirdiğini belirtmiştir.²³

Meksika'nın, Çekoslovakya'daki diplomatik temsilciliğinin geçici maslahatgüzarı Leopoldo Blázquez Margáin, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girişine dair Meksika Dışişleri Bakanlığı'na sunmak üzere 31 Ağustos 1932 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, Türkiye'nin cemiyete üye olmayan devletlerle akdettiği antlaşmaların Misak ruhuna uygun olduğu teyit edildikten sonra, 18 Temmuz 1932'de alışlagelmiş bir törenle Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne katıldığı ifade edilmiştir. Raporun bütününde ise Blázquez, Türkiye ve cemiyet ilişkilerine dair yorumlarını aktarmıştır. Bu doğrultudaki yorumlarına bir örnek olarak Blázquez, Türkiye'nin üyeliğinden daha birkaç ay önce Türk basınının Cenevre örgütünün zayıflıkları ve kusurlarıyla alay ettiğini ileri sürmüş ve 12 Şubat'ta Akşam gazetesi muhabirinin, Tefik Rüştü Bey'in Bahriye Komisyonu Başkan Yardımcılığı'na seçildiğini duyururken şunları eklediğini söylemiştir: "Dünya işlerinin kötüye gitmesinin asıl sebebinin, Cenevre kurumunun kaderini yöneten, dünyayı uçuruma sürüklemekten başka bir şey yapamayan adamların beceriksizliği olduğunu şimdi daha iyi anlıyoruz." Blázquez, raporunda, Türk basınında yer alan bunun gibi ifadelerin çoğaltılabileceğini, ancak aynı gazetelerin, Türk Dışişleri Bakanı'nın, Cenevre'de yirmi sekiz devlet tarafından imzalanan daveti kabul etmesine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin alkışlarla bu davete olumlu oy kullanmasına yönelik olumsuz bir yaklaşım sergilemediklerini belirtmiştir. Blázquez'e göre bu oylama, Sevr Antlaşması'nın, İngiliz Helenseverliğinin ve Türk kamuoyunda uzunca bir süre Batı emperyalizminin kalesi olarak görülen Cenevre'ye yönelik önyargıların artmasına sebep olan Musul sorununun, Türklerin kalplerinde bıraktığı acı hatıraları tamamen silmiştir.²⁴

Türkiye'nin eleştirel ve şüpheli yaklaşımında üyelikten sonra değişen tarafın Cenevre değil, Ankara olduğunu söyleyen Blázquez, Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere ile ilgili bazı önlemler almasına yetecek kadar siyasal bağımsızlığını pekiştirdiğini de ifade etmiştir. Blázquez'e göre Doğu Avrupa devletleriyle ilişkilerini düzene sokan Türkiye, Moskova ve Roma'da da sempati ve dostluk kazanmış, Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusu da yabancı delegasyonlar tarafından 'nezaket ve güzel sözlerle mükemmel bir şekilde' karşılandığından artık Cenevre'de bulunma zamanının geldiğine karar vermişti. Türkiye'nin üyeliği ile Milletler Cemiyeti için yeni bir evrensellik oluşmakta ve diğer yandan Ankara'nın taahhütlerinin ve diğer güçlerle (cemiyet üyesi olmayan devletler) ilişkilerinin doğasına ilişkin şüpheler de ortadan kalkmaktaydı. Hele ki Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne katılımı için onayın bir Helen inisiyatifinden gelmesinin, Türk-Yunan uzlaşmasının samimiyetini açıkça gösterdiğini söyleyen Blázquez, Balkan yarımadasında, Cenevre kurumunun parçası olmayan tek devlet Türkiye olduğu için bu olaya ilk sevenlerin Balkan halkları olduğunu da belirtmiştir. Türk basınına yine

²² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

²³ ADSRE, "Miembros de la Sociedad de las Naciones", Numero de Documento: III/381(494)/2047, 18.07.1932.

²⁴ ADSRE, "Ingreso de Turquía a la Liga de las Naciones", Numero de Documento: 727, Exp: (436.5-0)340/1, 31.08.1932, Praga.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

gönderme yapan Blázquez, aynı Akşam muhabirinin, bu kez karamsar düşüncelerinden sıyrıldığını, köşe yazısında artık “Küçük devletlerin birleşik eylemi, eğer enerji ve kararlılıkla yürütülürse, bazı büyük güçlerin kararsızlıklarına galip gelebilir” diye yazdığını eklemiştir.²⁵

Blázquez, bu yorumları yaptığı sırada, daha önceden kendisine dayatılan koşulları reddetmiş, savaş meydanlarında ve diplomasi masalarında bağımsızlığını kazanmış, iç ve dış politikada saygın, modern bir ulus devlet olmayı hedeflemiş, kendine güvenen bir Türkiye'nin varlığı söz konusuydu. Geçmişin geleneksel düşmanlarından olan Sovyet Rusya, İstanbul ve Türkiye ile ilgili tüm emellerinin artık sona erdiğini ilan ederek Türkiye ile samimi ilişkiler kurmuştu. Türkiye aynı zamanda diğer Balkan devletlerinin de saygınlığını kazanmıştı. Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrayan Yunanistan dahi 1923'teki Türklerin zaferlerinden dolayı yüzyıllarca sürebilecek düşmanlık ya da nefreti bir kenara koymuş ve Türkiye'nin adeta “sıkı dostu” olmuştu. Walters'a göre ilginç olan düşmanlıktan dostluğa geçilen her iki taraftaki bu politika değişimine en büyük katkının, mübadelede karşılıklı olarak yerlerini değiştiren ve evlerini bırakarak Yunanistan ve Türkiye'ye yerleşen Rum ve Türk halklarından gelmesiydi. Türkiye, belki de uzun tarihinde ilk kez, Batı Asya'nın kapılarındaki stratejik konumu nedeniyle daha da değerli bir istikrar ve barış unsuruydu.²⁶ Blázquez de Yunanistan'da, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün bir bakıma Türk-Yunan anlaşmalarının bir uzantısı olarak değerlendirildiğini ve bu üyeliği Yunan halkının da memnuniyetle karşıladığını ifade etmiş; Balkan ülkeleri açısından Türkiye'nin Cenevre'deki varlığının, yarımada'daki dayanışma ruhunu güçlendirdiğini ve böylece yeni bir iş birliği alanı oluşabileceğini de ileri sürmüştür. Blázquez, bunu söylerken aynı zamanda bu meselede yine de temkinli hareket etmek gerektiğinin altını çizmiş; zira Türklerin diğer Balkan devletleri ile iş birliklerinin devamlılığını sağlamak için Cenevre'ye kayıtsız şartsız hükümler getirmelerinin fiilen kabul edilemeyeceğine dikkat çekmiştir.²⁷

Ankara'nın, Moskova ve Roma açısından da çok özel bir konumda olduğunu vurgulayan Blázquez, Türkiye'nin bu ülkeleri dikkate alarak politikalarını yürüttüğünü iddia etmiştir. Nitekim raporda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün öncesinde Türk ve Rus temsilcilikleri arasında görüş alışverişi olduğunu ve bu üyeliğin iki ülke arasındaki mevcut bağları zayıflatmak bir yana, aksine Sovyetler tarafından olumlu karşılandığının altını çizmiştir. Blázquez'e göre Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan hemen sonra bu üyeliğin, Sovyetlere zarar vermeyeceğini Moskova'ya bildirmek için acele etmiştir. Blázquez, bu bildirim, Türk Dışişleri Bakanı'nın, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünden iki gün sonra Rus diplomatik temsilcisine verdiği önceden hazırlanmış “ilginç” bir notanın konusu olduğunu ileri sürmüştür. Bu notada, böyle bir kabulün (Milletler Cemiyeti'ne girişin) Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki samimi dostluk ilişkilerinin daha da gelişmesine hiçbir şekilde engel olamayacağını belirtildiği ve Türk başbakanının, eğer, Türk hükümetinin tüm tahminlerinin aksine, özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı, pasifizm (barış) ilkeleriyle bağdaşmayan bir eğilim ortaya çıkarsa, Türkiye'nin böyle bir girişime en güçlü şekilde karşı çıkacağını garantisini verdiğini yazmıştır.²⁸ Sovyet Rusya'nın, Avrupa'yı emperyalist olarak tanımladığını ve Avrupalıların da Sovyetlerin ideolojisini yok etmek için ellerinden gelen çabayı gösterdiklerini söyleyen Blázquez'e göre Sovyetlerin de bunun farkında olduğu gerçeği dikkate alındığında, Türk Dışişleri Bakanı'nın Moskova'ya verdiği güvenceler son derece yoruma açık olabilirdi.²⁹ Bu ifadeden, Sovyetler Birliği'ne bir nota ile güvence vererek Milletler Cemiyeti'ne katılan Türkiye'nin Meksikalı diplomatik temsilciler nezdinde şüphe yarattığı anlaşılmaktadır.

Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra Türkiye'nin bölgesel önemi dolayısıyla cemiyet içinde Türk temsilcilere önemli görevler verilmişti. *Türkiye, 1934'de Afganistan'ın cemiyet üyelik isteğini incelemek için oluşturulan özel komisyonun başkanlığını ve raportörlüğünü, 1934-1936 Cemiyetin Konsey üyeliğini, 1933'de Cemiyet Konseyi'nin 84 ve 85. Dönem başkanlıklarını ve 1937 Cemiyet Genel Kurul Başkanlığını yürüttü. 1937'de Genel Kurul Başkanlığına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras*

²⁵ ADSRE, “Ingreso de Turquia a la Liga de las Naciones”, 31.08.1932.

²⁶ Walters, 1967, 562.

²⁷ ADSRE, “Ingreso de Turquia a la Liga de las Naciones”, 31.08.1932.

²⁸ ADSRE, “Ingreso de Turquia a la Liga de las Naciones”, 31.08.1932.

²⁹ ADSRE, “Ingreso de Turquia a la Liga de las Naciones”, 31.08.1932.

seçildi. 1938'de Milletler Cemiyeti Çocuk Sağlığı ve Hakları üzerinde Türkiye'yi temsil etmek üzere milletvekili Esmâ Nayman görevlendirildi.³⁰ Zaten Türk hükümeti de olağan üyelikten başka cemiyetin konseyinde de temsil edilmeyi istiyordu. Çünkü konsey üyeliği, sade üyelikten daha büyük bir statüyü tanımlamaktaydı. Bu noktada Türkiye, cemiyetin içindeki tüm ülkelerle aynı statüde olmayı önemseydiğinden egemen eşitliğin kabulü açısından Milletler Cemiyeti Konseyi'ne üye olmayı hedeflemişti.³¹ Bu hedef doğrultusunda Türkiye, 17 Eylül 1934'de Milletler Cemiyeti Konsey üyeliğine seçilmiştir. Türkiye'nin Konsey üyesi olarak uluslararası alanda aktif bir rol yüklediği bir gerçektir. Bu aktivizm Türkiye'nin önce Konsey daha sonra Genel Kurul Başkanlığını üstlenmesiyle daha da artmıştır.³² Nitekim Sovyetlerin, Milletler Cemiyeti'ne katılmasını desteklemiş, cemiyetin genişlemesi ve bir dünya örgütü olması yönünde hem çaba sarfetmiş hem de her zaman bu yönde görüş bildirmiştir. Türkiye'ye göre Milletler Cemiyeti, kural ve yöntemlerini iyileştirmeli; gerçekten adil bir örgüt yapısıyla ilerlemelidir.³³

Türkiye sonraki yıllarda da cemiyet içinde aktif roller üstlenmeyi ve konsey üyeliğine devam etmeyi önemsemiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne hitaben 9 Eylül 1937 tarihinde kaleme aldığı yazıda, daimî olmayan konsey üyelerinin seçimi ile ilgili görüş bildirmiş ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 18. Olağan Toplantısı'nda konsey üyeliğine yeniden seçilmek için destek aramıştı. Bu tebliğ yazısının, Milletler Cemiyeti üyesi devletlerin bilgisine sunulmasını talep eden Aras, konsey üyeliği için diğer üye ülkelerden oy istemiştir. Yazıda, Akdeniz'de barışın pekişmesinin Avrupa'da ve hatta Eski Dünya'da barışın sağlanması/korunması için çok önemli bir faktör olduğunu; Türkiye'nin, cemiyetin ülküsünü taşıyan halklar arasında barış ve iyi anlayış davasına her zaman ve her koşulda bağlılığını gösterdiğini; bu duruşun devam edebilmesini zaruri gördüğünü; coğrafi konumunun imkânları ölçüsünde faaliyetleriyle bundan sonra da barışa hizmet etmeye kendini adayabilmesi için gelecekte konseyde yer almaya devam etmesinin daha da önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁴ Konsey üyeliğine yeniden seçilmek için destek arayan Türkiye temsilcisi, bu konuda Meksika'ya da başvurmuştur. 1937 yılında Meksika'nın Milletler Cemiyeti temsilcisi olan Isidro Fabela, Türkiye delegesinin konseye yeniden seçilme konusunda kendisinden destek talep ettiğini, Meksika'nın Türkiye lehine oy vermesini istediğini belirtmiştir. Fabela'nın ise bu konuda olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin oy talebi hususunda ülkesini bilgilendirdiği yazısında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin yeniden seçilme konusunda karar veremeyeceğinin neredeyse kesin olduğunu; ayrıca konseyde yeni ayrıcalıklı durumlar yaratmanın uygun olmadığını belirterek, Meksika'nın oy vermemesini savunmuştur. Konsey'in teşekkülü meselesi olarak, 1936 yılındaki cemiyet konseyinin onayladığı karara göre yakında bu konuda genel bir çalışma olacağını ve Meksika'nın tutumunu saklı tutmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir.³⁵

Meksikalı diplomatların, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğine ve devam eden süreçte cemiyet içindeki etkinliğinin güçlenmesine yönelik kuşku ve çekimser tavırlar sergilemesi aslında cemiyetin misyonuna yükledikleri anlamla ilgiliydi. Cemiyet, Avrupa'da statükoyu korumaya odaklandıkça ve tüm dikkatini Avrupa içindeki olaylara verdikçe cemiyetin varlık sebebine ilişkin sorgulayıcı tavırlar artıyordu. Türkiye'nin, Avrupa içindeki olayların gelişiminde kritik bir ülke olması, cemiyet nezdinde önemini artırırken, Amerika kıtasında bulunan Meksika'nın eşit üyelik ve dünya barışı noktasındaki kaygıları bu ülke açısından cemiyete yönelik memnuniyetsizliğe yol açıyordu. Nitekim cemiyet içinde Meksika dahil ciddi sayıda Latin Amerika ülkesi üye olarak bulunmaktaydı; ancak Milletler Cemiyeti'nde kritik makamlara daha çok Avrupalı ülkeler getirilmişti ve cemiyet, işlev açısından uluslararası küresel bir örgüt görüntüsü vermek yerine Avrupa merkezli bölgesel bir kuruluş görünümünün ötesine geçememekteydi. Oysa Meksika, Milletler Cemiyeti'nin varlık bulmasını ve güçlenmesini çok önemseyen bir ülkeydi. 4 Haziran 1936 tarihli Kurun Gazetesi'nde *Milletler Cemiyeti*

³⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

³¹ Barlas, 2017, 99.

³² Kırdar'dan aktaran Barlas, 2017, 102.

³³ Barlas, 2017, 102.

³⁴ ADSRE, "Comunicación del Ministro de Relaciones Exteriores de Turquía Dirigida al Presidente de la Asamblea", Numero de Documento: III/381(494)/2047, 17.09.1937.

³⁵ ADSRE, "Traduccion (Eleccion de los Miembros No Permanentes del Consejo)", Numero de Documento: III/381(494)/2047, Ginebra, 06.09.1937.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

Yeni Bir İmtihan Geçiriyor; Kazanacak mı, Yoksa... başlığı altında, Meksika'nın devlet başkanı olan Lazaro Cardenas'ın, gazetecilere *dünyanın bir tarafına ait işleri diğer tarafın işlerinden ayırmaya imkan yoktur* dediği ve Cardenas'ın Milletler Cemiyeti'nin uluslararası ve evrensel özelliğine dikkat çektiği belirtilmektedir. Cardenas'ın ifadesi, Meksika'nın her şeye rağmen bu örgütten ayrılmaya taraftar olmadığını göstermiştir. Öte yandan aynı yazıda cemiyetin işleyişinden memnun olmayan Latin Amerika ülkelerinden Guatemala'nın ilgili tarih itibarıyla Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış olduğu ve diğer Latin Amerika ülkelerinin de örgütten ayrılmasını istediği ileri sürülmüştür. Guatemala'ya göre Amerikalılar, bir Amerika Milletler Cemiyeti kurmalıdır. Kolombiya'ya göre de Milletler Cemiyeti, büyük devletlerin, sadece kendi işlerini yürütmek için kullandıkları bir örgüttü. Bu yüzden Milletler Cemiyeti bu devletlere boyun eğmekteydi. Büyük devletlerin tahakkümü yüzünden cemiyet, mahiyetini kaybetmekteydi. Gazetede yazıdan Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerinin de Milletler Cemiyeti ile ilgili benzer kaygıları ve görüşleri taşıdıkları anlaşılmaktadır. Latin Amerika ülkelerinin cemiyetten ayrılma hususunda gösterecekleri tavrın, cemiyet için bir imtihan niteliği taşıdığı görülmektedir.³⁶ 1939 yılına gelindiğinde ise cemiyete önceden üye olmuş yirmi Latin Amerika ülkesinden on tanesi (Arjantin, Bolivya, Kolombiya, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Haiti, Meksika, Panama, Uruguay) tam üye olarak kalmış; diğerleri cemiyetten ayrılmıştı.³⁷

1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Milletler Cemiyeti'nin küresel bir çatışmayı önleme konusundaki başarısızlığını ortaya koydu. Zaten 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı, 1935'te de İtalya'nın Etiyopya'yı işgali Milletler Cemiyeti'nin büyük çatışmaları önleme konusundaki pasifliğini, yayılcı güçlerin durdurulması hususundaki yetersizliğini ve barışın korunmasındaki etkisizliğini gözler önüne sermişti. Cemiyetin bu işgalleri önleyememesi birçok devletin cemiyete dair güvensizliğini pekiştirdi ve üyelikten ayrılmasına sebep oldu. Meksika gibi Türkiye de son ana kadar cemiyet üyeliğini devam ettirdi. Bu konuda dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şu ifadelerde bulunmuştur:

Büyük akışın istikametini büyük milletlerin intihap edecekleri (seçecekleri) yol tayin edecekti. Dünya durumunu buna göre inceliyor ve ona göre tedbirlerimizi düşünüyor ve ahyorduk. Eğer büyük milletler, ihtilaflarını yahut davalarını kuvvetle halletmek yoluna girerlerse bundan çıkacak dünya yangınlarından kendimizi mümkün olduğu kadar korumak, dünya iş birliğine giderse bütün varlığımızla bu yola girenlere iltihak etmek başlıca emelimizdi. Yakın komşularımızın hepsiyle bu maksatla iş birliği yapmayı, en iyi çare olarak mütalaa ediyorduk. Birinci Cihan Muharebesi'nden sonra kurulan Milletler Cemiyeti müessesesi, bütün eksikleriyle beraber ikinci yol için bir nevi başlangıç sayılabilir. Vakıa bu müessese, bu ihtiyacı duyan insanlığa karşı bir taraftan ümit vermek, diğer taraftan da Birinci Cihan Muharebesi sulhu ile elde edilen sakat muvazene ve ahengi sathi (yüzeysel) tamirlerle muhafaza etmek emeliyle tertiplenmişti. Bununla beraber bu müesseseye bütün milletler, hele Sovyetler Rusya'sıyla Birleşik Amerika Cumhuriyetleri de girerlerse müessesenin ihtiyaca daha uygun bir iyileşme göstereceğini de kuvvetle bekliyorduk. İşte bu ümitle 18 Temmuz 1932 tarihinde bu müesseseye girdik. (...) Bizim gözümüzde bu müessese, hiç olmazsa bütün milletlerin bir buluşma yeri olabiliyordu. Bütün milletler için böyle bir yerde sık sık toplanma imkânı olunca birbirleriyle temas ederek, konuşarak en iyi anlaşma çarelerini bulabileceklerini ümit etmek, bir hayal veya bir hata sayılamazdı. (...) Ne yazık ki bütün devletleri orada toplamak mümkün olmadı. Bazı devletler girmediler, bazıları da oradan çıktılar. Dikkate layıktır ki girenlerden kuvvete müracaat yolunu tercih edenler, orasını birer birer terk ettiler. Biz müessesede sonuna kadar kalanlardık.³⁸

Görüldüğü üzere Türkiye başka üyelerin yaptığı gibi Cemiyet'ten ayrılmak yerine, bu örgütün bünyesinde mücadele etmeyi tercih etmişti. Türkiye'nin son ana kadar üyelikten ayrılmaması hem barış yanlısı dış politika anlayışını hem de sorunların diplomasiyle çözümüne olan inancını kanıtlamaktaydı. Nitekim 1936 yılında Hatay meselesinin gündeme gelmesi ve cemiyete taşınan bu sorunda Türkiye'nin zaman zaman hayal kırıklığına uğraması, cemiyetten ayrılmasına dair basın aracılığıyla belli oranda baskı yaratmıştı. Ancak Türkiye, cemiyetten ayrılmasına dair talepleri içeren gazete yazılarına rağmen

³⁶ Kurun Gazetesi, "Milletler Cemiyeti Yeni Bir İmtihan Geçiriyor; Kazanacak mı, Yoksa...", s.5., 04.06.1937.

³⁷ Walters, 1967, 788.

³⁸ Aras, 2010, 107-108.

üyeliğini devam ettirmiştir.³⁹ Bunun sonucunda da Hatay meselesi, Türkiye'nin istediği yönde bir çözüme kavuşabilmiştir.

Milletler Cemiyeti ve Hatay Meselesi

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra dış politikada cemiyet ile bağlantılı olarak çözülen en önemli konulardan biri Hatay meselesidir. Sorundaki taraflar, Türkiye ve Fransa olurken iki devlet arasında 1930'lardan itibaren başlayan genel anlamdaki sıcak ilişkiler dahi bu sorunun kısa sürede çözülmesini sağlayamamıştır.

Uluslararası ilişkilerde hem Türkiye hem de Fransa barışçı bir politika yürütmekte ve dünya politikasında statükonun korunmasını desteklemekteydiler. 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle Fransa'nın Türkiye ile yakın ilişkiler kurma ihtiyacı daha da artmıştı. Bu süreçte Fransız hükümeti 1934 yılında Türkiye ve Balkan devletleri arasında imzalanan Balkan Paktı'nı desteklemiş; 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı her iki devlet de Milletler Cemiyeti bünyesinde Mussolini yönetimine karşı yaptırımlara katılmıştı. 1936 Temmuz'unda İspanya'da Franco liderliğinde mevcut hükümete karşı başlatılan isyanın iç savaşa dönüşmesiyle İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı İspanya iç savaşına karışmama politikasını Türkiye de benimsemiş ve seçilmiş meşru cumhuriyetçi hükümete destek olmak yerine tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Öte yandan Akdeniz'de gemilere ve denizaltılara yönelik gerçekleşen saldırılardan dolayı oluşan güvensizlik üzerine toplanan Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937)'nda Türkiye yine İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmişti. Ayrıca Avrupa'da belirginleşen Roma-Berlin ittifakından kaynaklı tehdit algısı Fransa'yı Türkiye ile yakın müttefiklik konusunda daha da güdülemekteydi. Bu müttefiklik ihtiyacı doğrultusunda da Montrö'de Boğazlar Sorunu Fransa'nın da desteğiyle Türkiye'nin lehine çözülmüştü.⁴⁰ Dolayısıyla Hatay meselesine kadar Türkiye ve Fransa dış politikada sürekli aynı yönde hareket ederek müttefiklik ilişkilerini sürdürmüştü.

Hatay meselesi, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme kararı üzerine ortaya çıkmış ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla çözümlenmişti. Türkiye'nin konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşınmasıyla 1937-1939 yılları arasında devam eden görüşmelerle çözüme kavuşturulan Hatay meselesi, o sırada Türkiye'de temsilcilik görevini yürütmekte olan Meksikalı diplomat Francisco Ortiz Monasterio'nun raporlarına da yansımıştır. Monasterio, konuyla ilgili raporlarını *Suriye'nin Bağımsızlığı, İskenderun ve Antakya Bölgesinin Uluslararası Statüsü* başlığı altında hazırlamıştır. 10 Ocak 1937 tarihli raporunda Türkiye'nin, İskenderun ve Antakya bölgelerine ilişkin hak iddialarında kararlı bir politika izlemesinin nedenleri olduğunu belirtmiş ve ulusal onurun yanı sıra bu nedenleri altı madde halinde şöyle sıralamıştır:

- 1) **İç politika:** Kemalist rejimin saygınlığı.
- 2) **Tarihsel neden:** Çok eski zamanlardan beri bölgede yaşayan büyük bir Türk nüfusunun bulunması ve bu nüfusun korunması ihtiyacı.
- 3) **Hukuki neden:** Uluslararası Sözleşmeler, özellikle Türkiye – Fransa arasında imzalanan 1921 tarihli Franklin-Bouillon Anlaşması (Ankara Anlaşması)
- 4) **Ekonomik neden:** İhtilafli bölgenin özellikle çeltik, portakal ve pamuk açısından oldukça verimli olması.
- 5) **Etnik neden:** Yüzbinlerce Türkün, Arap egemenliğine tabi olmasını engellemek.
- 6) **Uluslararası politika:** Güney sınırındaki yeni komşu Suriye ile dostane ilişkiler kurmak için aradaki her türlü uyuşmazlığı ve sorunu kesin olarak çözmek.

Monasterio, ilgili dönemde yarı resmi kaynaklardan edindikleri inandırıcılığı yüksek haberlere göre en az bu altı madde kadar önemli bir neden daha olduğunu söyleyerek stratejik açıdan İtalya'nın, İskenderun ve Antakya bölgesine açıktan ya da gizlice girmesini engellemek için Türkiye'nin Hatay

³⁹ Barlas, 2017, 107.

⁴⁰ Soysal, 1985, 81-82.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

meselesinin üzerinde ısrarla durduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Monasterio'nun yazdıklarına göre bir süredir İtalya'nın gözünün söz konusu bölge üzerinde olduğuna dair dedikodular dolaşmaktaydı. Hatta bu dedikodular arasında İtalya'nın Hatay meselesinden muaf olmadığını söyleyenler bile vardı. Monasterio, yeni Roma İmparatorluğu düşüncesi temel alındığında, İskenderun Körfezi kıyılarında bir deniz ve hava üssü kurarak Kıbrıs Adası'ndan itibaren kontrolü ele geçirmeye dair bir İtalyan niyeti olduğunu varsaymayı mantıklı bulduğunu belirtmiş; ancak yine de bu tür söylentilere yeterince güvenmediğini de eklemiştir. Son dönemde elde ettiği verilerin bu tür haberleri yarı resmi olarak değerlendirmesine neden olduğunu söylemiştir.⁴²

Monasterio, raporuna, Türkiye'nin öncelikle, Fransa'dan, Suriye ve Lübnan'ın elde ettiği uluslararası statünün aynısını İskenderun ve Antakya Bölgesi'ne de vermesini talep ederek bu meseleyi çözmeye çalıştığını yazmıştır. Fransa'nın ise öne sürdüğü hukuki sebeplerden dolayı bu talebi imkânsız hale getirdiğini; bunun üzerine de Türkiye'nin bölgedeki hak iddialarını, Suriye, Lübnan ve Hatay (İskenderun ve Antakya Bölgesi) arasında bir konfederasyon kurulmasıyla sınırladığını belirtmiştir. Raporunda, Türkiye'nin mevcut sınırlarından samimi olarak memnun görüldüğünü vurgulayan Monasterio, Türk tarafının, Fransa'ya meselenin konfederasyon şeklinde çözümünü önerdiğini de açıklamıştır. Türk basınına da değinen Monasterio, Türkiye'de gazetelerin, sürekli olarak bunun bir sınır çatışması olmadığını ısrarla vurguladıklarını ve Türkiye'nin bir kilometre daha fazla toprak elde etmek için dünyanın huzurunu bozmayacağını defaatle tekrarladıklarını belirtmiştir. Türkiye'nin uluslararası alandaki iyi niyetli tavrı, barışa saygısı, nüfus yoğunluğunun düşük olması (kilometrekare başına 21,2 kişi) ve daha birçok hususun, Meksikalı diplomatları, Türklerin samimiyetlerine inanmaya yönelttiğini söyleyen Monasterio, Alman basınının ise bu konuda revizyonist bir eğilim görmek isteyen tutumunu sürdürdüğünü aktarmıştır. Monasterio'nun raporunda belirttiği üzere, Alman gazeteleri, bölgeye dair Türkleri kıskırtmaya yönelik haberler yaparken, Türk gazeteleri, Alman gazetelerine konunun hiç de revizyonizmle ilgili olmadığını yanıtını vermeye devam etmekteydiler.⁴³

Monasterio, Hatay meselesi ile ilgili olarak Atatürk'ün 6 Ocak 1937 tarihli Konya ziyaretine de raporunda yer vermiştir. Bu gezi sırasında bir söylentinin yayıldığını; bu söylentiye göre ciddi çevrelerde Gazi'nin Konya'ya varır varmaz Cumhurbaşkanlığına istifasını sunacağını ve ihtilafli bölgeye yani Hatay'a tek başına hareket edeceğinin, hemen ardından Hükümetin güçlü bir ordu göndereceğinin konuşulduğunu raporuna eklemiştir. Konuşulanlara göre tümenler Atatürk'ü durduracak ve ardından o, parlak sözleri, güçlü kişiliği ve prestijiyyle, birlikleri onu takip etmeye ve Hatay'ı zorla almaya ikna edecek gibi görünecekti. Gazi'nin bir asi olarak yapacağı bu teatral prosedür sayesinde Türkiye'nin resmi olarak taahhütte bulunmadan hedefine ulaşacağını iddia edildiğini söyleyen Monasterio, bu söylenti ne kadar fantastik olursa olsun, yine de bazı hakikat tonlarını taşımaktaydı şeklinde yorum yapmıştır.⁴⁴ Nitekim Soyak'ın, *Atatürk'ten Hatıralar* kitabında bahsettiği üzere Türk hükümeti gerçekten de bu seyahatten endişeye düşmüş ve Fransızlarla savaşa girilecek olmasından çekinmişlerdi. Bu endişe Atatürk'e bildirildiğinde kendisi *biz istesek bile, Fransızlar Sancak (Hatay) için bizimle bir harbe girerler mi hiç?.. Arkadaşlar bunu nasıl düşünebiliyorlar, görmüyorlar mı ki bugün Fransa'nın bizzat anavatanı, büyük tehlikelerle sarılı bir haldedir?.. Bunu, her Fransız idrak etmiştir ve endişe içindedir. Sancak'a gelince, Fransızlardan dünyada böyle bir yerin mevcut olduğunu bilenler, yüzde biri, ikiyi geçmez. Bu vaziyette hangi Hükümet Sancak'taki mevhum ve daha ziyade şahsi, menfaat kırıntıları için deniz aşırı, hem de bizimle bir harbi göze alabilir; evham ve vesvesenin bu derecesine şaştım doğrusu...* ifadesinde bulunarak bu geziyi bir askeri hareketin başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde organize ettiğini; Türkiye'nin, Hatay'daki Türk çoğunluğunun çeşitli sözleşmelerle kabul edilmiş açık haklarını korumak konusunda ne derecede hassas ve azimli olduğunu, işin birtakım oyunlarla veya ihmallerle sürüncemede kalmasına katıyen tahammülünün olmadığını göstermek için böyle bir tertip düzenlediğini ve bunu da istihbarat memurları ile dolu bir otelde yaptığını söylemiştir.

⁴¹ ADSRE, "La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia", No: 32, Expediente: (496-0)A/(496) 510R, 10.01.1937.

⁴² ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

⁴³ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

⁴⁴ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

Atatürk, savaşa karşı olup, barışçı yöntemlerle bir an evvel bu konunun çözülmesini neden bu kadar çok önemseydiğini yine Soyak'ın kitabındaki ifadelerle şöyle belirtmiştir:

Davamız, böyle sürüncemede kaldıkça bilhassa Türk ahaliye reva görülen şiddetli baskı devam ettikçe, bir gün içeride (Hatay'da) büyük ve kanlı bir hadise zuhur edebilirdi; bu yüzden iki taraf, hiç istemedikleri halde silahlı bir çatışmaya sürüklenebilirdi. İşte bu hal ve ihtimalleri ortadan kaldırmak, herkesi vaktinde ikaz etmek içindir ki, harekete geçtim; başka bir ifade ile ben bu hareketi, memleketi harbe sokmak için değil, tam tersine ondan kurtarmak için yapmış bulunuyorum. Yoksa Türkiye'yi isteyerek bir harbe sokmaya hakkım olmadığını biliyorum; arkadaşlar emin olsunlar ki, bundan, hiç değilse onlar kadar, ben de çekinirim.⁴⁵

Monasterio, raporunda, Türkiye'nin uluslararası hukuk ilkelerine duyduğu saygıdan, Gazi'nin soğukkanlılığı ve sabrından, Türkiye'nin uluslararası bir çatışmadan kaçınma konusundaki arzusundan dolayı Atatürk'ün Konya seyahatinde zaten bir savaş başlatılmayacağını; bu gezinin sadece birkaç saatlik bir ziyaret olduğunu yazmıştır. Türkiye'nin uluslararası bir çatışmadan kaçınmaya yönelik samimi isteğine ilişkin olarak İspanya Maslahatgüzarı ile görüşen Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın, Hatay'da silahlı bir eyleme girişme konusunda kendisini askeri ve ahlaki açıdan son derece güçlü hissettiğini ve bunu yapmak zorunda kalmaktan mümkün olan her şekilde kaçındığını söylediğini belirtmiştir. Monasterio, Aras'ın aynı zamanda Paris Hükümeti'nin anlaşılmaz tutumu göz önüne alındığında muhtemel bir çatışmada Fransa'nın çok sayıda Fransız askerini bölgeye göndereceğini, bu durumun da Almanya'ya, Fransa'ya askeri bir darbe vurma fırsatı vereceğini, böylece bölgedeki Türk-Fransız çatışmasının genel bir savaşı tetikleyeceğini ifade ettiğini de aktarmıştır. Monasterio, raporuna, Aras'ın söylediklerinden, Türkiye'nin, İngiltere, Rusya ve Fransa'ya, Hatay meselesinin, Berlin'in çıkarları doğrultusunda ele alınmasına izin vermeyecek kadar bağlı olduğunu anlaşıldığını yazmıştır.⁴⁶

21 Ocak 1937 tarihinde toplanacak Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısından önce Hatay meselesinin iki taraf arasında yeniden görüşülmesine dair anlaşmaya varıldığını bildiren Monasterio, bu görüşmenin Türkiye'nin konfederasyon önerisine dayanacağını belirtmiştir. Bu görüşmeden meselenin çözümünün sağlanacağına dair Türk tarafının umutlu olduğunu ifade eden Monasterio, her iki taraf anlaşmaya varmadığı sürece cemiyet toplantısından da nihai bir karar çıkamayacağını eklemiştir. Monasterio, bu konuda Atatürk'ün yakın arkadaşı, Cumhuriyet Gazetesi baş yazarı Yunus Nadi'nin Türkiye ve Fransa'nın bir sonraki Cenevre toplantısına tam bir uyum içinde gitmezlerse sorunun barışçıl çözümünün mümkün olmayacağını, eğer söz konusu Konsey toplantısına Türk tarafı, böyle bir ön anlaşma olmadan katılmak zorunda kalırsa, büyük ihtimalle Türkiye'nin Cenevre'ye Milletler Cemiyeti'nden ayrılma kararını cebinde taşıyarak gideceğini, kimsenin Türklerin haklarıyla ve özsaygısıyla dalga geçmesine izin vermeyeceklerini, Türkiye'nin kendisini onursuz bir durumda bulması durumunda ilk yapması gerekenin, Milletler Cemiyeti'ne sırtını dönmek olduğunu ve eğer ulusal onur gerektiriyorsa Türkiye'nin başı dik tüm dünyaya meydan okuması gerektiğini açıkladığını raporuna eklemiştir. Monasterio'ya göre milli gururla dolu bu sözler, Türk kamuoyunun içinde bulunduğu ruh halinin gerçek bir yansımasıydı ve bunların basit bir kabadayılık olduğunu düşünen herkes büyük yanlışta olacaktı. Monasterio, o günün Türkiye'sinin, büyük güçlerin köle muamelesi yaptığı ve inanılmayacak kadar baskı uyguladığı eski Osmanlı İmparatorluğu ile bu anlamda hiçbir alakası olmadığını unutulmaması gerektiğini vurgulayarak yeni Türk neslinin gerekirse en uç noktaya kadar gideceğini ve bu dönemde Fransa'ya karşı yapılacak bir askeri harekatta başarılı olma şansını maksimuma çıkaracağını söylemiştir.⁴⁷

Monasterio, Hatay meselesinde konfederasyon önerisini her iki taraf için (Türkiye ve Fransa) mükemmel bir çözüm olarak değerlendirmiştir. Monasterio'ya göre konfederasyon kurulmasıyla aynı zamanda Suriye, İskenderun limanı üzerindeki belirli haklarını elinde tutarak ve Türkiye ile dostane ilişkilerini koruyarak ve hatta artırarak, kendi huzuru açısından çok büyük avantajlar elde etmiş olacaktı.⁴⁸ Türkiye tarafı konfederasyon önerisini 14 maddelik bir notayla 11 Ocak 1937 tarihinde

⁴⁵ Soyak, 1973, 606-607.

⁴⁶ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

⁴⁷ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

⁴⁸ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 10.01.1937.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

Fransa'ya bildirmişti. Genel hatlarıyla bu notada Suriye, Lübnan ve Hatay'ın üç konfedere devlet olarak örgütleneceği, konfedere devletler arasında Hatay'ın silahsızlandırılarak tarafsız bir bölge haline getirileceği, Hatay'a dışarıdan gelebilecek her türlü müdahaleye karşı Türkiye ve Fransa'nın ortak tavır alacağı, Hatay'ın resmi dilinin Türkçe ve devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olacağı belirtilmişti.⁴⁹ Türkiye'nin notasına 19 Ocak 1937 tarihinde Fransa'nın başbakanı tarafından özel bir mektup ile cevap verilmiş ve Türkiye'nin önerdiği üçlü konfederasyon teklifi reddedilmişti. Ancak Fransız başbakanı Hatay'ı ayrı bir varlık olarak değerlendirmiş ve bu konuda Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararın Fransa tarafından kesin olarak kabul edileceğinin garantisini vermiştir. Bu sebeple Türkiye tarafı meselenin diplomasiyle çözümü için umudunu kaybetmemiş ve Cenevre'de Milletler Cemiyeti bünyesinde başlayacak ikinci tur görüşmeler için hazırlıklarına başlamıştır.⁵⁰

Monasterio, 1937 yılı boyunca çözülemeyen Hatay meselesine dair yazdığı 16 Şubat 1938 tarihli raporunda Hatay konusunun Türk-Fransız sorunu olarak Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 1938 yılının ocak ayındaki yüzüncü toplantısında ele alındığını ve Daimî Temsilci Necmeddin Sadak'ın yaptığı konuşmada Türkiye'nin bu konudaki bakış açısının açıkça ifade edildiğini belirtmiştir.⁵¹ Sadak bu konuşmasında şunları söylemiştir:

Sancak rejimini tayin eden 29 Mayıs kararının mevki tatbikata konulmasında takip edilen usulün hem şekil ve hem esasına ait olarak hükümetim tarafından dermeyan edilen kati ihtirazi kayıtların konseyin malumudur. Hükümetim, Milletler Cemiyeti umumi katibine ve konsey reisliğine yaptığı tebligatında bu ihtirazi kayıtların sebeplerini kısaca bildirmiştir. Hükümetim tarafından ileri sürülen esbap ve evamil hakkında her türlü mufassal malumat ve izahatı vermek üzere konseyin emrine amadeyim. Fakat şimdiden konsey huzurunda derhal beyan etmek isterim ki 29 Mayıs kararları bu hususta ittihaz edilmiş olan tedbirlerle tatbikatta tahrif edilmiş bulunuyorlar. (...) Türkiye Hatay ile, onun tarzı idaresi ve sükün ile bu devrede Fransa derecesinde alakadardır. Esasen bu meselenin tetkiki için Konsey tarafından teşkiline karar verilecek heyete Hatay meselesinin muhtelif safahatına ait bilumum taleplerimizi dermeyan etmek hakkını mahfuz edemiyoruz. Hükümetim asla kabul edemez ki hatta sizin kararlarınızın tatbiki dahil olsa Milletler Cemiyeti teşekkülleri Türkiye hükümetinin rey ve mütaleasını almadıkça bu havalide herhangi bir tedbiri derpiş veya tatbik edebilsinler. Bu husustaki komisyon malumat almak kabilinden dahi olsa mandater hükümetin ajanları ile temasta bulunmak için her türlü imkanlarına malik bulunmuştur. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki hükümetim kendisi tarafından kabul edilen ve memleketim için ağır fedakarlıklar ifade eden anlaşmanın çerçeveleri dışına çıkan tedbirlerin tatbiki hususunda ne Milletler Cemiyeti uzuvları ve ne de mandater hükümetle hemfikir bulunmayı imkânsız addetmiştir. 1921 Türk – Fransız muahedesi sancak için bir muhtariyet idaresi derpiş etmişti. Bu araziye terkedişimizin esas şartı olan bu muhtariyetin gayesi bu havalide Türk ekseriyetini ve Türk kültürünü muhafaza etmektir. 1921 muahedesinin bir tecellisi olan 29 Mayıs anlaşması ne tarzı telakkisinde ne de tarzı tatbikinde bu esas şarta hiçbir suretle mugayir olamaz. Hatay'da memurların pek azı Türk. Hatay Türkleri pek haklı olarak hükümet dairelerinde Türk memur kullanılmasını istiyorlar. Hakikaten Hatay'da çalışan memurların sayısı 442 olduğu halde bunun ancak 76'sı Türktür. Geri kalan 366 memur Türkten gayri kimselerdendir, bunların da 120'si Hatay doğumlu bile değildir.⁵²

Monasterio, Konsey'deki genel ve özel görüşmeler sonucunda Hatay meselesi raportörünün, Fransa ve Türkiye delegelerinin katılımıyla Konsey tarafından onaylanan bir rapor sunduğunu ifade etmiştir. Söz konusu raporun hükümlerine göre mart ayının (1938) ilk günlerinde Hatay Seçim Nizamnamesi'ni gözden geçirmek ve uygun görülen değişiklikleri yapmak üzere belirlenen Karma Komisyon toplantılarına başlanacağı belirtilmiş; Karma Komite'deki Türk delegesinin hukukçu ve siyasetçi kimliğine sahip olan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Sn. Numan Menemencioğlu olacağı vurgulanmıştır. Meksikalı diplomat Monasterio'ya göre Türkiye, Hatay meselesine getirilen çözümün, doğal olarak her şeyden önce adalet davası için ve sonra kendisi için yeni bir zafer olduğunu düşünmekteydi ve bu çözümün Fransa'nın tüm basın organlarında ve Fransız kamuoyunda olumlu

⁴⁹ Yavuz, 2018, 15-16.

⁵⁰ Yavuz, 2018, 16.

⁵¹ ADSRE, "La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia", No: 66, Expediente: (496-0)1/(496) 510R, 16.02.1938.

⁵² Kurun Gazetesi, "Cenevre'de Evvela Hatay Görüşüldü", s.1 ve s.6. 29.01.1938.

karşılanmasından da son derece memnundu. Meksikalı diplomat bazı Türk gazetelerinin, Fransa'da Hatay meselesine Türkiye'dekinden çok daha az önem verildiğini, bu durumun da Türkiye nezdinde gücendirici bir durum olduğuna dikkat çektikleri yazılar yazdıklarını belirtmiştir. Türk basınındaki bu tutumun, yalnızca Türkiye'nin aşırı duyarlılığıyla açıklanabileceğini de ileri sürmüştür. Nitekim Monasterio'ya göre özellikle de Paris'teki hükümetin pek çok başka hayati önemde sorunla karşı karşıya olduğu bu dönemde, Fransa'nın Hatay meselesiyle Türkiye'den daha az ilgilenmesi son derece mantıklıydı.⁵³

Diplomat Monasterio, Türkiye'deki yerel basının yazdıklarıyla ilgili şunları vurgulamıştır:

Yerel basının yazdıklarına göre Türkiye, Fransa'nın bu sefer iyi niyetle ilerleyeceğini ve Fransız mandası makamlarının Türkiye karşıtı faaliyetlerinden sonsuza kadar vazgeçeceğini umuyor ve bu konuda Fransa'ya güveniyor. Yerel gazeteler bu tür faaliyetler hakkında yorum yaparken, Fransız mandası makamlarının tamamen açık iki amaçları olduğunu iddia ediyorlar: Suriye'nin dikkatini temel sorunundan uzaklaştırmak yani bağımsızlık konusundan ve Türkiye ile Suriye arasında yanlış anlaşılmalara ve sürtüşmeleri kıskırtmak. Ancak bu hain işin sonsuza dek ortadan kaldırılmasını umduklarını da ekliyorlar: "Zira Fransa'nın son dönemde Cenevre'de yaşanan müzakereler vesilesiyle Türkiye'ye karşı yaptığı dostluk protestolarının doğal sonucu başka bir şey olamaz."⁵⁴

Suriye'nin bağımsızlığı konusunun da ele alındığı Monasterio'nun raporunda Fransa ile Suriye arasında, Suriye'nin vereceği petrol tavizleri konusunda bir anlaşmaya varmak amacıyla bazı görüşmelerin yapıldığı bildirilmiş ve Fransa ile Suriye arasındaki anlaşmaların hem şekil hem de içerik olarak Irak örneğindeki aynı amaçla imzalanmış anlaşmalardan ilham alacağını garanti edildiği öne sürülmüştür. Bu açıdan Şam yetkililerinin, yabancı sermayenin kendi topraklarında (Suriye'de) yatırım yapmasına karşı olmadıklarını ve sadece gerekli kısıtlamaların uygulanacağını kamuoyuna açıkladıklarını da belirtmiştir. Meksikalı diplomat kendi fikri olarak tüm bu meselelerin tatmin edici bir şekilde çözüme kavuşturulduktan sonra Fransa-Suriye bağımsızlık antlaşmasının Fransız meclisleri tarafından onaylanmasının daha makul olacağını ifade etmiştir. Hatay meselesindeki son gelişmelerin de gerçek bir termometre görevi gördüğünü ve dolayısıyla Türk-Fransız ilişkilerini önemli ölçüde iyileştirdiğini söylemiştir. Ayrıca Cenevre'de Hatay Seçim Yönetmeliği'ni inceleyecek olan Karma Komite'de elde edilen sonuçlar hakkında zamanı gelince ülkesini bilgilendireceğini de ifade etmiştir.⁵⁵

Monasterio, Hatay meselesinde sağlanan yeni çözümün hemen bir sonucu olarak Türk-Fransız ilişkilerinin iyileştirilmesinin konuyla ilgili raporlarda ele alındığını belirtmiş ve Fransa Dışişleri Bakanı Sayın Ivon Delbos'un Ankara ziyaretine doğal olarak büyük önem atfedildiğini söylemiştir. Ziyaretin 1938 Mart ayı içerisinde gerçekleşeceğini ekleyen Monasterio, Bay Delbos'un ziyareti sırasında, *şehrin en büyük ve en görkemli saraylarından biri olan ve şüphesiz buradaki diğer elçilik veya diplomatik temsilciliklerden çok daha üstün görünen* Fransız Büyükelçiliği'nin yeni binasının resmi açılışının yapılacağını da eklemiştir.⁵⁶

Meksikalı diplomat Monasterio'nun 10 Mart 1938 tarihli raporunda şubat ayında Cenevre'de gerçekleşen Milletler Cemiyeti toplantılarından bahsedilmiştir. Monasterio, Milletler Cemiyeti bünyesinde Hatay Seçim Nizamnamesi'ni gözden geçirmek ve uygun görülen değişiklikleri yapmak üzere Karma Komite'nin görevlendirildiği; Cenevre'den Ankara'ya gelen haberlerden, bu görüşmelerde büyük bir samimiyetin hâkim olduğu ve tartışmalara temel teşkil eden Türk bakış açısının her geçen gün daha da güçlendiğini bildirmiştir. Ayrıca son anda alınan bir kararla Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve Türk Heyeti Başkanı Numan Menemencioğlu'na Adalet Bakanlığı Hukuki İşler Genel Müdürü Mehmet Şinasi Devrin ile Siyasal Bilgiler Fakültesi Milletlerarası Kamu Hukuku Profesörü Ethem

⁵³ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 16.02.1938.

⁵⁴ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 16.02.1938. Hatay meselesi ve yerel basın üzerine detaylı bilgi için bkz: Olcay Özkaya Duman. (2019). Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

⁵⁵ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 16.02.1938.

⁵⁶ ADSRE, "La Independencia de Siria...", 16.02.1938.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

Menemencioğlu'nun eşlik edeceğinin öğrenildiğini söyleyen Meksikalı diplomat raporunda şu yorumu yapmıştır: *Sonuç olarak, Türk Delegasyonu muhteşem unsurlardan oluşmuştur ve burada onların yönetiminden çok şey beklenmektedir.*⁵⁷

Monasterio, Hatay konusuyla ilgili olarak “bazı değerlendirmelerde bulunmak uygun görünmektedir” diyerek Türkiye ile ilgili şöyle yorumlar yapmıştır:

Önceki raporlarımızın birçoğunda, Türkiye'nin en azından şimdilik ilhakçı emelleri olmadığı fikrini destekledik. Bunun ana argümanı, son zamanlardaki barışçıl davranışdır. İlhakçı tezi desteklemek (Hatay için), bazı revizyonist ve emperyalist Avrupa ülkelerine, genel bir felakete yol açabilecek değerli bir silah verecektir. Bunun Türkiye için sonuçları elbette feci olacaktır. Spesifik olarak, Türkiye Hatay örneğinde ilhakçı bir politika benimsemiş olsaydı, Türkiye'nin bu tavrı, Avusturya'ya yönelik Alman politikasını (belirli bir yönüyle ve belirli bir noktaya kadar) ahlaki açıdan haklı çıkarırdı. Şimdi gelinen noktada “Anschluss”⁵⁸ tamamlanıp uluslararası hukuk ilkelerine saygı bir kez daha ve böylesine skandal bir şekilde ihlal edilirken, Orta Avrupa'da revizyonizm ve sınırların değiştirilmesi politikası oluşturulmak istenirken, Türkiye hukuk ilkelerine koşulsuz saygılı davranış çizgisini mi izleyecek yoksa Almanya, İtalya, Japonya örneklerindeki gibi saldırgan mı olacak?⁵⁹

Monasterio, Türkiye ile ilgili bu soruyu sormak ne kadar yerinde görünse de şu ya da bu yönde tahminlerde bulunmanın riskli olacağını ve Avrupa'nın genel siyasetiyle bu kadar yakından bağlantılı olan Türkiye'nin dış politikasında bundan sonraki gelişmelerin bu soruya cevap vereceğini belirtmiştir. Hatay'da yapılacak seçimlerin ve Fransa'nın bu seçimlerde takınacağı tavrın, Türkiye'nin muhtemel bir savaşta ya da çatışmada hangi kampta yer alacağını belirleyeceğini ileri süren Monasterio'ya göre ihtimal dahilinde olan şey, Avrupa'da bir savaş çıkarsa ve Türkiye bu savaşa girse de girmese de bu fırsatı -Avrupa'daki çatışma halini- değerlendirerek İskenderun ve Antakya Bölgesi'ni ve hatta koşullar elverişli olursa belki de Halep'in zengin sınır bölgesini ilhak edecektir.⁶⁰

Monasterio'nun ilhak iddiasının tersine Türkiye, Hatay meselesini uluslararası hukuk kanallarıyla çözmüştür. Hiçbir zaman yayılcı emperyal bir anlayışla hareket etmeyen Türk hükümeti tarafından Hatay mevzusu çözülmesi gereken milli bir mesele olarak görülmüştü. Nitekim bu mesele, Milletler Cemiyeti bünyesinde çeşitli görüşmeler ve farklı aşamaların ardından sonuçlandırılmıştı. Türkiye, meselenin çözümünde toprak iddiasında bulunmak yerine Hatay için bağımsızlık talebinde bulunmuş ve Hatay önce bağımsız bir devlet olarak kabul edilmişti. Böylece Suriye'den hukuken koparılması sağlanan Hatay daha sonra da referandum yoluyla Türkiye'ye bağlanmıştı.⁶¹ Bu noktada Hatay meselesinin çözümünde Milletler Cemiyeti'nde sağlanan uzlaşma ile 1937 anlaşmalarının yapılmasının önemi vurgulanmalıdır. Bu anlaşmaların neticesinde Hatay, kendi anayasası olan ayrı bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu değişiklik Hatay meselesinin çözümünde sağlanan ilk başarı olmuştur.⁶² İfade edilmelidir ki *Hatay davasını bizzat yönlendiren Atatürk, Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan aşama aşama yürütmeye özen göstermiştir. Türkiye'yi işgalcilikle suçlayacak herhangi bir argüman vermemeye büyük gayret sarf etmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını hararetle destekleyerek aynı hakkın Hatay'a verilmesi gerektiğini ısrarla savunmuş, Milletler Cemiyeti'nde ve Fransa ile yürütülen müzakerelerde hukuka saygılı bir tavır sergilemiştir.*⁶³ 23 Haziran 1939 tarihinde de Hatay Meclisi'nde Türkiye'ye ilthak kararı alınmıştır. Bu karardan sonra Fransız askeri kuvvetleri Hatay'dan çekilmek durumunda kalmışlar ve 11 Temmuz 1939 tarihli Resmî Gazete'de *Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun*'un yayınlanmasıyla Türkiye'ye bağlı Hatay vilayeti

⁵⁷ ADSRE, “La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia”, No: 104, Expediente: (496-0)1/(496) 510R, 10.03.1938.

⁵⁸ Anschluss, Almanya tarafından Avusturya'nın ilhakıdır. 12 Mart 1938 tarihinde gerçekleşen bu olayın 10 Mart 1938 tarihli raporda geçmesinin sebebini ise Meksikalı diplomat bizzat kendisi açıklamıştır. Raporun yazılmaya başlandığı tarih 10 Mart olup Alman ilhakından bahsedilen kısmı 14 Mart'ta yazmakta olduğunu raporda belirtmiştir.

⁵⁹ ADSRE, “La Independencia de Siria...”, 10.03.1938.

⁶⁰ ADSRE, “La Independencia de Siria...”, 10.03.1938.

⁶¹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hatay-sorunu-ve-cozumu/?pdf=3615>

⁶² Yenigün'den aktaran Duman ve Birsel, 2014, 105.

⁶³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hatay-sorunu-ve-cozumu/?pdf=3615>

kurulmuştur. 23 Temmuz 1939 tarihinde de Ankara'dan Hatay'a gelen heyet huzurunda iltihak töreni yapılmıştır. Böylece *Hatay Türkleri, yurtlarının Anavatan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu dünyaya kabul ettirmiştir*.⁶⁴ Dış politikada uluslararası hukuku temel alan genç Cumhuriyet, milli mesele olarak kabul ettiği bir sorunu barışçı ve kararlı bir diplomasiyle meşru yollardan çözmeyi başarmıştır.

Sonuç

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği ve cemiyet üyesiyken ortaya çıkan Hatay meselesi, ilgili dönemde Meksikalı diplomatların raporlarına konu olmuş; sınırlı düzeyde de olsa bu süreçte Türkiye'nin konuyla ilgili dış politika yaklaşımları Meksika'nın Dışişleri Bakanlığı'na raporlar vasıtasıyla iletilmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında siyasi ilişkiler çok yüzeysel boyutta kalırken Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında diplomatik temsilciler vasıtasıyla Türkiye ve Meksika ortak bir alanda buluşmuştur.

Türkiye'den bir yıl önce Milletler Cemiyeti'ne üye olan Meksika'nın Türkiye gibi görece geç bir tarihte cemiyet bünyesine katılması, Türkiye'nin sebepleriyle benzer nitelik taşımaktadır. Her iki ülke 1920'ler boyunca daha çok iç politika olaylarına odaklanmıştı. Hem Türkiye hem de Meksika devrim süreçlerini tecrübe etmekte, siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda hızlı reform hamlelerinde bulunmaktaydı. Öte yandan Türkiye'de ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı gibi yeni rejime karşı ayaklanmalar, Meksika'da da benzer içerikli Cristero çatışmalarında kendini göstermişti. İçeride sulhu ve ulusal bütünlüğü sağlama gayreti her iki ülkenin temel kaygılarıydı. Ancak Meksika'ya nazaran Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti ile başlangıçtaki mesafeli ilişkisi sadece iç politikadan kaynaklanmamaktaydı. Türkiye ile cemiyetin kurucu ülkeleri doğrudan ve zorunlu olarak siyasi ilişkiler içindeydi. Bu siyasi ilişkiler ise 1920'ler boyunca Türkiye'nin verdiği Kurtuluş Savaşı, Osmanlı'nın dağılmasının ardından Misak-ı Milli ile oluşan sınırların uluslararası alanda tanınması, Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunlar gibi konulardan dolayı yakınlıktan ziyade çatışmalıydı. Meksika açısından da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'de kurulan ve ilk üyeleri ağırlıklı olarak Avrupalı ülkelerden oluşan Milletler Cemiyeti'ne bir Latin Amerika ülkesi olarak doğrudan dahil olmak büyük bir gereklilik arz etmemektedir. Bu nedenle Türkiye ve Meksika'nın üye ülkeler olarak Milletler Cemiyeti çatısı altında buluşması için 1930'ları beklemleri gerekmişti.

Türkiye ve Meksika benzer sebeplerle cemiyetten ayrı kaldıkları gibi benzer bir süreçle Milletler Cemiyeti'ne dahil olmuşlardır. 1931'de Meksika ve 1932'de Türkiye, kendilerine yapılan davetin ardından cemiyete katıldılar. Her iki ülkenin cemiyet bünyesine katılırken başlıca kaygıları egemen ülkeler olarak haklarının gözetilmesi, dünya barışına ve istikrara katkıda bulunmak, uluslararası anlaşmazlıkların diplomasiyle barışçıl bir şekilde çözülmesini desteklemek, savaşları önleme, silahsızlanma ve ülkelerin toprak bütünlüklerine saygı duymayı geçerli bir politika haline getirme hususunda Milletler Cemiyeti'ndeki faaliyetlere ortak olmaktı. Aynı kaygılarla cemiyete katılan birbirinden uzak mesafedeki diğer uluslar da cemiyetin çatısı altında birbirleriyle etkileşim halinde diplomasi yürütmektedirler. Türkiye, Latin Amerika ülkeleri ile ilk kez bu denli yan yana hareket etmekteydi. Bu noktada cemiyetin başlıca aktörleri olan Fransa ve İngiltere tarafından Avrupa siyaseti dışında genel bir politika yürütülmemesi cemiyeti bölgesel bir örgüt olmaktan ileriye taşıyamamaktaydı. Bu durum ise Avrupa dışından cemiyete katılmış üyeler nezdinde kuşku ve güvensizliğe yol açmıştı. Türkiye'nin 1930'larda Avrupa'daki gelişmeler bağlamında kritik bir ülke haline gelmesi, cemiyete bilhassa davet edilmesine ve cemiyet içinde önemli bir üye konumuna yükselmesine sebep olmuştu. Cemiyetin bölgesellikten ziyade küresel boyutlu ve üyeler arasında eşitlik temelinde politikalar yürütmesini savunan Meksika gibi üye ülkeler aksi takdirde cemiyetten ayrılmayı düşünmüşlerdi. İlerleyen yıllarda pek çok ülke bu beklentinin karşılanmaması ve cemiyete dair inançlarını kaybetmeleri dolayısıyla üyelikten çıktı. Meksika, tüm kuşkularına rağmen cemiyet dağılıncaya kadar üyeliğini Türkiye gibi devam ettirmişti. Ancak bu kuşkular dolayısıyla daha en başta Türkiye'nin cemiyete katılım sürecini kendi açılarından değerlendiren Meksikalı diplomatların, bölgesel dinamikler dolayısıyla Türkiye'nin önemsenen üyeliğini ve sonrasındaki Hatay meselesindeki tutumunu yakından takip ederek tarafsız ve eleştirel yorumlar yapmaya çalıştıkları görülmektedir. Meksikalı diplomatların

⁶⁴ Duman ve Birsnel, 2014, 111.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

değerlendirmelerini bireysel alanda Türkiye özelinde düşünmek yerine, cemiyetin ilkeleri ve uygulamaları bağlamında ele almak gerekmektedir. Özellikle Hatay meselesinde Türkiye'ye dair kuşkulu yaklaşan Meksikalı diplomatın, bu konuyu Türkiye'nin en temelde milli meselesi olarak tanımlamadığı açıktır. Türkiye'nin, cemiyetin ilkeleri doğrultusunda mı yoksa ilhak noktasında mı hareket edeceğine dair soru işaretleri bulunduğunu belirten Meksikalı diplomat, Avrupa'da bir çatışma hali ortaya çıkarsa Türkiye'nin, Hatay'la ilgili olarak bu çatışmadan faydalanacağını da iddia etmiştir. Ancak tüm kuşkulara rağmen Türkiye, Hatay meselesini uluslararası hukuk kanallarıyla çözmekten ve uluslararası barışı desteklemekten vazgeçmemiştir.

Hatay'ın anayurda katılması konusu, Misak-ı Millî sınırlarından hareketle ülkenin toprak bütünlüğünü koruma meselesiydi. Bu meselede, Türkiye başarılı bir diplomasi örneği ortaya koyarken Milletler Cemiyeti de uluslararası bir anlaşmazlığı çözüme ve çatışmaları önleme konusundaki arabuluculuk misyonunu yerine getirmeye çalışmıştı. Her ne kadar bölgesel bir çatışma olmadan Hatay meselesi diplomasi yoluyla çözülsede Milletler Cemiyeti genel olarak revizyonist devletlerin emperyal yayılmacılığı konusunda irade gösterememişti. Uluslararası hukuku yok sayan ilhakçı devletlerin durdurulmasında başarısız olan ve dünyanın yeni bir küresel çatışmaya girmesini engelleyemeyen Milletler Cemiyeti, misyonunu yerine getirememiş bir örgüt olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda dağıldı. Dolayısıyla *cemiyet, devletlerin toprak bütünlükleri ile bağımsızlıklarının korunması ve silahsızlanma konularında etkili olmadı. Ancak bir kısım siyasi sorunları çözümlenebildi. Cemiyet daha ziyade çocuk ve kadın ticaretinin önüne geçerek korunmalarını sağlamada, uyuşturucu ile mücadelede ve sağlık işlerinin düzenlenmesinde başarılı oldu.*⁶⁵

İki savaş arasındaki dönemde uluslararası bir örgüt olarak faaliyet gösteren Milletler Cemiyeti, işlevi hususunda üye devletler arasında dahi kuşku ve güvensizlik yaratmıştı. Pek çok üye devlet birer birer cemiyetten ayrılırken Türkiye'nin karar alıcıları, son ana kadar cemiyetin faaliyetlerine katılmış ve dünya barışına her surette katkı sağlamaya çalışmıştır.

⁶⁵ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>

Kaynakça**- Arşiv Belgeleri****Meksika Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi****(Archivo Diplomatico en la Secretaría de Relaciones Exteriores)**

ADSRE, “Actas de la Sesión de la Asamblea en que se invito a Turquía a hacerse miembro de la Liga”, Numero de Documento: III/381(494)/2047, 12.07.1932.

ADSRE, “Comunicación del Ministro de Relaciones Exteriores de Turquía Dirigida al Presidente de la Asamblea”, Numero de Documento: III/381(494)/2047, 17.09.1937.

ADSRE, “Ingreso de Turquía a la Liga de las Naciones”, Numero de Documento: 727, Exp: (436.5-0)340/1, 31.08.1932, Praga.

ADSRE, “La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia”, No: 32, Expediente: (496-0)A/(496) 510R, 10.01.1937.

ADSRE, “La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia”, No: 66, Expediente: (496-0)1/(496) 510R, 16.02.1938.

ADSRE, “La Independencia de Siria y El Status Internacional de La Region de Alexandreta y Antioquia”, No: 104, Expediente: (496-0)1/(496) 510R, 10.03.1938.

ADSRE, “Miembros de la Sociedad de las Naciones”, Numero de Documento: III/381(494)/2047, 18.07.1932.

ADSRE, “Traducción (Elección de los Miembros No Permanentes del Consejo)”, Numero de Documento: III/381(494)/2047, Ginebra, 06.09.1937.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, “Milletler Cemiyeti’ne Girme Teşebbüslerimize Dair Cenevre Elçiliğimizden Gelen Rapor”, 30.04.1932, Yer Bilgisi: 222-497-20, Dosya Ek: 401, Kurum: 30-10-0-0.

- Gazete

Kurun Gazetesi, “Milletler Cemiyeti Yeni Bir İmtihan Geçiriyor; Kazanacak mı, Yoksa...”, 04.06.1937.

Kurun Gazetesi, “Cenevre’de Evvela Hatay Görüşüldü”, 29.01.1938.

- Kitap ve Makaleler

Alantar, Özden Zeynep. (1998). Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi. Faruk Sönmezoğlu (Der.), Türk Dış Politikasının Analizi içinde (s.71-100). İstanbul: Der Yayınları.

Aras, Tefvik Rüştü. (2010). Atatürk’ün Dış Politikası. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Barlas, Dilek. (2017). Milletler Cemiyeti’nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında. Uluslararası İlişkiler, 14/55, s.93-111.

Duman, Olcay Özkaya, Birsal, Haktan. (2014). Üç Tarz-ı İdari Dönemde (İşgal, Sancak, Vilayet) Hatay Bağımsızlık Mücadelesinde Öne Çıkan Kültür Faaliyetleri. Ahmet Ergün, Mehmet Akif Terzi (Ed.), Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya içinde (s.97-113). İstanbul: Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Gönlübol, Mehmet. (1975). Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Haytoğlu, Ercan. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye). Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>, Erişim: 05.06.2023.

Sander, Oral. (2007). Siyasi Tarih 1918-1994. Ankara: İmge Kitabevi.

Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve Hatay Meselesinin Çözümü

Sarınay, Yusuf. Hatay Sorunu ve Çözümü. Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hatay-sorunu-ve-cozumu/?pdf=3615>, Erişim: 10.06.2023.

Soyak, Hasan Rıza. (1973). Atatürk'ten Hatıralar. Cilt II. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Soysal, İsmail. (1985). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939). Belleten, 49/193, s.79-110.

Walters, Francis Paul. (1967). A History Of The League Of Nations. London: Oxford University Press.

Yavuz, Resul. (2018). Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basımındaki Yansımaları. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi, 1/1, s.1-30.

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

The Deputies “Voting Against Lausanne” in the Second Parliament and Their Political Fates

Araştırma Makalesi – Research Article

Hakkı UYAR

Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü, hakkiuyar@deu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6309-4919

Öz

Halk Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının devam ettiği ve buna ilişkin milletvekilleriyle görüşmelerin sürdüğü bir sırada, TBMM'de Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin görüşmeler yapıldı (21-23 Ağustos 1923). 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması, TBMM'de onaylandı. Oylamada ret oyu (kırmızı) verenler de oldu. Halk Fırkası içerisinde yer alacak olan ve daha sonraki yıllarda önemli görevlerde de bulunan bu kişiler şunlardı: Kılıç Ali (Gaziantep), Ali Cenani (Gaziantep), Mustafa Necati (İzmir), Faik (Edirne), Şükrü Kaya (Menteşe), Hoca Esat (Menteşe), Besim (Mersin), Niyazi (Mersin), Vasıf (Saruhan), Zamir (Adana), Necip (Mardin), Faik (Tekirdağ), Yahya Kemal (Urfa) ve Şeyh Saffet (Urfa). Oylamaya katılan 227 mebusan 14'ü ret oyu verdi. Antlaşma, 213 oyla kabul edildi.

Antlaşmaya ret oyu verenler, Misak-ı Milli sınırlarının tam olarak gerçekleşmediğini; Hatay, Batı Trakya ve Musul'un ulusal sınırlar dışında kaldığını gerekçe olarak göstermişlerdi. Çoğu Kurtuluş Savaşı içerisinde gelen bu isimlerin Lozan Antlaşması'na ret oyu verme gerekçeleri ve ret oyu verdikten sonraki süreçteki politik hayatları bu makalenin konusunu oluşturacaktır. Verdikleri ret oyunun bir takım olumsuz sonuçlarının olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci TBMM, Lozan Barış Antlaşması, Lozan'a Hayır Diyen Milletvekilleri.

Abstract

While the arrangements for the establishment of the People's Party and the negotiations with the deputies regarding this matter were continuing, discussions on the approval of the Lausanne Peace Treaty were made in the Grand National Assembly of Turkey (21-23 August 1923). On August 23, 1923, the Lausanne Peace Treaty was approved by the Turkish Grand National Assembly. There were also some deputies who didn't vote yes (voting red) in the voting. They were the ones who would take part in the People's Party and held important positions in the following years, were: Kılıç Ali (Gaziantep), Ali Cenani (Gaziantep), Mustafa Necati (İzmir), Faik (Edirne), Şükrü Kaya (Hinge), Hoca Esat (Menteşe), Besim (Mersin), Niyazi (Mersin), Vasıf (Saruhan), Zamir (Adana), Necip (Mardin), Faik (Tekirdağ), Yahya Kemal (Urfa) and Şeyh Saffet (Urfa). 227 deputies participated in the voting, and 14 of them didn't vote yes. The treaty was accepted by 213 votes. Those who voted against the treaty stated that the borders of the National Pact were not fully realized and they showed reason that Hatay, Western Thrace and Mosul were outside the national borders. Majority of these people voting against the Treaty of Lausanne were involved in the Turkish War of Independence. The motivations behind the decision of voting against the Lausanne of these people and their political lives after their negative vote will be the subject of this article. It will be discussed whether the negative votes of them had some negative consequences.

Keywords: Second Parliament (TBMM), Lausanne Peace Treaty, Deputies Voting Against Lausanne.

İkinci Meclis'te Lozan Görüşmelerinde Muhalefet Eden Milletvekilleri

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması aylar süren müzakere sürecinin ardından imzalandı. 21-23 Ağustos 1923 tarihleri arasında İkinci TBMM'nin ilk gündeme aldığı konulardan biri de buydu. 21 Ağustos'ta "*Lozan'da münakit Sulh Muahede, Mukavele ve Senedatın tasdikine dair kanun lâyihası (1/4) ve Hariciye Encümeni mazbatası*" görüşmeleri başladığında, ilk olarak Lozan Barış Antlaşması ile bağlantılı dört kanunun maddeleri okundu¹. Oturumu yöneten Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa'nın dört kanun layihasının acilen görüşülmesini istediğini belirtti. Dört kanun layihasının görüşülmesine geçildiğinde önce Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ve sonra da Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri (Sözcüsü) İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, birer konuşma yaptı.

Hariciye Encümeni Reisi ve Sinop mebusu Yusuf Kemal Bey'e göre Lozan'ın getirdiği yeniliklerden biri Batılı devletlerle eşitlikti:

"... Osmanlı İmparatorluğunun akdettiği muahedelere nispetle bir yenilik görülür. Bu yenilik Lozan Muahedenamesinde sureti umumiyede Türkiye'ye diğer devletler gibi muamele edilmesi ve müsavi tutulmasıdır"².

Yusuf Kemal Bey'in, Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığını sağlayan Lozan Antlaşması nedeniyle Murahhas Heyetini, Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ettiği konuşmasının ardından bu kez yine lehte olmak üzere Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey söz aldı. T. Rüştü Bey konuşmasında Hariciye Encümeni'nin antlaşmayı onayladığını belirtirken asırlardan beri devam etmekte olan Şark Meselesi'nin, Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliği ve bağımsızlığı ile sona erdiğini ifade etti. Aslında iki isim de resmi kimlikleri dolayısıyla lehte konuşma yaptılar. Kurtuluş Savaşı döneminin Dışişleri Bakanlarından olan Yusuf Kemal Bey ile Cumhuriyetin erken dönem Dışişleri Bakanlarından olan Dr. Tevfik Rüştü Bey'in olumlu tavırları, Hükümetin ve Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu tavırlarıyla örtüşmekteydi. Neticede Tevfik Rüştü Bey, antlaşmanın Meclis tarafından onaylanmasını isteyerek konuşmasını tamamladı³.

Sunum niteliğindeki iki konuşmanın ardından söz sırası milletvekillerine geldi. Aleyhte ve lehte söz alan milletvekilleri oldu. İlk söz alanlar aleyhte konuştu. Aleyhte söz alanlara ağırlık vermek üzere tüm bu konuşmaları sırasıyla aktarmak dönemin siyasal ortamını anlamak ve Lozan Antlaşması karşısında parlamentonun tavrını görmek açısından faydalı olacaktır.

Lozan'a muhalefet eden milletvekillerinin önemli bir bölümü Misak-ı Milli sınırlarından fedakârlık yapılan yerlere yakın illerin milletvekilleri idi. Bunlar Batı Trakya, Hatay (ve ayrıca Suriye'ye bırakılan diğer bazı yerler) ve Musul gibi Misak-ı Milli sınırlarından kaybin acısını yaşamakta, önemli bir Türk nüfusun Türkiye sınırlarının dışında kalmasına tepki göstermekteydiler. Ayrıca kaybedilen toprakların, Trakya ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihi anlamda uzantısı olması bölge milletvekillerinin tepkisini çekti. Lozan'a hayır diyen isimlerin içerisinde Mersin mebusu Niyazi Bey (Mehmet Niyazi Ramazanoğlu) en uzun konuşmayı yapan isimdir. İlk muhalefet konuşmasını yapan Niyazi Bey'in uzun konuşmasının bir bölümünü aynen, bir bölümünü de özetleyerek aktarmakta fayda var. Konuşmasının önemli bir bölümünde bölgenin tarihsel anlamda Türklüğüne dikkat çeken Niyazi Bey, ünlü Ramazanoğlu ailesindedir.

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 111-218.

² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 218.

³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 221-223.

Lozan görüşmeleri sırasında mazbata muharriri olarak üç kere söz alan Tevfik Rüştü Bey, son kısa konuşmasında (23 Ağustos 1923) Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan söz ederken yanlışlıkla "vekil" yerine "nazır" dediği için tepki gördü:

"*Arkadaşlar encümen mevaddı kanuniye tadilen tanzim edildi. Huzuru tasdik ve tasvibinize arz edilen mevad muhteviyatının ve tarihlerinin tefavütü dolayısıyla ayrı ayrı kanunlar şeklinde tadilen tanzimi muvafık görüldü ve Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri de bunu kabul ediyorlar. (Nazır değil, Vekil sesleri) Kelime üzerinde oynamıyalım. Hariciye Vekili Paşa Hazretleri demek istedim. Binaenaleyh Heyeti Umumiyyeden encümenin tadili veçhile kabulünü teklif ederim*".

Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, 282.

Birinci Meclis, kuvvetler birliği sistemine dayalıydı ve hükümet sistemi de kabine sisteminden farklı olarak daha çok meclis hükümeti sistemine benzemekteydi. Bakanlar da meclis adına bu görevi vekaleten yürüttükleri için –bakanlığın önemini de azaltacak şekilde- vekil olarak tanımlanıyordu. Üstelik nazırlık ifadesi Osmanlı dönemine ait bir ifadeydi. İşte milletvekilleri, buna tepki göstermekteydiler. Meclis'in gücünü ve etkisini kimseye paylaşmaya istekli değillerdi.

Niyazi Bey, konuşmasının başında Lozan'ın milli hedefleri gerçekleştiremediğini ve milli sınırlar içerisinde de bağımsızlığı sağlayamadığını belirtmektedir. Niyazi Bey'e göre, milletvekillerinin bir bölümü antlaşmanın geneliyle ilgili olduklarından ve antlaşmayı Sevr ile karşılaştırdıklarından Lozan'ı başarılı bulmaktaydılar. Oysa Niyazi Bey için Lozan eksikti, tamamlanmaya muhtaçtı. Lozan, “*şanlı büyük bir imparatorluğun*” tasfiyesi demektir. Bu antlaşmanın maddeleri ile Mısır, Sudan, Kıbrıs, Adalar, Trablusgarp gibi topraklar üzerindeki haklarımızdan vazgeçmekteydik. Halbuki Niyazi Bey'in belirttiği toprakları Osmanlı Devleti çok daha önce kaybetmişti. Mısır'ı ve Kıbrıs'ı İngiltere'ye, Trablusgarp ve 12 Adaları İtalya'ya vermek zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı, Mondros sonrasında işgal edilmemiş toprakların bütünlüğü ve bu toprak içerisinde tam bağımsız bir devleti hedefliyordu. Anlaşılan o ki, Niyazi Bey yeni kurulan devletin “*milli*” niteliğinin “*imparatorluk*”un yerini aldığını görmezden gelmekte ya da en azından henüz buna alışmamış görünmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadroların Osmanlı Devleti'nin geçmişte kaybettiği toprakları geri almak gibi bir derdi, bir amacı olmamıştı.

Niyazi Bey'e göre Lozan, imparatorluğun tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Niyazi Bey bir ölçüde haklı olmakla birlikte zaten imparatorluk tasfiye olmuş, elde bir şey kalmamıştı. Musul hariç olmak üzere, Filistin, Irak, Suriye ve bütün Arabistan yarımadasından el çekilmekteydi. İsteyerek ya da istemeyerek Birinci Dünya Savaşı'na girildiğini belirten Niyazi Bey'e göre, savaşı kaybetmiştik ve bunun da bir bedeli/cezası olacaktı. Ancak bunun da bir ölçüsü bir sınırı olmalıydı. Başta ABD olmak üzere, milletlerin kendi kaderini tayin edeceklerini söylemiyorlar mıydı? Misakı Milli'nin dayanak noktalarından biri de buydu. Ayrıca İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın birinci kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmında hiçbir devletin mandasını kabul etmediğimizi söylemişti. Oysa Antlaşmanın 16. maddesinde Türkiye kendisinden ayrılan yerlerdeki bütün haklarından ve taleplerinden vazgeçmektedir. Biz, bizden ayrılan memleketlerin kendi kaderlerini tayin hakkını benimsemiştik. Bundan geri adım atmak kabul edilemezdi. İlave olarak antlaşma sadece Türk olmayan bölgelerin bizden ayrılmasına yol açmıyor, aynı zamanda öz Türk bölgelerin de kaderini tehlikeye atıyordu. Lozan Antlaşması, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasından daha ileri gidememekteydi. Oysa Ankara Antlaşması, Sakarya Savaşı sonrasında güç bir dönemde yapılmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesinden sonra güney sınırını belirleyen daha iyi bir antlaşma olmalıydı. Hatay'ın da dışarıda kaldığı düşünülürse, Suriye sınırında istenilenlerin olmayışı Niyazi Bey başta olmak üzere bölge milletvekillerinin muhalefetini beraberinde getirmişti. Niyazi Bey ayrıntılı olarak yaptığı konuşmasında 600 bin civarında Türk'ün güneyde, Türkiye sınırının dışında kaldığını belirtmektedir:

“Sonra efendiler! Payas'ın arazisi, Hassa'nın bağları, bahçeleri, Kilis'in bağları, zeytinlikleri, toprakları, Anteb kazasına ait arazi, Mardin'in, Urfa'nın arazisi hududun Cenubunda kalıyor. Düşününüz efendiler, düşününüz. Oradaki vatandaşlarımız, ırkdaşlarımız ne kadar müşkül ve ne kadar elim bir vaziyette kalmışlardır. Bugün fakir kalmışlardır. Perişan olmuşlardır. Çünkü servetleri aşağıda kalmıştır. Ahalimiz Ankara İtilâfnamesinin temin ettiği hukuktan istifade edemiyor. Maatteessüf İtilâfnamenin bu noktası tatbik edilmemiştir. Sonra daha büyük bir acıyı size arz edeyim. Bizzat gezdim ve gördüm. Bilerek söylüyorum. Bir aile, bir kabile ikiye inkisam etmiştir. Efendim! Bakarsınız bir kardeş hattın Cenubunda, diğer bir kardeş Şimalinde, bir tarafta oğul, bir tarafta baba, bir tarafta amca, dayı, bir tarafta yeğen... Hulâsa ailelerin münasebatını bile ihlâl etmiştir”.

Niyazi Bey'in belirttiğine göre İskenderun ve Hatay ahalisi, Birinci Meclis'e başvuruda bulunmuş ve yardım istemişlerdi. Onlar, Kızılay için yardım toplayarak katkıda da bulunmuşlardı. Antakya Türklerinin, Beylan Türklerinin Kurtuluş Savaşı için yaptıkları maddi yardımları sıralayan Niyazi Bey, onların adalet talep ettiklerini belirtmektedir.

Niyazi Bey ve diğer muhalif milletvekillerinin hedefinde İsmet Paşa'nın ve hükümetin olmayışı dikkat çekicidir. Onlar daha çok emperyalist devletleri eleştirmektedir. Niyazi Bey emperyalizmi eleştirirken Fransa'yı bunun dışında tutmaktadır:

“İsmet Paşa Hazretlerinin Lozan Konferansınının 14 Kanunuevvel 1922 celsesinde ekalliyetler meselesinin müzakeresi esnasında murahhaslara karşı celadetle söyledikleri gibi biz hiçbir ecnebi toprağına taarruz etmedik, istila ve tahribeylemedik.

Biz efendiler kimsenin ocağını yıkmadık, kimsenin toprağında gözümüz yoktur. Biz öz yurdumuzu, öz toprağımızı istiyoruz! (Şiddetli alkışlar).

(...)

Efendiler! Milliyet esasına hürmet istiyoruz, bu esas ki, bilhassa son zamanlarda hudutların tayin ve tesbitinde umumen prensib olarak kabul edilmiştir. Bu esas ki, bizzat Fransızların milli davalarında istinadgâhları olmuştur.

(...)

Bir memleket tasavvur ediniz ki, doğrudan doğruya Anavatana merbuttur. Büyük Türk kütlesine merbuttur. Türklerle meskündür. Onun için başka mukadderat olamaz. (Alkışlar) Efendiler! Burada bulunan kardeşlerimiz ırkımın en asil, ve en necib kısmıdır. Antakya ve havalisinde bulunan kardeşlerimiz tıpkı Anadolu Türkleri gibi Osmanlı Devleti kurulmadan evvel orada yerleşmişler, orada şanlı ve Millî Hükümetler kurmuşlardır. Burada yaşayan, Antakya, Beylan ve havalisinde yaşayan Türkler, Selçukiler, Atabeyler zamanında, Mısır Sultanlığı devrinde büyük bir kuvvet ve kudret göstermişlerdir.

Nitekim Mardin'de Artıklar (Artikoğulları), Musul'da Atabey Hanedanı yani Türk aileleri uzun müddet hükümran olmuşlardır.

(...)

İskenderun ve havalisi Türkleri Selçukiler zamanında Salibiyün istilâsına karşı şiddetle, kahramanca müdafaada bulunmuşlardır.

Antakya Beyi 'Yağbasan bin Muhammed Ettürkmani'nin celâdeti, kahramanlığı bütün tarihlerde mezkurdur. Bunlar Mısır Türkmen Hanedanının, inkırazı üzerine yabancı bir idareyi kabul etmiyerek Gündüzoğullarının, Uzeroğullarının, Ramazanoğullarının hülâsa Millî hanedanlarının tahtı idaresinde milli devletler kurmuşlar, Mısır Sultanlığına karşı müthiş cidallere girişmişler, büyük zaferler ihraz etmişlerdir".

Niyazi Bey'in aktardığı bilgiler sadece bölge insanı olmasının ve kendisinin de Ramazanoğulları'ndan gelmesinin ötesinde geniş bir tarih bilgisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Niyazi Bey'e göre buraları eski Türk yerleşim bölgeleriydi:

"Büsbütün ilmî bir Konferansa zemin olacak tetkikata girişmeksizin Kuyudu Atikai Hakaniye'ye istinaden şu noktayı arz edeyim ki bura Türkleri Oğuz Türklerinin en asil, en necip boylarına mensupturlar. Bayatlar, Bayındırlar, Beydilliler, Kırıklar, Eymirliiler, Bükdüzler, İyballular, Uzarlar, Çoğunlar, Cihanşahbeyliler ve diğer Türk kabileleri bu havali Türklerinin esasını teşkil etmişlerdir. Yani bura Türkleri eski bir unsurdur. Halis Türk boylarından neşet etmişlerdir. Akvamı kadimenin zamanla Türklüğe temessül etmiş bakayası olmaları ihtimali katiyen varit değildir".

Bölge insanların sonradan Türkleşmediğini, aslen Türk olduklarını mensup oldukları Türk boylarıyla birlikte belirten Niyazi Bey, bölgedeki dağ ve tepelerin, coğrafyanın adının Türkçe olduğunu belirtmektedir:

"Efendiler! Bir toprağın bir millete aidiyetinde en büyük alâmet nedir? Şüphesiz ki o memleketi, o kıtayı teşkil eden dağların, tepelerin, yani mevakii coğrafyanın esamisidir. O havalinin haritasını açınca göreceksiniz ki, bütün dağların, derelerin, tepelerin umumiyetle köylerin isimleri hep Türkçedir, hâlis Türkçedir".

Suriye topraklarında kalan bölge insanları "tufeyli" yani asalak insanlar değildir diyen Niyazi Bey'e göre, bölgede bulunun tek tük azınlıkların sayısı Anadolu'dakilerden çok farklı değildi. Bölgede "toprak sahibi müstahsil ve müstehlik Türklerdir ve bura Türkleri, hiç tereddüd etmeksizin itiraf edeyim ki, çoklarımızdan, çok vatandaşlarımızdan daha müstahsil ve daha büyük kudreti istihsal iyeiyi haizdirler".

Bölge Türklerine özerlik bir yana siyasi hakların bile verilmediğini belirten Niyazi Bey, emperyalizmi eleştirmekte, ancak Fransa'yı emperyalist devletler arasında saymamaktadır. Niyazi Bey'e göre, Alsas-Loren için kırk yıl mücadele eden bir millet böyle düşünemezdi. İmroz ve Bozcaada'da yaşayan az sayıdaki Hıristiyanlar için pek çok hak antlaşmaya konmuştu. Oysa aynı şey Suriye Türkleri için yapılmamıştı. Niyazi Bey'in bu eleştirisi –özerlik meselesi- Hatay'ın kademeli bağımsızlık sürecinde uygulamaya konacaktır. Lozan'da sağlanamasa da 1936'da özerklik, 1938'de bağımsızlık ve 1939'da Türkiye'ye katılma sağlanacaktır.

Lozan’a hayır öncülüğünü yapan isimlerin başında gelen Niyaz Bey, konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

“Efendim, fazla söz söylemeye tahammülüm kalmadı, yalnız bir şey diyeceğim. Bu muahedename bu şekli ile bence gayrikabili kabuldür. Hepinizin hissiyatına ve teessürlerine vâkıfım. Hepiniz de benim hissiyatıma iştirak edersiniz. Benimle hemhissiniz. Hemdertsiniz, ben teessürümün izalesini bu muahedenin tamamıyla reddinde buluyorum. Siz teessürünüzü ne şekilde iblâğ ederseniz ediniz. Cihan bunu duysun. İsterim ki, Fransa'da milliyet aşkını iyi duyan büyük insanlar bizim bu derdimize, bu elemimize vâkıf olsunlar. Fransız vatanperverleri Şarkda Fransız medeniyetine, Fransız kültürüne çok ehemmiyet veren ve çok muhabbet gösteren bir milletin böyle parçalanarak yaralı kalmasını istemesinler.

Mösyö Briyanın sözünü tekrar hatırlatırım, kalbimizde ceriha bırakmasınlar”⁴.

Türkiye 1930'larda Fransa ile uzlaşarak barışçı yollardan –Atatürk'ün stratejisi ve İkinci Dünya Savaşı tehlikesinin belirmesiyle- Hatay'ı kademeli olarak geri alabildi. Böylece Niyazi Bey'in sözünü ettiği “*ceriha*” yani yara, tamamen olmasa da önemli ölçüde tedavi edilebildi.

Lozan Antlaşması'na hayır diyen milletvekillerinden biri ünlü şair ve Urfa mebusu Yahya Kemal Beyatlı idi. Urfa mebusu olması itibarıyla öncelikle Türkiye'nin güney sınırlarıyla ilgili olarak görüşlerini açıkladı. Beyatlı, kendisinden önce konuşan ve antlaşmaya muhalif Mersin mebusu Niyazi Bey'i teyit edecek şeyler söyledi. Beyatlı'ya göre, iki yıl önce Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) akliselim bir şekilde yürütülseydi sınır Lazkiye'nin güneyinden geçirdi. Bugünkü kanayan yara halinde bir sınır olmazdı. Lazkiye'nin güneyinden geçen sınır Cebelisem'an'a⁵ kadar çıkardı. Böylece Türklerle iskan olan bir bölge anavatanda kalırdı. Sınır, Fırat'tan Cebelisema'an'a kadar gelecekti. Fırat, sınır olacak; Türkiye'nin sınırı güneye kayacak ve Halep yakınlarına kadar gelecekti. Türklerle meskun olan bir bölge de Türkiye sınırları içerisinde kalacaktı. Trakya'da Meriç nehrinin Çin Seddi gibi sınır olarak kabul edilmesi nedeniyle Batı Trakya'daki 600 bin Türk'ün Yunanistan'ın insafına terk edildiğine dikkat çeken Yahya Kemal Bey, batıda nasıl Meriç nehri sınır olduysa güneyde de Fırat nehrinin sınır olabileceğini ileri sürmektedir. Fırat'ın batısında kalan bölgelerin Diyarbakır, Siverek, Urfa, Mardin ve Siirt halkının hayvanlarının otlakları olduğunu belirten Yahya Kemal, aynı zamanda bölgenin aşiret hareketliliğine maruz kaldığını, buraların Türkiye sınırları içerisinde kalması halinde sınır güvenliğinin daha rahat sağlanacağını ifade etmektedir. Suriye'nin Rum ve Ermeni Katoliklerinin sürece müdahil olarak buraların Suriye ırkına mensup olduklarını ileri sürdüklerini söyleyen Yahya Kemal Bey, onların müdahalesinin olumsuz etki ettiğini belirtmektedir. Türk ile Kürt'ü birbirinden ayırmadan Yahya Kemal Bey şunları söylemektedir:

“Hayır efendiler, doğrudan doğruya Türk ve Kürt milletine mensup ırktır, doğrudan doğruya Anavatana iltihak etmek isteyen ırktır. Bendeniz bu hudutta ısrar etmeyeceğim. Madem ki bize Fırat hattını vermediler, Sincar'dan Cebeli Abdülaziz'e gelen ve oradan Tellürrıfat'a inen hududu verselerdi ve o zaman bu hattın beri tarafındaki Türkiye mesut olurdu. Fakat bunu dahi vermediler. Şimdi oradaki hudut yalnız ırk ve milliyet nazariyesi aleyhinde değil, tabiat aleyhinde de bir huduttur. O hududa karşı tabiat isyan ediyor. Binaenaleyh diplomatlar eserlerini ikmal ettiler; söyleyecek söz kalmadı gibi. Fakat ben diplomatlara değil Fransız milletinin vicdanına hitabediyorum, O Fransız milleti ki, iki büyük şiarından biri vatanperverliktir. Biri, akliselimdir. Fransızlar; (48) sene Alsas Loren için ağlayan Fransızlar, bizim kaç sene İskenderun ve Antakya için ağlayacağımızı belki her milletten daha fazla hissedebilirler ve yine Fransız akliselimine müracaat ediyorum. (...) Bu anda Antakya ve İskenderun mühim bir saat yaşıyor bu iki şehir zannetmesinler ki, onlar için bu saat hiçbir zaman veda saatleri değildir. Biz, o milletiz ki, Yunan toprakları Haymana'dan Polatlı'ya doğru patlarken biz, bütün o ateş hattının arkasında; İzmir'de, Bursa'da, Edirne'de Türk bayraklarını görüyorduk. Ve o anda bizim mefkuremizi cinnet telakki edenler vardı. Fakat bizim bu cinnetimiz onları şaşırttı. O akılları durdurdu. Biz bugün, bu anda Antakya'da, İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim bu mefkuremizi hiçbir şey durduramayacaktır (Şiddetli ve sürekli alkışlar)”⁶.

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 223-233.

⁵ Cebel-i Semaan, Suriye'nin kuzeybatısında Halep sınırları içerisinde bulunan bir bölgedir. Halep'in 20 km batısında bulunmaktadır. Ortalama yüksekliği 500-600 m olan dağ silsilesinin de adıdır. Semaan dağı anlamına gelmektedir. Semaan, adını 5. yüzyılda söz konusu dağda yaşamış olan Aziz Simon adlı keşişten almaktadır.

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233-234.

Lozan Antlaşması lehine Hariciye Encümeni'ni temsilen konuşanlardan sonra, Antlaşma lehine ilk söz alan isim İstanbul mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey oldu. Hamdullah Subhi Bey'e göre Barış Antlaşması'nın bazı zayıf noktaları vardı. Niyazi Bey ve Yahya Kemal Bey'in bunları çok açık bir şekilde ortaya koyduklarını belirten Hamdullah Subhi Bey, Suriye sınırlarında kalan Türklerle ilgili olarak şunları söylemekteydi:

“Yalnız bildiğim bir şey var. Cenupda, hududumuzun haricinde Türkler kalıyor. O Türkler ki, Türk milletinin en hassas, en asabi evlâdı diye yâd edilebilirler. O Türkler ki, muhterem arkadaşımın pek muhik olarak anlattığı üzere, Arap istilâsı gibi müthiş bir mânevi istilânın önüne durmuş ve Anadolu'nun Araplaşmasına asırlardan beri mâni olmuşlardır”.

Fransa'nın dostluğuna ne kadar değer verirsek verelim bu bölgeden gelecek şikayetleri dinleyeceğimizi ve gelecek mültecilere kapılarımızı açmamız gerektiğini söyleyen Hamdullah Subhi Bey'in bölge Türklerinin Anadolu'nun Araplaşmasını önlediğine dair tespiti gerçekten son derece önemlidir. Burada Hamdullah Subhi Bey'in sözünü ettiği mülteciler bölge Türkleridir. Hamdullah Subhi Bey'in konuşmasını bitirirken söyledikleri Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının habercisi gibidir:

“Hududumuzun Cenup kısmında kalan kardeşlerimize söylüyorum; yerlerinizi, yurtlarınızı terk etmeyin, Anadolu mesafelerinin üzerinden o bedbalht kardeşlerimizle, o Türk bayrağı altında yaşamak isteyen zavallı kardeşlerimize söylüyorum: Sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız. Tâli' bir zaman makûs görünse bile neticede bir gün gelecek eğer Fransızlar sözlerini tutmamakta devam ederlerse biz icabeden bütün şeraiti elde edeceğiz ve vaktiyle olduğu gibi yarın da millî bayrağımızın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacağız. (Şiddetli alkışlar)”⁷.

İkinci Meşrutiyet döneminin önemli bürokratlarından ve erken Cumhuriyet döneminin önemli ve güçlü politikacılarından biri olan Menteşe (Muğla) mebusu Şükrü Kaya, büyük fedakarlıklarla elde edilen zaferden beklenilen Misak-ı Milli olduğunu belirterek başladığı konuşmasında, “*Millî hudutlarımız dahilinde hür ve müstakil bir Devlet halinde yaşamak*” isteğini belirtti. Millî sınırlar içerisinde özgür ve bağımsız yaşam isteğinin eskiden beri Türklerden esirgendiğini söyleyen Şükrü Kaya'ya göre, bu istek Lozan'da da Türklerden esirgenmişti. Türk heyeti Lozan'da görevini dünyanın takdirini kazanacak şekilde yapmış olsa da, beklenen sonuç alınmamıştı. Beklenen sonucun alınmamasının esas nedeni Türklere karşı bakış açısını değiştirmeyen, Şark'ta halen emperyalist emeller besleyen Garplı diplomatları.

Şükrü Kaya, Lozan Antlaşması'nın içeriğine yönelik eleştirilerde de bulunmaktadır. Antlaşmanın maddeleri gelecek nesiller ve hatta şimdiki nesil için bile anlaşmazlıklara yol açacak tehlikeli içeriğe sahipti. Kaya'nın belirttiğine göre Lozan, Yunanistan ve Bulgaristan sınırında 1913'te Balkan Savaşı'nda elde edilen sınırın bile gerisine düşmüştü. Edirne'nin özellikle iktisadi yaşam sahasını ortadan kaldırıyor, Edirne'yi ölüme mahkum ediyordu. Edirne, Batı'dan denize ulaşmalı, bir limanı olmalıydı ve Türk sınırlarından kesintisiz bir şekilde demiryolu ile limana erişebilmeliydi. Nüfus, tarih, etnik ve dinsel faktörlerle Türkiye'de olması gereken Batı Trakya, topraklarımız dışında kalmamalıydı. Balkan Savaşı sonrasında Bulgaristan'a verilen bu topraklar şimdi Yunanistan'a verilmekteydi. Bu, Batı Trakya'nın Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın olmadığını göstermekteydi. Oysa bu topraklar Şükrü Kaya'ya göre Türk'ün olmalıydı. Batı Trakya'nın Türkiye'ye verilmemesi üç devlet arasına (Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan) nifak sokmaktı. Batı Trakya Türkiye'ye verilse Balkan devletleri arasındaki denge bozulmayacaktı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir sorun eksik olacaktı. Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalması oradaki Müslümanların ezilmesine yol açmaktadır. Yunanistan diğer yerlerde yaptığı gibi orayı da zaman içerisinde Türklerden arındıracaktır.

“Fakat efendiler; unutmamalıdır ki, Garbi-Trakya'daki Müslümanlar İstanbul'daki Rumlara mukabil bırakılmıştır. Oradaki ırkdaşlarımızı yeniden muhaceret tehlikesinden kurtarmak endişesi, İstanbul'daki Rumları bırakmak gibi tehlikeli bir fedakarlığa intacetmiştir. Garbi-Trakya'dan çıkacak bir aileye karşı İstanbul'dan da beş, on aile çıkarmamız en muvaffak ve en müessir bir çare olacaktır (Tabii sesleri). Ve şimdilik en müessir silah da budur. Hukuku düvelde mukabelebilmisil gibi bir tedbir vardır. Bu tedbirin ve daha münasib olanların şiddetle tatbikini Hükümetimizden rica etmek Meclisi Aliniz için ve benim için bir vazifedir ve bir haktır”.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233-234.

Şükrü Kaya'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında muhacirlerin iskanıyla ilgili olarak kurulan Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi'nin başında bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Yine Şükrü Kaya'ya göre Lozan Antlaşması'nda Türklere gösterilen insafsızlık bundan ibaret değildi. Boğazlara hakim olan yerlerdeki İmroz ve Bozcaada bazı kayıt ve şartlarla Türklere verilmekle beraber, aynı derecede önemli Semendirek (Semadirek) ve Limni unutulmaktadır. Oysa Boğazlar üzerine yapılan saldırılar Limni'nin Mondros limanından yapılmaktaydı. Buralar Türkiye'ye iade edilmeliydi. Lozan, bu noktada da eksik ve tamamlanmamış durumdaydı. Midilli, Sakız ve Sisam adaları da Anadolu'nun parçasıydı. Bu adalar yabancı ellerde kaldıkça Anadolu'da yaşama ihtimali yoktu. *"Adalar Anadolu'ya denizden gelecek istila kuvvetlerini durduracak birer kale idi, tabirimi mazur görünüz, ben bunlara birer sabit donanma diyeceğim. Bu adalar sırf Anadolu'nun müdafaası için yaratılmıştır. Halbuki müdafaası ise en haklı, en meşru bir haktır. Halbuki Yunanistan'ın elindeki bu adalar, Anadolu'ya vaki olacak taarruzun, tasallutun, hücumun ilk karakollarıdır. Bu muahede taarruz hakkını tesbit eden, meşru göstermek isteyen bir vesikadır"* diyen Şükrü Kaya, adaların en azından özerk olması gerektiği fikrindeydi. Bu adalar, Yunanistan'a bırakılan Sisam adasından aşağıya doğru gidilirse geçmişte Cezair-i Bahriyefid vilayeti olarak tanımlanan adaların bir parçasıydı. 12 Adalar da denilen ve İtalya'ya bırakılan Rodos, İstanköy, Meis gibi Anadolu'ya bitişik ve Türklerin yaşadığı adalar vardı.

Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan işgaline karşı ortaya çıkan kahraman direnişe dayanamayan İtalya, Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla bizimle Uşi Antlaşması'nı imzalamıştı. Bize iade edilmesi gereken bu adalar önce Balkan Savaşı ve sonra da Cihan Harbi çıkınca bize iade edilmedi. İtalya'nın elinde kaldı. Oysa bu adaların İtalya ile hiçbir bağı yoktu.

Şükrü Kaya'nın belirttiğine göre bu adalarla Türkiye'nin bağı eskiden beri vardı. Adalarla yapılan ekonomik alışverişin ortadan kalkmasını karşılaştırmalı olarak gümrük gelirleri üzerinden değerlendirmek mümkündür. Üstelik bu adalar, İtalya'nın Anadolu'ya yönelik emelleri için basamak olacaktır. *"Evet Anadolu'ya yan bakan gözlerin, uzatılan kolların ve Anadolu'yu şu veya bu suretle istismar etmek isteyen dimağların nasıl parçalandığını gördük ve bunu Yunanistan acı bir tecrübe ile anladı ve aleme ispat ettik ki Türkiye'ye atılacak ayak kırılır ve salahiyyetar sesimizin İzmir'den bağıracağı gibi topraklarımıza uzanacak düşmanlar için gösterilecek yer; yerlerin altı, Cehennem dibidir (Bravo sesleri)"*.

Yüzyıllardır bizi saran vatan kaygısıyla neden endişe duymak zorunda olduğumuzu soran Şükrü Kaya, *"Niçin bugün çekiç ve saban kullanacak olan kollarımız yine silah taşımaya mecbur olsun?"* diye sormaktaydı. Ardından da devamında Lozan Antlaşması'na neden hayır diyeceğini açıklamaktaydı:

"Terakki düşünecek dimağlarımız neye memleket müdafaası planlarını düşünsün? Biz sulha pürüzsüz, endişesiz bir surette girmek istiyorduk. Efendiler! Ben bu tuzaklardan korkuyorum. Efendiler! Yine bize sulh ve sükun vermeyeceklerdir.

(...) Fakat efendiler! Bendeniz bu kürsüden bütün cihana ilan ederim ki bu tehlikeli hatanın mesulleri ne biz, ne Heyeti Murahhasamız, ne de kumandanımızdır. Bunun mesulü Yakın-Şark'ta emperyalizm heveslerini hala terk edemeyen Garp hükümetleridir.

Binaenaleyh, bu tehlikeleri ben göz önünde tutarak bu Muahedeyi reddetmek mecburiyetindeyim"⁸.

Lozan konusunda aleyhte söz alan isimlerden biri de Tekirdağ mebusu Faik (Öztrak) Bey'di. Faik Bey, Trakya yöresinin mebusu olarak öncelikle Batı Trakya'nın yitirilmesini eleştirmekte ve Trakya'nın bir bütün olduğuna vurgu yapmaktadır:

"Efendiler! Trakya denildiği vakit hatıra bir de Garbi - Trakya gelir. Vakıa Trakya heyeti mecmuası ile birdir. Şark ve Garp namlarıyla Trakya denilirse de esası birdir, iki değildir. Trakya bir ve nâkabili taksimdir ve müebbeden bir olarak kalacaktır. Zaten Trakya heyeti mecmuası ile Türktür ve inşaallah müebbeden de Türk kalacaktır. (İnşaallah sesleri)".

Konuşmasında Batı Trakya'da 1913'te kurulan Batı Trakya Geçici Hükümeti'ne değinen Faik Bey, bu hükümetin devam etmemesinin sorumlusu olarak o dönemde Türkiye'yi yönetenler olduğunu belirtmektedir. Lozan'da Türkiye'ye düşen Batı Trakya'yı kurtarmaktı. Bu yapılamadığı gibi onların

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 235-238.

imha edilmesini önleyecek maddeler Antlaşma metnine konulamamıştı. Faik Bey bu nedenlerle Lozan'a evet demeyecekti:

“Ben bu şekilde, bu şerait altında gelen Muahedeyi bir taraftan bu vatanın menafine muhalif gördüğümden, diğer taraftan da biraz vefasız bulduğum için maalesef kabul edemeyeceğim”.

Yüzyıllar boyunca Trakya'nın bölünmediğine dikkat çeken Faik Bey konuşmasını şöyle tamamladı:

“Zannedirim ki maksadımı izah da ettim. Artık vicdanlarınıza ve sizin kalblerinize ve sizin, takdirlerinize aittir. Ben kendi hesabıma söylüyorum ki, milletin yaptığı fedakârlıkla mütenasib olmıyan bu Muahedeye verilecek benden kırmızıdan başka hiçbir şey yoktur”⁹.

21 Ağustos'taki oturum son konuşmacısı Tekirdağ mebusu Faik Bey'di. Vaktin geç olması nedeniyle oturma ertesi günü (22 Ağustos) devam edildi. İlk söz alan İzmir mebusu Mustafa Necati idi. O da Antlaşmayı eleştiren isimlerden biriydi. Kurtuluş Savaşı'nın simge isimlerinden biri olan Mustafa Necati, Türk milletinin üç yıllık mücadelesinin sonunda imzalanan Lozan'ı eksik, tamamlanmamış bir antlaşma olarak görmekteydi. Kazanılan zafer dolayısıyla milleti ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yönetici kadroyu tebrik eden Mustafa Necati, imzalanan Antlaşma dolayısıyla Lozan'a gönderilen heyeti de tam olarak suçlamamaktaydı. Ona göre yarım kalmış, üzerinde uzun yıllar yaşadığımız toprakları bizden koparan, kardeşlerimizden bizi ayıran bir Antlaşmaya kayıtsız şartsız oy verilemezdi.

Mustafa Necati, “*Muahede natamamdır. Çünkü bizden ayrılması imkân dâhilinde olmıyan Musul kıtası için heyet daha bir karar vermemiştir. Musul kıtası, Türk'tür ve ilelebet Türk kalacaktır. Bütün dünya bilsin ki; Musul'dan kendileri için bir şey kazanmış olmayacaklardır. Musul kıtası daimî surette Türklüğe merbuttur ve bu kıtai asileden biz hiçbir vakitte hiçbir kuvvetle ayrılmıycağız ve bu Kürsü Muallâdan tekrar arz ediyorum ayrılmıycağız! (Alkışlar)*” görüşünü dile getirmektedir.

Mustafa Necati'ye göre Antlaşma iktisadi bağımsızlığı da sağlamamıştı. Duyun-u Umumiye borçlarının büyük bölümü Türkiye'ye kalmıştı. Mustafa Necati, ticari olarak Türkiye'nin 5 yıllık kısıtlamaya uğramasını yani kapitülasyonların 1929'dan itibaren kaldırılmış olmasını eleştirmekte, mübadele konusunda Türk heyetinin fazla müsamahakâr davrandığını dile getirmektedir. Mübadele konusunda murahhas heyetini Yunanistan'a karşı “*lütufkâr*” bulan Mustafa Necati Bey'e göre, Yunan işgaliyle birlikte cinayetlere, kötülöklere karışan Rumlarla Yunanistan'daki masum Türk halkı eşit değerlendirilemezdi. Bu nedenle de mübadele eşitlik ilkesine dayalı olarak yapılmamıştı. Yine Mustafa Necati'nin belirttiğine göre Lozan Antlaşması'nın 59. maddesiyle Türkiye, Yunanistan'dan tazminat hakkından vazgeçmekteydi. Bunun gerekçesi ise Yunanistan'ın ekonomik durumuydu. Yunanistan o tazminatı ödeyemiyorsa onu Anadolu'ya gönderen efendileri tazminatı ödemeliydi. Çünkü üç milyon kişi aç, açık ve evsiz kalmış durumdaydı. Lozan Antlaşması'na yönelik eleştiriler içerisinde dolaylı ve yumuşak da olsa Lozan'a gönderilen murahhas heyetine eleştiride bulunan tek isim neredeyse Mustafa Necati'dir. Mustafa Necati Bey'in öncelikli eleştiri konusu mübadele ve Yunanistan'ın ödemesi gereken tazminattan vazgeçilmesidir:

“Binaenaleyh doğrudan doğruya Heyeti Murahhasamızın tamirat meselesinde gösterdiği lütufkârlığa karşı ben hiçbir vakitte bu milletin bir evlâdı olmak itibarıyla beyaz rey veremem. Benim buna vereceğim rey Sulh Muahedesini saran bu kırmızı kâğıttan başka bir şey değildir”¹⁰.

Lozan Antlaşması'na muhalefet eden milletvekillerinden biri de Saruhan (Manisa) mebusu Vasıf (Çınar) Bey'di. Vasıf Bey, Avrupa nezdinde Türkiye'nin yarı medeni bir ülke olarak görüldüğünü, Avrupa karşısına çıktığımızda değil insani bir muameleye hayvana bile yapılmayan bir muameleye maruz kaldığımızı belirtmektedir. Antlaşmanın 92 ve 93. maddelerine göre kurulan muhtelit (karma) mahkemelerin kabulüne karşı çıkmaktadır. Yabancıların Türk hukuk sistemine müdahil olmalarına karşı çıkan Vasıf Bey elbette Osmanlı döneminde yaşananlardan ders çıkarmaktaydı:

“Arkadaşlar! Hududu Millî dâhilinde bütün adlî hükümler yalnız Türk mahkemeleri tarafından verilebilir. Türk memurini icraiyesi, şahitleri celbedecek kuvvetler yalnız Türk hâkimlerinin emrine tâbidir”.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 238-241.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 245-249.

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

Tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yargının bağımsızlığını dile getiren Vasıf Bey'e göre, Türk Adalet Bakanını ancak yasama organı olarak TBMM denetleyebilirdi:

“Arkadaşlar! Adliye Vekilini Türk kanunlarını tatbik edip etmediği hususunda kontrol edecek yegâne bir müessese vardır. O da Büyük Millet Meclisidir. Adliye Vekilimizi Büyük Millet Meclisinden başka hiçbir kuvvet, bilhassa ferdî hâkimiyeti yıkıldıktan sonra hiçbir kuvvet murakabe edemez”.

Batı Trakya, Musul, İskenderun ve Antakya'nın Türk olduğunu belirten Vasıf Bey, buraların Türkiye sınırlarının dışında kalmasından duyduğu üzüntüyü belirtmekte ve Batı Trakya Türklerinin kötü koşullarda yerlerinde bırakıldığını ifade etmektedir. Batı Trakya Türklerinden söz edilirken Menteşe (Muğla) mebusu Esad Efendi, Batı Trakya Türklerinin “*kurbanlık*” olarak yerlerinde bırakıldığı eleştirisini yapmaktadır. Hoca Esad Efendi de Lozan'a hayır diyen isimlerden biri olacaktır¹¹. Esad Efendi'nin kurban ifadesini tekrar eden Vasıf Bey, Lozan'a gönderilen heyetin ve hükümetin bu konuda taviz vermesinden rahatsızdır. Batı Trakya Türklerine karşılık olarak İstanbul'daki Rumların bırakılmasına da tepki göstermektedir:

“Arkadaşlar! Hangi Rumdan ve hangi Rumlardan bahsediyoruz? Arkadaşlar! Artık Rum yoktur. Silâh atan caniler vardır. Bunlar tebaa değildir, benim hemşiremin namusunu ezen canilerdir. Bunları nasıl affediyorsunuz?”

Konuşmasının sonunda Lozan'a kabul oyu vermeyeceğini belirten Vasıf Bey, bunu da şöyle gerekçelendirmekteydi:

“Birçok kasabalar bugün baykuşlara me'va olan harabazar olmuştur. Kendi dairei intihabiyemin altı kazasında ev kalmamıştır. Bir zamanlar âşiyâne olan o yerlerde bugün küçük barakalar içinde ıztıraplar, eninler vardır. Bu ıztırapların ve eninlerin kulaklarımızdaki hazin akisleri benim ruhumu titrettikçe arkadaşlar, maalesef ben bu Muahedeye reyî kabul vermekte mazurum. (Bravo sesleri) (Alkışlar)”¹².

Antlaşma lehine söz alan isimlerden biri de İstanbul mebusu Süleyman Sırrı (Aral) Bey'di. Süleyman Sırrı Bey'e göre Antlaşma ne Türkiye'nin bir yenilgisi ne de bir zaferiydi. Antlaşma, Türk milletinin döktüğü kanın karşılığı olarak kazanılan bir başarıydı. Batı Trakya'nın Türkiye sınırları dışında kalmasının ve Suriye'ye bırakılan toprakların eleştirilebileceğini, Boğazlar ve Duyun-u Umumiye borçlarının dağıtılmasına ilişkin düzenlemenin de eleştirilebileceğini belirten Süleyman Sırrı Bey, mübadeleyi de kabullenmekte zorlandığını belirtmektedir. Mübadeleden duyduğu rahatsızlığın nedeni ise, Türklerin daima ileriye gittiğini mübadele ile geriye doğru hareket etmeleriydi. Tüm bunlara rağmen Süleyman Sırrı Bey, Birinci Meclis'in bu başarısını tebrik etmekte ve Antlaşma lehine görüş beyan etmekteydi¹³.

Kürsüye gelerek Antlaşma lehine görüş beyan eden isimlerden bir başkası da Bozok (Yozgat) mebusu Avni (Doğan) Bey'di. Avni Bey yaptığı kısa konuşmada uzun savaş yıllarından Türk milletinin barışa ihtiyacı olduğunu belirterek Antlaşmanın onaylanmasından yana görüş beyan etti¹⁴. Yine Antlaşma lehine görüş beyan eden ve konuşması da zaman zaman sataşmalara maruz kalan Karesi (Balıkesir) mebusu Ahmed Süreyya (Örgeevren) Bey, elde edilen başarının Türk milletinin mücadelesinin maddi karşılığı olduğunu belirtmekteydi¹⁵.

Antlaşma lehine konuşan bir başka isim de İstanbul mebusu ve ünlü tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'di. Alkışlar arasında kürsüye gelen Abdurrahman Şeref Bey, tarih bilgisini de ortaya koyduğu konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son 50 yılında her şeyin her geçen gün daha kötüye gittiğini belirtti. 50 yıl önce imparatorluğun topraklarının bir ucunun Bosna'da bir ucunun da Basra'da olduğunu belirten A. Şeref Bey, “*hasta adam*”ın mirasının bir bölümünün paylaşıldığını, bir bölümünün de paylaşılma hazırlıklarının yapıldığını, hisselerine (gelirlerine) el konulduğunu, devletin ölmesinin beklendiğini, ölmezse de öldürme planlarının yapıldığını, Sevr'in de bu planın sonucu

¹¹ Şükrü Kaya'nın muhalif konuşması sırasında Batı Trakya Hükümetinin Türklüğüne vurgu yapan bir ifadeyle Kaya'nın konuşmasını bölen Esad Efendi, biraz sonra da yine Batı Trakya'da Yunanistan'ın askeri baskısına dikkat çekmektedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 236.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 249-252.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 252-254.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 254-255.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 256-258.

olduğunu anlattı. Enbiya suresinin 23. ayetine atf yaparak (“*Lâyüs'el amma yef'al...*”)¹⁶ emperyalist devletlerin yaptıklarından hesap sorulmasını yıllarca istediğini, sonunda Allah’ın Mustafa Kemal Paşa’yı çıkardığını söyleyerek, “*Gerek Mustafa Kemal Paşa Gazimiz, gerek arkadaşları, şu milleti kurtarmak için koşanlar iki cihanda aziz olsunlar. (Alkışlar)*” dedi.

Lozan Sulh Muahedenamesi, Meclis görüşmeleri öncesinde kitapçık olarak basılmıştı¹⁷. Kırmızı renkli bir kapakla basılmasına göndermede bulunan Şeref Bey, “*Şimdi efendiler! Elimize bir Sulh Muahedenamesi geldi. Arkadaşlar Kırmızı Kitap dediler. Vakaa kabı kırmızı, fakat içi beyaz elhamdülillah...*” diyerek Lozan’ı olumlularken bazı milletvekillerinin eleştirilerde, temennilerde bulduklarını belirtti ve bunu da son derece önemli bulduğunu ifade etti.

“*Şair (Şanei zülfi sühandir i'tiraz) demiş...*” cümlesine yer veren Abdurrahman Şeref Bey’in aktardığı ifade, “*İtiraz, söz zülfümün tarağıdır*” anlamına gelmektedir. Şeref Bey’e göre itiraz bir konunun tam olarak anlaşılmasına ve aydınlatılmasına, konuyla ilgili bir yargıya varılmasına imkan sağlamaktadır. Temenni her bireyin hakkıdır ve onda gücenecek bir şey yoktur. Ancak temenni (dileme) ayrı, istihsal (elde etme) ayrı şeydir. Şeref Bey’in tam olarak ifadesi şöyledir:

“Lâkin efendiler! Temenni ile istihsal arasında çok mesafe vardır. Temenni güzel şey ama, istihsal o başka türlü bir marifettir”.

Abdurrahman Şeref Bey’in Lozan Antlaşması’nı destekleyen konuşmasının¹⁸ ardından Dr. Tevfik Rüştü Bey, Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri olarak söz aldı, getirilen eleştirileri – kendisine gösterilen bazı tepkiler eşliğinde- yanıtladı¹⁹.

Dr. Tevfik Rüştü Bey’in konuşması ile 22 Ağustos tarihli oturum sona erdi. Ertesi gün (23 Ağustos) görüşmelere devam edildi. İlk söz alan, aleyhte yapılan tüm konuşmaları yanıtlayan ve açıklamalarda bulunan Lozan’a gönderilen heyetin başındaki Hariciye Vekili İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa Birinci Dünya Savaşı’na girilmesinden Lozan’a kadar geçen süreci değerlendirdiği konuşmasında yürütülen bağımsızlık savaşını ele almakta ve diğer devletlerle ilişkilerin tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yürütüldüğünü vurgulamaktadır:

“Efendiler! Elimizdeki vesaik bir mücadele siyasiye devrinin netayicidir. İstiklâl Mücadelesinin mücadelâti harbiyesi bittikten sonra mücadelâti siyasiyesi başlamıştır. Bu mücadelâti siyasiye hakikati halde Mudanya Mütarekesinden başlar”.

İsmet Paşa’nın dediği gibi Mudanya ile silahlı mücadelenin yerini siyasi mücadele almıştı. Ancak yine de silahlı mücadele sürerken diplomasi kapısı hiçbir zaman kapatılmamıştı: Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsız bir Türkiye’nin tanınması şartıyla...

İsmet Paşa’ya göre “*Lozan Konferansı milletimizin Avrupa ortasında davet olduğu büyük bir imtihandı*”. Bu imtihan başarıyla verilmişti. Paşa bu noktada tüm heyetle beraber Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur’a teşekkür etmektedir. Avrupa’nın ortasında etrafı siyasi hasımlarla kuşatılmışken İsmet Paşa’nın en büyük enerji kaynağı TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa idi. Barışta ve savaşta en önemli desteği Mustafa Kemal Paşa’ydı. İsmet Paşa, konuşmasında Lozan’a ilişkin getirilen eleştirilere de yanıt verdi. Öncelikle Batı sınırları dışında kalan (Batı Trakya) Türklere yönelik antlaşmada güvenceler olduğunu belirtti ve Türk milletinin hassasiyetinin de ayrı bir güvence olarak görülmesi gerektiğini belirtti.

İnönü’ye göre imparatorluk olmanın bir sonucu olarak birçok dindaşlar sınır dışında kalmıştı. Ancak Türkiye onlara karşı görevini fazlasıyla yerine getirmişti. Ayrıca İsmet Paşa’nın kullandığı terminoloji imparatorluktan milli devlete geçişin özeti gibidir:

“Arkadaşlar! Hudutlar üzerinde daha ziyade tevakkuf etmek istemem, eski Osmanlı İmparatorluğu aksamından olduğu halde hudutlarımız haricinde birçok dindaşlarımızı bırakıyoruz. Daima kemali fahir ile ve kemali saffet ile ilân edebiliriz ki bugün millî hudutlarımız haricinde kalan dindaşlarımıza karşı

¹⁶ “O, yaptıklarından dolayı sorgulanamaz. Ama onlar yaptıklarının hesabını vereceklerdir” (La yus'elu amma yef'alu ve hum yus'elun). Bkz. <https://acikkuran.com/21/23> (son erişim tarihi: 27 Temmuz 2023).

¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, Lozan Sulh Muahedenamesi, Mukavelat ve Senedat-ı Saire, 24 Temmuz 1339-1923.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 258-260.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 22.8.1339 Çarşamba, 260-261

Türk Milleti gördüğünden daha fazla vefa ve samimiyet göstermiştir. (Bravo sesleri, alkışlar) En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda dahi onların selâmetlerini saffeti derun ile temenni etmekten başka bir gaye takibetmedik. Bugün de temennimiz kendi muhitleri ve milliyetleri dâhilinde selâmet ve saadet içerisinde yaşamalarıdır. Büyük bir İmparatorluğun inkısamı karşısında bütün cihana karşı yalnız kendi kuvvetiyle uğraşmaya mecbur kalan Milli Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı, ittihaz ettiğimiz zaruri hareket bu idi. Herkese ve herkese karşı vazifesini bihakkın ifa etmişlerin istirahatı vicdaniyesi ile çıkabiliriz (Bravo sesleri)".

Kapitülasyonların kaldırılmasına değinen İsmet Paşa, bunun önemini vurgularken Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz Almanların bile düşmanlarımızla birlikte kapitülasyonları kaldırmamıza karşı çıktığını belirtmektedir. Dün, müttefiki Almanlara bile kapitülasyonları kaldırmayı kabul ettiremeyen Türkiye, bu kez tüm dünyaya kapitülasyonları kaldırmayı kabul ettirmişti. Böylece Türkiye, *"kendi evi içinde, diğer her hangi bir millet gibi tamamen müstakil ve efendi"* haline gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen milletlerin tazminat ödemesi gündeme gelmiş ve yenilen devletlere birtakım tazminat ödemeleri dayatılmıştı. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine tazminat ödemeyi üstlenmedi. Yunanistan ile arasındaki tazminat meselesi de Karaağaç'ın tazminat olarak alınmasıyla çözülmüştü. Dolayısıyla Türkiye tazminat meselesinde de başarılıydı.

Kurtuluş Savaşı üzerine İsmet Paşa'nın yaptığı tespit yapılan her şeyin plan ve hesap işi olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Harekâtı Milliye'nin hiçbir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cüret yoktur".

İsmet Paşa yaptığı uzun konuşma ve verdiği izahatın sonunda yaptığı açıklamada şu değerlendirmelerde bulundu:

"Mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun dâhilinde harice karşı şu gayritabiî kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabiî mükellefiyatı maliyeden âzâde bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir (Şiddetli alkışlar).

(...)

Efendiler! Temin ettiğimiz vatanın harap ve fakir olduğunu hariçte, ve dâhilde bilmiyen yoktur. Biz zannetmedik, hiçbir meseleyi hallederken düşünmedik ki karşımızda bulunan muhataplarımız zayıf yerlerimizi veya kuvvetli yerlerimizi fark edememişlerdir. Böyle yanlış bir hesaba düşmedik. Eğer böyle bir hataya düşmüş olsaydık hiçbir mücadelede muvaffak olamazdık. Daima hesabettik ki her hangi bir mücadelede zayıf ve kuvvetli yerlerimiz ne ise elbette karşımızdakiler, muhasımlarımız da bunları bilirler. Onun için söylüyorum ki, vatanın içinde bulunduğu ızdırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakir ve harabiyi, dâhilinde bilmiyen kimse olmadığı gibi hâricinde bilmiyen kimse de yoktur.

(...)

Varacağımız nokta mecmuai milelde en yüksek seviye terakki ve temeddündür. Gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbürgün behemehal bunları açabilir ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, takati beşer harici değildir. Ve semadan da incek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemediyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir.

Muhterem vekiller! Mücadelâti milliyemizin neticei hâsılasını tâyin edecek olan reylerinizi izhar ediniz. Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir (Devamlı ve sürekli alkışlar arasında kürsüden indiler)"²⁰.

Yusuf Kemal ve Tevfik Rüştü Beylerle İsmet Paşa'nın lehte konuşmalarına rağmen Lozan'a hayır oyu veren milletvekillerinin varlığı duyulan memnuniyetsizliği ortaya koymaktadır. Yine Lozan lehine konuşan isimlerin deneyimli ve ünlü kimlikler oluşu da dikkat çekicidir. Bunlar arasında Abdurrahman Şeref Bey ve Hamdullah Subhi Bey son derece önemli isimlerdir. Yine Antlaşma lehine

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, 264-282.

konuşan Ahmed Süreyya, Avni ve Süleyman Sırrı Beyler de Atatürk'e yakın isimler arasındadır²¹. 23 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamada Lozan Antlaşması'na ret oyu verenlerin sayısı 14'tü²². Lozan'a hayır oyu veren milletvekillerinin eleştirdiği konuların önemli bir bölümü sonraki yıllarda çözüldü. Musul meselesi aleyhte çözülsede (1926), Boğazlarda egemenlik Montrö ile 1936'da sağlandı; Hatay da önce 1938'de bağımsız oldu sonra da 1939'da Türkiye'ye katıldı. Borçlar meselesi de 1930'ların başında yeniden gözden geçirilerek Türkiye lehine indirime gidildi. Böylece aslında Lozan Barış Antlaşması nihai bir antlaşma olmanın ötesinde, Türkiye'nin tüm dış politika sorunlarını barışçı yollardan çözmenin başlangıç noktası oldu. Bu politika pasif bir barışçılığın ötesinde aktif bir barış politikası olduğu gibi aynı zamanda açık, şeffaf ve net bir şekilde Türkiye'yi çağdaş dünyanın eşit ve saygın bir üyesi haline getirmenin yolunu açtı²³.

Lozan'a Muhalefet Eden Milletvekillerinin Siyasi Akıbetleri

Lozan'a muhalefet eden, hayır oyu veren milletvekillerinin bir bölümü Birinci Meclis'te (1920-1923) de mebusu. Bir bölümü ise ilk kez İkinci Meclis'te (1923-1927) mebus olmuşlardı. Lozan'a muhalefet eden 14 mebusun sonraki süreçte milletvekilliklerinin ne kadar sürdüğüne ilişkin şöyle bir tablo oluşturmak mümkün²⁴:

Milletvekilleri	Seçildiği Dönem							
	1920-23	1923-27	1927-31	1931-35	1935-39	1939-43	1943-46	1946-50
Faik (Edirne) ²⁵	x	x	x	x	x	x		
Şükrü Kaya (Menteşe) ²⁶		x	x ²⁷	x	x			
Hoca Esat (Menteşe) ²⁸	x ²⁹	x						
Mustafa Necati (İzmir) ³⁰	x ³¹	x	x					
Vasıf (Saruhan) ³²		x ³³	x ³⁴	x ³⁵				

²¹ Bu bağlamda lehte söz alan mebus sayısı 5'tir. Bunlara Hariciye Encümeni Reisi, Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve Hariciye Vekili eklendiği sayı 8'e ulaşmaktadır. Aleyhte söz alan mebus sayısı 6'dır.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Dokuzuncu İçtima, 23.8.1339 Perşembe, ss. 286-290.

²³ Uyar, 2014, 303-325.

²⁴ Tablodaki veriler için bkz. TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

²⁵ Mehmet Faik Kaltakkıran (1870-1948).

Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

İkinci Meşrutiyet döneminde I., II., III. ve IV. Dönem Edirne mebusu.

²⁶ Mehmet Şükrü Kaya 1883-1959). Bürokrasi kökenli olan Kaya, İstanköy doğumludur. Dolayısıyla Lozan'a muhalefet etmesinde burada doğmuş olmasının da etkili olduğu varsayılabilir. Bürokrasideki görevleri arasında Muhacirin umum müdürlüğü de vardır. Lozan konferansının birinci döneminde Türk heyetine danışmanlık yapmıştır. Heyetin ikinci döneminde yer almaması anlamlı olsa gerektir. İsmet Paşa ile anlaşmazlıklarının köklerini belki de buraya kadar götürmek mümkündür. İzmir belediye başkanlığı da yapmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kısa süreli Ziraat ve Hariciye vekillerinden sonra 1927-1938 yılları arasında uzun süre boyunca Dahiliye Vekili olarak görev yaptı. Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan isimlerden biridir.

²⁷ Menteşe bu dönemde Muğla adını aldı. Kaya da bundan sonra Muğla mebusu olarak görev yaptı.

²⁸ Mehmet Esat İleri (1882-1957). Medrese kökenli olan Esat Efendi, Gümülcine doğumlu. Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

²⁹ Birinci Meclis'te Aydın mebusu.

³⁰ Mustafa Necati Uğural (1892-1929). İstiklal Mahkemesi üyesi, başkanı ve savcısı. Kısa süreli Mücadele, İmar ve İskan Vekili. Yine kısa süreli Adliye Vekili. Daha sonra Maarif Vekili olarak –vefat edene kadar- görev yaptı. Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi.

Kurtuluş Savaşı sırasında Vasıf Çınar ile birlikte Balıkesir'de İzmir'e Doğru gazetesini çıkarmışlardır.

³¹ Birinci Meclis'te Saruhan (Manisa) mebusu

³² Hüseyin Vasıf Çınar (1892-1935). İstiklal Mahkemesi savcısı. 1924'te Maarif Vekili oldu. Eğitimin laikleştirilmesinde ciddi katkı sağladı. Kendisinden sonra Maarif Vekili olan Mustafa Necati'nin vefatından sonra kısa süreli (1929) maarif vekilliği yaptı.

³³ 1925'te görevinden istifa ederek büyükelçilik görevine atandı (Prag).

³⁴ Yakın arkadaşı Mustafa Necati'nin vefatı üzerine O'nun yerine –ara seçimle- mebus seçildi ve kısa süreli Maarif vekilliği yaptı.

³⁵ 1932'de Roma büyükelçiliğine atanması nedeniyle istifa etti.

İkinci Meclis'te “Lozan’a Hayır” Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri

Faik (Tekirdağ) ³⁶	x ³⁷	x	x	x	x	x	x	x
Zamir (Adana) ³⁸	x	x	x	x	x	x	x	
Kılıç Ali (Gaziantep) ³⁹	x	x	x	x	x			
Ali Cenani (Gaziantep) ⁴⁰	x	x	x					
Necip (Mardin) ⁴¹	x	x						
Besim (Mersin) ⁴²		x						
Niyazi (Mersin) ⁴³		x						
Yahya Kemal (Urfa) ⁴⁴		x ⁴⁵		x ⁴⁶	x ⁴⁷	x	x ⁴⁸	
Şeyh Saffet (Urfa) ⁴⁹			x					

Bilindiği üzere Lozan görüşmeleri Kasım 1922’de başlayıp Temmuz 1923’te sonuçlandı. Birinci Meclis devam ederken başlayan görüşmelerin bitmesi ve antlaşmayla sonuçlanması İkinci

³⁶ M. Faik Öztrak (1882-1951). Faik Bey, 1939-1942 yılları arasında İçişleri Bakanlığı da yaptı.

³⁷ Faik Bey, Birinci Meclis’te Cebelibeket (Osmaniye) mebus idi.

³⁸ Damar Arıkoğlu (1887-1969).

V. dönemden itibaren Adana, Seyhan adını aldı.

³⁹ Ali Kılıç (1889-1971).

Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi. İstiklal Mahkemesi üyesi.

⁴⁰ Mehmet Ali Cenani (1872-1934).

İkinci Meşrutiyet döneminde Meclisi Mebusan’da I. ve II. dönem Halep, III. ve IV. dönem Antep mebusu.

Halk Fırkası öncesi Müdafaa-i Hukuk Grubu yöneticilerinden, 3. ve 4. Hükümetlerde Ticaret Vekili. Hakkında yolsuzluk nedeniyle soruşturma açıldı ve ceza aldı. Hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve yargılama için bkz. Uyar, 2012, 291.

⁴¹ Mehmet Necip Güven (1876-1960). TpCF içerisinde yer aldı. Bilginin kaynağı Meclis Albümü. Ancak TpCF üzerine yayınlanan iki kitapta da 1925’te CHP’den istifa eden ve CHP’ye muhalefet eden isimler arasında yer aldığı belirtilse de TpCF’ye geçtiği konusunda net bir bilgi yoktur. Bkz. Zürcher, Erik Jan. 1992. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.; Yeşil, Ahmet. 2002. Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara: Cedit Neşriyat.

⁴² Ahmet Besim Özek (1922-1965). TpCF içerisinde yer aldı. Hatta Besim Bey, partinin kurucularından biriydi. Bkz. Zürcher, 1992, 75-76; Yeşil, 2002, 186-191.

⁴³ Mehmet Niyazi Ramazanoğlu (1889-1965).

Geniş tarih bilgisi ve bölgeye hakimiyeti dolayısıyla hem Londra (1921) ve hem de Lozan konferansı heyetinde müşavir olarak görev yaptı. Torunu Niyazi Ramazanoğlu’nun belirttiğine göre, Londra Konferansında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in imzaladığı ikili antlaşmalardan rahatsızdı. Lozan’a giden heyette de müşavir olarak yer aldı. Lozan’a hayır diyenlerden biri olması O’nun Atatürk ile arasının açılmasına neden olmadı. Hatta Tarsus’ta medeni nikah ile evlenen ilk isim Niyazi Bey ve eşi Pakize Hanım’dı. Nikah şahitliklerini de Atatürk yapmıştı. Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki süreç dolayısıyla Niyazi Bey, Pakize Hanım ile 5 yıl nişanlı kalmış ama evlenmeye fırsatları olmamıştı. Atatürk, Tarsus’a gelince çiftin evlenme süreçlerinin hızlanmasına aracı olmuştu. Hatta Niyazi Bey, esprili bir şekilde “Başımı Atatürk yakıtı” diye anlatmış. Dolayısıyla Atatürk ve Mehmet Niyazi Bey’in araları hep iyi olarak kaldı. Hatay’ın sınırlarının belirlenmesi gündeme geldiğinde Atatürk, Niyazi Bey’e görev vermişti.

Niyazi Bey’in mensup olduğu Ramazanoğulları Yüreğil aşiretine mensuptu. Adana ve yöresine yerleşmişlerdir. Bugün de aynı soyadını (Ramazanoğlu) taşıyanların yanı sıra Eliyeşil ve Ener soyadını taşıyanlar da bu aileye mensuptur. Soyadı değişikliğinin nedeni aile içi anlaşmazlıklardı.

Niyazi Ramazanoğlu’nun 1923-1927 milletvekilliğinden sonra bu kez kuzeni yine Mersin’den İsmail Hakkı Ramazanoğlu mebus oldu (1927-1931). Yine III. TBMM milletvekillerinden Kadri Ramazanoğlu da bu aileye mensuptu. Aynı aileden Celal Ramazanoğlu 1946-1950 ve 1950-1954 yılları arasında İnel (Mersin), 1954-1957 yılları arasında Hatay ve 1957-1960 yılları arasında İstanbul milletvekilliği yaptı. Yakın zamanda (2011-2015) Adalet ve Kalkınma Partisi Kahramanmaraş milletvekilliği yapan Yıldırım Mehmet Ramazanoğlu da ailenin Maraş koluna mensuptur. Bkz. Niyazi Ramazanoğlu ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁴ Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958). Üsküp doğumlu. Lozan Konferansı danışmanı.

⁴⁵ 1926’da Varşova büyükelçiliğine atandı.

⁴⁶ 1934 yılında ara seçim ile Yozgat milletvekili.

⁴⁷ 1935 ve 1939 seçimlerinde Tekirdağ milletvekili.

⁴⁸ 1943 seçimlerinde İstanbul milletvekili.

⁴⁹ Saffet Kemaleddin Yetkin (1866-1950). Medrese eğitimi ve Halveti şeyhi. İkinci Meşrutiyet döneminde I., II. ve III. dönem Urfa mebusu. Halifeliğin kaldırılmasına ilk imza atan isim.

Şeyh Saffet Efendi’nin torunu ünlü hukukçu ve tarihçi Çetin Yetkin, dedesinin Halifeliğin kaldırılmasına öncülük eden ve Meclis’te ayrıntılı bir konuşma yapan bir isim olduğunu belirtti. Şeyh Saffet Efendi’nin Lozan dolayısıyla Atatürk ya da İnönü ile bir sorun yaşamadığını, dayısı Suut Kemal Yetkin’in de 1943-1950 yılları arasında Urfa milletvekilliğini yapmasının da bunun bir göstergesi olduğunu ifade etti. Bkz. Çetin Yetkin ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Şeyh Saffet Efendi hakkında ayrıca bkz. Akman, Zekeriya. 2022. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Aydın Şeyh Safvet (Yetkin) Efendi, Ankara: Elips Kitap.

Meclis'e kaldı. Lozan görüşmeleri kesilip İsmet Paşa ülkeye döndüğünde Birinci Meclis'te ciddi eleştiriler ve tartışmalar olmuştu⁵⁰. İkinci Meclis'te de –aynı yoğunlukta olmasa da– benzer tartışmaların olduğu görülmektedir. Getirilen eleştirilerin Hatay, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Osmanlı borçlarının Türkiye lehine yeniden gözden geçirilmesinden önce olduğu unutulmamalıdır. Bilindiği üzere bu kazanımlar 1930 sonrasında sağlanabildi. Yine bu bağlamda sonraya bırakılan Musul meselesi ise Türkiye aleyhine çözümlenebildi. Musul meselesi aleyhe çözülsün bile toplamda Türkiye, 1923'te Lozan'ı imzaladığı aşamadan çok daha fazlasını elde edebilmiştir. Şüphesiz bunlar Misak-ı Milli kayıplarını tamamen giderebilmiş değildir. Ancak sonradan elde edilen kazanımlar Misak-ı Milli'den kayıpları önemli ölçüde telafi etmiştir. Sevr ile kıyaslanmayacak bir zafer söz konusudur. Bununla birlikte Misak-ı Milli'den verilen tavizler açısından bir burukluk da söz konusudur.

Lozan Antlaşması'na ret oyu veren mebus sayısı 14'tür. Oylamaya katılan mebus sayısı 227'dir⁵¹. 213 kabul oyu verildi. Ret oyu verenlerin oranı % 6,16'ydı. 14 mebusun 6'sı Batı bölgelerinin mebusuydu (İzmir, Muğla/Menteşe, Manisa/Saruhan, Tekirdağ ve Edirne). 8 mebus ise güney/güneydoğu illerinin mebusuydu (Adana, Gaziantep, Mersin/İçel, Mardin ve Urfa). Böyle olmasının nedeni bu illerin Misak-ı Milli sınırları dışında kalan yerlerle demografik, etnik, kültürel, sosyal ve ekonomik bağlarının kopmasıdır. Doğal olarak parçalanmışlık hissi bölge milletvekillerinin tepkisini de beraberinde getirmiş olsa gerektir. Nitekim TBMM'de yaptıkları konuşmalar da buna yöneliktir. Sonraki yıllarda imkanlar nispetinde Hatay, İskenderun, Boğazlar, Osmanlı borçları gibi konularda Türkiye lehine adımlar kararlılıkla atıldı ve önemli kazanımlar elde edildi. Dolayısıyla eleştirilen konuların bir bölümü telafi edilebildi. Ancak telafi edilemeyen konular da vardı (Batı Trakya, Musul).

Lozan aleyhine oy kullanan 14 mebusun 6'sı kürsüye gelerek eleştirilerini dile getirdi. Bunlar Niyazi, Yahya Kemal, Şükrü Kaya, Faik, Mustafa Necati ve Vasıf Beylerdir. Söz konusu milletvekillerinin düşüncelerini özgürce dile getirebilmeleri ve sonrasında herhangi bir ayırmacılığa uğramadıkları, dışlanmadıkları görülmektedir. Üstelik bunlardan Şükrü Kaya, Mustafa Necati ve Vasıf beyleri pür Kemalist olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla Lozan oylamasında ret oyu veren Kemalist olarak nitelenebilecek milletvekillerinin varlığı, Şükrü Kaya'nın uzun yıllar İçişleri Bakanlığı yapması ve Mustafa Necati'nin erken Cumhuriyet döneminin en önemli Milli Eğitim bakanlarının başında yer alması dönemin hoşgörü ortamının açık bir göstergesidir.

Görüşmeler sırasında kürsüye gelmese de oturduğu yerden konuşarak Antlaşma aleyhine görüş beyan eden isimler de vardı. Antlaşmaya ret oyu veren bu isimler arasında Mardin mebusu Necip Bey de bulunmaktaydı. Necip Bey, Niyazi Bey konuşurken 9 kez müdahalede bulunarak fikrini beyan etti. Necip Bey, Lozan'ın tam bağımsızlığı sağlamadığını, güney illerinin hudutlarının kan ağladığını, 500 bin Türk'ün Türkiye sınırları dışında kaldığını, bu sınırın kabul edilemez olduğunu, sınırın bölge halkını derinden yaraladığını, Musul'un Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 15 gün sonra işgal edildiğini ve Almanların Alsas Loren'i kaybetmeyi kabul etmedikleri gibi bizim de güneydeki toprak kayıplarını da kabul etmediğimizi vurguladı⁵². Necip Bey'in 10. müdahalesi ise Yahya Kemal Bey konuşurken oldu. Bu müdahalesinde Necip Bey, Suriye topraklarında kalanların Suriye ırkına mensup olduklarını ret ederek, onların Türk olduğunu belirtti⁵³.

Necip Bey'den sonra yine oturduğu yerden konuşan ve kürsüdekilerin konuşmalarına destek olan isimlerden biri Menteşe mebusu Esad Efendi idi. Esad Efendi, 9 kez görüş beyan etti. Niyazi Bey konuşurken yaptığı ilk müdahalede Esad Efendi, Antakya ve Batı Trakya'nın kan ağladığını söyledi. Esad Efendi, 5 kez de Şükrü Kaya'nın konuşması sırasında fikrini beyan etti. Esad Efendi bu müdahalelerinde Batı Trakya'nın Türk olduğunu, Batı Trakya Türklerinin Kurtuluş Savaşı'na katkı yaptığını, Batı Trakya ve Antakya davasında haklı olduğumuzu ve başarılı olacağımızı belirtti. Esad Efendi'ye göre, sınır sorunlarının çözülememesi gelecekte yeni sorunlara yol açacaktı. Yaşanan

⁵⁰ Örneğin bkz. Yılmaz, Durmuş, 1995. Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya: Alagöz Yay.; Taşyürek, Muzaffer. 1995. Lozan'a Hayır Diyenler, İstanbul: İhtar Yay.

⁵¹ İkinci Meclis'teki mebus sayısı 287 idi. Bkz. Goloğlu, 1977, 318-326. Oylamaya katılmayan mebus sayısı bu durumda 60'dır.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 223-227, 230.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yedinci İçtima, 21.8.1339 Salı, 233.

sorunların önemli bir bölümü emperyalizmden kaynaklanmaktaydı. Esad Efendi birer kez Faik Bey, Vasıf Bey ve Avni Bey'in konuşmaları sırasında görüşlerini açıkladı. Bu müdahaleler Batı Trakya ve Antakya üzerineydi. Kendisinin yaptığı konuşmaların onuncusu “*Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana*” şeklindeydi⁵⁴.

Antlaşma aleyhine yerinden görüş beyan edenlerden biri de Gaziantep mebusu Kılıç Ali idi. Antep-Maraş yöresi Kuvayı Milliye komutanlığı da yapan Kılıç Ali, Niyazi Bey'in konuşması sırasında Suriye sınırıyla ilgili olarak haklarımızı istediğimizi söyledi⁵⁵.

Kürsüye gelerek Lozan Antlaşması aleyhine konuşan 6 mebusun başka 3 mebusun da oturduğu yerden görüşünü beyan etmesiyle, 14 mebusun 9'u oylama öncesinde görüşlerini ortaya koymuş oldu. Diğer 5 mebusun tavrı oylama sırasında ortaya çıktı. Antlaşmaya olumsuz oy veren isimlerden Necip ve Besim Beyler Lozan'a ret oyu verdikleri için değil ama sonradan TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) içerisinde yer aldıkları için 1927'den itibaren mebus olamadılar. Yine Antlaşma aleyhine oy veren Ali Cenani Bey ise Ticaret Bakanlığı yaptığı dönemde adı yolsuzluk olaylarına karıştığı için Divan-ı Ali'de yargılandı ve yol açtığı zarar kendisine tazmin ettirildi⁵⁶. Dolayısıyla Ali Cenani Bey'in de politik hayati böylesine bitmiş oldu.

Lozan Antlaşması'na ret oyu veren isimlerden biri de Kılıç Ali idi. Atatürk'ün yakın çevresinde olan ve Atatürk vefat edene kadar da milletvekilliğini sürdüren Kılıç Ali'nin Lozan'a ret oyu vermesi Atatürk'le ilişkisini bozmadı. Bu durumun İnönü ile de ilişkisini bozduğu söylenemez. Kılıç Ali'nin de dahil olduğu Atatürk'ün sofrada arkadaşlarıyla, İş Bankası grubuyla İnönü'nün arasının iyi olmadığı bilinen bir gerçektir. Ancak bunun Lozan ile ilgisi yoktur. Söz konusu ayrılık ve çatışmalar daha sonraki süreçte siyaset anlayışları ve ekonomi politikalarında anlaşmazlıklar nedeniyledir. Yine Şükrü Kaya ile İnönü arasındaki anlaşmazlıkları, sonraki süreçte karşılıklı tasfiye çabalarını da Lozan'a bağlamak mümkün değildir. Ancak her iki taraf da Atatürk'ün şemsiyesi altında uzun yıllar birlikte siyaset yapmaya devam etti.

Lozan'a hayır diyen 14 mebusun 4'ü kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir (Faik Kaltakkıran, Mehmet Esat İleri, Mustafa Necati ve Kılıç Ali). Madalyanın kırmızı-yeşil şeritli olanları Kurtuluş Savaşı'nda hem cephede savaşmış hem de TBMM'de mebus olanlara yönelik olarak az sayıda verildi. Dolayısıyla hep cephede hem de Meclis'te Kurtuluş Savaşı için mücadele eden bu insanların sonuçtan duydukları bir memnuniyetsizlik söz konusudur. Ayrıca söz konusu milletvekillerinden bir bölümü de kaybedilen topraklarda doğmuştu. Dolayısıyla duygusal olarak da bir itirazlarının söz konusu olduğu söylenebilir. Yine ilginç bir şekilde Lozan'a ret oyu verenlerden üçünün Lozan heyetinde görev aldığı görülmektedir (Niyazi Bey, Şükrü Kaya ve Yahya Kemal Bey).

Sonuç olarak Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıldır barış içerisinde yaşamasını sağlayan ve sonrasındaki sorunlarını da barış ortamında çözmesine imkan sağlayan bir iklim yarattı. Cumhuriyetin kurucuları bunu bilinçli bir şekilde benimsemişlerdi. Nitekim Atatürk'ün 1931 yılında söylediği “*Yurtta sulh cihanda sulh için çalışıyoruz*” ifadesi bu politikanın samimi bir ifadesiydi. Yeni kurulan devletin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında hasımlarıyla yaptığı Lozan Barış Antlaşması gibi hayati bir konu bile demokratik ve özgür bir ortamda tartışılabilmişti. Üstelik bu, sonraki yıllarda siyasal çatışma nedeni de olmamıştı. Antlaşmanın hayati önemi kadar TBMM'de görüşülmesi sırasındaki demokratik ortam ve dile getirilenler, Cumhuriyetin kurucularının zihniyet dünyasını ortaya koyması bakımından son derece anlamlıdır.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı, 223, 236, 238-240; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Sekizinci İctima, 22.8.1339 Çarşamba, 252, 255.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı, 227.

⁵⁶ Uyar, 2012, 291.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Yedinci İctima, 21.8.1339 Salı.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Sekizinci İctima, 22.8.1339 Çarşamba.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, Dokuzuncu İctima, 23.8.1339 Perşembe.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, Lozan Sulh Muahedenamesi, Mukavelat ve Senedat-ı Saire, 24 Temmuz 1339-1923.

Röportajlar

Niyazi Ramazanoğlu ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Çetin Yetkin ile 24 Temmuz 2023 tarihinde yapılan görüşme.

Kitaplar

Akman, Zekeriya. 2022. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın Şeyh Safvet (Yetkin) Efendi, Ankara: Elips Kitap.

Goloğlu, Mahmut. 1977. Türkiye Cumhuriyeti 1923, Ankara.

Taşyürek, Muzaffer. Lozan'a Hayır Diyenler, İstanbul: İhtar Yay.

Uyar, Hakkı. Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul: Boyut Yayınları.

Yeşil, Ahmet. Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara: Cedit Neşriyat.

Yılmaz, Durmuş. Misak-ı Milli'ye Göre Musul, Konya: Alagöz Yay.

Zürcher, Erik Jan. 1992. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.

Makale

Uyar, Hakkı. (2014). Resmi Belgelerinin Işığında Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938). Mehmet Ö. Alkan (Haz.), Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan içinde (303-325), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnternet

<https://acikkuran.com/21/23> (son erişim tarihi: 27 Temmuz 2023).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Atatürk ve Bilim İnsanın Değeri

Atatürk in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye and the Value of Scientist

Araştırma Makalesi – Research Article

Kevser ÇELİK

Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe Bölümü, kevsercelik@sdu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6604-3650

*Nereden ne gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz. Hiç kimse gerçeği küçümsemez, tersine herkes ondan şeref duyar.¹
-Kindi, Felsefi Risaleler*

Öz

Bilgi insanın dış dünya ile kurmuş olduğu ilişkidir. Bu ilişkiyi yöntemsel olarak kurabilen kişiye bilim insanı denilmektedir. Bilim-bilim insanı ilişkisinde belirleyici unsur değer dünyasıdır. Bu dünya vasıtasıyla doğaya, insana, topluma ve insanlığa bakışımız belirlenir.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin yüce gayesi olarak ifade ettiği insani medeniyet idealini gerçekleştirmede en iyi rehberin bilim olduğunu vurgulamıştır. Atatürk'ün bu vurgusu bağlamında, bu çalışmada onun bilim insanına vermiş olduğu değer, bilim-politika ilişkisi bağlamında sorgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Atatürk, Bilim, Bilim İnsanı, Değer, Felsefe.

Abstract

Knowledge is the relationship that human beings establish with the external world. The person who can establish this relationship methodically is called a scientist. The determining factor in the science-scientist relationship is the world of values. Through this world, our view of nature, human, society and humanity is determined.

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of our Republic, emphasised that science is the best guide in realising the ideal of human civilisation, which he expressed as the supreme goal of the Turkish nation. In the context of this emphasis of Atatürk, this study aims to question the value he gave to scientists in the context of science-policy relationship.

Keywords: Republic, Atatürk, Science, Scientist, Value, Philosophy.

Bu çalışmada kavram ve uygulama alanı olarak Cumhuriyet idealinin ve onun kurucusu olarak Atatürk'ün, bilime ve bilim insanına vermiş olduğu değeri sorgulamaya çalışacağız. Bu anlamda bilim ve bilim insanının toplumsal davranış modeli olarak rolüne dikkat kesilirken, bilim-politika ilişkisinde bilim insanının kendine has özgünlüğüne vurgu yapacağız.

¹ Kindi (1994), *Felsefi Risaleler* (Çev. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayınları., s. 4.

Günümüz dünyasında bilim² kendi gücünü her geçen gün farklı formlarda sunmaktadır. Bilim, “basit” bir şekilde tanımlanabilecek “tekdüze” değil, “çok yönlü” bir etkinliktir. Bilimin, “rasyonel” ve “nesnel” boyutunun yanında, “değer” boyutu da bulunmaktadır. Çoğunlukla bilim “bir bilgi birikimi ya da düzenli güvenilir bilgi” şeklinde tanımlanır, ancak bu yüzeysel bir tanımlamadır. Çünkü “bilim” denilen etkinlik asıl belirleyici özelliğini ya da özünü yönteminde sergilemektedir; onun özünde ise bir “gerçeği bulmaya” ilişkin “bilişsel bir arayış” bulunmaktadır.³ “Şeylerin ardında yatan” anlamında “Hakikat’i keşfetme” yollarından biri⁴ olarak bilimin sunduğu gerçeklikler ve bu gerçekliklerin insan hayatına getirdiği pratik faydalarla birlikte, bunların beraberinde getirdiği pratikteki zararları inkâr edilemez. Bu olgu dikkate alınır, bilim onun kontrol edici/denetleyici gücü olan etikten/değerlerden ve eleştiriden, kısacası felsefeden soyutlanamaz. Bu nedenle bilimin başarılarını ve bu başarıların aktörleri olarak bilim insanlarını takdir ederken ve değer verirken dikkat etmek gerekir. Zira bilim insanı bize bilim vasıtasıyla gerçeklikleri anlatırken, sorumluluğu sadece bu gerçeklikleri anlatmak değil, bu gerçeklikleri doğru bir şekilde, doğru bir yöntemle, doğru bir amaca uygun olarak anlatmaktır. İnsanı, toplumu, doğayı, yani dünyayı şekillendirme ve onlara yön verme noktasında bilim insanının önemi ve değeri de burada ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bilim kadar bilim insanının değerini belirleyen öncelikle bilim insanının kendi bilgisi, karakteri ve bilgisine/karakterine göre sergilediği eylemleridir. Bilim insanı bir dünya tasavvurunun, bir felsefenin, bir kültürün içinde, kısaca bir toplumda varoluş sergiler. Bilgiyi, kabaca bir özne ve nesne ilişkisi olarak betimlersek, o bir arananın vücut bulma halidir. Özne, yani kendi olarak birey kendini toplumda konumlandıracağı için, toplumla bilim insanının ilişkisi de aktif bir hal almalıdır. Dolayısıyla bir toplumun bilime ya da bilim insanına değer vermesinde bunlar en temel belirleyici ölçüt olmaktadır. Bununla birlikte toplumu şekillendiren, politik güç/iktidar, dinsel güç gibi başka etmenler de bilim insanına değer verme noktasında oldukça etkilidir. Çağımızda bilim teknoloji olarak güçlü konumunu korurken, onu var eden aktörler olarak bilim insanları hak ettiği değeri gelişmiş toplumlarda görünür şekilde sürdürebilmektedir.

Hakikat, dışarıdan bakıldığı şekliyle olayların basit bilgisi değildir. O, bilimin peşinde olduğu gerçekliktir. Bilgi gerçekliğin diğer adıdır; bu bilgi değer alanlarından ayrı değildir. Değer içermeye, varolanların arasında doğrudan bir ilişkiyi onaylayan metafizik bilginin kabul gördüğü toplumlarda geçerlidir. Buna göre değer alanı, medeni toplumların amaçladığı ve bu amaçla sunduğu bilimsel tezahürler olarak kendisini onaylatmaya çalışsa da pozitivist ya da doğayla sınırlanmış bilimsel bilgi (scientific knowledge) anlamında pratiğini bulduğumuz haliyle dışarıda tutulur. Bilim yeni bir dünya tasavvurunu medeni toplum modelinde uygulamaya açması, insanlık için daha iyi bir yaşam ideali için hem bir imkân hem de ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından tehlikeler içermektedir. Ekonomik gücü elinde bulunduran politik yapılar, devletler bilimsel yatırımlara, bundan mahrum olanlara göre daha fazla yönelmektedirler. Medeni toplum olmayı en yüce ideali/gayesi edinmiş toplumlar buna göre hakikate, bilime talip olmuş toplumlardır.

Cumhuriyet’imizin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk’e göre toplumun yöneticileri olarak “devlet adamlarının ve başkanlarının görevi, hayatı neşe ve şevk ile karşılamak” konusunda kendi milletlerine rehberlik etmektir. Bu görev bilinciyle Atatürk, kendisi için değil, ülkesi ve milleti için, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saadeti” için çalışmayı ilke edinmiş ve Türk milletine yol

² Bilim, sözlükte “maddi dünyaya ilişkin düzenlenmiş ve sistematik bilgi” şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama o kadar dar ve dışlayıcıdır ki, bilimi tanımlamaya ilişkin birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bilimi tanımlamanın, onun ne olduğunu anlamının en doğru yolu, “dar ve dışlayıcı” değil, “geniş ve kapsayıcı” bir bakış ve yöntemle tarihsel öyküsü içerisindeki tüm entelektüel birikimleri dikkate almaktan geçer (Lindberg, David C. (2007), *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (2nd Ed.), Chicago and London: The University of Chicago Press, s. 1, 3). Geçmişteki bilimsel anlayış ve yöntem, modern biliminkinden farklı olsa da, mevcut bilimin bir parçası ve var edicisi olması, aynı zamanda bilimin bütüncül olarak kavranması bakımından bir değer taşımaktadır. Tüm bunları dikkate aldığımızda, bilimin ilgisi ve konusu maddi dünya, maddi olmayan dünya gibi salt belirli bir dünyayla sınırlandırılmaz. Bu nedenle çalışmada “bilim” kavramıyla onun konusunu sadece maddi dünya ile sınırlandıran pozitivist bilim, doğa bilimi gibi belirli bir bilimi değil, doğa ve insan dünyasıyla (yani maddi ve maddi olmayan dünyayla) ilgilenen tüm bilimleri, dolayısıyla “bilim insanı” kavramıyla da tüm bu bilimlerle uğraşanları kast ediyorum.

³ Yıldırım, Cemal (2021), *Bilimin Öncüleri*, Ankara: Fol Kitap, s. 17.

⁴ Mayor, Federico (1997), “Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar,” *Bilim ve İktidar* içinde, Derleme: Federico Mayor-Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s. 153.

göstermiştir.⁵ Bunun tarihsel kanıtlarından biri olan *Nutuk*'u vasıtasıyla o, “ulusal bağımsızlığı yüceltme,” “bilime ve ilerlemeye inanış,” “Cumhuriyet rejimine bağlılık,” olumsuz anlamı olmaksızın “o dönemde modernizm diye adlandırılan şeye özlem,” “despotluğa, bilgisizliğe, bağımsızlığa ve eski rejime bağlanan bütün öteki eksiklere karşı oluş,” “Türk ulusunun büyüklüğüne mutlak güven” gibi bir insani medeniyet tasavvuru olan Cumhuriyet'in bir takım ideallerini önermektedir.⁶

Türk toplumu, söz konusu idealleri kendinde imkân olarak barındıran yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet idealini benimsemesiyle birlikte, medeni toplum olma idealine/gayesine de yönelmiş ve bu idealde/gayede kendisine en iyi yol gösterici olarak bilimi kabul etmiştir. Nitekim Cumhuriyet'le birlikte yeni bir yaşam tarzı yaratılmıştır. Atatürk, Türk toplumunun bu yeni yaşam tarzını aklın ve bilimin yol göstericiliğinde yaratılabileceğine inanmıştı. Bu anlamda Cumhuriyet, cehalet ve taassuptan uzak, bilime, akla, değerlere dayanan bir medeniyet yolu sunmuştu. Ve bu yol uzundu, zordu ancak zorunluydu. Bu yolun en iyi rehberinin bilim olduğunu Atatürk şöyle ifade etmektedir:

Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir.⁷

Hayatı hayat olarak tanımlamanın ve ona göre yaşamamanın imkân ve yöntemi, bir dünya felsefesi olarak “ilim” ve “fen” olarak kendini göstermektedir. İlim, teknik anlamda fen'ni içermekle birlikte, değer dünyasını da içermektedir. İlim ve fen, mevcut dünya felsefesi için yol gösterici, öğretici ve uygulatıcıdır. Türk-İslam düşünce geleneği bunu hem kutsal kitap temelli hem de hikmet temelli olarak mürşitlik şeklinde tanımlar. Mürşitlik içinde varoluş sergilediğimiz evrendir ve Tanrı bu evreni bir amaç doğrultusunda, düşünceye açık bir halde yaratmıştır.⁸ Bilimin böyle bir yol göstericiliği, vurgulamamız gerekirse, Türk düşünce ve bilim kültüründen gelen medeni bir ilkedir. Bu ilkeyi, yani bilim insanlarının asli görevinin ve amacının, toplumu aydınlatma ve insanlığı bir amaç doğrultusunda doğru yola sevk etme olduğunu, *Kutadgu Bilig*'te de görmek mümkündür: Âlimlerin [bilim insanlarının] ilmi, “halka meşale”⁹, “halkın yolunu aydınlatır,”¹⁰ “insanlığı doğru yola yöneltir.”¹¹

Geçmişten gelen bu ilkeyi yaşatması ve geliştirmesi ile Cumhuriyet, “yüksek Türk kültürü”nü¹² ifade etmektedir. O, öyle bir kültür ki, kendisinde “hayat ve insanîyet icapları [insanlık gerekleri] bütün hakikatiyle tecelli etmiş” olduğu bir hakikattir: “Hakikat tecelli edince kizp [yalan] ortadan kalkar.”¹³ Böyle bir kültür ve hakikat anlamına sahip Cumhuriyet felsefesi, Türk insanı için birçok yönden düzenin toplumun tüm katmanlarına hâkim olduğu bir dönem şeklinde tasvir edilmektedir. Nitekim ülkenin bilim insanları ve düşünürleri olarak “aydınlar” ve kurumlar, uzun zamandır özlenen “yeni toplum” ve “yeni insan”, dolayısıyla yeni yaşam tarzı idealini gerçekleştirme çabası sergilemişlerdir. Bu ideali gerçekleştirme amacıyla da başvurdukları en temel şey bilim olmuştur. Söz konusu amaç doğrultusunda Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen etkinliklerin özünü, “yeni insan,” “yeni toplum” ve yeni hayat tarzı ifade etmekteydi. Buradaki “yeni” denilen şeyin içeriğini ise “millilik”, “çağdaşlık”, “medenilik”, “bilimsellik” gibi kavramlar oluşturmaktaydı.¹⁴

⁵ Türker-Küyel, Mübaht (2008), *Atatürk'ün Saâdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 2, 3.

⁶ Dumont, Paul (2002), “Atatürk'ün Yazdığı Tarih: “Söylev”-Çağdaş Türkiye'nin Ulusal Bilincinin Oluşmasında “Söylev”in Oynadığı Rol-” (Çev. Server Tanilli), *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları / 25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu Server Tanilli'ye Saygı* içinde, İstanbul: Adam Yayınları, s. 157-158.

⁷ Atatürk, Samsun Öğretmenleriyle Konuşma (22.IX.1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

⁸ Bkz., Kur'an: Ali İmran 3/191.

⁹ Yusuf Has Hacib (2018), *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 326 [4347].

¹⁰ Yusuf Has Hacib (2018): 325 [4341].

¹¹ Yusuf Has Hacib (2018): 326 [4352].

¹² Atatürk, Onuncu Yıl Söylevi (29.X.1933), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

¹³ Atatürk, Dumlupınar'da Konuşma (30. VIII. 1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

¹⁴ Karakuş, Rahmi (1995), *Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul: Seyran Kitap, s. 187.

Cumhuriyet yıllarında Türk insanı ve toplumu, çağdaş ve medeni olma yolunda öncelikle bilim insanının elinde şekillendirilmek istenmiştir. Ancak, bir “halk hükümeti” olan Cumhuriyet’in “millî” egemenliğe dayandığı dikkate alınır, ¹⁵ bu yapılırken insani ve milli değerler temele alınmış, “millilik” yani ‘kendi olarak’ kimliği ve kültürü muhafaza edilmiştir. Bu, aslında “Türk milletini medeni dünyada, layık olduğu mevkie yükseltmek, Türkiye Cumhuriyeti’ni sarsılmaz temeller üzerinde her gün daha çok güçlendirmek”¹⁶ idealinin ve gayesinin bir uzantısıdır. Böyle bir ideal ve gaye ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin temelinde çağdaş bilim ve tekniğe dayandığını Atatürk şöyle ifade etmektedir:

Efendiler, bu nutkumla, milli varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklalini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.¹⁷

Türk devlet felsefesini ve milletin tarihsel varoluş ilkesini dinamik bir şekilde, yaratıcı bir model olarak görünür kılmamanın yolu ve yöntemi, “ilim” ve “fen”den yani teknolojiden geçmektedir. Teknik, doğayı esir almış yeni bir kutsallığı değil, doğanın insana sunduğu ilkeler üzerinden hayatı yaşamının gerçekliğini ve rahatlığını sunma amacını tanımlar. Cumhuriyet’in temeli olan bilim, tekniğin bu tanımlamasını benimser; zira bu, Cumhuriyet’in medeniyet tasavvurundan bağımsız değildir. Bilimin tarihsel serüvenine bakıldığında, bilim anlayışının medeniyet tasavvuruyla olan yakın bağı açıkça görülmektedir.

20. yüzyılda geçmiş yıllara oranla teknolojik ilerlemenin, makineleşmenin hızı daha büyük olmuştur. Bu hızın beraberinde insani, toplumsal ve kültürel hayata getirdiği en büyük değişim, “yeni bir değer sistemi” ve “yeni bir hayat tarzı” yaratma şeklinde olmuştur. Güngör’e göre, bazı filozoflar, sosyologlar, sanatçılar ve yazarlar, bu şekilde “hayatın artık insani hüviyetini kaybettiğini” söyleyerek, mevcut medeniyeti, “makine medeniyeti” olarak adlandırmanın uygun olacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁸ Peki bu “makine medeniyeti”nin hayatımıza, insan olarak bizlere, en önemlisi de değerlerimize etkisi, yansması nasıl olmuştur? Güngör bunu şöyle açıklamaktadır:

Makine medeniyeti hayatımıza sahte değerler getirmektedir. Vasıtalar gaye yerine geçmiş, insanlar gayeleri unutarak vasıtaları geliştirmeye ve onlar üzerinde çalışmaya önem verir olmuşlardır. Başarı denen şey, sonu olmayan bir yolda sürekli bir şekilde daha ileri gitmek veya yükseğe çıkmaktır. Daha çok para kazanmak, niçin? Çok kazandıkça daha çoğunu kazanma ihtimali arttığı için. Yüksek bir mevki elde etmek, niçin? Daha yükseklerine çıkmak için. Gayeler ortadan kalkınca veya geri plana düşünce, insanlar birbirlerini vasıtalar üzerindeki başarılarına göre değerlendireceklerdir. Böylece, topluma karşı kıymetini ve başarısını göstermek isteyenler gün geçtikçe daha çok mal ve servet sahibi olmaktadır. Herkes araba sahibi olurken, arabası olmayan bir insan ya tembel ya akılsız demektir. Para kazanacak kadar akılsız olsa ve çalışsaydı o da araba alırdı. İşin daha kötüsü, topluma karşı bu gösterişi yapamayanlar kendilerine karşı saygıyı da yitirmektedirler.¹⁹

Cumhuriyet’in dayandığı bilim bağlamında bunu değerlendirirsek, elbette Cumhuriyet’in dayandığı bilim “makine medeniyeti”nin bilimi gibi insani ve milli/kültürel değerlerden uzak bir bilim değildir. Doğayı salt bir nesne, mekanik bir yapı olarak görme tehlikesi Türk milli hayat felsefesinin ve bilim insanı idealinin amacı değildir. Sahte değerler ne bilim insanını ne de ideal yaşamı hak eden insanlık için kurtarıcıdır. Çünkü “millî kültürün her çıғırda açılarak yükselmesi,” “Türk Cumhuriyetinin temel dileği” olarak kabul edilmiştir.²⁰ Bu temel dileği var eden ise, Türk Cumhuriyeti’nin temel ilkesi olmuştur. Bu temel ilke ise, Atatürk’ün ifadesiyle, “Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar ferah ve bolluk içinde olursa olsun istiklalden yoksun millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak

¹⁵ Atatürk, Mustafa Kemal (2007), *Nutuk* (Yayına Haz. Şarika Gedikli, İsmail Özer, İsmet Türkmen), Ankara: Berikan Yayınları, s. 280.

¹⁶ Atatürk (2007): 676.

¹⁷ Atatürk (2007): 677.

¹⁸ Güngör, Erol (1995), *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötügen, s. 191-192. Ayrıca “Makine medeniyeti” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör (1995): 191-205.

¹⁹ Güngör (1995): 199-200.

²⁰ Atatürk, Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılı Açarken (1 Kasım 1932), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

mevkiinden yüksek bir davranışa layık görülmez.”²¹ Türk milletinin layık olduğu bu medeniyet düzeyi ise ancak hem maddi hayatı hem de manevi hayatı düzenleyen ve geliştiren bir bilim ile mümkündür. Böyle bir bilimin medeniyetteki rolünü ve insan ve insanlık için “güven verici kılavuz” olduğunu Cumhuriyet döneminde yetişmiş Türk bilim insanı Aydın Sayılı şöyle ifade etmektedir:

Uygarıktaki en büyük gelişmeler bilim temeli üzerine oturan, bilimden gücünü alan gelişme ve dönüşmelerdir. Bilim bir yandan teknolojinin yol açtığı maddî değişme ve dönüşmeleri büyük ölçüde temellendirirken öte yandan da görgü ve kavrayış ufkumuzun gelişmesini, manevî hayatımızın sağlam düşünce temelleri üzerine oturmasını sağlar ve böylelikle de manevî hayatımıza, tinsel yaşam ve yaşantımıza, değer yargılarımıza, yön vermeğe yarar. Bilim sayesinde ve bilime az çok benzeyen ve bilimden çok zaman yararlanan teknoloji etkisiyle insan hayatı muazzam değişmelere sahne olmuştur. Oysa, insanın tabiatında geleneklerinden ve alışkanlıklarından kopmama eğilimi çok zaman kuvvetle etkili olur, insan maceralara, sonu kesin olmayan yeni teşebbüslere girişmekten kaçınır. İşte bilim, yani sağlam ve güvenilir bilgi, insanın, eylemlerinde, faaliyetlerinde, kendini ve girişimlerinin sonucunu kör sınamalara terk etmeyerek girişim ve atılımlarını, geleceğe dönük plân ve projelerini, bilinçli bir şekilde yapmasını mümkün kılar. Böylece bilim insan hayatı için bir değişme unsuru ve çeşitli girişimleri için güven verici bir kılavuz yerine geçer.²²

İnsanlığın tüm yaşam deneyiminde bilim, toplumsal değişim ve dönüşümün mutlak kaynağıdır. Değişim ve dönüşümü birbirini destekleyen olumlu anlamda kullanıyorum. Teknoloji, amacın dışında kullanıldığında ise bu olumlu anlam mekanik bir tekrara ve kaçınılmaz bir ötekileştirmeye yol açar. 20. yüzyılın dramı bu anlamda teknolojiyi olumsuzlukla eşdeğer kılmıştır. Burada olumsuzluğu kaldırabilecek otorite ve zihinsel güç bilimin değer alanıyla buluşturulmasında yer alır. Bilim insanları, toplumun bilimi desteklemesini ve değer vermesini arzular, ancak bilim üzerinde mutlak egemen güç olmasını istemez, ki bu zaten bilimin doğasına aykırıdır; bilim baskının, dayatmanın olduğu yerde yaşamaz. İnsanlığın deneyim dünyasına baktığımızda, toplumun bilim üzerinde, dolayısıyla bilim insanları üzerinde bir tür kontrol mekanizması olma talebi görülmektedir. Toplumun yönetilen kesiminde olduğu kadar, yöneten kesiminde, yani iktidarda da bu talep görülebilir. Özellikle iktidar konumundaki güç, yani “hükümetler” kendi adlarına bilim insanlarına bilimsel araştırma planlamasını ve bu araştırmaların ekonomik getiri başta olmak üzere kendilerine birçok getirisi olacak şekilde yapılmasını istediklerinde, doğal olarak bilimi ve bilim insanlarını “bilinçli” bir şekilde yönlendirme çabası içine girerler. Elbette bu, birçok bilim insanı tarafından “hatalı,” onaylanmayan bir tutumdur. Mayor’ın aktarımıyla, böyle bir tutumu onaylamayanlardan biri olarak bilim felsefecisi Michael Polanyi (1891-1976) şunu söylemektedir: “Bilim uğraşını örgütlemenin tüm sağduyulu bilim adamlarına eksiksiz bir bağımsızlık tanımaktan başka yolu yoktur... kamu otoritelerinin işlevi araştırmaları planlamak değil, yalnızca araştırmaların yürütülmesi için imkan sağlamaktır.”²³ Bu yüzden bilimin gelişip serpilmesi, bilim insanına salt bilme arzusu ve merakının yönelttiği yolda ilerleme özgürlüğü tanınmasıyla mümkündür. Hatta böyle bir özgürlüğün olduğu ortamda, bilimin çok sesliliğine şahit olunur. Dolayısıyla bilim iktidarın hizmetinde değil, iktidar bilimin hizmetinde olmalıdır. Bu açıdan toplumda bilim insanları uğraşlarını “özerk bir ‘Bilim Cumhuriyeti’ olarak”²⁴ yapmaktadır. Buna göre bilimin oluşma ve gelişme ortamı, politik iktidar ya da ideolojilerin değil, özgürlüğün ve bilimsel zihniyetin, kültürlülüğün hâkim olduğu ortamdır. Bunu en açık görebileceğimiz örneklerden biri, siyasi/askeri başarıları kadar bilim ve düşünceye, bilim insanlarına verdiği değerle de çokça konuşulan Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmet’tir.

Bir “kültür adamı” olarak Fatih, fethettikten sonra İstanbul’un bir kültür merkezi olması yönünde büyük çaba sergilemiştir. Çünkü o, kültürün temelini eğitim, dolayısıyla bilim olduğunu bilmekteydi. Bu bilginin var ettiği bilinçle Fatih öncelikle bilimin ve bilim insanlarının mekânları olan eğitim kurumlarını kurmakla işe başlamış ve bilimsel etkinliklerin topluma yerleşip kökleşmesi için önemli çabalarda bulunmuştur. O, Osmanlı Devleti’nde kültürün gelişmesi için bilim insanlarını himaye etmesinin yanı sıra, bir yönetici olarak onların bilgilerinden yararlanmayı da kendisine ilke ve amaç edinmiştir. Bu amaçla bilim insanlarını zaman zaman bir araya toplayarak fikirlerini tartışma ortamı ve

²¹ Atatürk (2007): 14.

²² Sayılı, Aydın (1985), “Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri”, *Erdem*, 1 (1), ss. 169-186, s. 175, İnternet Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/erdem/issue/44668/554814>, (15.09.2023).

²³ Mayor (1997): 154.

²⁴ Mayor (1997): 156.

imkânı sağlamıştır. Hatta kendisi de fırsat buldukça, bu tartışmalara bizzat katılmıştır.²⁵ Fatih'in tüm bu tutum ve davranışları, onun bilimsel zihniyeti hakkında önemli ipuçları sunmakla birlikte, bilim ve düşünce alanındaki yeteneklerini ve bu konudaki yetenekler olarak bilim insanlarına ve bilime destek veren, değer veren biri olduğunu göstermektedir. Fatih'in bu yönüne ilişkin örnek oluşturabilecek, aktarılan bir tarihsel olaya burada yer vereceğiz.

Olay bir diyalog halinde dikkat çekici bir erdem eylemine dönüşerek aktarılır. Fatih Sultan Mehmet “‘bir gün saltanattan çekilirim burada bir odam olsun gelir çalışırım’ der. Muhatabı olan kişi, ‘vâkıa bunları siz yaptırdınız ama bir odaya sahip olamazsınız’ diye cevaplar. Bu söz üzerine Fatih sebebini sorar. Muhatabı açık yüreklilikle ve medeni cesaretiyle, ‘siz ne talebesiniz ne de müderrissiniz!’ diye karşılık verir. Bunun üzerine Fatih kendisinin bir öğrenci gibi kabul edilmesini ister ve öğrenci olmanın şartı olan imtihana tabi tutulmayı kabul eder: ‘Beni imtihan ediniz’. Fatih, ancak imtihanda muvaffak olunca bir öğrenci odasına sahip olabilmıştır.²⁶ Fatih’teki bu bilinç ve tavır, aynı şekilde Atatürk’te de mevcuttur. O, Cumhuriyet’in temellerinden biri dediği bilimi iktidarın hizmetinde değil, hatta iktidarın üstünde bir değer gücü olarak görüp iktidarın bilime hizmet etmesi gerektiğini, toplumun yüksek kültür ve medeniyete ancak bu şekilde çıkarılabileceğini savunmuştur. Tarihsel örneklerden biri olarak Muaviye iktidarı üzerinden bu düşüncesini temellendirerek Türk milletini bu konuda uyanık olmaya davet etmektedir:

En mütehakkim [tahakkümcü] hükümdarlardan olan Muaviye’nin nasıl bir hiyle neticesinde sıfatı hilâfeti de takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün müstebit [zorba/despot] hükümdarlar hep dini âlet edindiler; ihtiras ve istibdatlarını terviç [geçerli kılmak] için hep sınıfı ulemaya müracaat eylediler. Hakikî ulema, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu müstebit [zorba/despot] tacidarlara [taç sahiplerine] inkiyad etmediler [boyun eğmediler]. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi ulema kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Lâkin onlar yine o hükümdarların keyfine dini âlet yapmadılar. Fakat hakikati halde âlim olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için âlim sanılan, menfaatine düşkün haris ve imansız bir takım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafıkı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler, işte o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife namı veren müstebit hükümdarlar bu gibi hoca kıyafetli cerrarlara [kendine menfaat sağlayanlara] iltifat ve onları himaye ettiler. Hakikî ve imanlı ulema her vakit ve her devirde onların mebguzu [düşmanı] oldu.²⁷

Atatürk’ün politik iktidarın ve hırsın, çıkarların aleti haline gelmiş bilim ve bilim insanlarına yönelik bu sorgulama ve eleştirilerini çok önceden İbn Haldun *Mukaddime*’sinde bilim insanı olarak tarihçiler üzerinden yapmaktadır. Ona göre “gayesi ve amacı şerefli, faydaları çok olan” bilim diye tanımladığı ve felsefi bilimlerden kabul ettiği tarih bilimi,²⁸ hem epistemolojik hem etik açıdan birtakım yanlışlıklar içeriyorsa, bunlar tarihçinin yani tarih bilimiyle uğraşan bilim insanının karakterindeki ve bilgisindeki kusurlardan kaynaklanmaktadır. O, bilim insanı olarak tarihçilerin epistemolojik açıdan bu kusurlarını, bilimin/bilim insanının hakiki amaçlarını unutmaması, bilim insanının bilginin ve bilgi kaynaklarının doğruluğunu/güvenilirliğini sorgulamaması, rasyonel ve eleştirel bir bakıştan uzak olması, gerçek bilgiye ulaştırarak doğru yöntemi bilmemesi ya da kullanmaması, toplumsal hayatın doğasını bilmemesi olarak ifade ederken; etik açıdan bu kusurları ise tarafgirlik, zevk düşkünlüğü, şöhret olma tutkusu, otoritelere yaranma arzusu, otoritelere hayranlık ve otoritelere körü körüne bağlanma şeklinde sıralamaktadır. Şöhret kazanmak ya da şöhretini yaymak amacıyla yüksek derece ve mevki sahibi, yani güçlü ve nüfuzlu kişilere ya da otoritelere yaranma çabası, hatta bu yaranma isteği bilim insanının yaranmak istediği kişileri ya da otoriteleri övmesi, onların gözünü boyaması gibi tutum ve davranışlarla gerçekleri çarpıtma, abartma veya gizleme şeklinde hakikatin ortaya konulmasını engellemektedir. Bununla birlikte bir bilim insanı olarak tarihçi, bir fikrin, bir inancın, bir düşüncenin, bir grubun ya da bir mezhebin taraftarı olarak davranırsa, hiçbir şeyi tarafsız olarak değerlendiremez, ki tarafsızlık bilim insanının en temel özelliklerinden biridir. Yine bir bilim insanı olarak tarihçi, otoritelere karşı hayranlık ve sorgulanamaz güven duygusuna sahipse, otoritelerin söylem ve tutumları mutlak doğru olarak kabul

²⁵ Gökdoğan Dosay, Melek (2016), *Bilim Tarihinde Türkler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 79, 81, 83.

²⁶ Algül, Hüseyin (1981), *İstanbul’un Fethi ve Fatih*, İstanbul: Marifet Yayınları, s. 123.

²⁷ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

²⁸ İbn Haldun (1987), *Mukaddime I* (Çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 18-19.

edilir ve dogma halini alır.²⁹ Bu dogmatik tutum, asla yeni bir şeyi (yeni bir fikri) var etmez -ki gerçekte bilim insanı, tüm bu niteliklerden uzaktır. İbn Haldun, tüm bunlarla bilim insanı olarak tarihteki epistemolojik ve etik sorunlara ve bu sorunların onun bilimini nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmektedir. İbn Haldun'un bilim insanı olarak tarihçilerin tüm bu kusurlarına yönelik getirdiği eleştiriler, aynı şekilde tarih bilimi dışındaki diğer bilimlerle uğraşan tüm diğer bilim insanları içinde geçerlidir. Bilim insanı “sadece gerçeği bulmayı” kendine amaç edinmesi gerekirken, birtakım insanları övmeyi ya da yermeyi, herhangi bir düşünce veya siyasi grubun taraftarlığını yapmayı, bunlara hizmet etmek için bilimi araç olarak kullanmayı amaç edinirse, bilimin asıl işlevini gerçekleştirme yeteneğini yitirmiş olur.³⁰ Bu ve buna benzer durumlar, insan ve toplumun gelişmesinde bilim insanının bilgisi kadar karakterinin, tutum ve davranışlarının da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bakımdan bilime gösterilen saygı ve verilen değer, bilim insanlarının ahlaki kusurlarını asla örtmez. Bu ahlaki kusurların en büyüğü de, şahsi emel ve çıkarları için bilimi istismar etmesi, hatta onları ‘bilim diye’ topluma sunmasıdır. Böyle bir ahlaki kusuru olan bilim insanı, kendi emel ve çıkarları için her şeyi kullanan zalim politikacılardan daha tehlikeli olarak kabul edilmektedir.

Şahsî kin ve ihtiraslarını -üstüne “ilim diyor ki..” yaftasını ilâştirerek- saf ve inanmış kitleye [kitleye] aktaran “âlim”, karşı tarafta ihtiraslarının ölçsüz, ama yine de açık ve maskesiz kavgasını veren politikacıdan daha az “zâlim”dir denemez. Öyledir denemeyeceği gibi, fitne ve şer “ulema”sını siyaset fesatçılarının çok daha ilerisinde zulüm ve ihânetin baş tertipçisi olarak teşhir edenlere (...) hak vermemek elden gelmeyecektir.³¹

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, şayet bilim toplumdaki birçok farklı çıkarla karşı karşıya gelip bunlarla çarpışmak ve bunlara karşılık vermek zorunda kalırsa, o zaman bilim “doğrudan doğruya araştırma ya da eğitimle ilgili olmayan” toplumdaki birçok farklı grupla ilişkiye girmiş ya da girmek zorunda kalmış,³² bilimsellik ve değerden uzak, insanlığı felakete sürükleyecek tehlikeli bir araca dönüşmüş olacaktır. Bu da sadece bilime, bilim insanına değil, topluma ve ülkeye, insanlığa yapılmış en büyük kötülük olacaktır. Bu yüzden bilim ve bilim insanı, gündelik politikanın çıkarlarına, ekonomik kaygılara, yönetimin iktidarda kalma hırsı ve tutkusuna feda edilmemelidir. Bu kötülüğü engellemek ve bertaraf etmek için toplum, bilimin bilim olarak kalmasını ve böyle bir bilimle uğraşan hakiki bilim insanlarına sahip çıkmayı kendi sorumluluğu olarak görmelidir. Bununla birlikte toplum, bu sorumluluk bilincinin gereği hakiki bilim insanını ve sahte bilim insanından ayırt edebilmeli ve ona hak ettiği, layık olduğu değeri vermelidir. Atatürk bu konuda da Türk toplumuna öncülük yapmış ve şunları söylemiştir:

Efendiler, bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimizin içinde hakikî ulema, ulemamız içinde milletimizin bihakkın [haklı olarak] iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil kisvei ilmiye [ilmi kisve] altında hakikati ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş [ilim öğrenememiş], tarihi ilimde [ilim yolunda] lâyıki kadar ilerliyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.³³

Atatürk “hakiki ulema” adını verdiği kimseleri ilimle donanımlı, Batılı bilimsel yönteme vakıf kişiler olarak tanımlıyor. Bu kişiler aynı zamanda milli kültürle donanımlı, değer dünyalarında hassas kişilerdir. Bilgi yoksunu kimseler, sadece makamları, görüntüleri ve kıyafetleriyle kimlik kazanmaya çalışan tehlikeli ve değer yoksunu tiplerdir. Cahil diye resmedilen bu tipler hem hakiki bilgiden hem de insani değer dünyasından yoksundurlar. Atatürk'e göre Türk yurdu “hakikî münevver ulema” ile doludur. Atatürk'ün onları edebi bir dille betimlemesi dikkat çekicidir. Bu insanlar “en yeni terbiyei ilmiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve hakikati islâmiyeye vakıf olan ulemamızın hepsi bu mertebeye kemalindedir. Şüphesiz ki, bu gibi ulemamızın karşısında imansız ve hain ulema da vardır, lâkin bunları onlara karıştırmak musib [doğru] olmaz.”³⁴

²⁹ İbn Haldun (1987): 82-84.

³⁰ Niyazi, Mehmed (2015), *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken, s. 33.

³¹ Ülgener, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Mayaş Yayınları, s. 87.

³² Mayor (1997): 156.

³³ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

³⁴ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), aynı yer.

Benzer örnekleme Batı kültür dünyası için de geçerlidir. Mayor, II. Dünya Savaşı'nı tarihçilerin bilim ve iktidar arasındaki ilişkiye dair bir dönüm noktası olarak tanımlayabileceklerini düşünmektedir. O bu düşüncesini şu örnekle temellendirmektedir:

İlk kez dönemin Amerika başkanı Beyaz Saray'a bir bilim danışmanı atadı. Bu türden bir atama o vakte kadar geçimlerini öncelikle araştırma yaparak ya da bilim eğitimi vererek sağlayanlar açısından oldukça yeni bir şeydi. Bilim bunun bir sonucu olarak özgürlük ve demokrasi düşmanlarının (...) yenilgiye uğratılmasına yardımcı oldu. Savaşın sona ermesi ile birlikte Amerikan bilimi Avrupa'nın büyük kısmında ve Japonya'da okulların, laboratuvarların, müzelerin ve teknolojiye yaslanan endüstrilerin yeniden kurulmasında kilit bir rol oynadı.³⁵

Bilim ve iktidar arasındaki bir ilişki örneği olarak bu olaya elbette eleştiriler getirilmiştir. Ancak bu örnek, iktidarın bilime ve bilim insanına değer vermesi olarak da okunabilir. Bu okuma doğrultusunda bilim ve iktidar arasındaki ilişki nasıl olmalıdır? Bu ilişki ancak ve ancak bilimin bilim olmağını bozmayan, insani değerler üzerine inşa edilmiş medeni bir ilişki şeklinde olmalıdır, ki bu da özgür toplumlarda gelişebilir. Böyle bir ilişkinin var olmasında, iktidarın ve bilim insanının sorumluluğu bulunmaktadır.

Bu sorumluluğu yerine getirmek, söylendiği kadar kolay olmayabilir. Nitekim günümüzde bilimin giderek hem hızlanan hem de çeşitlenen uygulamaları, toplumu çok fazla etkilemektedir. Bu durum, bir taraftan bilime duyulan inancı/güveni onaylarken, diğer taraftan da bilimin bu uygulamalarının bilimsel ve etik değerlere bağlı olarak akılcıca yönetilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Bilim ve iktidar (aynı zamanda toplum) arasındaki medeni ilişki, ancak bu gereklilik yerine getirildiğinde ortaya çıkacaktır. Şayet böyle bir ilişki değil de, ya da ilişkide bir sorun varsa, bunun kaynağını bilimin (ya da bilginin) kendisinde değil iktidar kadar bilim insanında aramak gerekmektedir.

Bilgi her zaman iyidir: Zararlı ya da hatta kötücül olan bilginin uygulanışıdır. Bir çekiç uygunsuz bir şekilde bir saldırı aleti olarak kullanılabilir; atom enerjisi de başka bir düzeyde böyledir. Ama bilimin yalnızca olumsuz boyutlarının vurgulanmasına izin vermemeye dikkat etmeliyiz. Bilimin iyi boyutları nadiren vurgulanırken olumsuz Boyutlar sıklıkla abartılı bir kasvetle tasvir edilir. Bilimin sağladığı devasa yararları halka anımsatmak bilim ve teknoloji topluluğunun [bilim insanlarının] görevidir.³⁶

Bilgi kötüye, kötülüğe yönelik bir amaçla kullanılabilir. Atatürk'ün değer yoksunu diye resmettiği tipler, milli şuurdan bihaber tipleri kapsadığı için, bunlar bilimin ruhuna aykırı davranış içinde olan, kendi çıkarlarını bilim olarak sunan tipler olarak ifade edilir. Burada, bilgi sahibi olmanın beraberinde ahlaki bir sorumluluk gerektirdiğinin altı çizilmektedir. Bilim insanları bu sorumluluktan kaçamaz. Hatta bu sorumlulukları gereği onlar;

[L]aboratuvarlarının, bölümlerinin fakültelerinin ve endüstrilerinin duvarlarını aşmak zorundalar. Bilimsel hayatın basitçe 'yayın yap ya da yok ol' sloganına indirgenmesi hem küçük düşürücüdür hem de hatalıdır. Özellikle tersine çevrilemeyecek sonuçların ortaya çıkmasının muhtemel olduğu durumlarda sessiz kalmayı seçen bilim adamı, hem acemice hem de gayri ahlaki bir tutum içerisinde.³⁷

Söz konusu sorumlulukla bilgiyi dünyanın, insanlığın iyiliğine uygulamak hem bir yetenek işidir hem de karakter işidir. Bilim insanında böyle bir yetenek ve karakter varsa, ancak bu anlamda 'bilgi iktidardır' denilebilir. Bilimin bu iktidar konumu ise toplumu daha iyiye yönlendirecek aklın ve değerlerin kontrolündeki yönetici konumunda olması anlamındadır.

Bilim doğa hayatını bozmadan insan ve toplum hayatını, insanlığı, dünyayı iyileştirmek amacıyla uygulanmalıdır. Bilim, bu amaç dışına çıktığında bilim olmağını yitirmiş, başka bir şeye dönüşmüş demektir. Bu bakımdan bilim insanının pratik ve etik gerekçelerden dolayı gelecekte ortaya çıkabilecek her türlü felaketi önleme kaygısına dayalı bir öngörüye sahip olması gerekir. Dolayısıyla bilimin ve ürünlerinin insanlık açısından bir felaket değil, bir iyilik olabilmesi için insana ve değerlere, hatta bunların geleceğine yönelik ilgi bilim insanının başlıca ilgisi olmalıdır. Bilim insanının bu ilgisi doğrultusunda bilim, laboratuvarlarımızın, dersliklerimizin dışına çıkıp topluma tamamen yayılmalıdır. Bu yapılmazsa, toplumda cehalet ve bilimin/bilim insanının değersizleşmesi baş gösterir. Bu, büyük

³⁵ Mayor (1997): 154-155.

³⁶ Mayor (1997): 188.

³⁷ Mayor (1997): 189.

toplumsal bir sorundur. Bu sorunda bilim insanı kadar iktidarın da payı bulunmaktadır. Nitekim toplumun politik yaşantısı ve kültüründe bilimin konumu ve durumu, bilime ve bilim insanına verilen değer en temel göstergesidir. Bununla birlikte bilim insanı kendini toplumun dışında ya da üstünde görerek, kendini toplumdan soyutlayarak ya da toplumun sorunlarına sırtını dönerek bilim ortaya koyamayacağı gibi değer de ortaya koyamaz. Bu değer boyutu dikkate alınır, bilim bir kültürdür, bir medeniyettir, zira toplumdaki tam anlamıyla bir aydınlanmayı bilim sağlamaktadır. Zira bilimin ilgi ve değer görmediği toplumlarda, insanların büyük zorluklarla cebelleştiklerini geçmiş ve şimdideki pratik hayattaki deneyimler göstermektedir.

Bilim, hakikatin kendisi değil, hakikate götüren yollardan birisidir. Ancak bu yolun, insana ve topluma, hayata yönelik rehberlik etmede önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan bilim, bilimle birlikte akıl, insanın hayatın tüm alanlarında kendine rehber edineceği en temel güçlerdir. Ki bunların aydınlatmadığı insanın, toplumun cahillik ve bağımlılık batağından kurtulup medeniyet düzeyine yükselmesi mümkün değildir. Bu yüzden, Atatürk hayatımızın tüm alanlarında bilim ve tekniğin rehberliğini savunmaktadır: “*Milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.*”³⁸ Ona göre yurdumuzda medeniyetle ilgili fikirlerin, çağdaş ilerlemenin bir an önce yayılması ve gelişmesi elzemdir; bunun için de “bütün erbabı ilim ve fennin,” yani bilim ve teknikle uğraşan tüm bilim insanlarının bu konuda çaba göstermeyi ve çalışmayı “namus borcu” olarak görmesi gerekmektedir.³⁹ Bu aslında bilim insanının kendini yurduna, milletine ve işine adanması demektir. Bilim insanı söz konusu görevini yerine getirirken, kendi kültür ve düşünce geleneğindeki doğru olan her şeyi ihmal etmediği gibi başka kültür ve düşünce geleneklerindeki doğru olan her şeyi kabul etme gücünü gösterebilmelidir. Hakikat aşkı, bilim için bilim yapma amacı bunu gerektirir. Atatürk, Bursa’da yaptığı konuşmada bunu öğretmenlere seslenerek dile getirmiştir:

Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çenber içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız, ilim ve fen için kayıt ve şart yoktur.⁴⁰

Bilimsel düşünce, dünyadaki yerimizi bulmamamızın biricik yol ve yöntemidir. Çalışmanın başlığı altında verdiğim Kindi’nin ifadesiyle, hakikat nerede olursa, nereden gelirse alınması gereken bir idealdir. Bilim insanı adını alan insanlarımız bu idealin açıklığıyla yaşayan, örnek oluşturan kişiliklerden oluşmaktadır.

Bilim insanlarının bilimsel uğraşlarını gerçekleştirdiği mekanların başında üniversiteler gelmektedir. Ancak buralarda hakiki bilim insanlarının olması, yani doğayı bir değer alanı, insanı da bu değer alanının anlam dünyası olarak görebilecek ve buna göre de hakiki bilim üretebilecek kutsal kurumlar olarak üniversiteler, iyi insanların iyi ve güzel amaçlar için bir araya gelmelerinin sağlandığı, bilimsel temelli farklılıkların zenginlik olduğu yerlerdir. Bu bakımdan üniversiteler “bilim yuvası” olduğu kadar kültür yuvasıdır da. Şayet üniversiteler iyi ve güzel vasıflı entelektüel yetenekleri olan insanlar yetiştirmezse, toplumda ne kültür ne de başka bir şey gerçekleşir. Öyleyse bilim insanlarının sorumluluğu ve bilim insanlarının toplum tarafından değer görmesi bu anlamda da önem arz etmektedir. Atatürk bunu mektep üzerinde şöyle ifade etmektedir:

İlim ve fen teşebbüsünün merkezi faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikrederim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi istiklâli öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehassis ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir.⁴¹

Milli muhabbetin, haysiyet ve onurun, bilimsel yetenek ve yeterliliğin öğretmeni olarak bilim insanları, Türk Cumhuriyeti’nin idealinin kaynağını oluşturmaktadır. Bunu destekler mahiyette Atatürk, üniversitedeki öğretim üyesi bilim insanlarına 23 Haziran 1923’te gönderdiği mesajda bu hususa vurgu

³⁸ Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), aynı yer.

yapar: “Bilimin millî istiklâl ile eş olduğu cihetle işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde memleketin, siz bilim adamları dahi hiç şüphesiz aynı savaşın kahramanlarıdır.”⁴² Bu mesajıyla Atatürk hem bilime hem de bilim insanına verdiği değeri dile getirmektedir.

Buna göre eğitim kurumlarına verilen değer (ya da değer verilmemesi), yine eğitim kurumlarında yapılan hatalardan ve yanlışlardan rahatsızlık duyulmaması, bilim ve bilim insanına değer vermeye yönelik tutumun belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun, üniversitelerde “bilimi bilim yapan şey” öğretilmediği halde bilimle ilgileniliyormuş ve bilim yapıyormuş gibi olmasından rahatsızlık duymaktan ziyade memnuniyet duyması, bilimle ilgilenmediğinin en açık kanıtıdır.⁴³ Bu kanıt, bilimin ve bilim insanının itibarsızlaştığını ortaya koymakla birlikte onların değer görmesinin öncelikle toplumda insani değerlerin yerleşik ve hâkim kılınmasına bağlı olduğunu, diğer bir deyişle bilimin ve bilim insanının değerinin bilimsel kabullerin ötesinde pratikte ortaya çıktığını göstermektedir. Pratikte görünür olan insani medeniyeti var edecek ve geliştirecek bilimin, ‘baskı ve şiddetin aracı, değerlerden yoksun tektipçi bilim’ olmadığı/olamayacağı kabulü, öncelikle toplumun zihin ve eylem dünyasında görünür olmalıdır. Bunun ilk adımı ise, toplumu oluşturan her bir bireyin insani değerlerle donanmış bir birey olmasıdır. İnsani değerlerle donanmış bireylerden oluşan toplumu ve toplumda insanca hayatı var etmeden, bilime ve bilim insanına değer verilmesini beklemek bir temenni olmaktan öteye geçemez. Bilim ve bilim insanı değer dünyasından uzak değildir; aynı şekilde onun yetiştiği toplum da. Bilimin ve bilim insanının toplumda bir değer olarak yer edinmesi, özgürlük, özgünlük, ahlak ve değerlerle iç içe geçmiş nitelikte olmasına bağlıdır. Bu noktada bilim insanını rasyonel ve eleştirel yaptırımlarıyla denetleyecek olan mekanizma, doğru düşünmeyi öğrenmiş bir toplumdur, ki bunu topluma öğretecek olan felsefedir. Felsefenin geliştirdiği doğru düşünme, eleştirel düşünme ve sorgulama becerisi, toplumun hem kendi kültür dünyasıyla hem de diğer kültür dünyalarıyla doğru ilişki kurabilme imkanını sağladığı gibi bilimin ve bilim insanının layık olduğu kültür ortamını da var eder. Öyleyse toplumda bilim ve felsefe değer görmediği sürece, bilim insanına değer verilmesi mümkün görünmemektedir. Bunun için bilim insanları ve düşünürler, kendi uğraşlarını salt “olan”la sınırlandırmayıp, daha iyi bir dünya inşa etmenin yolları olarak “olması gereken”in arayışı içinde olmalıdır. Bilimin hem bilim insanının kendisini hem de toplumu dönüştürücü gücü bu şekilde olanaklı hale gelebilir. Toplumun bilim yoluyla dönüştürülmesi, bilimin insanına layık olduğu değeri kazandıracak; bu değer ise bilimin ‘meslek’ değil, ‘yaşam tarzı’ olmasıyla görünür hale gelecektir.

⁴² Kayadibi, Fahri (2006), “Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13, ss. 1-21, s. 11, İnternet Erişim: https://isamveri.org/pdf/drg/D02370/2006_13/2006_13_KAYADIBIF.pdf (16.09.2023).

⁴³ Gasset, José y Ortgay (2022), “Bir Üniversite Dört Yüzüncü Yılı Kutlarken,” *Üniversitenin Misyonu* içinde Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 92-93.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin (1981), *İstanbul'un Fethi ve Fatih*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2007), *Nutuk* (Yayına Haz. Şarika Gedikli, İsmail Özer, İsmet Türkmen), Ankara: Berikan Yayınları.
- Atatürk, Samsun Öğretmenleriyle Konuşma (22.IX.1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Onuncu Yıl Söylevi (29.X.1933), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Dumlupınar'da Konuşma (30. VIII. 1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılı Açarken (1 Kasım 1932), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Dumont, Paul (2002), "Atatürk'ün Yazdığı Tarih: "Söylev"-Çağdaş Türkiye'nin Ulusal Bilincinin Oluşmasında "Söylev"in Oynadığı Rol-" (Çev. Server Tanilli), *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları / 25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu Server Tanilli'ye Saygı* içinde, İstanbul: Adam Yayınları.
- Gasset, José y Ortega (2022), "Bir Üniversite Dört Yüzüncü Yılına Kutlarken," *Üniversitenin Misyonu* içinde Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökdoğan Dosay, Melek (2016), *Bilim Tarihinde Türkler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Güngör, Erol (1995), *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötüken.

- İbn Haldun (1987), *Mukaddime I* (Çev. Zakir Kadirî Ugan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karakuş, Rahmi (1995), *Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul: Seyran Kitap.
- Kayadibi, Fahri (2006), “Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13, ss. 1-21, İnternet Erişim: https://isamveri.org/pdfdrq/D02370/2006_13/2006_13_KAYADIBIF.pdf (16.09.2023).
- Kindi (1994), *Felsefi Risaleler* (Çev. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayınları.
- Lindberg, David C. (2007), *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (2nd Ed.), Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mayor, Federico (1997), “Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar,” *Bilim ve İktidar* içinde, Derleme: Federico Mayor-Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Niyazi, Mehmed (2015), *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken.
- Sayılı, Aydın (1985), “Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri”, *Erdem*, 1 (1), ss. 169-186, İnternet Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44668/554814>, (15.09.2023).
- Türker-Küyel, Mübaht (2008), *Atatürk'ün Saâdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ülgener, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Mayaş Yayınları.
- Yıldırım, Cemal (2021), *Bilimin Öncüleri*, Ankara: Fol Kitap.
- Yusuf Has Hacib (2018), *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılında Din ve Politika Olgusu

“Din Samimiyettir”

Religion and Politics Phenomena in the 100. Anniversary of the Republic of Türkiye

“Religion is Sincerity”

Araştırma Makalesi – Research Article

Mevlüt ALBAYRAK

Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe Bölümü, mevlutalbayrak@sdu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-5907-6783

Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir. Nisa 4/58 [Elmalılı Hamdi çevirisi]

Allah bir kulunu bir toplumun başına getirir de o da halkını aldatarak ölürse Allah cenneti ona haram kılar.¹

Ben halis Anadolulu öz Oğuz, Yazır Türküyüm; on beş yaşında İstanbula geldim. Ne Arabistana gittim ne Türkistana. Ne İrani gördüm ne Frenkistanı. Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim. Yazırın Kayı, Kınık, Bayındır, Eymir, Aşar gibi büyük Oğuz kabilelerinden biri olduğumu da Arapçadan: “Divanı lügatittürk”ten öğrendim. İranda çıkan yünden, Avrupada bükülen ipten, Türk tezgâhında dokunan halıyı Türk malı tanıdım. Bir binanın mimarisi Türk olmak (17) için bütün kerestesi yerli olması lazım değildir diye işittim. Afrika madenlerinden çıkmış bir altının üzerinde bir Türk sikkesi gördüğüm zaman ona Afrikanın değil, bizim altınımız dedim.²

Öz

Bu çalışma Atatürk’ün çok entelektüel düzeyde dikkat çektiği bir konuşmasından hareket etmektedir. Adı geçen konuşma, klasik kaynaklara dayandırılarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Konuşma ve adı geçen kaynaklardan hareketle, din ve politika arasındaki ilişkinin Müslüman toplumlarda nasıl bir dünya tasavvuru gerçekleştirdiklerini değerlendirmeye imkân sağlayacaktır. Sonuç olarak dinin politik bir araç değil, “samimiyet” olduğu vurgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Din, Politika, Samimiyet

Abstract

This study is based on a speech by Atatürk, in which he drew attention at a very intellectual level. This speech will be tried to be interpreted based on classical sources. Based on the speech and the aforementioned sources, it will provide an opportunity to evaluate the relationship between religion and politics in Muslim societies and how they envision the world. As a result, it will be emphasized that religion is not a political tool but “sincerity”.

Keywords: Atatürk, Religion, Politics, Sincerity

¹ Sahih-i Müslüm ve Tercemesi I, (Ter. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: İrfan Yay., 1974; İman, 63, 227, I, 126.

² Yazır, Elmalılı Hamdi (1971), “Mukaddime”, *Hak Dini Kur’an Dili I*, İstanbul: Eser Kitabevi, s. 17-18. Alıntının orijinaline hiç müdahale etmedim, metinde olduğu gibi aktardım.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun Yüzüncü yılını kutladığımız şu günlerde en fazla üzerinde spekülasyon yapılan konular arasında ekonomi ve din üzerine konuşmalar yer almaktadır. Burada ekonomik spekülasyonlar üzerinde konuşmayacağız. Onun kadar, hatta daha da fazla zihinleri ve dilleri meşgul eden din ve onun hayatın diğer yaşam alanlarıyla olan ilişkisi üzerinde duracağız. Bunu yaparken Cumhuriyetimizin kurucusu ve banisi olan Atatürk'ün dinin politikleşmesinin sonucunda idealini nasıl kaybedebileceği üzerine söylemlerinde vurgulamaya çalıştığı tarihsel olguya dikkat çekmeye çalışacağız. Kısaca Atatürk'ün tarihsel okumalarından hareketle gönlü ve diliyle dikkat çektiği bir uyarıya açıklık getirmeye çalışacağız. Bunu da Merhum Elmalılı'nın (v. 1942) ifade ettiği gibi, Türkçe'ye anlam ve zenginlik katan her kelime ve deyişi Türkçe okuyup, yazarak, Türkçe'nin bir felsefe dili olarak Arapça ve Farsça'dan geri kalmadığını, onun bir felsefe dili olduğunu vurgulayarak³ yapmaya çalışacağız.

Günümüzde dini söylemle birlikte politik söylem iç içe geçmiş durumdadır. Dinin politikadan ayrılmayacağını söyleyenlerle din ve politikanın birbirinden tamamen ayrı olduğunu söyleyenlerin sürekli bir çatışma içinde olduğu görülmektedir. Bu çalışma Atatürk'ün entelektüel düzeyde dikkat çektiği bir konuşmasından alıntıyla başlayacak ve onun öne sürdüğü durumun tarihsel serüveni geriye doğru, ilk temel kaynak diyebileceğimiz eserlerden izlenecektir. Bu izleme serüveni din ve politika arasındaki ilişkinin Müslüman toplumlarda nasıl bir dünya tasavvuru gerçekleştirdiklerini değerlendirmeye imkân sağlayacaktır. Yöntemim, Mustafa Kemal Atatürk'ün adı geçen konuşmasındaki iddiasının izlerini sürerek, geçmişten gelen olay ve olguların şimdinin değerlendirmesinde ve uygulamasında nasıl olumlu ya da olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermek için klasik kaynaklardan doğrudan alıntılar yaparak ilerleme şeklinde olacaktır. Vurgulanmak istenen ise dinin “samimiyet” olarak yaşanması olacaktır.

Atatürk'ün din ve politika kavrayışını nesnel bir halde anlayabilmenin açık ifadesi onun bu konudaki sözlerine bakmakla başlatılmalıdır. Ben de burada ayrıntılı bir şekilde bunu yaparak başlayacağım. Kendisine dinin iyi niyetli olmayan kimselerce istismar edildiğini, bu nedenle de bir tedbir alınıp alınmadığı şeklinde bir soru yöneltilir.⁴ Soru üzerine Atatürk ayrıntılı bir cevap verir:

Bu suali soran arkadaşımızı müsaadeleriyle bir noktada tenkit edeceğim. Sualleri mühimdir. Ancak vuzuha malik değildir. Evvelâ soruyorum. Bu suali sorarken bu ibham [kapalı/müphem] bulutlarına ne ihtiyaç vardı. Bu meseleden bahsederken ademi vuzuha sebep nedir? Biz bir şeyi vicdanen iyi yaptığımıza, sözlerimizin hakikat olduğuna kani isek ondan olduğu gibi açık, vazih, tereddüt ve ibhamdan âri olarak bahsetmeliyiz. Ben kendilerinin sualini izah edeyim: buyurdular ki, bu millet esasen her şeye kabiliyetlidir, fakat bazı insanlar vardır ki hakikati idrâk edecek kadar mütekâmil değildir. Bu sebeple, halkın saf vaziyetinden istifade ederek, halka muzir fikirler vererek, halk için müfsit mevkiinde kalabilirler. Bunlara karşı tedbir var mıdır? Eğer sual böyle irad edilse idi, işte burada hazinin içinde muhtelif mesleklerde bulunan arkadaşlar var, asker var, tüccar var, ulema var, vesair mesleklerden ve sınıflardan zevat var. Şüphesiz hepimiz aynı kanaatte olduğumuzu söyledik.

Sorunun soruluş formuna karşı verilen pratik tepki olgusal temelli olmakla beraber, aynı zamanda ciddi bir entelektüel birikimi de gerekli kılmaktadır. “[B]u millet esasen her şeye kabiliyetlidir, fakat bazı insanlar vardır ki hakikati idrâk edecek kadar mütekâmil değildir.” Bu “hakikati idrak” edememe durumu, meslek olmayan meslek sahiplerini ortaya çıkarmıştır. Dahası her türlü meslekten insan vardır, ama;

[h]er şeyden evvel şunu en iptidâî bir hakikati diniye olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir sınıfı mahsus yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din inhisarı kabul etmez. Meselâ ulema, behemehal tenvir vazifesi ulemaya ait olmadıktan başka dinimiz de bunu kat'iyetle meneder. O halde biz diyemeyiz ki, bizde bir

³ Bu konuda merhum Mehmet Fatih Doğrucan'ın çalışması akademik dünyamız için referans çalışmalarından biri olarak okunmalıdır. Doğrucan, Mehmet Fatih (2020), *Medeniyet Dili Olarak Türkçe*, 2. Baskı, Ankara: Altınordu Yay., özellikle s. 136 vd.

⁴ Soru, Türk Ocağı âzasından Operatör Eyüb Sabri'nin “Milletimizin inkılâbına muhalefet eden ve kendisini din irşadiyle mükellef telâkki eyliyen bir sınıf var, bu sınıfa karşı ne gibi tedbir alınmıştır?” şeklindedir. Bkz., Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: [https:// www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf](https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf) (07.08.2023).

sınıfı mahsus vardır. Diğerleri dinen tenvir hakkından mahrumdur. Böyle telâkki edersek kabahat bizde, bizim cehlimizdedir. Hoca olmak için, yani hakayiki diniyeyi halka, telkin etmek için, mutlaka kisvei ilmiye şart değildir. Bizim ulvî dinimiz her müslim ve müslimeye amme taharrisini farz kılıyor ve her müslim ve müslime ümmeti tenvir ile mükelleftir.

Din, her bir insanın anlayış düzeyine açık insani bir durumun adıdır. Sınıf ya da kurumsal otoriteler, kilise gibi, İslam'a atfedilemez. İslam'ın tek amacı Tanrı'ya ulaşmak ve O'nda varoluşunu gerçekleştirmektir; tek otorite ve güç O'na özgüdür. Türk milleti hem dini hem de diğer bilim alanlarında büyük “hakiki” bilim insanlarının mevcudiyetini onaylar. Buna karşı “kisvei ilmiye altında hakikati ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş, tarihi ilimde lâyıki kadar ilerliyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız”, diyor Atatürk. Anadolu “hakiki ulema” adına ve uygulamasına sahip mümtaz insanların yurdu. Kendi ifadesiyle aktarırsak, “Seyahatlerimde, birçok hakikî münevver ulemamızla temas ettim. Onları en yeni terbiye ilmiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve hakikati islâmiyeye vakıf olan ulemamızın hepsi bu mertebeye kemalindedir. Şüphesiz ki, bu gibi ulemamızın karşısında imansız ve hain ulema da vardır, lâkin bunları onlara karıştırmak musib olmaz.”

İslam'ın fazlaca yargıladığı insan tipi “münafık” insan tipidir; “imansız” ve “hain” insan tipi. Tarihsel bir olgu olarak “hakiki ulema” ile “hoca kıyafetli cahiller” ayrımının kökenini nerede aramalıyız? Çünkü vahiy temelli bir din olarak İslam kesinlikle şekil ve gösteriş ifade eden kıyafetlere ve tiyatrocü görüntülere sığdırılmaz. Atatürk bu noktada tarihsel bir yanlıştın neden olduğu sonuçları, olguya dikkat çekerek olduğu haliyle aktarmaktadır.

Efendiler, hakikî ulema ile dine muzir ulemanın yekdiğerine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hazreti Peygamberin zamanı saadetlerinde, Peygamberimizin irtihalinden sonra Hulefayı Raşidin hazeratının zamanlarında, hep doğrudan doğruya Hazreti Peygamberin irşadiyle İslâm olan Hulefayı Raşidin tenviriyile selâmette bulunan kitle ümmet arasında hakikî nezahat, kalbî hürmet, ulvî bir irtibat vardı. Vaktaki Muaviye ile Hazreti Ali karşı karşıya geldiler, Sıffin vakasında Muaviye'nin askerleri Kur'anı Kerimi mızraklarına dikteler ve Hazreti Ali'nin ordusunda bu suretle, tereddüt ve zaaf husule getirdiler. İşte o zaman dine mefsetet [bozgunculuk], İslâmlar arasına münaferet [nefret] girdi ve o zaman hak olan Kur'an, haksızlığı kabule vasıta yapıldı. En mütehakkim [tahakkümcü] hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir hiyle neticesinde sıfatı hilâfeti de takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün müstebit hükümdarlar hep dini âlet edindiler; ihtiras ve istibdatlarını terviç [eskimiş bir düşüncüyü destekleme] için hep sınıfı ulemaya müracaat eylediler. Hakikî ulema, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu müstebit [zorba/despot] tacidarlara [hükümdarlar] inkiyad etmediler [boyun eğmediler]. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi ulema kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Lâkin onlar yine o hükümdarların keyfine dini âlet yapmadılar. Fakat hakikati halde âlim olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için âlim sanılan, menfaatine düşkün haris ve imansız birtakım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafıkı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler, işte o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife namı veren müstebit hükümdarlar bu gibi hoca kıyafetli cerrarlara [cer yapan/para toplayan] iltifat ve onları himaye ettiler. Hakikî ve imanlı ulema her vakit ve her devirde onların mebguzu [düşmanı] oldu.⁵

Politikleşen din, din adına her uydurmayı ve yanlıştı, yalancı kutsal olarak gösterebilme gücüne sahiptir. “[H]aris ve imansız bir takım hocalar” ve utanmadan peygamber adına “yanlışt hadis”ler uyduranlar, dinin en büyük düşmanlarıdır. Politikleşmiş din, kendi gibi politik din tacirlerini yaratır. “[H]oca kıyafetli cerrarlara iltifat” cehaletten kaynaklanmaktadır ve değer alanlarına olan duygudaşlığı tetikleemektedir. Cehalet *cerrarın* karakteridir; yani düzensizlikten istifade ederek istismar etme. *Cerrar*, para karşılığı Tanrı'nın ayetlerini satan kimseleri tanımlar.⁶ Bu konuşmada önemli nokta, Peygamber adına uydurulan hadisler ile iktidarlarını tüm değerlerin üzerinde gören anlayıştan kaynaklandığına

⁵ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%BONAL.pdf> (07.08.2023). Konuşma içinde geçen parantez arası ifadeler tarafımızdan yapılmıştır []. Bu konuda farklı bir okuma örneği için Bkz., Çelik Kevser (2023) “100. Yılında Erdem Olarak Cumhuriyet: Cumhuriyet'in Ruhü “Siyasi Erdem” ve “Din Oyuncuları””, Cumhuriyet ve Değerler Sorunu “Felsefi Bakışla”, ed. Kevser Çelik, Ankara: Altınordu Yay.

⁶ Bkz., Kur'an: Bakara 2/174.

yapılan vurgudur. Dinin menfaat karşılığı pazarlanması, ya da iktidar hırsıyla istismarı nasıl bir dünya tasavvuruna yol açmıştır? Buna aşağıda dikkat çekeceğiz. Konuşma metnini ayrıntılı bir şekilde analiz etmek uygun olacaktır. Ancak burada konuşulan konuları İslam düşünce geleneğinin ana kaynaklarından hareketle tekrarlamaya ve durumun nasıl tehlikeli sonuçlara ulaşabileceğini göstermeye çalışacağız. Ana kaynaklarımız arasında şu iki eser yer alacaktır: İslam mezhep geleneğinden itikadi mezhep imamı olarak kabul edilen ve ona göre davranılan kişilerden olan Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'nin (ö. 935), *Makalatü'l-İslamiyyin*⁷ adlı eseri, diğeri de Selçuklu sultanı Melikşah'ın oğlu Sencer'in (1086-1157) vezirine vekillik yapmış biri olan, din, mezhep ve felsefe tarihçisi olarak Şehristani'nin (1076-1153) *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseridir.⁸

Soru şudur: Müslümanlar politik dünya görüşlerini temellendirmek için ne aramaktadırlar? Basitçe bu konuda 'Kur'an ve Peygamber sünneti yeterlidir,' diye cevap verenler çoğunlukta olacaktır. Peki, bu ezbere dayalı önerme ne anlama gelmektedir? Bu ezber söylemi, geçmişi aynen yaşatmak adına, geçmişin idealinin terk edilmesine ve çıkar gruplarının insafına bırakılmış olması anlayışına dayanmaktadır. "Hoca kıyafetli cerrarlar," halk nezdinde kendilerini salt şekil ve görüntüden ibaret sunan kimselerdir. Bunlar dini bir anlamda tiyatrolaştırmış tiplerdir. Aynı zamanda bunlar konuşmayı ibadet düzeyine çıkarıp boş sözle itibar elde eden bir zümreyi temsil edenlerdir. Yaratıcılığı ve yeniliğe hiçbir katkısı olmayan bu kalabalık söz meclislerinin hatipleri, görüntüleriyle de bir tiyatro oyunun oyuncularını gibi görünürler. Bu kesimde yer alan insanların söz konusu soruya cevabı açık ve nettir; "imanımızı kaybettik." O zaman soru şöyle sorulmalı, 'nerede kaybettiniz?' Çünkü kaybolan bir şey, bir mekânı ve zamanı imler.

Müslümanların Peygamber'den sonra birbirlerini "sapıklıkla" itham etmeleri ve birbirlerinden ayrı tavır geliştirmeleri ve İslam'ın bu insanları birleştiremediği yargısı Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'nin eserinde ayrıntılı bir şekilde geçmektedir. Eş'ari'ye göre ilk ihtilaf imamet konusunda, yani politika alanında olmuştur. Ebu Bekir kendi meşruiyetini haklı çıkarmak için Peygamber'e atfedilen "imamet Kureyş'tedir" sözünü ileri sürmüştü.⁹ Politik hırs ve ihtirasın en açık örneği olarak Ali ile Muaviye arasında yaşanan savaşta, Muaviye'nin etik alandan tamamen uzak uygulamasıyla karşılaşırız. Atatürk'ün dinde ve hayatta bozulmaya giden yolun başlangıcı olarak gösterdiği Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin savaşını Eş'ari şöyle anlatır:

Ali, her iki ordunun kılıçları kırılıncaya, mızrakları parçalanıncaya, güçleri zayıflayıncaya ve dermanları kalmayıncaya kadar onunla savaştı. Bunun üzerine birbirlerine karşı çare düşünmeye başladılar. Muaviye Amr b. As'a şöyle dedi: "Ey Amr! sen kötü bir duruma düşüp ondan çıkmayı istediğinde mutlaka ondan çıktığını iddia etmiyor musun? Amr dedi ki: "Evet!" Bunun üzerine Muaviye şöyle dedi: "öyleyse düşüğümüz bu durumdan çıkış yolu nedir?" Amr b. As ona dedi ki: "Hayatta kaldığım sürece Mısır'ı elimden almamaya bana söz verir misin?" Muaviye şöyle dedi: "Evet! Orası senindir. Allah'ın ahdi ve misakıyla sana söz veriyorum." Bunun üzerine Amr dedi ki: "Emret! Mushafı yukarı kaldırsın. Sonra Şam halkı Irak halkına, "Ey Irak halkı! Sonuna kadar Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun" desin. O, senin istediğin şeyi kabul ederse, taraftarları ona muhalefet eder. İstedikçe karşı çıkarsa, yine taraftarları ona muhalefet eder." Amr b. As, ona bu görüşünü söylerken sanki ince bir perdenin arkasından gayba bakıyordu.¹⁰

Kendisinden dini (Kur'ani), ahlaki bir çözüm beklenen kişi, pragmatist aklı sayesinde, kendi çıkarına bir çözüme ulaşmak için dini sembolleri istismar etmekten geri durmamış görünmektedir. Bu, Atatürk'ün "karıştırılma" dediği başlangıcı imlemektedir. Eş'ari olayı müdahalede bulunmadan aktarır. Yukarıda Atatürk'ün aktarımıyla örtüşen bir bilgiyle karşı karşıyayızdır burada. O dönemde bu eserin Türkçe çevirisinin yapılmamış olduğu da dikkate alınır, Atatürk'ün İslam tarihi hakkındaki bilgisi dikkat çekici gelmektedir. Tahkimin yol açtığı olayın içinden çıkılmaz başka olaylara neden olduğunu, yine doğal bir üslup içinde nakleder. Çünkü bu olay, Havariç ya da hariciler denilen başka radikal

⁷ Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (2019), *Makalatü'l-İslamiyyin İlk Dönem Mezhepleri* (Çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 146.

⁸ Şehristani, Muhammed b.Abdulkerim (2008), *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi* (Çev. Mustafa Öz), İstanbul: Litera Yay.

⁹ Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (2019): 42.

¹⁰ Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (2019): 40.

grupları doğurmuştur. Eş'ari'nin yorumu ise tek cümledir: "Bu durum, bugüne kadar devam eden bir ihtilaf konusu oldu."¹¹

Din-politika özdeşliğini göstermesi bakımından bu ayrıntı önemli olduğu için, aynı olayın Şehristani'ye göre aktarımını da dikkate alacağız. Şehristani kitabının Dördüncü Mukaddime'sinde "İslam toplumu içinde ortaya çıkan ilk fitne nedeniyle ümmetin fırkalara bölünmesi, kaynağı ve ortaya koyanın açıklanması" başlığı altında şu çıkarımla başlar:

Sonradan ortaya çıkan şüphelerin, ilk zamanda ortaya çıkanlarla aynı olduğunu tespit ettiğimiz gibi, her nebinin zamanında ve her din ve şeriat sahibinin devrinde ve sonrasında kendi ümmeti arasında yayılan şüpheler konusunda da bir hükme varabiliriz: Bunlar ilk dönemlerde peygamberlerin hasımları olan ve çoğunluğunu münafıkların oluşturduğu kafir ve mühlitlerin (inançsız) ileri sürdüğü şüphelerden kaynaklanmaktadır... bu ümmet içinde ortaya çıkan bütün şüphelerin, Hz. Peygamber'in zamanındaki münafıklar tarafından ortaya atıldığı anlaşılır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in emrettiği ve yasakladığı konularda, onun hükmünden hoşnut olmadılar, fikir beyan edilmemesi gereken konularda değişik sözler söylediler, araştırılması ve sorulması yasaklanan konularda sorular sordular, mücadele edilmesine izin verilmeyen hususlarda yanlışla dayanarak mücadele ettiler.¹²

Şehristani'ye göre insanlığın başlangıcıyla ortaya çıkan şüphe hangi nedenle ortaya çıkmışsa, daha sonrakiler de aynı nedenle ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinde ilk şüphe ya da fitne, Şeytan'ın (İblis) "nassa karşı kendi görüşünü" savunmasıyla başlamıştır. Bu bilgiler hemen hemen Tevrat ve İnciller'de mevcuttur.¹³ Bu birinci grupta yer alan "kibir ve gurura" dayalı ve öteki olandan kaynaklanan fitnelerin yanı sıra bir de iyi niyete dayalı "değişik fikirler ileri sürme[k]"ten kaynaklanan "ihtilaflar" vardır. Bizi ilgilendiren tam da bu iyi niyetten! kaynaklı ihtilaflardır. Bu tür ihtilafların "şeriatın ve dinin gereklerinin yerine getirilmesi ve devam ettirilmesi gayesi" taşıyıp taşımadığı burada konumuzun dışında kalmaktadır.

Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk olay "kırtas vakası" olarak geçmektedir. "Kırtas" politik ihtilafın başlangıcı olarak kabul edilirse, dinin politikleşmesinin zihinsel başlangıcı da farklılaşabilir. Olay şu şekilde nakledilir:

Hız. Peygamber'in ölüm hastalığı şiddetlendiğinde, bana bir kalem ve kağıt getirin, size bir kitap yazdırayım ki benden sonra şaşkınlığa düşmeyesiniz, dedi. Orada bulunan Ömer. B. Hattab, "Hz. Peygamber'in ıstırabı arttı, bize Allah'ın kitabı yeter", deyince gürültüler çoğaldı, bunun üzerine Hz. Peygamber: Benim yanımdan kalkın gidin, benim yanımda çekişmeniz doğru değil, dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, "o ne büyük musibet ki, Hz. Peygamber'in bizim için yazdıracağı kitaba mani oldu" dedi.¹⁴

Şehristani'nin 10 ayrı ihtilaf örneğinden ilki olan bu ihtilaf, hangi anlamda bir ihtilaftır? Bu ihtilaf belirtildiği gibi, "içtihad dayalı ihtilaflar"dan biri midir? Peygamber'e Allah'a itaatten sonra yer veren Kur'an'ın ilkesi Ömer gibi önde gelen biri tarafından bilinmemekte midir? Şayet peygamber kendiliğinden konuşmayan bir kişiliğe sahipse, onun bu durumdayken vahiy bildirisinde bulunup bulunmayacağı kesinliği söz konusu mudur? Peygamber'in vahiy olarak ifade ettiği şeyler konusunda herhangi bir söz söyleme ve görüş bildirme hak ve yetkisi söz konusu değil midir? Peygamber'in ifadesine göre amacının ölümünden sonra insanların ihtilafa düşecekleri öngörüsüdür: "[S]ize bir kitap yazdırayım ki benden sonra şaşkınlığa düşmeyesiniz." Çünkü akabinde dikkat çeken önemli bir nokta da verilen cevapta yer alan "bize Allah'ın kitabı yeter" ifadesidir. Yazdıracak olduğu şey, ya da şeyler Kur'an'ın dışında ve onda olmayan şeyler midir? Bu söz söylenince neden "gürültü çoğal"mış olabilir? Bir eylem ve bilinç durumu olarak Peygamber'in her bir olan bitenden haberdar

¹¹ Aynı yer.

¹² Şehristani (2008): 33.

¹³ Ayrıntılı aktarım için bkz., Şehristani (2008): 29 vd.

¹⁴ Şehristani (2008): 34. Bu bilgiler için bu alıntıda geçen 34. Dipnot'a bkz., Buhari, "İlim" 39, "Cihad" 176, "Cizye", 6, "Megazi" 83; Müslim "Vasiye" 20; İbn Hanbel I, 222.

Bu metnin farklı bir çevirisi şu şekildedir: "İmam Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el Buhari'nin Abdullah ibn Abbas (R.A.) isnadı ile verdiği habere göre, Rasulullah'ın hastalığında ortaya çıkan ilk tartışma şudur: Rasulullah'ın ölümü ile neticelenen hastalığı şiddetlendiğinde: "Benden sonra dalalete düşmeyesiniz diye yazı yazmam için bana bir kağıt kalem getirin" buyurdu. Hz. Peygamberin ağırları arttığı zaman Hz. Ömer'in "bize Allah'ın kitabı yeter" demesi üzerine gürültü çoğalmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Benim yanımda tartışılmaması gerekir" buyurmuştur. Bu haberin neticesinde İbn Abbas (R.A.), iyiliklerin hepsi, bize ulaşamayan Hz. Peygamberin yazacağı şeyde idi, demiştir." (Eş-Şehristani, Muhammed B. Abdülkerim, *El-Milel Ve'n-Nihal (Mukaddimeler)*, Çev. Abdurrahman KÜÇÜK, Mustafa ERDEM, Adem AKIN, İnternet Erişim: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49947/9878.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 20-1).

olduğunu bu metinden anlamaktayız. Çünkü bilinci açık biri olarak, yanında tartışılmasından ve gürültü yapılmasından rahatsızlık duymuştur; “benim yanımdan kalkın gidin...”. Ve son olarak, birinin Peygamber’in yazdıracağı bir bilginin önüne geçme hak ve yetkisi nereden kaynaklanmaktadır? İbn Abbas’ın “o ne büyük musibet ki, Hz. Peygamber’in bizim için yazdıracağı kitaba mani oldu” ya da “iyiliklerin hepsi, bize ulaşamayan Hz. Peygamberin yazdıracağı şeyde idi,” sözü hakikatın örtülmesi anlamına gelmez mi?

İkinci ihtilaf ise Peygamber’in göreve gönderdiği “Üsâme’nin ordusu”yla ilgilidir. Bu da yukarıdaki “bilinç” durumu gerekçe gösterilerek görevin reddedilmesiyle sonuçlanmıştır. Peygamber “Üsâme’nin ordusunu hazırlayın” şeklinde bir emir buyurmasına rağmen, bu yerine getirilmemiştir. Şehristani, var olduğu iddia edilen, bu ihtilaf yaratan olayları anlatmakta ve bu konuda ayrıntılı yorumda bulunmamaktadır.¹⁵ Din ve politika burada özdeş anlamda kullanılmaktadır, yani çıkabilecek herhangi bir kargaşaya mahal vermemek için, önceden tedbir almak, ilkesinin uygulanması. Bu ihtilafların hiçbiri din konusunda değilse, o zaman dinin, İslam dininin uygulamasını istediği yasalarının devam etmesi konusunda bu olaylar nasıl bir tehdit oluşturabilir? Peygamber’in masum bir isteğine karşı olumsuz cevap vermek, nasıl oluyor da “şeriatın gereklerini yerine getirmek ve işlerin değişiklik göstermesi anında fitne ateşini söndürmektir” yargısına ulaşabiliyoruz? Metnin bütünü tam da politik bir kaygının dışı vurumunu vermektedir. Din tüm arayışlar gibi, insanın cevap arayışıdır.

Yukarıda yaptığım alıntıyı burada tekrarlayarak metin üzerinde düşünmeye başlayabiliriz. “... bu ümmet içinde ortaya çıkan bütün şüphelerin, Hz. Peygamber’in zamanındaki münafıklar tarafından ortaya atıldığı anlaşılır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber’in emrettiği ve yasakladığı konularda, onun hükmünden hoşnut olmadılar, fikir beyan edilmemesi gereken konularda değişik sözler söylediler, araştırılması ve sorulması yasaklanan konularda sorular sordular, mücadele edilmesine izin verilmeyen hususlarda yanlışa dayanarak mücadele ettiler.” Şehristani bu olaylara birkaç örnek verir ve akabinde “kırtas olayı”na geçiş yapar. Bunu da Peygamber’in emrettiği ve yasakladığı hususlara muhalefet eden münafıklar olarak değil, fikir ayrılığı olarak tanımlar. Çünkü bu grupta yer alanlar, dini kaygıları olan kişilerdi. Amaçları “şeriatın ve dinin gereklerinin yerine getirilmesi ve devam ettirilmesi” yani “İslam yasalarının uygulanması ve din metotlarının devamını sağlamaktır.” Şehristani, tıpkı Eş’ari gibi, en büyük anlaşmazlığın “imamet” alanında olduğunu yazar. “İslam’da dini hususlardan hiçbirinde, imamet konusunda olduğu kadar taraflar birbirine karşı silaha sarılmamışlardır.” Önceden zikredilen ihtilaflarda olduğu gibi (Kırtas olayı, Peygamber’in vefatı gibi), bu konuda da baş fail olarak Ömer öne çıkmaktadır. “Ensar söze başlamadan ben elimi Ebu Bekir’e uzattım ve biat ettim, bunun üzerine insanlar da ona biat ettiler, böylece fitne söndü. Şu var ki Ebu Bekir’e yapılan biat ani bir şekilde oldu. Allah Müslümanları sonucunda bir şer çıkmasından korudu, eğer bunun benzerini yapmaya teşebbüs eden olursa onu öldürünüz. Kim Müslümanlarla fikir alışverişinde bulunmadan bir kimseye biat ederse, kendini aldatır ve helake maruz kalır, bu durumda her ikisinin de öldürülmesi gerekir.”¹⁶

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız metinlerin tahlilinde öne çıkan birçok husus konuşma konusu yapılabilir. Eş’ari’nin Ali ile ilgili yaptığı savaşçı kişiliği betimlemesi önemlidir. Bu bize, Ali’nin savaşçı kişiliği üzerinden savaşın da bir değer alanı olduğunu göstermektedir. Savaşın hile olduğu düşüncesi insanlığın ortak tecrübesidir, ancak bu kahramanlık çağlarında fazla geçerli bir ilke değildir ve her şey savaş meydanında olur ve biter. Din-Politika ilişkisinde zamanın Arap aklının uygulayım formu öne çıkmaktadır. Buna göre Arapların bu akıl yürütme ve hayatın pratik boyutunda sırf kendileri adına oluşturdukları içsel dünya tasavvurlarını din ya da dinin bir yorumu olarak değerlendirmeye devam ettikçe, geleceğin dünyasında İslam adına sunabileceğimiz hemen hiçbir yaşamsal deneyim var olmayacak gibidir. Hakikatın bir yerde yurt bulma mücadelesinde, yurdun sahiplerinin hakikatın özünden bihaber kalmaları, hakikatın kendine ait yer arayışını hızlandırır. Hakikat olarak İslam, Arap akıl yürütme ve Arap içsel dünyasının tasavvuruna kendini açabilecek bir üst akıl geliştirememiştir. Çünkü Arap için akıllı olmak, pratik çözümlere bağlı faydacı uygulamalar anlamına gelmektedir. Dinin sadece kutsal olarak adlandırılan kişilerin uygulamalarının dünyası olarak kabul

¹⁵ O “her fırkanın düşüncesini, lehte veyaaleyhte taassup göstermeksizin olduğu gibi belirtmek, görüşlerinin doğrusunu yanlışından ayırma gibi bir çabaya girmek...” [s. 28] ilkesini benimsediğini başlangıçta ilan etmiştir. Ayrıca, s. 34.

¹⁶ Şehristani (2008): 35.

gördüğü bir tasavvurda, din sadece dışsal eylemlerle sınırlı bir mücadele alanının adı olarak kalacaktır. Din kutsallığı içinde bulunduğu yurttan bağımsız nasıl tanımlanabilir!

Arap ahlaki aklı, bir ahlak kuramına değil, kabilesinin bu konudaki sonuca dayalı çıkarımına, İslam'la birlikte soyut, ancak içselleşmemiş bir nesnelliğe bağlı Tanrı tasavvuruna dayalıdır. Bu tasavvurda bir başkasının öldürülmesi, insani bir değer olarak yargılanması gereken bir eylem değil, bağlı olduğu kabilenin değer anlayışı yüzünden gerçekleşmiş olan bir eylemdir. Arap dili ve geleneği, diğer birçok dil gibi, köklü bir gelenek ve dildir. Onlar kelime ve kavramlara kendi yaşam koşulları içinde anlam veriyorlardı ve bu durum ağırlıklı olarak pratik anlamlar içermektedir. Akıl bir anlamda, koşulları dikkate alan "pratik zekâ" anlamında işlevsel akıldır. İlkesel bir beklenti çöl geleneği için fazla geçerli görünmemektedir. Yukarıda aktardığımız metinler de dikkate alınır, akıllı kişi, çözüm üreten ve bunun için de olabildiğince pragmatik, yani sonuççu bir karakter sergilemektedir. Akıllı kişi "olaylar karşısında" her ne olursa olsun, savaş ya da doğal bir olay, "bir çözüm yolunu bulup tehlikeden kendisini kurtaran kişi" olarak kabul ediliyordu. Böyle bir kişilik toplum için ideal insan tipinin örneğini sunmaktadır. "Zaten çöl şartları içinde başka türlü güvenle yaşamak mümkün olmasa gerekti."¹⁷

Arap aklı ile İslam dininin öne çıkarmaya çalıştığı "akıl" birbirinden tamamen farklıdır. Akıl ilk dönem İslam düşüncesinde vahiy karşısında onunla bir arada anılabilmeyen imkanın peşindeydi. Doğal olarak da içinde bulunduğu dünyanın, kültürün aracılığından bağımsız kalabilme mücadelesi sorunları da beraberinde getirdi. İslam düşüncesi ve politik tarihi üzerine okuyup-yazan ehl-i kalem, genel olarak kendi resmi tasavvurlarına göre değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre, düşünce peşinen yok ya da değersiz sayılarak olaylar değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Mesela Sıffin ya da *Kerbela* ya da Atatürk'ün de dinin politikaya kurban edilmesi noktasında örtük şekilde dikkat çektiği *mihne* olayları, bir tarafın gözlüğüyle okunmaya başlandığında, bilimsel yöntem görmezden gelindiğinde, insanlık düşüncesine katkı sağlayabilecek hiçbir değerlendirme elde edilemeyecektir. Faslı düşünür Cabiri'nin (ö. 2010) betimlemeleriyle "[H]erhangi bir kültürün içinde düşünmek, o kültürün meselelerini düşünme anlamına değil, aksine onun vasıtasıyla düşünme anlamına gelir. Düşünür, ... düşünme eyleminde hangi kültürü kullanıyorsa, o kültüre ait olacaktır."¹⁸ Yazının başlangıcında Elmalılı Yazır'dan alıntıladığım kendi öz tanımlama biçimi, aynı zamanda onun özü ile ilgili düşünme biçimini vermektedir. Cumhuriyet, bu anlamda Türk düşüncesi geleneği için bir zihin dünyası inşa edebilmenin imkânı olmaktadır.

Felsefi bilgiye olan doğrudan gereksinim, mantık bilimiyle zirvesini yapmış olmakla beraber, Müslümanlar felsefenin tüm disiplinlerine açık yüreklilikle sahip çıkmışlardır. Farkına vardıkları ilke açıktı: Doğal akıl ile vahiy birbirlerine rakip ya da düşman değildir. Akıl için kullanılan doğallık, kendine ait belirleyici ve yönetici güç olmasından kaynaklıdır. Ancak bu doğallık, herhangi bir şeyden tamamen bağımsız ve her şeyden ayrı kozmik bir yapı değildir. Ortaçağ Müslüman ya da Hıristiyan düşünür için bu akıl, vahiyden bağımsız değildir. Doğal aklın yargıda bulunma gücü, vahiyle onaylanmış kabul ediliyordu. Böyle bir kabul, doğal aklın, vahye sormasından değil, doğrudan onu onaylamasından kaynaklanmaktadır. Bu, onun "meşruluğunu" aldığı yerdir. Ancak inancın söylemi ile bilgi arasında bu uzlaştırma gerçekte olanaklı mıdır? Dinin aklın sınırlarına çekilmesi çağrısı "dünya bilgisinin özerkleşmesi" ile ilişkilidir. Dinin aklın sınırlarına çekilmesi ne demektir? Akla yönelik eleştiri, özünde kendi sınırlarının dışına çıkmış olması mıdır? Şayet bu böyle bir çağrıysa, aklın insan deneyimine, kısmen de bağlı olsa, dinin alanında haddini aşmamasına kim, neye göre belirleme yetkisi ve sorumluluğuyla ortaya çıkabilmektedir? Bu sorular kaçınılmaz olarak din-politika birlikteliğini dikkate almak zorundadır. "Herkes eşit saygı ahlaki" insanlık tarihinin serüveni izlenerek konuşulursa, sadece insanlık dini referans almadan var edilememiş görünmekle beraber, bugün durduğumuz yerden bakınca, Tanrı inancının zihnimizde yaratacağı insanlık ailesinin tek bir Tanrı'nın yaratıkları olduğu kavrayışıyla birlikte bulunması sorun yaratmayabilir. Tanrı yasayı koyan olunca, uygulamada değişen ile akıl yasa koyucu olarak kabul edildiğinde değişen "durumlar" ne olabilir? İkisi de "ahlak yasalarının içeriğinde

¹⁷ Emiroğlu, İbrahim (1998) "Kur'an'da Akıl ve İnsan", D.E.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XI, İzmir 1998, ss. 69-99, s. 69.

¹⁸ Cabiri, Muhammed Abid (2000), *Arap-İslam Aklının Oluşumu I*, (Çev. İbrahim Akbaba), İstanbul: Kitabevi, s. 13.

bir değişiklik” oluşturmaz.¹⁹ Dinin en büyük ayırıcı niteliği, onun ibadet yoluyla insanı “fahşa”dan²⁰ uzaklaştırmaya, yani ahlak yasalarına uygun yaşamaya götürmesi olmalıdır. Din bu anlamda seküler dünya tasavvuru içinde, bireyin kendisini seküler bağlayıcılık ve yönlendiricilik karşısında sınırlaması anlamındadır. Buna göre sınırlı olarak “din adamı” adlandırması tam da seküler dünya tasavvurunda kendi varoluşunu garantileyerek işlevselleştirir.

İnsanı sorumluluğunun karşılığını alamayan bir varlık durumuna düşüren düşünce, tarihin kozmoloji ve insan tasavvurunu yansıtabilir. Mesela Gazali (ö. 1111) Tanrı-insan ilişkisinde, Tanrı’yu sorgulanamaz bir politikacı gibi tanımlamaktadır: “Yüce Allah’ın, mükellef kıldığı kulları kendisine itaat ettikleri zaman, bu itaatlarından dolayı onları sevaplandırması ve mükâfatlandırmasının vacip olmadığını iddia ediyoruz. Aksine Yüce Allah, dilerse onları sevaplandırır, dilerse cezalandırır, dilerse yok eder ve haşretmez. Bütün kâfirleri affetmesi ve bütün mu’minleri de cezalandırması, O’nun için bir şey ifade etmez. Bu, O’nun nefsinde imkânsız olmadığı gibi, ilahi sıfatlarından herhangi bir sıfata da aykırı düşmez.”²¹

Böyle bir tasavvur, insanı yaratıcı ve yönetici birey kimliğinden uzak tutar ve öyle de olmuştur. Nitekim tarihsel bir örnek olması bakımından şu da dikkat çekici bulunabilir. Bu bilgiler Cüveyni’ye (ö. 1085) aittir:

Köle efendisine hizmet ettiği zaman, efendisine onu azat etmesi, esaret zincirinden ve kölelik zilletinden onu kurtarması zorunlu (vacib) olmaz, aksine şeriatın kendisine dayandığı ilke, kula rızkını ulaştırmak ve onu güç yetiremeyeceği bir işle (ödevle) yükümlü tutmamaktır. Sonsuz ödül, meşakkatten ve yorgunluktan kurtulma ve köleliği ortadan kaldıran özgürlüğe artık olan ebedi ruha kavuşmaktır. Köle, gece-gündüz [demeden] efendisinin hizmetinde bulunma konusunda elinden geleni yaptığı halde, ona layık bir kul olmadığına göre, evet, insan (kul) yaratıcısına, var edicisine ve rızık vericisine karşı, ibadetiyle ebedi/sermedi kurtuluşu nasıl hak edebilir? Eğer efendi kölesine, “artık şöyle şöyle yaparsan, özgürlüğüne kavuşursun” diye söylese ve köle efendisinin sözünü ettiklerini yerine getirirse, eylemiyle hak ettiği gerçekçyle değil, efendisinin kabul etmesiyle azat olunur. Aynı şekilde ödül de Allah’ın va’diyle kesin bir surette sabit olduğu gibi, ceza da O’nun va’idiyle sabittir... Ehl-i Hakk’ın ödül ve ceza ile ilgili görüşü de işte budur.²²

Bu alıntıları yapmamın nedeni, dinin bu tür mühendislik enstrümanına dönüştürülmesi ve insan olarak insanın hareket edemez hale getirilmiş olmasına dikkat çekmektir. Bu, tam da politik bir kıskaca almak demektir. Burada köle-efendi diyalektiğinden hareketle Tanrı’nın mutlak kudreti tanımlanmaktadır. Böyle bir tanımlamayı zamansal bir anlatı biçimi olarak kabul etmek makuldür. Ancak, bu dil değişmez bir dogma olarak zamana hâkim olursa, onun etkisi ve yaptırımı doğal olmayan sonuçlara yol açacak nitelikte olacaktır. Burada Tanrı’nın yerini politikacının kendi “heva ve hevesi”²³ almaktadır; efendi-yönetici olarak politikacı.

İslam düşüncesinde ahlakın mahiyetine ilişkin anlaşmazlıkların ortaya çıkmasında hukuki tartışmaların önemi fazla öne çıkmamaktadır. Bir taraf şeriatın başka bir şeye dayanmamayı temel ilke kabul ederken, ehl-i rey içinde daha yenilikçi olanlar şeriatın açık bir hüküm getirmediği yerlerde ahlaki ve hukuki sonuçlar elde etmek için akli hükümlere dayanmayı savunmuştur. Birinci grupta yer alanlar, şeriatın dışında bir tutum içinde olmanın Tanrı’ya karşı gelmek, O’nun kudretini inkâr etmek anlamına geleceğini savunmaktadırlar. Mesela, yaşlılara saygı göstermek gerektiğini, trafikte kırmızı ışıkta durmak gerektiğini, toplum içinde telefon ile yüksek sesle konuşmanın yanlış olduğunu bize bildiren otorite kimdir ya da nedir? Buradan hareketle içinde yaşanan geçmiş geleneklik tecrübenin ve insanların kendi çıkarımlarıyla elde edebilecekleri hiçbir yol söz konusu edilemez mi?

Müslüman hafıza, tarihi bir kutsallar alanı olarak görme alışkanlığını sürdürmektedir. Bu sürdürmenin temelinde ‘özne’ olarak her bir davranış ediminin bilinç ve sorumluluğunda hareket edebilecek, “soruşturmanın bir arayış”a dönüşmesini sağlayacak bilinç durumu yerine, aranan olarak

¹⁹ Habermas, Jürgen (2009), “İnanma ve Bilme Arasındaki Sınır,” *Doğalcılık ve Din Arasında Felsefi Denemeler* (Çev. Ali Nalbant), İstanbul: YKY, s. 201-204.

²⁰ Bkz., Kur’an: Ankebut 29/45.

²¹ Gazali (1971), *İtikad’da Orta Yol* (Çev. Kemal Işık), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 136.

²² El-Cüveyni (1367/1948), *el-Akîdetü’n-Nizamiyye*, neş. M. Zahid el-Kevseri, Matba’atü’l-Envar, s. 44’dan Kazanç, Fethi Kerim (2007), *Gazali Öncesi Ehl-i Sünnet Kelamında Ahlak Düşüncesi*, Ankara: Ankara Okulu, s. 156-7.

²³ Bkz. Kur’an: Casiye 45/23.

soruşturulanın yerinin belli ve uygulayımının da inanç gereği olduğu bir sonuç yatmaktadır. Tecrübe sadece şimdinin oluşumunda yer almaz. Tecrübe bir tezekkür halidir, bu da her an yaşanmakta olanı aşan, bir dışarıda durma ve dışarıdan bakabilme yerleri var eder. Müslüman bu zihni maalesef, 'özne' yoksunluğu bir vurgu biçiminden dolayı yakalayabilecek güçte değildir. Ben bunu Arap Emevi tecrübesini dinileştirmesi örneğinde deneyimliyorum.²⁴

Soruyu şöyle sorarak devam edebiliriz: Din nereye ve kime aittir? Din, sadece ve sadece Allah'a aitse, onun dünyada olana yönelik aidiyeti ne anlama gelmektedir? Muhatap olarak o nedir mi, yoksa nasıl bir varlık mıdır? sorusu üzerinden gideceğiz. İnsan, dinin hakiki sahibinin buyruklarına, ki bunlar ahlaki buyruklardır, kendi koşulları içinde cevap verebilme yeteneğine sahip olmalıdır.

Cerrar, çölün karakterini yansıtan bir tiplleme sunabilir, ama onunla her yerde karşılaşabiliriz; tüm dinsel pratiklerin tek uygulayıcısı olarak kendilerini gösteren kimselerde. Çölün sahibinin zihin dünyasında nesne amaçlaştırılır. Buna göre de aklın işlevselliği bu amaç bağlamında nesnesinin izinde savaşı bir hal alır. Amaç ile amaçlaştırma aynı şeyi sunmaz. Öncelikle her bir nesnenin kendine ait doğası onun o olarak olana ve kabulüne bağlanmayı zorunlu kılar. Nesne orada olan olmakla birlikte kutsiyeti olandır. Kavram kendi içsel serüveninde olgusallaşmayı amaçlar. Çöl geleneğinde, geçmiş bir deneyim olarak devlet ve yaratıcı insan sorumluluğu mevcut değildir. Devlet düzeyine çıkamamış kabile sistemleri belli bir sorumluluk bilinci içinde yürütme adını alacak bir yapıdan yoksundur. Tarihi bir olgu olarak Araplar için Peygamber Muhammed'den önce ne şehirlerde ne de şehirlerin dışında Devlet adını alacak bir yapı mevcut olmuştur. Peygamberden önceki döneme cahiliye dönemi denmesinin nedenlerinden biri ve asıl olanı da budur. Cahiliye, "herhangi bir kanun ya da düzene uymama" anlamındadır ve "kamu yararı" adını alacak bir adlandırma ve uygulamaya açık değildir.²⁵

Modern dünya ya da öncesinde egemenlik arzusu, ekonomik, sosyal, askeri çıkarların görünmediği bir savaş söz konusu mudur? Derrida'dan alıntı yaparak, daha sonra da yukarıdaki metni dikkatle tekrar okuyalım.

Yeni "din savaşlarının" ardında, din adıyla ortaya çıkan şeyin ardında, din adına kendini savunan ya da saldırıya geçen, ölümlere, intihar saldırılarına ya da katliamlara yol açan ve bu uğurda açıkça hamleler yapan, başka tazminatı-zarar görmemişliği [indemnité] apaçık adlandıran şeyin ardından belki de, *belki* de (bu hep olası kalacaktır) başka bir şey, elbette, başka çıkarlar (ekonomik, siyasal, askeri çıkarlar) vardır. Ama tam aksine başımıza bu şekilde gelen şey, söylediğimiz biçimiyle, çoğunlukla (ama her zaman değil), görülmemiş kötülükte ve inanılmaz biçimler altındaki korkunç bir "din savaşı" kılığına bürünse de bu savaşın adı her zaman konmuyor.²⁶

Sıffin savaşı neyin savaşıdır? Taraflar kimlerden oluşmaktadır? Buna "din savaşı" demek mümkün müdür? "Mısır"ın hâkimi olmakla dini savunmak arasında nasıl bir bağ kurulabilir? Savaş nedir? diye literal bir aktarımda bulunmak istemiyorum. Yukarıdaki metin, iki taraftan birinin yok edilmesi üzerine girilmiş bir savaşa işaret eder. Fakat çözüm üretebilme becerisi daha yüksek olan, olabilecek başka yollardan en uygulanabilir olanın peşine düşerek, savaşın başka bir sonucuna dikkat çekmektedir: Amaç-araç ilişkisi. Kutsallık iddiası buna nasıl imkân tanıyabilir? Dinin politika içinde yer bulması, dinin böyle bir içsel talebinden dolayı değil, politikaya ilgi duyanların en büyük yeteneğinin bu söylemi karşısındakine kabul ettirebilme olması yüzündendir. İktidarı ele geçirecek güç, yetenek ve sorunların çözümünden değil, soydan kaynaklı silsilenin dini referanslara yaptıkları vurgudan da değil, ancak bu referansların somut yönlerini iman olarak sunabilme başarılarından kaynaklanmaktadır. Tüm İslam tarihinin görünen yüzü de buna uygun bir şekilde sunulmaktadır. Siyasi güç olarak ortaya çıkan bir sonrakinin erdemliliği, bir öncekinin kötülüğünü görünür olmaktan çıkardığı ölçüde anlamlıdır, yoksa onun erdemli olmasından dolayı değildir. Burada hakiki din kavrayışı savaşın hangi adla adlandırılmasını verecektir.

²⁴ Bkz., Evkuran, Mehmet (2013), *Ahlak, Hakikat ve Kimlik*, Ankara: Araştırma Yayınları.

²⁵ Bkz., el-Cabiri, Muhammed Abid (2019), *İslam Düşüncesinde Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukuk* (Çev. Mehmet Şayir), İstanbul: Kapı, s.15 vd; Goldziher, Ignaz (2019), *İslam Kültür Araştırmaları* (Çev. Cihad Tunç), Ankara: Otto, s. 303-314. Krş., Albayrak, Mevlüt (2020) "Türk Medeniyeti Olayında BenBiz: Demir ve Ateş", *Medeniyet Tartışmaları*, ed. Ayşegül Doğrucan, Ankara: Altınordu Yay., s. 92.

²⁶ Derrida, Jacques (2011) ""İnanç [İman] ve Bilgi: Basit Aklın Sınırlarında "Dinin" İki Kaynağı," *Din* içinde, (Çev. D. Kundakçı-M. E. Özcan), Ankara: Dost, s. 33-4.

Din, Cumhuriyetin banisi için “gerçektir” ve insanın iç dünyasının yaşamdaki itici gücüdür. Bu tam da dinin “samimiyetle” benimsenmesi ilkesini öne çıkarmaktadır. Böyle bir ilke politika olarak işlevselleşirken, din de bireyin özsel karakterinin ifadesi olarak orada ve her yerde oluşa dahil olur ve oluşlara imkân tanır. Bunu Atatürk’ün inançla karşısında eğildiği Peygamber’in bir sözüyle nesneleştirmek istiyorum. Çünkü dinin samimiyet olarak kabulü, toplumsal bir bağlantısallığı da vurgulamaktadır. *Cerrar*’lardan kurtuluş yolu da bu kabulden geçer. Atatürk dini politik bir amaçsallaştırmadan ayrı olarak bireyin içtenlikle benimsediği bir samimiyet ilkesi ve yaşam biçimi olarak görür ve yaşar.

Birçok hadis kitabında geçmekle beraber, biz burada Müslim’den²⁷ alıntıyla bu “samimiyet” kavramı ile politik ilişkiyi anlamaya çalışacağız. Hadis, “Nasihât” hadisi olarak geçmektedir: Nebi (S):

“Din ancak nasihattır” buyurdu. Biz, kim için? Dedik. “Allah için, kitabı için, rasülü için ve Müslümanların imamları (önderleri ve başkanları) için” buyurdu. [ÇEVİRİ EKSİK BIRAKILMIŞ; **mü’minlerin yöneticileri** ve tüm müslümanlar için nasihattır; VELİEMMETİ’L-Muslimine ve ‘aimmetihim] Müminlerin yöneticileri için ve tüm Müslümanlar için samimiyettir.

Metinde yer alan *eimme* kelimesi, imam kelimesinin çoğuludur; yönetici demektir. Muhatapın fazlaca olduğu bir sıralama verilmiştir. *Gulna limen?* Sıralama kozmolojik mi? Allah, Kitap, Resul, Politik lider ve İnananlar; tam da toplumsal bir düzeni ya da sistemi tanımlamaktadır.

Mustafa Çağrıcı (1950-), Nevevî’den hareketle, “hadisteki Allah için nasihat ifadesi, sahih bir tevhid inancına sahip olup Allah’a ihlâsla kulluk etmeyi ve her türlü fenalıktan kaçınmayı, bu hususta kişinin öncelikle kendi kendinin nasihatçisi olmasını; Allah’ın kitabı için nasihat Kur’an’ın Allah kelâmı olduğunu tasdik edip emirlerini uygulamayı, ayrıca insanları buna davet etmeyi; Allah’ın resulü için nasihat, Hz. Peygamber’in nübüvvet ve risâletine inanıp emirlerine ve yasaklarına uymayı..” tanımlıyor. Çağrıcı modern bir okumayla, fazlaca demokratik, bir o kadar da devrimci değerlendirme yapıyor: “[Y]öneticiler için nasihat hak yolda olanlara itaat edip destek vermeyi, gerektiğinde onlara hatalarını göstermeyi, nasihat ve uyarıda bulunmayı, iyiliğe çağırması...”²⁸ Mehmet Görmez (1959-) ise başka bir bakış sergileyerek okumayı zenginleştiriyor. Onun ifadesiyle “bu hadisin ravisi, diğer ravilerden farklı olarak Hıristiyan bir din adamı ve bilgin olan Temim ed-Dari’dir. Onun tarafından rivayet edilmiş olan şekliyle hadis meşhurdur.”²⁹ Bu hadisin içeriği “mana ve muhteva bakımından İslam’ın temel dayanağı (medâru’l-İslâm) olarak kabul edilen dört hadisten biri olarak” kabul edilmiştir.³⁰

Görmez’e göre, anahtar kavram “nasihat” kelimesidir. Nasihat kelimesi birden fazla anlama sahip bir kelimedir. Kelimenin içerdiği bütün manaları iki noktada toplayabiliriz:³¹

1. *Nasihât bir şeyi veya bir kimseyi içten ve gönülden sevmek, ona bağlanmak, ihlas, sadakat ve samimiyet demektir. Arı-duru oldu, saf oldu demektir. el-Esmâî Arapçada saf bala nâsih dendiğini söylemiştir. Çağdaş Arapçada da saf bala dendiği bilinmektedir. İçinde aldatma duygusu olmayan, kalbi hâlis kimselere nâsih veya nasûh denmiştir. Nitekim Kur’an’da da içten, ihlaslı ve samimi olan tevbelere Tevbe-i Nasûh denmiştir. Ayrıca Arapçada bir kimsenin aldığı bir kumaş parçasını bedenine uygun bir elbiseye dönüştürdüğünü ifade etmek için de fiili kullanılmıştır. Bu sebeple Arapçada dikiş iğnesinin bir adı minsah’tır. Aynı’nin de belirttiği gibi kelimenin bu anlamını esas alacak olursak Nasûh kelimesinin içten ve gönülden yapılan samimi tevbelere sıfat olmasının sebebi, günahlarla yırtılan dinin tevbe ile yeniden dikilmesinden kaynaklanmıştır.*
2. *Nasihât, insanları iyiye ve güzele sevk etmek için yapılan güzel konuşma, va’az, öğüt, tavsiye, ihtar ve ibret verici ders anlamında Türkçe’de kullanılmaktadır. “Aslında bu ikinci anlamı ile birinci anlam arasında bir ilişki kurulmamış da değildir. Nitekim İbn Manzur bunu kendisine nasihat edilen kimsenin hayrını istemek diye ifade etmiştir. Gerek Osmanlı döneminde ve gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında*

²⁷ Sahih-i Müslüm ve Tercemesi I, (ter. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: İrfan Yay., 1974; Müslim, İman I. 23, 95. (55). Diğer yerler için bkz. (Müslim, İman, 95; Tirmizî, Birr, 17; Ebu Davud, Edeb, 59).

²⁸ Çağrıcı, Mustafa (2006), “Nasihât”, TDVİA, cilt 32, s. 408.

²⁹ Görmez, Mehmet (2003), “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı –Bir Hadisin Semantik Tahlili”, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) -Özel Sayı- Diyanet İlmî Dergi, s. 331-338.

³⁰ Söz konusu dört hadisten üçü şunlardır: “Ameller niyetlere göredir,” “Kişinin mâlâyânî şeyleri terk etmesi güzel Müslüman olduğunu gösterir” ve “Sizden biri kendi nefsi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe mümin olamaz.” Bkz. Görmez’den naklen.

³¹ Görmez (2003): 333.

tercüme edilen hadis eserlerinde İbn Manzur'un bu ifadesinden hareketle nasihat kelimesi 'hayırhâhlık' (yani başkalarının iyiliğini istemek) diye tercüme edilmiştir.

Merhum Mehmet Sofuoğlu (v. 1987), hadisin açıklamasını yaptığı dipnotta, nasihat kelimesinin Arap literatüründe kullanılmasına dikkat çekmektedir.

Nasihat, hileleri gönülden çıkarıp nasihat edilenin hayrını, kemalini halis yürekle arzu etmektir... Hayır isteyicilik, hayır öğreticilik ve daha camialı olarak dini ta'lim, tebliğ ve telkin etmeyi ifade eder... nasihat lügatta balı mumundan tasfiye etmek manasından alınmıştır. Sözü sahtelikten tasfiye, balı mumundan arıtmaya benzetilmiştir.³²

Görmez'e göre, "Hadisin kendi anlam bütünlüğü açısından nasihat kelimesine vaaz, öğüt, tavsiye anlamını vermek mümkün görünmemektedir. Zira sahabe dinin nasihat kelimesi ile tarif edildiğini duyar duymaz kime yahut kim için diye bir soru yöneltmiştir. Hadiste geçen لِمَنْ [limen] kelimesini "kime?" diye tercüme etmek bu takdirde mümkün olmaz, zira Allah'a, Kitaba veya rasule vaaz, öğüt veya tavsiye söz konusu olamaz. Soru edatını "kim için?" diye tercüme ettiğimiz takdirde de Allah, Kitabı ve rasulü için öğüt vermek belki anlaşılabilir ama, müminlerin meşru idarecisini ve bütün Müslümanlar için öğüt vermek ifadeleri hadisin anlam bütünlüğünü yine bozacaktır. Aslında bu anlamı esas alan şarihlerimiz hadisin izahında birinci anlama yakın ifadeler kullanmak durumunda kalmışlardır. Zira hemen hemen bütün şerhlerde Allah'a nasihat, onun varlığına ve birliğine iman; kitaba nasihat ayetlerine iman edip hükümleriyle amel etmek; rasule nasihat onu seçip sünnetine tabi olmak; Müminlerin Emirine nasihat, haklı meselelerde onlara itaat etmek, zulmettiklerinde isyan çıkarmamak; müminlere nasihat ise her halükârda onların iyiliğini istemek diye izah edilmiştir. Nasihat kelimesinin Hz. Peygamber'den gelen diğer hadislerde ne anlama geldiğine gelince bunun ilk örneği Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret esnasında müminlerden aldığı biat içine bu kelimeyi dâhil etmesidir."³³

Nasihat kelimesine; ihlas, samimiyet, içten ve gönülden bağlanmak anlamı verildiği takdirde, zıt anlamı; aldatmak, kandırmak ve ikiyüzlü davranmak olur. Nitekim aynı hadisin Müslim'de yer alan tarihi nasihat kelimesinin zıt anlamı ile ifade edilmiştir. Müslim "Kendi halkını aldatan idarecinin hak ettiği ceza" başlığı altında aynı hadise, metnin başında alıntıladığımız haliyle yer vermiştir: *Allah bir kulunu bir toplumun başına getirir de, o da halkını aldatarak ölürse Allah cenneti ona haram kılar.*

İslam geleneği dini formel bir hal olmaktan uzak düşünür, maalesef aksi bir durum yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi bu formelliğin karşısında yer almakla beraber, bu amacına ulaştırılamamıştır. *Samimiyet*, hayatı olduğu gibi yaşamamanın, bir başkasına göstermenin karşısında yer almayı tanımlar. Müslümanın eylemi, her alanda, politika da dahil, eylemlerinde, ikili ilişkilerinde, toplumsal yaşam tarzında niyetinin iyi ve güzelliğine, bunun görüneni olarak da samimiyetle kendi olarak varoluş bulmasına dayandırır. Onun hiçbir eylemi, ötekinin ilgi ve alakasında yer almaz.

Bütün bunlara rağmen gerek Türkiye'de gerekse İslam âleminin diğer bölgelerinde nasihat kelimesinin aldatılmak, kandırılmak, ihanet, adavet ve ikiyüzlü davranmanın zıttı olarak "ihlas, samimiyet, içten davranmak ve gönülden bağlanmak" anlamı değil de "öğüt, vaaz ve tavsiye" anlamı öne çıkmış ve bu hadis "din samimiyettir" yerine "din vaaz ve irşattır" şeklinde anlaşılmıştır. Bu da dinin sahibi anlamında din adamları sınıfını var etmiş görünmektedir. *Cerrarlık* bir anlamda, yeni olmayan ama sorgulanamaz görünen bir meslek olarak meşruiyetini bir yere dayandırmış olmaktadır. Vaizler yaptıkları işin, üstlendikleri görevin dinin özüne taalluk ettiğini ifade etmek için söze hep bu hadisle başlamış ve hadise de bu yanlış anlamı yüklemişlerdir. Bu hadis, dinin dörtte birine denk sayılmıştır. Buna göre hadise yanlış anlam verdiğimizde dinin dörtte biri vaaz ve irşat; doğru anlam verdiğimizde ise dininin dörtte biri ihlas ve samimiyet olacaktır. Tercih yaşamda görünendir. Doğru olan dinin nasihat olması, nasihatın de samimiyet olmasıdır.

Samimiyet ve içtenlik, şekil ve görüntüden uzak kalma Türk'ün hafızasıdır. Türk, tarihin hafızasıdır, İslam dininin aklıdır. Buna aşağıda vurgu yapmadan önce, tarihsel kaynaklardan nasıl da aşağılanan bir millet olarak kayda girdiğimiz düşündürücüdür. Gazali (v. 1111), fazlaca aşağılayıcı bir örnek olsa da, "Arabın ayak takımı, ilmu irfandan mahrum Türk(ler) [Arapça metinde ilmu irfandan yoksun, ifadesi yoktur], Kürt(ler) ve diğer kabileler cehaletleri sebebiyle hayvanlara benzedikleri halde,

³² Sahih-i Müslüm ve Tercemesi I, (ter. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: İrfan Yay., 1974, s. 115.

³³ Görmez (2003): 334.

fitri olarak (bi't-tabi') büyüklerine hürmet ederler,³⁴ diyor. Böyle bir sonuç, bireysel olabilir, ancak tarihin aklı bunu asla onaylamaz.

Başka bir çalışma³⁵ münasebetiyle ulaştığım aşağıdaki muazzam bilgiyi, Cumhuriyet ruhunun Türk kültürü ve medeniyetinde açık yüreklilikle kabul görmesini anlayabiliriz. Türkler politikayı insan için, tüm insanlık için bir davranış ve karaktere dönüştürmüşlerdir. Peygamber Muhammed'in torunu Hüseyin ile ilgili bu olay, Kerbala'da yaşanan acıyı ve felaketi ruhunda hissedebilecek bir zihin dünyasının eylemiyle karşılaşmamızı sağlamaktadır.

Kerbela'da (bu "sıkıntı ve bela" anlamına gelen bir kavramdır) Hüseyin, İbn Ziyad'ın kararlarını onaylamadı ve şu taleplerde bulundu. "Ya bırak beni geri döneyim ya Yezid'e götür ya da Türklerin yanına götür."³⁶

"Türklerin yanına götür." Türk haksızlıklara, adaletsizliklere ve zalimlere karşı durmanın adı olarak bu olguda ifadesini bulmaktadır. Türk, "emaneti ehline vermenin", "adalet"le davranmanın ve kendi özüne sahip bir karakter geliştirebilmenin imkânını bize sağlayan kavramı tanımlar Türk. İhtiyacı olana elini uzatmanın,³⁷ gönlünü açmanın adıdır Türk.

Türk, orada olan bir idea olarak tanımlanmakta ve onaylanmaktadır. O bir liman göreviyle tüm insani değerlerin toplamı olarak betimlenmektedir; sığınaklığı ilan edilmiş olandır. Ahlak salt bir kurallar bütünü değil, o kuralların deneyimini hayat ile buluşturabilme gücünün adıdır. Dahası bu güzel insan Hüseyin tarafından dile getirilen istek, Türk'ün değer olana yönelik sorumluluğunun nasıl eyleme dönüştüğünün de ifadesi olarak gösterilmektedir. Ancak bilinmektedir ki, Arap Emeviler'i Türklere karşı art niyetlidir ve onlarla değer içeren uygulamalarda muhatap olmak istememektedir; Türklere karşı, yani Türk ve Türk ideasına. Medeniyet olgusu da bu muhataplığın varoluşuna yönelik yaratıcı ve zamansal insan edimidir. Medeniyet, yaşanana çağın içinden çağı aşma çabasıdır. Bu o çağ için bir imkân olarak ve aynı zamanda bir değer alanı olarak Türk varoluşudur.³⁸

Cumhuriyet bilgiyi, bilgiden de tarihsel yaşanmışlıkları da içine alan, evrensel deneyimlerin ortak yönelimini anlamaya açık bir zihin amaçlar. Din-politika özdeşliğinin yaşandığı bir çağda bu tanımlamaya en uygun ad, Batı orta çağından önce baskın bir gelenek oluşturmuş olan İslam orta çağıdır. İslam düşünürleri, teoloji, tam karşılımsa da kelâm karşısında, felsefeyi kendi yolunda yürütmesine imkân sağlayan alanlar açarak felsefeyi hiçbir disiplinin hizmetine ya da korumasına sunmadan bağımsız bir alan olarak yaşatmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet fikrinin insanlık fikri ile örtüşürülebilecek örnekleri sergilenmek istenirse, onlardan biri bu olayın dile getirilişiyle başlatılabilir. Din ve politika, birbiriyle kardeş olarak kabul görebilir, bu doğru da olabilir. Bunun örneği tam da bu eylemin faileri olabilir mi? sorusuyla açıklık bulur.

Dinimiz akla, mantığa aykırı hiçbir önermeyi içermemektedir. Cumhuriyet'in kurucusu ve banisi olarak Atatürk, dinin politika için bir iktidar aracı değil, iktidarda olanın vicdanı ve aklı için gerekli olduğunu vurguluyor. Atatürk *samimi* bir mü'min olarak dinin politikada kullanılmasına, onun politik bir dünya tasavvuruna hapsedilmesine karşıdır. Dini politikacıların istismarına açan kişilerin yanlış ve ekonomik nedenleri öne çıkaran *cerrar* kişilikli kimseler olduğunu, bunu da tarihsel olarak yaşanmış olaylardan hareketle temellendirmektedir. Din ve politika bir arada yaşam alanı bulacaksa, bunun için öncelikle "liyakat," "adalet" ve içinde yaşanan kültürün, Türk dilinin yani Türklük bilincinin bir ruh dünyası inşa ettiğine olan inancın korunmasıyla mümkün olacaktır. Din, cehaleti değil, bilgiyi ve irfanı ihya etmenin hem teorisi hem de pratiğidir. Politika bu yeteneğin görünür olmasının aracıdır.

³⁴ Gazali (1974), *İhya'u-Ulumi'd-Din* (Çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul: Bedir, I/209; "ve lizalike tera'l-etrake ve'l-ekrake ve eclafe'l-Arab ve ...min rutbet'i-l-behaim..." İhya (trz), hamış ve tahric: Hafız İraki, I/ 141. Buna benzer bir tanımlama, Gazali (1993), *Batniliğin İçyüzü* (Çev. Avni İlhan), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 20.

³⁵ Albayrak (2020): 95.

³⁶ İbn Kesir (1994), *Büyük İslam Tarihi (el-Bidaye ve'n-Nihaye)*, cilt: 8, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yay., s. 282-3.

³⁷ Yılmaz, N. Kiriş (2017), "Ali Fuad Başgil'de İrade Terbiyesi-Ahlak Eğitimi," Tarih Okulu dergisi, Yıl: 10, Sayı: XXXII, s. 8.

³⁸ Albayrak (2020): 95-6.

Kaynakça

- Albayrak, Mevlüt (2020), "Türk Medeniyeti Olayında BenBiz: Demir ve Ateş", Medeniyet Tartışmaları, ed. Ayşegül Doğrucan, Ankara: Altınordu Yay.
- Atatürk (1923), Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: [https:// www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%BONAL.pdf](https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%BONAL.pdf) (07.08.2023).
- Cabiri, Muhammed Abid (2000), Arap-İslam Aklının Oluşumu I (Çev. İbrahim Akbaba), İstanbul: Kitabevi.
- Cabiri, Muhammed Abid (2019), İslam Düşüncesinde Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukuk (Çev. Mehmet Şayir), İstanbul: Kapı.
- Çağrı, Mustafa (2006), "Nasihat", TDVİA, cilt 32.
- Çelik, Kevser (2023) "100. Yılında Erdem Olarak Cumhuriyet: Cumhuriyet'in Ruhu "Siyasi Erdem" ve "Din Oyuncuları"', Cumhuriyet ve Değerler Sorunu "Felsefi Bakışla", ed. Kevser Çelik, Ankara: Altınordu Yay.
- Derrida, Jacques (2011) "İnanç [İman] ve Bilgi: Basit Aklın Sınırlarında "Dinin" İki Kaynağı," Din içinde, (Çev. D. Kundakçı-M. E. Özcan), Ankara: Dost.
- Doğrucan, Mehmet Fatih (2020), Medeniyet Dili Olarak Türkçe, 2. Baskı, Ankara: Altınordu Yay.
- Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (2019), Makalatü'l-İslamiyyin İlk Dönem Mezhepleri (Çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 146.
- Emiroğlu, İbrahim (1998) "Kur'an'da Akıl ve İnsan", D.E.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XI, İzmir 1998, ss. 69-99.
- Evkuran, Mehmet (2013), Ahlak, Hakikat ve Kimlik, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Gazali (1974), İhya'u-Ulumi'd-Din (Çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul: Bedir.
- Gazali (1993), Batınlığın İcyüzü (Çev. Avni İlhan), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gazali (1971), İtikad'da Orta Yol (Çev. Kemal Işık), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Goldziher, Ignaz (2019) İslam Kültür Araştırmaları I (Çev. Cihad Tunç), Ankara: Otto.
- Görmez, Mehmet (2003), "Hz. Peygamber'in Bir Din Tanımı –Bir Hadisin Semantik Tahlili", Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) -Özel Sayı- Diyanet İlmî Dergi, ss. 331-338.
- Habermas, Jürgen (2009), "İnanma ve Bilme Arasındaki Sınır," Doğalcılık ve Din Arasında Felsefi Denemeler (Çev. Ali Nalbant), İstanbul: YKY.
- İbn Kesir (1994) Büyük İslam Tarihi (el-Bidaye ve'n-Nihaye), cilt: 8, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yay.
- Kazanç, Fethi Kerim (2007), Gazali Öncesi Ehl-i Sünnet Kelamında Ahlak Düşüncesi, Ankara: Ankara Okulu.
- Sahih-i Müslüm ve Tercemesi I, (ter. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: İrfan Yay., 1974.
- Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim, Milal ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi (Çev. Mustafa Öz), İstanbul: Litera Yay.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (1971) "Mukaddime", Hak Dini Kur'an Dili I, İstanbul: Eser Kitabevi.
- Yılmaz, N. Kiriş (2017) "Ali Fuad Başgil'de İrade Terbiyesi-Ahlak Eğitimi," Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 10, Sayı: XXXII, ss. 1-17.

Cumhuriyet Dönemi Türk Operalarının Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü

The Role of Turkish Operas in the Construction of National Identity in the Republican Era

Betül YARAR KOÇER

Mersin Üniversitesi, Müzik Bölümü, betulyarar@mersin.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0890-5985

Öz

Bu makale, Cumhuriyet dönemi Türk operalarının ulusal kimlik inşasındaki rolünü incelemektedir. İlk olarak, Türk operasının kökeni ve gelişimi tarihsel bir perspektifle ele alınmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki sanat ve kültür politikalarının incelenmesi, Türk operalarının gelişimine olan etkilerini açıklamaktadır. Makale, ulusal kimlik kavramının anlamını vurgulayarak, opera sanatının ulusal kimlik inşasındaki önemini vurgulamaktadır. Sanatın toplumsal etkileri, özellikle operaların toplum üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemi Türk operalarının tematik özellikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, bestecilerin ve libretto yazarlarının etkileri, operaların toplumsal ve politik bağlamı, operalarda işlenen Türk tarihi ve kültürel temalar incelenmektedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, Cumhuriyet dönemi Türk operalarıyla ilgili mevcut literatür incelenmiş, toplanan kaynaklar üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Bu analiz, operaların tematik özelliklerini ve operaların toplumsal ve politik bağlamını incelemek için kullanılmıştır. Makalenin sonuç bölümünde, Cumhuriyet dönemi Türk operalarının ulusal kimlik inşasına katkıları özetlenmektedir. Operaların Türk kültürüne ve ulusal kimliğine olan etkileri vurgulanarak, Türk müziğinin modernleşme sürecinde nasıl bir rol oynadığına dair önemli bir anlayış sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Operaları, Cumhuriyet Dönemi, Ulusal Kimlik, Sanat ve Kültür Politikaları

Abstract

This article analyses the role of Turkish operas in the construction of national identity in the Republican era. Firstly, the origin and development of Turkish opera is analysed from a historical perspective. Analysing the artistic and cultural policies in the Republican period, it explains their impact on the development of Turkish operas. By emphasising the meaning of the concept of national identity, the article highlights the importance of opera art in the construction of national identity. The social effects of art, especially the effects of operas on society are discussed. In this context, the thematic characteristics of Turkish operas of the Republican period are emphasised. In addition, the influences of composers and libretto writers, the social and political context of operas, Turkish historical and cultural themes in operas are analysed. The study was conducted using qualitative research methods. Firstly, the existing literature on Turkish operas of the Republican period was examined and content analysis was conducted on the collected sources. This analysis was used to examine the thematic characteristics of the operas and the social and political context of the operas. The concluding part of the article summarises the contributions of Republican Turkish operas to the construction of national identity. By highlighting the impact of operas on Turkish culture and national identity, an important understanding of the role of Turkish music in the modernisation process is presented.

Keywords: Turkish Operas, Republican Era, National Identity, Art and Culture Policies

Giriş

Opera, insan duygularının en derin ve etkileyici şekilde ifade edildiği sahne sanatlarından biri olarak kabul edilir. Müziğin, şarkının, oyunculuğun ve sahne tasarımının muhteşem bir uyum içinde birleştiği opera, izleyicilere güçlü duygusal deneyimler sunar. Ancak opera, sadece müziğin güzel bir performansı değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir ifade biçimidir. Her ulusun operası, o toplumun tarihini, değerlerini ve kimliğini yansıtır.

Ulus kavramı, tarih boyunca toplumsal, siyasi ve kültürel değişimlerin etkisi altında karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Özellikle Batı'da, ulusal kimliğin oluşturulması, feodal sistemlerin çöküşü ve merkezi devletlerin kurulması sürecinde büyük bir önem kazanmıştır. Bu süreçte, bireyler ortak bağlılıklar etrafında bir araya gelerek ulusal kimliğin temellerini atmışlardır. Ulusal kimlik, bir grup insanın kendini dil, din, tarih, soy, coğrafi konum gibi unsurlar üzerinden tanımladığı siyasi ve kültürel bir birimdir. Bu tanım, ulus kavramının karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtmaktadır ve ulusal kimliğin sosyal bir inşa süreci olduğunu vurgular. Bu inşa sürecinde, semboller, ritüeller ve toplumsal uygulamalar önemli bir rol oynamaktadır. Bayramlar, bayraklar, milli marşlar, haritalar gibi unsurlar, ulusal kimliğin sembollerle temsil edilmesinde etkili araçlar olarak kullanılmıştır. Ancak, müzik gibi opera da ulusal kimliğin inşasında büyük bir etkisi olan, duygusal tepkileri yansıtmamanın yanı sıra toplumsal bilinci şekillendirebilen güçlü bir araçtır.

19. yüzyılda, romantizmin etkisiyle müzik ve opera, ulusal kimliği güçlendirmek için kullanılmaya başlanmıştır. Besteciler, yerel renkleri müziğe entegre ederek ulusal kimliği ifade etmişlerdir. Operalar, ulusal kahramanların ve tarihi olayların sahnede canlandırılmasıyla ulusal kimliği yücelten bir işleve sahip olmuşlardır. Aynı zamanda, opera performanslarının halka açık hale gelmesi, farklı sosyal sınıflardan insanları aynı deneyimi paylaşmaya teşvik etmiş ve topluluk bilincini artırmıştır.

Bu çalışma, müziğin ve operanın hem milliyetçi düşüncenin yansımaları olduğu hem de insanların ulusal bilincini şekillendiren aktif etmenler olarak işlev gördüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. Kültür ve siyaset, birbirine dolanmış bir ilişki içinde var olmuştur: müzik, milliyet inşa hareketlerinde ideolojik bir araç olarak hizmet etmişken milli düşünce, on dokuzuncu yüzyılın müzik pratiğinde baskın bir yaratıcı güç haline gelmiştir. 19. yüzyıl milli kimlik oluşumunu şekillendirmede önemli bir rol oynayan milli müzik ve milli opera kavramları, çağdaş estetik teorilerin etkileşimi ve sosyal, siyasi bağlarıyla üretilen kültürel olgular olarak yorumlanmalıdır. 19. yüzyıl milliyetçiliğinin incelenmesi, müzik ve müzikal tiyatroyun rolünü analiz etmeden eksik kalır. Müzik, kamu ilgisinin bir konusu haline gelmiş ve milli kimlik gibi milli dil veya milli kıyafet gibi bir işaret olarak kabul edilmiştir.

Türk operası da bu anlamda özel bir yere sahiptir. Türk kültürünü, müziğini ve tarihini temsil eden bu önemli sanat türü, Batı operasının etkisi altında gelişmeye başlamış ve zamanla kendi benzersiz kimliğini oluşturmuştur. Türk operasının kökenleri, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzında müzik eğitimi ve tiyatro sahnelerinin açılmasıyla atılmıştır. Türkiye'nin 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle ve modern bir ulus-devletin doğuşuyla karakterizedir. Bu dönem, Türk toplumunun köklü değişikliklere uğradığı, geleneksel değerlerin sorgulandığı ve modernleşme hedeflerinin benimsendiği bir çağdır. Cumhuriyet Dönemi Türk operasının büyük bir ivme kazandığı bir dönemi ifade eder.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sanata özel bir ilgi göstermiş ve opera sanatına büyük önem vermiştir. Atatürk'ün liderliğinde, Türk operası yeni bir ulusal kimlik oluşturmanın bir parçası olarak geliştirilmiş ve sahnelenmiştir. Bu operalar, Türkiye'nin tarihini ve değerlerini kutlama amacı taşımış ve toplumun milli bilincini güçlendirmiştir. Türk operası, hem Türk müziği hem de tiyatro geleneğinin bir bileşimi olarak, modern Türk kimliğinin müzikal bir ifadesi haline gelmiştir. Bu operalar, hem müzikal hem de tematik olarak Türk kültürünün zenginliklerini yansıtmıştır. Besteciler, bu eserlerde geleneksel Türk müziği motiflerini modern müzik formlarıyla birleştirerek hem geleneksel hem de çağdaş bir müzikal sentez yaratmışlardır. Aynı zamanda, operaların librettoları Türk tarihini, kültürünü ve toplumsal meseleleri ele almış, izleyicilere hem eğlence hem de düşündürücü deneyimler sunmuştur.

Bu makale, Türk operasının kökenlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan evrimini takip ederek, bu sanatın Türk kültürüne ve kimliğine nasıl katkıda bulunduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Özellikle "Özsoy," "Kerem," "Gılgamesh" ve "Köroğlu" gibi sembolik operaların, Türk kültürünü ve tarihi zenginliğini nasıl yansıttığı ve operanın ulusal kimlik oluşturma süreçlerindeki rolü incelenmektedir. Müzik, kültürel mirasın korunması ve ulusal değerlerin sembolizasyonunda etkili bir araç olarak kabul edilirken, opera toplumlari bir araya getirerek ulusal kimlikleri güçlendirmiştir. Opera sanatı, toplumların tarih bilincini güçlendirmede ve ulusal kimliklerini inşa etmelerinde önemli bir araç olarak tarihsel ve kültürel bağlam içinde ele alınacaktır. Bu makale, opera gibi bir sahne sanatının ulusal kimliğin oluşturulmasındaki katkılarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. "Nitel araştırma, bireyin kendi iç dünyasını ve toplumsal sistemlerin derinliklerini anlamak amacıyla kullandığı bir bilgi üretme yöntemidir."¹ Bu tür araştırmalarda, konuyu daha ayrıntılı bir şekilde anlama çabası vardır ve bu nedenle araştırmacılar keşifçi bir yaklaşımla hareket ederler, gerçeğin izini sürerler.

Nitel araştırmalarda, deterministik bir yaklaşım ön planda tutulmaz ve olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmaz. Sayısal veriler ve istatistiklere daha az vurgu yapılırken, sözlü ve nitel analizlere daha fazla önem verilir. Nitel araştırmacılar, olayları ve bağlamları kendi dillerini kullanarak incelerler. Sorunları, içinde buldukları bağlamdan soyutlayarak değil, durumun içinde bulunduğu ilişkiler ağı içinde yorumlamaya çalışırlar veya bu ilişkilerin anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışırlar². Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda elde edilen veriler genellikle klasik anlamda betimsel ve içerik analizi kullanılarak yorumlanır. Berg ve Lune, içerik analizini; "belirli bir materyalin dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanması, kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları tespit etmek amacıyla" şeklinde tanımlar³. İçerik analizinde amaç, katılımcıların görüşleri ile dosya ve belge incelemesi yoluyla elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır⁴.

Araştırmadan elde edilen bulgular sosyo-kültürel bağlamda tarihsel bir perspektif ile incelenmiştir. Tarihsel araştırma geçmişte yaşanmış olayları inceleyerek toplanan veriler ışığında yorumlar yapmaya olanak tanıyan bir yöntemdir. Bu makalede öncelikle, Cumhuriyet dönemi Türk operalarıyla ilgili mevcut literatür gözden geçirilmiş ve kaynaklar toplanmıştır. "Literatür taraması, araştırma probleminin seçilerek anlaşılmasına ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulmasına yardımcı olur" (Karasar, 2005, s.183). Son olarak, toplanan kaynaklar üzerinde içerik analizi gerçekleştirilerek, operaların tematik özellikleri ve operaların toplumsal ve politik bağlamları ele alınmıştır.

Bu çalışmanın temel hedefi, Cumhuriyet dönemi Türk operalarının ulusal kimlik oluşturmada oynadığı rolü anlamak ve bu operaların Türk müziği ve kültürü üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu makale, Türk operasının Cumhuriyet dönemindeki önemini vurgulayarak, Türk sanat müziğinin ve ulusal kimliğin şekillenmesine katkılarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

1. Türk Operasının Gelişim Süreci

Opera genellikle aşk ve ölüm hikayeleri, evrensel insan duyarlılığının canlandırılması ve ezici duyguların müzikal ifadeleriyle ilişkilendirilir. Operalar, sahne sanatının en zengin ve görsel olarak etkileyici formlarından biridir. Bir opera performansı, müziğin, şarkının, oyunculuğun ve sahne tasarımının mükemmel bir birleşimidir. Opera, izleyicilere güçlü duygusal deneyimler sunar. Operanın dramatik yapısı,

¹ Özdemir, 2010, s. 326

² Neuman, 2012, s.224

³ Berg ve Lune, 2015

⁴ Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.221

karakterlerin içsel çatışmaları ve müziğin duygu yüklü melodi ve aryları, izleyicilerin empati yapmasına ve derin duygusal bağlar kurmasına olanak tanır.

Türk operası, 19. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayan ve Türk kültürünü, müziğini ve tarihini temsil eden önemli bir müzik türüdür. Bu türün gelişimi, çeşitli etkenlerin etkisi altında şekillenmiştir. Türk operasının kökenleri, Batı operasının etkisi altında gelişmeye başlamıştır. Özellikle İtalyan ve Alman operaları, Türk bestecileri üzerinde büyük etki bırakmıştır. Tanzimat Dönemi'nde (19. yüzyılın ortaları) Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı tarzda müzik eğitimi ve tiyatro sahnelerinin açılması, Türk operasının gelişimine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, Türk müziği ve halk müziği, Türk operasının temelini oluşturan önemli unsurlardır.

Tanzimat hareketinin başlangıcında, Batı tarzının Türk müziğine etkisinin III. Selim dönemiyle başladığı söylenebilir. Ancak Osmanlı'nın Batı müziğiyle tanışması, 16. yüzyılda şehzade sünnet düğünlerinde veya Kanuni Sultan Süleyman döneminde yurt dışından gelen bale ve bale-pantomim gösterileriyle gerçekleşmiştir.⁵ III. Selim, sarayda opera dinlemesiyle Batı müziğine olan ilgisini gösteren bir padişahı ve müziğin köklü değişiminin sembolü haline geldi. III. Selim dönemi, geleneksel müzik anlayışından kısmi bir kopuş ve yenilikler aranan bir dönem olarak kabul edilir.⁶

1839 yılında Galatasaray'da Venedikli Goustinioni'nin kurduğu tiyatro binasında operetler ve opera parçalarının sahnelenmesi, halkın bu tür müziği öğrenmesine katkı sağlamıştır, ancak bu etkinliklere katılanlar genellikle İstanbul'un elit tabakasına aitti. Bu, yeni bir popüler kültürün oluşturulmasına katkıda bulunmuş olsa da halka açık bir yerde gerçekleşmediği için sınırlı bir etki yaratmıştır. Aynı Beyoğlu'nda Sultan Abdülmecit'in desteklediği Naum'un 1841 ve 1843 yılları arasında Bosko tiyatrosunda Donizetti'nin eserlerinin de bulunduğu repertuvarla opera performansları düzenlediği görülmüştür. 1870 yılına kadar kesintilere uğramış olsa da, bu tür etkinlikler İstanbul merkezli bir opera hareketinin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁷

Modernleşme çabaları, özellikle 19. yüzyılın ortalarında ivme kazanmış ve bu dönüşümde İtalyan opera sanatı büyük bir ilham kaynağı olmuş, aynı zamanda bu alandaki yetenekleriyle tanınmış İtalyan eğitimcilerden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Bu dönemdeki önemli bir kilometre taşı, Tanzimat döneminden yedi yıl sonra gerçekleşmiştir; ünlü İtalyan besteci Giuseppe Verdi'nin (1813-1901) 1846 yılında İtalyan bir opera topluluğu tarafından Beyoğlu'nda sahnelenen "Ernani" operasıdır. Yapılan araştırmalar, Verdi'nin operalarının, 1846-77 yılları arasında İtalya'da dünya prömiyerlerinin ardından bir veya birkaç yıl içinde İstanbul'da sahnelendiğini kesin bir şekilde doğrulamıştır.⁸

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda operetler oldukça popüler hale gelmişti. Ancak bu operetler, doğu ve batı müziği arasında bir denge arayışı içindeydi. Operetler çoksesliydi, fakat melodik temalar genellikle klasik Türk müziği öğelerinden esinleniyordu. Ünlü operet bestecisi Dikran Çuhacıyan'ın "Lelebeci Horhor Ağa" opereti öne çıkmış, ayrıca, Türk operetinin öncü bestecilerinden biri olan Haydar Bey'in librettosunu Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığı eserleri de dikkat çekmiştir. Bu dönemde, azınlıkların oluşturduğu opera toplulukları da etkili bir rol oynamıştır. Güllü Agop, Küçük İsmail ve Mınakyan gibi sanatçılar, bu alanda öne çıkan isimler arasındaydılar. İlk başlarda eserler genellikle Fransızca sahnelenirken, sanatçılar çoğunlukla Ermeni, Musevi ve Rum kökenliydi. Türkçe ilk opera ise 1840 yılında sahnelenmiştir ve dört yıl sonra şair-i azam Adülhak Hamid Bey'in babası Hayrullah Efendi tarafından yazılan ilk Türkçe libretto ile sahnelenmiştir. 1868'de Güllü Agop, Gedik Paşa Tiyatrosu'nda Telemaque operasını Türkçe olarak sahneye koydu ve bir yıl sonra aynı yerde Mustafa Fazıl Efendi tarafından bestelenen ilk Türk operası olan Fuzuli'nin "Leyla ile Mecnun" uyarlaması sahnelenmiştir.⁹

⁵ Aksoy, 1985, s.1214

⁶ Öztuna, 1987, s.95-96

⁷ age, 1985, s.1217

⁸ Altar, 1982, s.205

⁹ Özkişi, 2007, s.85

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kültür ve sanat politikalarını büyük ölçüde Avrupa odaklı bir yaklaşımla belirlemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, özellikle müzik alanında yetenekli gençler Avrupa'ya gönderilmiş ve Avrupa'da çoksesli müzik eğitimi almışlardır. Bu gençler, yurda döndüklerinde müzikteki bestecilik yönelimlerini, Avrupa'da edindikleri polifonik müzik deneyimleri doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sahnelenen ilk operası olan "Özsoy" (1934), Türk Beşleri olarak bilinen bestecilerden Ahmed Adnan Saygun tarafından bestelenmiştir. Ayrıca, 1935-36 ders yılında Alman besteci Paul Hindemith ve ünlü tiyatro rejisörü Carl Ebert, Ankara'ya davet edilmişler ve yeni oluşturulan devlet konservatuarı için çalışmışlardır.

1949 yılında Ankara Devlet Opera ve Balesi ile birlikte İstanbul Devlet Opera ve Balesi'nin kurulmasıyla birlikte opera, Türkiye'de kurumsal bir kimlik kazanmıştır.¹⁰ 1930 yılında Gülhane Parkı'ndaki Alay Köşkü'nde "Opera Cemiyeti" kurulmuş, Ankara Devlet Konservatuarı'nda Carl Ebert'in öğrencilere verdiği eğitim, uluslararası opera literatüründen örneklerle başlamış ve Wolfgang Amadeus Mozart'ın "Bastien und Bastienne" operası gibi eserlerle devam etmiştir.¹¹

Mustafa Kemal Atatürk, özellikle opera sanatına büyük bir ilgi göstermiş ve bu alanda önemli adımlar atmıştır. İlk üç Türk operasının konu seçimleri ve libretto hazırlıkları, doğrudan Atatürk'ün denetiminde gerçekleşmiştir. Bu üç opera, kısa bir süre içinde hazırlanmış ve şu isimlerle bestelenmiştir: "Özsoy" ve Taş Bebek (Ahmet Adnan Saygun), "Bayönder" (Necil Kazım Akses). Libretto metinleri, dönemin tanınmış sanat yazarlarından Münir Hayri Eğeli tarafından, içinde buldukları dönemi yansıtan şiirsel bir dil kullanılarak yazılmış ve Atatürk'ün gözden geçirmesi ve direktifleriyle desteklenmiştir. Bu ilk üç Türk opera eseri, Atatürk'ün insan sevgisi, barış ve kardeşlik ideallerini yansıtmış ve bu değerlerin insanlığın kurtuluşu için ne kadar önemli olduğunu sembolize etmiştir. Özellikle "Özsoy" operası, 1934 yılında Türkiye'yi resmi olarak ziyaret eden İran'ın o dönemki devlet başkanı Rıza Şah Pehlevî için Ankara'da sahnelenmiştir (19 Haziran 1934). Diğer iki opera, "Taş Bebek" ve "Bayönder," Atatürk'ün Ankara'ya ilk gelişinin 15. yıl dönemi vesilesiyle, 27 Aralık 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde prömiyerlerini yapmışlardır.¹² Bu sayede opera sanatı, Türkiye'de daha geniş kitlelere ulaşma fırsatı bulmuş ve kültürel bir zenginlik olarak yerini sağlamlaştırmıştır.

Türk operası, kökenlerini Batı operasından alan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan zengin bir müzik geleneğidir. Batılı tarzda müzik eğitimi ve sahne sanatlarının gelişimi, Türk operasının temellerini atmış ve önemli bestecilerin eserlerinin sahnelenmesine olanak tanımıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren başlayan bu süreç, Cumhuriyet döneminde daha da hız kazanmış ve opera sanatı Türkiye'de yaygınlaşmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde atılan adımlar ve kurulan eğitim kurumları, Türk operasının gelişimine büyük katkı sağlamış ve bu sanat dalının ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasına imkan vermiştir. Opera sanatı, Türkiye'nin kültürel zenginliğinin bir yansıması olarak bugün hala önemini korumakta ve sanatseverlerle buluşmaya devam etmektedir.

2. Cumhuriyet Döneminde Kültür ve Sanat Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları, ülkenin kültür ve sanat politikalarının köklü bir dönüşüm geçirdiği bir evreyi ifade etmiştir. Bu dönemde, yeni kurulan cumhuriyetin temel hedeflerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel ve dini etkilerinden uzaklaşarak modern ve Batılı bir kimlik kazanmak olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin alfabe değişikliği ve Latin alfabesine geçişi, okuryazarlık oranını artırarak kültürel bir birlikteliği teşvik etmiş, aynı zamanda eğitim sistemi Batı tarzında reforme edilerek bilimsel ve laik bir eğitim modeli benimsemiştir. Sanat ve edebiyat alanında da dönemin etkisi görülmüştür. "Millî Edebiyat" akımı, Türk kültürünü ve milli değerleri vurgulayarak yeni bir edebiyat anlayışının temellerini atmıştır. Ünlü yazarlar ve şairler, milli temalara odaklanarak Türk edebiyatına yeni bir soluk getirmişlerdir. Ayrıca, Türk sanatı ve kültürünün desteklenmesi için çeşitli illerde kültürel

¹⁰ age, 2007, 85

¹¹ Alaner, 2002, s.35-36

¹² Altar, 1982, s.280

etkinlikler ve festivaller düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları, ülkenin kültür ve sanat politikalarının yeniden şekillendiği ve Batılılaşma, laiklik, eğitim reformları ve sanatın kamusal alanda teşvik edilmesi gibi önemli unsurların öne çıktığı bir dönemi yansıtmaktadır. Bu politikalar, Türkiye'nin modern kimliğini inşa etmesine ve kültürel dönüşümünü tamamlamasına katkı sağlamıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde, müzik politikasının odaklandığı temel konu, milli bir müzik kimliği oluşturmaktır. Bu dönemde, Batı medeniyetinin müziğini benimsemek ve onun öğretilerini uygulamak net bir hedef olarak belirlenmişti. Ancak, asıl zorluk milli müziğin kaynağını tanımlamakta yaşanıyordu. Osmanlı müziği, kozmopolit bir kimlikle milli bir kimliğin başarılı bir şekilde bir araya geldiği karma bir müzik türünü temsil ediyordu. Bu durum, yeni yönetimin Batılılaşma hedefleriyle tamamen uyumsuzdu. Bu nedenle, Osmanlı kimliğini geride bırakarak yeni bir milli kimlik oluşturma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşte bu aşamada, Ziya Gökalp'in sosyolojik yaklaşımı önem kazanmıştır. Cumhuriyet'in müzik politikası, temelde Gökalp'in müzikte Türkçülük programına dayanıyordu.¹³ Bu müzik politikası, Cumhuriyet dönemi Türk müziğinin temellerini atmada etkili olmuştur. Batı müziği eğitimi ve Batı tarzı bestecilik bu dönemde teşvik edildi ve geliştirildi. Ancak, bu politika aynı zamanda Türk müziği içindeki geçmişin ve geleneksel kimliğin reddedilmesi anlamına geldi ve tartışmalara yol açmıştır. Bu dönemin müzik politikaları, Türk müziğinin gelecekteki yönünü belirlemede önemli bir rol oynamıştır ve hala müzik alanındaki farklı bakış açılarıyla tartışmaların bir parçasını oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında müzik sahnesindeki bu dönüşümler, Batılılaşma çabaları ve ulusal kimlik oluşturma sürecinin bir yansımasıdır.

Cumhuriyet döneminde sanata verilen bu ayrıcalıklı önem, Türkiye'nin genel modernleşme süreci ve toplumsal dönüşümü ile yakından bağlantılıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra, sanat alanında Batı tarzı eğitim kurumları olan konservatuvarlar ve sanat akademileri kurulmuştur. Bu kurumlar, resim, müzik, heykel gibi sanat dallarında yetenekli sanatçılar yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Bu sayede Türk sanatçılar, uluslararası standartlarda eğitim alarak uluslararası arenada tanınabilir hale gelmiştir.

Bu dönemdeki sanat politikaları sadece eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda müzik, tiyatro ve opera gibi sanat dalları da büyük bir önem kazanmıştır. "Bu süreçte: Mızıkai-i Humayun tüm kadrosu ile beraber Ankara'ya taşınmış ve 2021 sayılı yasa ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bir orkestra haline dönüştürülmüştür. 1936 yılında 4701 sayılı yasa ile "Riyaseti Cumhuriyet Filarmoni Orkestrası" kurulmuş, 1957 yılından itibaren 6940 sayılı yasa ile aynı orkestra "Riyaseti Cumhuriyet Senfoni Orkestrası" adını almıştır. 1947 yılında İstanbul'da kurulan ilk bale okulu, sonradan 1950 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlanmıştır. 1930 yılında Gülhane Parkı'nın Alay Köşkü'nde ilk "Opera Cemiyeti" kurulmuştur. 1936 yılında dünyaca ünlü yönetmen Carl Ebert'in Türkiye'ye gelmesiyle beraber, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Tiyatro Bölümü ve Opera Bölümü kurulmuştur. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü: 1934 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü adıyla kurulmuştur.¹⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde sanat sadece bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda toplumun milli ruhunu ve bilincini güçlendirmek için bir araç olarak görülmüştür. Sanatın toplumsal dönüşümdeki rolü vurgulanmış ve sanatçılar, toplumu yönlendiren figürler olarak kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, sanata özel bir ilgi göstermiş ve sanatın toplumsal gelişimdeki önemini vurgulamıştır. Müziği özellikle önemsemiş ve "bir toplumun oluşmasında ve yönlendirilmesinde en temel etkenlerden biri" olarak görmüştür.

3. Ulusal Kimlik İnşasında Müzik ve Operanın Rolü

Ulus kavramı, çok çeşitli bileşenleri içeren ve farklı boyutlara sahip karmaşık bir olgudur. Tarihsel olarak, ulus kavramının oluşumu özellikle Batı'da toplumsal ve siyasal değişim dönemlerine dayandırılır. Avrupa'da feodal sistemin çöküşüyle birlikte, siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkiler yeniden şekillendirildi

¹³ Ayas, 2016, s.136

¹⁴ Alaner, 2002, s.35

ve bireyler ortak bağlılıklar etrafında birleşerek ulusal kimliğin oluşturulmasına katkı sağladılar. Merkezi devletlerin kurulmasıyla birlikte, ortak bir kamu kültürü geliştirildi ve tüm bireyler için geçerli olan ortak yasal haklar ve görevler, ulus olgusunun inşasına katkıda bulundu.

Ulus, bir grup insanın kendini dil, din, tarih, soy, coğrafi konum gibi unsurların biri, birkaçı veya tümü üzerinden tanımladığı siyasi ve kültürel bir birimdir. Bu, sosyal bir inşa sürecidir ve devletle özdeş değildir. Ancak ulusal kimliği tanımlayan önemli kavramlardan biri, kendi kimliklerini tanımlama hakkına sahip grupların ulus olarak kabul edilmesi ilkesidir.¹⁵ Leca'ya göre, ulus, aynı ekolojik alanda bulunan kültürel, ekonomik ve siyasi sistemlerin etkileşim süreçleri içinde "aşağı kültürlerin standartlaştırılmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültürle bütünleşmesi"dir.¹⁶

Smith'e göre ulusal kimlik, tarihi bir toprak veya ülke, ortak mitler ve tarihi bellek, kitlesel bir kamu kültürü, topluluğun tüm bireyleri için geçerli olan ortak yasal haklar ve görevler, topluluk bireylerinin ülke içinde serbest hareket etme yetisine sahip oldukları ortak bir ekonomi gibi özelliklere dayanır. Bu unsurlar, bir insan topluluğunun adı olan ulusu tanımlar. Smith'e göre, ulusal kimlik etnik kimlikten farklıdır ve toplumsal temellere dayalı olarak gelişen kültür, dil ve ulusal kimlik tasarımı çerçevesinde biçimlenen ulus-devlet yapısının bir sonucudur.¹⁷ Modern bir bakış açısıyla, ulusal kimliği tanımlayan özellikler daha esnek kültürel faktörlere dayanır ve katı kültürel unsurların yerine ortak kurallar ve değerler gibi unsurları içerir. Somut olmayan kültürel miras, folklor, dil, edebiyat, müzik, dans, oyunlar, mitoloji, ritüeller, gelenekler, el sanatları, mimari ve diğer sanat dallarını içerir ve topluluklara kimlik ve süreklilik duygusu kazandırır. Ayrıca, gösteri sanatları gibi müzik, dans ve tiyatro gibi unsurlar da bu somut olmayan kültürel mirasa katkıda bulunur.¹⁸ Kültürel hafızayı, ortak bir tarihsel bilgiye ve kültürel bilinçe sahip bir grup insanın geçmişi algılayarak güncel kimliklerini tanımladığı bir yöntem olarak tanımlayabiliriz. İnsanlar kendilerini bir kolektif hikayenin bir parçası olarak gördükçe ortak bir kültürel hafızaya sahiptirler. Kahramanlar, öyküler, değerler, büyük liderler ve yöneticiler kültürel hafızanın temel unsurlarıdır. Kültürel hafıza, manevi kültürel mirası oluşturur, şekillendirir ve korur. Ortak bir kültürel hafızayı paylaşmak ve ortak kültürel mirasa sahip çıkmak, kültürel kimliğin iki en önemli faktörüdür.¹⁹

Aktoprak'ın ifade ettiği gibi, ulusal kimlik oluşturma sürecinde önemli bir unsur, seçilen sembollerin, ritüellerin ve toplumsal uygulamaların rolüdür. Bayramlar, bayraklar, milli marşlar, haritalar, sanat eserleri gibi uygulamalar, ulusal kimliğin inşasında etkili olan araçlar olarak öne çıkar ve bu unsurlar aracılığıyla ulus bireyselleştirilir. Bu çerçevede, somut olmayan kültürel miras ve gösteri sanatları, ulusal kimliğin sembollerle temsil edilmesinde ve ulus kimliği oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁰

Sanat, bireylerin duygusal tepkilerini yansıttığı gibi toplumun kolektif bilincini de şekillendirebilir. Müzik her zaman entelektüel ve sosyo-politik çevresiyle dinamik bir etkileşim içinde yaratılmış ve algılanmıştır. Bu bağlamda, opera gibi büyük sahne sanatları, toplumsal etkileri açısından özellikle önemlidir. Ancak, bu etkiyi daha iyi anlamak için ulusal kimlik ve müzik arasındaki ilişkiye odaklanmak gerekmektedir. Kaygısız'a göre "ulusal müzik, bir ulusun tarihsel ve kültürel ilişkilerini içeren evrensel bir müzik olarak şekillenmiştir. Ulusal müzik, doğa, coğrafya, üretim, iklim, dil, din ve kültürel farklılıklar gibi özelliklere dayanan bir ulusa ait özellikleri yansıtan müziğin bir sonucudur. Yerel müzikten ilham alan besteciler, halk müziğinin özünü evrensel bir ifadeyle birleştirmişlerdir. Bu besteciler, halk müziğinin geleneksel biçimini çağın gelişimiyle uyumlu hale getirerek yeni müzikal biçimler oluşturmuşlardır. Bu sayede, ulusal kimliği sembolize eden bir müzik kültürü ortaya çıkmıştır."²¹

Müzikte ulusalcılık kavramı, 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın başlarında gelişmeye başlamış ve müziğin bir ulusun kimliği, kültürü ve tarihi ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu fikrini

¹⁵ Aktoprak, 2010, s.19

¹⁶ Leca, 1998, s.13

¹⁷ Smith, 2007, s.31-32

¹⁸ Basat, 2013, s.62-63, Oğuz, 2013, s.63, Özünel, 2013, s.23

¹⁹ Lajosi, 2008, s.65

²⁰ Aktoprak, 2010, s.24

²¹ Kaygısız, 2009, s.242

yansıtmıştır. Bu gelişimde önemli faktörlerden biri Romantizm dönemi olmuştur. Romantik dönemin müziği, duygusallık, vatanseverlik, doğa ve tarihi temalar gibi ulusal unsurları ön plana çıkarmış ve besteciler ulusal kimliklerini ifade etmek için yerel renkleri müziklerine dahil etmişlerdir. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında yükselen milliyetçilik akımı da müziğin ulusal kimlik oluşturmada bir araç olarak kullanılmasını teşvik etmiştir. Folklor araştırmaları da bu dönemde önem kazanmış, birçok besteci kendi ülkelerinin halk müziğini araştırmış ve bu folklorik öğeleri çok sesli müziklerine entegre etmiştir. Bununla birlikte, ulusal okulların oluşumu da müzikte ulusalcılığın gelişiminde etkili olmuştur. Birçok ülke, kendi ulusal müzik okullarını kurmuş ve yerel bestecilerin yetişmesine destek olmuştur. Aynı zamanda, ulusal temalara dayalı eserler yazmak da yaygın hale gelmiş ve bu eserler ulusal kimliklerin sembolik ifadesi olarak kabul edilmiştir. Bazı ülkeler devlet desteği ile ulusal müziği desteklemiş, ulusal orkestralar, korolar ve müzik okulları kurmuştur. Bu da yerel müziğin ve bestecilerin tanıtımına katkıda bulunmuş ve müzikte ulusalcılığın güçlenmesine yol açmıştır. Müzikte ulusalcılık, bu faktörlerin bir araya gelmesiyle gelişmiş ve bir ulusun kültürel kimliğini ifade etmek ve güçlendirmek için müziği etkili bir araç olarak kullanma fikrini ortaya çıkarmıştır.

Müzik, farklı ulusal kimliklerin, kültürlerin ve tarihsel temaların ifade edildiği güçlü bir sanat formudur. Örneğin, Ludwig van Beethoven'ın 9. Senfoni'si, Alman romantizmini ve evrensel insan kardeşliğini yansıtan bir eser olarak kabul edilir. Antonín Dvořák'ın "Yeni Dünya Senfonisi," Amerika'da yaşayan Çek göçmenlerin deneyimlerini ve Amerikan ulusal kimliğini yansıtır. Pyotr İlyiç Çaykovski'nin "Nutcracker Suite"i, Rus halk kültürünü ve danslarını içeren bir bale olarak Rusya'nın ulusal kimliğini temsil ederken, Franz Liszt'in "Macar Rapsodileri," Macaristan'ın tarihini ve geleneksel müziğini işler. Bu eserler ulusal kimlikleri, kültürleri ve tarihi anlatarak müziğin toplumsal önemini vurgular.

Opera sanatı da bir ulusun kültürel kimliğini ve tarihini ifade etmek için güçlü bir araç olmuştur. Opera, bir ülkenin resmi dili veya kültürel olarak önemli bir dilde yazılan ve söylenen metinleri içerir. Bu, yerel kültürün değerlerini ve hikayelerini yansıtmaya potansiyeli sunar. Ayrıca, opera eserleri tarih ve mitolojiyi sahneye taşıyabilir ve bir ulusun geçmişini ve kahramanlarını kutlamak veya hatırlatmak için kullanılabilir. Opera bestecileri, ulusal kimliği vurgulamak için yerel folklor, geleneksel müzik ve ezgileri eserlerine dahil edebilirler. Opera sahnesi aynı zamanda politik ve toplumsal mesajların iletilmesi için bir platform olarak kullanılabilir. Operalar, bir ulusun özgürlüğünü, bağımsızlığını veya zorluklarını anlatabilirler ve bu tür eserler, ulusal direnişi ve dayanışmayı kutlamak için kullanılabilirler.

Bununla birlikte, 19. yüzyıl operası'nın bir şekilde siyasetle ve özellikle ulus inşa hareketleriyle ilişkilendirildiği birçok örnek sunmaktadır. Bu eserler, ulusal kahramanların ve tarihi olayların sahnede canlandırılmasıyla ulusal kimliği yücelten bir işleve sahiptir. Opera, ulusal klasiklerin yaratılmasında etkili olur. Bu operalar, o ülkenin kültürel mirasının önemli bir parçası haline gelir. Örneğin, Rus besteci Pyotr İlyiç Çaykovski'nin "Eugene Onegin" veya Çek besteci Bedřich Smetana'nın "The Bartered Bride" gibi operaları, ulusal repertuarın vazgeçilmez eserleri haline gelmiştir. Opera, ulusal dillerin yüceltilmesine katkıda bulunabilir. Özellikle döneminde Fransız operası, Fransız kültürünün ve dillerinin uluslararası arenada tanıtılmasına yardımcı olmuştur. Aynı şekilde, İtalyan operası da İtalyanca'nın yayılmasına ve İtalyan kültürünün tanıtılmasına katkıda bulunmuştur.

19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle opera buffa gibi birçok eserde, halk kültürünün unsurları, köy yaşamı ve pastoral manzaralar gibi yerel öğeler, "Volkstümlichkeit" olarak adlandırılan bir kavramla ifade edilmeye başlandı. Bu eserlerde, köylü karakterlerinin farklı yerel özellikleri ve diğer karakterler için kullanılan genel bir müzik dilinin, toplumsal kimliği sınıf yerine ulus olarak tanımladığı bir yatay bakış açısını yansıttığı görülüyordu. Folklor ve dil, bir topluluğun veya ulusun dikey olarak tanımlandığı ve tanındığı bir noktada kültürel değer kazanmaya başladı. Bu durum, genel olarak milli kültürün artmasına katkı sağladı çünkü bu, yeni oluşan kamusal alanın temel bir meselesi haline geldi ve politik söylemin tekrar tekrar ele aldığı bir konu haline geldi. İlk zamanlarda aristokratik bir eğlence olan opera, kültürel milliyetçiliğin başlıca bir ifadesi haline geldi. Bu konuda önemli faktörlerden biri romantik müziğin yüceltilmesiydi.

Diğer bir faktör ise Friedrich Schiller ve daha sonra Victor Hugo'nun eserleri aracılığıyla tiyatro pratiği içinde öne çıkan bir politik ideolojinin varlığıdır: Meşru bir devletin Tanrı, bir hanedan veya imparatorluk egemenliği yerine "halk" üzerine kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Opera ve müzikal tiyatro genel olarak, kültürel ve politik bir özgörüşün etkili bir biçimde kamusal yayılmasına katkıda bulunmuştur. Yeni doğan milli opera türü, başlangıcından itibaren milli bir "lieu de mémoire"nin (hafıza yeri) statüsünü elde etmiştir".²²

Bununla birlikte, 19. yüzyıla kadar opera performansları genellikle aristokratik saray tiyatrolarında sunulmuştur, bu nedenle sadece çok dar bir sosyal sınıf opera izleme fırsatına sahip olmuştur. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa genelinde halka açık opera binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yeni opera binaları, daha büyük bir izleyici kitlesini ağırlayacak kapasiteye sahip olmuş ve bu izleyici kitlesi daha çeşitli sosyal sınıflardan insanları içermiştir. Yani, geçmişte sadece aristokratlar opera izleyebiliyorken, 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde orta sınıf ve alt sınıf insanlar da opera izlemeye başlayabilmişlerdi. Bu, toplumsal bir katman farkı gözetmeksizin insanların aynı ortamda buluşabileceği bir deneyim sunmuş ve bu da topluluk bilincini artırıcı bir etki yaratmıştır. Operaların sahnelendiği hikayeler, izleyicilerin kültürel ve tarihsel hafızalarına göndermelerde bulunmuştur. Genellikle herkes tarafından bilinen bu hikayeler ve temalar ve izleyiciler arasında bir tür ulusal hafıza birliği oluşturuyordu. Operalar, ulusal temaları canlandırarak ve ulusal hafızayı yeniden sunarak, toplumun tarih bilincini güçlendirmede önemli bir rol oynamışlardır.

Opera, 19. yüzyıl ulusal müziği ve ulusal kimlik inşası açısından büyük bir öneme sahiptir. Bohlman'a göre, şarkı söyleme kültürü ve opera ulusal müziğin ve ulusal kimliğin yayılmasına katkı sağlamaktadır. Bohlman, epik şarkılar ve baladların proto-milliyetçi türler olduğunu belirtirken, opera eserlerinin ulusal kimliği güçlendirmek için kullanılan önemli bir araç olduğunu vurgular. Epik, "proto-milletin hikayesi"dir ve "ulusal kahramanlığı harekete geçiren bireyin eylemleri ve liderliği, ulusun olgunluğuna metafor sağlar".²³

Assmann, her kültürün hem sosyal hem de zaman açısından bağlayıcı yapılar geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlayıcı yapılar, bireyleri bir araya getirir, çünkü ortak sembolik anlam aralığı yaratarak kolektif bilinci artırır. Bireyler, kimliklerini biz zamiriyle ifade edebilirler çünkü her üye, ortak bilgi ve kolektif öz-imeleme/öz-benimseme bağlayıcı yapıları aracılığıyla diğerine bağlanır. Bu bağlayıcı yapılar, bir yandan ortak kabul görmüş paylaşılan kurallar ve değerlere, diğer yandan ortak anılara dayandığı için gelişir. Toplumlar, hatırlama kültürünü ve uygulamasını geliştirerek, yüzyıllar boyunca kendilerini tanımlar ve kimliklerini sürdürürler.²⁴ Opera da bu bağlayıcı yapıları güçlendiren bir rol oynamış, ortak anılar, değerler ve paylaşılan kurallar aracılığıyla insanları bir araya getirmiştir. Opera, toplumların kimliklerini ve kültürel miraslarını korumada kritik bir rol oynamıştır. Tüm bu nedenlerle, opera sanatı ulusal kimlik oluşturma süreçlerinde, ulusal temaların işlenmesinde ve ulusal kültürün yüceltilmesinde önemli bir araç olarak kabul edilir. Opera, kültürel mirasın ve ulusal değerlerin korunmasında ve sembolizasyonunda etkili bir rol oynamıştır. Bu sanat formu, toplumları bir araya getirerek, ulusal kimlikleri güçlendirmiştir.

4. Cumhuriyet Dönemi Türk Operalarında Ulusal Temalar

Ulusal operaları sadece müziğe odaklanarak anlamak yetersizdir. Bu operalar, dönemin kültürel ve toplumsal pratiklerinin ürünleri olarak ortaya çıkmış sanatsal ifadelerdir. Aslında, bu eserler, halkın tarih bilincini, akademik tarih kitaplarından daha etkili bir şekilde şekillendirmiştir. Ulusal opera olarak kabul edilen çoğu eser, ulusal mitoloji ile 19. yüzyıl siyasi ideolojisinin karışımıdır.²⁵

Türkiye'nin ulusal kimlik oluşturma süreci, ekonomik, idari, eğitsel ve kültürel bileşenleri içerir ve eğitim alanı bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Devlet, ulusal kimliğin oluşturulması ve korunması amacıyla eğitim alanında önemli çaba sarf etmiştir. Bu çabalar, bayramlar, resmi geçitler, mitingler, müzik,

²² Lajosi, 2008, s.52-53

²³ Bohlman, 2004, s.37

²⁴ Assmann 2001, s.16-19

²⁵ Lajosi, 2008, s.59

tiyatro ve sanatsal projeler gibi kültürel etkinlikler aracılığıyla ulusal kimliği vurgulamayı hedeflemiştir.²⁶ Bu çerçevede Cumhuriyet döneminde opera ve tiyatro eserleri, Türk değerlerini ve tarihini kutlama amacı taşımıştır. Ayrıca, müzik ve opera eğitimi ulusal kimliği güçlendirmiştir. Türk besteciler, ulusal kimliği yansıtan müzikler oluşturarak Türk kültürünü vurgulamışlardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Atatürk tarafından belirlenen konuları işleyen operalar sipariş edilmiştir. Bu operalar, genç kuşak bestecilere verilmiş ve her biri bir perdeden oluşmuştur. "Ülkü Yolu" adlı opera, Ulvi Cemal Erkin, "Bayönder" Necil Kazım Akses, "Özsoy" ve "Taşbebek" ise Ahmet Adnan Saygun tarafından bestelenmiştir. Tüm bu operaların librettoları Münir Hayri Egeli tarafından yazılmış ve Atatürk, bu librettoları incelemiş ve üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Bu üç eser, Cumhuriyet devrimlerini yansıtmak amacıyla oluşturulmuştur. "Bayönder," Mustafa Kemal'i, "Taşbebek" yeni bir neslin yetiştirilmesini, "Ülkü Yolu" ise devrimlerin amaçlarını konu edinmiştir. "Taşbebek," 27 Aralık 1934 tarihinde Ahmet Adnan Saygun yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası eşliğinde, Atatürk'ün katılımıyla Ankara Halkevi binasında sahnelenmiştir. Necil Kazım Akses, "Bayönder" operasının bir kısmını yetiştirebilmişken, Ulvi Cemal Erkin ise zaman kısıtlılığı nedeniyle "Ülkü Yolu"nu besteleyememiştir.²⁷

Atatürk'ün opera siparişleri, Türk müziğinin evrimini ve ulusal kimlik oluşturulmasını teşvik eden önemli bir adım olarak kabul edilir. Ahmet Adnan Saygun'un "Özsoy" operası, Türk müziğinin 20. yüzyıldaki önemli eserlerinden biridir ve Türk tarihinin önemli bir dönemini ele alır. Bu operanın ilginç bir tarihi bağlama sahip olması, Türk operası için bir kilometre taşı olarak kabul edilmesine neden olur.

"Atatürk'ün isteği üzerine bestelenen 'Özsoy' operası, İranlı şair Firdevsi'nin 'Şahname' adlı eserinden esinlenerek Münir Hayri Egeli tarafından yazılan libretto ile 19 Haziran 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde Ahmet Adnan Saygun tarafından sahnelenmiştir. Operanın temel hikayesi, Tanrılar tarafından sonsuza dek ayrı düşürülen ancak sonunda yeniden bir araya gelen Tur ve İraç karakterleri etrafında şekillenir. Bu karakterler, Türkler ve İranlıları sembolize ederler ve operada yeniden birleşmeleri anlatılır²⁸ 'Özsoy Destanı Operası'nın üç perdelik librettosu, benzerlikler taşıyan Türk ve İran mitolojilerine dayanır ve Türk-İran tarihini birleştiren mitolojinin operaya kaynaklık etmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu eserde Türk ve İran ulusları arasındaki ilişkinin, bir soyun iki kardeş ulusu olarak temsil edilmesine büyük bir önem verilir. Operanın temel konusu, İran Şahı Firdevsi'nin 'Şahname' eserindeki 'Feridun Efsanesi'nden esinlenmiştir.²⁹ "Mustafa Kemal Atatürk'ün, özellikle "Öz Soy" operası üzerinde gösterdiği olağanüstü hassasiyet, Türk ve İran halklarının karşılıklı olarak birbirlerine yakınlaşmalarını sembolize edecek bir sanat eserinin, bir Türk bestecisi tarafından yaratılma idealinden ilham almaktadır. Bu opera, Atatürk'ün vizyonu doğrultusunda, Türk ve İran ulusları arasındaki yakınlığın, iki kardeş ulusun ortak ideali olarak temsil edilmesini amaçlamaktadır.³⁰

Operanın ilginç bir yönü, Türk tarihini ve modern Türkiye'yi temsil eden bir karakter olan Aysım'ın rolüdür. Semiha Berksoy tarafından canlandırılan Aysım, sahnede önce Anadolu kıyafetleriyle, ardından modern Türkiye'yi yansıtan giysiler içinde görülür. Operanın final sahnesinde, 23 Temmuz 1924 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalandığını ve Türkiye'nin kurtulduğunu duyurarak sevinçli bir şarkı söyler. Bu sahne, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminin başlangıcını kutlayan bir vurgudur. Operanın yapısal özellikleri ise ele alınması gereken önemli bir konudur. Saygun, eserde fazla diyalog ve tiyatral sahnelerin bulunduğu farkındadır ve onu "musikili sahne eseri" olarak nitelendirir. Operanın bu yapısal özellikleri, dönemin müzik anlayışının ötesine geçerek daha çok bir müzikal tiyatro eseri gibi algılanmasına neden olur.³¹

²⁶ Smith, 2002, s.176

²⁷ Aracı, 2001, s.81

²⁸ age, 2001, s.118

²⁹ Tamer, 2002, s.55

³⁰ Altar, 1985, s.280-281

³¹ Aracı, 2001, s.118

Saygun'un, yazılı çalışmalarında ve söylemlerinde müzikle özdeşleştirdiği gelenek, milliyet, ulus rengi gibi ulusalcılığa vurgu yapan kavramlar üzerinde çok durduğu görülür. Kendisi bu kavramları sadece Türkiye'deki çoksesli müzik için değil, uluslararası çoksesli müzik çerçevesinde bir ulusalcılık anlayışı için de kullanır.³² Eserlerinde Türk kültürüne ve makamsal müziğe derin bir bağlılık göstermiştir. Müzik dili açısından, bestecinin kişisel sentezi, eserlerinin genelinde Anadolu'nun özünden gelen makamsal ve armonik ifadeleri içerir. Özellikle "Özsoy Destanı Operası"nın ilk perdesinde, yakarış korosunun dua sahnesi ve şenliklerde kullanılan müzik, Anadolu motiflerine dayanır. İkinci perdenin büyük bir kısmı ise pentatonik yapının ağır bastığı motiflerle yazılmıştır. Besteci, eserin tüm bölümlerinde solistlerin ve koro üyelerinin rahatlıkla söyleyebilecekleri tonal bir yazımı tercih etmiştir. Ahmet Adnan Saygun'un eserlerindeki bu derin Türk müziği etkisi, onun milli kültüre olan bağlılığını ve müziğin ruhunu yansıtan önemli bir özelliktir. Bu özellikler, Saygun'un eserlerinin Türk müziği mirasıyla uyum içinde olduğunu ve Türk kültürünü yücelten bir müziğin temsilcisi olduğunu gösterir.³³ Sonuç olarak, Ahmet Adnan Saygun'un "Özsoy" operası, Türk müziğinin ulusal ve tarihsel bağlamını ele alan önemli bir eserdir. Operanın Atatürk'ün yönlendirmesi ve tarihsel önemi, Türk müziği için büyük bir anlam taşır. Bununla birlikte, eserin yapısal zorlukları, dönemin müzikal eğilimlerine ve Türk müziğinin evrimine dair önemli ipuçları sunar.

Ahmed Adnan Saygun, büyük opera türünde yazdığı Kerem operasını 3 Kasım 1952'de tamamladı. Bu operanın librettosu Prof. Dr. Salahattin Batu tarafından manzum olarak hazırlanmış ve eser 3 perde ve 8 sahneden oluşturulmuştur. Kerem operasının dünya prömiyeri, 22 Mart 1953 Pazar akşamı Ankara'da Büyük Tiyatro sahnesinde, Devlet Opera sanatçıları tarafından, bestecinin yönetiminde gerçekleştirilmiştir.³⁴ Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yıllarca ağızdan ağıza dolaşan ve yaygın bir aşk masalı olarak bilinen Kerem ile Aslı'nın hikayesi, Ahmed Adnan Saygun'un eseri aracılığıyla dünyevi bir aşktan ziyade ilahi bir aşka dönüşmüştür.³⁵ Bu nedenle, Kerem opera eseri, Türk operası türünde yazılmış ilk eser olma özelliğini taşıırken, halkın anlattığı masalın bilinen ayrıntılarından ziyade, Saygun ve Batu tarafından serbestçe oluşturulan üç aşamalı mistik bir aşkı anlatır. Opera eseri, halk masalından farklı bir şekilde üç ayrı doruk noktasında gelişir ve sonuçlanır. Opera eserindeki bu üçüncü doruk noktası, masalın sonundan tamamen farklıdır. Kerem'in Aslı'ya olan sevgisi, Aslı'nın Kerem'den uzaklaşması ve sonunda Kerem'in, ilahi aşkın sembolü olan Aslı'ya ulaşma arzusuyla adım attığı Gerçek Aşk'ın zorlu yolunda eriyip kaybolmasıyla son bulur.³⁶

Nevid Kodallı tarafından bestelenen 4 perdelik Gılgamesh operasının librettosu, Orhan Asena tarafından kaleme alınmıştır. Gılgamesh operasının Dünya prömiyeri ise 1964 yılında gerçekleşmiştir. Bu önemli eser, Cüneyt Gökçer'in rejisi ve besteci Nevid Kodallı'nın yöneticiliği altında Ankara Devlet Operası'nda sahnelenmiştir. Dr. Orhan Asena, Gılgamesh metninden esinlenerek, özellikle "Tanrılar ve İnsanlar" adlı piyesinden ilham alarak operanın librettosunu yazmıştır. Ayrıca, bu piyesin ilk sahnelenişindeki müzikleri de Nevid Kodallı tarafından bestelenmiştir. 1979 yılında ise yine Cüneyt Gökçer'in rejisi altında, Gürer Aykal'ın yöneticiliği ve bariton Ayhan Baran'ın konuk sanatçı olarak katılımıyla, Uluslararası VII. İstanbul Festivali kapsamında Atatürk Kültür Merkezi'nde sahnelenmiştir.³⁷ "Tanrılar ve İnsanlar" oyunu ve "Gılgamesh" operalarında, mitolojideki karakterlerin korunduğunu, ancak kahramanlık, otorite ve kader gibi temaların modern insanın mücadelesine uyarlandığını görmekteyiz. Bu eserlerde asıl vurgulanmak istenen, gerçeklik değil inandırıcılıktır. Gılgamesh'in doğa ve tanrılara karşı verdiği savaş, bu eserlerde günümüz insanının karşılaştığı zorluklarla özdeşleştirilir. Gılgamesh'in adı Sümer dilinde "her şeyi gören, bilen" anlamına gelir ve yazılı metinlere aktarılan ilk yazılı destandır. Bu destan, insanın doğa ve kültürel çevresindeki rolünü anlatan mitolojik öykülerden oluşur ve insanın ölümsüzlük arayışı ile yazgısına karşı verdiği mücadeleyi dile getirir. "Gılgamesh Destanı," insanlık tarihinde birçok eseri

³² Yöre, 2012, s.266

³³ Baltacan, 2006, s.27

³⁴ Altar, 1993 s.314

³⁵ age, 1993, s.250

³⁶ Yıldırım, 2011, s.104

³⁷ Atak, 2007, s.112

etkilemiş ve bu eserlerin yaratımında izleri bulunmaktadır. Bu destanın suya atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi sanatsal yansımaları olduğu kabul edilmiştir.³⁸

Ahmet Adnan Saygun, Türk tarihi ve edebiyatındaki önemli eserlerden olan "Koroğlu destanını temel alarak ulusallaşma çizgisini sürdürmüştür. Koroğlu operası, 1971 yılında Yapı ve Kredi Bankası adına Vedat Nedim Tör'ün ricası üzerine Ahmet Adnan Saygun tarafından bestelenmiştir. "Koroğlu" operası, yerel bir konuyu ele alması açısından Saygun'un diğer operalarına benzerlik gösterir. Saygun, bu eserde Anadolu Halk Müziği temalarını kullanmış ve özellikle aşıklık geleneğinden etkilenmiştir. Hatta günümüzde, aşıkların bu efsaneyi anlatırken kullandığı Hüseyini makamına "Koroğlu" makamı da denir. Operanın konusu, on altıncı yüzyıl halk efsanesinin kahramanı Koroğlu'nun hayatını anlatır. Bu efsane, sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda İran ve özellikle Azerbaycan gibi Türk Cumhuriyetleri'nde de bilinir. Hatta Azerbaycanlı besteci Üzeyir Hacıbeyov (1885-1948), 1936 yılında "Kyor-oglu" başlıklı bir opera bestelemiştir.³⁹ Atatürk'e ithaf edilen, 3 perde ve 8 sahneden oluşan büyük opera türündeki eserin librettosu Selahattin Batu'ya aittir. Opera, ilk kez 23 Haziran 1973 tarihinde Azeri orkestra şefi Niyazi Takizade tarafından İstanbul Devlet Operası tarafından sahnelenmiştir. Aydın Gün tarafından yönetilen opera, 25 Haziran 1973'te Açık hava Tiyatrosu'nda temsil edilmiştir. Bu opera, Kerem operası gibi etnik bir kaynaktan güç alır ve yalnızca Anadolu'nun değil, aynı zamanda Türk dünyası'nın köklü bir destanını yansıtanın önemini taşır.⁴⁰

"Özsoy", "Kerem", "Gılgamesh", ve "Koroğlu" gibi operalar, Türk konularına odaklanan ve Türk ulusal kimliğini vurgulayan önemli müzikal eserler arasında yer almaktadır. Bu operalar, Türk kültürünün ve tarihinin derinliklerine inerek ulusal kimliğin inşasına katkıda bulunurlar. "Kerem," operası Türk halkının köklü bir aşk masalını anlatır. "Özsoy" opera eseri, Türk ve İran mitolojilerini bir araya getirerek Türk-İran kardeşliğini vurgular. Eser, Türklerin ve İranlıların yeniden birleşmelerini konu alarak ulusal kimlik bağlarını güçlendirir. Kerem ile Aslı'nın ölümsüz sevgisi, Türk halkının duygusal derinliğini ve aşka verdiği önemi vurgular. Bu eser, Türk kültürünün duygusal boyutunu yansıtarak ulusal kimliği güçlendirir. "Gılgamesh" ve "Koroğlu" operaları, Türk mitolojisi ve efsanelerine odaklanır. "Gılgamesh," Mezopotamya mitolojisinden bir figürü ele alırken, "Koroğlu" Türk halk efsanelerinden birini işler. Görüldüğü üzere bu operalar, Türk mitolojisinin ve tarihinin zenginliğini yansıtarak Türk ulusal kimliğine vurgu yapar.

Sonuç

Bu makalede, Cumhuriyet dönemi Türk operalarının ulusal kimlik inşasındaki önemi ve gelişim süreci sosyo-kültürel bağlamda tarihsel bir perspektif ile incelenmiştir. Cumhuriyet dönemi, Türk toplumunun tarihsel bir dönüşüm yaşadığı ve modern bir ulus-devletin temellerinin atıldığı bir çağdır. Bu dönemde sanatın ve kültürün ulusal kimlik oluşturmadaki kritik rolü, Türk operasının ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açmıştır.

Türk operası, Batı operasının etkisi altında doğmuş ancak kısa sürede Türk kültürünün zengin mirası ile harmanlanarak kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Besteciler, geleneksel Türk müziği motiflerini modern müziğin formlarıyla birleştirerek hem geleneksel hem de çağdaş bir müziği sentezlemişlerdir. Bu müzikal sentez, Türk müziğinin evrimini ve ulusal kimliğin şekillenmesini yansıtmaktadır. Operaların sahnelenmesi sırasında kullanılan kostüm, dekor ve diğer görsel öğeler de Türk kültürünün izlerini taşımıştır. Türk operalarının libretto metinleri, Türk tarihini, kültürünü ve toplumsal meselelerini ele almıştır. Bu operalar, izleyicilere hem eğlence hem de düşündürücü deneyimler sunmuş ve Türk toplumunun içsel tartışmalarına ve dönüşümüne ayna tutarak ulusal kimliğin inşasına katkıda bulunmuştur. İşlenen temalar arasında Türk milletinin birlik ve beraberliği, bağımsızlık mücadelesi, modernizasyon ve ulusal değerlerin korunması gibi konular yer almıştır.

³⁸ Sev, 2020, s.79

³⁹ Yıldırım, 2011, s.119

⁴⁰ Atak, 2007, s.73

Mustafa Kemal Atatürk'ün opera sanatına gösterdiği ilgi ve destek, Türk operasının hızla gelişmesine yol açmıştır. Atatürk'ün önderliğinde sahnelenen ilk Türk operaları, Türkiye'nin ulusal ve evrensel değerlerini yansıtmış ve sanatın gücünü ulusal dönüşümün bir aracı olarak kullanmıştır. Bu operalar, Türk toplumunun modernleşme yolundaki adımlarını yansıtmış, ulusal kimlik inşasına katkı sağlamış ve Türk sanat müziğinin uluslararası alanda tanınmasına zemin hazırlamıştır. Türk operası hem müzikal hem de tematik açıdan Türk kültürünün zenginliklerini yansıtarak ulusal kimlik inşasında kritik bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki kültür ve sanat politikaları ile ulusal kimlik oluşturma süreci arasındaki ilişki oldukça derindir. Müzik ve opera gibi sanat formları, ulusal kimliğin ifadesi ve güçlendirilmesi için etkili birer araç olarak kullanılmıştır. Türkiye'nin ulusal kimliğinin inşası için sanat, bir araç olarak görülmüştür. Besteciler ve sanatçılar, Türk kültürünü ve tarihini yansıtan eserler üretmeye teşvik edilmiştir. Özellikle operalar, ulusal kahramanları ve tarihi olayları sahnede canlandırarak ulusal kimliği pekiştirmeye yardımcı olmuştur.

Ahmet Adnan Saygun tarafından bestelenen "Özsoy Operası," Türk-İran ilişkilerini derinlemesine ele alır ve Türkler ile İranlılar arasındaki bağları vurgular. Operanın yapısında, Türk ve İran mitolojilerine dayanan benzerlikler öne çıkarılarak, bu iki büyük kültür arasındaki ilişkilere dair sembolik bir anlam yaratılır. Saygun'un eseri, bu önemli tarihsel ve kültürel bağların ulusal kimlikteki rolünü vurgulayarak Türk operasının zengin mirasına katkı sağlar. "Kerem Operası," sadece dünyevi bir aşk hikayesi olarak değil, aynı zamanda ilahi bir aşkı anlatan mistik bir eser olarak öne çıkar. Anadolu'nun ünlü aşk hikayesi olan Kerem ile Aslı'nın hikayesi, operada derin bir şekilde işlenir ve bu eser, Türk operası türünde ulusal kimliğin derin köklerine iner. Aşkın evrensel ve manevi boyutları, operanın temelini oluşturur ve Türk kültürünün özgünlüğünü yansıtır. "Köroğlu Operası," on altıncı yüzyıl halk efsanesi kahramanı Köroğlu'nun yaşamını anlatır. Opera, Anadolu halk müziği temalarını içerir ve Köroğlu'nun destansı hikayesini anlatarak Türk kültürünün zenginliklerini vurgular. Köroğlu'nun cesareti ve halka olan bağlılığı, Türk ulusal kimliğinin güçlendirilmesine katkı sağlar. Nevid Kodallı tarafından bestelenen "Gılgamesh Operası," antik Sümer-Babil destanı olan Gılgamesh metninden ilham alır ve mitolojik bir öyküyü modern insanın mücadelesiyle özdeşleştirir. Gılgamesh'in doğa ve tanrılara karşı verdiği savaş, günümüz insanının karşılaştığı zorluklarla özdeşleştirilir. Bu eser, Türk operasının evrensel temaları Türk kültürü ile harmanlama yeteneğini yansıtarak ulusal kimliği güçlendirir.

Türk operaları, özellikle Türk ulusal kimliğinin inşası ve politik ideolojinin güçlendirilmesi amacıyla özel olarak üretilmiş sanatsal ifadelerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, bu operalar Türkiye'nin toplumsal ve kültürel dönüşümünü desteklemek ve ulusal kimlik oluşturma sürecine katkı sağlamak amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Bu operalar, Türk toplumunun tarihini ve değerlerini sahneye taşıyarak ulusal kimliği pekiştirmeyi hedeflemiş ve aynı zamanda politik ideolojinin temel unsurlarını vurgulayarak toplumun bu ideolojiye bağlılığını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, bu operalar sadece sanatsal eserler olmanın ötesinde, toplumsal ve politik bir rol oynamış ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Atatürk'ün önderliğinde sahnelenen bu operalar, ulusal kimliğin inşası ve politik ideolojinin pekiştirilmesinde merkezi bir rol oynamış, Türk kültürünün ve tarihinin vurgulanmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, bu operalar sadece Türk müziği ve kültürünün ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla takdir edilmesine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türk kültürünün zengin mirasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu operaların daha derinlemesine araştırılması ve daha geniş kitlelere tanıtılması, Türk kültürünün ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla tanınmasına ve takdir edilmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, bu operaların korunması ve gelecek nesillere aktarılması, Türk kültürel mirasının devamlılığını sağlayacaktır. Bu operalar, sanatsal değerlerinin yanı sıra ulusal kimliğin önemli bir yansıması olarak da büyük bir öneme sahiptir ve bu nedenle değerleri ve önemleri her zaman vurgulanmalıdır.

Kaynakça

- Aktoprak, E. (2010). Devletler ve Ulusları. Birinci Baskı, Ankara: Tan.
- Aksoy, B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 5, 1212-1236.
- Alaner, B. (2002). İmparatorluk Dönemi'nden Cumhuriyet Türkiye'sine Çok Sesli Müzik Kurumlarının Öyküsü, Anadolu Sanat Dergisi, 15, 23-42.
- Altar, C. M. (1985). Atatürk'e Özgü Evrim Felsefesinin, Gelenek-Kültür Dinamizmine Katkısı. Erdem, 1 (2), 261-290. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44677/554963>
- Altar, C. M. (1993). "Opera Tarihi IV" Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aracı, E. (2001). Ahmet Adnan Saygun, Doğu, Batı Arası Müzik Köprüsü, İstanbul: Yapı Kredi.
- Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı. Hatırlama ve Politik Kimlik, Çev: Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı.
- Atak, P. (2007). Çağdaş Türk Bestecilerinin Operalarının İncelenmesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ayas, O. G. (2016). Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma. Bilig, (77), 131-155. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/48704/619705>
- Basat, E. M. (2013). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek, Milli Folklor Dergisi, Yıl 25, Sayı 100.
- Baltacan, M. (2006). Ahmet Adnan Saygun'nun Özsoy Destanı Operasının İncelenmesi, Reji Çalışması ve Sahnelenmesi, Selçuk Üniversitesi SBE Sahne Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bohlman, P. (2004). The Music of European Nationalism, Santa Barbara CA etc.: ABC CLIO.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Çev. Asım Arı, Konya: Eğitim.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi (17. Baskı). Ankara: Nobel.
- Lajosi, K. K. (2008). Opera and nineteenth-century nation-building: the (re)sounding voice of nationalism. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].
- Leca, J. (1998). "Neden Söz Ediyoruz?", Uluslar ve Milliyetçilikler, Der.: Jean Leca, Çev.: Siren İdemen, İstanbul: Metis.
- Oğuz, Ö. M. (2013). Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? (2. Basım), Ankara: Geleneksel.
- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar III. Cilt (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 323-343.
- Özkişi, Z., G. (2007). 20. Yüzyılda Opera; 20. Yüzyıl Modernizminin Operaya Etkileri ve Modernist / Postmodernist Estetik Bağlamında Opera, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özünel, E. Ö. (2013). Yeni Miras'lar ve Uluslararası Sözleşmelerde Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri, Milli Folklor Dergisi, Yıl 25, Sayı 100.

- Sev, C. (2020). Nevit Kodallı'nın 'Gılgamesh' Adlı Operasının Dramaturjisi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik ve Sahne Sanatları Anabilim Dalı Müzik Bilimi Tezli Yüksek Lisans Programı, Ankara.
- Smith, A. D. (2002). Ulusların Etnik Kökeni, Ankara: Dost.
- Smith, A. D. (2007). Milli Kimlik. Çev.: Bahadır Sina Şener. Dördüncü Basım. İstanbul: İletişim.
- Tamer, A. (2002). Türkiye'de Opera Sanatının Yaygınlaşması Girişimlerinin Sorunları ve Uygulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım ve Alternatif Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Yıldırım, P. (2011). Ahmed Adnan Saygun'un "Koroğlu operası"nın incelenmesi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

New Economic Road Route of the Republic of Turkey in its 100th Anniversary: An Evaluation on the Green Deal Process and Circular Economy Economy

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşen SATIR REYHAN

Hitit Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysensatir@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-3628-2276

Öz

Küresel ısınma ve buna bağlı olarak gerçekleşen küresel iklim değişiklikleri 1990'lı yıllardan bu yana dünyanın gündemindedir. Günümüzde ise hemen herkesi etkileyen küresel bir sorun olarak çözümlenmesine öncelik verilen bir konu olmuştur. Önceleri küresel iklim değişikliğini doğal bir süreç olarak görüp küçümseyen ve çözüm için irade göstermeyen ülkeler, şirketler de artık farklı düşünmeye başlamışlardır. Çünkü, küresel ısınmanın meydana getirdiği/getirebileceği sonuçları herkes acı bir şekilde hissetmeye başlamıştır. Daha da önemlisi, atmosferdeki ısınma (Sanayi Devrimi dönemi başlangıç noktası olarak alındığında) 1,5 dereceyi geçtiğinde dünyanın büyük bir bölümünün yaşanamaz hale geleceği, ısınma 2 dereceyi bulduğunda dünyanın “büyük felaketler” çağına gireceği öngörülmektedir. Bu durumda ısınmanın (ısınma şu anda 1, 2 derecededir) bu şekilde devam etmesi orta vadede küresel ekonomiyi ve sorunun kaynağı olan kapitalist-metacı düzenleri de derinden sarsacaktır. Bundan dolayı sorunu giderek artıran eski düzenin tüketimci ekonomik anlayışı yerine yeni bir düzen ve ekonomik anlayışın geçmesi için çalışmalar bütün dünyada hızlanmıştır. Esas amaç ekonomik büyümeyi ve teknolojik ilerlemeyi durdurmadan sorunun nedeni olan atmosferdeki karbon miktarını kısa süre içerisinde azaltmak ve yakın bir zamanda sifıra indirmektir. 2016 yılında yürürlüğe giren Paris İklim Antlaşması'ndan itibaren bu konudaki somut çalışmalar hızlanmıştır. En önemli atılım ise Avrupa Birliği'nden gelmiştir. Avrupa Birliği, kendisiyle ilişki içerisinde olan diğer ülkeleri de etkileyecek şekilde, Yeşil Mutabakat veya Yeşil Yeni Düzen adıyla gündeme getirdiği yeşil dönüşüm programını 2019 yılında hayata geçirmiştir. Yeşil Mutabakat, sadece Avrupa Birliği ülkelerini değil, Türkiye gibi, AB ile yoğun ticaret ilişkisi içerisinde bulunan ülkeleri de etkileyecek bir “sıfır karbon” hedefli ekonomik dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu yeni düzenin başarılı biçimde işleme için “döngüsel ekonomi” adı verilen yeni, çevreci bir ekonomik anlayışın belirleyici olması gerekmektedir. Avrupa Birliği ülkeleriyle yoğun bir ilişki içerisinde olan Türkiye ve Türkiye'nin ihracat şirketleri bu sürece uyum sağlayabilmek için gerekli adımları hızlı biçimde atmak durumunda kalmışlardır. Nitekim Türkiye, kendisini Yeşil Mutabakat ve Döngüsel Ekonomi sürecine uyumlayacak bir “yeşil dönüşüm” programını resmen başlatmıştır. Bu makalede Avrupa Birliği merkezli olarak gündeme gelen ve somut-tekni mekanizmalarla işletilmeye çalışılan Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı ele alırken özellikle bu dönemin yeni ekonomik anlayışını ifade eden döngüsel ekonomiye özel olarak odaklanacak ve ayrıca konunun Türkiye açısından önemine özel bir vurgu yaparken eleştirel bir çerçeve de sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı, Döngüsel Ekonomi, Avrupa Birliği

Abstract

Global warming and accordingly global climate changes have been on the world's agenda since the 1990s. Nowadays, it has become a global problem that affects almost everyone and is a priority issue to solve. Countries and companies that previously viewed global climate change as a natural process and did not show the will to find a solution have now begun to think differently. Because everyone has begun to painfully feel the consequences of global warming. More importantly, it is predicted that when the warming in the atmosphere exceeds 1.5 degrees (taking the Industrial Revolution period as a starting point), most of the world will become uninhabitable, and when the warming reaches 2 degrees, the world will enter the era of “major disasters”. In this case, if warming

continues in this way (warming is currently at 1.2 degrees), it will deeply shake the global economy and the capitalist-commodity orders, which are the source of the problem, in the medium term. For this reason, efforts have accelerated all over the world to replace the consumerist economic understanding of the old order with a new order and economic understanding, which is increasing the problem. The main goal is to reduce the amount of carbon in the atmosphere, which is the cause of the problem, in a short time and to zero in the near future, without stopping economic growth and technological progress. Concrete work on this issue has accelerated since the Paris Climate Agreement came into force in 2016. The European Union implemented its green transformation program, called the Green Deal or Green New Deal, in 2019, which will also affect other countries in relations with it. It implemented its green transformation program, called the Green Deal or Green New Deal, in 2019. The Green Deal has initiated an economic transformation process aimed at "zero carbon" that will affect not only the European Union countries, but also countries that have intense trade relations with the EU, such as Turkey. For this new order to operate successfully, a new, environmentally friendly economic approach called "circular economy" must be decisive. Turkey and its export companies, which have intense relations with the European Union countries, had to quickly take the necessary steps to adapt to this process. As a matter of fact, Turkey has officially launched a "green transformation" program that will align itself with the Green Deal and Circular Economy process. In this article, the European Green Deal, which was brought to the agenda based in the European Union and tried to be operated through concrete-technical mechanisms, is discussed. This study will focus specifically on the circular economy, which expresses today's new economic understanding, and will also present a critical framework with a special emphasis on the importance of the subject for Turkey.

Keywords: Global Warming, Climate Change, European Green Deal, Circular Economy, European Union

Giriş

Küresel ısınmanın bir sorun olarak kabul edilmeye başlandığı 1980'li yılların sonundan itibaren geleceğe ilişkin iklim krizi senaryoları gündeme gelmeye başlamıştır. 1992 yılında gerçekleşen Rio Zirvesi ile birlikte ilk defa iklim sorunu ile ilgili olarak küresel bir çerçeve sözleşme imzalandı. Bu tarihten sonra sorununun boyutları iyice belirginlik kazanmaya ve küresel ısınmanın sonuçları somut olarak dünyanın her yerinde hissedilmeye başladı. Bu süreçte küresel ısınmanın devam etmesi halinde gelecekte neler yaşanacağı ile ilgili bilim insanlarının ve çevre aktivistlerinin ortaya koyduğu "kıyamet senaryoları" konuyu acil olarak çözülmesi gereken küresel bir sorun olarak küresel toplumun önüne koydu ve ardı ardına küresel çözüm konferansları düzenlendi.

İklim değişikliğine yol açan küresel ısınma, atmosferdeki karbon emisyon oranının, Sanayi Devrimi başlangıç noktası olarak alındığında, her yıl geometrik bir şekilde artmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, "1950'de 6 milyar ton olan küresel karbon emisyonu; 1990'da 22 milyar tona, 2021'de 36 milyar tona ulaşmıştır.¹ Yani kapitalist büyüme ve tüketimci kentleşme ile birlikte karbon emisyon miktarı da katlanarak artmış ve bu artış küresel ısınma ve sarsıcı iklim değişikliklerine yol açmıştır. Bu süreçte iklim sorununu inkâr edenler, sorununun doğal bir süreç olduğunu iddia ederek, kapitalist büyüme ekonomisinin günahını örtbas etmeye çalıştılar. Özellikle ABD, Çin gibi atmosfere en çok karbon emisyonu gönderen ülkeler ve yüksek karbon izi bırakan çok uluslu şirketler küresel iklim sözleşmelerinin uygulanmasında engel oluşturmaya başladılar.² Ancak içinde bulunduğumuz son çeyrek asırda küresel ısınmanın yarattığı iklim değişiklikleri o kadar büyük boyutlara ulaştı ve o kadar geniş bir kesimde iklim duyarlılığı da oluştu ki, (Avrupa ülkeleri çok daha önceden işi ciddiye alan bir yaklaşım ortaya koymaya başlamıştı) artık emisyon yüklü ülkelerin ve şirketlerin de çözüme engel olacak argümanları tamamen ortadan kalktı. Daha önce, özellikle Donald Trump döneminde iklim çözümlerine sürekli engel çıkaran ABD, 2016 Paris İklim Antlaşması taahhütlerine uyarak sıfır karbon hedefi koyduğu gibi, bu doğrultuda somut adımlar atmaya başladı. Örneğin yeni ABD Başkanı Joe Biden, otomotiv endüstrisindeki katı rekabet ortamını ciddi bir şekilde etkileyecek şekilde, ülkede 2030 yılına kadar satılacak binek araç ve hafif kamyonların % 50'sinin sıfır emisyonlu olmasını öngören bir

¹ Bilim ve Teknik, Temmuz 2021, s.15

² Çözüm doğrultusundaki ilk etkin küresel inisiyatif, 1997 yılında imzalanan ve 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile söz konusu olmuştur. Ülkelerin atmosfere bıraktıkları karbon emisyon düzeyini 1990'daki seviyeye getirmelerini amaçlayan bu antlaşmaya ABD, Çin ve Rusya gibi sanayileşme-sera gazı emisyonu salım kapasitesi (karbon ayak izi) yüksek ülkeler katılmadıkları için hedefine ulaşamadı. Daha sonra ardı ardına gerçekleşen iklim konferanslarında da (Bali, Kopenhag, Cancun) büyük ölçüde aynı edilgen tutum söz konusu oldu. Reyhan-Satir Reyhan, 2016, s.15.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

kararname imzaladı.³ Yine atmosferdeki karbon miktarının artmasının en büyük sorumlularından olan Çin, Paris İklim Değişikliği Konferansı'nda 2020'ye kadar karbon yoğunluğunu %45 azaltma sözü verdi ve bu hedefe 2018'de ulaştı. Bununla birlikte 2060'dan önce karbon nötr olmayı hedeflediğini de açıkladı. Bu amaçla 2020 itibariyle %32 olan yenilenebilir enerji kullanım oranını 2050 yılında %90'a çıkaracak yeni bir kalkınma anlayışının çerçevesini çizmek için harekete geçti.⁴ Bu aşamada şunu ifade etmek gerekir ki; iklim krizinin orta ve uzun vadede küresel ekonomik düzeni de paramparça edeceği anlaşıldığında sorunun ana kaynağı olan kapitalist ekonomi temsilcilerinin de çözüm sürecine katılmaya başladığını ve bu çerçevede “yeşil kapitalizm” adıyla yeni bir ekonomik anlayış ortaya koymaya kendilerini mecbur hissettiklerini söyleyebiliriz. Sonuç olarak şu anda dünyada ciddi bir iklim duyarlılığı ve aydınlanması içerisinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sorunun kökenlerinin doğal bir sürece dayanmadığı; 19.Yüzyıl'da başlayan Sanayi Devrimi'nden sonra hâkim olan metacı büyüme ekonomisinin doğayı aşırı kullanımıyla birlikte karbon salınımlarının artmasıyla sorunun ortaya çıkmaya başladığı açıktır. Yani kapitalist-metacı ekonomik büyümenin sorunun esas kaynağını oluşturduğu; bu süreçte her geçen gün atmosferin daha fazla ısındığı, karbon miktarındaki artış bu şekilde devam ederse en geç 2050'ye kadar dünyayı büyük sıkıntıların ve hatta felaketlerin beklediği artık net biçimde hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Sorununun nasıl çözüleceği ile ilgili de farklı platformlarda farklı çözüm arayışları ortaya konmuştur. Nihayetinde sorunun özelliği itibariyle (1) mutlaka küresel işbirliği içerisinde ele almak gerektiği; (2) her ne olursa olsun toplam karbon emisyonlarının düşürülmesi gerektiği; (3) Karbon emisyonlarını düşürücü politikalarla birlikte ekonomik sistemlerin de sarsılmamasını sağlamak gerektiği ve bu yüzden politikaların çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik çerçevesinde uygulanabilir ölçeklerde gerçekleşmesi gerektiği konusunda ülkeler arasında ve ekonomi aktörleri arasında genel bir uzlaşma oluşmaya başlamıştır.

Elbette mevcut ekonomik düzeni ve onun aktörlerini tamamen devre dışı bırakmak ve “kapitalist olmayan”, “yeşil kapitalizm de olmayan”, hatta mevcut çevre politikalarını hiçbir şekilde çözüm olarak görmeyen yeni bir düzen inşa etmekten başka çare olmadığını düşünen radikal ekolojist, sosyalist vb. anti-kapitalist çevrelerin alternatif görüşleri bu süreçte çokça tartışılmış ve hâlâ da tartışılmaktadır. Bu alternatif görüşler henüz bütün ülkelerin küresel iş birliği içerisinde somutlaşabilecek çözüm önerileri olmamakla birlikte iklim duyarlılığı oluşturmada ve mevcut politikaların oluşmasında ve etkili olmalarında büyük katkıları olmuştur.

Bu çalışmanın odaklandığı konu bu radikal görüşler olmayıp mevcut ekonomik düzenin sürdürülebilirliği çerçevesinde yeni bir ekonomik yaklaşım, yeni bir düzen, “yeşil düzen” anlayışı ortaya koyan Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı'nın sıfır karbona odaklı iklim çözümü yaklaşımının temel yansıması olan “döngüsel ekonomi” olacaktır. Bu ekonomik görüş, hemen bütün küresel aktörler tarafından, özellikle Paris İklim Konferansı'ndan sonra, gündem güne gündeme getirilmeye başlamakla birlikte esas itibariyle “Avrupa Yeşil Mutabakatı” (AYM) adı verilen süreçte Avrupa Birliği'nde vücut bulmuştur. Küresel ısınmaya kesin, somut bir çözüm arayışı içerisinde sıfır karbon hedefiyle uygulamaya geçirilen “Yeşil Mutabakat” veya diğer adıyla “Yeni Yeşil Düzen” yeni bir ekonomi anlayışı ve yeni bir büyüme (yeşil büyüme) hedefi ortaya koymaktadır. Bu amaçla küresel ekonomik düzenin geleceği için büyük tehdit olan küresel ısınmanın durdurulabilmesi için başta Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün ülkelerin ve piyasa aktörlerinin bu hedef doğrultusunda karbon büyüten eski ekonomi anlayışlarını dönüştürmeleri gerektiğini salık vermektedir. Bu çalışmada “döngüsel ekonomi” denilen bu yeni ekonomik anlayış, Yeşil Mutabakat'ın temel felsefesi doğrultusunda ele alınacak ve karşılaştırmalı bir çözümleme yapılacaktır.

Yeşil Mutabakat ilkeleri ve uygulamalarını özetle beş kavram/olgu üzerinden değerlendirilmektedir: *Döngüsel ekonomi, yenilenebilir enerji, gıda güvenliği, atık yönetimi ve sınırda karbon düzenlemesi*. Yeşil Mutabakat mekanizması üzerine inşa edilmiş ve her biri birbiriyle bağlantılı olan bu kavramlar/olgular bir ekosistem şeklinde yeni bir düzeni oluşturmaktadır. Esasında sorunun esas

³ Hürriyet, 7 Ağustos 2021

⁴ Chine Today's Türkiye, Mart-Nisan 2021; s.14-26

kaynağı 250 yıldır devam eden kapitalist-metacı ekonomik yaklaşım ve uygulamalar olduğuna göre, Yeşil Mutabakat'ı sadece döngüsel ekonomi kavramından anlamak ve uygulamak mümkündür. Diğer bütün kavramlar zaten döngüsel ekonomiyi var eden, besleyen unsurları açıklamaktadırlar. Piyasa aktörlerinin sıfır karbona odaklı küresel rekabet sistemi içerisinde kendilerini yenileyebildikleri ve iklim dostu bir üretim politikası geliştirebildikleri sürece var olabileceği bu düzen, sınırsız kâr maksimizasyonuna göre değil, çevresel sürdürülebilirlik ölçütüne göre rekabet gücü yükselen bir sistemi öngörüyor.

AB ile büyük bir ticari ilişki içerisinde olan Türkiye'nin de Paris Antlaşması'nı da onayladıktan sonra, Yeşil Mutabakat sürecine dahil olmak üzere önemli adımlar attığını, atmakta olduğunu söylemek gerekir. Türkiye de bu süreçte büyük bir sınavdan geçecek. Özellikle Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda net sıfır emisyon hedefi çerçevesinde "karbon kaçağı"ni önlemek için geliştirilen, yukarıda belirtilen kavramlardan biri olan "sınırdaki karbon düzenlemesi"ne uyum süreci Türk ekonomisinin önümüzdeki dönem sürdürülebilirlik çerçevesinde yeniden inşa edilmesini adeta zorunlu hale getiriyor. Nitekim bu zorunluluğun da etkisiyle son dönemlerde "yeşil mutabakat", hem hükümet politikası olarak eylem planına dönüştürüldü hem de özel sektörün acil olarak kurumsal yeniden yapılanmasını gerekli kıldı. Bu çalışmada ilk önce Avrupa Birliği Komisyonu'nda kabul edilen ve uygulamaya geçirilen Yeşil Mutabakat iradesinin oluşum süreci, içeriği ve felsefesi irdelendikten sonra Yeşil Mutabakat'ın uygulanabilme koşulunu ve zeminini oluşturan döngüsel ekonomi yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

Avrupa Yeşil Mutabakat Süreci ve İçeriği

Avrupa Yeşil Mutabakatı (EU Green Deal), iklim değişikliği ile mücadele kapsamında Avrupa Birliği'nin sıfır karbon emisyonu doğrultusundaki hedeflerini ve taahhütlerini ortaya koyduğu yeni bir ekonomi anlayışını, yeni bir büyüme modelini içeren bir antlaşma, irade ve uygulama biçimidir. Ana hedef, Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin ortak düşüncesi ve iradesiyle Avrupa'yı dünyanın ilk iklim nötr veya sıfır karbon kıtası haline getirmek olarak belirlenmiştir.⁵ Bunun için, 2050'de Avrupa'yı tamamen karbondan arındırılmış bir kıta haline getirmek ve bu doğrultuda diğer dünya ülkelerini de etkilemek için 2030 yılına kadar bir dizi politikanın belli bir takvim doğrultusunda kararlı bir şekilde uygulanması kararı alındı. Küresel ticaret aktörlerinin, şirketlerin ekolojik inovasyon doğrultusunda yenilenmeleri, yenilenebilir enerji sektörünün hızlı biçimde büyütülmesi ve kısa sürede tek seçenek haline getirilmesi, Avrupa ile ticaret yapan ülkeleri ve şirketleri de sıfır karbon hedefi doğrultusunda kendilerini yenilemeye zorlamak ve ayrıca rasyonel rekabet ortamı sağlamak için sınırdaki karbon vergisi sisteminin getirilmesi (bir ticari ürünün bıraktığı karbon ayak izi kadar sınırdaki vergiye tabi tutulması), sürdürülebilir bir tarım, gıda, kent ve ulaşım sisteminin gerçekleştirilmesi gibi politikalar bu süreçte adım adım uygulamaya konulmaya başlandı. Çünkü artık tartışmasız olarak anlaşılan gerçek, gezegenimizin adım adım hiç kimsenin, hiçbir canlının yaşamına müsaade etmeyecek bir ekolojik yıkıma doğru gitmekte olduğudur. Bunun yegâne sorumlusu olan insanın (bitmek tükenmez kâr hırsı ve tahripkâr metacı mantığıyla) kendi kazdığı kuyuya düşmekten kurtulabilmesi için öncelikle çok daha fazla sorumlu olan sanayileşmiş-kapitalist ülkelerden başlayan bir yeni yeşil düzene geçmekten başka bir seçenek olmadığı artık herkesin kabul ettiği bir gerçek olmaya başlamıştır.

Küresel ısınmanın ortaya çıkardığı iklim değişikliğinin etkilerini her yıl daha fazla hissettiğimiz bir "ekolojik felaketler çağı"na doğru gittiğimiz artık net bir şekilde görülmektedir. Hepsini birbirleriyle bağlantılı olan çölleşme, kuraklaşma, sellerleşme, ormansızlaşma, susuzlaşma, gıdasızlaşma, biyoçeşitlilik kaybı, türlerin yok olması, buzulların erimeye başlaması, canlıların kendi ekosistemlerinden zorunlu göçü, kıyıların ve adaların sular altında kalma tehlikesi, dengesiz iklim olayları gibi bir dizi ekolojik sonuçlar şimdiden güçlü bir şekilde hissedilmeye başlanmış durumda. Sanayi Devrimi baz alındığında şu anda 1, 2 derece artmış görünen küresel ısınma kısa ve orta vadede 1,5-2 derece aralığında tutulmazsa bu ekolojik belirtilerin yakın zamanda ciddi felaketlere yol açması kaçınılmaz görünmektedir. 2021 yılında yayınlanan BM raporuna göre; iklim değişikliğinin nedeni tartışmasız olarak insanların atmosfere saldırdığı sera gazlarıdır. Çoğu zaman bu sektörler, tarım, imalat, ısınma-soğutma, taşıma-ulaşım ve elektrik üretimi vb işler için kullanılmakta, neticede atmosfere salınan ısı çıkan ısıdan fazla

⁵ Şahin, 2022; s. 25.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

olduğundan küresel ısınma daha fazla hissedilmektedir. Daha sıcak bir atmosferde daha fazla enerji ve daha fazla su buharı bulunmaktadır. Daha fazla enerji daha sıcak bir hava oluşumuna katkıda bulunurken fırtınaların etkisini de artırmakta atmosferde daha fazla su buharı olması ise yağışların çok daha şiddetlenmesine neden olmaktadır. New York'ta 2021 Ağustos ayında saatte 48 kilogram yağış rekoru kırılmış, iki hafta sonra bu rakam saatte 81 kilogram olarak tespit edilmiştir. Yine geçtiğimiz yıllarda Avustralya'nın batısı kıyısında başlayan orman yangınları hemen hemen tüm kıtayı sarmıştır. Yine ABD'nin batı kıyısında, İsveç'te ve Sibirya'da görülen orman yangınları ülkemizin de içinde bulunduğu Akdeniz havzasında da görülmüştür.⁶

Elbette bu durum ciddi bir toplumsal ve ekonomik yıkımı da beraberinde getirecektir. Örneğin atmosfere bırakılan karbon ve metan miktarı durdurulmayıp küresel ısınma bu düzeyde artmaya devam ederse 2050 yılında yaklaşık 250 milyon insanın yaşanabilir ortamı olmadığı için iklim göçmeni olacağı öngörülmektedir.⁷ Bu durum ciddi bir küresel kaos anlamına gelmektedir. Dünya barışını ve istikrarını temelden sarsacak toplumsal-siyasal çatışmaların söz konusu olması bu durumda kaçınılmaz olacaktır. Bütün bunların ötesinde bu kaotik süreç, küresel ekonomiyi de bütünüyle sarsmaya ve hatta yok etmeye gebecektir. OECD'nin 2015 yılında yayınladığı "İklim Değişikliğinin Ekonomik Etkileri" adlı raporda; küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda herhangi bir önlem alınmaz ise küresel gayrisafi yurt içi hasılanın 2060 yılına kadar %1 ila % 3.3 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Yapılan istatistiki çalışmalarda, 25 bölge arasından 23 bölgenin olumsuz yönde etkileneceği, bilhassa Asya ve Afrika bölgelerinde etkilenme olasılığının çok daha fazla olabileceği öngörülmektedir.⁸ Bu durumda kazananın olmayacağı, küresel ekonomik sistemin (devlet ve özel) bütün aktörlerinin ciddi zarar göreceklere net bir şekilde anlaşılmaktadır. İşte bu yüzden küresel ısınmanın nedeni olan sanayileşmiş ülkeler ve şirketler de eski düzenden farklı, karbonsuz yeni bir ekonomik düzenin inşa edilmesi gerektiğini, yine kendi çıkarlarının gereği olarak istemeye ve bu yönde yenilenmeye başlamışlardır. Yeşil Mutabakat, bu konudaki öncü girişimlerden biri olmuştur.

İklim krizi ile mücadele etmek için diğer küresel aktörlere göre daha etkin rol üstlenen Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile kalıcı ve etkili bir dönüşümün mekanizmalarını net bir şekilde ortaya koymuştur. Yeşil Mutabakat Planı ekonominin hemen hemen bütün sektörlerini içine alan köklü bir dönüşüm gerektirmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan AB ile ticaretine önemli etkileri olması kaçınılmazdır.⁹ Bu yüzden Avrupa Birliği Yeşil Mutabakat sürecine resmîyet kazandırdıktan hemen sonra Türkiye de Yeşil Mutabakat Eylem Planı hazırladı ve bununla ilgili Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 16 Temmuz 2021'de Resmî Gazete'de yayınlandı. Bu genelgeye göre 3 yıllık hazırlık ve geçiş süreci/dönemi içeren bir yol haritası ve takvim belirlendi. Plan'da (1) Sınırdaki Karbon Düzenlemesi, (2) Yeşil ve Döngüsel Bir Ekonomi, (3) Yeşil Finansman, (4) Temiz, Ekonomik ve Güvenli Enerji Arzı, (5) Sürdürülebilir Tarım, (6) Sürdürülebilir Akıllı Ulaşım, (7) İklim Değişikliği ile Mücadele, (8) Diplomasi ve (8) Avrupa Yeşil Mutabakatı Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Faaliyetleri başlıklarında eylemlere yer verildi ve bütün kamu kurumları ile özel sektörün bu sürece uyumu doğrultusunda çalışmalara başlandı.¹⁰ Bununla birlikte küresel ısınma ve iklim değişikliğinin en somut olarak hissedildiği ülkelerden biri, farklı iklim koşullarını barındıran ve biyoçeşitlilik zengini bir coğrafyaya sahip olan Türkiye olmuştur. Türkiye, son 50 yılda sulak alanlarının yarısını kaybetti. Türkiye'de yüzey suları da, yeraltı suları da giderek azalmaktadır. Türkiye su kapasitesi açısından şu anda "su fakiri" konumunda olup küresel ısınmanın etkisiyle su kıtlığı statüsüne doğru gitmektedir. Bu durum Türkiye'nin gelecekte ciddi bir gıda güvenliği tehdidi altında olduğunu da göstermektedir. Türkiye'de 2000'li yılların başında 41 milyon hektar olan tarım alanı 2019'da %8 azalmıştır. Öyle ki tahılın tarihsel ana vatanı olan, yakın zamanlara kadar bir tahıl deposu olarak kabul edilen Anadolu coğrafyasında konuşlanmış Türkiye son 18 yılda 59 milyon ton buğday ithal etmiştir.¹¹

⁶ Bilim ve Teknik, Kasım 2021, s.19-20.

⁷ Reyhan-Satır Reyhan, 2016, s.6.

⁸ Güner, 2021, s. 3.

⁹ Türkiye'nin Yeşil Kalkınma Devrimi, 2021; s.88.

¹⁰ Dünya Gazetesi, 25 Ağustos 2021.

¹¹ WWF, 2020, s.59.

Türkiye'nin suları sadece azalmakla kalmıyor aynı zamanda fabrika ve kent atıkları ile kirletiliyor. Bu kirlenme biyoçeşitliliğe ciddi zararlar verdiği gibi gıda rezerv alanları olan tarım sahalarını etkileyerek gıda güvensizliğine yol açıyor. Küresel ısınmanın en önemli sonucu olarak ortaya çıkan kuraklaşma ve çölleşme sürecine paralel olarak gelişen bu olumsuz tablo Türkiye'nin iklim değişikliğine yol açan etmenlerin ortadan kaldırılması konusunda çok duyarlı, kararlı adımlar atması gerektiğini de belirlemektedir. Bütün bu gerçeklikler Türkiye'nin, sadece AB ülkeleriyle yoğun ticaret ilişkileri içerisinde olmasından dolayı bu ilişkilerin zorlamasıyla değil, iklim değişikliğinin sonuçlarını en olumsuz yaşayan ülkelerden biri olma tehlikesi altında olduğu için de yeşil mutabakat sürecine dahil olması gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin 2022 yılında Yeşil Mutabakat Eylem Planı uygulamaya geçiren Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ismini Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirmesi ve bakanlığa bağlı yeni birimlerin ve sorumluluk alanların belirlenmesi ve ayrıca bütün kamu kurumlarının ve özel sektörün yeşil mutabakat sürecine uyum çalışmalarına başlamaları bu anlamda umut verici gelişmelerdir.

2016 yılında yürürlüğe giren Paris Antlaşması'nda daha somut ve uygulanabilir bir iklim stratejisi büyük bir küresel uzlaşma süreci içerisinde kabul edildikten ve daha belirgin bir küresel çözüm iradesi ortaya konduktan hemen sonra Avrupa Komisyonu 2019 yılının Aralık ayında Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı kabul ederek uygulamaya geçirdi. 2050 yılına kadar Avrupa kıtasını sera gazı salınımlarının sınırlandırıldığı ilk iklim nötr kıta haline getirmeyi hedefleyen yeşil dönüşümü gerçekleştirmek temel hedef olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Mutabakat, Avrupa Birliği ile ticaret ilişkisi olan ülkeleri -sıfır salımı tam olarak gerçekleştiremese bile-ticari ilişkinin devamı açısından düşük karbon ekonomisine geçmek zorunda bırakmaktadır. Bu çerçevede Mutabakat, AB ekonomisini sürdürülebilir bir ekonomik yapıya dönüştürmek amacıyla yeni bir büyüme stratejisi öngörmekte ve bu anlamda küresel iklim değişikliğine karşı verilen kararlı bir mücadele biçimi olarak değerlendirilmektedir. Yeni, yeşil bir büyüme stratejisini uygulamaya geçiren AB, 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarının olmadığı, kaynak verimliliğine dayanan rekabetçi bir ekonomiye sahip olmayı hedefleyerek sürdürülebilir kalkınma anlayışının gerçek anlamına uygun bir politikayı benimseme iradesini belki de ilk defa bu kadar somut bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır.¹²

Kapitalist aktörlerin direktmesi nedeniyle çeyrek asra yakın bir süre zaman kaybedildikten sonra şu anda dünyanın geleceğini kurtarmak için yapılması gereken asgari çözümler konusunda ("yeşil mutabakat") genel bir uzlaşma sağlanmış durumdadır. Bu süreçte kapitalist aktörlerin de kendi gelecekleri için de olsa karbonsuz yeni bir ekonomik anlayışa geçmenin kaçınılmaz olduğunu görmeleri ve buna uygun stratejiler belirlemeye başlamaları kısmi, geçici bir çözüm olsa da sevindiricidir. En azından bir önceki duyarsızlık dönemine göre, (elbette yeni bir fırsatçılık ekonomisi doğurmayacaklarsa), desteklenebilir olduğu düşünülebilir. Cambridge Üniversitesi bünyesinde yapılan bir araştırmaya göre Dünya'nın %97'sinin insan tarafından bozulduğu, insanın zarar veremediği sadece % 3'lük bir dünya alanının kaldığı bir dönemde¹³ ve bozan tüketimci ekonomik anlayış konusunda temel bir sorgulama ve dönüştürme daha da doğrusu durdurma yapılmadığı sürece kalıcı bir çözüm ne derece gerçekleşebilir? Bu da ayrı bir tartışma konusudur.

Yeşil Mutabakat, sadece iklim sorununa çözüm olacak bir çevre politikası yaklaşımı olmasının ötesinde kaynakları verimli kullanmayı, rekabetçi bir piyasa ekonomisini de güçlendirmeyi hedefleyen yeni bir kalkınma-büyüme stratejisi olarak geliştirildi. 1930'lu yılların kriz ortamında bir çözüm olarak uygulamaya konulan kamu ekonomisini işlevselleştiren Keynezyen "Yeni Düzen" adından esinlenerek konulan "Yeşil Yeni Düzen" adıyla Keynesçi büyüme ekonomisinden etkilendiği anlaşılan bu yaklaşım temiz enerji ile üretim sürecinin devam etmesini ve bu şekilde 2100 yılında en fazla 1,5 derecelik ortalama sıcaklık artışında kalabilmek için karbon emisyonlarını 2030 yılı itibariyle yaklaşık % 45 azaltmak ve 2050 itibariyle net sıfır emisyona ulaşmak hedefini belirledi.¹⁴

¹² Avrupa Yeşil Mutabakatı, 2020; s.7-10.

¹³ HBT Dergisi, 2021, s.15.

¹⁴ Chomsky-Pollin, 2021, s.100.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

Paris İklim Antlaşması'nda ilk defa iklim sorununun çözümüne ve sıfır karbona yönelik olarak somut hedefler ortaya kondu. Tehlikenin çok büyük boyutlara ulaştığının hemen bütün dünya ülkeleri tarafından kabul edilmesinin ardından karbon salınımını kademeli olarak sıfıra düşürmekten başka çare olmadığı bu Konferans'ta net bir biçimde deklare edildikten sonra -yukarıda da değinildiği gibi- özellikle karbon emisyonu konusunda ciddi günahları olan ülkeler, şirketler -kendi geleceklerini de garanti altına alma rasyonelitesini de düşünürsek- sürdürülebilirlik çalışmalarını bir sosyal sorumluluk projesi olmanın ötesinde bir hükümet veya şirket politikası haline getirmeye başladılar. Az ya da çok, samimi ya da zoraki bütün ülkelerde ve piyasa aktörlerinde bu doğrultuda bir çabanın olduğunu gözlemek mümkün. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, bu konuda en hızlı dönüşüm sürecini gerçekleştiren AB olmuştur. Bu makalenin konusu olan Avrupa Yeşil Mutabakatı da bu dönüşümün en somut bağlayıcı irade metnini oluşturmaktadır. AB'nin "sıfır karbon" hedefi doğrultusunda radikal bir dönüşüm içerisinde olmasının da elbette özel nedenleri vardır. Bunlar: (1) 1970'li yıllardan beri etkin olan çevre ve iklim sorunlarıyla ilgili en önemli uyarıları gerçekleştiren "yeşil siyaset" in en güçlü olduğu bölge Avrupa'dır. Öyle ki, Avrupa Birliği'nin temel dinamosu olan Almanya'da Yeşiller uzun yıllar iktidar ortağı olmuşlardır. Avrupa Parlamentosu'nda Yeşiller'in ağırlığı da her zaman kendisini hissettirmektedir. Bu da özellikle iklim konusunda daha radikal çözümlerin Avrupa hükümetlerinin gündemine olmasını sağlamıştır. (2) Sıfır Karbon hedefi öncelikle yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı bir üretim ve tüketim sistemi gerektirmektedir. Yani petrol, doğal gaz, kömür gibi fosil yakıtlara dayalı sistemin azaltılması hatta tamamen devre dışı bırakılması öngörülmektedir. AB ülkeleri zaten fosil yakıtlar özellikle de petrol ve doğal gaz bakımından bağımlı durumdadırlar. Buna karşın yenilenebilir enerji teknolojileri konusunda ciddi adımlar atılmıştır. Yani dünya ekonomik sisteminin fosil yakıt merkezli olarak işlememesi bağımlılık ve rekabet açısından AB'nin lehine olacaktır. Bu açıdan Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda 2050'de tamamen karbonsuz bir ekonomiye geçiş öngörülerek bu bağımlılıktan da kurtulmak istenmektedir. Bununla birlikte AB ülkeleri toplam küresel emisyonun % 10'undan sorumlu bulunmaktadır. Yani AB ile sınırlı bir Yeşil Mutabakat'ın hiçbir hükmü olamaz. Bu yüzden Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı hazırlayan irade, bunun ancak dünya ülkelerini de içine alacak bir mekanizmayla işletilmesi gerektiğini düşünerek bu çerçevede bir bütünlükçü bir mekanizma işletmişlerdir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, "karbon sıfır" hedefine ulaşma doğrultusunda belirlenen yol haritasına göre yedi stratejik eylemin gerçekleşmesini öngörmektedir. Bunlar: (1) Enerji razının karbonsuzlaştırılması; (2) Temiz, güvenli ve bağlantılı taşımacılık; (3) Enerji verimliliğinin en üst düzeye çıkarılması; (4) Endüstriyel modernizasyon ile tam döngüsel ekonomi; (5) Akıllı ağ yapısı ve ara bağlantılarının geliştirilmesi; (6) Biyoekonominin geliştirilmesi ve karbon yutak alanlarının oluşturulması; (7) Karbon yakalama ve depolama yönetimlerinin geliştirilmesi (Bilim ve Teknik, 2021, s.49). Aslında AB, uzun zamandır bu stratejilerin alt yapı hazırlığı doğrultusunda çalışmalar yapmaktaydı. AB ülkeleri, sıfır karbon hedefine ulaşmak için yapmış oldukları dönüşüm modernizasyonu sayesinde 1990-2018 yılları arasında % 61'lik bir ekonomik büyüme sağlarken, sera gazı emisyonlarını da ortalama % 23 azaltmayı başarmıştı.¹⁵ İşte bu sonuçlar tam da Yeni Yeşil Mutabakat Düzeni'nin hedeflediği şekilde hem ekonomiyi hem de ekoloji gözetken bir kalkınma anlayışının uygulanabilir olabileceğini gösterdiğinden 2019 yılında Yeşil Mutabakat metni AB ülkeleri tarafından büyük bir kararlılıkla ve uygulama iradesiyle kabul edildi. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Van Derlegen'in şu sözleri Yeşil Mutabakat'ın AB için ne anlama geldiğini gayet açık bir şekilde özetlemektedir: "Yeşil Mutabakat halkımızın çağrısına Avrupa'nın çağrısıdır. Yeni bir büyüme stratejisidir. Bir yandan emisyonları azaltırken diğer yandan yeni iş imkânları yaratıp yaşam kalitesini artıracaklarını savunur."¹⁶ Sadece bir çevre politikası olarak değil, aynı zamanda yeni bir büyüme modeli olarak sunulan Yeşil Mutabakat'a göre 10 yıl içerisinde yeni sektörel kriterlerin belirlenmesi, yeni bir vergi sisteminin geliştirilmesi, fosil yakıt temeline dayalı yeni bir ekonomik sistemin benimsenmesi ve bütün bu dönüşüm modellerinin AB ile ticaret yapan ülkelere de entegre edilmesi hedeflenmektedir.

¹⁵ Y.a.g.e

¹⁶ Dünya Gazetesi, 3 Ekim 2020.

Şu da bir gerçek ki, Yeşil Mutabakat'ın bu hedeflerine ulaşmak için 1 trilyon Euro'nun üzerinde bir finansman mekanizmasının devreye sokulması gerektiği öngörülüyor.¹⁷ Bu durum, AB ekonomisinin küresel ekonomik sistem içerisindeki etkisi dikkate alındığında, mevcut küresel ekonomik düzenin de yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, gelecek için kıyamet senaryolarının gündeme gelmesine yol açan küresel ısınmayı önlemek için 2050'ye kadar Dünya genelinde karbon emisyonunu sıfıra indirmek hedefi belirginlik kazanmıştır. Bu, Paris Konferansı'ndan beri sadece AB'nin değil, bütün ülkelerin ortak hedefi haline gelmeye başlamış ancak AB "yeşil mutabakat"ı bu konuda öncü olmuş, somut, uygulanabilir ve hatta uygulanmaya başlanan bir eylem planı ile yeni bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün sadece AB ile sınırlı kalması halinde nihai hedef açısından başarıya ulaşamayacağı açıktır.¹⁸ Yeşil Mutabakat metninin ve iradesinin bir özelliği de bölgesel ve global bir yaklaşım olmasıdır. Dünya genelinde 2050 yılı sıfır karbon hedefine ulaşabilmek için özellikle hızlı kalkınma hırsları ve hedefleri olan az gelişmiş ülkelere ve gelişmekte olan ülkelerin yeşil dönüşüm sürecine tam olarak dahil edilmeleri önem kazanıyor. Bu zor bir süreç, ancak kalkınma hedeflerine ulaşmakla birlikte kalkınma açlığı olan ülkeler bu sürece entegre olmayı kabul edebilirler. Bu açıdan Yeşil Mutabakat düzeni ve bu düzenin temeli olan döngüsel ekonomi yeni bir yaklaşım ve önemli bir somut araç olarak belirginlik kazanmış durumda.

Yeşil Mutabakatın Ekonomik Güzergahı: Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye

Avrupa Birliği'nin uygulama iradesini belirlediği, açıkladığı Yeşil Mutabakat yeni bir yeşil düzen ile birlikte bu düzenin "olmazsa olmaz" temeli olarak yeni bir ekonomik model ortaya koymaktadır. Bu yeni model, "döngüsel ekonomi" adı altında uzunca bir dönem iktisat ve çevre literatüründe alternatif ekonomiyi içeren bir çözüm önerisi olarak tartışıldıktan sonra, 2050'ye kadar sıfır karbon hedefi doğrultusunda başta Avrupa Birliği olmak üzere, dünyanın birçok bölgesinde kabul edilmiş ve/veya uygulamaya konulmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa Birliği, döngüsel ekonomi anlayışı doğrultusunda 1990'lı yıllardan itibaren kurumsal-yasal atılımlar yapmaktadır. Nitekim bu politikalar neticesinde 1990 ile 2018 yılları arasında sera gazı emisyonları %23 oranında azaltılırken, ekonomi de %61 büyümüştür.¹⁹ Demek ki, AB Yeşil Mutabakat ekonomisi, ön denemesi yapılmış ve başarıya ulaşmış bir model olarak kabul edildiği için 2018 yılından itibaren bütünüyle uygulama süreci başlatılmıştır.

Döngüsel ekonomi, esasında ekonomiyi kapitalist tüketim ekonomisinin dolaşımında bıraktığı atıklar üzerinden yeniden değerlendirmekte doğadaki döngüsel işleyişe uygun bir ekonomik döngü meydana getirerek kirliliği, kaynak israfını ve karbon miktarını azaltmayı hedeflemektedir. Sanayi Devrimi'nden bu yana kapitalist sistemle bütünleşerek geliştirilen ve elbette çevresel tahribatın, iklim krizinin nedeni olarak da kabul edilen doğrusal ekonomi öncelikle sorgulanmış ve bu ekonomik anlayıştan uzaklaşmadıkça üretim sürecinde karbon emisyon azaltılmasının mümkün olamayacağı düşünülmüştür.

Döngüsel ekonominin karşıtı, karbon emisyon hacmini sürekli olarak artıran kapitalist tüketim ekonomisinin yaklaşımı olan doğrusal ekonomidir. Doğrusal ekonomiyi üretici kontrol ederken döngüsel ekonomiyi mal sahibi veya ürün kullanıcısı kontrol eder. Doğrusal ekonomide nesnelere üretilip satıldıklarında ekonomik süreç tamamlanırken döngüsel ekonomide, nesnelere sahipleri tarafından yeniden kullanıma, onarıma, paylaşımına ve/veya atık sistemine sokulduğundan süreç satış sonrası da devam eder.²⁰ Asırlar sonunda görünen tablodan anlaşılmaktadır ki, yap-kullan-at veya üret-tüket-kirlet şeklinde ilerleyen doğrusal ekonomi anlayışı sürdürülebilir bir ekonomik anlayış değildir. İhtiyaçların ötesinde aşırı üretim, doğal kaynakların tükenmesi, kaynakların aşırı kullanımı, ürünlerin yaşam döngülerinin kısılması, atık birikimi gibi sonuçlara yol açan doğrusal ekonomi sera gazı emisyonlarını

¹⁷ Bilim ve Teknik, Temmuz 2021, s.49-50.

¹⁸ Yeşil Mutabakat'ın ilkeleri, sadece Avrupa birliği ülkelerini değil, AB ile ticaret yapan, AB ile ticari ilişki kuran bütün ülkelerin ekonomisinin sürdürülebilir, karbon emisyonunu azaltacak şekilde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılıyor. Yeni küresel ekonomik düzende var olmak isteyen ülkelerin ve firmaların bu düzene ayak uydurmak zorunda oldukları aşikardır.

¹⁹ AYM, 2020, s.7.

²⁰ Çoban, 2020; 193.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

muazzam ölçüde artırmakta, ekosistem üzerinde baskı yaratmakta ve ayrıca fiyat dalgalanmaları, arz-talep krizi, rekabet ortamının zayıflaması gibi makro ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir.²¹ Yani doğrusal ekonominin, içinde barındırdığı sömürü ve atıkcı sistem dolayısıyla hem çevresel hem de ekonomik açıdan sorunlu, krizli bir ekonomi biçimi olarak artık miadını doldurduğu düşünülmektedir. Bu yüzden, yine dar anlamda atık sistemi üzerinden gerçekleştirilen bir değerlendirmeyle “döngüsel ekonomi” adı altında yeni bir model sunulduğu gibi başta AB olmaz üzere uygulamaya da geçirilmeye başlamıştır.

Bir ekonomik sistem içerisindeki üretim (hammadde-mamul madde-fabrika), dağıtım (ticaret, pazarlama, nakliye vs.) ve tüketim (yeme, içme, etkinlikte bulunma, üretim girdisi ve tüketim biçimi olarak kullanma) süreçlerinde malzeme ve enerji kullanımını azaltan, yeniden kullanan veya dönüştüren bütün faaliyetler döngüsel ekonomi kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Kavram ilk defa 1992'deki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kullanılmış ve kavramın içeriği daha sonra oldukça genişleyerek temel bir çevre politikası aracı olarak tanımlanmaya başlamıştır.²² “Döngüsel ekonomi, dayanaklı tasarım, onarım, bakım, yeniden kullanım, yeniden üretim, geri dönüşüm ve yenileme yoluyla elde edilebilen enerji ve malzeme döngülerinin kapatılması, yavaşlatılması ve azaltılmasıyla atık ve kaynak girdisinin, emisyonunu ve enerji kaçağının azaltıldığı bir yeniden üretim sistemi olarak kabul edilmektedir.”²³ Döngüsel ekonominin ana amacı kullanılan ürünlerin uzun süre korunmasını sağlamak ve mümkün olduğunca az atık ortaya çıkarmaktır. Bu anlamda tamamen tüketim toplumunun zıddı olan döngüsel ekonomi, ilhamını doğadan, doğal döngüden almıştır. Çünkü doğada atık yoktur, her şey yeniden kullanılır. Bir unsurun israf edilmesi demek bir başkasının kullanması demektir.²⁴ Sürdürülebilirlik anlayışıyla bağlantılı olan döngüsel ekonomi esas olarak stokların ve nesnelere ömürlerinin uzatılması ilkesinden doğmuştur. Bunun için de metalleri ve malzemeleri kullanım değeri kalmayınca kadar sürekli olarak kullanmak gerekmektedir. Bu şekilde toplumsal ihtiyaçlar daha düşük maliyetle karşılanırken (üzerine baskı kurma azalacağından) doğanın korunması da sağlanabilecektir.²⁵ Bu anlayışıyla döngüsel ekonomi kısa ömürlü çok çeşitli ürünlerle donatılmış kitlesel üretime dayalı ve değişim değerini ön plana çıkaran metacı tüketim kültürünün yine piyasa mekanizması içerisinde bir alternatifini oluşturmaktadır.

Döngüsel ekonomi, her şeyden önce ekolojik döngüyü takip eden atık yönetimi üzerine inşa edilmiştir. “3R prensibi” (reuse, reduce, recycle) olarak adlandırılan atık yönetimi anlayışı döngüsel ekonominin dayanağını oluşturmuştur. Bu bağlamda ekonomik-sosyal yaşamdaki “yeniden kullanım”, “azaltım” ve “geri dönüşüm” süreçlerini öngören döngüsel ekonomi, kaynak kullanım miktarında ciddi bir tasarruf durumu ortaya çıkararak ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.²⁶ Esasında Avrupa Birliği, kapsamlı Yeşil Mutabakat sürecini başlatmadan önce döngüsel ekonomiyi uygulama girişimini başlatmıştır. “Avrupa Birliği Döngüsel Ekonomiye Yönelik Bir Eylem Planı” adındaki plan metni 2015 yılında açıklanmış ve bu planda bir ürünün döngüsel bir süreç içerisinde girmesi için gerekli olan eylemleri belirlenmiştir.²⁷ Bu döngüsel süreç dört eylem biçimi ile işlemektedir: (1) Kaynak kullanımında yeniden kullanılabilen veya geri dönüştürülmüş kaynaklara öncelik vermek, (2) ürünü kullandıktan sonra bileşenlerini yeniden kullanmak veya materyalleri geri dönüştürmek, (3) ürün yaşam seyrini arttırmak ve (4) ürünleri daha yoğun kullanmak. Avrupa Birliği'ne göre döngüsel ekonomi, ürün, malzeme ve kaynakların değerinin ekonomide olabildiği kadar uzun tutulduğu ve atık miktarının en düşük olduğu bir ekonomi anlayışıdır. Tamir edici, tamirciliğe fırsat veren bir sanayi ekonomisini benimserken yenilenebilir enerjiyi ön plana çıkarmayı, kimyasalların kullanımını en aza indirmeyi ve israf ekonomisini yok etmeyi hedefleyen bir ekonomik anlayıştır döngüsel ekonomi.²⁸

²¹ Akdoğan, 2021, s.10-11.

²² Güreşçi, 2020, 49.

²³ Şen-Tarabah, 2020, s.70.

²⁴ Şen-Tarabah, s.77.

²⁵ Çoban, s.192.

²⁶ Önder, 2019, s.67.

²⁷ Önder, s.70.

²⁸ Önder, s.71.

Sadece atık süreci ile bağlantılandırıldığında döngüsel ekonominin daha dar anlamda, ürünlerin kullanım süreci içerisindeki durumu, konumu ve kullanma kapasitesinin artırılması, kaynak israfının önlenmesi gibi eylemler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Elbette döngüsel ekonomi, öncelikle bu boyutuyla ele alınmalı ve sadece bu boyutuyla sıfır karbon doğrultusunda önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ancak döngüsel ekonomi, esasında Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı içeriğinde yer alan diğer kavram ve olgularla gerçek anlamda alternatif bir ekonomik yaklaşım hüviyeti kazanabilecektir. Bu çerçevede makalenin Giriş kısmında ifade ettiğimiz Yeşil Mutabakat kavramları ve yaklaşımları döngüsel ekonominin geniş anlam içeriğini oluşturmaktadır. Bu anlamda *yenilenebilir enerji*, *gıda güvenliği*, *atık yönetimi* ve *sınırdaki karbon düzenlemesi* döngüsel ekonominin alternatif oluşum çerçevesini oluşturmaktadır. Atık yönetimi zaten, yukarıda anlatılan dar anlamdaki döngüsel ekonomi yaklaşımı içerisinde değerlendirilebileceği için burada diğer kavram ve yaklaşımları döngüsel ekonomi bağlamında kısaca değerlendirmek uygun olacaktır.

Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı'nda temel ilkeler ifade edilirken en başa “temiz, uygun maliyetli ve güvenli enerji sağlamak” ifadesi konmuştur. Çünkü atmosferdeki sera gazlarının %75'inden fazlası sektörlerin enerji üretimi ve kullanımından kaynaklanmaktadır.²⁹ Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde yenilenebilir enerjiye geçiş süreci; (1) Enerji kaynaklarının üretici ve tüketicilere uygun maliyetli ve güvenilir bir şekilde ulaştırılması, (2) Sürdürülebilir enerji koşullarını sağlamak için kirlilik arz etmeyen yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek kaçınılmaz olmakla birlikte, özellikle geçiş sürecinde kirliliği enerji kullanımından kaynaklanan atıkların tespit edilmesi, depolanması ve geri dönüştürülmesi, yani bu anlamda (dar anlamda) döngüsel ekonomi ilkelerine uyulması önem kazanmaktadır. Kısacası, Avrupa Birliği'nin güvenilir, ulaşılabilir ve sürdürülebilir enerji hedeflerinin gerçekleşmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarından beslenen üretim ve tüketim süreciyle, dolayısıyla döngüsel ekonomiyle uyumludur.³⁰

Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı sürecinde gıda güvenliği kavramına “Tarladan Sofraya”: Adil, Sağlıklı ve Çevre Dostu Bir Gıda Sistemi” başlığı altında yer verilmiştir. Buradaki temel hedef, tarımsal üretim sisteminde tarımsal kimyasalların kullanım ve risklerini önemli ölçüde azaltmaktır.³¹ Ayrıca gıda üretim, tedarik, dağıtım, tüketim zincirinde yer alan bütün aktörlerin (üretici, tedarikçi, tüketici) genel yapısını, birbirleriyle ve doğayla ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen ilkeler benimsenmiştir. Bu süreçte karbon ayak izinin en aza indirilmesi, üretici ve tüketici arasındaki araçların mümkün olduğunca ortadan kaldırılarak (bu amaçla tarımsal kooperatifler teşvik edilmektedir) tarladan çıkanın en kısa sürede tüketiciyle buluşmasını sağlayacak sürdürülebilir bir gıda sistemini oluşturmak³² döngüsel ekonominin felsefesine uygun bir uygulama ve yaklaşım olacaktır.

Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı ve döngüsel ekonominin en önemli araçlarından biri de “Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması”dır (SKDM). 14 Temmuz 2021'de Avrupa Komisyonu Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelere AB'ye doğru oluşan emisyon yoğun ürünlerin ithalatına karbon vergisi koyacak bir mekanizma önerisini ortaya atmıştır. Bir tür “ekolojik gümrük vergisi” diyebileceğimiz SKDM, karbon emisyon oranını küresel bazda düşürmek için güçlü somut bir teknik uygulama olarak değerlendirilmektedir. Uygulama yılı 2023 olarak belirlenen bu mekanizmayla birlikte Avrupa Birliği, 2030 yılına kadar 1 trilyon dolar kaynak toplayabileceğini öngörmektedir.³³ AB, bu mekanizmayla kendi içerisinde uyguladığı yeşil dönüşüm sürecini ve döngüsel ekonomi modelini diğer ülkelere de dayatarak küresel bir yeşil dönüşümün önünü açarken öte yandan sıfır karbon hedefi doğrultusunda ciddi sınırlılıklarla muhatap olan AB firmalarını haksız rekabete karşı korumayı hedeflemektedir. Bu açıdan ülkemiz önemli bir örnektir. AB'nin Türkiye ihracatındaki payı %41'tir. Eğer Türkiye, sınırdaki karbon vergisi mekanizmasına uygun, düşük karbonlu, döngüsel bir ekonomik yapıyı/sistemi en kısa sürede inşa edemezse ödeyeceği karbon vergilerinden dolayı durumun ülke ekonomisine yıllık maliyetinin 1,8 milyar Euro olacağı tahmin edilmektedir.³⁴ Bu yüzden Türkiye son

²⁹ AYM, 2020, s.9.

³⁰ Beder-Yaşgöl, 2021; s.191-193.

³¹ AYM, 2020.

³² Yıldırım-Yıldırım, 2021, s.230-231.

³³ Z Raporu, 2021, s.55.

³⁴ Z Raporu, s.56.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

yıllarda Avrupa Yeşil Mutabakat sürecine, SKDM'ye bütün ekonomik-yönetimsel aktörleriyle, sektörleriyle birlikte uyum sağlamak için büyük çabalar harcamaya başlamıştır. Buna paralel olarak döngüsel ekonominin de vücut bulması için özellikle sıfır atık çerçevesinde, devlet öncülüğünde büyük projeler kampanyalar uygulamaya geçirilmeye başlanmıştır.

Sonuç

Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın temel unsuru olan döngüsel ekonomiyi teknik bir uygulama biçimi çerçevesinde dar anlamda ele alırsak sıfır atık hedefinin altını çizmek gerekir. Geniş anlamda alternatif makro ekonomik anlayış, yeni bir ekonomik düzen çerçevesinde ele alırsak sıfır atık ve sıfır karbon hedefine ulaşılarak gerçek anlamda döngüsel ekonomiyi gerçekleştirmek mümkündür. Elbette her halükârda döngüsel ekonomi, iklim krizinin çözümünde önemli bir argümandır. Ancak tam çözüme ulaşmak, döngüsel ekonomiyi geniş anlamıyla sıfır karbon hedefini de içine alacak şekilde uygulamaya geçirmekle mümkün olabilecektir. Ancak bunun da mevcut küresel ekonomik sistem içerisinde ciddi zorlukları ve sınırlılıkları vardır. Çünkü sürekli büyüme ve kâr maksimizasyonu anlayışına göre şekillenmiş olan kapitalist düzen dar anlamda döngüsel ekonomiyi bile hazmedebilecek bir yapıda değildir. Sıfır karbon ve sıfır atık doğrultusunda kendilerini zorunlu olarak dönüştürmek zorunda olduğunu kabul eden küresel kapitalist şirketler ve ülkeler, büyümelerini ve kâr oranlarını düşürmeden bu sürece uyum sağlayacakları formüller aramaya başlamışlardır. Çoban'a göre; döngüsel ekonominin temeli olan "metaların ömürlerinin uzatılması çabaları, sermaye sınıflarının direnciyle karşılaşacaktır. Çünkü daha az meta üretilmesi, şirketlerin yıllık kârlarının azalmasına yol açar. Şirketler kâr olasılığı görmedikleri sürece bakım, onarım, yenileme yöntemlerine uzak dururlar"³⁵ Ayrıca şirketler, kapitalist sistemde sürekli ve hızlı tüketimi teşvik ederek büyümüşlerdir. Ürün arzını sürekli artırma eğiliminde olan bir şirketin tutumu ile bir ürünü olabildiğince uzun bir süre kullanımda tutmayı hedefleyen döngüsel ekonomi anlayışı çelişecektir. Bununla birlikte küresel ısınmaya neden olan en önemli etmen, karbon emisyonunu sürekli artıran sanayileşmiş büyük kapitalist devletlerin ve firmaların bu sürekli doğa karşıtı büyüme stratejileridir. Bu stratejilerin neden olduğu -yakın gelecekte küresel ekonomik sistemi de ortadan kaldırma riski taşıyan- iklim olaylarını kapitalizmin küresel aktörleri de görmekte ve döngüsel ekonomi ve sıfır karbon içerisinde ekonomik büyümeyi sürekli hale getirecek bir formülü aramaktadırlar. Kapitalist düzenin önemli figürlerinden Bill Gates bu anlamda kendi penceresinden "gerçekçi" bir açıklama getirmiştir. Gates'e göre; iklim krizini önlemek amacıyla daha az tüketerek sıfır karbona ulaşmak oldukça zordur. Daha az uçağa binmek veya daha az araç kullanmak yeterli olmayacaktır. Bu yüzden yeni bir kısıtlayıcı tüketim-yaşam düzeni inşa etmekten ziyade sıfır karbonu mevcut tüketim düzeyi çerçevesinde gerçekleştirebilecek yeni teknolojiler, sıfır karbon teknolojileri, doğrudan havadan karbon yakalama teknolojileri üretmek için çaba sarf etmek, inovasyona yönelmek gerekir³⁶

Sonuçta insanlık şöyle bir gerçek ile karşı karşıya: Paris Antlaşması (2016) sürecinden sonra küresel uzlaşma içerisine girilen konu, küresel ısınmayı 1,5 derecede tutacak, 2 dereceyi kesinlikle geçmemesini sağlayacak (bu durum bir felaket tablosudur) çok acil önlemler almak olmuştur. Yeşil Mutabakat süreci ve döngüsel ekonomi bu doğrultudaki acil önlem yaklaşımını ortaya koyuyor. Öte yandan bu hedefe ulaşılmasını engelleyen ciddi bariyerler söz konusu. Örneğin Nature dergisindeki bir çalışmaya göre küresel ısınmanın 1,5 dereceyi geçmeme olasılığını %50'de tutabilmek için bilinen kömür rezervlerinin %89'unu, petrol rezervlerinin %58'ini ve fosil metan (doğal gaz) rezervlerinin %59'unu tamamen kapatmamız gerekmektedir. Olasılığı %50'nin üzerine çıkarmak istiyorsak bu rezervlerin tamamını kapatmak gerekiyor.³⁷ Bununla birlikte Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) Eylül 2021'de yayınladığı rapora göre son 50 yılda hava olaylarından kaynaklanan felaketler beş kat artmış ve günde ortalama 115 kişi hayatını kaybetmiştir. Uluslararası Botanik Bahçeleri Koruma Örgütü'nün açıkladığı rapor verilerine göre ise dünya ağaçlarının %30'u yok olma tehlikesi altındadır.³⁸ Hemen her gün bir orman ekosistemi bütün canlıları ile birlikte yanıyor; dünyanın akciğeri aynı zamanda

³⁵ Çoban, s.201.

³⁶ Gates, 2021, s.23.

³⁷ Oksijen, 5-11 Kasım 2021.

³⁸ Oksijen, 30-5 Ağustos 2021.

büyük karbon yutak alanı olan Amazon ormanlarında orman vasfı kaybolmuş alanlar giderek artıyor. İklim dengesizlikleri ile bir yandan sellerleşme görülürken öte yandan su kaynakları, dereler, göller kurumaya ve buna bağlı olarak ciddi bir gıda güvenliği sorunu kendisini göstermeye başladı. İklim mültecilerinin sayısı da giderek artıyor. Küresel ısınma arttıkça bu sorunlar çok daha fazlası görülmeye, herkesin korktuğu felaket senaryoları gerçekleşmeye başlayabilir. O zaman küresel ekonominin kaybı karbonsuz ve atıksız bir ekonomiye geçiş maliyetinden çok daha fazla olacaktır. Sadece sayısı giderek artacak olan iklim mültecileri sorunu bile küresel ekonomik sistemi kitlemeye yetebilir. Bu yüzden yeni bir yeşil düzenin, döngüsel bir ekonomik anlayışın gerçek anlamıyla uygulamaya geçirilmesi mevcut koşullar içerisinde çok önemli ve kaçınılmaz bir seçenek olarak karşımızda durmaktadır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı metninin ilk başlığı şudur: “Acil Bir Krizi Benzersiz Bir Fırsata Çevirmek”³⁹ Evet acil, çözülmesi gereken bir kriz vardır. Ancak bunu fırsata çevirmek anlayışı eski düzenin, sorunun nedeni olan kapitalist iktisat anlayışının bir yansımasıdır. Bu fırsatçı “ekonomik” anlayıştan “ekolojik” anlayışa geçilmediği sürece Avrupa Yeşil Mutabakatı süreci de, ne kadar somut uygulama sistemleriyle desteklenirse desteklensin, uzun vadede çözüm olmaktan ziyade yeni kârlı sektörlerin piyasada görülmesinden ve tahrip edici büyüme ekonomisini beslemekten başka bir sonuca varmayacaktır.

³⁹ AYM, 2020, s.4.

100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme

Kaynakça

- Akdoğan, U. (2021). Döngüsel Ekonomide Çevresel mali Düzenlemeler ve Sürdürülebilir Vergilendirme, Ankara: Gazi Kitabevi
- Avrupa Yeşil Mutabakatı, (2020), Çev.Yeşil Düşünce Derneği, <https://www.yesildusunce.org/wp-content/uploads/2021/06/yesilavrupamutabakati.pdf>
- Beder, B. ve Yaşgöl, Y.S. (2021). “Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği Açısından Yenilenebilir Enerjinin Önemi”, Avrupa Yeşil Mutabakatı Kapsamında Yeşil Ekonomi, Ed. Funda H.Sezgin – Esra Yüksel Acı – Rana Atabay Kuşçu, Ankara: Nobel Yayınevi
- Bilim ve Teknik Dergisi, (2021). Sayı 64, Temmuz
- Bilim ve Teknik Dergisi, (2021), Sayı 67, Kasım
- Chine Today's Türkiye, (2021), Sayı 51, Mart-Nisan
- Chomsky, N. ve Pollin, R. (2021). İklim Krizi ve Küresel Yeşil Düzen/Gezegenimizi Kurtarmanın Politik Ekonomisi, Çev. Onur Orhangazi, İstanbul: Ütopya Yayınları,
- Dünya Gazetesi, 3 Ekim 2020.
- Güreşçi, G. (2020). “Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Döngüsel Ekonomi ve Pandeminin Etkileri”, Döngüsel Ekonomi/Makro ve Mikro ve İncelemeler, Ed. Ferhan Sayın, Nobel Yayınevi, Ankara: Nobel Yayınevi
- Güner, Gülçin, (2021). Küresel Bir Krizin Çözümüne Giden Yol: Avrupa Yeşil Mutabakatı, İTKİB Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ar-Ge, İstanbul. (<https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2021/03/19/kuresel-bir-krizin-cozumune-giden-yol-aym-202103191724070123-1FB0E.pdf>),
- Hürriyet, 7 Ağustos 2021.
- HBT Dergisi, Sayı 266, 29 Nisan 2021.
- Oksijen, 30-5 Ağustos, 2021
- Oksijen, 5-11 Kasım, 2021
- Önder, H. (2019). Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi, Ankara: Ekin Yayınevi
- Reyhan, H. ve Satır Reyhan, A. (2016). “Küresel Isınmanın Nedenleri, Sonuçları ve Çözümleri Üzerine Yeni Değerlendirmeler, Memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 11, Sayı 26, Temmuz
- Şahin, O. (2022). Yeşil Yeni Düzen, Ankara: Gülnar Yayınları
- Şen, E. ve Tarabah, N.E.H. (2020). Döngüsel Ekonomi, Sürdürülebilirlik ve İnovasyon, Döngüsel Ekonomi/Makro ve Mikro ve İncelemeler, Ed. Ferhan Sayın, Ankara: Nobel Yayınevi
- Türkiye'nin Yeşil kalkınma Devrimi, (2021). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları

WWF, (2021). Türkiye’de Tarım Topraklarının Dünü Bugünü Yarını Raporu, İstanbul.

Z Raporu, Sayı 26, Temmuz 2021.